

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

IX

A miskolci Herman Ottó Múzeum kilencedik évkönyvét nyújtja át e kötetével a történeti-társadalmi tudományok iránt érdeklődő olvasóknak.

A kötetben megjelent publikációk arról a sokoldalú munkásságról számolnak be, melyet a múzeum külső és belső munkatársai szakirányú kutatásaik eredményeivel teljesítettek.

Változatos tematikájú, bőséges leletanyagokai feldolgozó, gazdagon illusztrált tanulmányok, ismertetések tükrözik a megye régészetének, antropológiai kutató munkásságának sokrétűségét, színvonalát, ide sorolva egy poszthumusz tanulmányt is, mely ugyancsak számot tarthat az utókor elismerésére, értékelésére.

A néprajzi szakágra módszertani és adatközlő publikációk hívják fel a figyelmet.

Új adatokat és ezek értékelését tartalmazó tanulmánnyal gazdagodik céhtörténetünk, rávilágítva Borsod, Abaúj, Zemplén régi iparostársadalmának eddig ismeretlen vonásaira.

Az évkönyv jelen kötete irodalomtörténeti, művészettörténeti közleményeket is tartalmaz, melyek az irodalom, művészet értékes regionális emlékeit hozzák felszínre.

A terjedelmesebb tanulmányok közt foglal helyet az 1918—19-es forradalom eseményeinek egy szűkebb területre vonatkozó részletes taglalása, mely a megye szocialista dokumentációinak sorát gazdagítja.

ANNALES
MUSEI
MISKOLCIENSIS
DE HERMAN OTTÓ
NOMINATI
1970

ANNALES MUSEI MISKOLCIENSIS DE HERMAN OTTÓ NOMINATI

A HERMAN OTTÓ MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

IX

1970

A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve
Анналы Музея им. Отто Хермана Мискольца (Венгрия)
Jahrbuch des Herman Ottó Museums, Miskolc (Ungarn)
Yearbook of the Herman Ottó Museum, Miskolc (Hungary)
Les annales de Musée Herman Ottó, Miskolc (Hongrie)

Szerkesztette:

ZÁDOR TIBOR

A Herman Ottó Múzeum kiadása, Miskolc. Kiadásért felelős a múzeum igazgatója

Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat, Miskolc

Felelős vezető: Szemes István

1971 — 600

TARTALOM

SAÁD ANDOR: Újabb adatok az arkai Herzsarét későpaleolitikus kultúrájához Neuere Beiträge zu der spätpaläolithischen Kultur von Herzsarét bei Arka (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén.) Some newer data to the paleolithic culture of Herzsarét at Arka Новейшие данные к поздне-палеолитической культуры села Хержарет у Арки	7
KEMENCZEI TIBOR: A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon — — — Die Kyjatice Kultur in Nordungarn (Auszug) The Kyjatice culture in Northern Hungary Культура Кийятице в Северной Венгрии	17
K. VÉGH KATALIN: Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban — Landnahme- und frühárpádenzeitliche Grabfunde im Miskolcer Museum (Auszug) Grave finds dating from the time of the Magyar Conquest and early Árpáadian age in the Miskolc Museum Могильные находки из времён Обретения родины и первых Арпкадов в мишкольцком музее	79
GÖMÖRI JÁNOS: Beszámoló a sárospataki róm. kat. templom mellett 1968-ban végzett ásatásról — Ausgrabungsarbeiten an der röm. kath. Kirche in Sárospatak im Jahre 1968 Excavations beside the Sárospatak Gothic Church in 1968 Summary Раскопки у римско-католической церкви в Шарошпатаке в г 1968	109
MEGAY GÉZA: Az avasi templomi ásatások — — — — — — — — — — — — — — — — — Ausgrabungsarbeiten an der Kirche auf dem Avasberge Excavation works at the Avas Hill church Раскопочныс работы у церкви на горе Аваш	129
SAÁD ANDOR: Rákóczi Zsigmond csontmaradványainak vizsgálata — — — — — Untersuchung den Knochenrelikte von Zsigmond Rákóczi Examination on Zsigmond Rákóczi's bone remains Расследование над останками костей Жигмонда Ракоци	171
BODÓ SÁNDOR: Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek — — — — — — — — — — — Zunftsigel des Komitats Borsod-Abaúj-Zemplén (Auszug) Guild sigils from the counties Borsod, Abaúj and Zemplén Цеховые печати в комитатах Боршод, Абауй и Земплин	189
KILIÁN ISTVÁN: Kiss Dániel önéletrajzi naplója (1784—1838) — — — — — Das biographische Tagebuch von Dániel Kis (1784—1838) Autobiographical diary of Daniel Kiss (1784—1838) Автобиографические записки Даниеля Кишша (1784—1838)	227
ZÁDOR TIBOR: Az 1918—19-es forradalom eseményei Sárospatakon, és hatása a város társadalmára — Ereignisse der Revolution von 1918—19 in Sárospatak und ihre Auswirkungen auf die soziale Struktur der Stadt Events of the 1918—19 Revolution in Sárospatak and its effects on the social structure of the town События Революции в г 1918—19 в Шарошпатаке и влияние её на структуру общества города	253

- VARGÁNE ZALÁN IRÉN: Miskolc zenei életéből — Hollósi Kornél — — — 301
 Aus dem Musikleben von Miskolc
 On the musical life of Miskolc and Kornél Hollósy
 Из музыкального быта города Мишкольца — Корнел Холлоши
- BODGÁL FERENC: Sassy Attila — 1880—1967 — — — — — — — — — 317
 Attila Sassy (1880—1967)
 Attila Sassy (1880—1967)
 Атила Шашши (1880—1967)
- BODGÁL FERENC: A néprajzi érdeklődés szélesedése Miskolcon és Borsodban 1844-től az első világháborúig — — — — — — — — — 323
 Die Verbreitung des folkloristischen Interesses in Miskolc und im Komitat Borsod von 1844 bis 1920
 Enlarging interests in ethnography in town Miskolc and county Borsod from 1844 to the Great War 1914—18
 Расширение этнографического интереса в Мишкольце и Боршод с 1844-го г. до I-ой Мировой войны
- LAJOS ÁRPÁD: A fonó folklorisztikai kutatásának problémái — — — — — 341
 Methodische Gesichtspunkte zur Forschung der Spinnerei-Folklore
 The folkloristic problems in examining the „spinning rooms”
 Фольклорные проблемы при расследовании „посиделок”
- DANKÓ IMRE: Adattár a Bodrogköz és közvetlen környéke régi vízrajzához
 Angabenmaterial zu der alten Hydrographie des Bodrogköz und seiner unmittelbaren Umgegend.
 Collection of data for the old hydrography of Bodrogköz and its immediate vicinity
 Сборник документальных материалов к старой гидрографии Бодрогкёза и непосредственной окрестности его
- KEMENCZEI TIBOR—K. VÉGH KATALIN: A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1968-ban — — — — — — — — — 411
 Die Bewahrung des Befundmaterials und Ausgrabungen, die das Museum Herman Ottó im J. 1968 geleistet hat
 Rescue excavations and excavation works in general by the Herman Ottó Museum in 1968
 Спасение находок и раскопочные работы Музея им. Отто Хермана в 1968-ом году

Újabb adatok az arkai Herzsarét későpaleolitikus kultúrájához

A Boldogkőváralja és Korlát községek között fekvő Arka kisközség közvetlen határához tartozó Herzsarét leleteit Vértes László már ismertette [1]. Ezt az igen gazdag későpaleolitikus lelőhelyet e sorok írójának és dr. Thoma Andornak társaságában fedezte fel Vértes László 1957-ben egy terepbejárás alkalmával, amikor az ősrégészeti irodalomban sokat vitatott Ravaszlyuktetőn a felszínen található kőeszközöket összeszedve, a Fekete patak mentén az alig másfél kilométerre fekvő Arka község határát vizsgáltuk meg további lelőhelyek után kutatva.

Arka kisközség egy széltől igen jól védett völgyben fekszik. Kelet felé a Zempléni-hegységnek Boldogkőváralja felől Fóny és Regéc felé húzódó 600—700 m magas hegyvonulata, a Hernád felől pedig Korláttól a Boldogkő várág húzódó dombhát veszi körül. A községtől északra a Fekete patak jobb partja mentén húzódó néhány katasztrális hold képezi a községnek mezőgazdaságilag megművelhető határát, amelyről császárkori leleteket ismerünk [2]. Az Arkát Korláttól elválasztó Ravaszlyuktető ősrégészeti vonatkozásait Csoma József első leletei nyomán több szerző tárgyalta élénk vita keretében az elmúlt évtizedek folyamán [3]. A Fekete pataknak a Ravaszlyuktető és Arka közti szakaszán, főleg a jobbra eső partvonala mentén helyezkednek el azok a vulkáni utótevékenységek nyomán keletkezett forrásquarzit tömegek, melyek számos helyen mázsás tömbökben gurulnak alá a patak medrébe. Ez a rendkívül változatos, félopál finomságú kovaféleség korlátlan mennyiségben szolgáltatta a nyersanyagot a Ravaszlyuktető és a Herzsarét telepeseinek.

Hogy mennyire nem lehetett az idetelepülteknek gondjuk a nyersanyag beszerzése körül, azt bizonyítja Vértes ásatása, mely kereken 1500 eszköz és több mint egy mázsa megmunkált szilánkot eredményezett.

A Fekete patak bal partjáról a magas hegyhátak felé mindinkább meredekebben emelkedő Herzsarétet öreg tölgyes borította és védte az eróziótól. Ez a tölgyes 1929-ben a 30 C-t is meghaladó fagyok következtében tönkrement, csak itt-ott maradt belőlük ép példány. A kifagyott fákat kivágták és ezzel megkezdődött az erózió pusztítása, aminek következtében több méter mély árkok keletkeztek, és ennek a pusztító folyamatnak meggátlására a mai napig sem történt kísérlet.

A kutató ősrégész szempontjából az előbb elmondottak viszont szerencsés lehetőséget jelentettek a telep felfedezése tekintetében, mert az eróziós árkok falán, fenekén nagy számban tűntek fel a rétegekből kimosott kőeszközök és szilánkok. Vértes azonnal meglátta a további kutatás lehetőségeit, és 1960—61-ben itt ásatásokat végzett igen gazdag eredménnyel.

Közleményünkben a Herzsarétról származó, Vértes ásatását követő gyűj-

tésünk anyagából nem tudunk lényegbevágóan újat mondani, hiszen Vértes nagy tudása alapján ennek a gazdag lelőhelynek ősrégészeti diagnózisát már az 1965-ben megjelent összefoglaló nagy művében megadta. Szó szerint így fogalmazta meg a herzsaréti anyag hovatartozását: „Az arkai leletanyag aurignaci hatásokat őrző késő-gravetti kultúraként határozható meg.” Hozzátette azonban Vértes ehhez az egy mondatba foglalt tömör meghatározásához azt is, hogy itt az „aurignaci” megjelölésen azt a komplexumot érti, mely a hajógerinc alakú vakarót termelte ki, elterjedési területe a Morva-vidék, Kelet-Szlovákia és Ausztria. Az arkaihoz való tipológiai hasonlóságok alapján hivatkozik a ságvári és a közelbe eső kehnei, bárcai anyagra.

Megemlítjük azt is, hogy Vértes ásatásai kapcsán előkerült kőeszközöknek korát a C. 14. vizsgálat (Groningen) 17 400, a ságvári felső réteget 17 400 ± 100, az alsóét 18 600 ± 150 évesnek találta.

Vértes ásatása után gyűjtött anyagunk 120 kőeszköze terjed. Ez elenyésző szám Vértes 1500 eszköze mellett, de anyagunkban így is majdnem kivétel nélkül mindegyik főtípus megtalálható. A kremsi hegy hiányzik, ami Vértes anyagában is nagy ritkaság. A legszebben kidolgozott eszközök a végükön és legalább egyik oldalsó peremükön meredeken retusált vakarópengék, melyekhez hasonlót a ságvári és pilismaróti anyagban bőven találunk (I. 3., II. 7., II. 8., II. 20) [5]. Érdekeségszámba megy az I. 2. alatt bemutatott középső gerincű hegy, melynek kihegyesedő csúcsát, a hátlapot nem számítva, négy, konvergáló sima lap képezi.

Az eszközök főbb változatait idecsatolt rajzainkon mutatjuk be. A 4 cm hosszúságon aluli példányokat, ha egyéb méreteik is arányosan megfelelnek, a mikrolitok csoportjába soroljuk. Ezeknek néhány példányát a II. tábla két középső sorában láthatjuk. Előfordul közöttük a Dofour lamella és a köröm alakú apró vakaró is. A II. tábla felső sora a mikrolitikus pengénél nagyobb, de aránylag a még kisebb méretű pengéből mutat be néhányat. A pengék, tekintet nélkül méreteikre, feltűnően hasonló technikát mutatnak. Előlapjukon vagy egy gerinc fut végig, egyeseknél ez a gerinc a penge felső vége, vagy alapja felé Y alakban szétválik; vagy kétgerincűek a pengék, ami gyakoribb. Előfordul a gerinc többszörös elágazódása is. A pengék vége lehet egyenesen, vagy ferdén lecsapott, vagy retusokkal kihegyezett.

A pengék zöme egyenes és lapos, kisebb részük magasabb hátú és enyhén hajlított, hátlapjuk homorúan, előlapjuk domborúan ívelt.

Vértes megemlíti anyagának leírásánál azt is, hogy a kis és középnagy eszközökön kívül, igen nagy méretűek is előfordulnak. Egy ilyen példányt a III. 4. a. és b. alatt mutatunk be. Ezek, a lándzsahegy alakú pengék kisebb méreteiben is előfordulnak, széleik élesek (IV. 1., IV. 2. és IV. 3.). Felhívjuk a figyelmet a IV. 4. alatt bemutatott kettős gerincű, felül éles hegyben végződő, alapján három nagy retussal élesített eszközre, mely szúrásra, vágásra, kaparásra egyaránt használható volt. Ritkábban előforduló vakaróformákat mutatunk be a IV. 5., 6. és I. 7. alatt. Találunk lapos nukleuszvakarót (I. 10.) és nagy, hajógerinc alakú vakarót is (III. 3.).

Retusálatlan, keresztmetszetben háromszög alakú, nyílhegyeknek imponáló példányokat láthatunk a II. 15. és 19. ábrán. Ugyancsak a II. 16. és

18. rajzon tompított hátú pengéket, a II. 17. rajzon egy tompított hátú, karom alakú, vékony obszidiánlemezt láthatunk.

Az egész anyag legegyöntetűbb sajátsága, amit Vértes nem említ, az unifacialitás. Sorra vett eszközeinken egyetlen esetben sem találunk a hát-lapon retust, kidolgozást. Itt egy szélsőséges pengekultúrával van dolgunk. Előállításuk technikája leginkább a levalloizi technikára emlékeztet. A gyűjteményt csecsemő-, és gyermekökölnyi magkövek egészítik ki, amelyeken jól láthatók a leütött pengék után visszamaradt hosszanti felület. Ezek a magkövek egyébként másodlagosan maguk is eszközökké váltak, durva, gyaluló munkára voltak alkalmasak.

Összefoglalva a mondottakat, a herzsaréti telep eszközei a hernád-völgyi szabadtéri telepek sorába tartozik, és a Kelet-Szlovákia felől beáramló gravetti kultúrváltozat néhány elemét ismerhetjük fel annak anyagában. Lehet, hogy egy helyi, régibb kultúra kapta ezeket a gravetti elemeket. Végül a herzsaréti eszközöket nem tartjuk egykorúaknak a Ravaszlyuktető eszközeivel. Az utóbbi lelőhelyen az unifacialitás nem annyira általános, mint a herzsaréti anyagnál. Gyakorlott szem finom típuskülönbségeket is talál a két szomszédos lelőhely anyagában. Sokkal érdekesebb a herzsaréti anyag összehasonlítása a tőle 28 km-re délnek fekvő Bodrogkeresztúr határában fekvő Hényehegy anyagával. Bella Lajosnak és Hillebrand Jenőnek 1920—21. évi ásatása feldolgozatlan maradt, s csak néhány kőeszközt sikerült találni a Magyar Nemzeti Múzeum anyagában. A további felszíni gyűjtések és Vértes 1963-ban végzett ásatásai tisztázták a Hényehegy paleolitjainak hovatartozását. Vértes angol nyelvű dolgozatában az általa használt mérési és statisztikai módszerekkel is alátámasztva, egy jellegzetes gravetti kultúra gazdag lelőhelyét mentette meg a tudomány számára [5]. Az ásatás után bekövetkezett állami szőlőtelepítések ugyanis a további kutatást megnehezítik. A hényehegyi gravetti telep korát a C. 14. vizsgálat $28\ 000 \pm 300$ évesnek találta. Ezek szerint 10 000 évvel régibb az arkainál. Egyben megállapítható, hogy a gravetti elemek a Hényehegyen sokkal tisztábban és hangsúlyozottabban mutatkoznak, mint az arkai telepen.

A Herzsarét anyagának a nagyon is szerteágazó és bonyolult gravetti kultúrával való összefüggését nem boncolgatjuk, mert csupán leleteink egyszerű ismertetését vállalhattuk a megadott keretek között.

SAÁD ANDOR

JEGYZETEK

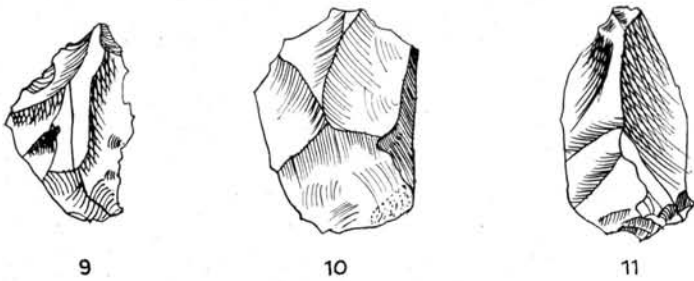
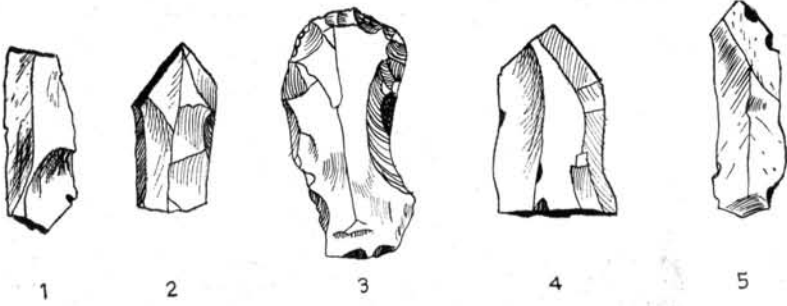
- [1] *Vértes László*, Az őskőkor és az átmeneti kőkor emlékei Magyarországon. (Budapest, 1965) 197., 198. old. és a megfelelő táblák.
- [2] *Salamon Agnes*, Funde von NO—Ungarn aus der Römerzeit. Fol. Arch. Tomus XII. 1960. 145—171. old
- [3] *Saad Andor*, Újabb gyűjtések eredményei a Korlát melletti Ravaszlyuktetőn. Fol. Arch. 1959. XI. kötet, 2—11. old. *Saad Andor*, A Korlát melletti Ravaszlyuktetőn végzett gyűjtéseim eredményei. A miskolci Herman Ottó Múzeum közleményei, 6. Miskolc, 1964. (5—9. old.). A szerző közli a Ravaszlyuktetővel kapcsolatos szakirodalom jegyzékét és összefoglalja a vitás kérdéseket.
- [4] *Gábori Miklós*, A késő paleolitikum Magyarországon. (Budapest, 1964) 41—44., 56—59. old.
- [5] *Vértes László*, The upper palaeolithic site on mt. Henyehegy at Bodrogkeresztúr. Acta Arch. Hung. Tom. XVIII. 1966. 3—14. old.

Neuere Beiträge zu der spätpaläolithischen Kultur von Herzsarét bei Arka (Kom. Borsod-Abaúj-Zemplén)

Verfasser macht die 120 paleolithischen Funde bekannt, die er auf der zu der Gemeinde Arka gehörenden Fundstelle Herzsarét im Zempléngebirge gesammelt hatte. Er schließt sich der Meinung des namhaften, jüngst verstorbenen Prähistorikers László Vértes an, der festgestellt hatte, daß die Gerätschaften dieses reichhaltigen Fundortes der von der Aurignac beeinflussten Spätgravetti Kultur angehören. Verfasser hält die Siedlung von Herzsarét für älter als die benachbarte Siedlung von Ravaszlyuktető und für jünger als die etwa 30 Kilometer südlich von Herzsarét gelegene, von L. Vértes bekanntgemachte Siedlung von Henyehegy. Bei den Geräten von Henyehegy tritt die Eigenartigkeit der Gravetti Kultur viel deutlicher zutage als bei den Funden von Herzsarét. Als besonderes Charakteristikum der Steingeräte von Herzsarét hebt Verfasser ihre Unifacialität hervor. Die Hauptmerkmale der Aurignac-Gravetti Elemente sind: die vertikal retouchierte obere Kante, mitunter auch eine der Seitenkanten der Schaber (IV. 3., V. 7., V. 8., VI. 6.), der abgestumpfte Rücken der Klingen und die am oberen Ende steil abgehackten Klingen. Die hier gezeigten kielförmigen Schaber (I. 3.) verraten den Einfluß jener Aurignac Kultur, deren Hauptverbreitungsgebiet sich auf Teile von Mähren, der Ostslowakei und Österreich erstreckte. Verfasser der Abhandlung weist auf die Vielzahl von Mikrolithen (25%) hin, gleichzeitig aber auch auf das Vorkommen ungewöhnlich großer Geräte (I. 4., I. 6.). Die bedeutsamsten Exemplare des hier besprochenen Materials sind auf sechs Tafeln zu sehen.

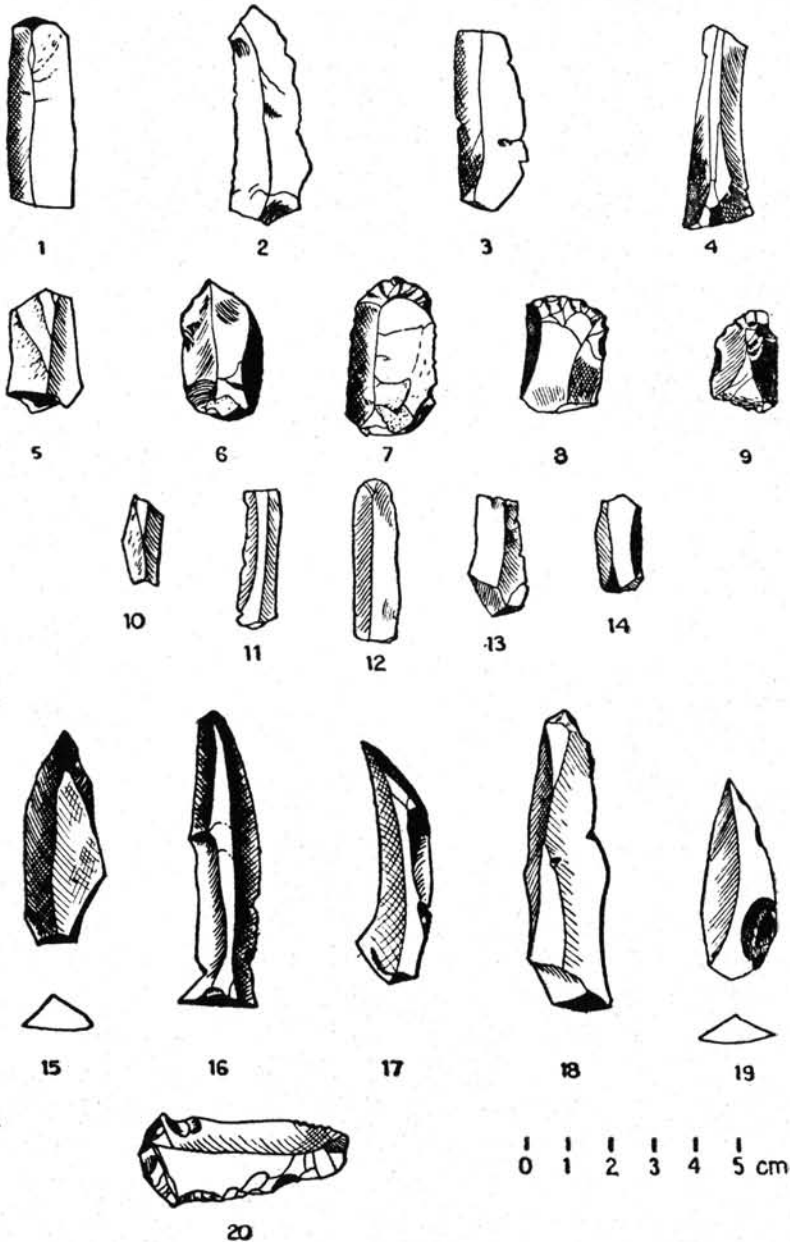
A. SAÁD

I. tábla

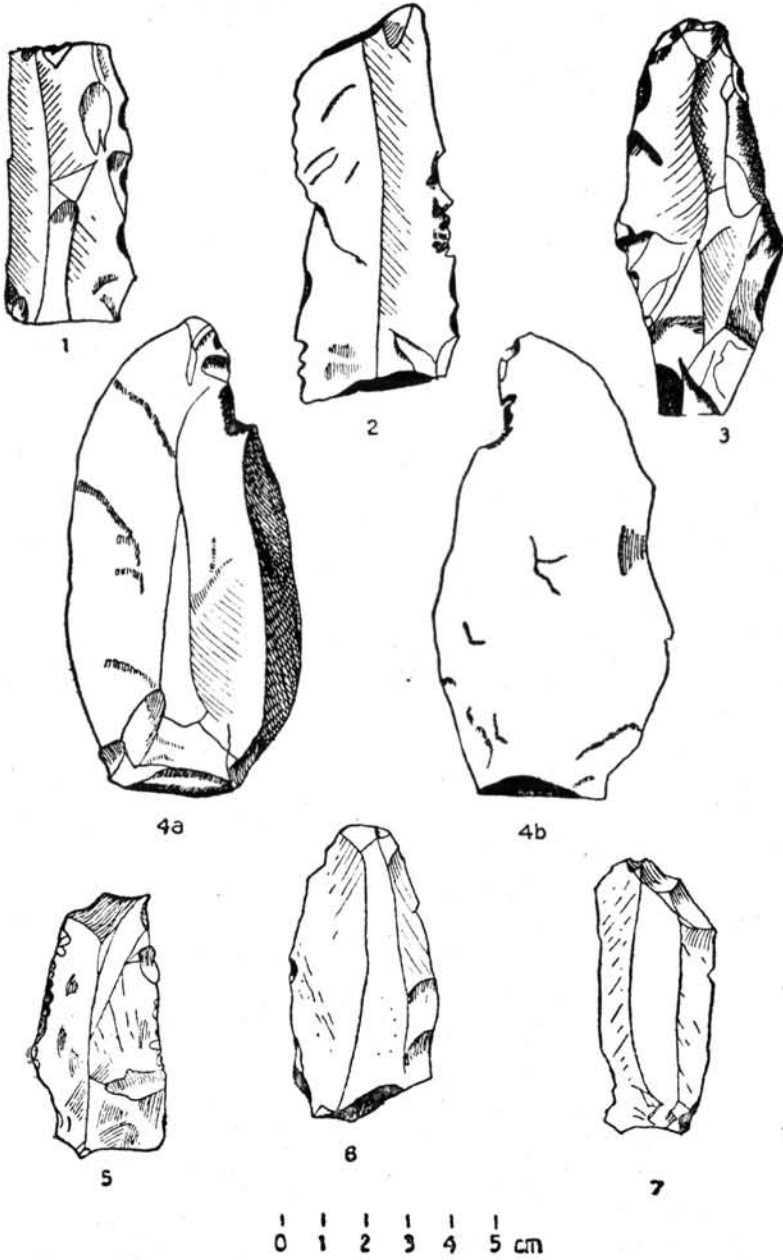

0 1 2 3 4 5 cm

II. tábla

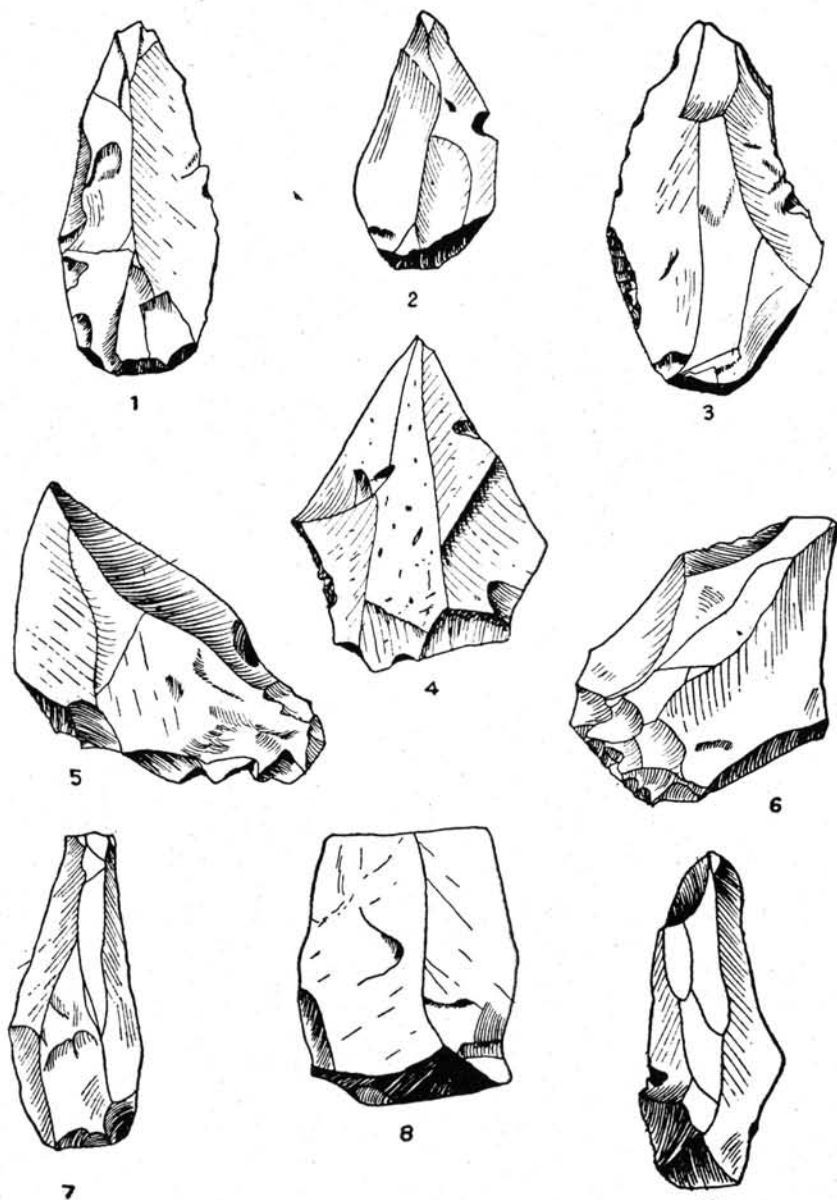

III. tábla

IV. tábla

0 1 2 3 4 5 cm

A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországon

Délkelet-Szlovákiának és Észak-Magyarországnak a Hallstatt A—B periódusok idejéből származó leletanyagát csak az utóbbi időben foglalta össze a szlovák régészeti kutatás, a szlovákiai Kyjatice község határában feltárt urnatemető után, Kyjatice kultúra néven [1]. Korábban mind a szlovák, mind a magyar kutatók nagy része a pilinyi kultúra népe hagyatékának tartotta ezt a leletanyagot, majd újabban Kalicz Nándor a Gáva kultúra körébe osztotta be [2]. J. Paulik a Kyjatice kultúra kérdéséről írt tanulmányában részletesen elemezte a szlovákiai emlékanyagot, az észak-magyarországi leletről azonban csak utalásként szólt [3]. Ezért szükséges a Kyjatice kultúra észak-magyarországi leleteinek elemzése is, mivel ezek nem teljesen egyeznek a szlovákiaiakkal, és számos új adattal járulnak hozzá a Kyjatice kultúra népe eredetének, korának meghatározásához, történetének, anyagi műveltségének megismeréséhez [4].

I.

LELŐHELYEK

1. *Acsa (Pest m., aszódi j.)*

Patay Pál gyűjtéseként került be a Nemzeti Múzeumba egy turbántekercses, behúzott peremű tál. Leltári száma: 1957. 79. 1.

2. *Galgamácsa (Pest m., aszódi j.)*

Kőszegi Frigyes közölt innen szórványleleteket, amelyeket a fiatalabb halomsíros kultúra hagyatékának tartott [5]. Ezeknek többsége azonban a Kyjatice kultúra kerámiatípusait képviseli.

3. *Galgamácsa—Iklad (Pest m., aszódi j.)*

Az itt előkerült leleteket, urna és turbántekercses tál töredékeit Kőszegi Frigyes a váli kultúrába tartozóknak határozta meg [6]. Nem ismeretlenek azonban ezek a Kyjatice kultúra emlékanyagában sem.

4. *Bag (Pest m., aszódi j.)*

Kőszegi Frigyes közölt innen a Kyjatice kultúra körébe osztható szórványleleteket [7]. Ugyancsak Bagon került elő egy Kyjatice típusú urna és egy csésze 1964-ben. Ezeket a MTA Régészeti Intézete őrzi. Terepbejárás során Szőke Mátyás találta meg a község határában a Kyjatice kultúra népének telepnomait.

5. *Romhány (Nógrád m., rétsági j.)*

A Várhegy déli oldalán síkozott peremű tálat, kis csészét és két bronz tűt találtak [8]. Balassagyarmati múz., lelt. sz: 51.305—307.

6. *Szanda (Nógrád m., balassagyarmati j.)*

A földsáncokkal körülvett Várhegyről kora vaskori edénytöredékek, köztük vízszintesen árkolt urnanyakrés, kerültek elő. Balassagyarmati múz., lelt. sz: 52.33.1—4.

A Várhegy és a Bolhahegy közötti területen Patay Pál kora vaskori cserepeket gyűjtött össze. Egy többszörösen síkozott vállrész határozza meg korukat. Balassagyarmati múz., lelt. sz: 55.54.1—3.

7. *Szécsény (Nógrád m.)*

A Vásártéren 1957-ben homokkitermelés közben urna került elő. Színe szürke, m: 10, fá: 7,5 cm (I. t. 7). Balassagyarmati múz.

A Nemzeti Múzeum őriz még Szécsény határában talált kora vaskori edénytöredékeket, belül díszített csészék, árkolt díszű urnák részeit, valamint egy bronz karperecet. Lelt. sz: 1957. 68.1—16.

8. *Benczurfalva (Nógrád m., szécsényi j.)*

A Majorhegyen levő, erődített telep a pilinyi kultúra népe létesítette. Egy ott előkerült, a Hallstatt B₁ korszakból származó bronz sarlólelet azt bizonyítja, hogy a Kyjatice kultúra idején lakott volt a földvár [9].

9. *Zagyvapálfalva (Nógrád m., zagyvapálfalvi j.)*

A zagyvapálfalvi késő bronzkori urnatemető ásatásából származó leletanyag a pilinyi kultúra teljes időszakát felöleli [10]. A temető területéről azonban a balassagyarmati múzeum őriz olyan leleteket is, amelyek fiatalabbak, mint az ásatási leletanyag. Ezeket részben még Dornyay Béla gyűjtötte, részben az 1950-es évek elején kerültek elő. Nem az ásatás helyéről származnak, így azt bizonyítják, hogy a Kyjatice kultúra népe a pilinyi kultúra lakosságának temetője melletti területet választotta temetkezési helyéül. Ez egyben bizonyos népi kontinuitás feltételezésére is ad alapot. A balassagyarmati múzeumban levő zagyvapálfalvi darabok közül a következő jellegzetes edényeket közöljük: 1. urna, színe kívül fekete, belül barna, m: 19,5, sz: 23, fá: 7,3 cm, lelt. sz: 56.55.28 (I. t. 1); 2. urna, fekete, m: 10,1 cm, lelt. sz: 51.101.1 (I. t. 2); 3. urna, fekete, m: 12,8, sz: 14,6, fá: 7,8 cm, lelt. sz: 56.58.1 (I. t. 3); 4. urna, fekete, m: 11,1, sz: 13,5, fá: 5,4 cm, lelt. sz: 53.3.1 (I. t. 4); 5. kis csupor, szürke, m: 7, sz: 6,9, fá: 3,6 cm, lelt. sz: 56.55.21 (I. t. 5); 6. csupor, kétfülű volt, szürke, m: 9,8, sz: 10,4, fá: 3,8 cm (I. t. 6), lelt. sz: 56.55.18; 7. csésze, omphalosos, fekete, m: 3,8, sz: 10,8, fá: 1,9, lelt. sz: 56.55.22 (I. t. 9).

10. *Mátraszentimre—Óvár (Heves m., gyöngyösi j.)*

A balassagyarmati múzeumba síkozott és turbántekercses peremű tál-töredékek, urna síkozott peremrésze, bütykös oldalrészek kerültek be a sáncal körülvett földvárról. Lelt. sz: 55.57.1—10.

1. kép. A Kyjatice kultúra észak-magyarországi lelőhelyei.

11. *Nagyréde (Heves m., gyöngyösi j.)*

A Kispaskom dűlőben Szabó János gyűjtött a felszínről kora vaskori cserepeket, köztük behúzott, síkozott peremű tálrészt, turbántekercses, belül síkozott peremrészt. Egri múzeum, lelt. sz: 60.147—3—12.

12. *Zaránk (Heves m., hevesi j.)*

Az Erki halmon levő homokbányában urnát, behúzott, turbántekercses peremű táltöredéket és árkolt vállú urnarészt találtak. Az urna színe barna, m: 11,9, sz: 10,3 cm (I. t. 15). Egri múz., lelt. sz: 62.7.1—3.

13. *Tarnaméra (Heves m., hevesi j.)*

A község északi szélén urnasírt találtak, Pusztafogacson és Tóparton településnyomokat figyeltek meg [11].

14. *Besenyőtelek (Heves m., hevesi j.)*

Szabó János gyűjtéseként került be az egri múzeumba egy urna. Színe szürke, m: 16,5, lelt. sz: 62.36.1. (I. t. 11).

15. *Szihalom (Heves m., füzesabonyi j.)*

A vasútállomás melletti homokbányában urnát, s benne egy tölcsérfejú, kettősen duzzadt nyakú tüt találtak. A lelőhelyen Kemenczei Tibor végzett leletmentő ásatást. Újabb sír azonban nem került elő, mindössze néhány szórványos edénytöredék. Egri múz., lelt. sz: 63.3.1—2.

16. *Kerecsend (Heves m., egri j.)*

Gödörásás közben kerültek elő itt edénytöredékek [12].

17. *Aldebrő (Heves m., füzesabonyi j.)*

A Tarna-partról előkerült cserepek közt egy turbántekercses vállú edénytöredék is van. Egri múz., lelt. sz: 62.40.3.

A kavicsbányában egy nagy méretű, hombáredényhez hasonlító urnát találtak. Párhuzamai a Gáva kultúra területéről ismertek. Egri múz.

18. *Szajla (Heves m., pétervásári j.)*

A Tarna patak partján levő urnatemetőből csaknem száz sírt tártunk fel. A temetkezések nagy részének leletei a fiatalabb pilinyi kultúrára jellemzőek, egyesek azonban már a Kyjatice kultúra tipikus anyagát tartalmazák [13]. Egri múz., lelt. sz: 67.4.1.—419.

19. *Szarvaskő (Heves m., egri j.)*

A szénbánya területén vágányépítéskor talált cserepeket Szabó János gyűjtötte össze. Ezek közül a legjellemzőbbek: síkozott, behúzott peremű oldalrész és ujjbenyomásos bordával díszített oldalrészek [14].

20. *Felsőtárkány, (Heves m., egri j.)*

A Peskő-barlang ásatása során 1955-ben Vértés László néhány kora vaskori cserepet is talált [15].

Párducz Mihály ásatott a földsánccal körülvelt Várhegyen. Megállapítása szerint bronzkor végi — kora vaskori település volt ott. A földsánc a telep életének második felében épült. Lehetséges, hogy ez a Kyjatice kultúra korára tehető [16].

12. Szilvásvárad (*Heves m., egri j.*)

Az Istállóskői barlangból a gazdag újkőkori és őskőkori leletanyag mellett, kora vaskori edénytöredék is került ki. Miskolci múz., lelt. sz.: 53.615.1. (IV. t. 7).

A Töröksáncon, egy földsánccal körülvelt földvárban Patek Erzsébet végzett ásatást. Az előkerült leletanyagot a Reinecke BD—Hallstatt A korszakokba keltezte [17].

22. Cserépfalu (*Borsod m., mezőkövesdi j.*)

A Mésztetőnek nevezett, meredek oldalú hegytető közepén egy, megközelítőleg észak—déli irányú, kővel magasított sánc húzódik. Kórek József hitelesítő ásatás során átvágta a sánctól. Benne és két oldalán kiásott kutatóárokban kora vaskori edénytöredékeket talált. Más településnyom nem mutatkozott [18]. Ugyanezen a területen Saád Andor is gyűjtött cserepeket, köztük egy síkozott peremű tálrészt. Őriz innen az egri múzeum is cserepeket, köztük kihajló, síkozott peremrészt. Miskolci múz., lelt. sz.: 62.22.1—13 (I. t. 14, III. t.), 63.50.1—10. Egri múz., lelt. sz.: 56.391.1—10.

23. Sály (*Borsod m., mezőkövesdi j.*)

Gálffy Ignác 1901-ben a Bányatetőn és a Tófark dűlőben tárt fel urnasírokat. Ásatásából a leltárkönyvi bejegyzés szerint négy edény került be a miskolci múzeumba. Mindkét helyen kisebb halom alatt, kővel borítva voltak az urnák. A Tófark dűlőben a három feltárt sír közül az egyikben vaskarikák, vasnyilhegy voltak, tehát azok a temetkezések fiatalabb korból származhatnak. Gálffy leírása szerint a Bányatetőn nem talált ép edényt, a miskolci múzeumban levő edények azonban épek. Valószínűnek tartjuk, hogy a leltárkönyvi bejegyzés ellenére, nem az ásatás során kerültek elő, hanem esetleg a sályi plébánostól kaphatta, mivel közlésében megemlíti, hogy a Tilalmastetőn kővel fedett urnasírokban ép edényeket találtak, amelyek egyrészt a sályi plébánoshoz, másrészt Egerbe, a Bartalos-gyűjteménybe kerültek [19]. Valószínűleg az utóbbiak azonosak azokkal a kora vaskori edényekkel, amelyeket az egri múzeum a liceum gyűjteményéből vett át. Lelőhelyként ugyan ezeknél Kisgyőr—Mocsolyás van feltüntetve, de a Tilalmastető Sály és Mocsolyás között van, így ugyanazon lelőhely két néven is szerepelhet. A miskolci múzeum a következő leleteket őrzi innen: 1. urna, színe kívül szürke, belül barna, m: 22,7, fá: 8 cm (II. t. 1); 2. csupor, barna, m: 15,5, szá: 14,2, fá: 8,7 cm (II. t. 4); 3. bögre, szürke, m: 7, szá: 7,8, fá: 4,5 cm (II. t. 3); 4. bögre, barna, m: 5,5, szá: 6,3, fá: 2,5 cm (II. t. 5). Lelt. sz.: 53.517.1—4. Az egri múzeumban a következő tárgyak vannak: 1. urna, m: 21,5, szá: 15,3, fá: 9,5 cm (I. t. 8); 2. tál, omphalosos, m: 7,5, szá: 20,2 cm (I. t. 10); 3. kis csupor, m: 11,2, szá: 7,2, fá: 5,5 cm (I. t. 12); 4. bögre, m: 6,5, szá: 5,2 cm (I. t. 13); 5. bögre, fá: 4,8 cm (I. t. 16); 6. bögre, m: 5,8,

szá: 5,9, fá: 2,8 cm (I. t. 17); 7. csupor, m: 19,4, szá: 13,5, fá: 9,5 cm (I. t. 18); 8. csésze, m: 11,2, fá: 8 cm (I. t. 19); 9. csupor, m: 21,3, szá: 15,8, fá: 9 cm (I. t. 20); 10. Karperec, bronz. Átmetszete félkör alak, egyik végén függőleges rovátkás, többi része kopott. Végei nem érnek össze. Átm: 8,8 cm. Lelt. sz: 56.379.1—10.

Lehetséges, hogy a fenti lelőhelyek valamelyikéről származnak azok az edénytöredékek, amelyeket még Gálffy Ignác ásatásából őriz a miskolci múzeum (IV. t. 13, 16—17). Lelt. sz: 53.578.1—5.

A Sály határában levő Latorváron a század elején szintén Gálffy Ignác végzett ásatásokat, s ott középkori erődítményromokon és temetőn kívüli bronzkori településmaradványokat is talált [20]. A vártető északi, laposabb vége előtt árok, sáncnyomok vannak. A középkori várépítésnél az őskori erődítést jórészt tönkretették. Az egri múzeumban levő edénytöredékek, köztük behúzott és kihajló peremű tálak töredékei, bütykökkel díszített oldalrészek alapján az őskori sáncokat vagy a későpilinyi, vagy a Kyjatice kultúra népe építette. Lelt. sz: 56.392.1—6.

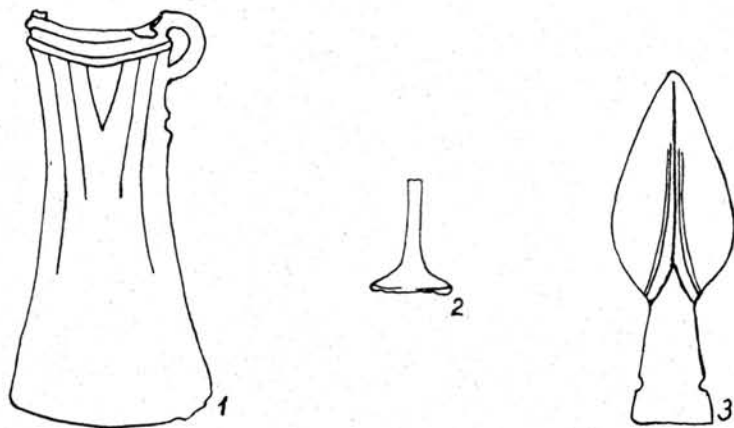
A Sály és Bükkábrány közti országút mentén fekvő dombvonulat oldalában, a Vizoldalon gyűjtött cserepek kora vaskori települést jeleznek. Lelt. sz: 53.964.1—3, 66.17.1—16, miskolci múzeum. A leletek közt egy agyagláb is van (IV. t. 8).

24. *Tard (Borsod m., mezőkövesdi j.)*

Az egri múzeumba került innen egy csésze. Színe szürke, m: 5, sz: 10,8 cm, lelt. sz: 56.407.1. (II. t. 2).

25. *Mezőcsát (Borsod m.)*

Almatároló építése során egy urna került elő. Lelőkörülményei ismeretlenek. M: 17, fá: 7,5 cm. Lelt. sz: 69.34.1, miskolci múz. (3. kép).

2. kép. 1, 3 — Szendrő, Ördögáti Csengőbarlang, 2 — Miskolc, Kőlyuk barlang.

3. kép. Mezőcsát.

26. Nyékládháza (Borsod m., miskolci j.)

Két edény került be a kavicsbánya területéről a miskolci múzeumba. 1. Hombár, barna, m: 44, szá: 34,5, fá: 14 cm (XIX. t. 1); 2. csupor, barna, m: 14,5, sz: 12,5, fá: 9 cm (XIX. t. 2). Lelt. sz: 53.746.1—2.

27. Borsodharsány (Borsod m., miskolci j.)

1885-ben itt urnatemetőt tártak fel. Az előkerült leletek egy részét Ré-csey Viktor [21], másik részét Jan Eisner közölte [22]. A leletközlések nem teljesek, ezért a miskolci múzeumban levő teljes anyagot közreadjuk: 1. urna, színe szürke, belül barna, m: 26, szá: 17, fá: 9 cm (II. t. 6); 2. tál, szürke, m: 9,5, szá: 22,7, fá: 9 cm (II. t. 7); 3. tál, szürke, m: 8,3, szá: 17,5, fá: 5 cm (II. t. 8); 4. urna, sötétszürke, belül barna, m: 23, szá: 17, fá: 8,8 cm (II. t. 9); 5. urna, fekete, belül barna, m: 19, fá: 8 cm (II. t. 10); 6. tál, szürke, m: 7,7, szá: 18,5, fá: 4 cm (II. t. 11); 7. urna, szürke, belül barna, m: 22,5, szá: 17, fá: 9 cm (II. t. 12); 8. urna, szürke, belül barna, m: 18,2, szá: 15,8, fá: 10,5 cm (II. t. 13); 9. csésze, szürke, m: 5,5, szá: 11,7 cm (II. t. 14); 10. csupor, barna, m: 15,7, szá: 7 cm (II. t. 15); 11. fedő, szürke, m: 4,6, szá: 13,9 cm (II. t. 16); 12. csésze, szürkésbarna, m: 5,2, szá: 10,5 (II. t. 17); 13. bögre, barna, m: 6,3, szá: 6,5, fá: 4 cm (II. t. 18). Lelt. sz: 53.595.1—12. A Récsy Viktor által közölt leletek a Magyar Nemzeti Múzeumban vannak. Lelt. sz: 5.1893.

28. Kisgyőr (Borsod m., miskolci j.)

A Kékmezőről urnatöredék került be a miskolci múzeumba. Lelt. sz: 53.725.1.

29. Miskolc

A földsáncokkal körülvett Várhegyen a miskolci múzeum 1931-ben végzett ásást. Újkőkori és bronzkor végi — kora vaskori településmaradványokat, gödröket találtak. Ujjbenyomásos bordával díszített és füles oldalrész a 2. és 6—7. gödörből került ki. Lelt. sz: 53.918.1, 919.1.

Miskolc-Tapolcán, a fürdőépület mögött fekvő vizesbarlangban 1939-ben Megay Géza végzett ásatást. Újkőkori leletek mellett, kora vaskori edénytöredéket is talált. Misk. múz., lelt. sz: 53.724.1. (IV. t. 12).

A rendező pályaudvaron leletmentés során Megay Géza tárt fel néhány gödröt. Ezek kora vaskori cserepeket tartalmaztak (IV. t. 1—4, 6). Az egyik gödör mellett egy urna volt. Színe szürke, belül barna, m: 27,5, szá: 34,5, fá: 14 cm, lelt. sz: 53.745.1. (XIX. t. 3). Szórványként egy hiányos kis csupor is előkerült. Színe szürke, m: 6,2, fá: 4,2 cm, lelt. sz: 53.498.1. (XIX. t. 6).

A Dudujka-dombon egy díszített csésze aljrésze került elő (IV. t. 5). Miskolci múz., lelt. sz: 63.28.1.

A Soltész Nagy Kálmán utcában hamus rétegben találtak cserepeket, tehát azok településről származnak. Miskolci múz., lelt. sz: 53.622.1—6. (V. t.). Egy bronzlelet is került elő ebből az utcából, azonban más helyről, mint a cserepek [23].

Diósgyőrben, a vasgyár melletti Királydombon településről származó leleteket találtak. Egyrészüik még a pilinyi kultúra kerámiaművességének jellemző jegyeit mutatja, másrészüik viszont fiatalabbnak tűnik [24].

A Herman Ottó kőfülkéből Kadić Ottokár ásatása során került elő kora vaskori edénytöredék. Miskolci múz., lelt. sz: 53—495.1. (IV. t. 9).

A Herman Ottó (Puskaporos) barlangból szintén Kadić Ottokár ásatásából kerültek ki kora vaskori edénytöredékek (VII. t., XIX. t. 4). Miskolci múz., lelt. sz: 53.598.1—3, 53.599.1—15.

Hillebrand Jenő 1914-ben végzett ásatásából származik a miskolci múzeumban levő Szeleta-barlangi kora vaskori leletanyag (VIII—IX. t.). Lelt. sz: 53.596.1—24, 497.1—12. A Nemzeti Múzeum is őriz innen leleteket. Lelt. sz: 65.1948. — cserépleltár.

A Büdöspeszt-barlangban Kadić Ottokár ásatása során két alluviális réteget különböztetett meg. A felsőben kerültek elő a kora vaskori edénytöredékek, míg az alsó csak az újkőkori bükki kultúra leleteit tartalmazta. Három csontvázat is talált, azonban nem volt megállapítható, hogy melyik korból származnak. Miskolci múz., lelt. sz: 53.597.1—25. (X—XI. t.). A Nemzeti Múzeumban levő leletek száma: 39.1948 — cserépleltár.

A Kőlyuk-barlangból Saád Andor, Nemeskéri János és Megay Géza ásatásaiból származó kora vaskori leleteket őriz a miskolci múzeum (XII—XIII. t., XXI. t. 7, 2. kép 2). Lelt. sz: 53.605.1—614.3., 65.28.1., 65.30.1—5.

A Háromkúti-barlangban Kadić Ottokár, majd Hillebrand Jenő végzett feltárást, amelynek során néhány kora vaskori edénytöredék is előkerült. Misk. múz., lelt. sz: 53.496.1—3. (IV. t. 10—11).

30. Bükkszentlászló (Borsod m., miskolci j.)

A Nagysánc nevű földvárban először Leszih Andor végzett ásatásokat és kora vaskori, valamint kelta leleteket tárt fel. Ugyaninnen Hallstatt B-korú raktárleletek is ismertek. 1958-ban Párducz Mihály ásatott a földvárban. Szintén kora vaskori és kelta településnyomokat talált [25]. A miskolci múzeumban néhány kora vaskori edénytöredék van Leszih Andor ásatásából. Lelt. sz: 53.596.1—5. (VI. t.).

31. *Varbó (Borsod m., miskolci j.)*

A Lambrecht Kálmán barlangból Vértés László ásatása nyomán került elő néhány kora vaskori edénytöredék. Nemzeti Múz., lelt. sz.: 62.61.1—7.

32. *Dédes (Borsod m., miskolci j.)*

A középkori vár melletti barlangból gyűjtöttek össze kora vaskori és újkőkori cserepeket. Nemzeti Múz., lelt. sz.: 37/1941 — cserépleltár.

Az egri múzeumba kerültek be a Pallos nevű határrészből kora vaskori edénytöredékek, köztük csupor turbántekercses díszű vállrésze. Lelt. sz.: 53.398.1—7.

Közelebbi helymegjelölés nélkül őriz Dédesről a miskolci múzeum edénytöredékeket, köztük egy behúzott, sikozott peremű tálrészt. Lelt. sz.: 62.61.1—7.

33. *Borsodbóta (Borsod m., ózdi j.)*

A Rákóczi utca 6. szám alatt 1949-ben házépítés során urnasírokat találtak. Ezekből két edény került be a miskolci múzeumba: 1. urna, szürke, m: 13,5, sz: 13,5, fá: 7,5 cm (XIX. t. 5); 2. csésze, barna, m: 3,8, szá: 10, fá: 3,5 cm (XIX. t. 7).

34. *Ózd (Borsod m.)*

Az 1950-es évek elején a Kőaljatető nevű hegy lábánál több urnasírt találtak. A leletanyagot egy ideig az ózdi múzeum őrizte, majd Miskolcra került. Sajnos, a leleteket nem lehetett sírok szerint szétválasztani. 1. urna, szürke, m: 19,2, szá: 15,4, fá: 5,5 cm (XIV. t. 1); 2. urna, fekete, belül barna, m: 15,3, szá: 17,3 (XIV. t. 2); 3. urna, barna, fá: 8 cm (XIV. t. 3); 4. csupor, sötétszürke, belül barna, m: 21,8 cm (XIV. t. 4); 5. csupor, szürke, m: 15,5, szá: 14,5, fá: 10 cm (XIV. t. 5); 6. urna, fekete, m: 28,5, szá: 20, fá: 11,5 cm (XIV. t. 6); 7. korszó, szürke, m: 12,5, szá: 12,8, fá: 8 cm (XIV. t. 7); 8. urna, kívül fekete, belül barna, m: 22,3, szá: 20,4, fá: 8,2 cm (XIV. t. 8); 9. urna, fekete, fá: 10 cm (XIV. t. 9); 10. korszó, fekete, m: 13, fá: 6 cm (XIV. t. 10); 11. urna, barna, fá: 8,3 cm (XIV. t. 11); 12. korszó, szürke, m: 19, fá: 7,5 cm (XIV. t. 12); 13. korszó, szürke, m: 13, szá: 12,5, fá: 7 cm (XIV. t. 13); 14. urnatöredékek, kívül feketék, belül barnák (XIV. t. 14—15); 15. korszó, sötétszürke, m: 14,7, szá: 13,2, fá: 7 cm (XIV. t. 16); 16. urna, szürke, peremrésze barna, m: 23,5, szá: 14,5, fá: 11 cm (XV. t. 1); 17. urna, sötétszürke, m: 22,9, szá: 17, fá: 10,6 cm (XV. t. 2); 18. urna, sötétszürke, belül barna, m: 26,2, szá: 18,5, fá: 10 cm (XV. t. 3); 19. csupor, vörösésbarna, m: 15,7, szá: 14, fá: 9 cm (XV. t. 4); 20. csupor, vörösésbarna, m: 16, szá: 14,5, fá: 8,5 cm (XV. t. 5); 21. csupor, barna, m: 13,3, szá: 11,5, fá: 6,5 cm (XV. t. 6); 22. csupor, barna, m: 16,2, szá: 13,9, fá: 8 cm (XV. t. 7); 23. csupor, barna, m: 17,3, szá: 14, fá: 10,5 cm (XV. t. 8); 24. csupor, vörösésbarna, m: 11,8, szá: 13,8, fá: 5,5 cm (XV. t. 9); 25. csupor, vörösésbarna, m: 13,8, szá: 10,3 (XV. t. 10); 26. kis csupor, barna, m: 9,2, szá: 6,2, fá: 3,7 cm (XV. t. 11); 27. csupor, vörösésbarna, m: 15,7, szá: 14, fá: 9 cm (XV. t. 12); 28. fedő, vörösésbarna, átm: 14 cm (XV. t. 13); 29. kis csupor, szürke, m: 5,3, szá: 4,7, fá: 2 cm (XV. t. 14); 30. kis csupor, szürkésbarna, m: 9,3, szá: 7,5, fá: 4,3 cm (XV. t. 15); 31. csupor, barna, m: 11, szá: 12, fá: 6,5 cm (XV. t. 16); 32.

csupor, barna, m: 19,3, szá: 16,8, fá: 11,3 cm (XV. t. 17); 33. fedő, barna, átm: 11,3 cm (XV. t. 18); 34. fedő, barna, átm: 11,3 cm (XV. t. 19); 35. csupor, vörösesbarna, m: 13,5, szá: 13,4, fá: 8 cm (XV. t. 20); 36. csupor, barna, m: 13, szá: 10,2, fá: 6 cm (XVI. t. 1); 37. csupor, barna, m: 11, fá: 8,8 cm (VI. t. 2); 38. tál, szürke, m: 8, szá: 18, fá: 9,5 cm (XVI. t. 3); 39. tál, barna, m: 8,5, szá: 26,3, fá: 11,5 cm (XVI. t. 4); 40. tál, szürke, m: 9, szá: 25,7, fá: 7,5 cm (XVI. t. 5); 41. tál, szürke, m: 8, szá: 18, fá: 5,3 cm (XVI. t. 6); 42. tál, szürke, m: 7,6, szá: 15,5, fá: 7 cm (XVI. t. 7); 43. csésze, barna, m: 9,1, szá: 11,4, fá: 7 cm (XVI. t. 8); 44. tál, szürke, m: 8,5, szá: 19, fá: 8 cm (XVI. t. 9); 45. tálka, opálos, szürke, m: 6, szá: 16, fá: 3 cm (XVI. t. 10); 46. tál, szürke, m: 9, szá: 18, fá: 9,8 cm (XVI. t. 11); 47. tál, szürkésbarna, m: 5,7, szá: 18 cm (XVI. t. 12); 48. tál, szürke, m: 6,5, szá: 16 cm (XVI. t. 13); 49. csésze, szürke, m: 8, fá: 4,7 cm (XVI. t. 14); 50. tál, szürke, m: 7,3, szá: 17, fá: 9 cm (XVI. t. 15); 51. tálka, szürke, m: 5,3, szá: 10, fá: 5 cm (XVI. t. 16); 52. tál, síkzott peremű, szürkésbarna, m: 9,2, szá: 21, fá: 7,6 cm (XVI. t. 17); 53. tál, szürke, m: 7, fá: 8,2 cm (XVII. t. 1); 54. tál, szürke, m: 5,5, szá: 15,5, fá: 6 cm (XVII. t. 2); 55. tál, szürke, m: 5,6, szá: 5,1 cm (XVII. t. 3); 56. tál, szürke, m: 7, szá: 17, fá: 5 cm (XVII. t. 4); 57. tál, szürke, m: 9, szá: 20,5, fá: 6,5 cm (XVII. t. 5); 58. tál, barna, m: 9,5, szá: 18,5, fá: 8 cm (XVII. t. 6); 59. tál, szürke, m: 5,5, fá: 7 cm (XVII. t. 7); 60. tál, szürke, m: 6,2, szá: 17,6, fá: 6,8 cm (XVII. t. 8); 61. tál, szürke, m: 5,3, szá: 12,8, fá: 5,7 cm (XVII. t. 9); 62. tál, szürke, m: 6, szá: 17,5, fá: 5 cm (XVII. t. 10); 63. tál, szürke, m: 7, szá: 15,5, fá: 6,5 cm (XVII. t. 11); 64. tál, szürke, m: 8, szá: 20,2, fá: 7,3 cm (XVII. t. 12); 65. bögre, omphalosos, m: 7,3, fá: 2 cm (XVII. t. 13); 66. bögrétöredék, barna, fá: 3,5 cm (XVII. t. 14); 67. bögre, omphalosos, szürke, m: 6,5, szá: 6,9, fá: 1,7 cm (XVII. t. 15); 68. csésze, omphalosos, szürkésbarna, m: 6, szá: 12, fá: 2,5 cm (XVII. t. 16); 69. bögre, szürke, m: 6, szá: 9, fá: 2 cm (XVII. t. 17); 70. bögre, szürke, m: 5,5, szá: 5,5 cm (XVII. t. 18); 71. bögre, barnásszürke, m: 6, szá: 6,5, fá: 2,1 cm (XVII. t. 19); 72. csésze, omphalosos, szürkésbarna, m: 5,7, szá: 10,7, fá: 2 cm (XVII. t. 20); 73. bögre, szürke, m: 5 cm (XVII. t. 21); 74. bögre, szürke, m: 4,5, szá: 2,4 cm (XVII. t. 22); 75. csésze, szürke, m: 4,2, szá: 8,5 cm (XVII. t. 23); 76. csésze, omphalosos, szürke, m: 4,1, szá: 7,9, fá: 2,3 cm (XVII. t. 24); 77. csésze, szürke, m: 7,2, szá: 15,4 cm (XVIII. t. 1); 78. tál felerésze, szürkésbarna, m: 6,5, szá: 20,5 cm (XVIII. t. 2.); 79. tál töredéke, szürke (XVIII. t. 3); 80. csésze, barnásszürke, m: 6, szá: 14,5, fá: 3 cm (XVIII. t. 4); 81. urna, szürke, m: 29,7, szá: 13, fá: 10,7 cm (XVIII. t. 5); 82. csupor, szürkésbarna, m: 15,1 cm (XVIII. t. 6); 83. csésze, omphalosos, barnásszürke, m: 5, szá: 13,5, fá: 2 cm (XVIII. t. 7); 84. csésze, omphalosos, barna, m: 4,7, szá: 12, fá: 2,5 cm (XVIII. t. 8); 85. csésze, omphalosos, szürke, m: 5, szá: 11,5, fá: 2 cm (XVIII. t. 9); 86. csésze, omphalosos, szürkésbarna, m: 4,7, szá: 11,8, fá: 3 cm (XVIII. t. 10); 87. csésze, szürke, m: 6,5, szá: 13, fá: 2 cm (XVIII. t. 11); 88. csésze, sötétszürke, m: 5,3, szá: 10, fá: 5 cm (XVIII. t. 12); 89. táltöredék, sötétszürke, (XVIII. t. 13); 90. tál, sötétszürke, barna, foltokkal, m: 6,6, szá: 14,8 cm (XVIII. t. 14); 91. tál felerésze, barnásszürke (XVIII. t. 15).

A kőaljai urnatemető területén 1942-ben Gallus Sándor is végzett próbatást. Két urnasírt tárt fel, amelyeknek anyaga a Nemzeti Múzeumban

van. Lelt. sz: 51.103.1—10. A leletek nem különböznek a miskolci múzeumban levőktől, így árkolt díszú urnát, belül díszített csészét, félgömb alakú tálat találtunk köztük.

Ózd területén Dobosy László iskolaigazgató végzett rendszeres régészeti terepbejárásokat, s kutatásai nyomán több új kora vaskori lelőhely vált ismertté.

A Dobó István út 4. és 6. számú ház között bekötő út építésénél kora vaskori cserepek, köztük egy agyag állatidolt találtak.

A Bánszállás felé vezető úttól északra, a házak mögött gázvezeték ásásakor kerültek elő kora vaskori cserepek.

A Kajlavölgy bejárata után, a Nagyverők alján, a szántás hozott felszínre kora vaskori edénytöredékeket.

A II. kerületben az Akasztóhegy aljában húzódó Március 15. út 52. számú telek kerítésének építésénél egy csuprot és cserepeket találtak. A csuporban faszén és égett csontdarabok voltak [26].

35. Hangony (Borsod m., ózdi j.)

A községtől keletre, a Hangony-patak partján, egy kiemelkedő teraszon levő homokbányában elszórtan kora vaskori és római kori település gödrei kerültek elő. Ezek közül néhányat Dobosy László kibontott. A leletanyag az ózdi helytörténeti gyűjteményben van.

36. Kazincbarcika (Borsod m.)

1963-ban az új lakótelep építése során szórványosan edénytöredékek kerültek a felszínre. A kora vaskori cserepek közt szkíta korongolt tál peremrése is előkerült. Misk. múz., lelt. sz: 63.18.1—11.

37. Sajószentpéter (Borsod m., miskolci j.)

A Duzsnokpusztán 1953-ban a következő leleteket találták: 1. csupor, szürke, m: 10, szá: 8, fá: 7 cm (XIX. t. 8); 2. csupor, szürke, m: 7,5, fá: 5 cm (XIX. t. 9); 3. korsó, barnásszürke, m: 11,5, szá: 8,5, fá: 5,5 cm (XIX. t. 11); 4—6. edénytöredékek (IV. t. 18—20). Miskolci múzeum, lelt. sz: 53.624.1—6.

A Bódva-parti vízmű melletti homokbányában 1958-ban két edényt találtak. 1. urna, szürke, m: 29, szá: 21,2, fá: 13,3 cm (XIX. t. 13); 2. csésze, barna, m: 7,6, szá: 10, fá: 4,7 cm (XIX. t. 12). Misk. múz., lelt. sz: 58.8.1—2. Ugyanezen a lelőhelyen 1968-ban leletmentő ásatást végeztünk, és kora vaskori, a Kyjatice kultúrába tartozó település maradványait tártuk fel. Felszínre került egy négyszögletes, földbe mélyített gödörház is, sarkában tűzhellyel.

38. Sajóbáony (Borsod m., miskolci j.)

1950-ben került be innen a miskolci múzeumba egy urna. Színe fekete, belül barna, szá: 30 cm (XX. t. 1). Misk. múz., lelt. sz: 53.732.1.

39. Sajókeresztúr (Borsod m., miskolci j.)

A Cserepes-dűlőből egy csuprot őriz a miskolci múzeum. Színe barna, m: 16,4, szá: 12, fá: 7,8 cm, lelt. sz: 53.551.1 (XX. t. 4).

A leltárkönyv kérdőjelezve tünteti fel egy tál lelőhelyeként a községet. Fekete, m: 11, szá: 27,7, fá: 9 cm (XIX. t. 10). Misk. múz., lelt. sz: 53.731.1.

40. *Szirmabesenyő (Borsod m., miskolci j.)*

A község környékéről Szirmay Alfréd gyűjteményéből a század elején néhány kora vaskori edény került a miskolci múzeumba. Nem alkotnak lelet-együttest, pontos lelőhelyük ismeretlen. 1. urna, barna, szá: 11,8, fá: 6,5 cm, 18, 5 cm (XX. t. 2); 2. urna, barna, m: 23,5, szá: 17, fá: 9,2 cm (XX. t. 3); 3. csésze, szürke, m: 5,8, szá: 8,5 cm (XX. t. 5); 4. csésze, szürke, omphalosos, m: 5,5, szá: 12, fá: 2 cm (XX. t. 6); 5. tál, kívül barna, belül fekete, m: 11,5, szá: 21 cm (XX. t. 7); 6. csésze, szürke, omphalosos, belül díszített, m: 5,8, szá: 12, fá: 2 cm (XX. t. 8); 7. csupor, barna, m: 9,5, szá: 5,2, fá: 3,2 cm (XX. t. 9). Lelt. sz: 53.624.3,5—7,12,53.749.1.

41. *Edelény (Borsod m.)*

Az Edelényhez tartozó Borsod—derékegyházi dülőben egy patak által részben körbevett magas dombtetőn a bükkki kultúrának nagy kiterjedésű települése volt [27]. Az ásatás során azonban kora vaskori cserepek is előkerültek, amelyek a Nemzeti Múzeumban vannak. Lelt. sz: 1948.40 — cse-repleltár: A miskolci múzeum a felszínről őriz néhány kora vaskori edénytöredéket innen (V. t. 14—15), Lelt. sz: 53.566.1—6, 53.747.1—2.

42. *Szendró (Borsod m., edelényi j.)*

Az ördögáti Csengő-barlangban 1933—35-ben Megay Géza végzett ásatásokat. Újkori, kora vaskori (XXI. t.) és szkíta leleteket talált [28]. Ezek között bronztárgyak (tokos balta; h: 10,6 cm; lándzsahegy, h: 9,3 cm; 2. kép 1—2; bronztű, h: 7,8 cm; csüngő, h: 3,1 cm, (XXI. t. 5—6) és egy agancszabla töredéke (XXI. t. 4) volt. Misk. múz., lelt. sz: 53.600.1—53.602.8.

43. *Aggtelek (Borsod m., putnoki j.)*

A Baradla-barlangban az ásatásokat 1876-ban Nyáry Jenő indította meg. Az első feltárást még több követte, egészen 1953-ig [29]. 1966-ban villanyvezeték lefektetése során találtak leletre a barlang Csontház nevű részében, míg 1967-ben a mai bejárat előtt római kori, 1969-ben újkőkori és kora vaskori cserepekre bukkantak. A barlangban a kutatások eredményeképpen az újkőkori és kora vaskori ember településnyomait tárták fel. Számos temetkezés is előkerült, amelyek nagy része a kora vaskorból származhat. A gazdag kora vaskori leletanyagból külön egy bronz- és egy aranykincset említhetünk meg [30]. A barlangból a Nemzeti Múzeum és a miskolci múzeum egyaránt őriz leleteket. A most közölt leletanyag egy része ajándékként (VII. t. 1—3) és 1966-ban gyűjtésként (XXII. t.) került a miskolci múzeumba. Lelt. sz: 53.598.1—3, 67.15.15—34.

44. *Forró (Borsod m., encsi j.)*

A temető melletti területről egy turbántekercses peremű tál töredéke került be a miskolci múzeumba. Lelt. sz: 53.729.1 (IV. t. 22).

II.

A Kyjatice kultúra elnevezés nem tekint vissza hosszú múltra a Kárpát-medence ősrégészeti kutatásában. 1962-ben J. Paulik foglalta össze e név alatt Felvidék Hallstatt A—B korú emlékéanyagát [31]. Korábban a régészeti kutatás ezeket a leleteket a pilinyi kultúra emlékeinek tartotta. Elsőként Mozsolics Amália utalt arra, hogy a Reinecke BD periódus végén a lausitzi kultúrával rokon népcsoportok nyomultak előre a Felvidékre és szüntették meg a pilinyi kultúrát, amelynek lakossága a támadók elől rejtette el az ú. n. rima-szombati típusú bronz kincsleleteket [32].

A pilinyi kultúra leletanyagának feldolgozása során arra az eredményre jutottunk, hogy a Hallstatt A-periódus elején szűnt meg a Felvidéken e kultúra lakosságának önállósága [33]. Eredményünk közvetlenül kapcsolódik J. Paulik megállapításaihoz, aki ugyanezen a területen a Hallstatt A-korszakra helyezte a Kyjatice kultúra kezdetét.

J. Paulik a Kyjatice kultúrát kialakító elemek között sorolta fel a pilinyi, gávai, lausitzi és podoli kultúrák népcsoportjait. A kultúra kezdetét a Hallstatt A-perióduson belül annak a fiatalabb szakaszára helyezte, végét pedig a szkíták megjelenésének idejére keltezte [34].

A Kyjatice kultúra Észak-Magyarországról származó leletanyaga a fentitől eltérő képet tükröz, mind az egyes népcsoportok szerepére, mind a kultúra kezdetének idejére vonatkozólag. A Kyjatice kultúra népe történetének megismeréséhez népességének település- és temetkezési formáinak vizsgálata, kerámia- és bronzművességének részletes elemzése szükséges.

TELEPÜLÉS

A Kyjatice kultúra népének három fő településformáját különböztethetjük meg: szabadtéri, erődítetlen telepek, földvárak és barlangok.

Az erődítetlen telepek földrajzi elhelyezkedéséről, szerkezetéről keveset tudunk. Észak-Magyarországon mindössze Sajószentpéteren tártunk fel egy településrészletet. A telep a Bódva-folyó mentén feküdt, egy kisebb, kiemelkedő dombháton. Az ásás gödörrendszereket és egy négyszögletes alaprajzú, tűzhelyes gödörház maradványát hozta a napvilágra. Terepbejáráson másutt is folyók, patakok mentén kerültek elő a Kyjatice kultúra telepei, s a felszíni leletek egyrétegű, gödrös települési formát mutattak (Nagyréde, Aldebrő, Szarvaskő, Sály, Miskolc, Ózd, Hangony).

Az észak-magyarországi hegyvidéken számos őskori erődített telep van. Ezek egy részét a késő bronzkorban a pilinyi kultúra népe létesítette (Kisterenye, Benczúrfalva, Felsőtárkány, Bükkaranyos), nagyobbik részük azonban a Kyjatice kultúra idején épült. (Romhány, Szanda, Szilvásvár, Sály, Bükk-szentlászló, Tapolca-Várhegy), illetve továbbra is használatban maradt (Felsőtárkány, Benczúrfalva). Ide sorolhatjuk azonban valószínűleg a Mátraszentimre-Óvárt, Dédes-Földvárt is. Ezekben még nem volt ásás, s így pontos korukat nem ismerjük, felépítésükben azonban teljesen megfelelnek azoknak, amelyeket leleteik alapján biztosan a Kyjatice kultúra népe épített. A hegytetőn levő telepeket földsánc és árok veszi körül. A Bükkben levő

másik földvártípust azok alkotják, amelyeket csak egy árok vesz körül. Ide a Bükkaranyos-Földvár és a Kisgyőr-Hársasvár tartozik. Az előbbin volt csak ásatás, s az ott előkerült leletek a pilinyi kultúra emlékanyagába tartoznak.

Földvárak építésére általában három alapvető ok készíthet egy népcsoportot; ellenséges támadás előli védekezés, kereskedelmi utak ellenőrzése vagy hatalmi, gazdasági központok létesítésének szükségessége. A Kyjatice kultúra társadalmának fejlettsége lehetővé teszi az utóbbi lehetőség feltételezését, s egyes földvárak gazdag leletanyaga bizonyítja is, hogy hatalmi, gazdasági központok voltak. Itt mindenekeelőtt a bükkszentlászlói Nagysáncra gondolunk, ahol két bronz kincslelet is előkerült, de hasonló szerepet játszhatott, az ásatás eredményei után ítélve, a Szilvásvár—Töröksáncra levő földvár is. Ennek ellenére, a csupán hatalmi központok létesítésének társadalmi szükségessége önmagában nem indokolja azt, hogy egy viszonylag szűk területen több földvárat építsenek. A Bükk déli részén azonban hét erősített telepet épített a Kyjatice kultúra népe, nyugati határán pedig három földvár van. Északi és keleti határvidékéről nem ismerünk földvárakat.

A Kyjatice kultúra népének szomszédai közül a szlovákiai lausitzi kultúra lakossága nem a Kyjatice kultúra területével szomszédos határán, hanem a Vág, Orava, Nyitra völgyében épített földvárakat, ahol azok tényleges hatalmi központok voltak, illetve az észak—déli kereskedelmi útvonalakat ellenőrizték [35]. A váli kultúrának nincs földvára a Dunától keletre [36]. A Gáva kultúra területétől keleten a Hernád választotta el a Kyjatice kultúra népét, délkeleten viszont nem volt természetes határ. Ezen a területszakaszon emelkednek a Kyjatice kultúra földvárai.

A földvárak területi elhelyezésének elemzéséből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Kyjatice kultúra lakossága és a Gáva kultúra népe ellenséges viszonyban volt egymással, de ezt bizonyítja a két népcsoport többi telepének földrajzi elhelyezkedése is.

A Gáva kultúra népének központi területe a Tiszától keletre feküdt. A Tiszától nyugatra a Duna—Tisza közének észak—alföldi részén jelentős gávai települések csak közvetlenül a Tisza mellett vannak (pl: Tiszakeszi, Poroszló). Eddig viszont arra sincs bizonyítékunk, hogy a Kyjatice kultúra lakossága elérte volna a Tiszát. Legdélibb lelőhelyei közvetlenül a Bükk- és Mátra-hegység lábainál helyezkednek el. Tekintettel arra, hogy mindkét népcsoport törzsterületén, azaz a hegyvidéken és a Tiszától keletre viszonylag nagyszámú lelőhely van, a Hernád és az Eger folyó torkolata és a hegyek közti alföldi területet, ritka benépesültsége miatt, határvidéknek, ütközőterületnek tekintjük. Így a határ itt a két népcsoport között változó lehetett. Ezt bizonyítják a Kyjatice kultúra lakosságának leletei a hegyek lábánál (Szihalom, Bessenyőtelek, Zaránk), ahol szórványos gávai típusú leletek is előkerültek (Aldebrő [37], Miskolc — V. t. 1—4, Borsodharsány) [38]. A Gáva kultúra terjeszkedését tehát ezen a területen állította meg a Kyjatice kultúra lakossága. Keleti határukat a Hernád folyó alkotta, s ez szükségtelenné tette ott mesterséges erősítések létesítését.

A Kyjatice kultúra népének harmadik települési formája a barlangtelepek. A délkelet-szlovákiai Karszt- és az észak-magyarországi Bükk-hegység csaknem mindegyik lakható barlangjából előkerültek a Kyjatice kultúra népének emlékei. Némelyik hosszabb tartózkodásra alkalmas barlang igen gazdag leletekben (pl: Aggtelek, Szeleta-, Büdöspeszt-barlang), míg a kisebbekben csak rövid, futólagos település lehetett. A Baradla-barlangban végzett ásatások során gyakran találtak tűzhelyekre, karólyukakra. Noha az újkőkori és kora vaskori települési réteget nem lehetett különválasztani, feltehető, hogy az azonos körülmények mindkét népcsoportot hasonló, a nedvesség, víz ellen védő faépítmények építésére készíthették. Korek József a Hillebrand Jenő barlangban végzett ásatás eredményeképp cölöpépítményeket tudott rekonstruálni [39], s ezekhez hasonlóaknak képzelhetjük el a kora vaskori barlangi faépítményeket is.

A barlangokból kikerült kora vaskori leletek korát igen nehéz meghatározni, mivel a Kyjatice kultúra agyagművészete hosszú időn át készítette ugyanazokat a típusokat, s alkalmazott egyforma díszítéseket. Kétségtelen azonban, hogy a barlangok többségében már a Hallstatt A-periódusban megtelepültek. Ezt bizonyítják a pilinyi kultúra típusaival szinte megegyező kerámiaformák, díszítések, s a bronztárgyak egy része. Erre a korszakra keltezhetőek a kisebb barlangokban talált kerámialeletek, s csak a nagyobb barlangokban volt a későbbi korokban település. Biztosan a Hallstatt B-periódusból származó kerámia- és bronzleleteket a Puskaporos (VII. t. 3—4) [40], Büdöspeszt (X. t. 1), szendrői (XXI. t. 3, 10), és az aggteleki barlangból [41] ismerünk. Délkelet-Szlovákiából a közölt anyag alapján a javasovi és lednicei barlangokat sorolhatjuk ide [42].

A Kyjatice kultúra népét a hegységek rengetegeiben, a barlangokban való letelepedésre ugyanaz az ok készítette, mint a földvárak építésére. Ez a Gáva kultúra népének a Tiszán átkelése és előnyomulása volt. A megelőző pilinyi kultúra lakossága a hegyek lábainál elterülő észak-alföldi területeket is birtokában tartotta, a hegyvidék barlangjaiból leleteit nem ismerjük. Ezzel szemben a Kyjatice kultúra lakosságának törzsterülete a hegyvidék volt, a Mátra—Bükk aljából csak néhány lelete került elő. A Kyjatice kultúra népcsoportjai a Tiszán átkelő Gáva kultúra népe elől húzódhattak a hegyekbe, s ekkor népesíthették be a barlangokat. Ekkor indulhatott meg a területüket védő földvárak létesítése. Azok felépítése után csak a nagyobb, településre alkalmas barlangokat lakták tovább. Feltehető, hogy ezekben a barlangokban a Kyjatice kultúra népének későbbi időszaka alatt már nem az ellenséges támadás veszélye miatt éltek, hanem öröklődő hagyományokra alapuló, erdei életmódot folytató közösségek lakóhelyei voltak. Ezek a közösségek a Kyjatice kultúra lakosságán belül egy külön csoportot alkothattak, amelyet a barlangi kultuszhelyek, az általános hamvasztásos temetkezési rítustól eltérő, csontvázas sírok is bizonyítanak.

A bükki barlangok az őskor jelentős szakaszain át lakatlanok voltak. Tartós megtelepülés, eltekintve az őskortól, csak az újkőkori és a kora vaskori volt bennük. Az újkőkori bükki kultúra népének hegyvidéki megtelepüléséről Kalicz Nándor bebizonyította, hogy az Alföld északi részéről ez a nép-

csoport a tiszai kultúra lakosságának támadása elől volt kénytelen a hegyekbe vonulni [43]. A mostoha életfeltételeket nyújtó, földművelésre, állattenyésztésre alkalmatlan hegység benépesítésére tehát minden korban csak külső veszély, ellenséges támadás következménye lehetett.

TEMETKEZÉS

Észak-Magyarországon a Kyjatice kultúra népének egyetlen nagyobb temetőjét Szajlán tártuk fel. Itt csaknem száz sír került a napvilágra. Ezek kivétel nélkül hamvasztásos, kővel borított temetkezések voltak, rítusukban azonban bizonyos eltérést mutatnak a megelőző pilinyi kultúra lakosságának temetkezési szokásától. A pilinyi kultúrában ugyan szintén a halotthamvasztás volt általános, a hamvakat azonban csaknem minden esetben urnába helyezték, s csak ritkán szórták mellé. A szajlai temetőben azonban voltak olyan sírok is, amelyekben a hamvak erősen kormos, égetett földben heverték, cserpekkel együtt szétszórtan. Ilyen temetkezési szokást Szlovákiában a lausitzi és a váli kultúra temetőiben figyeltek meg [44]. Ezt nem azonosíthatjuk azzal a temetkezési szokással, amelynél a hamvakat az urnák mellé szórták a sírba. Az általánosan ismert volt minden hamvasztásos rítussal temetkező népnél. Az edénytöredékekkel, kormos földben eltemetett hamvak más rítust képviselnek, amelyet a Kyjatice kultúra lakosságát Észak-Magyarországon megelőző pilinyi kultúra népe nem ismert. Így ezt új népelemek hozhatták magukkal. Mivel a váli kultúrában a hetényi (Chotin) temetőn kívül, másutt nem tártak fel ilyen sírokat, a lausitzi kultúra törzsterületén pedig igen [45], Észak-Magyarországon is a lausitzi népelemek megjelenésével magyarázhatjuk ennek a temetkezési szokásnak elterjedését.

A Kyjatice kultúra temetőiben megfigyelt más temetkezési szokások, így a sírok kőborítása, a hamvakat tartalmazó urnák tállal lefedése, kisebb edények elhelyezése az urnák mellé, állatsontok a sírban, hamvak nélküli, szimbolikus temetkezések, a hamvasztásos rítus általános jellemzői és nem jelölnek etnikumot.

A Kyjatice kultúra népének eddig előkerült temetői kivétel nélkül hamvasztásos temetkezéseket tartalmaznak. A Felvidéken, a Mátra hegységben csak Sirokon kerültek elő Szabó János ásatása során csontvázas temetkezések, amelyek közül az egyik Kyjatice kultúra urnát is tartalmazott [46]. A nyolc sír a prészkíta népesség hagyatéka. Ez a népcsoport az Alföld Mátra alji területén a Hallstatt B-periódus folyamán telepedett le. Sírjaiból azon a területen is került ki Kyjatice típusú edény [47]. Így a Sirokon feltárt temetkezések ennek a népcsoportnak a hegyvidékre való benyomulását bizonyítják. Az eddigi leletek szerint a hegyvidéken csak kis területet, a Tarna völgyét foglalta el, a Felvidék nagy részén azonban zavartalanul tovább folytatódott a Kyjatice kultúra népének élete.

Az általános hamvasztásos temetkezési módtól eltérő sírokat tártak fel a Felvidék néhány barlangjában, amelyeket a Kyjatice kultúra népe lakott. A délkelet-szlovákiai barlangokban levő temetkezések kérdésével részletesen J. Barta foglalkozott. A Majdo—Hrasko barlangban talált, emberi koponyából

készített kultuszmaszkok alapján feltételezte, hogy egyes barlangok kultusz-helyként is szolgáltak, s az ott talált csontvázak egy része emberi áldozat, illetve rituális temetkezés [48].

Észak-Magyarországon a Büdöspest-barlang három, meghatározatlan korú csontvázán kívül, eddig csak az aggteleki Baradla-barlangban találtak csontvázás temetkezéseket. Elsőként Nyáry Jenő ásátott ki 1876-ban több sírt a barlang Csontház nevű részébe vezető folyosón [49]. Az 1920-as években Tompa Ferenc tárt fel a Csontházban egy nyújtott helyzetben fekvő csontvázat, amely mellett egy több darabból álló bronz kincslelet volt [50]. Ez alapján a temetkezések a korai vaskorból származhatnak. Ezekon kívül az 1910-ben végzett ásásokon, többnyire tűzhelyek mellől, össze-vissza dobált, felhalmozott embercsontok is kerültek elő. Márton Lajos megfigyelése szerint, ezek a bronzkori kultúrréteg alatt voltak, tehát régebbiek annál [51]. Hillebrand Jenő antropológiai vizsgálatok alapján pedig megállapította, hogy ezeknek a csontoknak egy része fel lett törve, ami csak a kannibalizmussal magyarázható [52]. Mivel az így talált embercsontok mellett régészeti leletek nem voltak, biztosan nem tudjuk, hogy milyen korból származhatnak. Márton Lajos ásatási eredményei alapján, s annak a ténynek figyelembevételével, hogy Saad Andor az istállóskői barlangban kétségtelen bizonyítékát találta az újkőkori kannibalizmusnak [53], feltehető, hogy az összetört embercsontok a Baradla-barlangban is ennek emlékét őrzik.

A Kyjatice kultúra népének temetkezési szokásaiban tehát éles különbséget tapasztalhatunk. Az általános hamvasztásos rítustól eltérően, a barlangi sírok csontvázások. Kétségtelenül igazat kell adnunk J. Bartának abban, hogy a barlangi temetkezések rituális, kultikus jellegűek. Nem minden barlang lehetett azonban kultikus, áldozóhely, mint a Majdo—Hrasko barlang. Az aggteleki Baradlát egészen biztosan hosszú ideig lakták. Az ott talált temetkezések vagy a közösség meghatározott tagjainak sírjai, vagy kivétel nélkül, minden elhunytat a barlangban temettek el. Az utóbbi esetben a barlangot lakó egész közösségnek a Kyjatice kultúra társadalmán belül, különleges helyzetet kellene tulajdonítanunk, míg, ha csak kiválasztott egyéneket temettek el a barlangban, akkor a közelben kellett lennie a közösség többi tagja temetőjének. Ha összevetjük a Baradlában talált temetkezések viszonylag csekély számát azzal a ténnyel, hogy mintegy ötszázévnnyi időszakból származhatnak a leletek (Halls-tatt A—B periódus), akkor még feltételeznünk kell egy barlangon kívüli temetőt is. Ezt bizonyítja számos más barlang példája is, amelyek szintén lakottak voltak, de nem szolgáltak egyben temetkezési helyül is. Környékükön még nem kerültek elő sírleletek, s így nem tudjuk, hogy urna vagy csontvázás temetők lehettek ott. Nem zárhatjuk ki egyik lehetőséget sem, bár tekintetbe véve azt, hogy a hegyvidéken mindenütt urnatemetők vannak, a lakóbarlangok közelében is azok előfordulását tételezhetjük fel.

Az eddigi leletekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Kyjatice kultúra népe általában hamvasztotta halottait, s csak a közösség életében kiemelkedő szerepet játszott elhunytat földelte el, rituális okokból a barlangokban.

KERÁMIAMŰVESSÉG

A Kyjatice kultúra népe által használt agyagedények eredetével először J. Paulik foglalkozott [54]. Értékelése azonban nem terjedt ki az összes kerámiaformára, hanem csupán néhány jellegzetes típusra. A kerámiaművesség teljes formakincsének vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy pontosabban meghatározzuk, milyen népcsoportok vettek részt a Kyjatice kultúra kialakításában, milyen volt a helyi lakosság és a bevándorolt népesség viszonya, hogyan alakult az új kultúra fejlődése.

KERÁMIAFORMÁK

1. Fül nélküli, kihajló peremű urna. Széles nyakrészét vízszintes árkolás, vagy benyomott pontok, keskeny vállát függőleges árkolás díszíti (Zagyvapálfalva: I. t. 1—2, Zaránk: I. t. 15, Ózd: XIV. t. Szajla). Hasonló, fül nélküli urna került elő a Dunántúlon, a váli kultúra Neszmélyen feltárt temetőjében. Ez Patek Erzsébet szerint, Szlovákiából került előkerülési helyére [55]. Megállapításának helyességét kétségtelenül igazolja a Kyjatice kultúra urnái és a neszmélyi urna közti feltűnő formai egyezés. A neszmélyi temető korát Patek Erzsébet a Hallstatt A-korszak második és a Hallstatt B elejében határozta meg. Ennek az urnatípusnak a fiatalabb változatát képviseli a szlovákiai Zvolenen, Chotinban és a füzesabonyi prézkita temetőben előkerült példány [56].

2. Az előbbi urnaformának füllel ellátott változata is előkerült a Kyjatice kultúra lelőhelyein. Általában gömbölydedebb testű, s vízszintes sikozással díszített vállú variánsa is ismert (Mezőcsát: 3. kép, Borsodharsány: II. t. 10, 13, Ózd: XIV. t. 3, Bükkszentlászló—Nagysánc: VI. t. 5, Szeleta-barlang: VIII. t. 7—8, 10, Kőlyuk-barlang: XII. t. 5, 7—8, Bag Szajla, Zagyvapálfalva [57]). Több lelőhelyről előkerült olyan töredék is, amelyről nem lehet megállapítani, hogy füles, vagy fül nélküli változathoz tartozik (Miskolc, Soltész utca: V. t. 5, 7—8, Bükkszentlászló—Nagysánc: VI. t. 1, Puszkaporos-barlang: VII. t. 3, Szeleta-barlang: IX. t. 4, 6, Büdöspeszt-barlang: X. t. 3, 5, Kőlyuk-barlang: XII. t. 3, Baradla-barlang: [58] XXII. t. 1, 4, görömböly-tapolcai barlang, IV. t. 12, Szanda—Várhegy, Szécsény, Szilvásvár—Töröksánc, Ózd—Kistói dűlő, Ózd, Március út 15., Galgamácsa, Iklad [59], Diósgyőr—Vasgyár [60]).

J. Paulik véleménye szerint, ezt az urnaformát a Kyjatice kultúra népe a szomszédos Gáva kultúra lakosságától vette át, s ez a Gáva kultúra népének erős behatolását bizonyítja a Felvidékre [61]. Véleménye szerint, az urnák nyakának vízszintes, a váll ferde árkolása a Gáva kultúra agyagművességéből származik. Ezzel azonban nem tudunk egyetérteni. A Kyjatice kultúrát megelőző pilinyi kultúra agyagművessége is ismerte ezeket a díszítésmódokat, az urnaforma pedig a legáltalánosabb típusai közé tartozott [62]. Ezért véleményünk szerint, a Kyjatice kultúra népe a pilinyi kultúra agyagművességétől vette át ezt az urnaformát, s alakította, formálta tovább.

A Kyjatice kultúrának ezt az urnatípusát J. Paulik a szlovákiai leletek alapján a Hallstatt B-periódusba keltezte, feltételezve, hogy készítése már a Hallstatt A-periódus fiatalabb szakaszában megkezdődött. A neszmélyi temető-

ben feltárt és a Hallstatt A₂ korszakba tartozó urna alátámasztja ezt a véle­ményt. Ez az urnatípus azonban már a Hallstatt A-fokozat első felében is is­mert volt. A diósgyőr-vasgyári urnatöredék erre a korszakra keltezhető, s ak­kor kezdődött meg a szajlai temető használata is, amelyben jól nyomon követ­hető a pilinyi típusú urnáktól a Kyjatice urnaformáig vezető formafejlődés. Ebben a korban népesültek be a bükki barlangok is, amelyeknek többségében előkerültek ennek az urnatípusnak töredékei.

J. Paulik a Kemenný Moston és Nová ves nad Žitavoun előkerült leleteket, amelyek Kyjatice típusú urnákat is tartalmaztak, a Hallstatt C-periódus elejére keltezte [63]. A szajlai temetőben olyan urna is előkerült, amelynek meg­felelőit az Észak-Alföld középső részén, a Mátra-alján prészkíta sírokban ta­lálták meg. Mindez kétségtelenül bizonyítja, hogy a Kyjatice kultúra lakos­ága a Mátra-alján a prészkíta, a Felvidék hegyei közt pedig a szkíta népcso­portok megjelenését is megérte.

3. Egyenes peremű, rövid nyakú urna. Árkolt vállán két fül van (Zagy­vapálfalva, I. t. 3—4). A pilinyi kultúra hasonló, kétfülű urnatípusának fia­talabb változata [64].

4. Az egyenes peremű, kétfülű urna (Sály: I. t. 8, Ózd: XVIII. t. 5) a Kö­zépső-Duna-medencei és Kárpát-medencei halomsíros kultúra kerámiaműves­ségének egyik legkedveltebb urnaformája volt. A késő bronzkori, a halom­síros kultúrát követő népcsoportok továbbra is készítették ezt az urnatípust, így Észak-Magyarországon a pilinyi kultúra népe is [65]. Ezért helyi eredetű­nek tekintjük a Kyjatice kultúra emlékanyagában.

5. Kettős csonka kúp alakú urna (Miskolc-Fütőház: XIX t. 3, Ózd: XV. t. 1—2). A Kárpát-medencében ez az urnaforma először a délnyugat-szlová­kiai korai Čaka kultúra leletei között fordul elő a Reinecke BC—BD perió­dusok átmeneti idejéből [66]. Előkerült a Reinecke BD-korú Čaka kultúra emlékanyagából is, de ugyanebbe a periódusba tartoznak az első lausitzi da­rabok is Szlovákiában [67]. A Dunától nyugatra fekvő urnamezős kultúra te­rületére csak a Hallstatt A-periódusba kerültek [68]. Észak-Magyarországról a legkorábbi példány a benzúrfalvi Majorhegyen levő erődített településen került a napvilágra [69]. Itt először a pilinyi kultúra népe települt le, majd a Kyjatice kultúra idején is lakott volt a földvár. A kettős csonka kúp alakú edény késő pilinyi típusú leletekkel együtt került elő. A Kyjatice kultúra ha­sonló urnái a szlovákiai lausitzi kultúra urnáival mutatják a legszorosabb formai egyezést, mégpedig azoknak korai, a Reinecke BD—Hallstatt A₁-pe­riódusra keltezhető darabjaival. Ezért véleményünk szerint, a Felvidékre nem az urnamezős, hanem a szlovákiai lausitzi kultúra területéről került ez az urnaforma.

6. Egyenes peremű, csonka kúpos nyakú, díszítetlen urna (Borsodhar­mány: II. t. 12, Ózd: XV. t. 3, Sajószentpéter: XIX. t. 13). Igen hasonló urnák a morvaországi és szlovákiai lausitzi kultúra emlékanyagában vannak. Azok a Reinecke BD és Hallstatt A-periódusokra keltezhetőek. Észak-Magyaror­szágra a szlovákiai lausitzi kultúrából juthattak a Hallstatt A-periódus fo­lyamán. Megemlíthetjük, hogy a velatice kultúra leletei közt is találunk ha­sonló urnaformát, azonban az formailag eltér a Kyjatice kultúra urnáitól [70].

7. Kihajló peremű, kúpos nyakú urnaforma. Vállá boltozott, öblös. Több-

nyire díszítetlen, néha vállán bütykök, bordák vannak (Bessenyőtelek: I. t. 11, Sály: II. t. 1, Borsodharsány: II. t. 6, 9, Ózd: XIV. t. 8—9). Ennek az urnatípusnak leginkább rokon darabjait az urnamezős kultúra területén találjuk meg. Patek Erzsébet megállapítása szerint ott a Hallstatt A-periódus közepére a leginkább jellemző, de az egész Hallstatt A-korszak alatt ismert volt. A Hallstatt B-periódusban az urna vállát gyakran kis bütykökkel díszítik. A nyak csonka kúp alakú lesz [71]. A borsodharsányi urnák inkább az utóbbiakhoz hasonlítanak, míg a többiek helyi változatot képviselnek.

8. A váli kultúra egyik leggyakoribb urnatípusához tartozik a Szécsényben előkerült kétfülű, egyenes peremű urna (I. t. 7). A Hallstatt A-periódus közepén kezdték készíteni az ilyen urnákat, s használatuk tartott a Hallstatt B-korszak idején is [72]. Ez alapján kétségtelen, hogy a szécsényi urna vagy a Dunántúlról, vagy Délnyugat-Szlovákia területéről került lelőhelyére.

9. Egyenes peremű, kétfülű urna. Válla vízszintesen síkzott (Borsodbóta: XIX. t. 5). A Középső-Duna-medencében először a halomsíros kultúra fiatalabb népcsoportjai díszítették edényeiket vízszintesen síkzott felületekkel [73]. Bögréken és tálakon a Reinecke BC-korszak végétől a Hallstatt A-periódusig gyakori ez a díszítésmód a Čaka, Baierdorf—Velatice és váli kultúrák emlékeanyagában. Urnák vállát azonban csak a Hallstatt A-periódusban tagolták síkzással [74]. A borsodharsányi urna tehát az urnamezős kultúra kerámiaművességének hatását tükrözi, nemcsak díszítésben, hanem formájában is.

10. Kihajló peremű, csonka kúpos nyakú urna. Vállán körbefutó vonalkázás és hosszúkás bütykök vannak (Szirmabesenyő: XX. t. 3). Hozzá hasonló urnák a váli kultúra lelőhelyein kerültek elő [75].

11. Rövid, ivelt nyakú urna, félgömb alakú alsó résszel. Válla bütykökkel díszített (Szirmabesenyő: XX. t. 2). A fiatalabb urnaformák közé tartozik. Formakialakításban az ún. prészkita edényekre emlékeztet.

12. Kihajló peremű, kettős csonka kúp alakú urna (Sajóbábony: XX. t. 1). Ehhez hasonló urnák az Észak-Alföldön a prészkita sírokból kerültek ki, de ismerünk ilyet a Kyjatice kultúra szlovákiai lelőhelyeiről is [76].

13. Egyenes és kihajló peremű tálak füllel vagy fül nélkül (Sály: I. t. 10, Borsodharsány: II. t. 7, 8, Cserépfalva: III. t. 3, Büdöspeszt-barlang: X. t. 7—8, XI. t. 1—2, 4, 10, Kőlyuk-barlang: XII. t. 1, XIII. t. 7, Ózd: XVI. t. 3—7, 9—13, 15, 17, XVII. t. 1). A Kárpát-medence késő bronzkori kerámiaművészete általánosan készítette ezt a tálformát, így a Felvidéken a pilinyi kultúra népe is [77]. A Kyjatice kultúrában valószínűleg ennek öröksége. Az urnamezős kultúrában a Hallstatt A-periódus közepétől az egyenes peremű, füles tálakat a behúzott peremű és félgömb alakú, omphalosos formák váltják fel [78]. A Kyjatice kultúra területén erre a változásra nincs adatunk, bár a félgömb alakú tálak itt is ismertek voltak. Ezek azonban a lausitzi kultúra területéről is származhatnak, ahol szintén előfordulnak [79]. A kihajló peremű tálak hosszú használati idejéről a Felvidéken a barlangi leletek tanúskodnak, amelyek közt töredékeik gyakoriak.

14. Az Ózdon előkerült felcsúcsosodó peremű tál (XVII. t. 2) a pilinyi kultúra hasonló tálaival egyezik meg [80].

15. A csonka kúp alakú, peremén három kettős bütyökkel díszített tállal

megegyezőeket (Sajókeresztúr: XIX. t. 10) a Hallstatt C-periódus idejéből a Dunántúlról és Dél-Szlovákiából ismerünk [81].

16. Kihajló, csúcsos peremű tál. Pereme belül négy helyen függőleges vonalcsoportokkal díszített (Szirmabesenyő: XX. t. 7). A váli kultúra területén kerültek elő belül díszített tálak. Ismeretes egy, a Dél-Alföldről is, ahol szintén a váli kultúra kerámiaművességének hatására vezethető vissza [82].

17. Behúzott peremű tál füllel és fül nélkül (Borsodharsány: II. t. 11, Cserépfalva: III. t. 6, Sajószentpéter: IV. t. 18, Szeleta-barlang: VIII. t. 9, Ózd: XVI. t. 4, XVIII. t. 14—15, Szendrői-barlang: XXI. t. 12). A Kárpát-medencében a középső bronzkortól kezdve, általánosan készített edényforma volt. Népcsoporthoz nem köthető, kor meghatározására nem alkalmas kerámiatípus.

18. Behúzott, kívül sikozott peremű tál (Cserépfalva: III. t. 2, Romhány, Mátraszentimre, Nagyréde, Szarvaskő, Dédes). A Reinecke BD-korszakban elsőként a fiatalabb halomsíros kultúra népe készített ilyen tálakat, majd a Hallstatt A-periódus folyamán a Dunától keletre fekvő területekre is elkerült készítésének szokása. Észak-Magyarországon a pilinyi kultúra Reinecke BD-korú leleteiből eddig csak a jászberényi temetőből került elő ilyen tál, s így ott gyakrabban csak a Kyjatice kultúra népe használta [83].

19. A behúzott, turbántekercses peremű tálakat (Forró: IV. t. 22, Acsa, Vác környéke, Galgamácsa—Iklad, Bag, Mátraszentimre, Nagyréde, Szeleta-barlang, Kőlyuk-barlang) ugyancsak a Reinecke BD-periódus első felében kezdték el gyártani a Középső-Duna-medence nyugati felében, s ott egészen a Hallstatt C-periódusig használták [84]. A legidősebb ilyen tálfórmán a turbántekercs-díszítés széles, ritka. Ez a típus a pilinyi kultúra leletei közül hiányzik. Észak-Magyarországon ezeknek a tálaknak csak a fiatalabb típusát készítették, sűrű, rövid turbántekercs-díszsel. Leletegyüttesben eddig még csak a Kyjatice kultúra emlékei között fordult elő itt [85].

20. Magas, egyenes peremű csupor, a perem alatt két füllel (Zagyvapálfalva: I. t. 6, Cserépfalva: I. t. 14, Borsodharsány: II. t. 15, Ózd: XV. t. 9, 16, XVI. t. 1—2, XIV. t. 2, 5). Ilyen csuprokat ívelt nyakkal a Kárpát-medence egész területén készítették a késő bronzkorban, s használatuk tartott a korai vaskor elején is. A dunántúli váli kultúra és a szlovákiai lausitzi kultúra népe már egyenes falú csuprokat gyártott, s ezekkel hasonlíthatjuk össze a Kyjatice kultúra ilyen edényeit [68]. Azokat a csuprokat, amelyeknél a két fül között bütyök van, a dunántúli és kelet-szlovákiai párhuzamok alapján a Hallstatt B-korszakra lehet keltezni [87] (Ózd: XIV. t. 4, XV. t. 16, Nyékládháza: XIX. t. 2). Az ózdi leletek közt levő öblös, kétfülű csuprokhoz (XIV. t. 2, 5) igen hasonlókat a délnyugat-szlovákiai Hallstatt C-urnatemetők anyagában találunk [88].

21. A Kyjatice kultúra népének igen kedvelt edénytípusa volt a magas, egyenes peremű csupor pereme alatt bütyök, vagy ujjbenyomásos borda-díszsel (Sály: I. t. 18, 20, II. t. 4, Cserépfalva: III. t. 5, 7—8, Sály—Vízoldal: IV. t. 13, Bükkszentlászló—Nagysánc: VI. t. 4, Puszkaporos-barlang: VII. t. 7, 11, Szelete-barlang: IX. t. 8—9, Búdöspeszt-barlang: XI. t. 3, Borsod—Derékegyháza: IV. t. 21, Kőlyuk-barlang: XIII. t. 6, Ózd: XV. t. 4—8, 12, 17, 20, XIV. t. 4, Nyékládháza: XIX. t. 1, Aggtelek: XXII. t. 9, Miskolc-Tapolca—

Várhegy, Bag [89]. Ismertes a halomsíros és pilinyi kultúra anyagművészete is, azonban korántsem készítette ilyen nagy számban [90]. Különösen vonatkozik ez a bütykökkel díszített változatra. Ezért nemcsak a helyi agyagművészetre vezethetjük vissza gyártásának szokását, hanem a szomszédos népcsoportoktól való átvételre is gondolunk. Itt egyaránt számításba jöhet az urnamezős és lausitzi kultúra [91].

22. A pilinyi kultúra egyik jellegzetes, a halomsíros kultúra népétől átvett edényformája volt a kétfülű, hengeres nyakú kis csupor (Sály: I. t. 12, Aggtelek, Bag) [92].

23. Az előbbi csoporthoz hasonlít a kettős csonka kúp alakú, kétfülű kis edény (Zagyvapálfalva: I. t. 5, Ózd: XV. t. 15). Formailag közelebb álló darabokat azonban a szlovákiai lausitzi kultúra emlékanyagából ismerünk [93].

24. Ugyancsak a szlovákiai lausitzi kultúra leletei között fordulnak elő leggyakrabban a fül nélküli, kettős csonka kúp alakú kis csuprok (Sály: I. t. 13, Ózd: XV. t. 11, 14) [94].

25. A félgömb alakú kis, kétfülű csuprok: (Cserépfalva: I. t. 14) a szlovákiai lausitzi kultúra agyagművészetének formakörébe tartoznak [95].

26. A szlovákiai lausitzi kultúrából származik a fül nélküli, hengeres nyakú, nyomott gömbtestű, kis csupor (Sály: I. t. 13) [96].

27. A pilinyi kultúra bárcai csoportjának nagy méretű korsóformájával egyeznek meg a nagy, bordával és bütykökkel díszített füles korsók (Ózd: XIV. t. 7, 12—13, 16) [97].

28. A kis füles bögrék (Sály: I. t. 16—17, II. t. 5, Borsodharsány: II. t. 18, Miskolc, rendező pu: IV. t. 4, Szeleta-barlang: IX. t. 1—3, Büdöspest-barlang: XI. t. 8, Kőlyuk-barlang: XII. t. 2, XIII. t. 2—3, Ózd: XVII. t. 13, 15, 18—19, 21—22, Sály—Vízoldal: IV. t. 17) a pilinyi kultúra örökségét képviselik a Kyjatice kultúra emlékanyagában [98].

29. A fordított csonka kúp alakú, füles és fül nélküli csésze (Sály: I. t. 19, Ózd: XVI. t. 8, 14, 16) népcsoporthoz nem köthető edényforma. A pilinyi, urnamezős és lausitzi kultúra népe egyaránt készítette.

30. Sikozott vállú csészét (Ózd: XVII. t. 14) a Kyjatice kultúrát megelőző pilinyi kultúra agyagművészete nem készített, s így eredete megegyezik a többi síkozott díszítésű kerámatípussal.

31. Az urnamezős kultúra népének igen gyakori edénytípusa volt a félgömb alakú füles csésze (Tard: II. t. 2, Borsodharsány: II. t. 14, 17. Ózd: XVIII. t. 16, 20, 23—24, XVIII. t. 10, 12, Szirmabesenyő: XX. t. 5). A Hallstatt A- és B-periódusban egyaránt ismert volt [99].

32. A gömbszelet alakú, ferde peremű, füles csészét (Szirmabesenyő: XX. t. 6.) leggyakrabban a váli kultúra népe készítette [100].

33. Felmagasodó fülű csészek. Peremük egyenes, keskeny válluk van, aljuk gyakran omphalosos (Zagyvapálfalva: I. t. 9, Ózd: XVIII. t. 7—9). A Reinecke BD és a Hallstatt A-korszakban az idősebb urnamezős kultúra népcsoportjainak kedvelt kerámiaformái közé tartoztak, de készültek a pilinyi kultúra területén is [101].

34. A felmagasodó fülű, belül díszített csészek között a díszítés szerint több változatot különböztethetünk meg: a) a belül síkozott perem alatt négy ívelt vonalcsoport van, s az omphalost is vonalak veszik körbe (Ózd: XVIII.

t. 4, 11, Büdöspest-barlang: XI. t. 5, 9, Baradla-barlang: XXII. t. 6); b) a négy ívelt vonalcsoportot függőleges vonalkázás köti össze az omphalossal (Szirmabesenyő: XX. t. 8); c) a csésze alján fut körben vonalkázás, s abból kétoldalt függőleges vonalcsoportok indulnak ki. (Bükkszentlászló—Nagysánc: VI. t. 3); d) az omphalost körbefogó vonalkázás felett háromszög alakú vonalcsoport van (Miskolc-Dudujka: IV. t. 5); e) a csésze első oldalát fenyőágminta díszíti (Borsod—Derékegyháza: IV. t. 14—15).

Belül díszített csészéket először a lausitzi kultúra agyagművészete készítette. Szlovákiában Hallstatt A-periódusból származó lausitzi temetők anyagában gyakran előfordulnak belül négy vagy nyolc ívelt vonalcsoporttal díszített csészék [102]. Észak-Magyarországra a pilinyi kultúra végső időszakában, a Hallstatt A-periódus elején jutott el az ilyen csészék készítésének szokása [103], majd később a Kyjatice kultúra agyagművészete már nagyobb számban gyártott ilyeneket. Elkerültek a váli és gávai kultúrák területére is [104]. A Hallstatt A-periódus korára a négy, vagy nyolc ívelt vonalcsoporttal díszített csészék a jellemzőek, míg a függőleges vonalakkal bővített mintákat később kezdték alkalmazni (Szirmabesenyő: XX. t. 9, Borsodharsány, Chotin) [105]. A füzesabonyi prézkita temető egyik sírjában csak függőleges vonalcsoportokkal díszített csésze van [106]. A korábbi mintának a Hallstatt B-periódusban való továbbélését a Somatoron előkerült csésze bizonyítja [107]. A fenyőágmintával díszített csésze párhuzamát a váli kultúra területéről, Komáromból ismerjük [108].

35. Az egyfülű, keskeny, árkolt vállú csészék (Sajószentpéter: XIX. t. 12, Aggtelek) [109] a pilinyi kultúra örökségét képviselik a Kyjatice kultúra emlékanyagában.

36. Kettős bütyökben végződő fülű csésze (Szendrői-barlang: XXI. t. 3, 10). Bütyökben végződő fülű edények a bronzkor végéről, a korai vaskor elejéről Moldvából és Erdélyből, a Noa kultúra területéről ismertek [110]. Ezeknek fülén azonban csak egy bütyök van. A szendrői csészékhez hasonló fülű edények a Dunától keletre, a szkíta lelőhelyeken, a Dunától nyugatra pedig a Kalenderberg kultúra emlékanyagával együtt kerültek elő [111], azaz a Hallstatt C-periódusból származnak.

37. A szirmabesenyői kis öblös testű csuporhoz hasonló edényt a füzesabonyi prézkita temetőben találtak, de a szkíta korban is készítettek ilyet (XX. t. 9) [112].

38. A Kyjatice kultúra leletei közt levő fedők (Ózd: XV. t. 13, 18—19, Borsodharsány: II. t. 16) a sírokba helyezett csuprok lefedésére szolgáltak. Ezt a temetkezési szokást a Kyjatice kultúra népe a lausitzi kultúra lakosságától vette át [113], a Velatice kultúra népéhez hasonlóan [114]. Az alföldi csorvai csoportba az utóbbi kultúra közvetítésével kerülhetett [115].

39. Az agyagművészet termékei közt kell még megemlítenünk a Sály—Vízoldalon talált emberi lábat utánozó töredéket (IV. t. 8). Észak-Magyarországon még a pilinyi kultúra zagyvapálfalvi temetőjéből került elő lábakon álló edény. A halomsíros kultúra hatását tükrözi [116]. Bár lábakon álló edények ismertek még az urnamezős kultúra köréből is, a sályi töredék inkább a lausitzi kultúra hasonló darabjaival mutat megegyezést [117].

DÍSZÍTŐMINTÁK

A kerámiaformákkal kapcsolatban egyes díszítőminták eredetét már tárgyaltuk. Így a sikozott és turbántekercses díszítésről megállapítottuk, hogy mindkettőt a fiatalabb halomsíros kultúra agyagművészete alkalmazta először, s attól vették át más népcsoportok. A Kárpát-medencében a késő bronzkor végén, korai vaskor elején általánosan elterjedtek lévén, nincs kapcsolatjelző jelentőségük. Az urnák nyakát a Gáva kultúra népe díszítette előszeretettel vízszintes árkolással. Észak-Magyarországon ennek azonban a pilinyi kultúra agyagművészeti helyi előzményei is vannak. Ugyancsak attól vette át a Kyjatice kultúra népe a benyomott pontdíszítést (pl: VI. t. 1, XII. t. 3), vonalkázott háromszögmintát (XIV. t. 1), árktolt bütyök és függőleges vonalcsoport-motívumot (XIV. t. 6, 12). A csészék belső díszítése, a széles, félkör alakú, besimitással keretezett pontdísz (X. t. 1), a benyomott pontokból kiinduló ferde vonalkázás (XI. t. 7) pedig a lausitzi kultúrából származik [118]. Előkerültek a Kyjatice kultúra leletei közt a Gáva kultúra agyagművészeti jellemző leletek is, bekarcolt vonalkötegekkel díszített edénytöredékek (V. t. 1—4), nagy árktolt bütykökkel díszített edények, cserepek [119]. Ezek mellett természetesen a késő bronzkorban, korai vaskorban általánosan használt díszítőmintákat (ujjbenyomásos bordák, bütykök, árkolás) is alkalmazott a Kyjatice kultúra agyagművészete. Mintakincsében a legjelentősebb szerepet a pilinyi és a lausitzi kultúrából átvett díszítőelemek játszották.

FÉMMŰVESSÉG

A Kyjatice kultúra fémművészeről a temetőben lelt tárgyak keveset árulnak el. A közel száz síros szajlai urnatemető anyagában is csak néhány bronztárgy volt. Közülük egy bronzborotva méltó említésre, amelynek pengéje ovális, belül kivágott. Használatának ideje a Hallstatt A-periódus volt [120]. A Szihalmón előkerült sírban egy tölcséres fejű, duzzadt nyakú tüt találtak, s ez szintén a Hallstatt A-periódus idején készült. Kis bronztárgyak az ózdi urnatemetőből is előkerültek (szív alakú csüngő, spirálgyűrű, tűszártöredékek), de, hogy milyen kerámialeletekkel együtt, azt ma már nem lehet megállapítani.

Több bronztárgy került elő a Kyjatice kultúra népe által lakott barlangokból. A Szeleta-barlangban három bronzgombot találtak (VIII. t. 1—3). Ezek igen hosszú időn át, a Reinecke BC—Hallstatt B-periódusok ideje alatt használt ékszertípust képviselnek. Ugyancsak hosszú időszakot ölel fel a szendrői barlangból kikerült patkó alakú csüngő (XXI. t. 6) és a Kőlyuk-barlangban lelt tölcsér alakú csüngő (2 kép 2) viselésének szokása is (Reinecke BC—Hallstatt A-periódus) [121]. A szendrői barlangban talált többi tárgy többsége (bronztű: XI. t. 5, lándzsahegy: 2. kép 3) sem jellemző egy szűkebb időszakra, a tokosbalta viszont a Hallstatt A-periódus idején készült [122]. (2. kép 1). A Kőlyuk-barlangban talált borotva (XXI. t. 7) szintén ennek a korszaknak hagyatéka [123]. Különösen gazdag bronzanyag került a napvilágra az aggteleki Baradla-barlangból. Közöttük a karperecek, bronzkés, tük, bronzcsésze kora a Hallstatt A-periódusra határozható meg [124]. A barlang Csont-

ház nevű részében Tompa Ferenc egy csontváz mellett több tárgyból álló bronzleletet talált [125]. A tárgyak különböző korúak voltak. A kézvédő spirális, karperec, lándzsacsúcs, többszörösen tagolt fejű tű legkésőbb a Hallstatt A-periódus idején készülhetett [126], míg a hárfafibula a Hallstatt B-periódusra jellemző [127]. A Baradla-barlangban egy arany kincsleletet is találtak. A karperecek, gyűrű, spirális huzalok a Hallstatt A-korszak fémművességének jellemző tárgyai [128].

A jászói Takács Menyhért barlangból kikerült bronztárgyak többsége is a hosszú életű típusokhoz tartozik (tokos balta, bronzgomb, tű, nyílhegy, borotva) [129]. Egy ugyaninnen származó ívfibula kora azonban pontosabban meghatározható. J. Böhm a Hallstatt B—C-periódusok fordulójára keltezte [130].

A szendrő—ördöggáti Csengő-barlangban szkíta tárgyakat is találtak. Bronz nyílhegyek, aranyozott bronzkarika és egy csont tegezdisz tartozik ezek közé [131].

A Kyjatice kultúra népének területén még a Bükk-szentlászló—Nagysánccon kerültek elő bronzleletek. Két bronzkincset ismerünk innen. Mindkettő a Hallstatt B-korszak hagyatéka.

A kerámialeletekkel együtt előkerült bronztárgyak azt bizonyítják, hogy a Kyjatice kultúra lakossága a Hallstatt A-korszakból a szkíták megjelenéséig lakott a Felvidék területén. Így hagyatékaik közé sorolhatjuk azokat a bronz kincsleleteket is, amelyek ebből az időszakból területén előkerültek. Ezeknek a leleteknek elemzésével másutt már foglalkoztunk. Itt annyit kell megismételni, hogy a Kyjatice kultúra népe egyrészt a megelőző pilinyi kultúra bronzművességétől (pl: kartekercsek, kézvédőspirális, kerek átmetszetű, vonalkázással díszített karperecek), másrészt az urnamezős és lausitzi kultúrától (liptói típusú és csészés markolatú kardok, sarlók, tokos balták, lándzsahegyek, sújtásos, szemüveg- és hárfafibulák, szárnyas balták, Kirkendrup típusú csészék, sodrott nyakperek), valamint a Felső-Tisza-vidéki—erdélyi fémművességi központtól (tokos balták, bronzüstök) vett át tárgytípusokat [132].

A Kyjatice kultúra hagyatékának tartható raktárleleteket két nagy időrendi csoportra oszthatjuk. A Hallstatt A-periódus második felében kerülhettek a föld alá a következők: Püspökhatvan [133], Ecseg [134], Nógrádmarec [135], Reesk [136], Gyöngyössolymos [137], Füzesabony [138], Zsujta [139], Keresztétke [140]. Ezeknél fiatalabb, a Hallstatt B-periódusra keltezhető raktárleletek: Érsekvadkert [141], Benczúrfalva—Majorhegy [142], Kács [143], Borodgeszt [144], Szendrőlád [145], Bükkaranyos II., Bükk-szentlászló I—II., Szikszó [146], Aggtelek [147], Mezőkövesd I—II. [148].

Az első kincsleletcsoport földbekerülését nem kapcsolhatjuk valamilyen népmozgáshoz. Észak-Magyarországon a Hallstatt A-periódus folyamán, a Kyjatice kultúra kialakulása után nem volt jelentős népmozgás. Az e korból származó kincsleletek vagy vándorkereskedők árukészletei, vagy helyi, belső elvándorlások nyomán kerültek a föld alá. A Hallstatt B-periódus alatt azonban kimutatható, hogy egy keleti népcsoport vándorolt az Észak-Alföldre. Temetői ezen a területen több helyen előkerültek. A Sirokon feltárt temetkezések szerint, a hegyvidékre is benyomultak, azonban megjelenésük a Kyja-

tice kultúra déli határterületén válthatott ki olyan belső népmozgást, amely kincsleletek elrejtéséhez vezethetett. Ettől a keleti eredetű, prészkíta népcsoporttól több bronztárgytypust vett át a Kyjatice kultúra népe. Ezt a szandai [149] és az 1967-ben előkerült fűgödi kincslelet tanúsítja. Az utóbbi jellegzetes prészkíta tárgyakat, bronz- és vaszablákat, falerákat tartalmazott, de mivel a Hernád völgyéből nem ismerünk prészkíta temetőket, nem bizonyítja ennek a népcsoportnak hegyvidéki megtelepülését. A Kyjatice kultúra bronzművességének utolsó szakaszát tehát a prészkíta jellegű tárgyak átvétele jellemzi, s fejlődésének csak a szkíta népcsoport megjelenése vetett véget.

CSONTTÁRGYAK

A szendrői (XXI. t. 4) és az aggteleki barlangból került elő egy-egy közepesen átfúrt csontzabla oldaltag [150]. Hasonlít a pilinyi kultúra leletei közé tartozó, Palotás—Homokoson talált csontzablához, bár annak felső végén is van két lyuk [151].

A Herman Ottó barlangból kikerült, pontkörös, bekarcolt mintával díszített csonttégely a pilinyi kultúra zagyvapálfalvi temetőjében talált darabbal vethető össze [152].

TÖRTÉNET

A Kyjatice kultúra népe hagyatékának, kerámia- és bronzművességének elemzése három alapvető réteget mutatott ki. Ez alapján megállapíthatjuk, hogy a helyi pilinyi, a szlovákiai lausitzi és a dunántúli urnamezős kultúra népcsoportjainak összeolvadásából alakult ki a Kyjatice kultúra lakossága.

Észak-Magyarország és Délkelet-Szlovákia területét a késő bronzkorban a pilinyi kultúra népe lakta. Területe magában foglalta az Észak-Alföldet és a hegyvidéket a Galga—Ipoly és a Tisza között. Innen mintegy 70 késő bronzkori kincsleletet ismerünk. A legfiatalabbak köztük a Hallstatt A-periódus elejéről származnak. Elrejtésük oka ellenséges támadás lehetett. Ez a támadás északnyugatról indult ki. A szlovákiai lausitzi kultúra népcsoportjai behatoltak a pilinyi kultúra területére, amelynek lakossága részben dél felé húzódott, nagyobb részben azonban helyben maradt és keveredett a hódítókkal. A helyi lakosság továbbélésének aránya területenként változó volt. Délkelet-Szlovákia hegyvidékén a lausitzi kultúra, míg Észak-Magyarország az Alfölddel határos vidékein a pilinyi kultúra népcsoportjai alkották a Kyjatice kultúra lakosságának többségét (pl: Szajlai temető). Bármilyen erős volt is azonban a helyi lakosság továbbélése, a pilinyi kultúra népe önállóságát elvesztette, sajátos anyagi kultúrája felbomlott és egy új része lett.

A lausitzi kultúra népének behatolását a Felvidékre a Hallstatt A-periódus elejére tehetjük. Ezt nemcsak a pilinyi kultúra kincsleleteinek e korra való keltezése bizonyítja, hanem az is, hogy a Kyjatice kultúra leleteiben az idősebb lausitzi kultúrára jellemző kerámiaformák is előfordulnak.

Az északról dél, délkelet felé irányuló felvidéki népmozgással azonos korokban Észak-Magyarországon egy más irányú vándorlást is megfigyelhetünk. A Tiszántúlról a Gáva kultúra népe kelt át a Tiszán és hatolt be az

Észak-Alföldre. Birtokba vette a pilinyi kultúra Hernádtól keletre fekvő területeit is. Ezeken a területeken azonban nem tükrözik a leletek a pilinyi kultúra népcsoportjainak nagy tömegű helybenmaradását. A Gáva kultúra népe nemcsak a helyi lakosságot ützte el, hanem ellenségesen állt szemben a hegyvidéken kialakult Kyjatice kultúra népével is, amely megakadályozta további előrenyomulását. A hegyvidékről csupán néhány, a Gáva kultúrára jellemző szórványleletet ismerünk, amelyek semmi esetre sem bizonyítják a Gáva kultúra népének ottani megtelepedését, s részvételét a Kyjatice kultúrát kialakító népcsoportok között.

A Kyjatice kultúra lakosságának harmadik összetevője a dunántúli urnamezős kultúra egyik népcsoportja volt. Ez az Észak-Magyarország területén élt lakossággal már a pilinyi kultúra idején kapcsolatba lépett. Ezt a bronztárgyak kölcsönös cseréjén kívül [153], az észak-alföldi geleji temető kerámialeletei is bizonyítják, ahol késő pilinyi formák mellett, nyugati eredetű típusok is előfordulnak. A Hallstatt A-periódusban már népi beáramlással is számolhatunk. Erről tanúskodnak a Patek Erzsébet által Mezőcsáton feltárt, e korból származó település dunántúli típusú kerámialeletei. Lehetséges, hogy ez a népcsoport a Dél-Alföldet benépesítő, a csorvai csoportot kialakító dunántúli népesség [154] egy későbbi hullámához tartozott. Észak-Magyarország területére nagyobb számban már a váli kultúra idején, a Hallstatt A-periódus közepétől telepedtek be dunántúli népcsoportok. Ezt számos, a Kyjatice kultúra emlékanyagában előforduló, a váli kultúrára visszavezethető kerámiatípus bizonyítja.

A váli kultúra népe Budapestnél kelhetett át a Dunán (lelőhelyei: Sas-halom, Zugló, Kerepes [155], Szada, Pécel [156] és a Zagyva torkolatától délre a Tiszát is elérte (Tiszavárkony, Szolnok repülőtér) [157]. A gödöllői dombvidéktől, a Galga—Zagyva vonaltól délre fekvő területeket megszállta, míg az ettől északra, északkeletre fekvő vidékre csak kisebb csoportjai települhettek be, s ott a helyi lakosságba olvadtak. A Duna—Tisza közének déli részén a váli kultúra népe terjeszkedésének a csorvai csoport lakossága állhatta útját.

A váli kultúra népcsoportjai Észak-Magyarország, a Kyjatice kultúra területén a korábbi dunántúli kapcsolatokat folytatva jelentek meg. Betelepülésük békés jellegű lehetett, nem okoztak törést a helyi lakosság életében, hanem új elemekkel járultak hozzá kultúrájának fejlődéséhez.

A Kyjatice kultúra népe életének egész időtartama alatt szoros kapcsolatban maradt mind a lausitzi, mind a váli kultúra népével. Mindkettőnek fiatalabb, a Hallstatt B-periódusra keltezhető leleteit is megtaláljuk a Kyjatice kultúra emlékanyagában, s ugyanígy a Hallstatt A₂—D-periódusra keltezhető szlovákiai, dunántúli lelőhelyekről is kerültek elő Kyjatice típusú urnák (Zvolen, Chotin, Nyergesújfalú). A kezdeti ellenséges szembenállás után kapcsolat létesülhetett a Gáva kultúra lakosságával is. Ezt a Kyjatice kultúra területén előkerült gávai típusú kerámialeletek bizonyítják (Aggtelek, Borsodharsány, Miskolc, Soltész utca: V. t. 1—4, Aldebrő), de ugyancsak erről tanúskodnak azok a kerámiatípusok is, amelyeket a Gáva kultúra népe vett át a Felvidék lakosságától. Itt mindenekelőtt a belül díszített csészéket említjük, amelyek gyakoriak a Gáva kultúra emlékanyagában is.

Az igen szoros kapcsolatok, részben azonos etnikum ellenére sem tekintetjük a Kyjatice kultúrát a szlovákiai lausitzi kultúra egyik csoportjának. A Kyjatice kultúra emlékanyaga jellegzetesen egyéni vonásokat mutat, amelyekben a lausitzi elemek csak az egyik, még ha Délkelet-Szlovákiában a legerősebb összetevőt is jelentik a pilinyi és a dunántúli urnamezős eredetű népcsoportok jelenléte mellett. E három etnikum összeötvöződése után kibontakozott anyagi műveltség önállósága kétségtelen a szomszédos népcsoportok mellett.

A Kyjatice kultúra kialakulása a Hallstatt A-periódus elején indult meg. Fejlődését a Hallstatt A- és B-korszakokból származó leleteken követhetjük nyomon. Területének déli határán, a Mátra és a Bükk alján a Hallstatt B-fokozat közepén új népcsoport jelent meg, a Patek Erzsébet által mezőcsáti csoportnak nevezett prészkita népesség [158]. Ez a Mátra hegységben, a Tarna-patak völgyébe is előrehatolt. A hegyvidék nagy részén azonban a Kyjatice kultúra lakossága zavartalanul tovább folytatta életét. Ezt a barlangi leletek biztosan a Hallstatt B-periódus végére, Hallstatt C elejére keltezhető bronztárgyai bizonyítják, de valószínű, hogy a földvárak egy része is lakott volt. Így a Bükkszentlászló—Nagysáncról Hallstatt B₂ körü raktárleletek kerültek elő. A Kyjatice kultúra népe tehát, noha déli területének egy részét a Hallstatt B-periódus folyamán elvesztette, önállóságát egészen a szkíták megjelenéséig megtartotta.

KEMENCZEI TIBOR

JEGYZETEK

- [1] *Paulik, J.*, Sborník Československé Společnosti Arch., Brno, 2 (1962) 136—139.
- [2] Az erre vonatkozó vélemények összefoglalása: *Kemenczei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 231—232.; *Kalicz N.*, Heves megye műemlékei I. (Bp. 1969) 33.
- [3] *Paulik, J.*, Sborník... 2 (1962) 136—139.
- [4] Észak-Magyarországon a késő bronzkori és kora vaskori edénművesség számos közös díszítőelemet használt, így a csak néhány cserepet szolgáltató lelőhelyről nem lehet megállapítani, hogy melyik korból származik. A késő bronzkori pilinyi kultúra nagy leletgyűjtéseiből általában hiányzik a vízszintesen árkolt, síkzott és turbántekerceses díszítés. Ezért az ilyen díszítésű cserepeket tartalmazó leleteket a Kyjatice kultúra emléktárába soroltuk, azaz a fenntartással, hogy egyesek közülük származhatnak a két kultúra átmeneti időszakából is. Jellegtelen, általános késő bronzkori — kora vaskori típusú leleteket (pl: árkolt urnavállrész, ujjbenyomásos díszítésű csupordarab, büttyökdíszítésű töredék stb.) nem vettünk fel a Kyjatice kultúra hagyatéka közé.
- [5] *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) LXXIX. t. 4—13.
- [6] U. o. 140., 1. kép 6—7.
- [7] U. o. LXXIX. t. 14, LXXX. t. 1—10.
- [8] *Patay P.*, Arch. Ért. 84 (1957) 85.
- [9] *Patay P.*, Arch. Ért. 81 (1954) 74.; Arch. Ért. 83 (1956) 96.
- [10] *Kemenczei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 229—305.
- [11] *Kalicz N.*, Heves megye műemlékei I. (Bp. 1969) 33.
- [12] U. o.
- [13] *Szabó J.*, Arch. Ért. 88 (1961) 286.; *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 91 (1964) 253.
- [14] *Szabó J.*, Arch. Ért. 86 (1959) 202.
- [15] *Vértes L.*, Fol. Arch. 8 (1956) 5.; A többi barlang kutatástörténetére vonatkozó irodalom megtalálható: *Vértes L.*, Az őskőkor és átmeneti kőkor emlékei Magyarországon (Bp. 1965); *Korek J.—Patay P.*, A bükki kultúra elterjedése Magyarországon. Rég. Füz. II 2 1958.
- [16] *Párducz M.*, Arch. Ért. 90 (1963) 229.; Arch. Ért. 92 (1965) 231.
- [17] *Patek E.*, Arch. Ért. 91 (1964) 254.
- [18] A leletek közlésének engedélyezését ezúton is köszönöm *Korek József*nek.
- [19] Borsod—miskolczi Közművelődési és Múzeum Egyesület 1901. évi Évkönyve. 31—34.
- [20] U. o.
- [21] *Récsey V.*, Arch. Ért. 10 (1890) 62—66.; *Hambel J.*, A bronzkor Magyarhonban (Bp. 1892) CXLI. t.
- [22] *Eisner, J.*, Slovensko v Praveku (Bratislava 1933) XLVIII. t. 7—8, XLIX. t. 1—5.
- [23] *Kemenczei T.*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5 (1965) XII. t.
- [24] *Kemenczey T.*, Arch. Ért. 93 (1966) 88—89., 17—18. kép.
- [25] *Kemenczei T.*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6 (1966) 96—97., XI. t.; *Párducz M.*, Arch. Ért. 86 (1959) 206.
- [26] *Dobosy L.*, Herman Ottó Múzeum Közleményei 8 (1969) 20—24. A leletanyag az ózdi helytörténeti gyűjteményben van.
- [27] *Tompa F.*, Arch. Hung. 5—6 (1929) 21.
- [28] *Leszih A.*, Fol. Arch. 1—2 (1939) 79., 6. kép.
- [29] A barlang kutatástörténetének összefoglalása: *Korek J.—Patay P.*, Rég. Füz. II 2 (1958) 19—21.
- [30] *Tompa F.*, BRGK 24—25 (1934—35) LI. t.
- [31] *Paulik J.*, Sborník... 2 (1962) 137.
- [32] *Mozsolics A.*, Arch. Ért. 83 (1956) 84.
- [33] *Kemenczei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 304.
- [34] *Paulik, J.*, Sborník... 2 (1962) 138—139.
- [35] *Uhlar, V.*, Študijnè Zvesti AUSAV 4 (1961) 177—178.

- [36] *J. Paulik* említ egy erődített telepét Ipelsky Sokolecről, de azt a Caka—Velatice kultúra körébe sorolja és a fiatalabb pilinyi kultúrával tartja egykorúnak: *Slov. Arch.* 10 (1962) 87., 331. j.
- [37] *Kalicz N.*, Heves megye műemlékei I. (Bp. 1969) 33.
- [38] *Hampel J.*, A bronzkor... CXLI. t. 2.
- [39] *Korek J.*, *Fol. Arch.* 10 (1958) 17—28.
- [40] Hasonlóan bordázott nyakú urna Somotoron került elő: *Pleinerova, I.—Olmerova, H.*, *Slov. Arch.* 6 (1958) 111., 1. kép 3.
- [41] A bűdöspesti és szendrői leletek párhuzamai: *J. Paulik*, *Študijné Zvesti AUSA V* 13 (1964) 168., 3. kép 6, 7. kép 7.; Aggteleken Hallstatt B-korú hárfafibula került elő: *Tompa F.*, 24/25 BRGK (1934—35) LI. t. 5.
- [42] *Kunský, J.—Böhm, J.*, *WPZ* 28/29 (1941—42) 180.
- [43] *Kalicz N.*, *Rég. Dolg.* 2 (1960) 36.
- [44] *Balaša, G.*, *Študijné Zvesti AUSA V* 11 (1963) 207.; *Dusek, M.*, *Slov. Arch.* 5 (1957) 130.
- [45] *Adamczykova, J.*, *AR* 8 (1956) 81.; *Durczewski, Z.*, *Wiad. Arch.* 16 (1948) 35—40.; *Zakrzewski, Z.*, *Wiad. Arch.* 12 (1933) 5—13.
- [46] Szíves szóbeli közléséért köszönetet mondok.
- [47] *Gallus S.—Horváth T.*, *Diss. Pann.* II/9 (1939) I. t. 1.; Szabó János Győző szíves szóbeli közlése.
- [48] *Barta, J.*, *Slov. Arch.* 3 (1955) 121.; *Slov. Arch.* 6 (1958) 355.; *Acta Arch. Carp.* 2 (1961) 20—21.
- [49] *Nyáry J.*, Az aggteleki barlang mint őskori temető (Bp. 1881) 28—33.
- [50] *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) LI. t. 5—14.
- [51] *Márton L.*, Jelentés a MNM 1910. évi állapotáról. 198.
- [52] *Hillebrand J.*, *Néprajzi Ért.*, 1913. 331—332.
- [53] *Saad A.*, *Die Eiszeit* 1930. 107—110.
- [54] *Paulik, J.*, *Sbornik...* 2 (1962) 137—138.
- [55] *Patek E.*, *Acta Arch. Hung.* 13 (1961) 67—70., IV. t. 1.
- [56] *Balaša, G.*, *Zvolen v období lužickej kultúry* (Ban. Bystrica 1964) 88. sír.; *Dušek, M.*, *Slov. Arch.* 5 (1957) 148., XI. t. 2. *Gallus S.—Horváth T.*, *Diss. Pann.* II/9 (1939) I. t. 1.
- [57] *Kemenczei T.*, *Acta Arch. Hung.* 19 (1967) 248., 15. kép 9.
- [58] *Nyáry J.*, Az aggteleki barlang... 103., 148. kép.
- [59] *Kőszegi F.*, *Acta Arch. Hung.* 12 (1960) 140., 1. kép 6.
- [60] *Kemenczei T.*, *Arch. Ért.* 93 (1966) 89., 18. kép 10.
- [61] *Paulik, J.*, *Sbornik...* 2 (1962) 137.
- [62] *Kemenczei T.*, *Acta Arch. Hung.* 19 (1967) 244., 11. kép 12, 15. kép 9.; *Arch. Ért.* 93 (1966) 69.; 3. kép 8.
- [63] *Paulik, J.*, *Sbornik...* 2 (1962) 137.
- [64] *Kemenczei T.*, *Acta Arch. Hung.* 17 (1967) 271.
- [65] *U. o.* 274.
- [66] *Točík, A.—Paulik, J.*, *Slov. Arch.* 8 (1960) 92., 94., 117.
- [67] *Paulik, J.*, *Slov. Arch.* 10 (1962) 49.; *Slov. Arch.* 11 (1963) 335.; *Pivovarova, Z.*, *Slov. Arch.* 13 (1965) 160., VII. t. 7, 10 sfb; *Slov. Arch.* 14 (1966) 339., 4. kép 3.
- [68] *Dušek, M.*, *Slov. Arch.* 5 (1957) 132.; *Kőszegi F.*, *Acta Arch. Hung.* 9 (1959) 288—289.; *Patek E.*, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien* (Bp. 1968) 91.; *Acta Arch. Hung.* 13 (1961) 70.
- [69] A balassagyarmati Palóc Múzeumban. Patay Pál ásatása.
- [70] *Pivovarova, Z.*, *Slov. Arch.* 7 (1959) 326., I. t. 1.; *Slov. Arch.* 13 (1965) 129., 5. kép 4, 6. kép 3.; *Balaša, G.*, *Zvolen...* 95, 110.; *Vokolek, J.*, *Acta Mus. Reg. et Pardubicensis* 4 (1962) V. t. 2, 6.; *Porubský, J.*, *Slov. Arch.* 6 (1958) 97., IV. t. 3.; *Paulik, J.*, *Slov. Arch.* 10 (1962) 52., VI. t. 1.
- [71] *Patek E.*, *Die Urnenfelderkultur...* 90, 94.
- [72] *Dušek, M.*, *Slov. Arch.* 5 (1957) 132.; *F. Petres É.*, *Alba Regia* 1 (1960) 26.; *Patek E.*, *Die Urnenfelderkultur...* 92.

- [73] *Willvonseder, K.*, Die mittlere Bronzezeit in Österreich (Leipzig—Wien 1937) VIII. t. 6.
- [74] *Paulik, J.*, Slov. Arch. 10 (1962) 52., 34. kép.; Slov. Arch. 11 (1963) 279., 8. kép 1, 10. kép 1, stb; *Rihovský, J.*, Sborník Československé Sp. Arch. 3 (1963) 97., 2. kép C—L, stb; *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 50.; *Paulik, J.*, Slov. Arch. 10 (1962) 22., 14. kép 11, VI. t. 4.
- [75] *Patek E.*, Bp. Rég. 18 (1958) 396., 5. kép 2.; Acta Arch. Hung. 13 (1961) XV. t. 15.; Die Urnenfelderkultur... CXXIII. t. 10.; *Dušek, M.*, Slov. Arch. 5 (1957) 132., X. t. 3.; *F. Petres É.*, Alba Regia 1 (1960) XVII. t. 4.
- [76] *Paulik, J.*, Sborník... 2 (1962) 121., 5. kép.
- [77] *Kemenczei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 275—276.
- [78] *Rihovský, J.*, Pam. Arch. 49 (1958) 87.; *Paulik, J.*, Slov. Arch. 10 (1962) 48.
- [79] *Balaša, G.*, Zvolen... 6, 13, 28. 31. sír.
- [80] *Kemenczei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 276—277.
- [81] *Nagy L.*, Fol. Arch. 1—2 (1939) 51., 5. kép 14.; *Paulik, J.*, Študijné Zvesti AUSAV 13 (1964) 171., 5. kép 6.
- [82] *Tompa F.*, Budapest története I. (Bp. 1942) XIX. t. 3.; *Kőszegi F.*, Fol. Arch. 8 (1956) XI. t. 6.; *Patek E.*, Die Urnenfelderkultur... CIV. t. 1—2.; *Trógmayer O.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) IX. t. 1.
- [83] *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 150.; *Paulik, J.*, Slov. Arch. 11 (1963) 294., 10. kép 1, 25. kép 7, 29. kép 2.
- [84] *Točík, A.—Paulik, J.*, Slov. Arch. 8 (1960) 95., 30. kép.; *Paulik, J.*, Slov. Arch. 11 (1963) 301., 25. kép 12, 26. kép 1; *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) 151.
- [85] Nyékládházáról közöltünk egy turbántekerceses peremű tálat a pilinyi kultúra leletanyagával együtt. Mivel a darab szórványlelet, pontos kulturális beosztása nem lehetséges. *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 92 (1965) 19., 9. kép 7.
- [86] *Kemenczei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 280.; *Paulik, J.*, Slov. Arch. 11 (1963) 275., 6. kép 9, 25. kép 3.; *Balaša, G.*, Zvolen... 6, 13, 19. sír.; *Porubský, J.*, Študijné Zvesti AUSAV 3 (1959) 64., II. t. 2, 8. stb; *Patek E.*, Die Urnenfelderkultur... VIII. t. 1—2.
- [87] *Patek E.*, Die Urnenfelderkultur... 110., VIII. t. 3.; *Paštor, J.*, Slov. Arch. 6 (1958) 338, IV. t. 2.
- [88] *Fichlerová, M.*, Slov. Arch. 8 (1960) 129., 2. kép 10—11, 10. kép 16, stb.
- [89] *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) LXXXI. t. 5.
- [90] *Kovács T.*, Arch. Ért. 93 (1966) 165., 4. kép 10, 12. kép 9, stb; *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 92 (1965) 7., 1. kép 6.
- [91] *Patek E.*, Die Urnenfelderkultur... 111.; *Čaplovič, P.*, Slov. Arch. 5 (1957) 343., 7. kép 8.; Slov. Arch. 7 (1959) 314., I. t. 12.; *Balaša, G.*, Zvolen..., 34, 35. sír.
- [92] *Kemenczei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 280.; *Tompa F.*, BRGK 24—25 (1934—35) LI. t. 2.; *Kőszegi F.*, AAH 12 (1960) LXXIX. t. 4.
- [93] *Balaša, G.*, Zvolen... 50, 104. sír.
- [94] U. o. 79, 101, 128. sír.
- [95] U. o. 37, 121. sír.
- [96] U. o. 22, 58, 83, 96, 117. sír.
- [97] *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 92 (1965) 7., 1. kép 10—11.
- [98] *Kemenczei T.*, Arch. Ért. 92 (1965) 7., 1. kép 2—3, 2. kép 3, 5, stb.
- [99] *F. Petres É.*, Alba Reg. 1 (1960) 33.; *Patek E.*, Die Urnenfelderkultur... 108.
- [100] *Tompa F.*, Budapest tört. XVI. t. 2.; *Patek E.*, Budap. Rég. 18 (1958) 396., 5. kép 6, 7. kép 4.; Acta Arch. Hung. 13 (1961) 76.; *F. Petres É.*, Alba Rég. 1 (1960) XXVI. t. 1—2.
- [101] *Kőszegi F.*; Acta Arch. Hung. 12 (1960) 152.; *Kemenczei, T.*, Arch. Ért. 93 (1966) 70., 4. kép 5, 5. kép 2.
- [102] *Porubský, J.*, Slov. Arch. 6 (1958) 95., II. t. 10.; Študijné Zvesti 3 (1959) 67., V. t. 3.; *Suhajková—Pivovarová, Z.*, Študijné Zvesti 6 (1961) 239., 1. kép 8.; *Kraskovska, L.*, Študijné Zvesti 10 (1962) 81., 4. kép 1.; *Pivovarová, Z.*, Slov. Arch. 14 (1966) 340., 5. kép 3.; *Paulik, J.—Novotná, M.—Benadik B.*, Život a umenie doby železnej na Slovensku (Bratislava 1962) 74., B1 kép.

- [103] *Kemenzsei T.*, Arch. Ért. 93 (1966) 86., 16. kép 8.
- [104] *Patek E.*, Bp. Rég. 18 (1958) 397., 6. kép 1, 9. kép 2.; *Mérey Kádár E.*, Arch. Ért. 1949. 116.
- [105] *Paulik, J.—Novotna, M.—Benedik, B.*, Život... B4. kép.
- [106] *Gallus S.—Horváth T.*, Diss. Pann. II 9 (1939) III. t. 1.
- [107] *Paštor, J.*, Slov. Arch. 6 (1958) 316., 3. kép.
- [108] *Patek E.*, Die Urnenfelderkultur... CIV. t. 8.
- [109] *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) LI. t. 2—3.; *Kemenzsei T.*, Arch. Ért. 92 (1965) 7., 1. kép 3—4, 2. kép 3, 5, 18, 20, stb.
- [110] *Zaharia, E.*, Dacia 7 (1963) 173.
- [111] *Párducz M.*, Acta Arch. Hung. 18 (1966) XXIII. t. 8., XXV. t. 18, stb.; *Paulik, J.*, Študijné Zvesti 13 (1964) 168., 3. kép 6.
- [112] *Gallus S.—Horváth T.*, Diss. Pann. II 9 (1939) IV. t. 7.; *Párducz M.*, Acta Arch. Hung. 18 (1966) XLV. t. 23.
- [113] *Balaša, G.*, Zvolen... 88, 100. sír.
- [114] *Rihovský, J.*, Sbornik Československé Sp. Arch. 3 (1963) 18. kép 7.
- [115] *Trógmayer O.*, Acta Arch. Hung. 15. (1963) XIII. t. 7.
- [116] *Kemenzsei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 274.
- [117] *Patek E.*, Die Urnenfelderkultur... LXX. t. 3, LXXVI. t. 18.; *Merhart, G.*, Bonner Jahrbücher 147 (1942) 25.
- [118] *Paulik, J.*, Študijné Zvesti 13 (1964) 174., 7. kép 7—8.
- [119] *Récsey V.*, Arch. Ért. 10 (1890) 62—66. — Borsodharsány.; *Nyáry J.*, Az aggteleki barlang... 119., 248—249. kép.
- [120] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen (Berlin 1959) 176.; *Pivovarova, Z.*, Slov. Arch. 14 (1968) 356.
- [121] *Kemenzsei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 292—294.
- [122] *Holste, F.*, Bayerische Vorgeschichtsblätter 13/15 (1936—38) 12.
- [123] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 188—189., 192—193.
- [124] *Nyáry J.*, Az aggteleki barlang... 22—24.; *Patay P.*, Arch. Ért. 95 (1968) 66.
- [125] *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) LI. t. 4—14.
- [126] *Kemenzsei T.*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5 (1965) 112.
- [127] *Müller—Karpe, H.*, Beiträge... 124—125.
- [128] *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) LI. t. 15—19.; *Mozsolics A.*, 18 (1966) 32.
- [129] *Kormos T.*, Barlangkutatás 1917. 18., 11. kép.; *Eisner, J.*, Slovensko... XXXIX. t. 1—7.
- [130] *Kunský, J.—Böhm, J.*, WPZ 28/29 (1941—42) 123.
- [131] *Leszih, A.*, Fol. Arch. 1—2 (1939) 77., 6. kép.
- [132] *Kemenzsei T.*, Herman O. Múz. Évk. 6 (1966) 67—69.
- [133] Magyar Nemzeti Múzeumban.
- [134] *Pintér S.*, Arch. Ért. 19 (1899) 56—60.
- [135] *Márton L.*, Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye (Bp. 1911) 324., 329.
- [136] Heves megye műemlékei I. (Bp. 1969) 33., 14. kép.
- [137] *Szántó J.*, Magyar Múzeum, 1947. dec.
- [138] *Holste, F.*, Hortfunde Südosteuropas (Marburg Lahn 1953) XXXI. t. 8—40.
- [139] *Csoma J.*, Arch. Ért. 5 (1885) 9—16.; *Hampel J.*, A bronzkor... CI—CII. t.
- [140] *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 41, 43., 7—8. kép.
- [141] *Mozsolics A.*, Inv. Arch. Ungarn 2 (1967) U—18.
- [142] A balassagyarmati Palóc Múzeumban.
- [143] *Gallus S.—Horváth T.*, Diss. Pann. II/9 (1939) 9. kép 1—6.
- [144] *Sennovitz Gy.*, Arch. Ért. 22 (1902) 282., 1—7. kép.
- [145] *Hampel J.*, A bronzkor... CVII. t.; Arch. Ért. 5 (1885) 388—310.
- [146] *Kemenzsei T.*, Herman O. Múz. Évk. 6 (1966) 87., I—IX, XV. t.
- [147] *Tompa F.*, BRGK 24/25 (1934—35) LI. t. 4—14.
- [148] *Kemenzsei T.*, Herman O. Múz. Évk. 8 (1968) 8 (1968); *Patay Pál* is talált itt egy rak-tárleletet: Arch. Ért. 87 (1960) 231.; Mindkét kincslelet túlnyomórészt a Felső-Tisza-vidéki—erdélyi bronzművészeti központ tárgytípusait tartalmazza, s így

a Gáva kultúra népének hagyatéka is lehet. A lelőhely a Kyjatice és Gáva kultúra határvidékén fekszik.

[149] *Gallus S.—Horváth T.*, Diss. Pann. II/9 (1939) X—XI. t.

[150] Magyar Nemzeti Múzeumban, lelt. sz: 101.1951.9.

[151] *Kemenczei T.*, Acta Arch. Hung. 19 (1967) 284.

[152] *U. o.*

[153] *Kemenczei T.*, Herman O. Múz. Évk. 5 (1963) 121—124.

[154] *Trógmayer O.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) 85—122.

[155] *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) LXXXIII. t., LXXXVIII. t.; *Tompa F.*, Budapest tört. XX. t. 1—4, XXI. t. 6—10.

[156] Magyar Nemzeti Múzeumban.

[157] *Kőszegi F.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) LXXXVII. t. 1—3, LXXXI. t. 11.

[158] *Patek E.*, A Móra F. Múz. Évk. 1966—67. 101—107.

Die Kyjatice Kultur in Nordungarn (Auszug)

Erst jüngst erschien die Bezeichnung „Kyjatice Kultur“ in der prähistorischen Forschung des Karpatenbeckens. 1962. hatte J. Paulik unter diesem Namen das Hallstatt A-B-zeitliche Fundmaterial der Südostslowakei und Nordungarns zusammengefaßt.³¹ Zuvor hielt die Forschung diese Funde für Denkmäler der Piliny Kultur. Erstmals hatte Amália Mozsolics darauf hingewiesen, daß gegen Ende der Reinecke BD Periode der Lausitzer Kultur verwandte Volksgruppen in Oberungarn eindringen und der Piliny Kultur ein Ende setzen.³²

Bei der Bearbeitung des Pilinyer Fundmaterials kamen wir zu der Erkenntnis, daß zu Beginn der Hallstatt A Periode das in Oberungarn lebende Volk der Piliny Kultur seine Selbständigkeit einbüßte.³³ Unsere Folgerung stimmt mit der Ansicht J. Pauliks überein, der das Erscheinen der Kyjatice Kultur in diesem Raum auf die Hallstatt A Periode setzt.

Unter den Komponenten, aus denen sich die Kyjatice Kultur herausgebildet hatte, nennt J. Paulik die Volksgruppen der Piliny, Gáva, der Lausitzer und Podoler Kulturen. Den Beginn der Kultur datiert er innerhalb der Hallstatt A Periode auf deren jüngeren Abschnitt, ihr Bestehen bis zum Erscheinen der Skythen.³⁴ Der aus Nordungarn stammende Fundbestand der Kyjatice Kultur widerspiegelt ein ganz anderes Bild, sowohl hinsichtlich der Rolle der verschiedenen daran beteiligten Volksgruppen, als auch des Beginns der Kultur. Um die Geschichte der Kyjatice Kultur richtig erfassen zu können, ist eine Untersuchung der Siedlungsform, des Bestattungsbrauchtums ihres Volkes, eine sorgfältige Analyse der Töpferei und des Bronzegewerbes nötig.

Wir unterscheiden drei verschiedene Hauptsiedlungsformen der Kyjatice Kultur: nicht befestigte Freiluftsiedlungen, Erdburgen und Höhlenwohnungen.

Die nicht befestigten, einschichtigen Siedlungen bestanden aus eingetieften Wohnstätten und lagen im Ufergelände von Flüssen oder Bächen.

Im nordungarischen Bergland gibt es zahlreiche prähistorische befestigte Siedlungen. Ein Teil derselben wurde vom Volk der Piliny Kultur in der Spätbronzezeit gebaut (Kisterenye, Benczurfalva, Felsőtárkány, Bükkaranyos), der größere Teil aber entstand zur Zeit der Kyjatice Kultur (Romhány, Szanda, Mátraszentimre, Szilvásvár, Sály, Bükkszentlászló, Tapolca), beziehungsweise wurde kontinuierlich bewohnt (wie beispielsweise Felsőtárkány, Benczurfalva). Dieser Gruppe ist wahrscheinlich auch die Siedlung Dédes-Földvár zuzuordnen. Das genaue Alter der letztgenannten Siedlungen ist uns noch nicht bekannt, weil dort noch keine Funde zum Vor-

schein gekommen sind, strukturell aber gleichen sie den Erdburgen, die — wie es durch Funde bezeugt ist — von dem Volk der Kyjatice Kultur gebaut wurden. Die auf Berggipfeln gelegenen Siedlungen umgibt ein Erdwall und Graben. Die im Bükkgebirge gelegenen Erdburgen Bükkaranyos-Földvár und Kisgyőr-Hársasvár gehören einem anderen Erdburg-Typus an. Sie sind nur von einem Graben umgeben. Ausgrabungen fanden nur in Bükkaranyos-Földvár statt und die hier gehobenen Funde gehören der Piliny Kultur an. Im südlichen Grenzgebiet des Volkes der Kyjatice Kultur — im Bükk- und Mátragebirge — fanden sich insgesamt elf Erdburgen, an der Westgrenze drei, während uns aus den nördlichen und östlichen Grenzgebieten überhaupt keine Erdburgen bekannt sind. Im Osten bildete der Fluß Hernád die natürliche Grenze zwischen dem Siedlungsgebiet der Völker der Kyjatice und Gáva Kultur.

Eine Untersuchung der geographischen Lage der Erdburgen läßt darauf schließen, daß die Völker der Kyjatice und Gáva Kultur in Feindschaft miteinander lebten.

Die dritte Siedlungsform des Volkes der Kyjatice Kultur waren die Höhlenwohnungen. Beinahe aus allen Höhlen des südostslowakischen Kalksteingebirges und auch aus allen bewohnbaren Höhlen des nordungarischen Bükkgebirges waren Denkmäler des Volkes der Kyjatice Kultur zutage gekommen. Die genaue Zeitbestimmung dieser Funde ist überaus schwierig, da Formen und Verzierung der Kyjatice-Keramik eine geraume Zeitlang unverändert blieben. Daran aber, daß dieses Volk bereits in der Hallstatt A Periode die Mehrzahl der Höhlen besiedelt hatte, ist kein Zweifel. Dies bestätigt die Analogie mit den Keramiktypen und Ausschmückungen der Piliny Kultur und auch einige Bronzegeräte. Die Keramikfunde der kleineren Höhlen gehören in diese Periode, denn später waren nur mehr die größeren Höhlen bewohnt. Sichere Keramik- und Bronzefunde der Hallstatt B Periode sind uns aus folgenden Höhlen bekannt: Puskaporos (Taf. VII. 3—4.), Búdöspet (Taf. X. 1.), Szendrő (Taf. XXI. 3., 9.) und Aggtelek.⁴¹ Hier müssen — in Anbetracht der publizierten Funde — auch die südslowakischen Höhlen von Jasov und Lednice erwähnt werden.⁴²

Die gleiche Ursache, die das Volk der Kyjatice Kultur zwang, sich in die Wildnis der Bergwelt zurückzuziehen und in Höhlen zu wohnen, mochte sie auch veranlaßt haben, Erdburgen zu bauen: das Volk der Gáva Kultur hatte nämlich die Theiß überschritten und drang in ihren Siedlungsraum ein. Das Volk der Pilinykultur — die Vorbevölkerung dieses Gebietes — hatte auch den am Fuß des Gebirges gelegenen nördlichen Teil der Tiefebene besetzt gehalten, aus Höhlen der Bergwelt sind uns keine Funde dieser Kultur bekannt. Demgegenüber aber war das Hauptsiedlungsgebiet des Volkes der Kyjatice Kultur das Bergland, aus Gegenden am Fuß des Mátra — und Bükkgebirges sind nur spärliche Funde dieser Volksgruppe zum Vorschein gekommen. Die Volksgruppen der Kyjatice Kultur zogen sich wahrscheinlich vor dem vorrückenden Volk der Gáva Kultur in die Berge zurück und ließen sich in den Höhlen nieder. Um diese Zeit begannen sie wahrscheinlich auch die Erdburgen zu errichten und bewohnten in der Folge nur die größeren, geräumigen Höhlen.

Das *Bestattungsbrauchtum* des Volkes der Kyjatice Kultur ist uns durch die Erschließung des Gräberfeldes von Szajla in Nordungarn bekannt. Hier konnten beinahe hundert Gräber freigelegt werden. Es waren dies ausnahmslos mit Steinen bedeckte Brandgräber. Darunter gab es einige, in denen der Leichenbrand mit Keramikscherben vermischt in der gebrannten, stark rußgeschwärzten Erde verstreut vorgefunden wurde. Bestattungen dieser Art wurden in der Slowakei in den Gräberfeldern der Lausitzer- und der Válcultur beobachtet [44]. Weil im Siedlungsraum der Válcultur mit Ausnahme des Gräberfeldes von Hetény (Chotin) anderswo derartige Bestattungen nicht erschlossen wurden, auf dem Stammgebiet der Lausitzer Kultur [45] aber vorkommen, kann die Verbreitung dieser Bestattungssitte in Nordungarn mit dem Erscheinen der Lausitzer Volksgruppen erklärt werden.

Auch die anderen Bestattungssitten, die im Gräberfeld von Szajla beobachtet werden konnten, sind für den Ritus der Brandbestattung bezeichnend; die Steinüberdeckung der Gräber, die Urnen mit dem Leichenbrand waren mit einer Schüssel zugedeckt, neben den Urnen standen kleinere Tongefäße, es fanden sich auch Tierknochen und symbolische Gräber ohne Leichenbrand.

In einigen von Volksgruppen der Kyjatice Kultur bewohnten Höhlen Oberungarns wurden einige Gräber erschlossen, deren Bestattungsritus von dem der allgemein üblichen Brandbestattungen abweicht. Mit der Frage der Totenbestattung in den südslowakischen Höhlen befaßte sich eingehend J. Barta. Die in der Höhle Majdo—Hrasko gefundenen, aus menschlichen Schädelknochen angefertigten, wahrscheinlich kultischen Zwecken dienenden Masken ließen vermuten, daß einige Höhlen Kultstätten gewesen sein dürften, und daß ein Teil der dort vorgefundenen Skelette von geopfertem Menschen stammt, beziehungsweise, daß es sich um rituale Bestattungen handelt [48].

In Nordungarn hatte man bislang nur in der Baradla-Höhle von Aggtelek Skelettbestattungen entdeckt. Jenő Nyáry ließ 1876 als erster im Gang, der zur Csontház-(Knochenhaus)-Höhle führt, mehrere Gräber erschließen [49]. In den 1920-er Jahren legte Ferenc Tompa in der Csontház-Höhle ein Skelett in gestreckter Rückenlage frei, daneben lag ein aus mehreren Gegenständen bestehender Bronze-Hortfund [50]. Wahrscheinlich gehören diese Bestattungen in die Früheisenzeit.

Die *Keramik* des Volkes der Kyjatice Kultur schöpfte ihren Formen- und Musterschatz aus drei verschiedenen Quellen. Der Töpferkunst der Urbevölkerung — das heißt des Volkes der Piliny Kultur — sind folgende Keramiktypen entlehnt:

niedrige Urnen mit ausladendem Rand und horizontal gerieftem Hals (Taf. I, 1, 2, 15; Taf. XIV, 14; Taf. II, 10, 13; Taf. XIV, 3; Taf. VI, 5; Taf. VIII, 7—8, 10; Taf. XII, 5, 7—8, usw.) [58—63]; zweihenkelige Urne mit kurzem geschweiftem Hals (Taf. I, 3—4) [64]; zweihenkelige Urne mit geradem Rand (Taf. I, 8; Taf. XVIII, 5) [65]; Schüsseln mit geradem oder ausladendem Rand, mit oder ohne Henkel (Taf. I, 10; Taf. II, 7, 8; Taf. XVI, 3—13, 15, 17. Taf. XVII, 1, usw.) [77]; Schüssel mit gezipfeltem Rand (Taf. XVII, 2) [80]; Schüssel mit eingezogenem Rand, mit und ohne Henkel (Taf. II, 11; Taf. III, 6; Taf. IV, 18; Taf. VIII, 9; Taf. XVI, 4; Taf. XVIII, 14—15; Taf. XXI, 12); zweihenkelige

ges kleines Gefäß mit zylindrischem Hals (Taf. I. 12) [92]; großer Henkelkrug (Taf. XIV. 7, 12—13, 16) [97]; kleines Henkelgefäß (Taf. I. 16—17; Taf. II. 5, 18; Taf. IV. 4, 17; Taf. IX. 1—3; Taf. XI. 8; Taf. XII. 2; Taf. XIII. 2—3; Taf. XVII. 13, 15, 18—19, 21—22) [98]; einhenkelige schmale, geriefte Schale (Taf. XIX. 12) [109].

Das Volk der in Nordungarn eingewanderten Lausitzer Kultur brachte folgende Gefäßtypen mit: die doppelkonische Urne (Taf. XIX. 3; Taf. XV. 1—2) [66—69]; unverzierte Urne mit geradem Rand und kegelstumpfförmigem Hals (Taf. II. 12; Taf. XV. 3; Taf. XIX. 13) [70]; ein kleines doppelkonisches Gefäß mit zwei Henkeln (Taf. I. 5; Taf. XV. 15) [93] und ohne Henkel (Taf. XV. 11, 14) [94]; halbkugelförmiges, zweihenkeliges kleines Gefäß (Taf. I. 14) [95]; das eingedrückt-kugelförmige kleine Gefäß ohne Henkel (Taf. I. 13) [96]; inwendig verzierte Schale (Taf. XVIII. 4, 11; Taf. XI. 5, 9; Taf. XXII. 6; Taf. XX. 8; Taf. VI. 3; Taf. IV. 5, 14, 15) [102—108]; einige Formen der zweihenkeligen Buckelgefäße mit Fingerabdruck-Rippenverzierung (Taf. I. 14, 18, 20; Taf. II. 4, 15, usw.) [86—91].

Die Keramik der westungarischen Urnenfelderkultur ist durch folgende Formen vertreten: Urne mit kegelförmigem Hals und ausladendem Rand (Taf. I. 11; Taf. II. 1, 6, 9; Taf. XIV. 8—9; Taf. XX. 3) [71]; eingedrückt-kugelförmige zweihenkelige Urne mit geradem Rand (Taf. I. 7) [72]; geradrandige Urne an der Schulter waagrechte Facettierung (Taf. XIX. 5) [73—74]; inwendig verzierte Schüssel (Taf. XX. 7) [82]; Schüssel mit eingezogenem, facettierten Rand (Taf. III. 2) [83]; Schüssel mit eingezogenem, turbanförmig-gedrehtem Rand (Taf. IV. 22) [84—85]; Schale mit Facettierung (Taf. XVII. 14); halbkugelförmige, einhenkelige Schale (Taf. II. 2, 14, 17; Taf. XVII. 16, 20, 23—24; Taf. XVIII. 10, 12; Taf. XX. 5, 6) [99—100]; henkelige, schmalschultrige Omhalos-Schale (Taf. I. 9; Taf. XVIII. 7—9) [101]; zum Teil zweihenkelige Töpfe mit Buckeln und fingereingedrückte Rippenverzierung. Für den letzten Abschnitt der Keramik der Kyjatice Kultur ist bereits das Auftreten präskythischer Formen und der Keramikformen der Hallstatt C Periode bezeichnend, wie Urnen (Taf. XX. 1—2) [76], Schüssel mit buckelverziertem Rand (Taf. XIX. 10) [81], bauchiges Töpfchen (Taf. XX. 19) [112], Schalen mit Doppelknotengriffen (Taf. XX. 3, 10) [111].

Die Facettierung und turbanförmige Verzierungen treten erstmalig in der Keramik der jüngeren Hügelgräberkultur auf, von der sie dann auch von anderen Volksgruppen übernommen wurden. Da sie gegen Ende der Spätbronzezeit und zu Beginn der Früheisenzeit im Karpatenbecken allgemein verbreitet waren, kommen sie als Kennzeichen wechselseitiger Beziehungen nicht in Frage. In der Töpferkunst der nordungarischen Piliny Kultur hatte diese Verzierungsart ihre lokalen Vorformen. Von hier hatte das Volk der Kyjatice Kultur beispielsweise das Fingertupfenmuster (Taf. VI. 1; Taf. XII. 3), das gestrichelte Dreieckmotiv (Taf. XIV. 1), das kannelierte Buckel und das vertikale Strichgruppenmuster (Taf. XIV. 6, 12) übernommen. Die innere Ausschmückung der Trinkschalen mit kanneliertr Punktverzierung (Taf. X. 1), die von den eingedrückten Punkten ausgehende schräge Schraffierung (Taf. XI. 7) stammen aber aus der Lausitzer Kultur [118]. Aus dem Fundbestand der Kyjatice Kultur waren auch für die Töpferkunst der Gáva Kultur

kennzeichnende Relikte zum Vorschein gekommen (Taf. V. 1—4) [119]. Es versteht sich wohl von selbst, daß die Keramik der Kyjatice Kultur auch die üblichen Dekorationselemente der Spätbronzezeit und der Früheisenzeit fingeringedrückte Rippenverzierung, Buckelverzierung, Riefen und Kannelüren übernommen hatte. In ihrem Formenschatz spielen die von Piliny und der Lausitzer Kultur übernommene Zierelemente die bedeutendste Rolle.

Über das *Metallgewerbe* der Kyjatice Kultur sagen die geborgenen Bronzegegenstände der Gräberfelder nicht viel aus. Das Urnengräberfeld von Szajla mit seinen beinahe hundert Bestattungen lieferte nur wenige Bronzegegenstände. Zu erwähnen wäre ein Rasiermesser aus Bronze, dessen Klinge oval, innen ausgeschnitten war. Es war in der Hallstatt A Periode im Gebrauch [120]. Die in Szihalom gefundene Nadel mit dem trichterförmigen Kopf und dem dicken Hals dürfte ebenfalls in der Hallstatt A Periode entstanden sein. Aus den vom Volk der Kyjatice Kultur bewohnten Höhlen aber sind uns mehr Bronzegegenstände bekannt. Ein Teil dieser Bronzegeräte gehört zu Typen, die lange Zeit hindurch gebräuchlich waren (Taf. VIII. 1—3; Taf XXI. 5—6; Abb. 2, 2—3). Aus der Hallstatt A Periode stammen das in der Höhle von Szendrő zum Vorschein gekommene Tüllenbeil (Abb. 2, 1), das in der Kölyuk-Höhle gefundene Rasiermesser (Taf. XXI. 7), aus der Höhle von Aggtelek zahlreiche Bronzegegenstände und ein Goldfund [122—126, 128]. In Aggtelek fand Ferenc Tompa auch eine Harfenfibel, die in der Hallstatt B Periode angefertigt wurde [127]. Die Bogenfibel aus der Takács Menyhért Höhle von Jászó datiert J. Böhm auf die Wende der Hallstatt B-C Periode [130].

In der Höhle Csengőbarlang von Szendrő-Ördögát fanden sich sogar skytische Relikte wie: bronzene Pfeilspitzen, vergoldete Bronzeringe und ein könchnerer Köcherschmuck [131].

Im Siedlungsgebiet des Volkes der Kyjatice Kultur gelegenen Bükkszentlászló-Nagysánc waren auch zwei Bronzefunde ans Licht gekommen, beide sind Nachlassenschaft der Hallstatt B Periode.

Die zusammen mit den Keramikfunden zum Vorschein gekommenen Bronzegegenstände bezeugen, daß das Volk der Kyjatice Kultur seit der Hallstatt A Periode bis zum Erscheinen der Skythen in Oberungarn lebte. Somit gelten auch die aus dieser Epoche stammenden und in ihrem Siedlungsgebiet zutage gekommenen Bronze-Schatzfunde als ihre Nachlassenschaft. Über die Untersuchung dieser Funde haben wir bereits berichtet. Hier müssen wir wiederholen, daß das Volk der Kyjatice Kultur einesteils vom Bronzegewerbe der Vorbevölkerung — der Piliny Kultur — (Armschutzspiralen, Handschutzspiralen, schraffierte Armringe mit rundem Querschnitt), andernteils aber auch von den Urnenfelder- und Lausitzer Kulturen (Schwerter vom Liptó-Typus, Schnalengriffschwerter, Sicheln, Tüllenbeile, Lanzen spitzen, Posamenteriefibeln, Brillen- und Harfenfibeln, Lappenbeile, Schalen von Kirkendrup Typus), und von dem Metallgewerbezentrum der oberen Theißgegend und Siebenbürgens (Tüllenbeile, Bronzekessel) Gegenstandstypen übernommen hat [132].

Die Depotfunde, die als Nachlassenschaft der Kyjatice Kultur gelten können, lassen sich zeitlich auf zwei Gruppen teilen. Die der ersten Gruppe

angehörigen Depotfunde von Püspökhatvan [133], Ecseg [134], Nógrádmárcal [135], Recsk [136], Gyöngyössolymos [137], Füzesabony [138], Zsujta [139], Keresztéte [140] dürften in der zweiten Hälfte der Hallstatt A Periode vergraben worden sein. In die Hallstatt B Periode gehören die Depotfunde von Érsekvadkert [141], Benczurfalva-Majorhegy [142], Kács [143], Borsodgeszt [144], Szendrőlád [145], Bükkaranyos II., Bükkszentlászló I—II., Szikszó [146], Aggtelek [147], Mezökövesd I—II [148].

Bezeichnend für den letzten Abschnitt des Metallgewerbes des Volkes der Kyjatice Kultur ist die Übernahme von Gegenständen präskythischer Prägung (z. B. der Depotfund von Szanda [149] und der 1967 in Fügöd erschlossene Depotfund). Der Weiterentwicklung des Metallgewerbes setzte das Erscheinen skythischer Volksgruppen ein Ende.

Die Untersuchung der Nachlassenschaft des Volkes der Kyjatice Kultur — ihrer Keramik und des Metallgewerbes — ließ drei grundlegende Schichten erkennen. Es konnte ermittelt werden, daß sich das Volk der Kyjatice Kultur aus der Verschmelzung von Volksgruppen der ortsansässigen Pilinyer-, der Slowakisch-Lausitzer und der westungarischen Urnenfelder Kultur herausgebildet hatte.

In der Spätbronzezeit bewohnte das Volk der Piliny Kultur die Gebiete Nordungarns und der Südostslowakei. Zu Beginn der Hallstatt A Periode drang das Volk der slowakischen Lausitzer Kultur in ihren Siedlungsraum ein. Ein Teil der Pilinyer Bevölkerung wanderte südwärts ab, während der größere Teil in seinen Wohnstätten verblieb und sich mit den Eroberern vermischte. In dem gebirgigen Teil der Südostslowakei bildeten die Lausitzer-, in dem an die Große Ungarische Tiefebene grenzenden Teil Nordungarns die Pilinyer Volksgruppen die Mehrheit der Bevölkerung der Kyjatice Kultur (z. B. Gräberfeld von Szajla).

Gleichzeitig mit den von Nord nach Süd-Südwest, gerichteten Völkerbewegungen können wir in Nordungarn auch eine andersorientierte Wanderung der Bevölkerung beobachten. Von jenseits der Theiß war das Volk der Gáva Kultur aufgebrochen, überschritt die Theiß und fiel in den nördlichen Teil der Tiefebene ein. Es besetzte auch das ostwärts vom Fluß Hernád gelegene Siedlungsgebiet des Volkes der Piliny Kultur. In diesem Raum ist das massenhafte Weiterleben des Volkes der Piliny Kultur durch Funde nicht bestätigt. Das Volk der Gáva Kultur hatte nicht nur die Bevölkerung dieses Gebietes vertrieben, es wurde auch zu einem feindlichen Nachbarn des in der Berglandschaft hausenden Volkes der Kyjatice Kultur, das seinem weiteren Vordringen im Wege stand. In der Gebirgsgegend fanden sich nur einige für die Gáva Kultur bezeichnende Streufunde, die aber keinesfalls die dortige Ansiedlung dieses Volkes oder seine Teilnahme an der Ausgestaltung der Kyjatice Kultur bezeugen.

Der dritte Partner, der an der Herausbildung der Kyjatice Kultur mitbeteiligt war, war eine Volksgruppe der westungarischen Urnenfelderkultur, die bereits zur Zeit der Piliny Kultur mit den in Nordungarn lebenden Volksgruppen in Beziehung stand. Dies ist außer der wechselseitigen Übernahme der Bronzegegenstände [156] auch durch die Keramikfunde des Grä-

berfeldes von Gelej im nördlichen Teil des Tieflandes belegt, wo sich neben Spätpilinyer Formen auch aus Westungarn stammende Typen gefunden hatten. Zu Beginn der Hallstatt A Periode müssen wir auch mit eingewanderten Volksgruppen rechnen. Bestätigt wird dies durch westungarischen Keramikfunde in der von Erzsébet Patek in Mezőcsát erschlossenen, aus dieser Zeit stammenden Siedlung. Es wäre denkbar, daß diese Volksgruppe zu einer späteren Welle jener westungarischen Population gehörte, die den südlichen Teil der Tiefebene bevölkerte und aus der sich die Csorva-Gruppe herausgebildet hatte [15]. Bereits zur Zeit der Válkultur — seit der Mitte der Hallstatt A Periode — waren westungarische Volksgruppen in größerer Zahl in Nordungarn eingewandert und dort sesshaft geworden. Dies ist durch zahlreiche Keramiktypen im Denkmalgut der Kyjatice Kultur, die sich auf die Válkultur zurückführen lassen, bewiesen.

Das Volk der Válkultur dürfte bei Budapest die Donau überquert haben (Fundorte: Sashalom, Zugló, Kerepes [154], Szada, Pécel [155]) und erreichte südlich von der Mündung der Zagyva auch die Theiß (Tiszavárkony, Szolnok-repülőtér [156]). Es besetzte die südlich des Hügellandes von Gödöllő und der Linie Galga-Zagyva gelegenen Gebiete, doch in dem nördlich und nordöstlich davon gelegenen Landteil konnten sich nur kleinere Gruppen niederlassen, die dann in dem dortigen Volkstum aufgingen. Im südlichen Teil der Donau-Theißgegend hatte wohl das Volk der Csorva-Gruppe der Expansion des Volkes der Válkultur den Weg versperrt.

Als die Volksgruppen der Válkultur im nordungarischen Siedlungsgebiet des Volkes der Kyjatice Kultur erschienen, bestanden die früheren westungarischen Beziehungen weiter fort. Ihre Einwanderung und Ansiedlung verlief allem Anschein nach friedlich, weil sie keinen Bruch im Leben des Volkes der Kyjatice Kultur verursachte, vielmehr mit neuen Elementen zur Weiterentwicklung der Kultur beitrug.

Die engen Beziehungen, die sich zwischen dem Volk der Kyjatice Kultur und den Völkern der Lausitzer- und Válkultur entwickelt hatten, dauerten während des Bestehens der Kyjatice Kultur unvermindert weiter fort. Auch im jüngeren Denkmalgut der Kyjatice Kultur — das auf die Hallstatt B Periode datiert werden kann — sind Denkmäler der Lausitzer- und Válkulturen vorhanden. Ebenso fanden sich in den slowakischen und westungarischen Fundstellen aus der Hallstatt A₂-B Periode Urnen vom Kyjatice-Typ (Zvolen, Chotin, Nyergesújfalu). Allem Anschein nach hatten sich auch die anfangs zwischen den Völkern der Kyjatice und der Gáva Kultur bestehenden Feindseligkeiten entspannt. Als Beweis hierfür dürften die für das Volk der Gáva Kultur typischen Funde (von Aggtelek, Borsodharsány, Miskolc: Taf. V. 1—4, Aldebrő) gelten. Das gleiche bezeugen auch Keramiktypen, die das Volk der Gáva Kultur von der Bevölkerung Oberungarns übernommen hat (um nur die inwendig verzierten Schalen zu nennen).

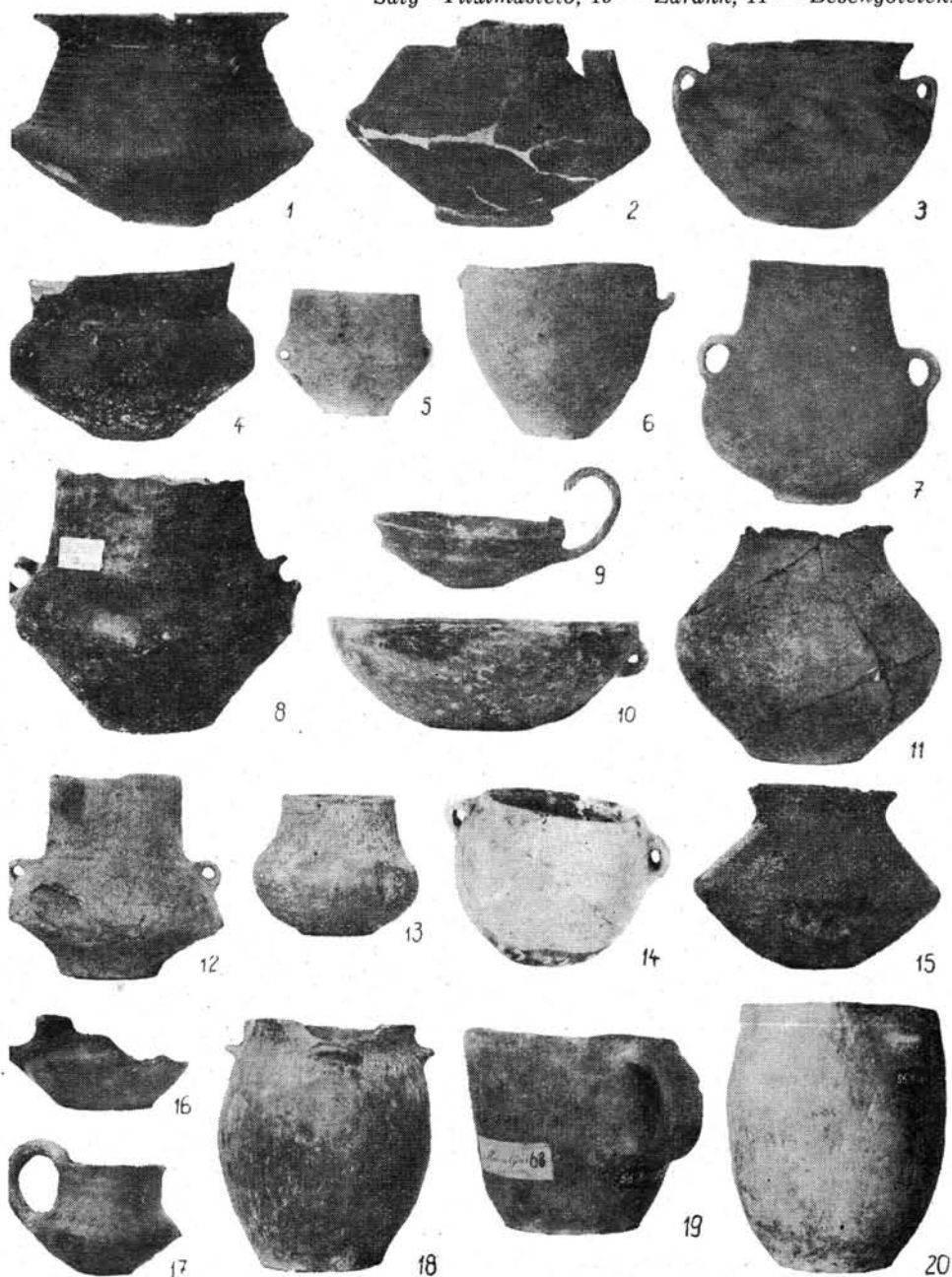
An der Südgrenze des Siedlungsgebiets des Volkes der Kyjatice Kultur — am Fuß des Mátra- und Bükkgebirges — erschien in der Hallstatt B Periode eine präskythische Volksgruppe, die von Erzsébet Patek „Volksgruppe Mezőcsát“ benannt wurde [157]. Im Bergland lebte das Volk der Kyjatice Kultur unbehelligt weiter. Die dort gefundenen präskythischen Bron-

zegegenstände (Szanda, Fügöd) beweisen zwar die wechselseitige Fühlungnahme der beiden Völker, nicht aber die Ansiedlung des präskythischen Volkes im Bergland. Der bisherige Fundbestand bezeugt das Fortbestehen des Volkes der Kyjatice Kultur in Nordungarn bis zum Erscheinen der Skythen.

TIBOR KEMENCZEI

I. tábla

1—6, 9 — Zagyvapálfalva, 7 — Szécsény, 8, 10, 12—14, 16—20 —
Sály—Tilalmastető, 15 — Zaránk, 11 — Besenyőtelek.

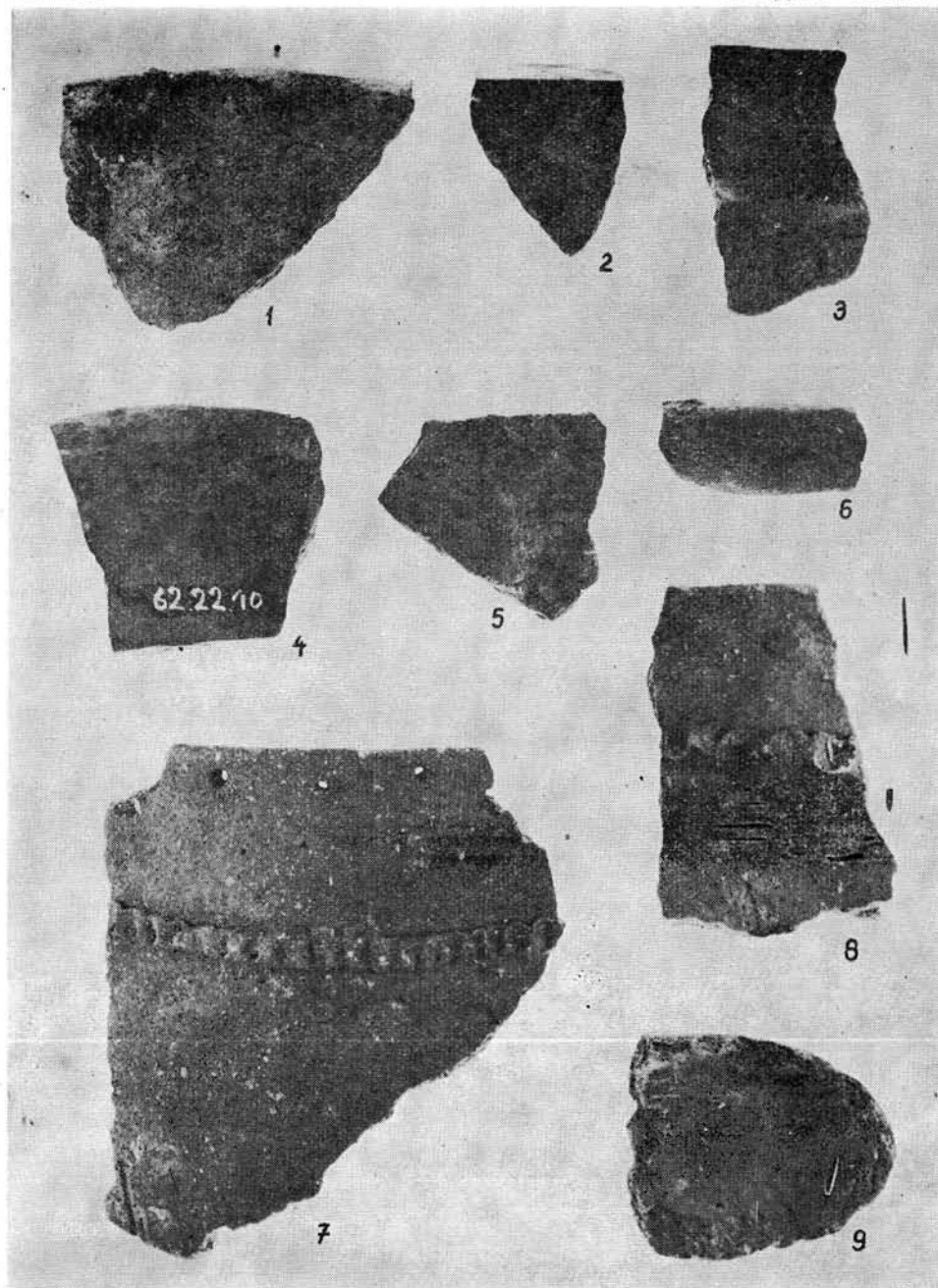
II. tábla

1, 3-5 — Sály-Tilalmastető, 2 — Tard, 6-13 — Borsodharsány.

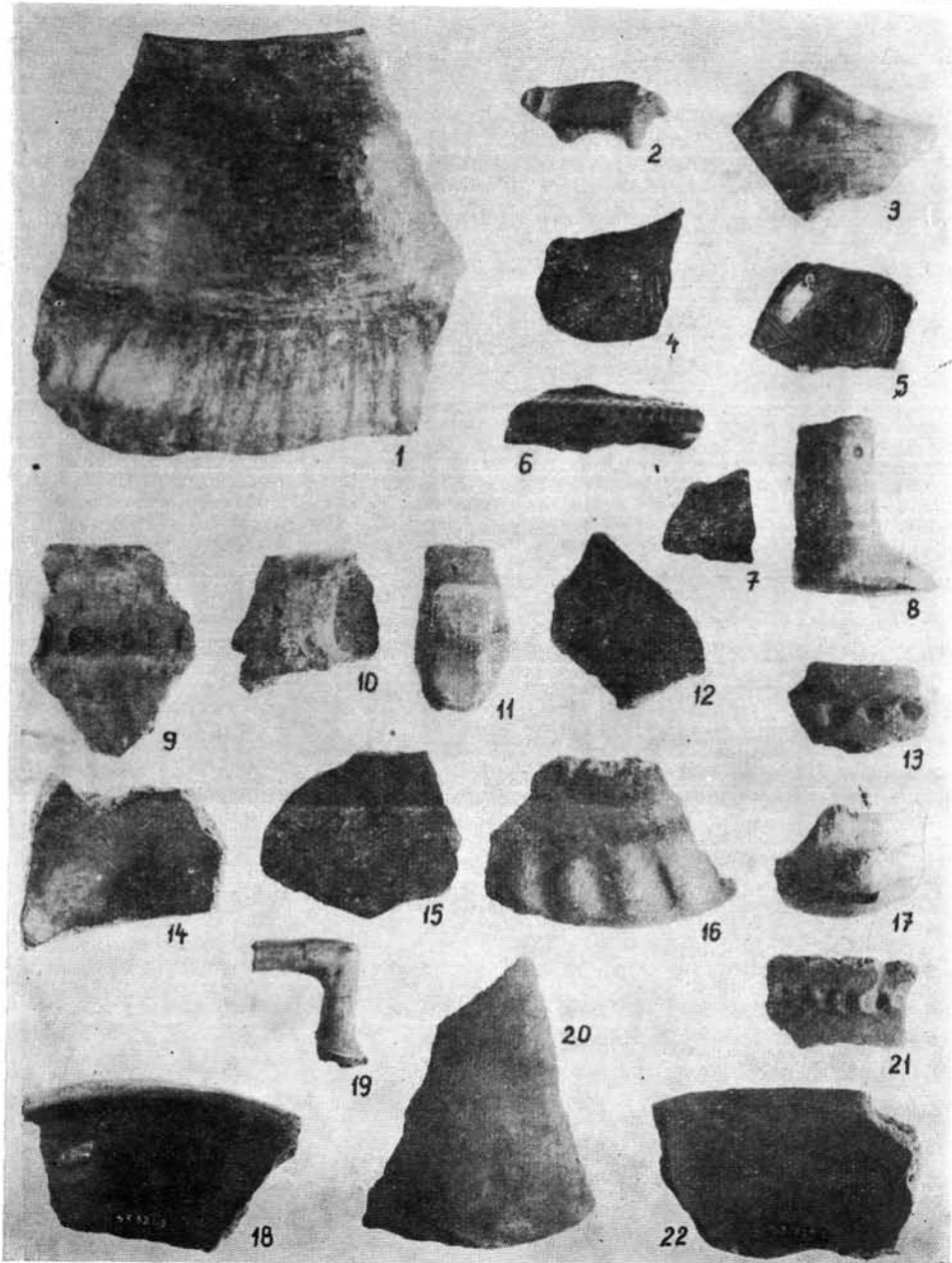
III. tábla

Cserépfalu—Mésztető.

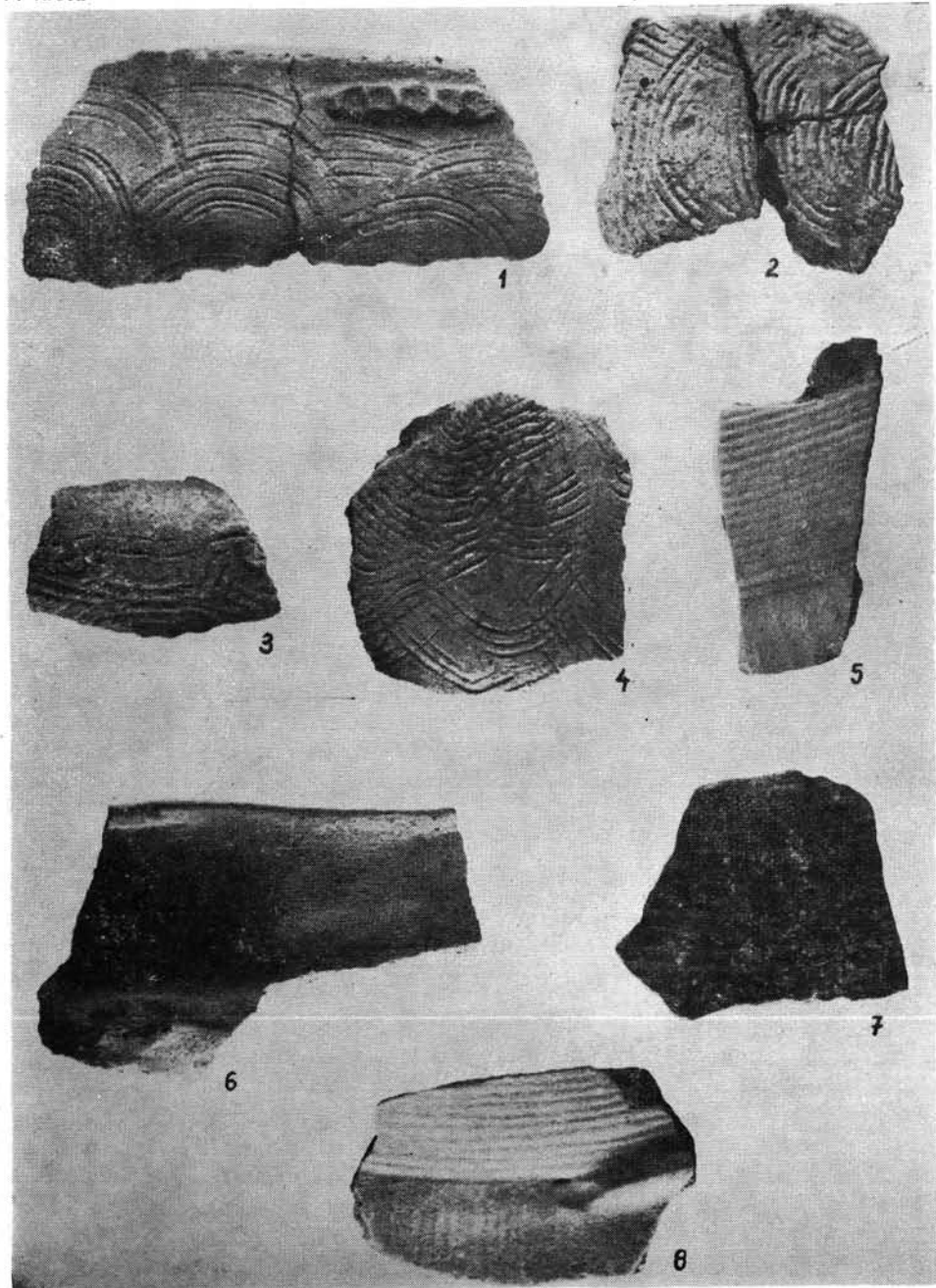
IV. tábla

1—4, 6 — Miskolc—Rendező pu., 5 — Miskolc—Dudujka, 7 — Szilvásvár, Istállóskői barlang, 8 — Sály—Vizoldal, 10—11 — Miskolc—Háromkúti barlang, 12 — Miskolc, tapolcai vizes-barlang, 13, 16, 17, 21 — Sály, 14—15 — Edelény, Borsod—Derékegyháza, 18—20 — Sajószentpéter—Duzsnokpuszta, 22 — Forró.

V. tábla

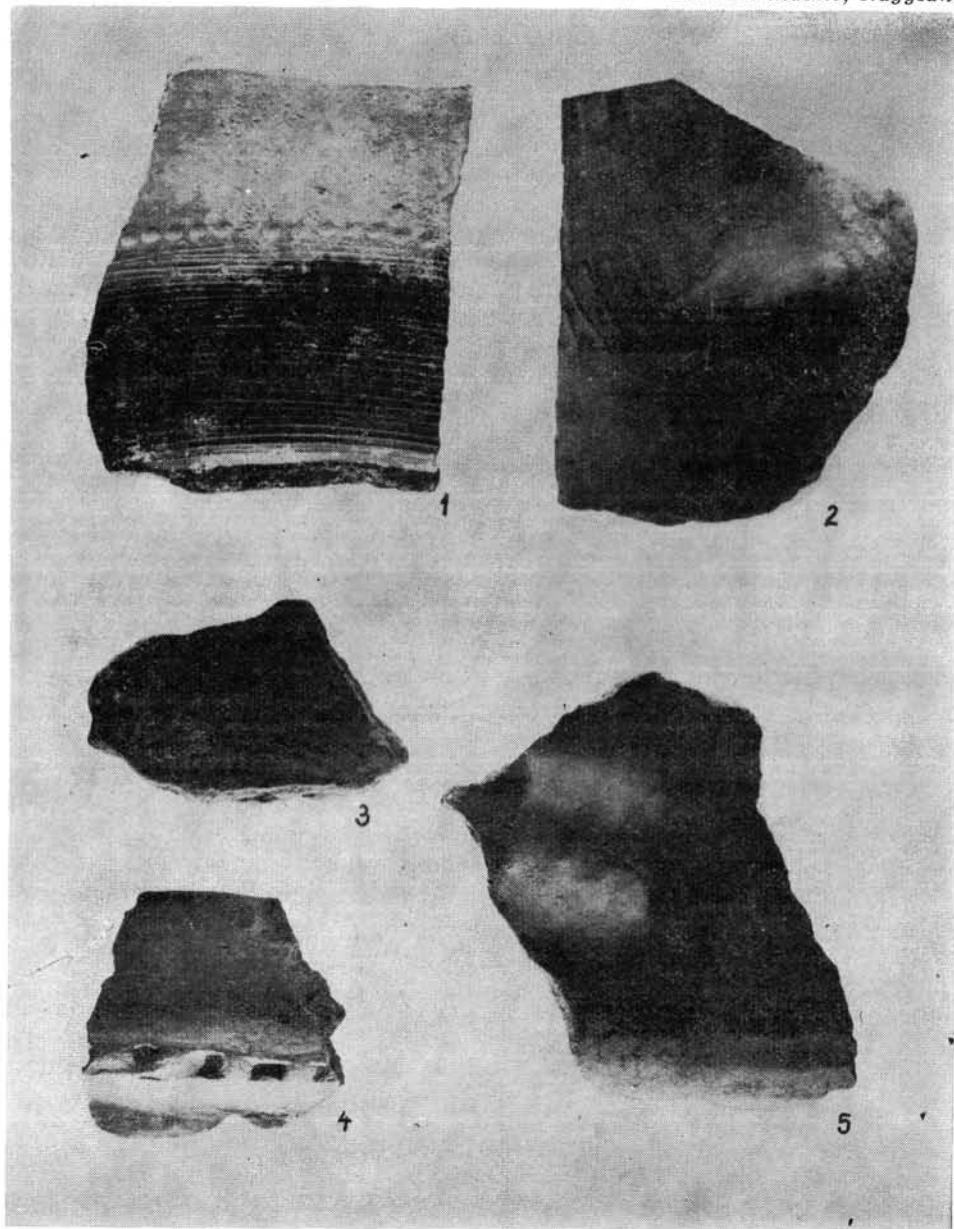
Miskolc, Soltész Nagy Kálmán utca

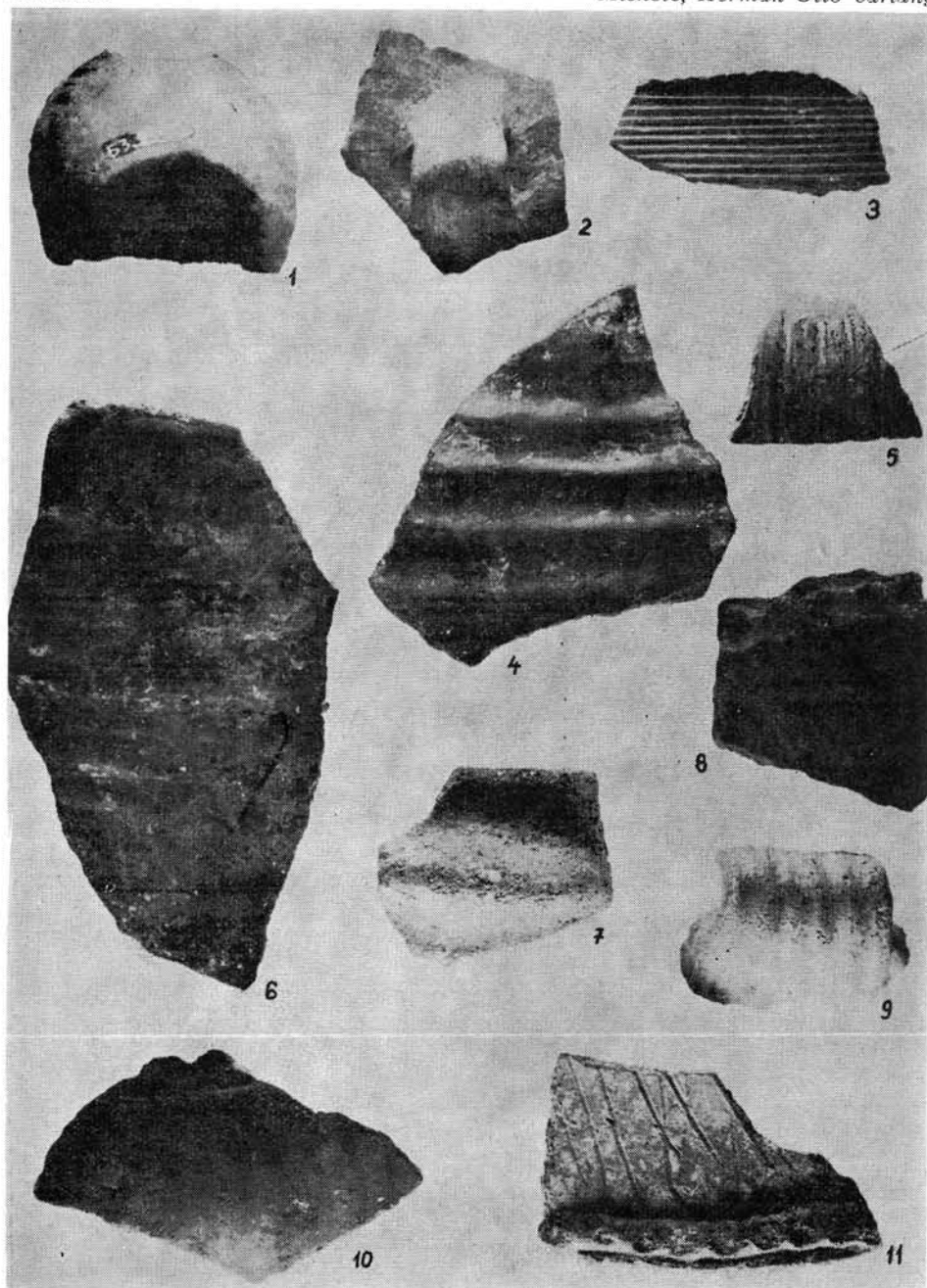
VI. tábla

Bükkszentlászló, Nagysánc.

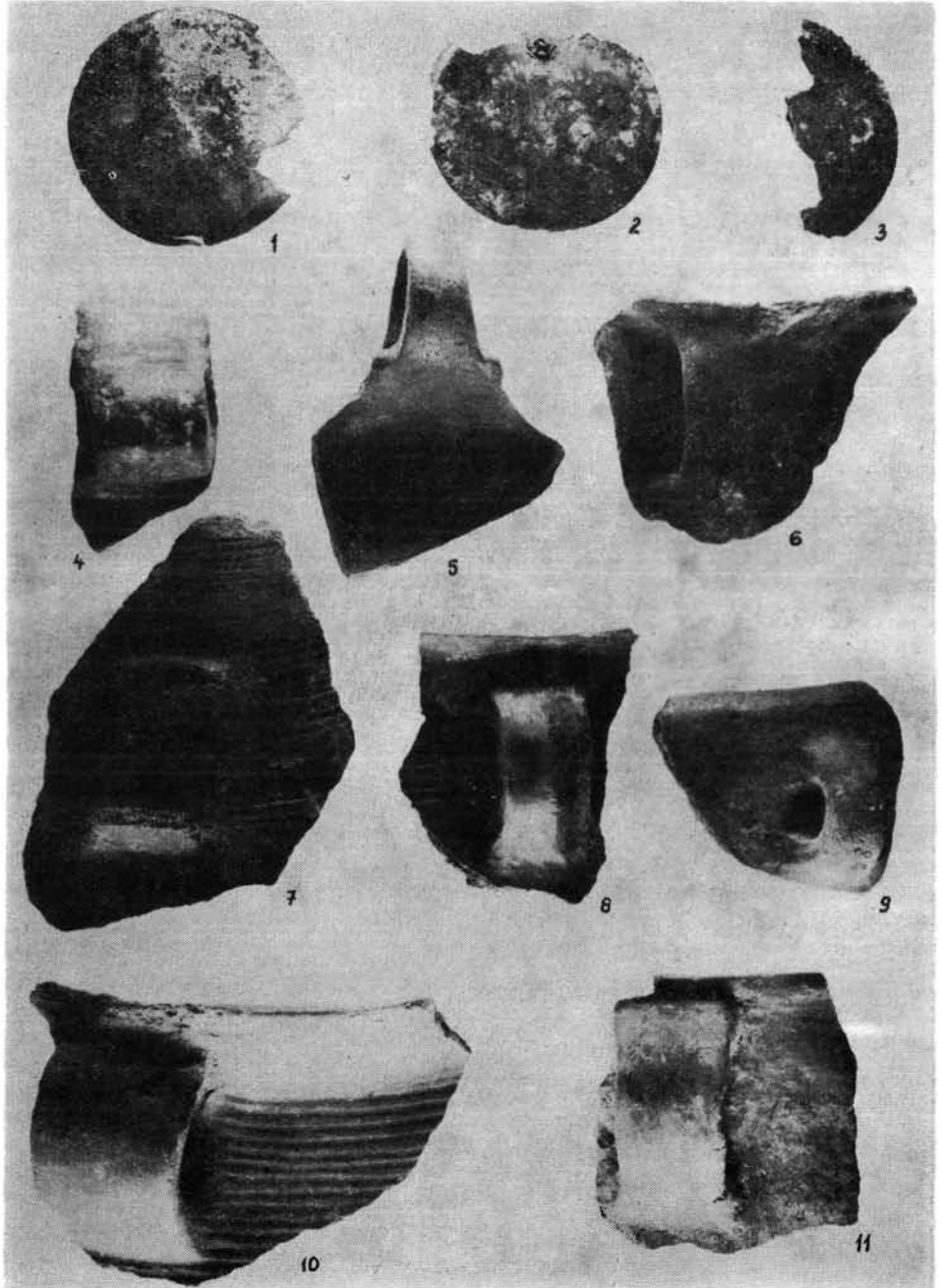
VII. tábla

Miskolc, Herman Ottó barlang.

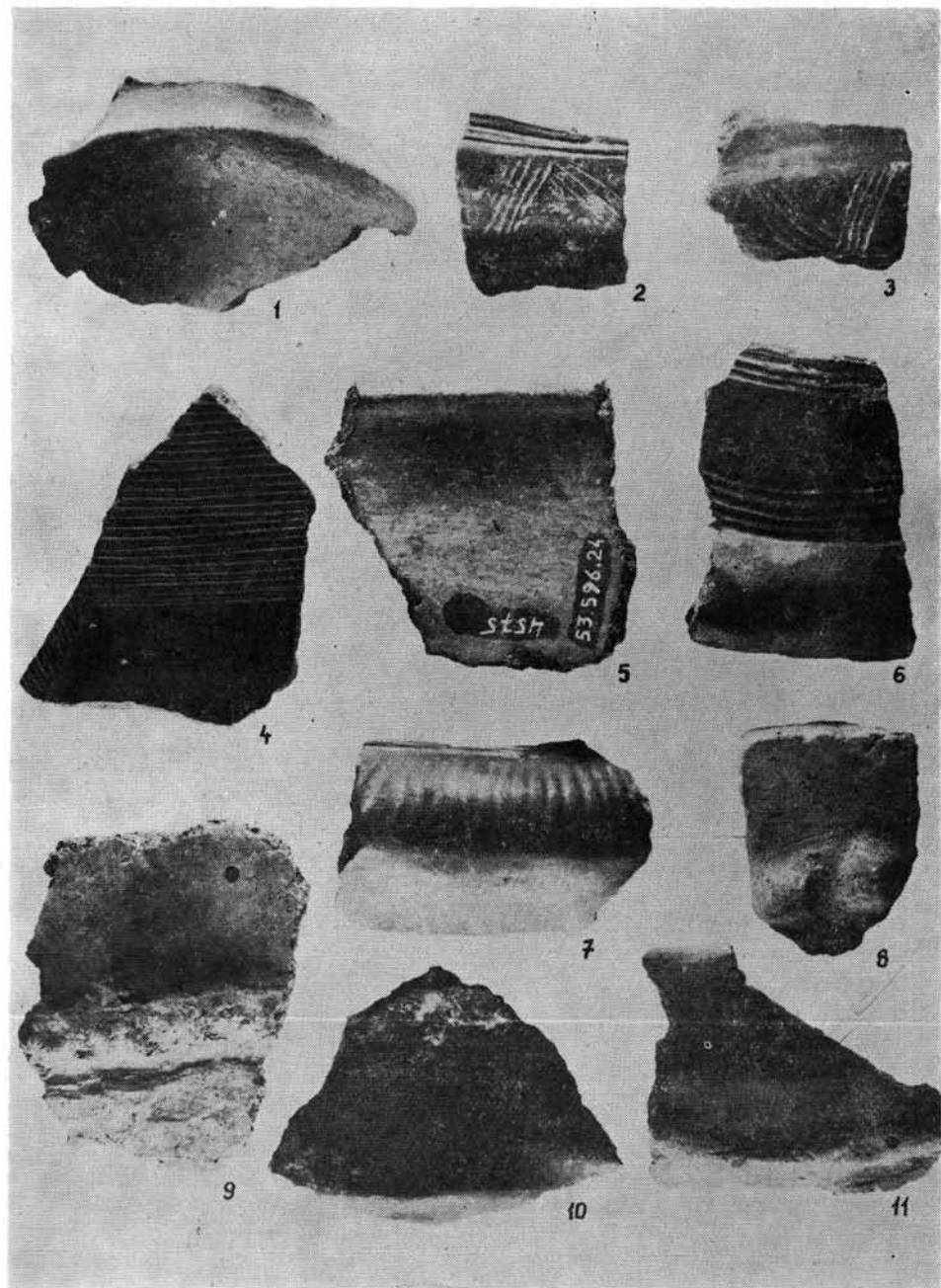
VIII. tábla

Miskolc, Szeleta-barlang

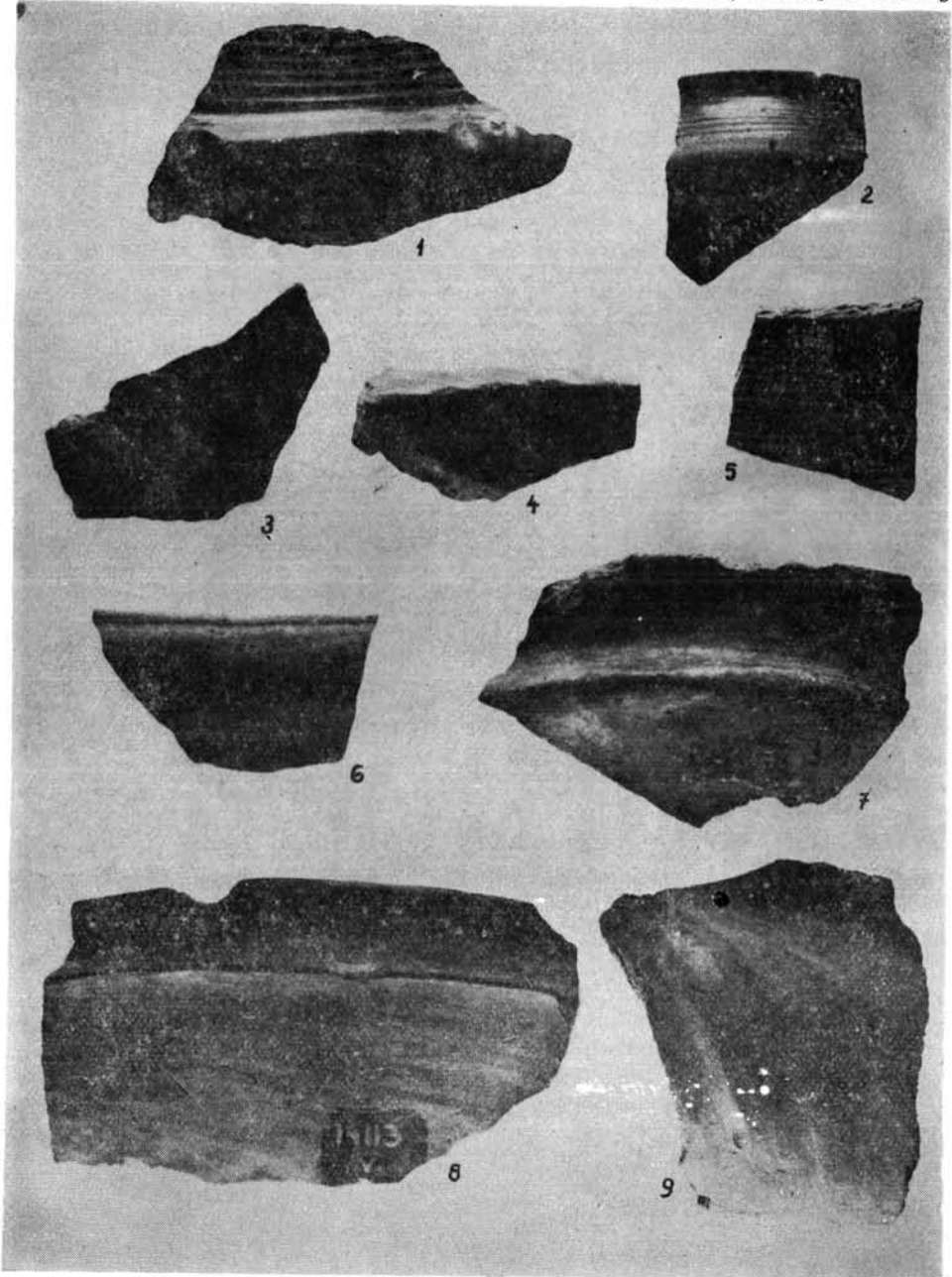
IX. tábla

Miskolc, Szeleta-barlang.

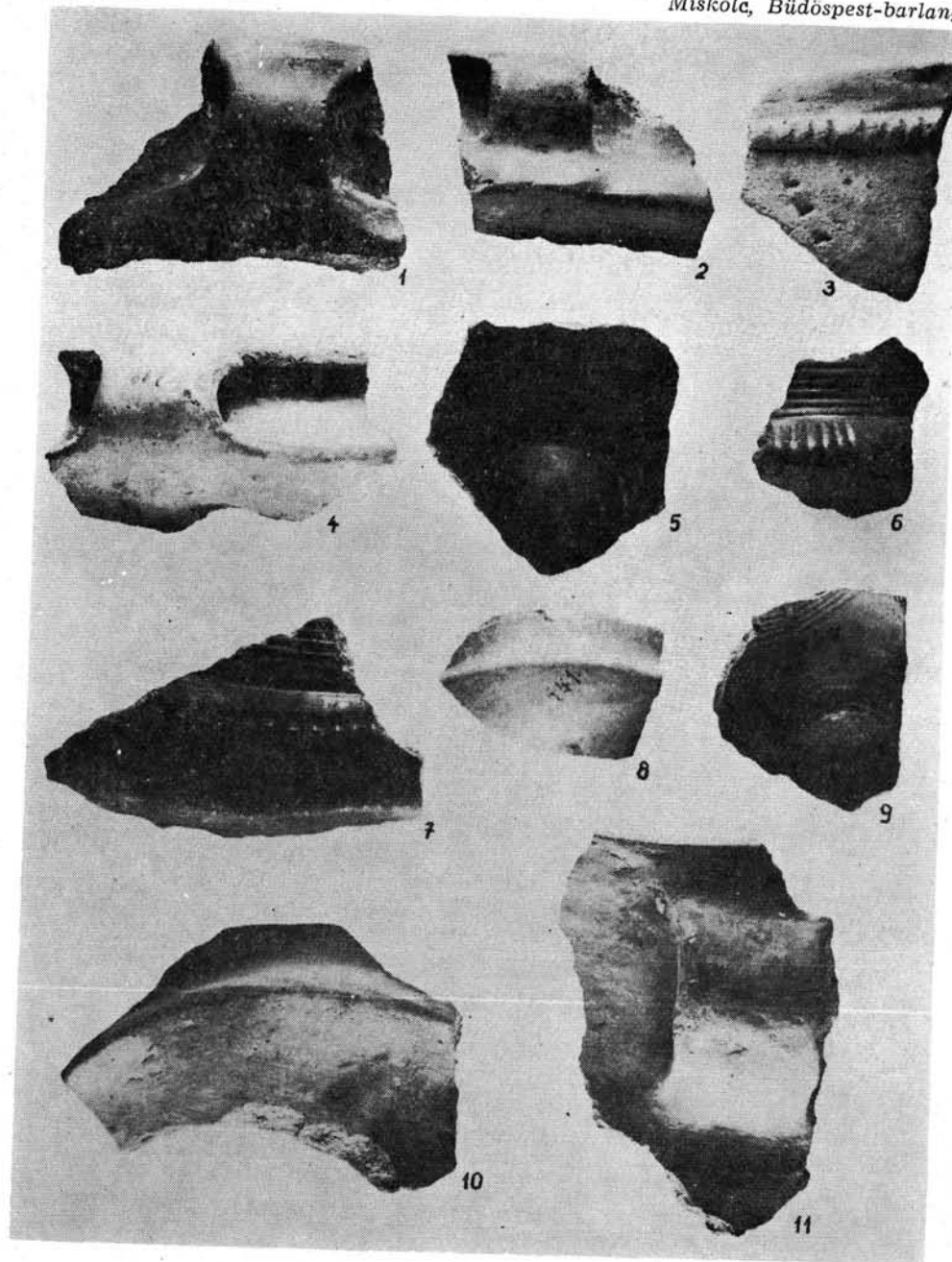
X. tábla

Miskolc, Büdöspest-barlang.

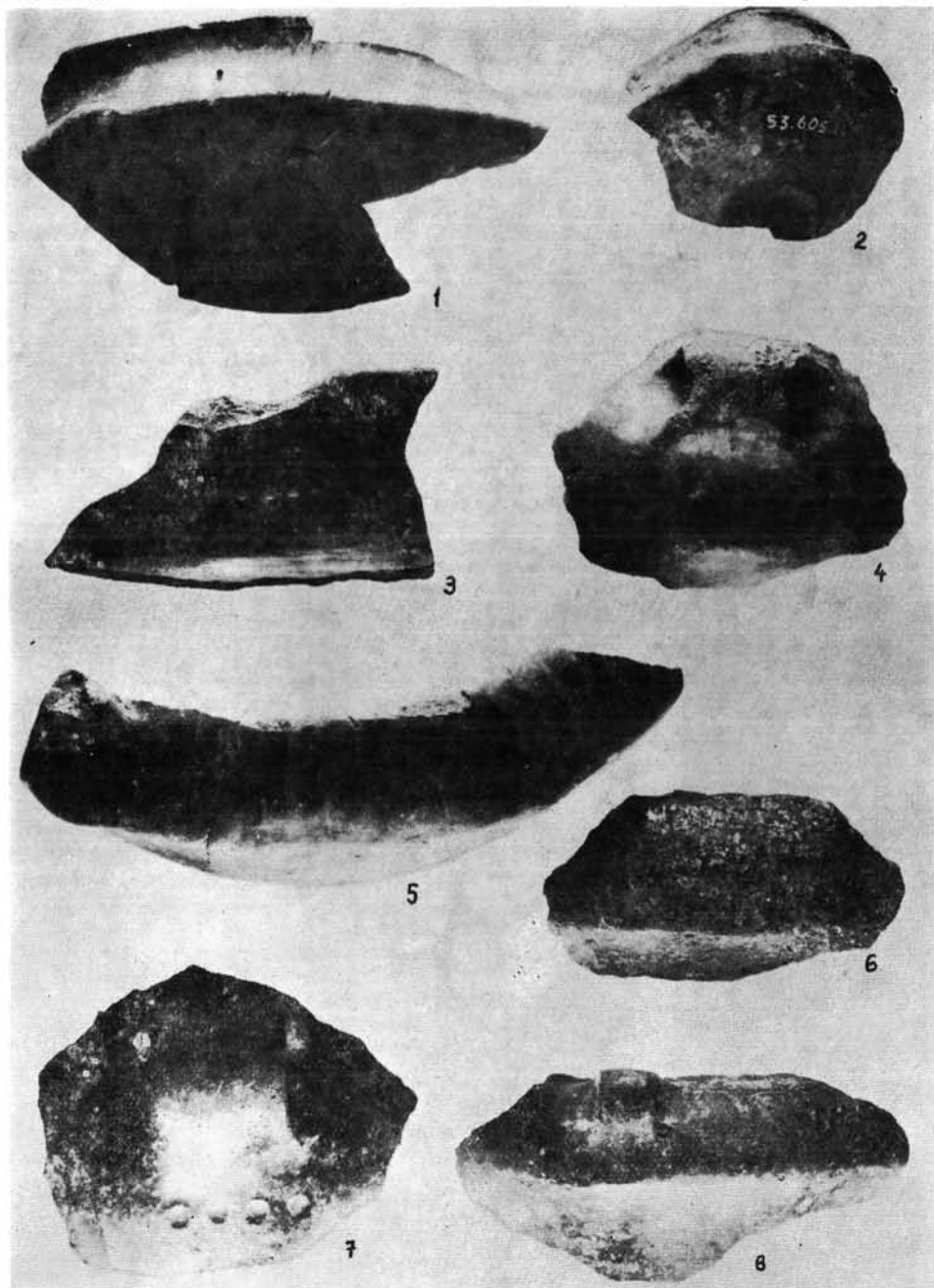
XI. tábla

Miskolc, Büdöspeszt-barlang.

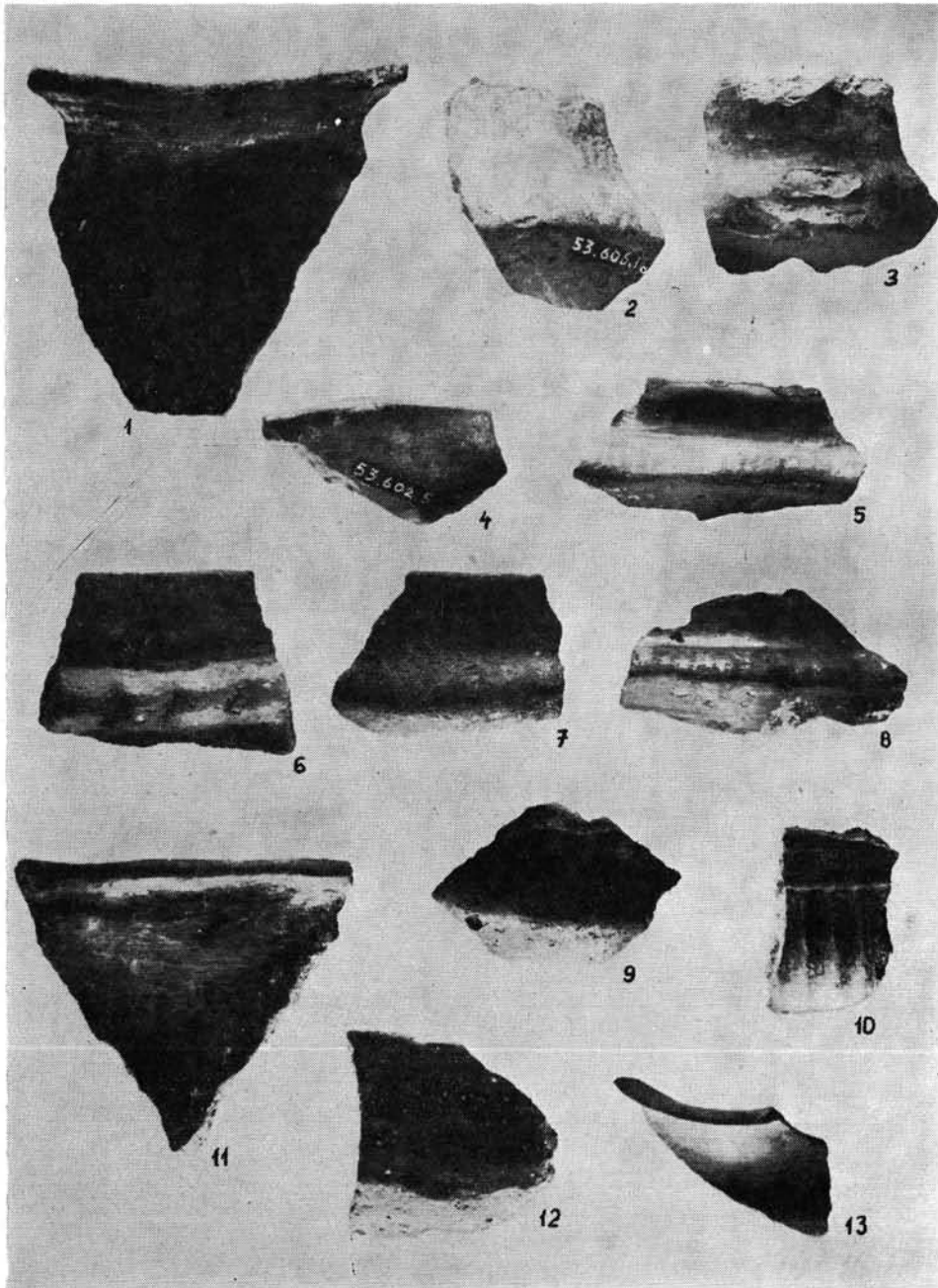
XII. tábla

Miskolc, Kőlyuk-barlang.

XIII. tábla

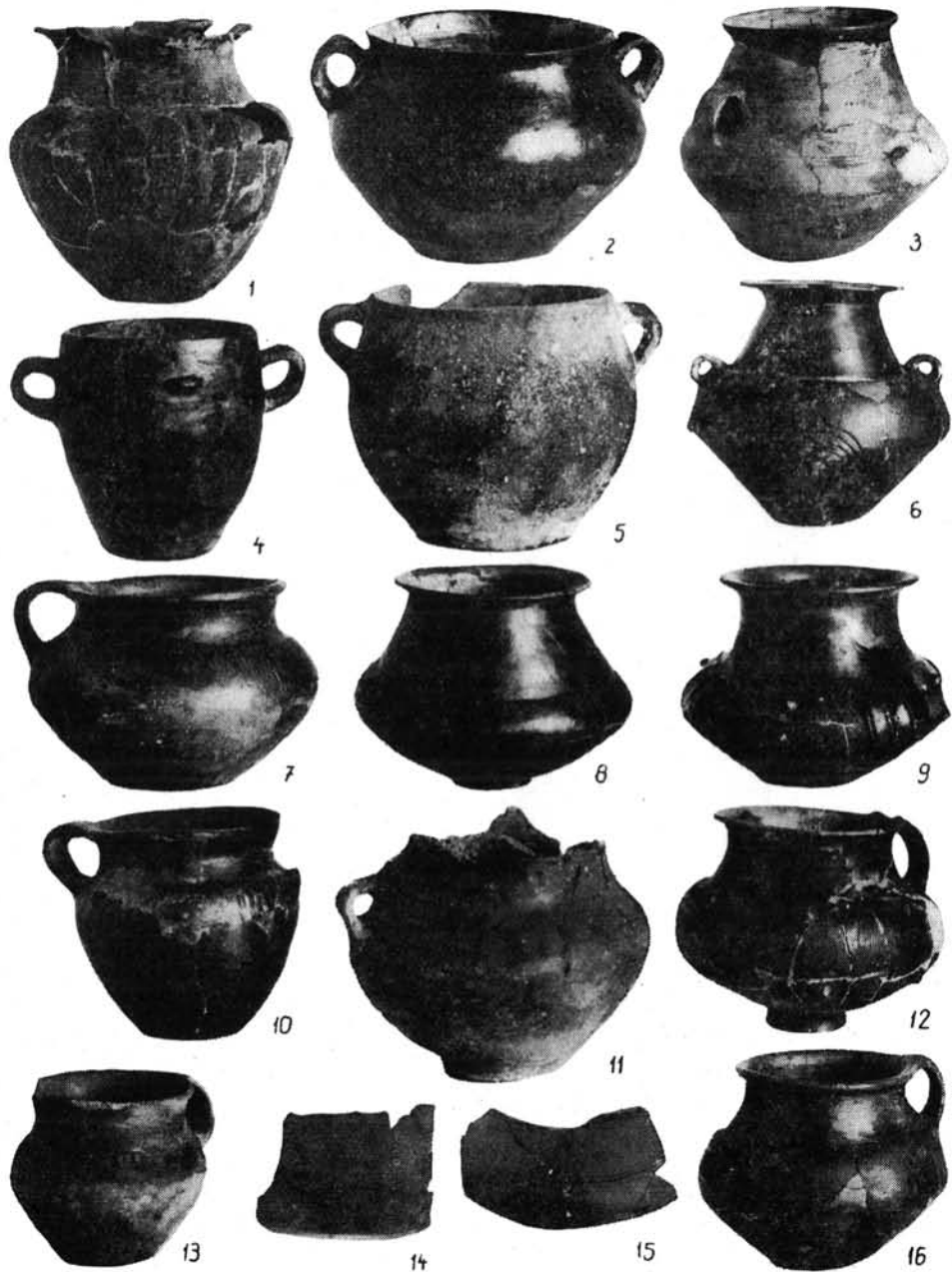
Miskolc, Kőlyuk-barlang.

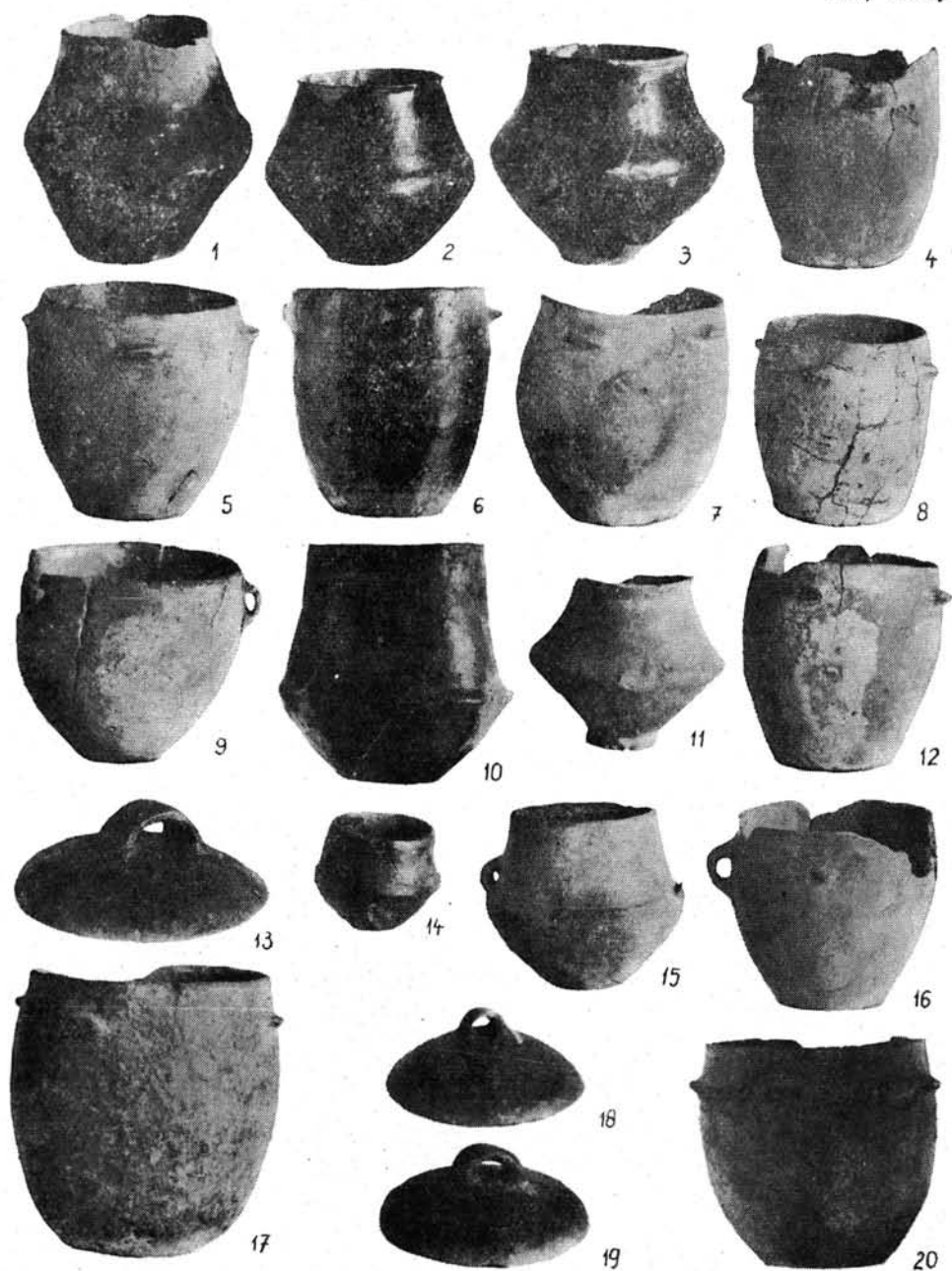
XIV. tábla

Ózd, Kőalja.

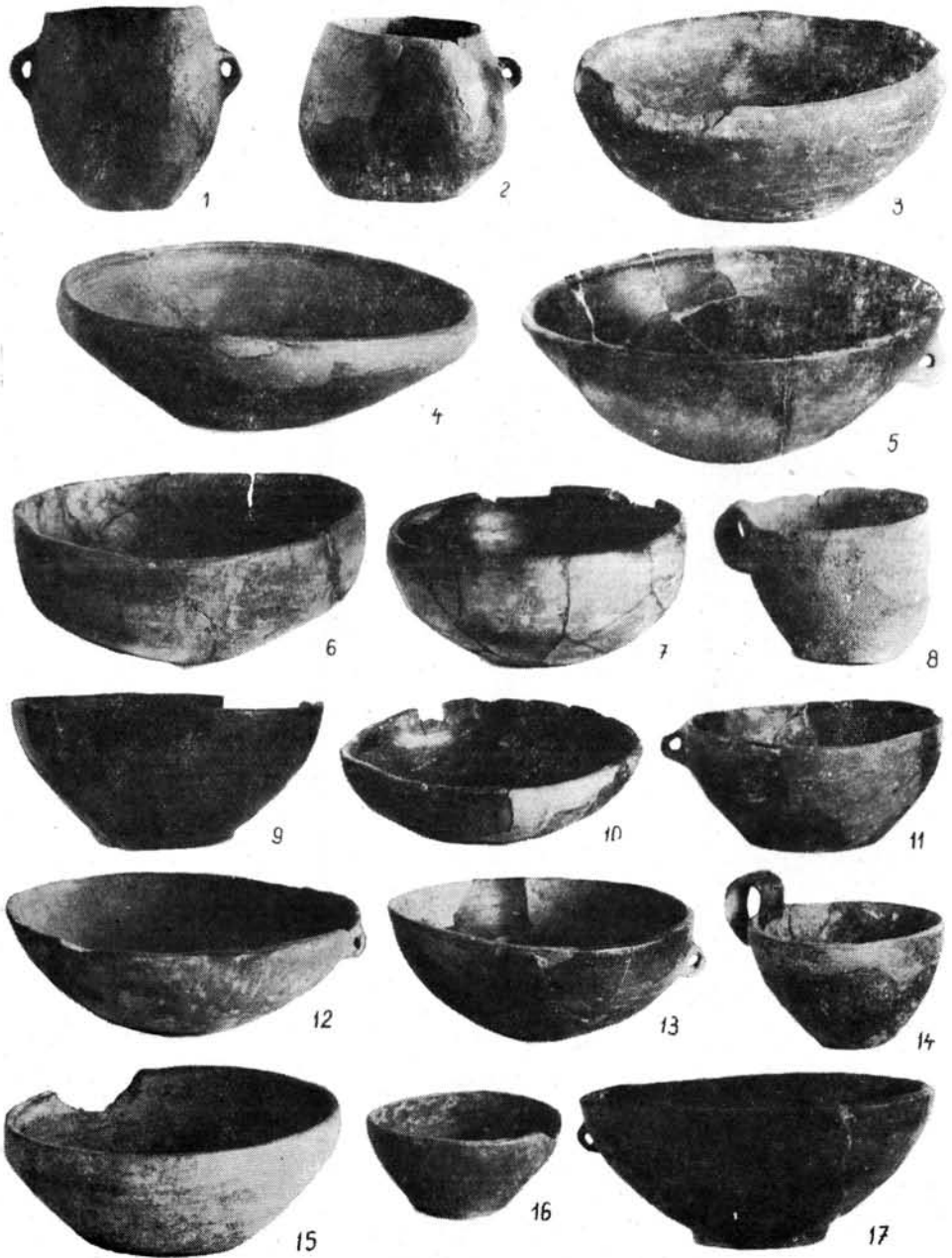
XV. tábla

Ózd, Kőalja.

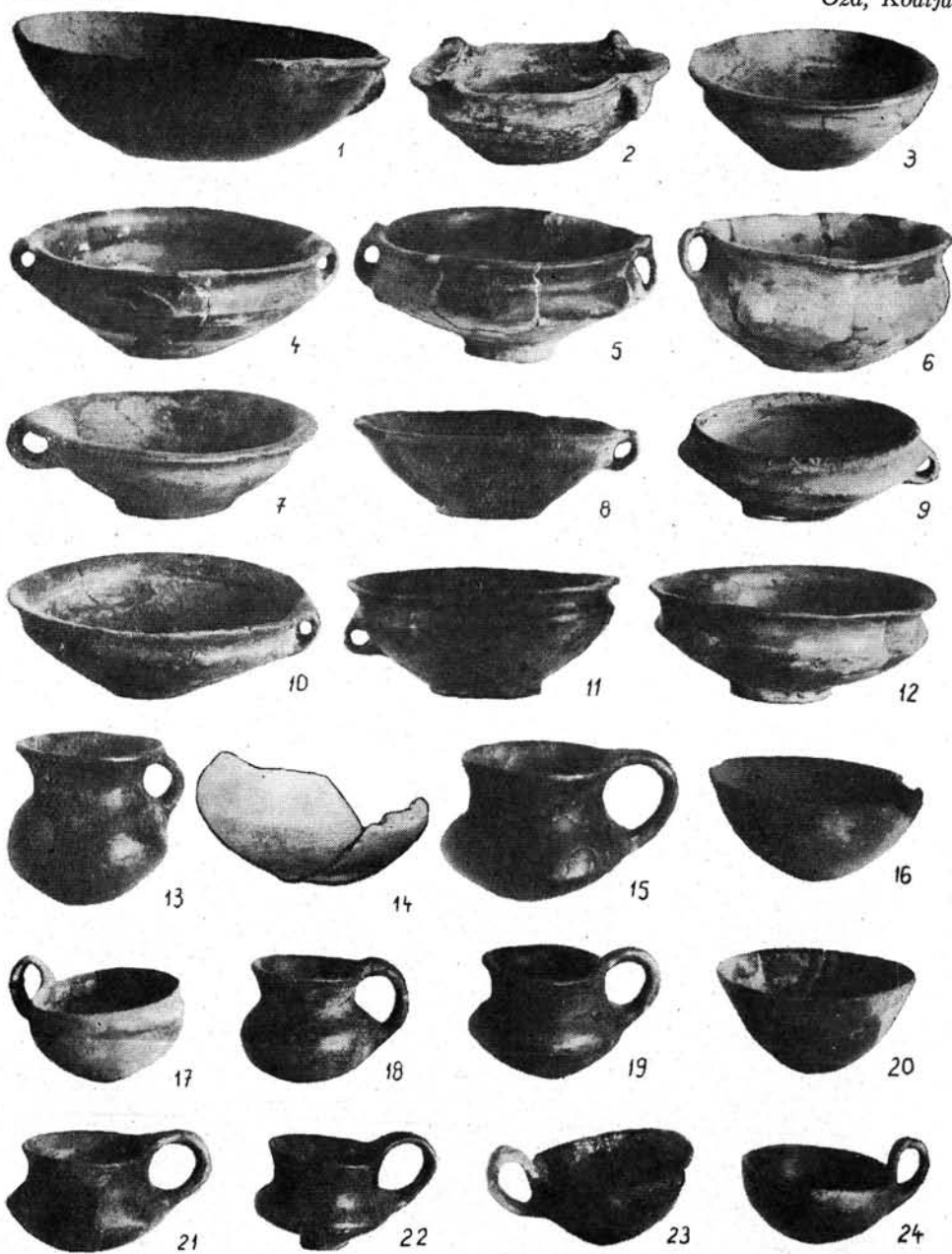
XVI. tábla

Ózd, Kőalja.

XVII. tábla

Ózd, Kőalja.

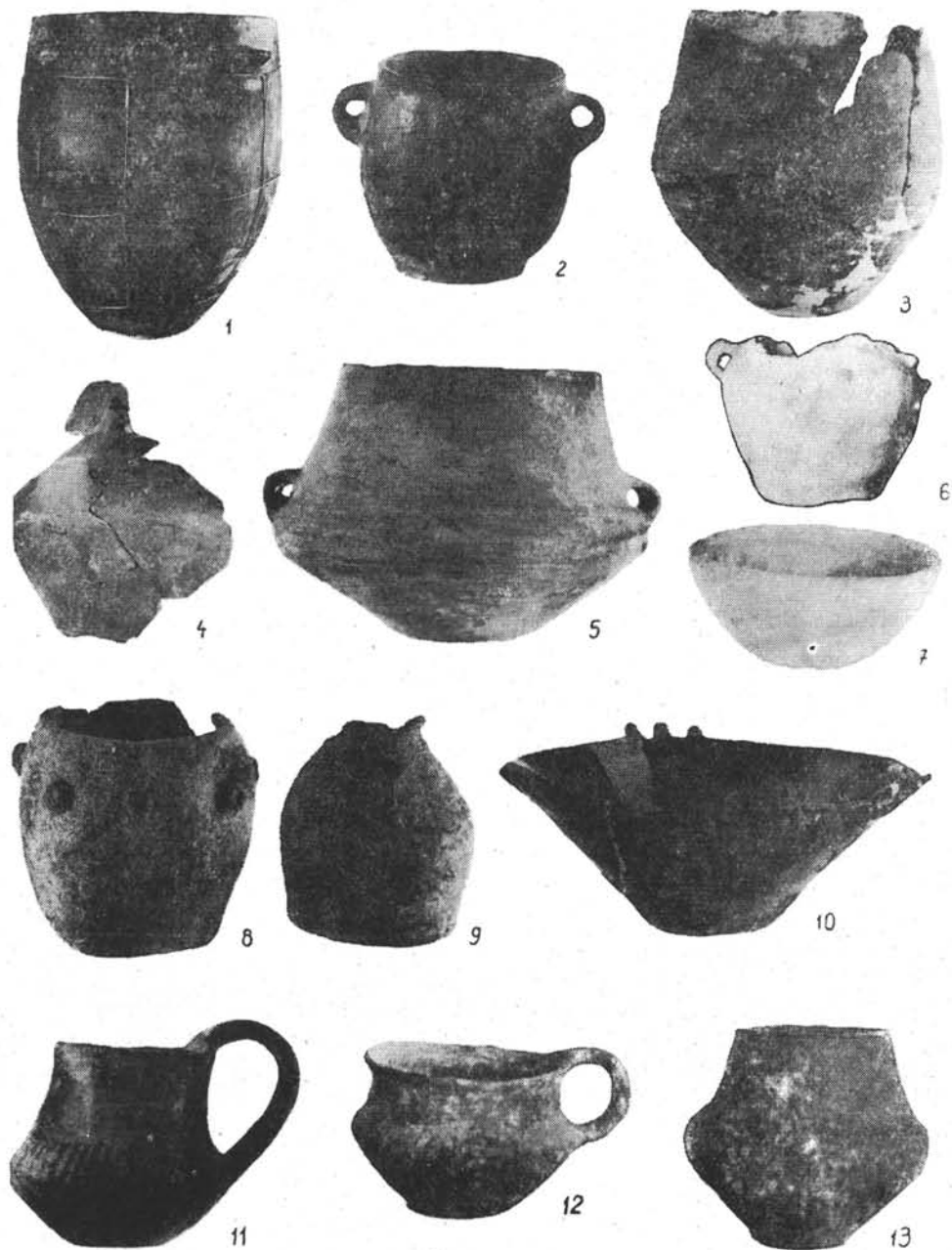
XVIII. tábla

Ózd, Kőalja.

XIX. tábla

1, 2 — Nyékládháza, 3, 6 — Miskolc—Rendező pu., 4 — Miskolc, Herman Ottó barlang, 5, 7 — Borsodbóta, 8, 9, 11 — Sajószentpéter—Duzsnokpuszta, 10 — Sajókeresztúr ?, 12—13 — Sajószentpéter, Vízmű.

XX. tábla

1 — Sajóbáony, 2, 3, 5—9 — Szirmabesenyő környéke,
4 — Sajókeresztúr.

1

2

3

4

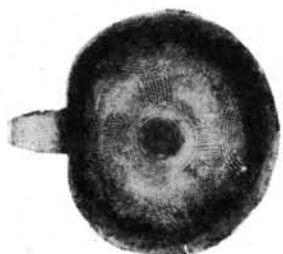
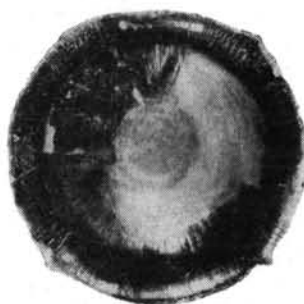
5

6

7

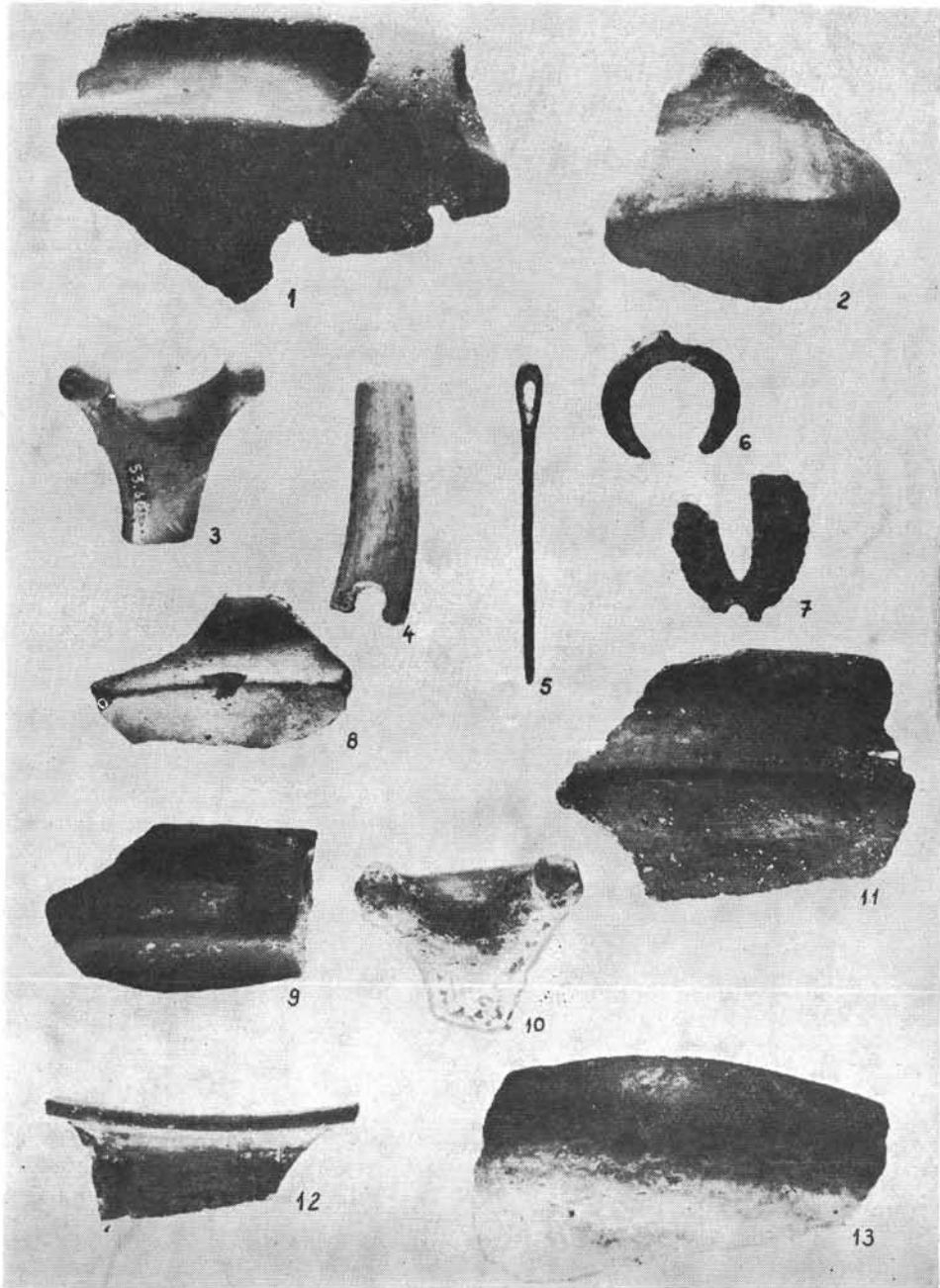
8

9

XXI. tábla

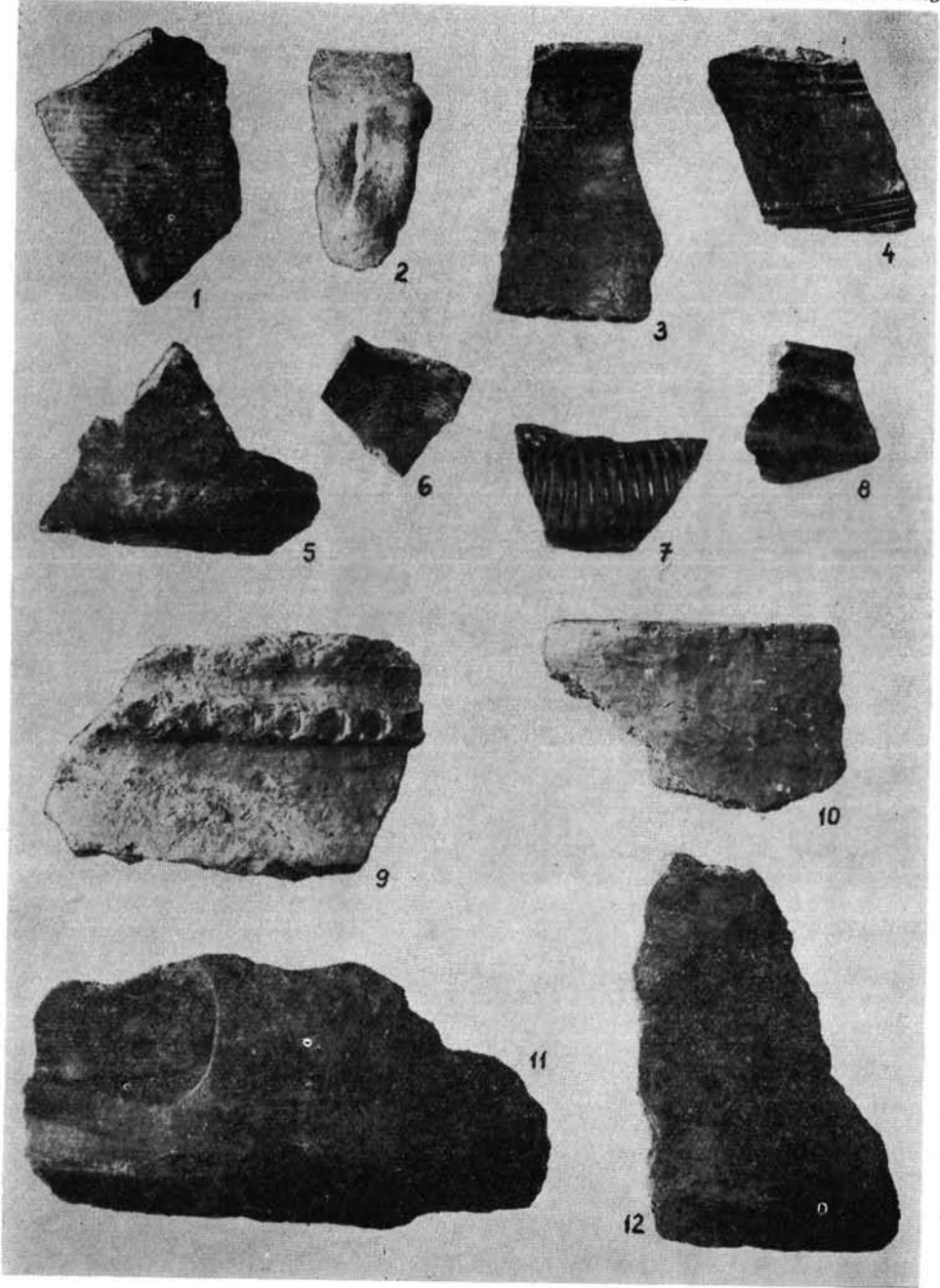
1—6, 8—13 Szendrő, Ördögáti Csengő-barlang,
7 — Kőlyuk-barlang

XXII. tábla

Aggtelek—Baradla-barlang.

Honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletek a miskolci múzeumban

A Herman Ottó Múzeum honfoglalás- és Árpád-kori leletanyagának csak egy részét (Ároktő, Mezőzombor, Miskolc-Repülőtér) közölte Megay Géza [1]. Ezen kívül még számos kisebb leletet őriz a múzeum, amelyeknek közre adása is fontos Borsod megye X—XI. századi történetének teljesebb megismeréséhez.

1. Szihalom (Heves m., füzesabonyi j.)

A község szélén földvár van, amelynek területéről őskori és Árpád-kori leletek egyaránt ismertek [2]. A miskolci múzeum egy levél alakú vas nyílhegyet őriz innen. Lelt. sz: 53.1110.1.

Szihalomon a 358. sz. ház udvarán is találtak Árpád-kori temetkezéseket, amelyekből a következő leleteket kapta meg a múzeum: s-végű hajkarika, bronz, átm: 1,7 cm (I. t. 1); s-végű hajkarika, bronz, átm: 3 cm (I. t. 2); s-végű hajkarika, bronz, átm: 3 cm (I. t. 3); s-végű hajkarika, bronz, átm: 1,8 cm (I. t. 4); s-végű hajkarika, bronz, átm: 2 cm (I. t. 5); s-végű hajkarika, bronz, átm: 1,8 cm (I. t. 6); törött s-végű hajkarika, átm: 2,7 cm (I. t. 7); gyűrű bronzhuzalból, szögletes átmetszetű, átm: 2,3 cm (I. t. 8); gyűrű, bronz, szögletes átmetszetű, átm: 2,2 cm (I. t. 9). Lelt. sz: 53. 1110.2—10.

2. Szentsimon (Borsod m., ózdi j.)

1950-ben a község Ózd felé eső részében házépítés során négy csontvázra bukkantak. Az egyiknek a karjain egy-egy kígyófejes bronz karperec volt. Ezeknek leírása: öntött bronz karperec, végei kígyófejben végződnek, teste vésett háromszög alakú vonalkázással díszített, átm: 6,9x6,5 cm (I. t. 11); az előbbivel megegyező díszítésű karperec, törött (I. t. 12). Ugyanitt előkerült egy szélesre kalapált, s-végű hajkarika, átm: 2,4 cm (I. t. 10). Lelt. sz: 53.1109.1—3.

A lelethez tartozott még egy nyitott bronz karperec, pántgyűrű, I. István dénára. Ezek azonban nincsenek meg [3].

3. Edelény—Finke

A vasúti töltés melletti dombon találták a következő sírleletet: vaskengyel, m: 15,1 cm (II. t. 3); törött vaskengyel, m: 16,3 cm (II. t. 2); zabla töredéke (II. t. 1); nyílhegy, h: 6,4 cm (II. t. 4). Lelt. sz: 53.1088.1—4. A sírban lócsontok is voltak [4].

4. Edelény—Derékegyháza dűlő

Az ismert újkőkori lelőhelyen az alábbi honfoglalás kori tárgyakat ta-

lálták: füles bronzgomb töredéke, alsó felén rovátkolással, h: 2,9 cm (III. t. 12); 5 db üveggyöngy fekete üvegből, sárga, piros és zöld ráfolyatott dísszel (III. t. 13). Lelt. sz: 53.1085.9, 53.1124.1 [5].

Edelény—Borsodi földvár

Leszih Andor 1926-ban a magas földsáncsal körülvett földvárban XI—XIV. századi templomot és temetőt tárt fel [6]. A leletek közül egy öntött bronzgomb és néhány Árpád-kori edénytöredék maradt meg. A gomb alul rovátkolással díszített, h: 2 cm (III. t. 11). Lelt. sz: 53.1085.1. A földvárban s-végű hajkarika is előkerült.

6. *Edelény—Borsod*

A Főutca 268. szám alatt a következő leleteket találták: 2 db bronz hajkarika, bordázott, s-végű, átm: 2,6 cm (III. t. 8, 10); gyűrű sodrott bronzhuzalból, átm: 2,5 cm (III. t. 9). Lelt. sz: 62.32.1—2.

7. *Hernádkércs (encsi j.)*

Ajándékként jutott a múzeumba egy bronz nyakperec. Négy sodrott huzalból fonták össze. Átm: 13,4 cm (I. t. 13). Lelt. sz: 63.55.1.

8. *Miskolc—Diósgyőr*

1954-ben a Lankás utcában az 1898. hrsz. telken meszesgödör ásásakor 80 cm mélységben K—Ny-i irányítású csontvázra találtak. Mellette a következő leletek voltak: bronz karperecek, átm: 7,3 és 6,4 cm (IV. t. 1,4); elkalapált, s-végű hajkarikák, átm: 1,6 cm (IV. t. 2—3); edény, szürke, vállán kétsoros hullámvonal fut körbe, m: 7,6, szá: 9, fá: 6,5 cm (V. t. 4). Lelt. sz: 55.7.1—5.

9. *Miskolc—Diósgyőr*

A Vörös utca 6. számú ház előtt vízvezetékárok ásásakor kb. 2 méter mélységben bronz karperecet (átm: 8 cm, IV. t. 9), 10 db bronz, elkalapált s-végű hajkarikát (átm: 1,5 cm, IV. t. 5—8, 10—13) és egy lapos pasztagyöngyöt találtak. Lelt. sz: 62.3.1—3.

10. *Miskolc—Tapolca*

1957-ben Tapolcán vízvezetékcsövek lerakásánál sírokat bolygattak meg. Az előkerült leletek közt s-végű hajkarika is volt [7]. 1966-ban vízvezetékárok ásásakor az Anna-szálló előtt újabb sírokat és falmaradványokat találtak. Mindezek az egykori tapolcai apátság emlékéért őrzik.

11. *Miskolc—Repülőtér*

Megay Géza a Szirmabesenyő és Miskolc közti, a Repülőtér melletti homokbányában 1951-ben és 1959-ben 7, illetve 10 honfoglalás kori temetkezést tárt fel. A leletanyagot közölte [8]. A két lelőhely egymástól mintegy 200 méter távolságra van.

1956-ban ugyanebben a homokbányában az 1951-es ásatáshoz közelebb eső területen Kazacsay Ferencné tárt fel négy temetkezést.

1. kép. Borsod-Abaúj-Zemplén megye honfoglalás- és kora Árpád-kori régészeti lelőhelyei.

1. sír: A homokbányászás már részben megbolygatta, koponyája elpusztult. Irány Ny—K. Melléklet nincs.

2. sír: Fejjel keletnek fekvő váz, hossza: 151 cm. A jobb kéz a koponyáig volt visszahajlítva. A koponya mellett egy edény volt. Az edény színe szürke, m: 15, szá: 11,4, fá: 8,4 cm (V. t. 1). A sírgödör mélysége 94 cm.

3. sír: Az előbbi sírtól 25 cm-re volt. A váz hátán feküdt, a fej előrebillent, a kezek a mellén összehajlítva voltak. A lábcsontok hiányoztak, hossza így 145 cm. Irány: Ny—K. Melléklet nincs.

4. sír: Fejjel keletnek, háton fekvő gyermekváz. Hossza 1 m. Mellékletek: 1. A nyak körül különböző gyöngyökből és kagylókból (VI. t. 12.) álló lánc. A gyöngyök sötétbarna (VI. t. 9), sárga hasáb alakú (VI. t. 13), kéttagú sárga (VI. t. 15), sötétvörös gömbölyű (VI. t. 16), sárga gömbölyű (VI. t. 17) pasztagyöngyök és üvegyöngyök (VI. t. 14) voltak. 2. A gyöngysor közepén csontkorong, átm: 2 cm, (VI. t. 8) és bronz csüngő felerésze volt. Az utóbbi elveszett. 3. A koponya jobb oldalán kis bronzkarika, átm: 1,9 cm

(VI. t. 7). A koponya bal oldalán patinanyomok jelezték, hogy ott is volt fülbevaló. 4. Kis füles gomb a szegycsonton (VI. t. 6). 5. A fej mellett kis csupor töredékei. Vállán hullámvonal-díszítés van (VI. t. 10—11). Lelt. sz: 58.13.1.—12.

A homokbánya területéről még a következő leleteket hozták be a múzeumba: edény, szürke, vállát váltakozva egyenes és hullámvonalak díszítik. M: 19,2, fá: 9,2 cm (V. t. 2); edény, szürke, vállát hullámvonalak, öblét vízszintes egyenes vonalak díszítik. M: 16, szá: 16, fá: 8,5 cm (V. t. 3); két bronz karperec, átm: 7 cm (VII. t. 13—14). Lelt. sz: 58.14.1—2, 58.182.3.

12. Miskolc — Szentpéteri kapu, Városi Téglagyár

A téglagyárban egy vaskard került elő. Pengéje egyenes, kétélű. H: 87,5 cm, penge sz: 5 cm. (V. t. 5). Lelt. sz: 58.213.1. Helytörténeti gyűjtemény [9].

13. Szirmabesenyő (miskolci járás)

Közelebbi lelőhely megjelölése nélkül, ajándékként jutottak a múzeumba a következő tárgyak: kígyófejes bronz karperec töredéke, rovátkolt, h: 7,2 cm (VII. t. 15), s-végű bronz hajkarika (VII. t. 11); bronzcsat dupla lemez szíjbefogóval, h: 5,5 cm (VII. t. 12). Lelt. sz: 53.1112.2—4 [10].

14. Kistokaj (miskolci járás)

A vasútállomás közelében levő homokbányában 1950-ben két sír került elő, amelyek közül csak a második tartalmazott leleteket: vaskés, h: 12,2 cm (VI. t. 1); vas tűzcsiholó, átm: 7,6 cm (VI. t. 2); vastöredék textillenymattal (VI. t. 3); tűzkő (VI. t. 4). Lelt. sz: 58.134.1—4.

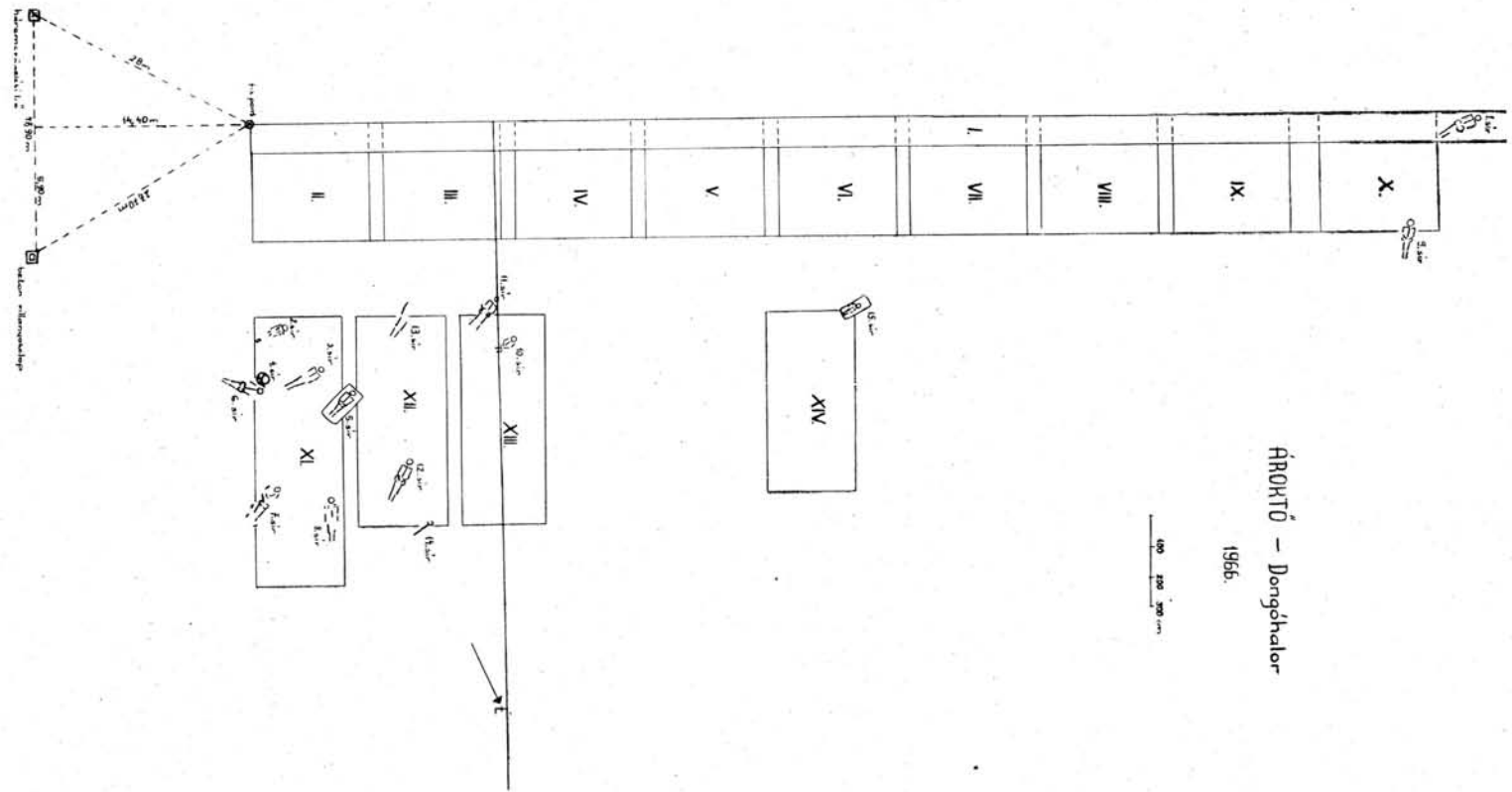
Ugyancsak erről a lelőhelyről 1959-ben négy újabb sír került elő, amelyeket egy szemes gyöngy határoz meg honfoglalás korinak [11].

15. Mezőkeresztes (mezőkövesdi járás)

A Szentistvánra vezető országút menti Kiserdő szélén vályogvető gödörben több csontvázra bukkantak. Mellékletet, egy ép és egy törött bronz karperecét, csak az egyik mellett találtak. A múzeumba csak az ép karperec került, átm: 6,3 cm (VI. t. 5). Lelt. sz: 63.57.1.

16. Ároktő (mezőcsáti j.)

A község szélén levő Dongóhalmon először 1930-ban voltak ásátások. Megay Géza bronzkori tellbe beásott honfoglalás kori és kora vaskori sírokat tárt fel. A 19 honfoglalás kori temetkezés leleteit közölte [12]. 1966-ban a Tisza II. vízlépcső építésével kapcsolatos leletmentő munkák keretében végeztünk feltárást a Dongóhalmon, s a gazdag őskori leletanyag mellett, 15 újabb honfoglalás kori temetkezést tártunk fel. Az ásátás célja mindenekelőtt az őskori telep rétegviszonyainak tisztázása volt, s honfoglalás kori sírokat csak az e célra kijelölt szelvényekben tártunk fel (2. kép). Megay Géza 1930-as ásátásának helyét pontosan már nem lehetett lokalizálni, de a mostani feltárást nagyjából annak északi feléhez kapcsolódott. A sírok nagy része a talajmunkák miatt erősen lekopott felszínhez közel feküdt, s emiatt a sírgödör alakját többnyire nem lehetett megállapítani.

ÁROKTŐ — Dongóhalmi
1966.

2. kép. Az ároktő—dongóhalmi temető 1966-ban feltárt részének helyszínrajza

1. sír: A váz háton fekvő, a test mellett kinyújtott karokkal. Bal combcsontja bolygatás miatt hiányzik. Irány: Ny—K, mélység: 40 cm. Melléklet nincs.

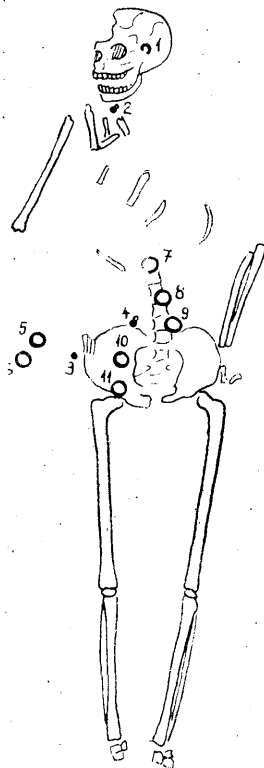
2. sír: Bolygatott gyermek sír. A váz háton, kinyújtott karokkal fekvő. A lábcsontokat elszántották. Irány: Ny—K, mélység: 20 cm. Mellékletek: a koponya bal oldalánál kis bronzkarika töredéke, elporladt; állatcsont a sír végében.

3. sír: A váz háton fekvő, a mellkasra szorított, kinyújtott karokkal. A medencét és a lábfejsontokat elszántották. Hossza: 148 cm, irány: Ny—K, 260°. Melléklet nincs.

4. sír: Kora vaskori urnatemetkezés.

5. sír: Háton fekvő váz, hossza : 130 cm, irány: ÉNy—DK, 335°, mélység: 45 cm. Melléklete nincs.

6. sír: Háton fekvő váz, kinyújtott karokkal. Jobb alkar- és a bal felső alkarcsontot, a bordák egy részét elszántották. Hossza: 143 cm, irány: ÉNy—DK, 315°, mélység: 35 cm (3. kép). Mellékletek: kis bronzkarika a bal koponya mellett, átm: 1,7 cm (III. t. 2); az állcsont alatt füles, rovátkolt szélű

3. kép. Ároktő—Dongóhalom 6. sír, 1966.

bronzgomb, átm: 1,4 cm (III. t. 3); a jobb medence szélén, az ujjcsontok mellett két üres félgömbből álló bronzgomb, h: 1,7 cm (III. t. 4); a jobb medence felső részén tömör, gömb alakú füles bronzgomb, h: 1,7 cm (III. t. 5); hét darab préselt ezüstkorong, négyszirmú, virág alakú díszítéssel, erősen töredékes állapotban. Két darab a jobb medencén kívül, a sír aljától 5 cm magasan, 2 db a jobb medencén, 3 db a gerincoszlopon került elő. Átm: 2,8 cm (XIV. t. 3).

7. sír: Háton fekvő váz, nagyrészt elszántották, hossza: 130 cm, irány: Ny—K, 245°, mélység: 25 cm. Melléklet nincs.

8. sír: Háton, kinyújtott karokkal fekvő váz. Egy részét elszántották. Hossza: 157 cm, irány: DNy—ÉK, 210°, mélység: 30 cm. Melléklet: a gerincoszlop jobb oldalánál, a bordák alatt bordázott, s-végű ezüst hajkarika. Átm: 1,6 cm (III. t. 6).

9. sír: Háton fekvő gyermekváz, a kezek a medencére téve, bolygatott. Irány: DNy—ÉK, 240°, mélység: 30 cm. Melléklet nincs.

10. sír: Háton fekvő gyermekváz, kezek a medencére téve, lábai balra fordítva, felhúzva. Bolygatott. Irány: DNy—ÉK, 240°, mélység: 30 cm. Melléklet nincs.

11. sír: Háton fekvő váz, kezek a medencére téve. Egy részét elszántották. Hossza: 150 cm, irány: Ny—K, 250°, mélység: 40 cm. Melléklet nincs.

12. sír: Háton fekvő váz, kezek a medencére téve. Bolygatott. Hossza: 153 cm, irány: DNy—ÉK, 230°, mélység: 30 cm. Melléklet nincs.

13. sír: Nagyrészt elszántott váz, irány: DNy—ÉK, 235°, mélység: 15 cm. Melléklet nincs.

14. sír: A váz nagy részét elszántották, csak a bal lábsontjai vannak eredeti helyzetben. Mélység: 55 cm, irány: Ny—K.

15. sír: Háton fekvő gyermekváz, csontjai összebolygatva, hossza: 77 cm. Irány: Ny—K, 280°, mélység: 65 cm. Melléklet nincs.

A temető területén korábban silógödöröket ástak, s eközben több sírt pusztítottak el. Az egyik sírban egy bordázott, s-végű ezüst hajkarika, átm: 2,5 cm (III. t. 7) és egy karperec volt. A karperec bronzból készült, egyik vége bepödrött, másik törött (III. t. 1). Lelt. sz: 68.24.1—8.

17. Mezőcsát

Leszih Andor az 1920-as évek elején a Bernáth dűlőben 7 sírt tárt fel, amelyek a következő leleteket tartalmazták. 1. sír: 2 db elkalapált, s-végű ezüst hajkarika, átm: 3,1 és 2,9 cm (VII. t. 1—2); bronz huzalból font, elkalapált végű gyűrű, átm: 2,4 cm (VII. t. 3); 3. sír: elkalapált, s-végű bronz hajkarika, átm: 3,2 cm (VII. t. 4); 4. sír: elkalapált, s-végű bronz hajkarika, átm: 3,1 cm (VII. t. 5); bronz huzalból font, elkalapált végű gyűrű, átm: 2,5 cm (VII. t. 6); 7. sír: elkalapált, bordázott s-végű bronz hajkarika, átm: 2,2 cm (VII. t. 7). Lelt. sz: 531092.1—53.1095.1 [13].

18. Tiszakeszi (mezőcsáti j.)

1901-ben Gálffy Ignác a Szódadombon ásatott. Beszámolójában leírja, hogy egy háton, fejjel nyugatnak, lábbal keletnek fekvő csontvázat talált, amelynek a jobb karján egy bronz karperec, a bal kéz táján pedig egy vas

pengetőredék volt [14]. Karperec átm: 7,2 cm (VIII. t. 3), kés h: 6,7 cm (VIII. t. 7).

A múzeum régi leltárkönyve Gálffy Ignác 1900-as szódadombi ásátásából származónak tünteti fel az alábbi darabokat: bronz lemezből kivágott kereszt, felületét pontkörös díszítés borítja, h: 7,9 cm (VIII. t. 4, XIV. t. 1); vas nyílhegyek, h: 7,1 és 5,8 cm (VIII. t. 5—6); vas nyílhegytöredék, elveszett; zabla, az oldaltagok agancsból készültek (VIII. t. 8).

1940-ben ajándékként került a múzeumba egy, a Szódadombról származó sodrott bronzhuzalból készült karperec. Végei kettős karikában záródnak, átm: 7,4 cm (VIII. t. 1).

A Szódadombról származónak tüntet fel a leltárkönyv egy s-végű bronz hajkarikát is. Átm: 3,1 cm (VIII. t. 2). Lelőkörülményeit nem ismerjük.

Ugyancsak a Szódadombról kerültek be ajándékként a múzeumba a következő bronz karperecek: négyszögletes átmetszetű, végei elkalapáltak, átm: 7 cm (VII. t. 18); végein rovátkolással díszített, átm: 6,2 cm (VII. t. 19); végén XXII-alakú, rovátkolt díszítésű, átm: 6,2 cm (VII. t. 20); pontozással díszített karperec, átm: 6,6 cm (VII. t. 21).

A szódadombi leletek lelt. számai: 53.1119.1—7, 65.57.13, 58.94.1—4 [15].

19. Tiszakeszi—Százdi sziget

A Tisza árteréből kiemelkedő dombon, az Árpád-kori százdi apátság maradványai közt az 1930-as években végzett ásátásoknál téglasírokban 2 db s-végű bronz hajkarikát és egy sima karikát találtak. Átm: 2,8, 2,5 és 3,6 cm. Lelt. sz: 53.1120.1—3 [16].

20. Tiszakeszi—Kenderföldek

1936-ban sírokat tártak itt fel, amelyekből 2 db sima, nyitott bronz karperec és 2 db fonott karperec került ki. Ezek sajnos elvesztek [17].

21. Tiszakeszi—Fáy kert

Hiányos, s-végű bronz hajkarika került be innen a miskolci múzeumba. Átm: 4,5 cm (VII. t. 16). Lelt. sz: 58.82.1.

22. Tiszakeszi

Pontosabb lelőhely-megjelölés nélkül, egy elkalapált, bordázott, s-végű bronz hajkarikát őriz a község területéről a múzeum. Átm: 3,5 cm (VII. t. 17). Lelt. sz: 58.81.1.

23. Tiszaszederkény (mezőcsáti j.)

1961-ben a A Tiszai Vegyi Kombinat építésénél csontvázra találtak, amely arccal kelet felé feküdt. A váz jobb vállánál késnyélszerű, famaradványokkal borított vastárgy, a 4. csigolyán bronzkarika, a medencecsont felett bronzgomb feküdt. A jobb és bal csuklón bronz karperecek, a lábfejeknél vaszabla, amelyből csak egy karika maradt meg, és vaskengyelek voltak. A bal váll mellett állatcsontokat találtak. A sír mélysége 1,4, szélessége 0,6 m volt. Hosszát nem lehetett megállapítani, mivel a földmunka a vázat derékig megsemmisítette. Mellékletek: bronz lemez karperecek, átm: 5,5 és 5,7 cm (IX. t. 1—2); vaskengyelek, h: 15,4 és 12,2 cm (IX. t. 3—4); lapos vaskarika, átm:

4 cm; bronzhuzal-karika, átm: 2,2 cm; füles bronzgomb, lencseszerű fejrészen bevéselt díszítés van, h: 1,5 cm. Lelt. sz: 62.26.1—7. A leletmentést Gajda Imre restaurátor végezte [18].

24. Szakáld (mezőcsáti j.)

A Mulatódombon 1967 tavaszán homokbányászásakor több csontvázat találtak. A leleteket a hejőkeresztúri falugyűjteménybe adták be, ahonnan a miskolci múzeumot késve értesítették a temető pusztulásáról. A helyszíni szemlekor már csak egy sír maradványait sikerült megtalálni. A lelőhely egy kis homokdomb Szakáld és Nagycsécs határán. A községhatár a Mulatódomb közepén húzódik, a nagycsécsi oldalon szőlő van, míg a szakáldi részen homokbánya. Mivel a sírok nem voltak mélyen, valószínű, hogy a szőlőtelepítéskor elpusztulhatott a temető egyik része. A homokbányászás során kb. 25—30 sírt találhattak. Az előkerült leletek a következők: bronz fülbevalók, átm: 2,2 cm (X. t. 4—5); 2 db nagy hengeres gyöngy, piros—fehér szemölcsökkel (X. t. 12—13); 2 db kis sárga pasztagyöngy (X. t. 10—11); egy kettős kék gyöngy (X. t. 9); ezüstgyűrű, fején pasztdíszítés maradványa, átm: 2 cm (X. t. 2); ezüstgyűrű, fején foglalatban fehér pasztdíszítés, átm: 2,1 cm (X. t. 3); bronz füles gomb, h: 1,4 cm (X. t. 7); bronz füles gomb, teste gerezdelt, h: 1,2 cm (X. t. 8); félgömb alakú, belső oldalukon füles bronz csizmaveretek, átm: 0,7 cm (X. t. 16) 59 db. A gyűjtő, Pap Arzén szerint a fenti tárgyak egy sírban voltak. Indadíszes ezüstveret, hátán három szegecs van, h: 2,2 cm (X. t. 6); áttört, indadíszes bronz veret, hátán öt hosszú szegecs van, h: 6,1 cm (X. t. 1); kopott, két helyen átlyukasztott ezüst pénzek, átm: 2,6 és 2,4 cm (X. t. 14—15); lekerekített végű vaslemez, a szélén körben bevéselt vonalak vannak, h: 4,1 cm (XI. t. 5); vas nyílhegyek, h: 8,4 és 8,1 cm (XI. t. 1—2); vas nyílhegy-töredékek, h: 4,6 és 3,3 cm (XI. t. 3—4); kis vaslemez szegecses, h: 4,3 cm (XI. t. 6); vaskengyel, talpa hiányzik, h: 15,2 cm (XI. t. 7); hiányos vaskengyel (XI. t. 8); vaskengyel, szárán tausirozás nyomával, m: 17,1 cm (XII. t. 1); vaskengyel, a talp alján borda van, m: 15,1 cm (XII. t. 2); vaszabla, h: 25,3 cm (XII. t. 3); hiányos vaskengyel, m: 13,1 cm (XIII. t. 3); hiányos vaskengyel (XIII. t. 4); vaskarika, hiányos, átm: 5 cm (XIII. t. 2); vascsiholó, h: 5,4 cm (XII. t. 4); vaszabla (XIII. t. 1). Az utóbbi két tárgy a leletmentés során feltárt, részben már elpusztult sírból származik. Az előbbi a váz jobb, az utóbbi a bal medencecsontján volt. Lelt. sz: 68.23.1—24 [19].

25. Muhi (mezőcsáti j.)

Muhiról a kassai múzeumtól csereként kapott a miskolci múzeum három elkalapált, s-végű bronz hajkarikát. Átm: 2,2 cm (VII. t. 8—10). lelt. sz: 53.1125.16.

26. Mezőzombor (szerencsi j.)

A Bálványdombon levő homokbányában 1958-ban Megay Géza tárt fel hat sírt. Leleteiket közölte [20].

27. Tokaj (szerencsi j.)

Két kengyel került elő a község környékéről. Lelőkörülményeik, pontos lelőhelyük nem ismeretes. M: 12,8 és 12,7 cm (IX. t. 5—6). Lelt. sz: 68.25.1—2.

Ismeretlen lelőhelyről származik egy vasszablya, h: 82,5 cm (XIV. t. 2). Lelt. sz: 58.193.1. A leltárkönyv szerint, ugyancsak nem ismerjük pontosan a lelőhelyét (az aranytárgyak jegyzékén Bóta lelőhellyel szereplő) következő, 1952-ben letétbe helyezett tárgyaknak: s-végű hajkarika vékony arany huzalból, átm: 3,1 cm (XV. t. 1); s-végű hajkarika vékony arany huzalból, átm: 1,4 cm (XV. t. 3); karika, nyitott, vékony, végei felé elvékonyított, bordázott arany huzalból, átm: 2,2 cm (XV. t. 4); karika, nyitott, elvékonyodó végű arany huzalból, átm: 1,9 cm (XV. t. 2); 2 db s-végű hajkarika ezüst huzalból, átm: 2,4 cm (XV. t. 5—6); s-végű hajkarika vastag ezüst huzalból, átm: 2,1 cm (XV. t. 7); s-végű hajkarikák ezüst, vastag huzalból, átm: 1,6 cm (XV. t. 8—11). Ezekkel együtt letétbe helyeztek még több tárgyat, amelyek azonban nincsenek meg; nyitott, ezüst karika, átm: 2,5 cm; gyűrű, csavart ezüst huzalból, átm: 2,2 cm; bronz csat, feje rovátkolással díszített, h: 2,6 cm, sz: 1,9 cm; 9 db borostyángyöngy, h: 2,1 cm; hegyi kristálygyöngy, fehér, alakatlan, átm: 1,2 cm; gyöngy, kerek, narancssárga, átm: 8 mm; pénz, valószinű Árpád-kori. A letétbe helyezett tárgyak lelt. sz: 53.1121.1—12 [21].

Megyéinkben még több helyen került elő honfoglalás- és kora Árpád-kori lelet, amelyek azonban más múzeumokban vannak. Ezek lelőhelye a következő: Alsóberecki (Magyar Nemzeti Múzeum), Alsódobsza (MNM), Aszaló, Domaháza (tiszafüredi múzeum), Felsőzsolca (MNM), Hejce (MNM), Kács (Takács J. magángyűjteménye, Kács), Karos (MNM, sátoraljaújhelyi gyűjtemény), Monaj (Csoma J. magángyűjteménye, Demecser), Rásonysápberencs, Sárospatak (MNM), Sátoraljaújhely (sátoraljaújhelyi gyűjtemény), Szerencs (nyíregyházi Jósa András Múzeum), Tarcal (MNM), Tibolddaróc (Odescalchi magángyűjtemény), Tiszatardos (MNM, nyíregyházi Jósa András Múzeum), Zalkod (nyíregyházi Jósa András Múzeum), Zemplénagárd (Dókus Gy. magángyűjt.) [22].

*

A munkánkban közölt leletek a honfoglalás- és kora Árpád-kori emléksanyag ismert tárgyai közé tartoznak, így részletesebb jellemzésre, értékelésre nem szorulnak. A lelőhelyek, temetők korát szórványlelet vagy csak néhány sír alapján nem lehet pontosan meghatározni, ezért az alábbiakban csak a sírok és leletek korával foglalkozunk.

Szihalmon a 358. sz. ház udvarán előkerült temetkezéseket a hajkarikák a XI. sz. közepéig kelteznek.

A *Szentistvánon* talált négy sír korát I. István dénára határozza meg.

Az *edelény—finkei* lovas sír a honfoglalás-korból származik. Az *Edelény—Borsod*, Fő u. 268. sz. alatt talált bordázott, s-végű hajkarikák a XI. sz. végénél korábban nem kerültek földbe, mivel ez a típus a Kárpát-medencében a XI. sz. végén terjedt el [23]. Az *edelény—borsodi* földvárban előkerült leletek között hajkarika is van, amely a XII. sz. első harmadából való [24].

A *miskolc—diósgyőri* sírok a hajkarikák révén a XI. századra tehetőek.

Az *Ároktő—Dongóhalmon* 1930-ban feltárt sírok alapján a temetőt Megay G. a X. sz. második felétől a XI. sz. első feléig keltezi, s ezt az s-végű hajkarikák hiányával is indokolja [25]. Az újabb ásatás során azonban előkerült egy bordázott, s-végű hajkarika, s az ásatás előtt, földmunka során is találtak ilyet. Ezek azt bizonyítják, hogy a temetőbe a XI. sz. végén is temetkeztek. Az előkerült kevés leletanyag, a sírok bolygatottsága nem ad lehetőséget pontosabb elemzésre. Annyi azonban bizonyos, hogy a Szőke B. által köznépinek meghatározott temetőkhöz tartozik [26].

A *Mezőcsát—Bernáth-dűlőben* feltárt sírokból nagyobb méretű, s-végű hajkarikák és egy bordázott, s-végű hajkarika származik. Ezek a sírok korát a XI. sz. végére határozzák meg [27].

A *tiszaszederkényi* sír a X. századra tehető.

A *szakáldi* temető az előkerült leletek alapján a honfoglalás kori középréteghez tartozik. Az ezüst pénzek valószínű felső-olaszországi (milánói?), X. sz. vége felé készült dénárok [28].

K. VÉGH KATALIN

JEGYZETEK

- [1] Megay G., MHOM Közl. 1955—56. 2. 15.; MHOM Közl. 1955—56. 4. 14.; Arch. Ért. 88. (1961) 100—108.; MHOM Évk. III. (1963) 37—53.
- [2] Magyar Nemzeti Múzeumban és Herman Ottó Múzeumban. Fehér G.—Éry K.—Kralovánszky A., Rég. Tan. II. (1962) 75.
- [3] Rég. Tan. II. (1962) 75., Acta Arch. Hung. VIII. 258.
- [4] Rég. Tan. II. (1962) 36.
- [5] Tört. és Rég. Közl. 1927. 37.; Rég. Tan. II. (1962) 33.
- [6] Tört. és Rég. Közl. 1927. 36—37.; Rég. Tan. II. (1962) 33.
- [7] Arch. Ért. 85 (1953) 212.; Rég. Tan. II. (1962) 54.
- [8] Megay G., MHOM Közl. 1955—56. 4. 14., Arch. Ért. 88 (1961) 100—108.; Rég. Tan. II. (1962) 54.
- [9] Arch. Hung. XXI. 52.; Rég. Tan. II. (1962) 54.
- [10] Arch. Ért. 1903. 399.; Hampel J., Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Bp. 1907. 208.; Rég. Tan. II. (1962) 75.
- [11] Arch. Ért. 87 (1960) 239.; Rég. Füz. XIII. 81.; Rég. Tan. II. (1962) 48.
- [12] Megay G., MHOM Közl. 1955—56. 2. 15.; Rég. Tan. II. (1962) 21.
- [13] Rég. Tan. II. (1962) 53.
- [14] Borsod—Miskolci Közművelődési és Múzeum Egyesület 1901. évi Évkönyve 1902. 45—46.
- [15] Rég. Tan. II. (1962) 79.
- [16] U. o.
- [17] U. o.
- [18] MHOM Évk. IV. (1962—63) 235.
- [19] MHOM Évk. VII. (1968) 393—394.
- [20] Megay G., MHOM Évk. III. (1963) 37—53.
- [21] Rég. Tan. II. (1962) 43.
- [22] Rég. Tan. II. (1962). A Sajókaza—Ormospusztán előkerült, három szálból sodrott, hurkos-kampós bronz nyakperec őskori, tévesen vették fel a leletkataszterbe.
- [23] Mesterházy K., Debreceni Déri Múz., Évk. 1962—64. 104.
- [24] U. o. 99., térkép.
- [25] Megay G., MHOM Közl. 1955—56, 2. 7.
- [26] Szőke B., Rég. Tan. I. (1962).
- [27] Mesterházy K., u. o. térkép.
- [28] Az érmelet Huszár Lajos határozta meg. Szívességét ezúton is köszönöm.

Landnahme- und frühárpádenzeitliche Grabfunde im Miskolcer Museum (Auszug)

Einen Teil des im Herman Ottó Museum verwahrten landnahme- und árpádenzeitlichen Fundbestandes (Ároktó, Mezőzombor, Miskolc-Repülőtér) hatte Géza Megay [1] bekanntgemacht. Außerdem besitzt das Museum noch zahlreiche kleinere Funde, die wir nun veröffentlichen wollen.

Die Funde gehören zu den bekannten Typen des landnahme- und frühárpádenzeitlichen Fundmaterials. Das Alter der Fundstellen beziehungsweise der Gräberfelder war — da es sich zumeist um Einzelfunde oder nur um einige Gräber handelte — nicht genau feststellbar, darum begnügen wir uns mit der Zeitangabe der Gräber und Funde.

Die im Hof des Hauses Nr. 358 von *Szihalom* zutage gekommenen Bestattungen datieren Haarringe auf die Zeit bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts.

Die vier Gräber, die sich in *Szentistván* fanden, datiert ein Denar König Stephans I.

Das Reitergrab von *Edelény—Finke* stammt aus der Landnahmezeit. Die gerippten Haarringe mit S-förmigem Ende, die in *Edelény-Borsod*, Fő utca Nr. 268 zum Vorschein gekommen waren, gelangten keinesfalls vor Ende des 11. Jahrhunderts in die Erde, da sich dieser Typus erst gegen Ende des 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken verbreitete [23]. Unter den in der *Erdburg Edelény-Borsod* ans Licht gekommenen Funden gibt es auch Haarringe aus dem ersten Drittel des 12. Jahrhunderts [24].

Die Gräber von *Miskolc-Diósgyőr* können anhand der Haarringe auf das 11. Jahrhundert datiert werden.

Aufgrund der 1930 in *Ároktó-Dongóhalom* erschlossenen Gräber datiert G. Megay das Gräberfeld auf den Zeitraum von der zweiten Hälfte des 10. bis zur ersten Hälfte des 11. Jahrhunderts und begründet diese Zeitstellung mit dem Fehlen von Haarringen mit S-förmigem Ende [25]. Bei neueren Erschließungen aber war ein geriffelter Haarring mit S-förmigem Ende zutage gekommen. Auch bei Erdarbeiten, noch vor Beginn der Ausgrabungen fand sich ein Stück dieser Art. Sie bezeugen, daß das Gräberfeld sogar noch Ende des 11. Jahrhunderts in Benützung stand. Die wenigen Funde, die geborgen werden konnten — die Gräber waren ja gestört —, ermöglichten keine eingehende Analyse. So viel ist aber sicher, daß das Gräberfeld zu jenen gehörte, die Béla Szóke für Volksgräberfelder hält [26].

Aus den in *Mezőcsát-Bernáth-dűlő* erschlossenen Gräbern stammen mehrere großformatige Haarringe und ein geriffelter Haarring, alle enden S-förmig. Diese Funde datieren die Gräber auf das Ende des 11. Jahrhunderts [27].

Das Grab von *Tiszaszederkény* kann auf das Ende des 10. Jahrhunderts gesetzt werden.

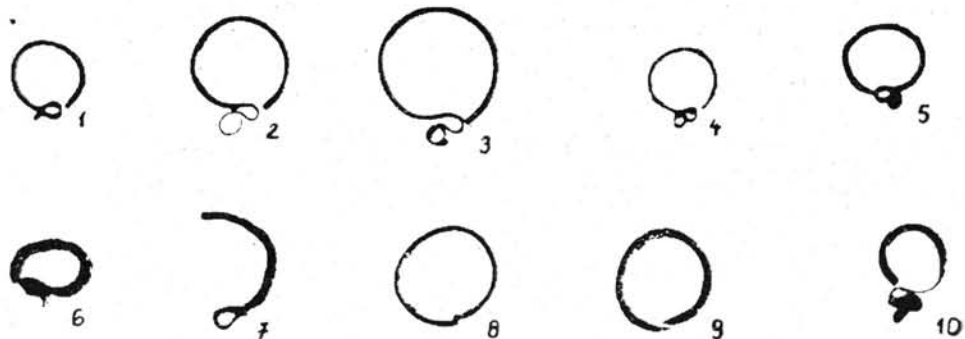
Die Funde des Gräberfeldes von *Szakáld* sprechen dafür, daß es sich um die Bestattungsstätte einer wohlhabenderen mittleren Schicht der Landnahmezeit handelt. Die dort gefundenen Silbermünzen — Denare vom Ende des 10. Jahrhunderts — dürften wahrscheinlich aus Oberitalien (Mailand?) stammen [28].

In unserem Komitat waren auch noch anderenortes Funde der Landnahme- und Frühárpádenzeit geborgen worden, die aber in anderen Museen verwahrt werden. Sie stammen aus folgenden Fundorten: Alsóberecki, Alsódobsza, Aszaló, Domaháza, Felsőzsolca, Hejce, Kács, Karos, Monaj, Rásony-sápberencs, Sárospatak, Sátoraljaujhely, Szerencs, Tarcal, Tibolddaróc, Tiszatardos, Zalkod, Zemplénagárd [22].

KATALIN K. VÉGH

1. tábla

1—9 — Szihalom, 10—12 — Szentsimon, 13 — Hernádkércs.

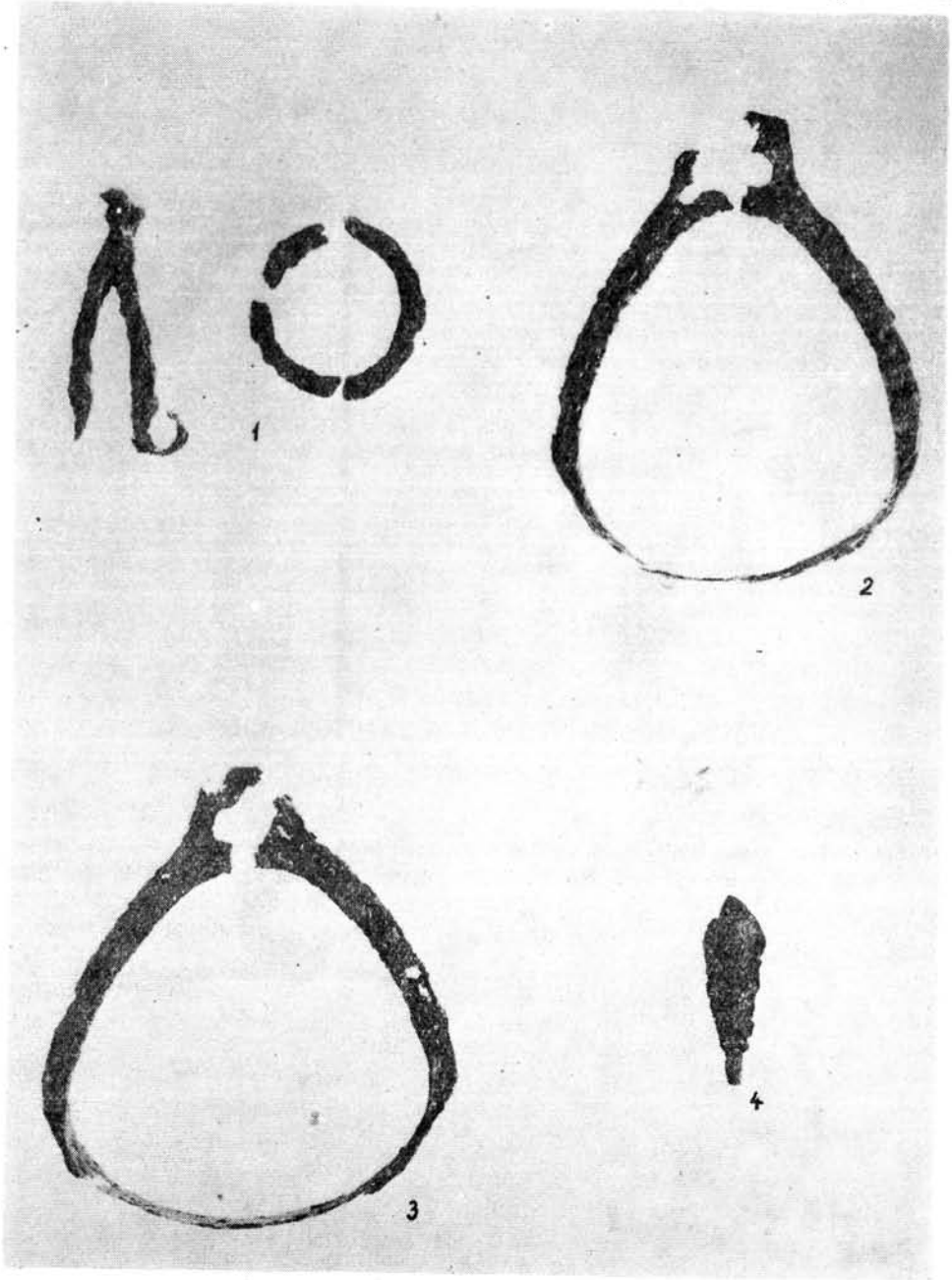

13

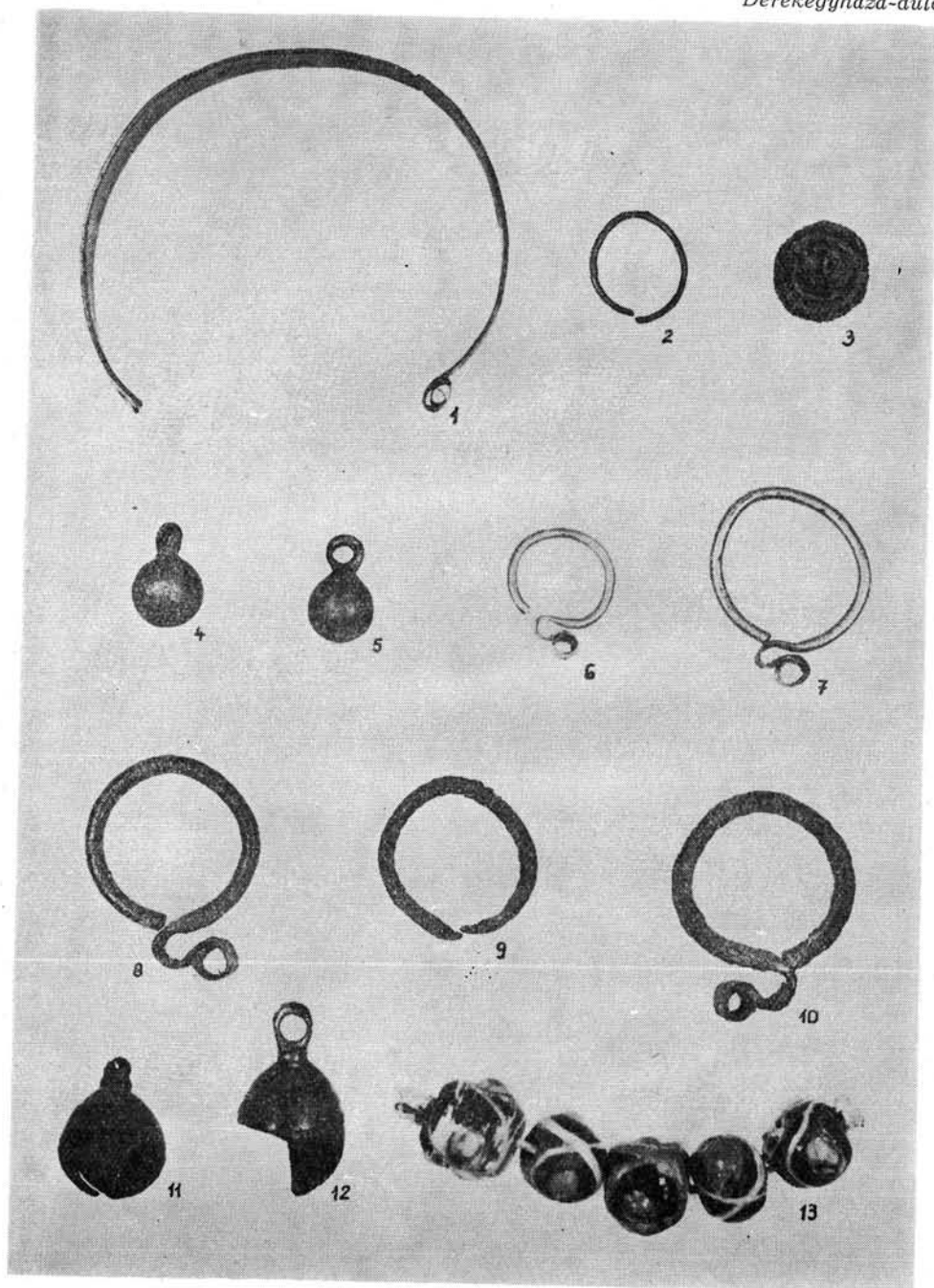
II. tábla

Edelény — Finke.

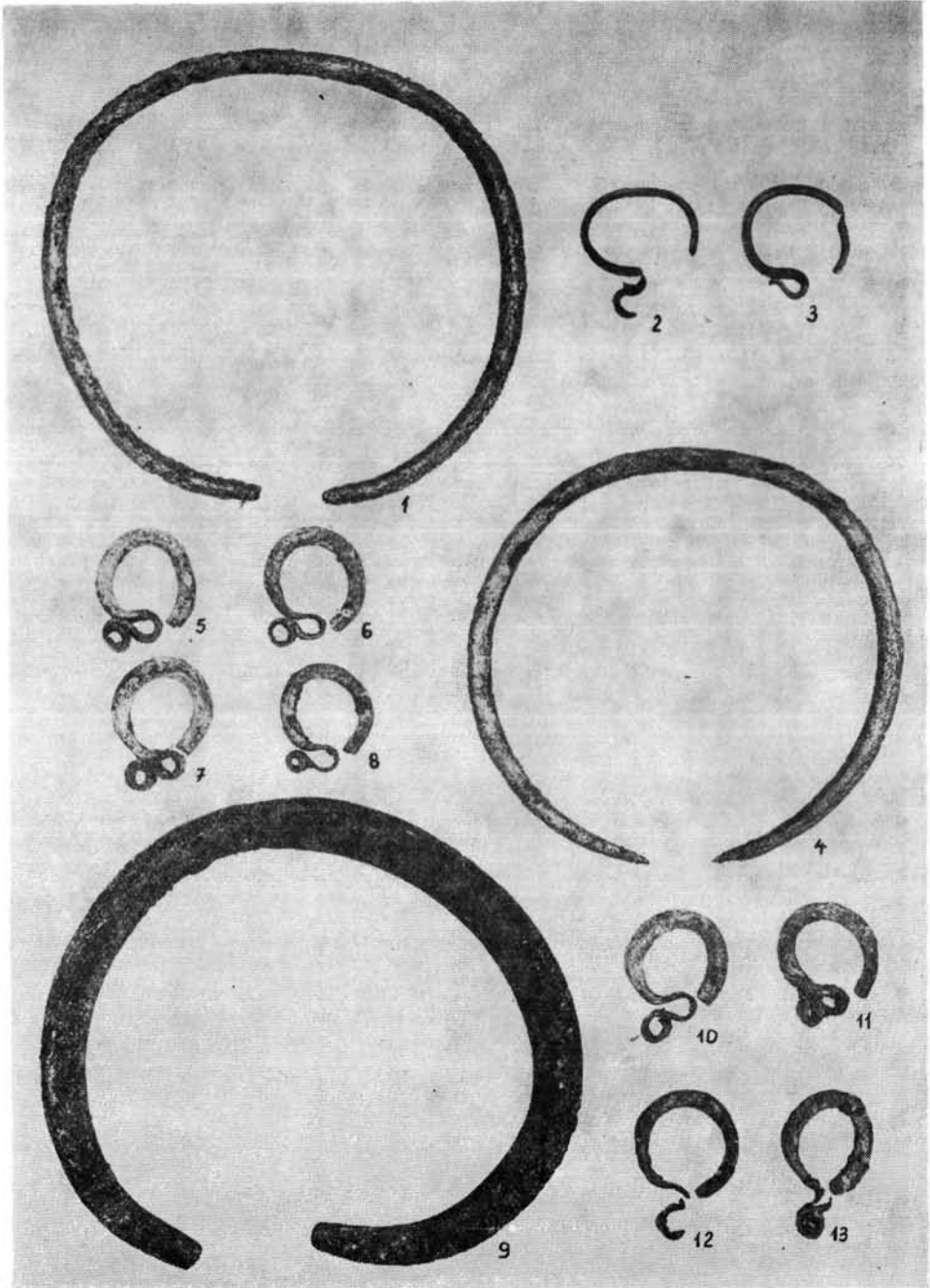

III. tábla

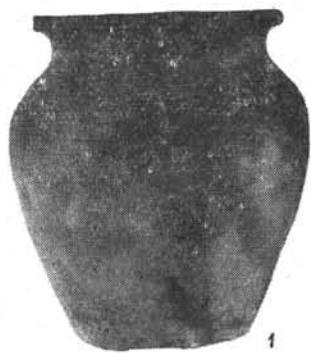
1—7 — Ároktő — Dongóhalom, 8—10 — Edelény — Borsod,
 11 — Edelény — Borsodi földvár, 12—13 — Edelény —
 Derékegyháza-dűlő.

IV. tábla 1—4 — Miskolc — Diósgyőr, Lankás u., 5—13 — Miskolc — Diósgyőr,
Vörös u.

V. tábla

1—3 — Miskolc — Repülőtér, 4 — Miskolc — Diósgyőr,
5 — Miskolc — Városi Téglagyár.

1

2

3

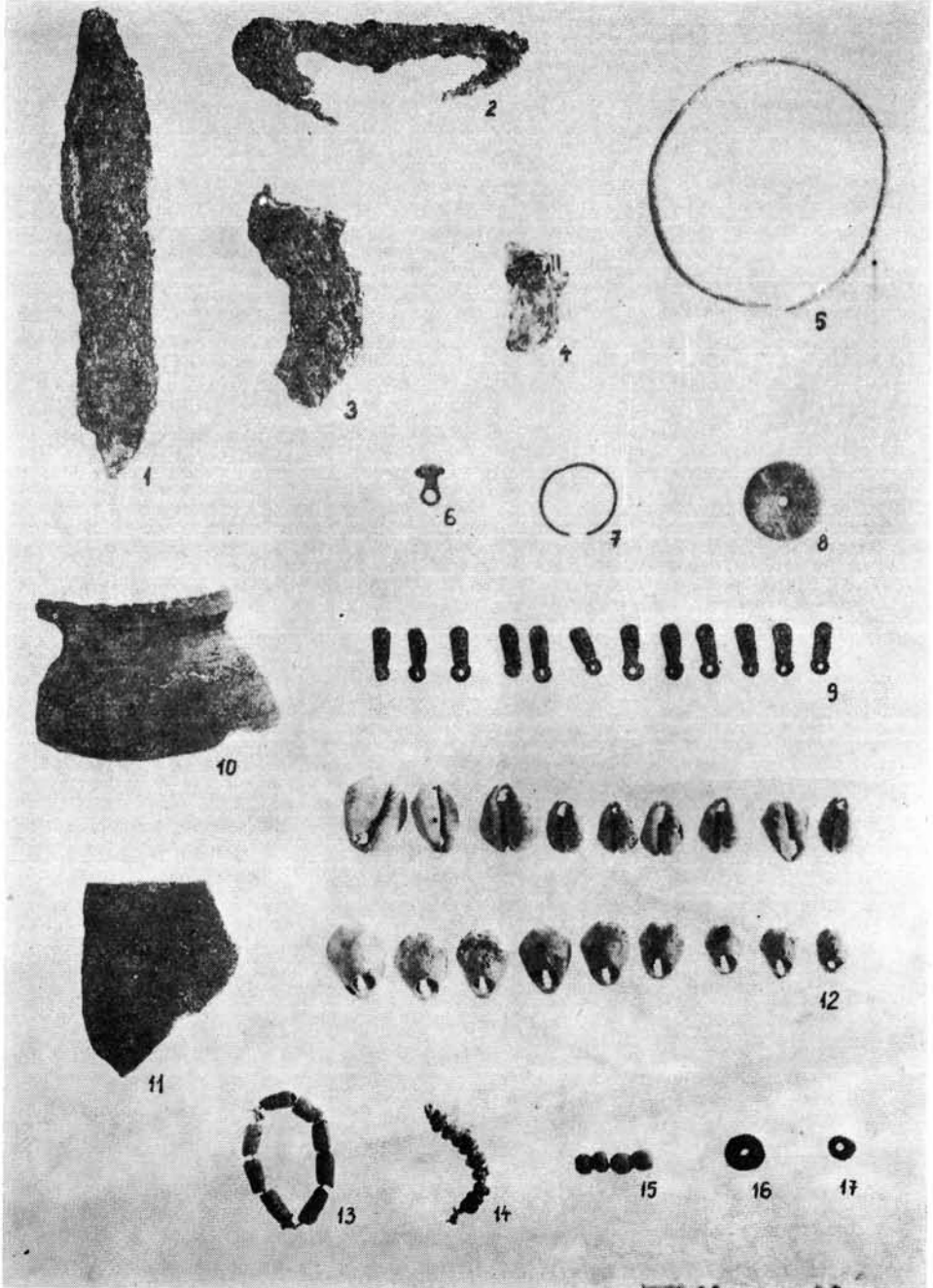
4

5

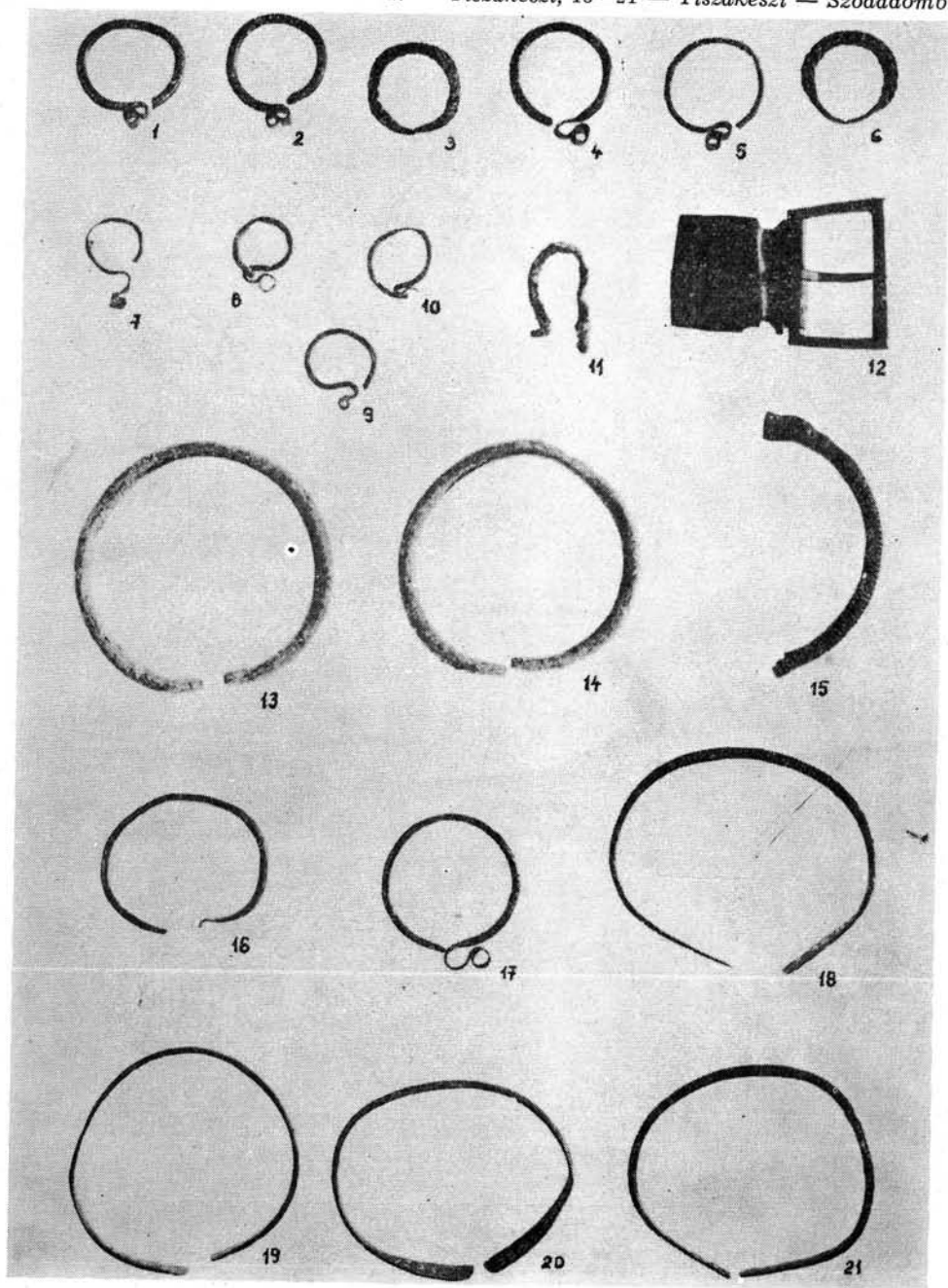
VI. tábla

1—4 — Kistokaj, 5 — Mezőkeresztes, 6—17 — Miskolc —
Repülőtér 4. sír, 1956.

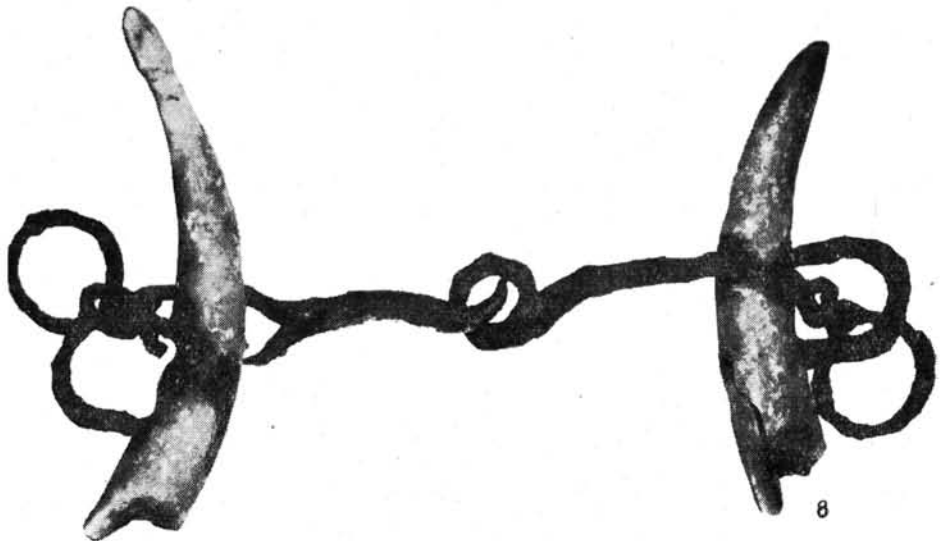
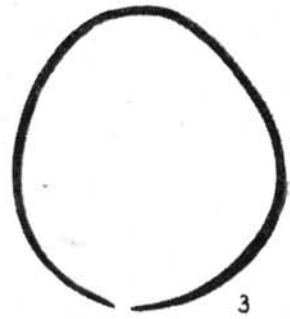
VII. tábla

1—7 — Mezöcsát, 8—10 — Muhi, 11—12, 15 — Szirmabesenyő,
 13—14 — Miskolc — Repülőtér, 16 — Tiszakeszi — Fáy kert,
 17 — Tiszakeszi, 18—21 — Tiszakeszi — Szóladomb.

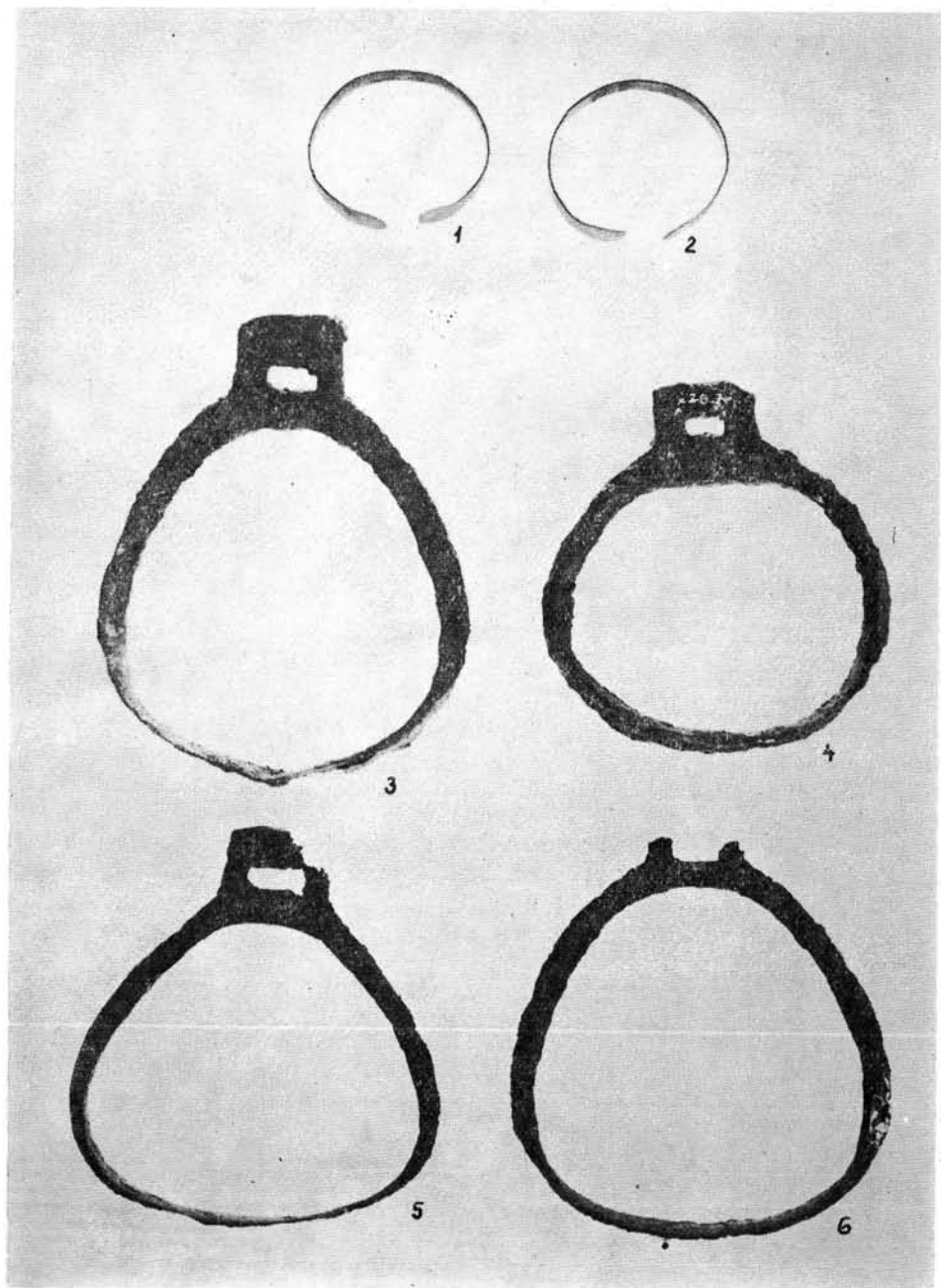
VIII. tábla

Tiszakeszi — Szódadomb.

IX. tábla

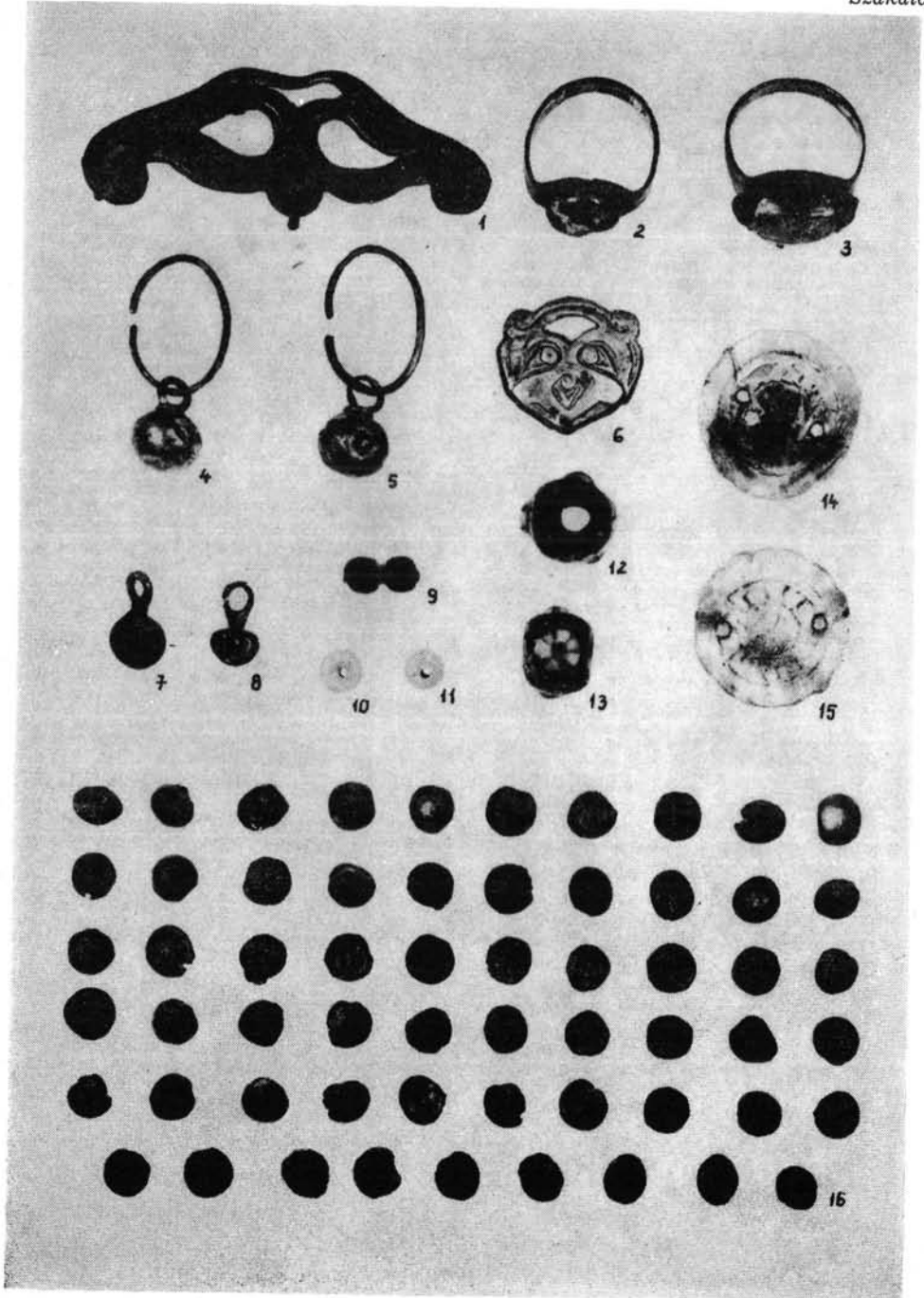
1—4 — Tiszaszederkény, 5—6 — Tokaj.

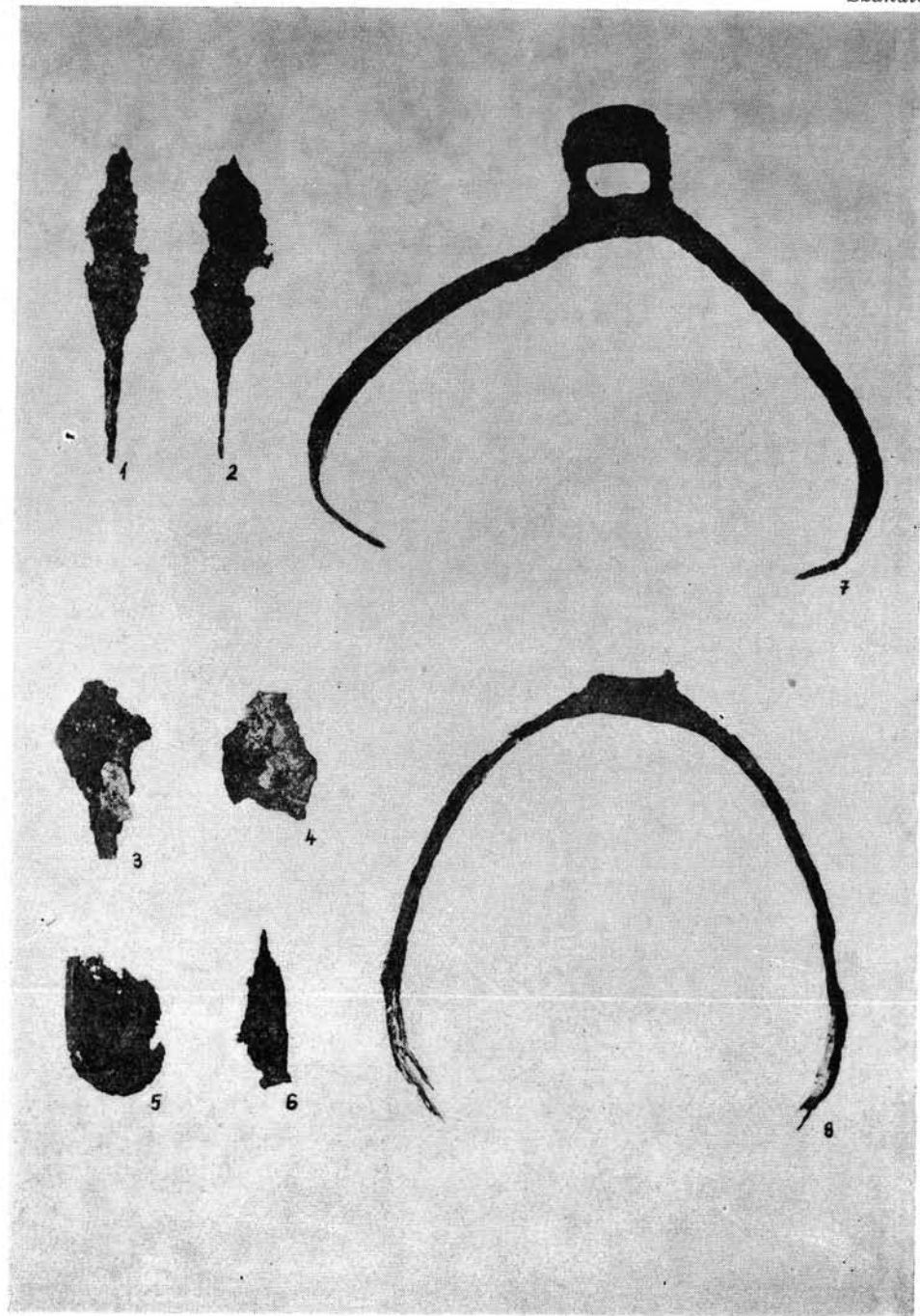
X. tábla

Szakáld.

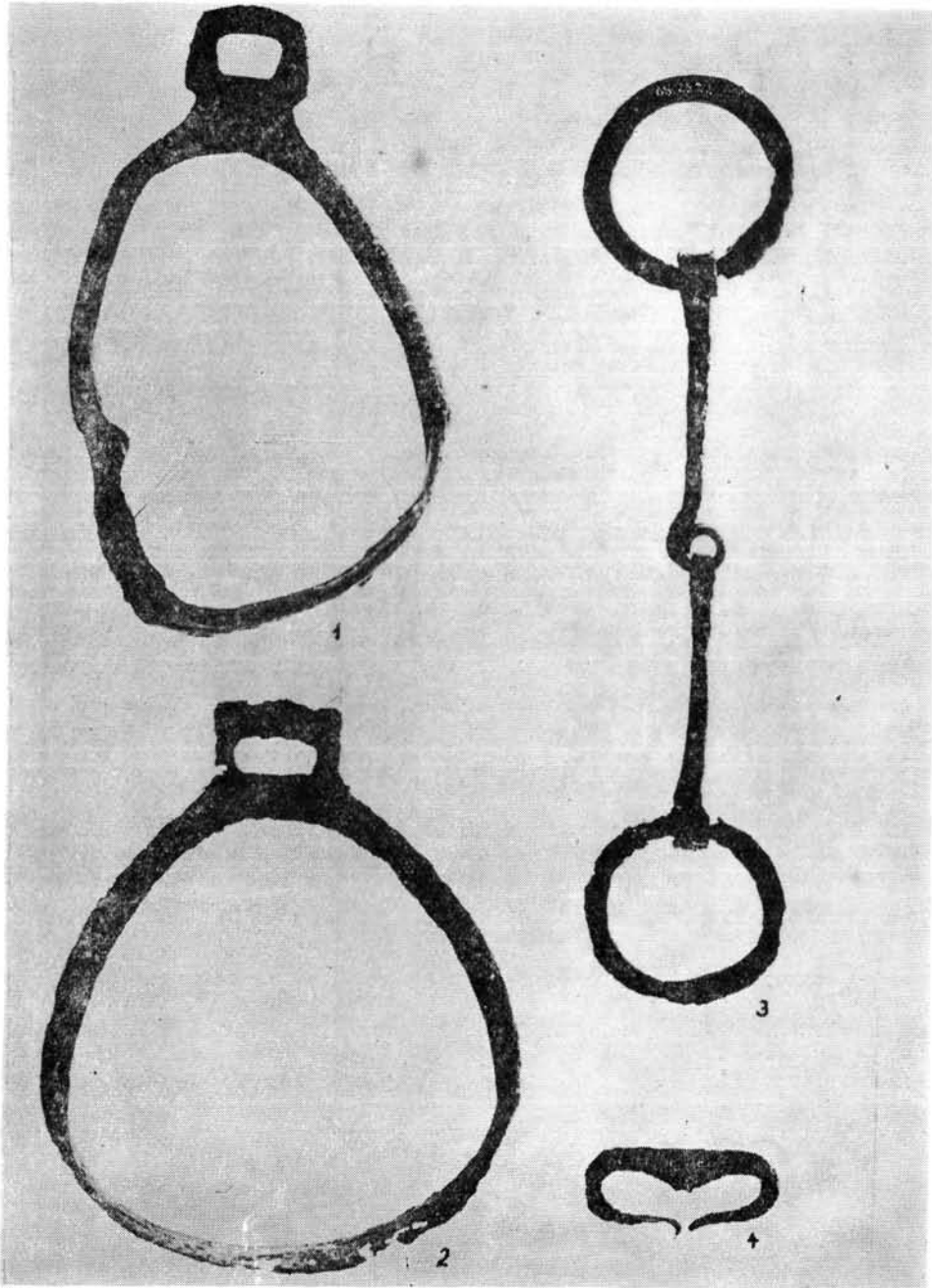
XI. tábla

Szakáld.

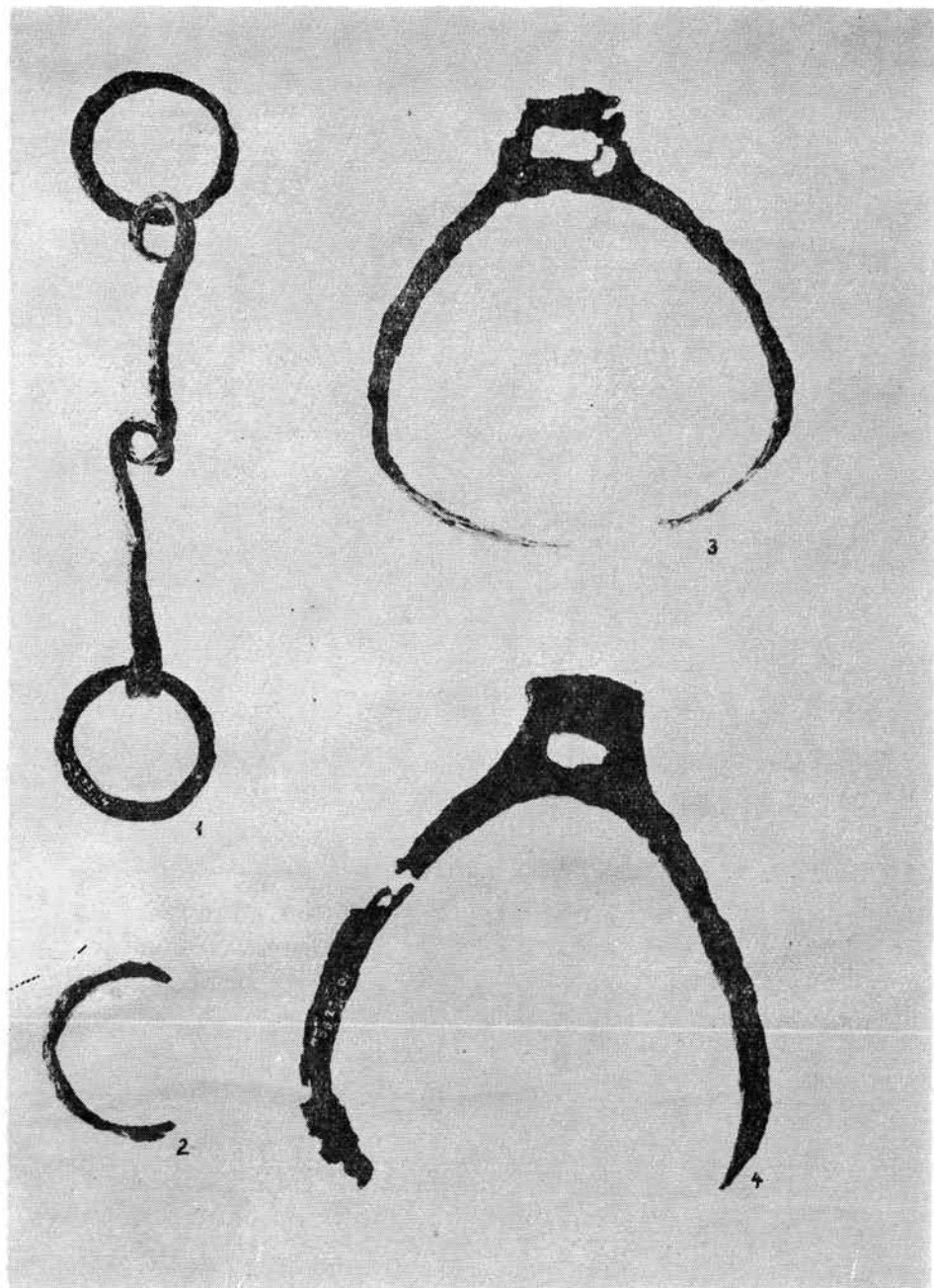
XII. tábla

Szakáld.

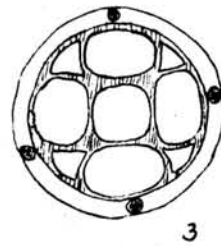
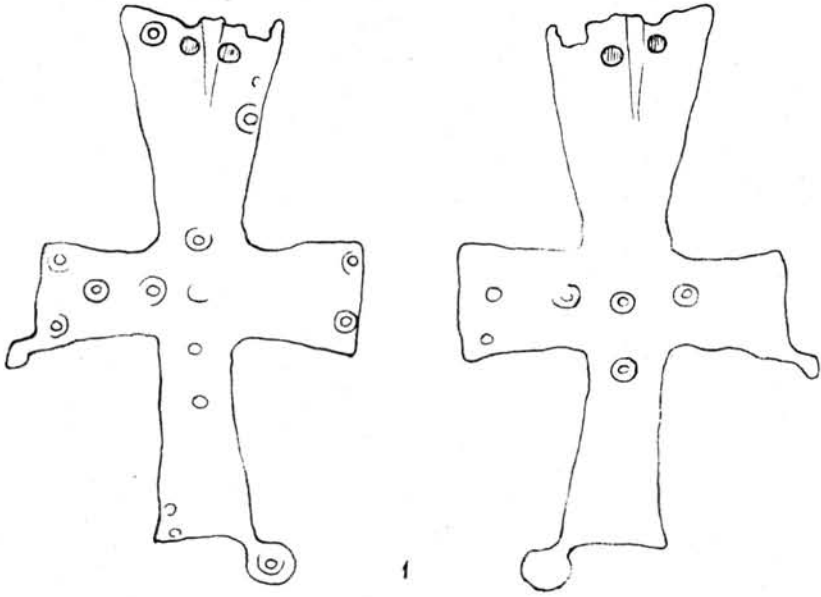
XIII. tábla

Szakáld.

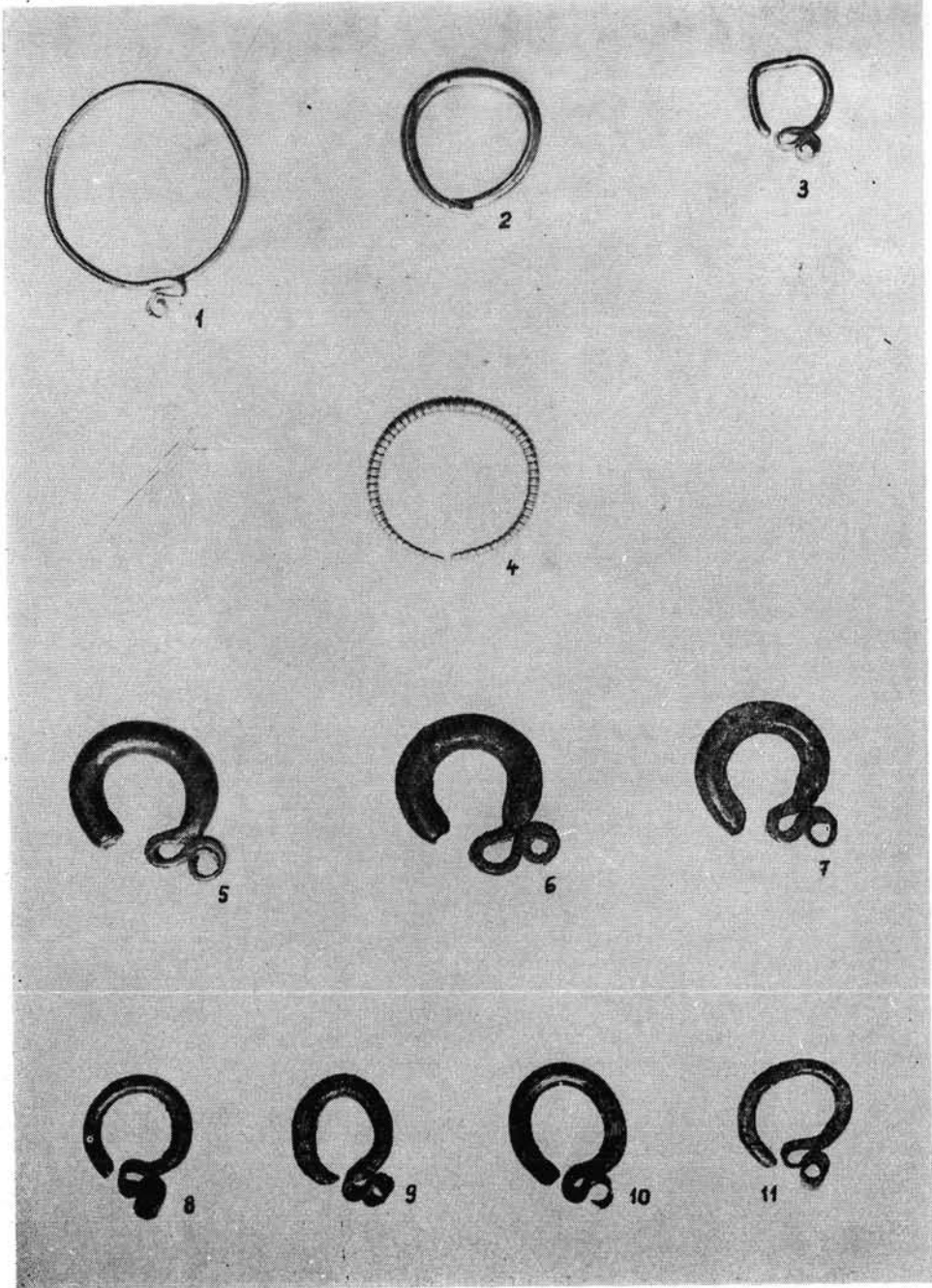
XIV. tábla

1 — Tiszakeszi — Szódadomb, 2 — Ismeretlen lelőhelyről,
3 — Ároktő — Dongóhalom 6. sír, 1966.

XV. tábla

Ismeretlen lelőhelyről.

Beszámoló a sárospataki róm. kat. templom mellett 1968-ban végzett ásatásról

A sárospataki gótikus vártemplom műemléki helyreállításával kapcsolatos régészeti kutatásokat 1964—65-ben *Molnár Vera* vezette. A templomban értekes, XVI—XVII. századi sírkövek [1] és a magyar viselettörténet szempontjából fontos leleteket rejtő kripták [2] bukkantak elő a feltöltésből. A templom környékén végzett szintsüllyesztés során pedig előkerültek a körtemplom, a cinteremfal és a különálló harangtorony maradványai [3]. Ezek alapján nagyvonalakban kibontakozott a templom építéstörténete. Maradtak azonban olyan részletkérdések, melyeknek megvilágítása újabb területek feltárását tette szükségessé.

Az első feladat a templomszentély mögötti, keleti rész feltárása volt. A másik feladat a különálló harangtorony északi, — a korábbi temetőkerítés-falon belüli — részében fekvő csontvázak kibontása, a harangtorony korának meghatározása végett. 1965-ben a körtemplomnál megfelelő datáló régészeti anyag nem került elő, ezért a mellette feltételezhető Árpád-kori temető [4] kutatása volt az 1968 évi ásatás harmadik feladata.

A fentiekén kívül, az 1965 utáni évek tereprendező és csatornázási munkái során felszínre került leletek és falmaradványok mibenlétének és történeti összefüggéseinek tisztázása miatt indult az ásatás, amelyet 1968 májusában és szeptember—októberében végeztünk.

Több jelentős középkori lelet, illetve objektum került elő, úgymint egy terrakotta szobortörredék, három mészegető-kemence, és egy XV. századi kőépület alapjai, amelyek fontos művészettörténeti, építészettörténeti és művelődéstörténeti kérdéseket vetnek fel. Mivel a templom melletti feltárás még folyamatban van [5], az alábbi beszámoló nem bocsátkozik a teljes kérdésrendszer kifejtésébe és egy átfogó történeti kép rekonstruálásába, hanem még a feltárás befejezése előtt a történeti kutatás vérkeringésébe kívánja kapcsolni az eddigi eredményeket. (1. kép.)

A TEMPLOM KÖRÜLI TEMETŐ

1. A *szentély mögött* nyitott „a” szelvényben jelentkezett a temetőkerítés-fal ÉK-i folytatása — egy 80 cm széles falszakasz, amelyet az É-i külső és beisó várfalak között mintegy 11 m hosszúságban tártunk fel. A Perényiek építkezései idején az É-i külső várfal két oldalról hozzáépült ehhez a korábbi falhoz. (2. kép.) A temetőkerítésfal szentély mögötti részét nem bolygatták meg a várfal itteni szakaszának építéskor. Az É-i várfal Ny-i szakaszán viszont a cinteremfalnak kidobták azt a részét, amely a várfal útjában volt. Ebből feltételezhetjük azt, hogy a templom szentélye mögötti várfalszakaszt

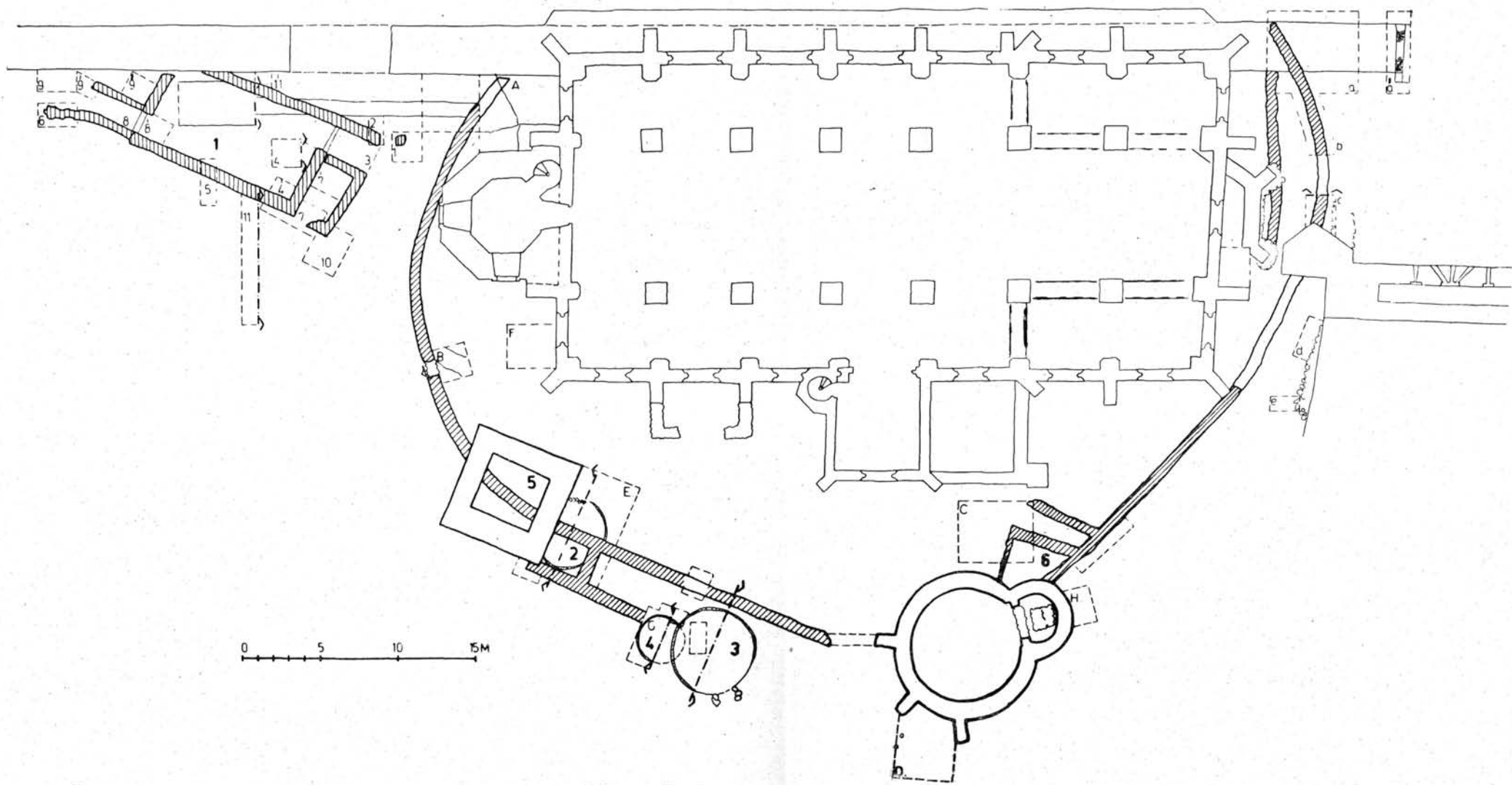
2. kép. Cinteremfal és várfal a szentély mögött.

korábban építették, mint a várfalnak a templom É-i falához ragasztott, Ny felé folytatódó részét. Az előbbi 1534—1537. között [6] épülhetett, befogva a kialakuló erősítési rendszerbe ideiglenesen a temető kerítésfalát is. Az utóbbi csak a templom átalakításával egyidőben — 1540 körül [7] — az egyenes szentélyzáródás kialakításakor épülhettek. A szentélyátalakítás egyenesen ennek a várfalépítésnek a következménye lehetett.

A templom szentélye mögötti kutatások során a cinteremfal mindkét oldalán egy középkori útburkolat több részletét tártuk fel (3. kép), amely

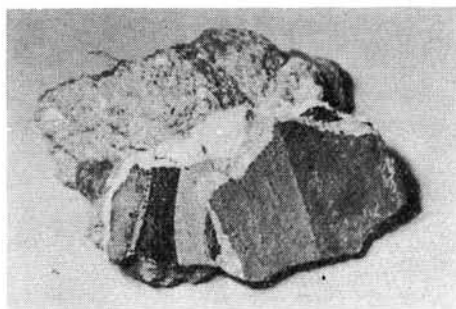

3. kép. Középkori útburkolat.

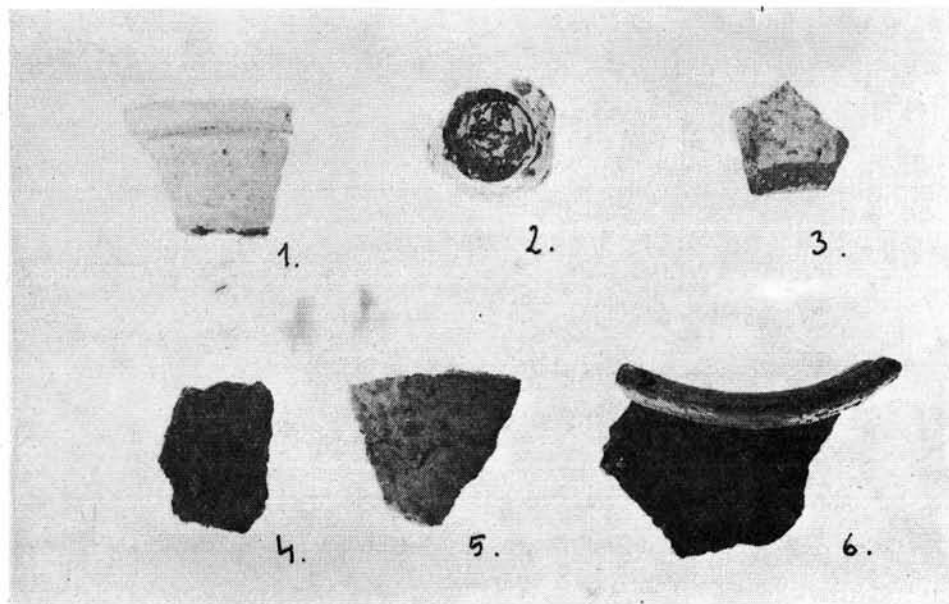

1. kép. Összesített ásatási alaprajz. 1. XV. sz.-i épület; 2—4. Mészégető kemencék; 5. Harangtorony; 6. Ossarium.

—360, —340 cm mélységben húzódik, és az „a”-„d” szelvények tanúsága szerint D-ről É felé lejt. Egy-két sor folyami kavicssal rakták ki, mint a budai Várhegyen megfigyelt középkori utakat [8]. A burkolat alatt és az útburkolaton kerámia, vagy más datáló lelet nem került elő, csak néhány eloxidált vastárgy töredéke és kavicsra csapódott vasoxid képződmények, amelyek természetes úton keletkezett vasércdarabok benyomását keltették [9]. A kövezett utat a XIII—XIV. századra datálhatjuk, mivel a cinteremfalat ráalapozták, a XV. sz.-i templomszentély pilléreinek alapozás feletti, faragott részétől pedig jóval mélyebben van. A nyers talajra rakott kőburkolat felett 50 cm vastag épülettörmeléken réteg található, amelyből összetapadt vakolatdarabok kerültek elő. (4. kép.) Az alsó vakolatrétegen vajszerű alapon, feketén ívelő

4. kép. Vakolatdarab. Kuklay A. felv.

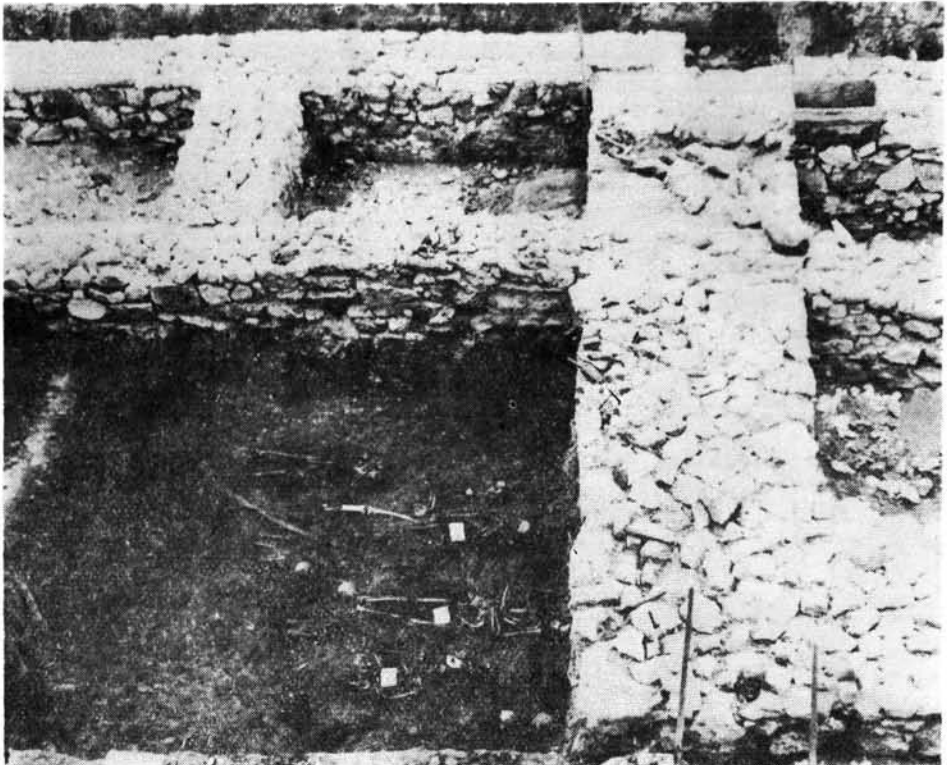

5. kép. Kerámiatöredékek. B szelvény. Gödör a cinteremfal alatt. Szepesy Szűcs L. felv.

sávok, a felsőn pedig téglavörös, lilás és fehér egyenes sávok váltják egymást. A felettük elhelyezkedő szürke földrétegben Ferdinánd 1542-ben vert ezüstpénze arra utal, hogy ez a feltöltés a XVI. századi szentélyátalakításkor keletkezett. A festett vakolattöredékek valószínűleg a XV. századi templomból származnak.

Az 1965-ben feltárt cinteremfalat a műemléki helyreállítás előtt még egyszer nyomon kísértük, földben levő részeit feltártuk. A körtemplomtól nyugatra, a gótikus templom D-i előcsarnokával szemben, előkerültek a temető 3 m széles kapujának kerékvetői és küszöbköve, a kapufelek kőcsontjaival. A kerítésfal Ny-i szakaszán, a harangtoronytól mintegy 5 m-re É felé, egy 120 cm széles elfalazással jelentkezett a temető másik kapuja. Ez a bejárat a később említendő plébániai iskola és a templom közötti közlekedés céljait szolgálhatta.

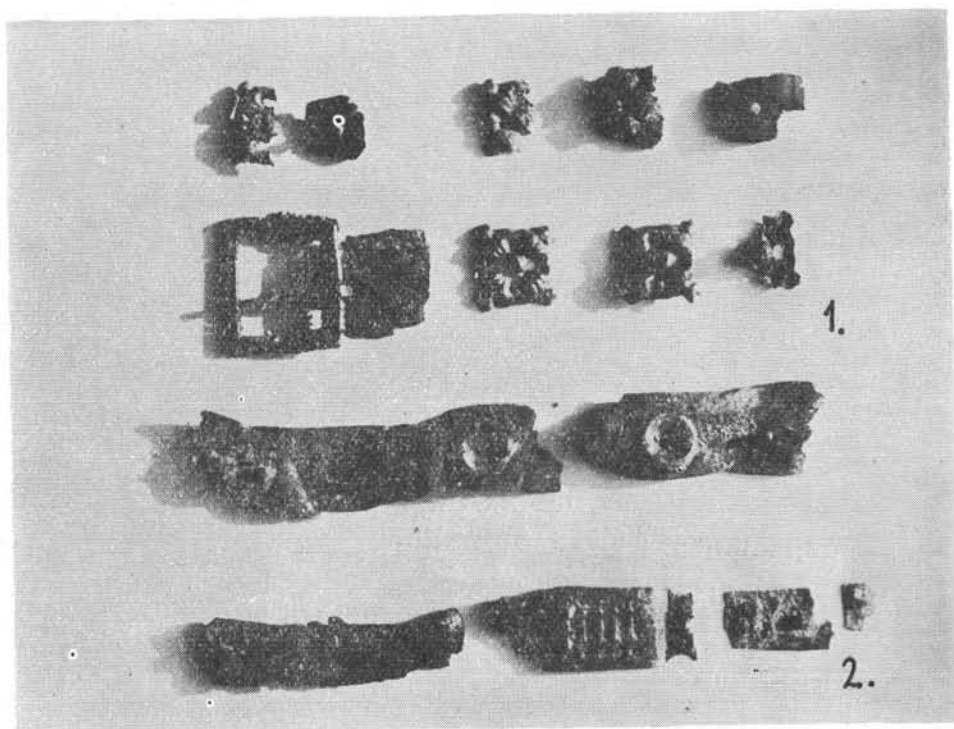
Az ÉNy-i kis temetőkapu előtti B-szelvényben a harmadik sírréteg alatt két beásás mutatkozott. Az egyik egy őskori gödör (bükki kultúra), amelyből számos kerámiatöredék, csiszolt és pattintott kőeszköz került elő. (Hasonló leletanyagot adó gödröt tártunk fel a templomtorony melletti A-szelvényben is.)

6. kép. E szelvény.

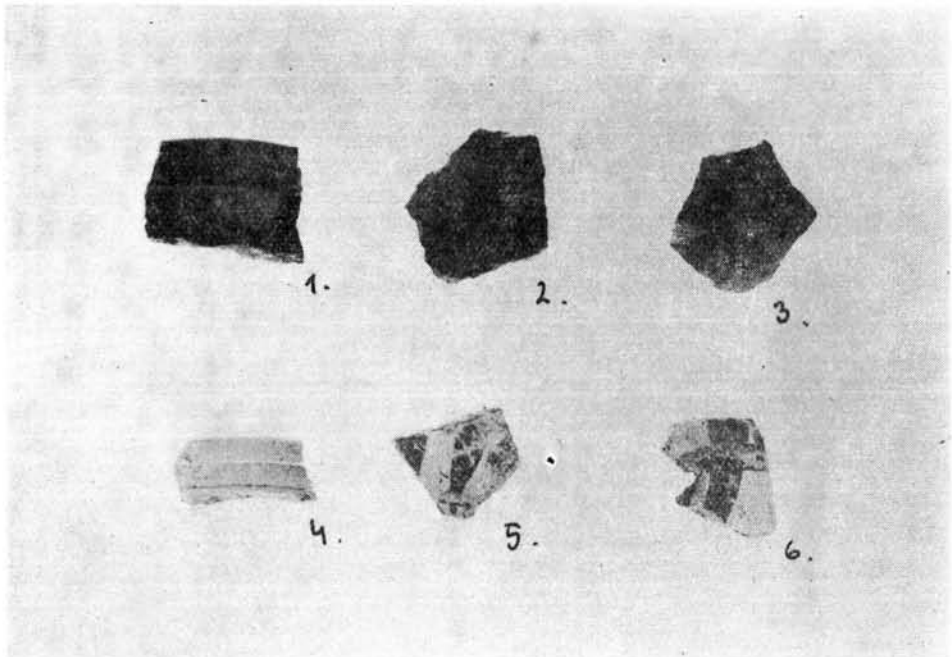
A másik egy Árpád-kori szemétgödör, amelynek kerámiaanyaga erősen soványított szürke fazéktöredékekből és vékony, fehér falú, piros vonalakkal festett edénydarabokból áll. A szürke kerámia a vállon hullámvonallal, a hasán körbefutó, párhuzamos, egyenes vonalakkal díszített. Az egyik aljtöredéken keresztrel osztott, téglalap alakú fenékbélyeg látható, egy másik, fehér edényke alján pedig félig lepattogzott sárga máz van (5. kép.) A cinteremfal alatt húzódó gödör feltöltése a kerámiatöredékek alapján a XIII. századnál korábban nem történt. A piros vonalakkal festett fehér kerámia a XIII. században tűnik fel az ország más területein is [10] és a XV—XVI. századig használatban marad [11].

2. A temetőkerítésfalra épült *harangtorony* korának tisztázása végett feltártuk a torony É-i részében rekedt sírokat, amelyek három rétegben helyezkedtek l. (39—57. sírok.) A torony felépítése után még temetkeztek a temető DNY-i részébe, amint azt az E-szelvényben feltárt sírok mutatják. (66—97. sírok.) Itt kétféle több sírréteg volt, mint a torony alatt. (6. kép.) Az alapárok ásásakor metszett csontvázak közül kettő XV. századi övveretekkel feküdt a sírban. (7. kép.) Ezek, alulról számítva, a második sírrétegbe tartoztak, így alátámasztják a torony építésének XVI. század elejére való datálását [12]. Az a tény, hogy a XV. századi sírok a második sírrétegben fekszenek,

7. kép. 1. A 88. gyermeksírből; 2. A torony alapárkából. Janó Ákos felv.

és a legalsó sírréteg alatt XIII. századi kerámiatöredékek kerültek elő (8. kép), a fentebb említett, B-szelvényben feltárt XIII. századi gödörrel együtt, arra enged következtetni, hogy a templom körüli temetkezés a XIII. század második felében, vagy a XIV. század elején kezdődött. Ekkor építették a cin-

8. kép. Kerámiatöredékek az alsó sírrétegből. Szepsy Szűcs L. felv.

teremfalat is. A cinteremfalnak a XIV. század elejére való datálását bizonyítja az alatta előkerült mészegető kemence, amelyből XIII. századi kerámiatöredékekkel együtt, egy Róbert Károly ezüstgaras [13] került elő.

3. A körtemplom körül feltételezett *Árpád-kori temetőnek* nem találtuk nyomát a C-, D- és H-szelvényekben. A falak közelében nyitott szelvények metszetfaláról az olvasható le, amit *Molnár Vera* a körtemplom belsejében is megfigyelt: nagy méretű XVII—XVIII. századi földforgatás egészen a bolygatatlan talajig. A C-szelvény sarkában jelentkezett a templomszentély és a cinteremfal É-i szögletébe épített L-alakú *ossarium* részlete, egy későbbi átépítés falmaradványával. A csontház korát a mellette álló falakhoz való viszonya is meghatározza, azoknál későbbi, XV—XVI. századi. (9. kép.) Erre utal az a néhány XIV—XV. századi övveret is, ami a csontok közül előkerült. Valószínűleg a XV. századi nagy templom építésekor megbolygatott csontok elhelyezésére készült.

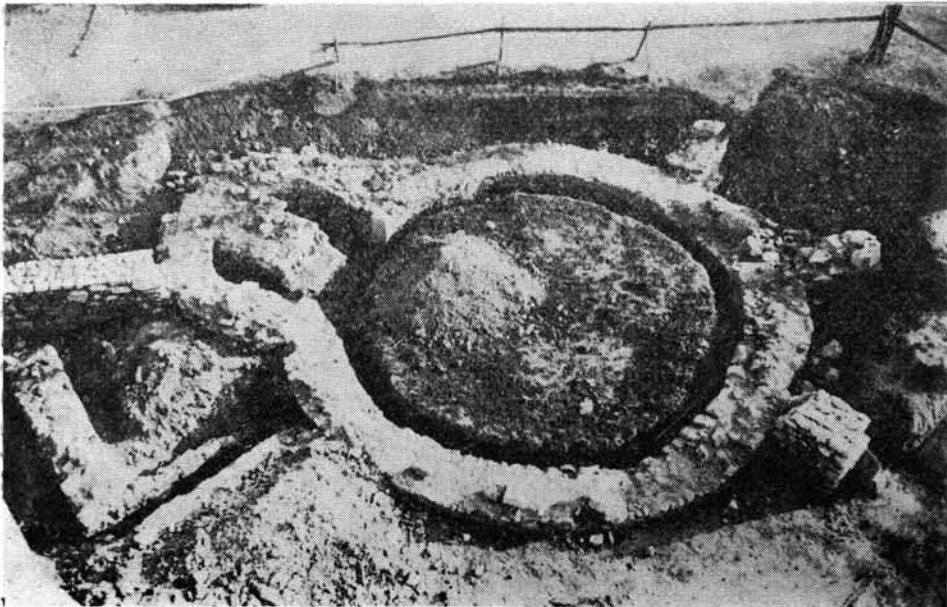
A csontok között egy *terrakotta szobortöredéket* is találtunk. (10. kép.) A szobor stiláris alapon a XIV. század végére, a XV. század elejére datálható. Magyarországon a kerek szobrok között csak fa- és kőszobor analógiái vannak [14]. Egy lapos, kerek kályhaszem-típus, amelyen pártás, hosszú fürtű, telt arcú lányfejet ábrázolnak, a sárospataki szobortöredék eddig ismert legközelebbi párhuzamának mondható. Ilyen kályhaszemek Budán és Visegrádon kerültek elő, és Zsigmond-koriak [15]. A pataki szobor arcvonásai nagy hasonlóságot mutatnak a prágai Parler-műhely alkotásaival [16]. Ugyanakkor eredetének kutatásánál Németországot is figyelembe kell venni, ahol a XIV—XV. században művészi terrakotta-szobrászat virágzott [17]. A sárospataki szobor egy oltár mellékalakja, vagy egy kis méretű Madonna volt. Az előbbi valószínűbb. Magassága, a fej arányából következtetve, 50 cm lehetett. Pártás fejét, amelyen aranyozás nyoma is felfedezhető, kissé balra hajtja. Lehetséges, hogy a XV. századi Keresztelő Szt. János templom 1438-ban említett Boldogságos Szűz Mária oltárának egyik mellékalakja, Szent Borbála, Dorottya, vagy Katalin [18].

A MÉSZEGETŐ KEMENCÉK

A templomtól D-re három mészégető kemencét tártunk fel.

Leírásuk:

Az I. kemencegödörének pirosra, feketére égett pereme az E-szelvény

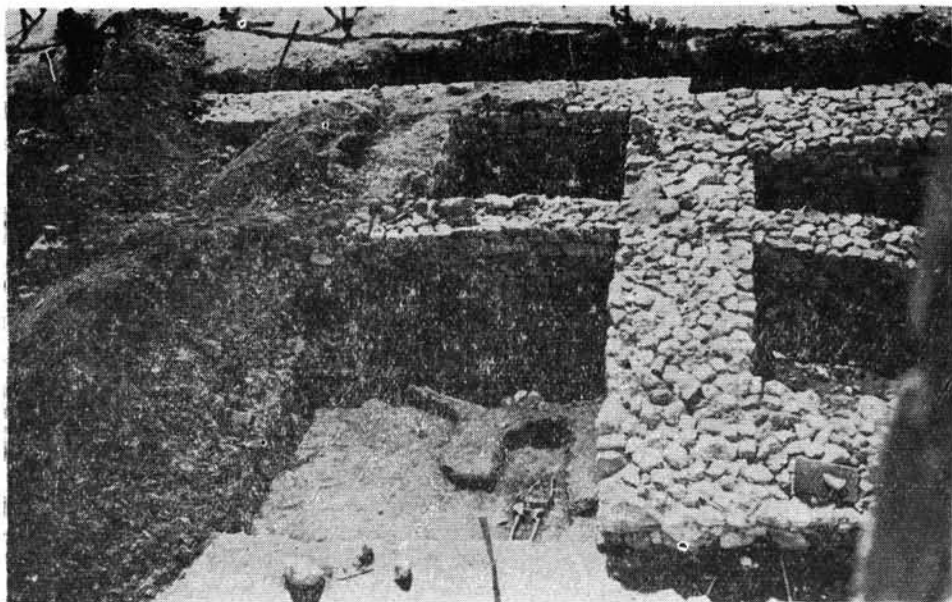
9. kép. Ossarium. Kuklay A. felv.

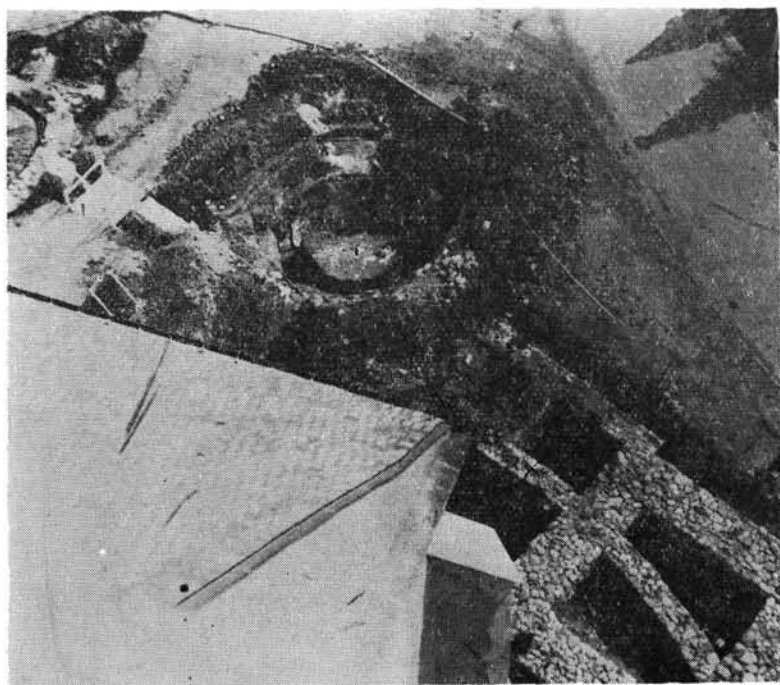
10. kép. Terrakotta szobortöredék. Karáth J. felv.

alsó sírrétege alatt jelentkezett. A körivet leíró kemenceperem a temetőkerítésfal és a harangtorony fala alatt is folytatódott. A kör alakú gödör átmérője 4,6 m, alja —3,5 m mélységben van (a szájától —2 m). 60—70 cm-es meredek falú mélyülés után, 30—40 cm-es padka következik, amire a mészkövet boltozták. Utána az aljáig tölcészerű, legalul az átmérője 120 cm. A fordított csonka kúp alakú égetőtérben összeégett mészkődarabok és faszénmaradványok voltak. A gödör feltöltésében a kemence felépítményéből származó piros, porhanyós földcsíkok és meszes csíkok váltották egymást. Kevés XIII. századi cseréptöredéken kívül, az említett Róbert Károly garast és egy ciszterci jellegű bordát találtunk a gödörben. A kemence szája É-ra volt. Körülötte és a kemenceperemen 4—5 cm átmérőjű cölöplyukakat figyelhettünk meg. A kemence szája előtt — 195 cm mélyen — egy bolygatott csontváz feküdt D—É-i irányban. (97. sír.) Koponyája, jobb karja és alsó lábszárcsontjai hiányoztak. Bal kezét a medencéjére helyezték. Nő, vagy fiatal férfi melléklet nélküli, nyújtott, háton fekvő váza. Szabályosan a kemence szája elé tették. (11. kép.)

11. kép. Az I. mészégető kemence. Kuklay A. felv.

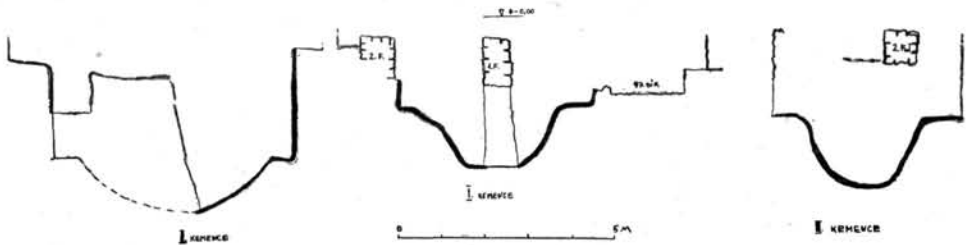

12. kép. A II. mészégető kemence.

A II. mészégető kemence (12. kép) a temető-kerítésfalon kívül volt. Sokkal nagyobb az előbbinél: átmérője 5,6 m, a gödör alja —4,9 m mélységben van. 2,4 m függőleges mélyülés után a gödör fala 50 cm-es padkában ugrik előre, innen enyhe ívű lejtővel mélyül tovább és tányér alakú tüzelőtérrel végződik. Szája D-re néz és hatalmas sziklából van építve. Száj átmérő 1 m. A gödör peremén cölöplyukakat figyeltünk meg. A cölöpök a mészkődarabok lehullását akadályozták meg a felboltozott mészégető kemence tetejéről és oldaláról. A feltöltésből előkerült bőséges XVI—XVII. századi cserépanyag alapján a kemencét XVII. századnak tarthatjuk. Ez a kemence a henger alakú földkemencék típusához tartozik. Hasonlóan égetik a meszet ma is a Sajó és Hernád folyók között a magyar—csehszlovák határ közelében dolgozó mészégetők. Méretben és formában hasonlókat közölt *Bakó Ferenc* Észak-Magyarország másik nagy mészégető vidékéről, a Bükk hegységből a magyar paraszti mészégetésről írott tanulmányában [19].

A III. mészégető kemence a II.-tól Ny-ra van. Egy részét el is ásták a II. kemence gödrének ásásakor, tehát korábbi, mint a II. kemence. Kör alakú tüzelőgödörét 60 cm széles, égett sáv szegélyezi. A gödör átmérője 3 m, a sávval együtt 4,2 m. A gödör alja —3,6 m mélységben van (a padkától —1,6 m). Ennél a kemencénél, úgy látszik, közvetlenül a gödör peremére boltozták a mészkövet, és nem — az előbbiekhöz hasonló — gödörben kiképzett padkát használták erre a célra.

A kemence feltöltéséből semmiféle datáló lelet nem jött elő. Ha összehasonlítjuk a három kemencét (13. kép), méretbeli és formai összefüggések alapján a III. és az I. kemence egy korúnak látszik. Valószínűleg az előbbi is XIII—XIV. századi.

13. kép. A három mészégető kemence metszete

Mindhárom gödör falára üvegszerűen kemény, szürke olvadék szilárdult, amely a padka belső peremétől a tüzelőtérig borította a falat.

A mészégető kemence, vagy mészpest magyar nyelvemlékeinkben 1335-től fordul elő [20]. A sárospataki templom mellett feltárt két kisebb kemencét nagyjából ebben az időben használták, ennek a mesterségnek első magyarországi emlékei közé tartoznak.

A XVI—XVII. századi pataki építkezésekhez vásárlás [21] és jobbágy szolgáltatás [22] útján biztosították a meszet. A mészégetésre kötelezett jobbágyok

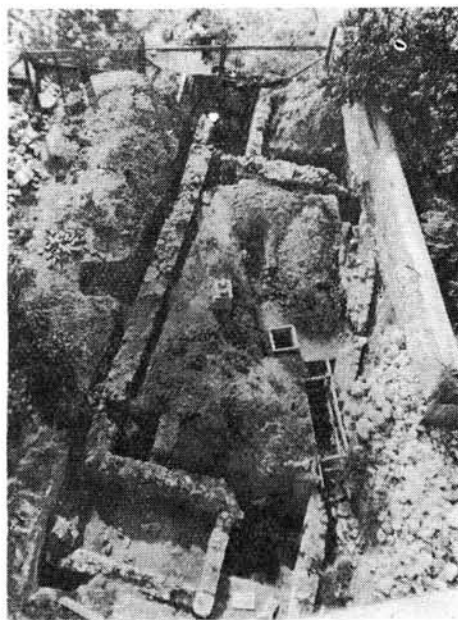
falujuk határában építették fel kemencéiket. 1639-ben Kistoronyán két mészégető kemencét írtak össze [23], ugyanebben az inventáriumban a sárospataki templom mellett csak a gabonásvermeket említik, és három verem oltott meszet a felső csűrös kertben [24]. Ekkor nem égettek Patakon meszet, ellenkező esetben itt is megemlítenék volna a kemencéket, mint ahogy azt például Borsiban tették, ahol 1638-ban a falu szélén két mészégető kemence és két beomlott búzaverem mellett, régi mészégető kemencék romjait is összeírták [25].

Egy 1631 decemberében keltezett levél, amelyre *Détszy Mihály* figyelt fel a Rákóczi-család iratai között, a ladmóczi mészkönek Patakra való szállításáról és itt égetéséről szól. A levélben Chernel György, I. Rákóczi György prefektusa, számol be az ezzel kapcsolatos nehézségekről [26]. 1652-ből ismert „Mészégető Osztoriczky Pál conventioja” [27], akit a pataki konyhán láttak el. A II. mészégető kemence talán az ő működésének maradványa. Mindenesetre 1650-ben már használtak ilyen nagy mészégető kemencéket a Rákóczi uradalomban egy Sárospatakon kelt levél szerint [28].

AZ ISKOLAÉPÜLET

Leírása:

A templom Ny-i homlokzatától mintegy 10 méterre egy kőépület maradványait tártuk fel. (14. kép.) Az épület 17,5 m hosszú, ÉNy—DK-i tájolású. Ke-

14. kép. A XV. sz.-i épület.

leti végén 7,5 m, Ny-i végén 6,5 m széles. Enyhén trapéz alakú. Középen egy 5x10 m-es osztatlan terem, alatta ugyanilyen méretű gerendamennyezetes pince volt. A pince DNy-i sarkán egy 90 cm széles, 150 cm magas gótikus ajtó nyílt, amelyhez 50 cm széles, agyagba rakott, megroggyant falak között vezet a lejárát. Az É-i falban világítóeszköz tartására szolgáló, 37x28x26 cm-es fülkét építettek be. Előkerült itt a pince egyik szellőzőnyílásának kőkerete is. (15. kép.) Az ÉK-i sarkon egy másik, szélesebb (2 m) bejárata volt a pincé-

15. kép. Pince szellőzőnyílásának kőkerete.

nek. (16. kép.) A pincelejárát falai itt habarcsba rakottak és erősebbek. A pince 60—70 cm széles falaihoz utólag ragasztották a pincelejárát és a mellé csatlakozó 2,5x3,5 m belméretű szoba 50 cm-es két falát. A K-i lejárát É-i falán is felfedezhető egy fülke nyoma. Az É-i ajtófél kőcsomkján és a küszöb felé lejtő szinten égésnyomok vannak. A lejtőnek megfelelő szinteken pedig falépcső gerendafészkei mélyednek a falakba. Ugyanitt íves, élszedett szemöldökkő is előkerült.

A keleti szoba padlóján kövekkel körülrakott tűzhelyet, XVI. századi edény- és kályhaszem-töredékeket, két kést, valamint hal- és háziállat-csontokat találtunk. Néhány, 2x40x19 cm méretű, téglalap alakú tetőfedőcserep is feküdt a padlón. A szoba D-i részén pedig — az ajtó közelében — a

16. kép. Keleti bejárat küszöbköve.

XV. századi templomból származó fehér és piros festéknyomos kőbordákat halmoztak fel. Köztük félig kész és mesterjegyes bordatag is volt. A kétszer profilált, karcsú bordák valószínűleg az egyenes szentélyzáródás kialakítása előtt elbontott gótikus szentély boltozatáról származnak.

A pincében —280 cm mélységben húzódik a köves, habarcsos járósínt, amelyre 5—10 cm-nyi barnás, faszenes réteg rakódott, XV—XVI. századi cserepekkel. Fölöttük egy — helyenként keményre taposott, máshol lazább — egyenetlen felületű, kisebb-nagyobb kődarabkákból álló réteg van ugyanabból a márgás tufából, amelyet a templom XVI. századi átalakításakor is használtak. Ezt a követ a Károlyfalva melletti nyilazói kőbányában bányásszák.

Sorsa:

Az épületet valószínűleg a XVI. század első felében, a városfalak felhúzásával egyidőben bontották le. ÉNy-i sarkára ráépítették a városfalat. Falomladékokat az épület körül nem találtunk, csak a K-i pincelejárat előtt. Falait tehát a talajszintig lebontva, köveit a várfalba építették. Valószínű, hogy a templomátalakítás alatt, amelynek — mint előbb említettük — egybe kellett esnie az itteni várfalszakasz építésével, az épületet lebontás előtt „felvonulási

épületnek” ideiglenes kőfaragó-műhelynek is használták. Erre utalnak a K-i szobában talált bordák és a pince törmelékes körétege.

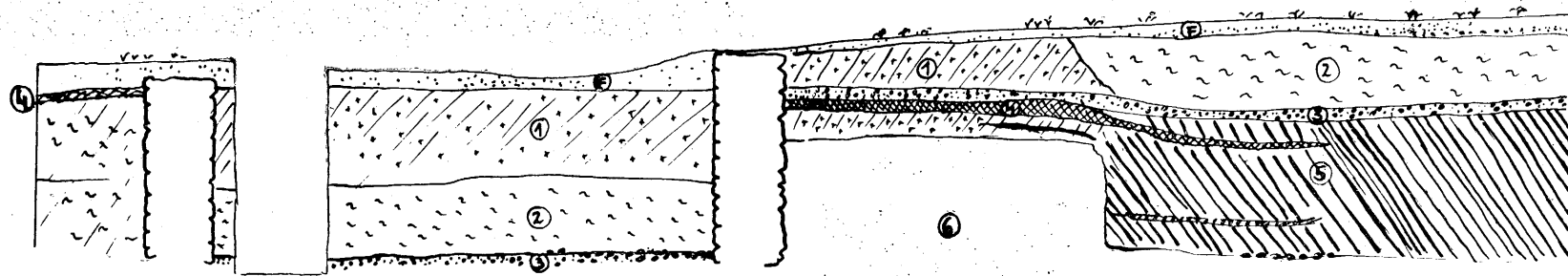
Az épület körül —140, —160 cm mélységben egy sor kavicsból rakott kőburkolat húzódott. A burkolat és részben az épület K-i szobája alatt egy, még feltáratlan XIII—XIV. sz.-i, földbe ásott paticsház égési omladéka van. Egy másik paticsház maradványait figyeltük meg a Ny-i pincelejárát alatt és attól É-ra, így az épület és a vele kapcsolatos külső szintet jelölő kőburkolat a XIV. századnál korábbi nem lehet. Építési idejének meghatározásához némileg közelebb visz az a megfigyelés, hogy tájolása a XV. századi templom helyén álló kisebb templomnak a cinteremfal irányából kikövetkeztethető tájolásával esik egybe, vagyis jól illeszkedik a mai Kossuth Lajos és Kádár Kata utca — a város középkori főútjának — házai közé. Falinak vonala teljesen egybeesik a részben alatta húzódó XIII—XIV. századi házomladék falinak irányával is.

Az épület tehát a XIV—XV. században készült, és a XVI. század első felében pusztult el. Kezdetben egy nagy teremből és egy Ny-i bejárattú pincéből állt. Később, valószínűleg a XV. század végén, a gótikus csarnoktemplom építéskor, K-ről szélesebb pincelejárót építettek mellé, és egy kis szobával bővítették. Feltehető, hogy a Ny-i pincelejárát mellett is volt egy szoba, ezt azonban a ráépített várfal és a XVII—XVIII. századi beásások miatt nem figyelhettük meg.

A pince feltöltéséből Róbert Károly (1308—1342), Zsigmond (1368—1437) és Hunyadi János (1447—1450) dénárjai kerültek elő, XIV—XVI. századi kerámiatöredékek, néhány vastárgy és bronzdíszek kíséretében. A XV. századi kerámiaanyag túlsúlyban van; fehér poharak, lostitzei kupa és szürke konyhaedények töredékei. Nem lassú feltöltődésről, hanem egyszeri, gyors feltöltésről van itt szó. A templom XVI. századi átalakításának befejezése előtt az épület felett már földsánc húzódott. Ezt mutatja a templom Ny-i homlokzatához ragasztott É-i pillér, amelynek alapozása valószínűleg a templom faláig húzódó földsánc miatt lényegesen magasabban van, mint a többi pillér-alapozás. Ezen a ponton találkozik a templom, a külső vár és a XV. századi épület sorsa. A külső várfalak felépülnek, a templom átalakul, a XV. századi épület pedig föld alá kerül.

Az épület rendeltetésére vonatkozó okleveles adatot nem ismerünk. Valószínűnek tartjuk, hogy az épület iskola volt [29].

A XV. században jelentős iskolázás folyt Patakon, amit a külföldön tanult pataki diákok nagy száma [30], és az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található Szalkai-kódex tananyaga bizonyít. A kódexet (tulajdonképpen kézzel írt tankönyvet) 1489—1490-ben írta le magának (mint 15—16 éves tanuló) a sárospataki iskolában Szalkai László, a későbbi főkancellár és esztergomi érsek [31]. *Mészáros István* kutatásai nyomán bizonyossá vált, hogy Szalkai László a pataki plébániai iskolában írta le és állította össze jegyzeteit. Ennek egyik bizonyítéka a kódexben található naptár, amelyben a plébánia-templom védőszentjének, Keresztelő Szent Jánosnak két ünnepét is piros színnel írva találjuk, míg az ekkor Patakon élő, esetleg oktatási gyakorlatot folytató dominikánusok és ferencesek rendalapítóinak: Szt. Domonkosnak a neve egyáltalán nem, Assisi Szent Ferencnek a neve pedig csak feketével írva szerepel a kódexben. Más szerzetesrendnek nem volt kolostora Patakon a XV.

17. kép. 11. árok keleti metszefala a XV. sz.-i épületen keresztül. F = felső réteg, 1. szürke, faszenes, 2. agyagos, 3. kőtörmelékes, habarcsos, 4. égett, piros réteg, 5. laza, barna feltöltés, 6. bolygatlan agyagos föld.

század második felében. Ez kizárja, hogy a kódex kolostori iskolában keletkezett [32]. Nagyobb városainkban ez idő tájt már magas színvonalon álló plébániai iskolák működtek, és ezek általában a templom szomszédságában épültek [33]. A tanulóknak éneklés, istentiszteleteken és temetéseken való közreműködés miatt gyakran át kellett menniük a templomba, vagy a cinterembe. A temető kerítésfalán, az iskola közelében nyíló kiskapu a fenti célt szolgálhatta. Városi iskola működése 1521-ben is kimutatható Sárospatakon [34].

1528-ban Ferdinánd hadvezére, Serédi Gáspár, több ostrommal elfoglalta a várost és felgyújtotta annak erőiteseit [35]. Valószínűleg ekkor rongálódott meg az iskola is. A K-i pincelejáróban megfigyelt égésfoltok, a kormos oszlopfél-töredék és az épületen kívül, a XV. századi kőburkolat feletti egyengetett égési réteg mindenestre azt mutatja, hogy az *épület leégett*. Az égési réteg feletti habarcsos, kötörmelékös réteg a templom XVI. század eleji átalakításának emléke lehet. (17. kép.) Ezután az iskolaépületet valószínűleg nem használták eredeti rendeltetésének megfelelően, hanem a templomépítkezéssel kapcsolatos alárendelt funkciót töltött be.

1531, a református kollégium ösét képező alsóbb fokú iskola hagyomány szerinti alapítási éve [36]. A korábban megrongált és a városfalépítés miatt amúgy is lebontásra ítélt városi iskola diákjait telepíthették át az új iskolaépületbe, amelyet a korábbi Begina-házból „lebontással átalakítással, megtoldással” [37] építettek fel. Ezt a kolostorépületet, amelyet a hagyomány szerint 1506-ban építtetett Pálóczy Imréné a Begina nővérek számára, az 1510—20-as években már a Klarissza nővérek birtokolták [38]. Majd amikor a klarisszák is elhagyták, az iskola költözött bele, így ez a kollégium legrégebbi épülete, a későbbi Trója—Huta sor. Bizonyos alaprajzi hasonlóság is felfedezhető a Trója—Huta sor 1819-ből való alaprajza és a templom mellett feltárt XV. századi iskolaépület alapjai között. A kollégium legősibb épületcsoportjának 1858—59. évi lebontás előtti homlokzati rajzait pedig — a későbbi átalakítások ellenére is — figyelembe kell venni a templom melletti iskola rekonstruálásánál, hiszen az új iskolaépületet az akkori követelményeknek legmegfelelőbbben, de valószínűleg a hagyományok figyelembevételével alakították ki [39].

Az iskola a XV—XVI. században tulajdonképpen egy tágas terem volt, amint az korabeli ábrázolásokon látható [40]. Különböző korú gyerekek egy helyen tanultak. Mivel a rektor és a tanulók egy része az iskolában lakott, a tanterem mellé kis kamrákat kellett építeni [41]. Az iskola pincéje a rektor javadalmainak tárolására szolgált [42].

A templomtól Ny-ra feltárt XV. századi, fent említett épület elhelyezésében és analógiák alapján rekonstruálható megjelenésében megfelel a XV—XVI. századi iskolával szemben támasztott követelményeknek.

A Perényiek által alapított iskolának tehát több, mint egy évszázadra visszanyúló előzménye volt Sárospatakon [43] — a Keresztelő Szent János templom előtt most feltárt városi iskola. Ebben az iskolában a kor legjelesebb tudósait, modern szerzőket tanított az ifjúságnak, a haladó szellemű ismeretanyagot a karakkói egyetemen elsajátító Kisvárdai János magister [44].

Összefoglalva megállapítható, hogy az 1968. évi ásatás a templom építéstörténetének újabb mozzanataira vetett fényt a templomszentély mögötti rész

kutatásával, a harangtorony közelében talált keltező értékű sírok kibontásával és az ossarium feltárásával. Emellett a mészégető kemencék, a XV. századi iskolaépület és a terrakotta szobortöredék várostörténeti jelentőségükön túlmutatva, fontos ipartörténeti, művelődéstörténeti és művészettörténeti adatokat szolgáltatnak a további kutatás számára.

GÖMÖRI JÁNOS

JEGYZETEK

- [1] *Molnár Vera: Beszámoló a sárospataki gótikus templom 1964. évi ásatásáról.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964—65. Szeged, 1966. 127—135.
- [2] *V. Ember Mária: XVI—XVII. századi ruhadarabok a sárospataki kriptákból.* Folia Archeologica XIX. (1968) 151—183.
- [3] *Molnár Vera: A sárospataki rotundáról.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966—67. Szeged, 1968. 153—158.
- [4] *Molnár: A sárospataki... 154.*
- [5] A beszámolóban a folyamatban levő templomátásnak az 1968. évi eredményeket kiegészítő adatai is szerepelnek.
- [6] *Détshy Mihály: Hol állt a középkori sárospataki vár.* A Herman Ottó Múzeum Évkönyve. Miskolc 1966. 185. 1534-ben kér szakembereket a kassai tanácstól Perényi Péter, pataki építkezéseihez. 1537. decemberében a két király, János és Ferdinánd megbízottai már a falakkal övezett belső városban tárgyalnak és az itt álló templomban hallgatnak misét.
- [7] *Szombathi—Gulyás: A sárospataki főiskola története.* Sárospatak, 1919. 30. — 1542. okt. 24-én kelt Perényi Péter levele a fogságból, amelyben várnagyának, Végh Antalnak meghagyja, hogy a templom építését félbe ne hagyják, fedélzetéről gondoskodjanak.
Adalékok Zemplén vármegye történetéhez II. k. 38. A külső vár ún. Vízikapuja fölött olvasható 1541. ápr. 11-i dátum nagyjából a külső várfalöv építésének befejezését jelzi.
- [8] *Bertalan Vilmosné—H. Gyürki Katalin: Középkori útrendszer kutatása a budai várnegyed területén.* Budapest Régiségei XXI. 1964. 363.
- [9] *Zoltay Endre: A budai várnegyed területén középkori útburkolások során előkerült vasanyag vizsgálata.* Budapest Régiségei XXI. 1964. 365.
- [10] *Holl Imre: Középkori cserépedények a budai várpalotából.* (XIII—XV. sz.) Budapest Régiségei. XX. 1963. 339.
- [11] *Méri István: Beszámoló a tiszalök—rázonypusztai és turkeve—mórici ásatások eredményeiről.* II. Arch. Ért. 81. 1954/2. 148. o. XXXV. t. 7.
Parádi Nándor: Magyarországi pénzleletes középkori cserépedények. (XI—XVII. sz.) Arch. Ért. 90. 1963/2. 18. kép. 5. 212., 226. o.
Holl Imre: Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereihez. Budapest Régiségei XVII. 1966. 16. kép.
- [12] *Molnár: Beszámoló. 1. kép.*
- [13] *Dr. Gedai István* határozta meg. 1308—1342. garas CNH. H. 6. hamis.
- [14] *Radocsi Dénes: A középkori Magyarország faszobrai.* Bp. 1967. 65. kép. Kisdisznódi Madonna. 1400—1410 körül faragott faszobor. *Albert Kutal: A budapesti „szép Madonna”.* A Szépművészeti Múzeum Közleményei 23. Bp. 1963. — A kisdisznódi Madonnára dr. Entz Géza hívta fel a figyelmem. A szobortöredék hazai viszonylatban „unikum” jellegét dr. Balogh Jolán is hangsúlyozta. Szíveségükért itt mondok köszönetet.
Bulletin du Musée Hongrois des Beaux—Arts N° 23. 1963. 21—40. 121—131. 20. kép; *Országos Szépművészeti Múzeum. A régi Szoborosztály kiállítása.* Vezető. Bp. 1956. 26. kép. Kő. Madonna, keletnémet mester XIV. sz. végű művének meghatározva.
- [15] *Holl Imre: Középkori kályhacsempék Magyarországon. I.* Budapest Régiségei XVIII. 1958. 226. o. 50—51. kép.
- [16] *Albert Kutal: Čestké gotické socharstvi 1350—1450.* Praha. 1962. 6. t. a., b.; 62. t.
Gerevich László: A budai szobrászat és a prágai Parler-műhely. Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1953. Bp. 1954. 62. o.
- [17] *Wilhelm Pinder: Die Deutsche Plastik von ausgehenden Mittelalter bis zum Ende der Renaissance.* Potsdan I. 1924. 148. o.-tól II. 1929.
- [18] *Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történelméhez.* Eger, 1907. IV. köt. 143., 252. (Memoria Dignitatum.) (A szobortöredék részletekbe menő vizsgálata nem e beszámoló feladata.)

- [19] Bakó Ferenc: *A magyar paraszti mészégetés kutatása*. Magyar Tudományos Akadémia II. Oszt. Közl. 3. Muzeológiai sorozat I. k. 2. sz. Bp. 1951. 285—330. 2. ábra.
U. ó. *Bauerliches Kalkbrennen in Ungarn*. Acta Ethnographica. Tom. 3. Fasc. 1—4. Bp. 1953. 339—420. Abb. 2., 5., 22., 27.
- [20] Bakó i. m. 285.
- [21] Gulyás József—Kántor Mihály: *Sárospatak és vidéke*. Magyar városok monográfiája. Bp. 1933. 16.: 1561-ben Perényi Gábor Kassáról hozat meszet a templom-építéshez.
- [22] Román János: *Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mesterségei, különös tekintettel a Hegyaljára*. Tört. Évk. Miskolc 1965. 21.: Az 1567—70. évi kistoronyai urbáriumokban utalás történik a mészégetés terhére, úgy látszik, ez a szolgáltatás korábbi időkhöz nyúlik vissza.
Makai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai, 1631—1648*, 222.: Kistoronya, 1632. évi urbárium: „Egy kemence meszet is tartoznak annuatium berakni és kiégetni az chernahaiakkal egiút, melleit ki egetuen es elkeszülne, azt annak utana az joszaggal hordattiak es szállittattiak el...” 290. Csarnaho, 1648 évi Urbarium: „Mesz egetesben az kis toronyaiakkal edgyütt var szük-seghere meszet tartoznak megh egetni.”
- [23] Makкаи i. m. 246;
- [24] Makкаи i. m. 245;
- [25] Makкаи i. m. 314;
- [26] *OL Arch. Fam. Rákóczi fasc. 3.* „Az mész követ, ha Isten utatt ád, mert most Ejel napal esik az esső, Ide fogom hordatni az Nd parancsolatia szerint... No-ha bizoni Nem keves karauul leszen, Ladmoczon leuen keszen az kő, az kemenczeis ott vago, az fais csak ott melletthe körül Ide hordatni illien meszi földön, itt meg uiobban fajat hordatni, Az meni meszet kelt szaz szekeren hozathatna Ide ember Ladmoczurull, es annak Egetesere valo fajat kőniebben ott meg hordani, anni mesznek ualo köuett fatt, Eott szaz hatt szaz szeker sem hozza meg teőbbis Ha az Varmegie ugi Itethe volna szaporabnak az to-kaira valo mész kő hordasatt, nem Egetethe volna Ladmoczon.
- [27] Közli Szilágyi Sándor: *Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve* 13. k. IX. darab, 76. „Minden kemence mesz kiégetésétől adatik fl. 8.: Heti pénze egy kemence mészégetésétől (ezt nem inseráltam az Extractusban, mert bizonytalan mennyi égettetik) Czípó napjában 4; bor napjában justa 1; ez nem mindenkor vagon, csak az mikor dolgozik.” 1652-ben Munkácsen sz konvenció mészégető (Paszikai Mihály) dolgozott. (U. o. 83. o.)
- [28] *OL Arch. Fam. Rákóczi fasc. 19.* Debreceni Tamás prefektus írja (60 ől mész-kő) „nagy kemencze leszen ugyan, ha negy kemenczeben bele megyen, itt nekünk nincsen oly kemenczenk, noha enis itt valoban megh nagyobbittattam”. Itt köszönöm meg Détsky Mihálynak, hogy levéltári kutatásaiból több ide vonatkozó adatot rendelkezésemre bocsátott.
- [29] Erre a lehetőségre Kuklay Antal hívta fel figyelmemet.
- [30] *Gulyás—Kántor* i. m. 16.
1423, Dominicius de Patak; 1436, Dionisius de Patak; 1451, Thomas Jakczo de Patak; 1478, Stephanus Péchy de Patak.
- [31] A kódex anyagát Mészáros István neveléstörténész dolgozta fel. *Mészáros I.: Theodolus költeménye a Szalkai-kódexben*. Különnyomat a Filológiai Közlöny 1964. 3—4. sz.-ból. U. ó. *Szalkai László fogalmazási tankönyve 1490-ből*. Klny. a Filológiai Közlöny 1966. évi 3—4. számából. U. ó. *A Szalkai-kódex glosszáinak helyesírása*. Klny. a Magyar Nyelv 1966. 1. számából.
- [32] Mészáros I.: *A Szalkai-kódex asztronómiai tananyaga*. Klny. a Századok 1966. évi 4—5. számából. 860.
- [33] Békefi Remig: *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*. Bp. 1906. 85. old. Bártfán az iskola a Szent Egyed templom szomszédságában volt 1513. és 1518. között. 136. old.: Nagyszébenben az iskola a plébániatemplom temetőjénél állott. A XV. századi gyöngyösi iskola fallal és árokkal kerítve, a nagy-

templom mögött állt. Dr. Fülöp Lajos szerk.: *Gyöngyös, a 630 éves város*. Múzeumi Füzetek 8. 1964. 18.

- [34] *Békefi* i. m. 149. Oklevéltár: CCLIV. 1521. okt. 28. Rafael fia János, pataki iskolást említik egy birtokper kapcsán. „Johannes adolescens scolaris de Patak”... Román János: *A sárospataki kollégium*. Bp. 1956. (Műemlékeink) 6.
- [35] *Détszy* i. m. 184. szerint ekkor pusztult el a hécei erődített kúria és a templom közelében álló ú. n. „alsó vár”.
- [36] *Szinyei* Gerzson: *Bírálati megjegyzések Zoványi Jenőnek „Sárospatak reformációja” c. közleményére*. Klny. a „Sárospataki Ref. Lapok” 1910. évi 9., 10. és 11. számaiból. Sárospatak, 1910.
- [37] *Szombathi* János: *A Sáros-Pataki ref. Kollegiomnak rövid históriája*. Sárospatak, 1919. Román i. m. 10.
- [38] *Karácsonyi* János: *Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig*. Bp. 1924. II. k. 556.
Kandra Kabos: *Adatok az Egri egyházmegye történelméhez*. Eger, 1888. III. füzet, 2. kötet. 549—550. idézi a Perényi Gábor által lefoglalt egyházi javakról készült 1567. aug. 2-án kelt jegyzéket. „Item Bona Monastery Monialium in Sarospatak existentium. Possessionem unam chyrnaho (Csarnaho) vocatam cum promontorio et alys suis pertinentys. Monasterium integrum non diritum sed in scholam Lutheranorum conversum.
- [39] *Román*: *A sárospataki kollégium*, 2—5. kép.
- [40] Robert Alt.: *Bilderatlas zur Schul- und Erziehungsgeschichte*. Berlin, 1960. I. Abb. 118, 121, 126, 185, 190, 192, 194, 195, 209, 210.
- [41] Az iskolai életre vonatkozóan dr. Mészáros István neveléstörténész szíves szóbeli közlését itt köszönöm meg.
- [42] *Békefi* i. m. 85. o. Bártfán 1514-ben az iskola pincéjét javította a kőfaragó. 119. o. 1523-ban a késmárki iskola padozata deszka volt.
- [43] *Békefi* i. m. 50. Más városokban is a protestantizmus a régi iskolákat alakította át és szervezte saját céljai szerint. Pl. 1539-ben Bártfán, 1537-ben Besztercebányán, 1531-ben Eperjesen, kb. 1533-ban Kassán, 1536-ban Késmárkon, 1546-ban Nagyszébenben, 1538-ban Selmechányán. 1539. nov. 17-i örökvallás Balogh Baltazár és Kornis Klára kúriája ügyében. „Zempleniensi Oppido Saros-Nagy Patak in vicinitate Scholae Rtae ab Oriente, Septemtrione et meridie via publica. distingulentem...” *Sp. Tud. Gyűjt.* LT. A. I. 28.
- [44] *Mészáros*: *A Szalkai-kódex asztronómiai tananyaga*. 875.

Excavations beside the Sárospatak Gothic Church in 1968

S u m m a r y

The restoration of the church has been going on for a few years. In 1965 Vera Molnár, an archeologist outlined the constructional history of the church on the basis of her excavation. In her opinion beside the rotunda of the 12th century an other church was built in 13th c. This church stood in the place of the gothic church of 15th c. was enclosed by the recently excavated churchyard-wall.

The excavations resumed in 1968 give further details about the history of the church. The churchyard-wall was built at the beginning of the 14th c. as it is shown by the lime-kiln found under it. We have dug up two churchyard-gates: one in the southern side and one in the south-western corner. The earliest of the excavated graves dates back to the relation between the lower layer of graves and the tombs of the 14th—15th c. found with metal-mounted belts in them.

An ossarium of the 15th c. was also found near the rotunda. There we found a terracotta fragment of a statue of the 15th c. It is the head of a female saint of „beautiful Madonna” type. Its analogies can be found mainly in Austria, Germany and Czechoslovakia.

The pit of 3 lime-kilns were unearthed south of the big, from the 17th c., similar to those still used in the Bükk mountains.

The bases of a stone building were found west of the church. There is a cellar there with two gothic doors and a little room added later to the building. Below the building the ruins of mud-flake houses of the 13th—14th c. are to be found proving that the building itself is younger. It was the Patak town school of the 15th c. in the author's opinion.

The school was broken down because of the construction of the town-wall, when a new school began to work in the Patak Clarissa nunnery (1531). This was the town-school, the ancestor of the famous reformed college.

The excavations go on in 1969.

JÁNOS GÖMÖRI

A miskolci avasi templom 1941. évi ásatásának eredményei

Az avasi templomra vonatkozó okleveles adatokat csak a XV. század elejétől ismerjük. A legrégebbi — csupán egyházi életre utaló — adat az 1335. tájáról származó pápai tizedlajstromban található. Eszerint Miskolc 9 garas adót fizet, Bócs község 5 garast [1]. Miskolc temploma, egyháza, tehát a kisebbekhez tartozhatott.

1365 előtt szerezte meg Miskolcot Nagy Lajos a Széchiektől [2]. Egy 1411-es oklevél már említi az Avasi templomot [3]. 1489-ben, 1490-ben és 1504-ben egy János nevű lelkésze volt az egyháznak [4]. Ezt bizonyítja a templom helyreállítási munkálatainál 1924-ben az északi bejárat fölött, különböző mézsrétegek alatt előkerült felirat (III—IV.) is. A feliratban szerepel az 1489-es évszám és a Joannis név. Az évszám vagy a templom nagymértékű átalakításának, vagy inkább a teljesen elkészült templom felszentelésének idejét jelölheti.

1544-ben a budai pasa csapatainak Miskolcra történt becsapása következtében leégett a templom is [5]. Miskolcot újra kellett építeni. 1544-ben megalakult a mai ref. egyházközség véglegesen, mely után három évre elkészült az Avasi templom harangtornya [6]. Az 1920-as években történt renoválás alkalmával előkerült a torony bejárata fölött, a vakolat alól egy faragott kőtábla. Ennek a kőtáblának a felirata elmondja, hogy az avasi harangtorony 1557-ben készült, amikor Gombos Pál volt a bíró (azaz főgondnok Sziggyártó Mátyás a kurátor, azaz városgazda) az egyház lelkésze Gergely pap, latinus feljegyzés szerint Georgius presbiter. Az egyházközség megalakulása után a tornyon kívül, a hatalmas méretű Avasi templom romjaiból való felépítése is megtörtént, hogy mikor kezdődött a templom belső részeinek, a lapos mennyezetnek a felépítése, a templom zsindelyezése, a tetőszerkezet felépítése, azt pontosan nem tudjuk. 1560-ban még egy felterjesztésben bepanaszolta a város diósgyőri földesúrnőjét, Fánchy Borbálát, hogy akadályozza a népet romokban levő templomának felépítésében, közben azonban mégis felépült a templom, mert 1569-től fennmaradt tanácsi jegyzőkönyvekben már nincs adat az újjáépítéséről, s így nyilván a templom 1569-re már felépülhetett [7].

Még az 1920-as években a templom északi falán, a volt sekrestye helyén megvolt a miskolci Bakos Balázs emléktáblája, aki az egyház és katonai ügyek körül számos érdemeket szerzett. Az emlékmű felirata, mely fölött a család címere volt, domborúan kifaragva — a következő volt: GROSA; DN; ; ; FI-ERI (?) ANNO; MDCXLII; EPITAPHIUM GROSII BLASII BAKOS DE — MISKOLC REI MILITARIS BENE EXPERITI NEGOTIORUM — REIPUB CONSULTISS (?) DE — ECCLA OPTIME MERITI PLA — CIDE EX HAC MISERiarum VALE — IN PATRIAM CAELESTEM EVO — CATI ANNO D;

MDC. X AETATIS — SUE ANO 80. Ez alatt pedig: SI QIU MENTIS OPES CUI VIRTUTES... VEL NATURA TULIT VEL DEUS... HEC AB AVIS BLASIVS BENE NOBILE... ACCEPIT BAKOS POSTER M TA...

1941-ben a miskolci Református Egyház elhatározta, hogy az Avasi templomot rendbe hozatja. Ehhez a munkához kapcsolódva, a miskolci múzeum ásatást indított a templom belsejében.

A templom berendezésének eltávolítása után, az északi falon előtűnt egy szép késő gótikus, erősen tagolt, pálcátagos és gyémántmetszésű, lábazattal ellátott, gazdagon faragott ajtókeret (V. t. 2.), ettől 40 cm-re nyugatra egy gótikus pastofórium (V. t. 3.). Az előbbi a templom egykori sekrestyeajtója volt. Ezt bizonyítja az, hogy 1939-ben a templom északi falánál végzett ásatás során itt előkerültek a sekrestye alapfalai. A reformáció után nyilván nem építették fel újra a sekrestyét. Az ajtókeret a XV. század második felére tehető.

A karzatok felszerelése után előtűntek a templom falain az eddig — deszkázatok által — eltakart részletek, amelyek az 1560—69-es építkezésből származnak. Ekkor a templomot belülről átépítették. A nagyméretű oszlopokba gótikus kőfaragványokat építettek be. Ezzel a „helyreállítással” olyan nagy szerkezeti átalakuláson ment át a templom belseje, hogy eredeti és egykori szépségére már csak a helyenkint megmaradt faragott boltozati indításokból, a kóruskörüljárónak külső falából, a mérnöves és egykor ólomkeretes üvegeket tartó gazdag kiképzésű ablaknyílásokból, az északi és déli vaskapukból, a kapuk igen gazdagon tagolt kapubélleteiből tudunk következtetni.

A főhajó karcsú, hatszögű oszlopait körülfalazták és átalakították négy- szögű pillértömbökké. Ezekbe vannak nagyrészt befalazva az egykori szép, gótikus templom belső faragott kövei is.

Így a templom egykor igen szép térhatású belseje teljesen átalakult. Ekkor szüntették meg a főhajóban a kórust is. Ezekre a hatalmas pillérekre reneszansz szellemben félkörű arkádíveket helyeztek. A boltozatok helyett csak lapos, festett kazettás mennyezetet készítettek (1563—69). A templom belsejében meghagyott és nem rendeltetésének használt torony helyett, külön harangtornyot építettek, kívül a templom mellett. Ez 1577-ben épült [8].

A templom belsejében, a karzatok lebontása után az északi és déli falakon több falfestmény nyomaira találtunk. A festmények a következő helyeken kerültek elő: (VI. t.)

1. Az északi, egykori főbejárati kaputól nyugatra freskónyomok, kör alakú medallionszerű festmény maradványai.

2. Az északi kaputól keletre ugyancsak kör alakú medallion nyomai (VII. t. 1.), innen kelet felé folytatólagosan a falakon még a következő freskónyomok kerültek elő:

3. A fenti medalliontól keletre négyzetes, álló keretben ugyancsak freskónyomok (VII. t. 1.).

4. Ettől keletre felirat piros festéssel, 1574-es évszámmal (VII. t. 2, VIII. t. 1.).

5. A 2—3. között kisebb-nagyobb festmények töredékei (betűk), melyekből figurális részleteket sem lehetett már kivenni.

6. Tovább keletre, körmedallionban szent alakja.

7. Feliratnyomok a volt sekrestyeajtó és a mellette levő fél oszlop, pillér között (VIII. t. 2.).

8. Medallionban festmény a szentségtartó fülke mellett (V. t. 3., IX. t. 1.).

9. Medallionban szent alakja a templom északi falán, az első csúcsíves ablak alatt (IX. t. 2.).

10. Az orgonakórus alatt a falból kiszabadított, egykori faragott konzol mellett térdeplő, oldalán kardot tartó alak töredékei.

11. Medallionban szent alakja a déli falon, a papi szék mögött (IX. t. 3.). Ezek a freskótöredékek az ásatás előtt mind a padló szintje fölötti részen kerültek elő. A legnagyobb valószínűség szerint, mind a XV. századból származnak. Ilyen freskókat találtak a szalonnai ref. templom diadalívén.

*

A kézzel festett feliratok valószínűleg a templom 1544-es leégése után kerülhettek a falakra. A falakon fentebb is előkerültek freskónyomok elszórtan, ami azt mutatja, hogy mikor a templom teljes pompájában állott, mindenütt freskók borították a falakat. Ezt bizonyítja többek között az is, hogy — amint már fentebb is említettük — amikor 1924-ben a templom északi bejárata fölött a többszörös freskófeliratot megtaláltuk, még ott 8—10 méter magasságban is előtűntek halványan a szép szőlőindát, gyümölcsöt ábrázoló falfestmények.

Ezek a freskókön kívül még egy freskó került elő a szentélynél, de ez már a föld alatti feltárásnál bukkant fel, erről később szólunk.

A templom feltárását két részre osztottuk, és pedig horizontálisan kettéosztva, a föld feletti részt és a föld alatti részt különböztetjük meg. A föld feletti rész feltárájáról eddig szoltunk, a föld alatti részt a következőkben ismertetjük:

A templom összes padjainak eltávolítása után következett a talajon levő és különböző padlókövezet eltávolítása. A legnagyobb részben ciklopszidomú és csak két lapján faragott kövekből állott a padlat, különösen a szentély körüli rész, de az is a legnagyobb összevisszaságban volt elhelyezve, a két oldalhajóban pedig téglány alakú, különböző méretű kváderkövekből állott a burkolat, melyek között helyenkint későbbi téglabetoldások is voltak.

A föld alatti feltárásoknál kétféle sorrendet követünk, és pedig: először a sírokról beszélünk, másodsor az építészeti objektumok sorrendjéről (feltárás szerinti sorrendet értünk alatta).

A sírok feltárájáról és elhelyezéséről a mellékelt tereprajz ad útmutatást (X. t.).

Az egyes sírok feltárását a templomban folyó átalakítási munkák miatt, a munkához igazodva, csak ötletszerűen végezhetjük, olyan helyeken, ahol a folyamatos munkát nem zavartuk, a sírok feltárájának sorrendje ezért olyan ötletszerű.

I. számú sír (XI. t.)

Négyesi Szepessy János sírja. A kripta téglából épített, és több méter-mázsza súlyú sárga homokkőből faragott, téglány alakú sírfedlappal van ellátva.

A sírfedlapon felül, mélyített faragású körben a Szepessy család címere, alatta pedig vésett felirat.

A 30 cm-es vastagságú, egy darab homokkőből faragott sírfedlap eltávolítása után előtűnt a lefelé hatoló, veremszerű sírkamra téglából épített, habarccsal vakolt oldala.

A sírkamra mérete: mélysége 236 cm, hossza 223 cm és szélessége 100 cm volt. Az alján levő koporsó ötszögű volt, ezt a maradványokból meg lehetett állapítani, magassága 35 cm. A benne fekvő idős férfi csontváza (XI. 2. t.) a ruhában felöltöztetve 116 cm hosszú volt. A combcsont hossza 48 cm. A kerek fej, koponya kerülete 53,5 cm. Csak egy foga volt, a többi foghelyek benőve, jobb oldali, hátsó zápfog helyén erős csontkinövessel. A koporsóban fekvő férfi csontvázának bal lábánál egy kb. 10 éves gyermek csontváza volt. A férfi koporsójának fedelét már régebben felvették és a sírveremben baloldalt letették. A sírt megbolygatták egykor, ezt mutatja a sírfedlap kettőtört állapota is.

Mellékletek: Az egykori test alatt két forgáccsal töltött, hosszú matracféleség volt, a felső vörös, az alsó kék színű lehetett, a csontvázon selyembrokát anyagból hosszú, alsó féllábszárig érő mente (XI. t. 3.) és rajta 30 darab, ezüstszállal szőtt gomb volt, a brokát selyemöv ezüst szövésű virágokkal. Fején barna bársonysapka, melynek teteje ezüst szövésű. Szemén félig elenyészett selyem lapocska volt. Fejvánkosa vörös bársonyból készült. A kb. 220 cm hosszú gyászlepel szélén ezüst csipke.

Mellékletek a gyermekben: Feje selyempárnán, nyakán tüllszerű, csokorba kötött nyakkendő volt.

II. számú sír: négyesi Szepessy Péter és családjának kriptája. A templom közepén, az „Űrasztal” alatti térségben találtuk meg a hatalmas méretű és több mázsa súlyú, a járástól egészen teknősre kikoptatott, faragott homokkő fedlapot. Ennek eltávolítása után feldúlt földsírnymait találtuk meg. Ismét egy fedlap került elő. Ennek átvizsgálása után (csak az alsó részénél) levő falazatot kellett kibontani), a második sírfedlap alatt bejutottunk a sírkamrába. A sírkamra méretei: 205x205 cm. Egyszerű, félköríves dongaboltozattal, teljes magassága: 200 cm. A levezető lépcső négy fokból áll, és mérete, sz: 100 cm, h: 240 cm. Magának a falazatnak vállmagassága 100 cm. A kriptát elzáró téglafalazat vastagsága: 35 cm. A sírbolt alatt három koporsó feküdt két-két keresztbetolt koporsóalátét rudacsán (XII—XIII).

II/1. A kriptába a keleti irányban kiépített lépcsőn lemenve, balra, tehát északra 210 cm hosszú koporsóban idősebb nő váza, a koponyán hosszú ősz haj, rajta vékony, kifakult, barnás színű halotti selyemruha és halotti cipők selyemből, amely papucsszerű, sárgás színű. Koporsója kék színű, fakó selyemhuzattal ellátva. Feje alatt selyempárna, forgáccsal kitömve. Bő, fél alsó lábszárig érő halotti kabátféleség, könyökig érő ujjal (XIII. 2. t.).

II/2. A kriptában közepén kék selyem huzattal bevont koporsó, melynek hossza 210 cm, sz: 65 cm. A csontváz hossza: 173 cm. A koporsón fehérfém (ezüst?) szögekkel kivert felirat: OBIT. AÖ. Aetatis. SUE. LXXIII. A másik oldalán: SPILIS AC. GRS. D. PETRUS SZEPESI DE NÉGYES. (XII. t. 3.—XIV. t. 1.) A koporsóban fekvő idős férfi csontvázán kézfejeig érő ujjas és fél alsó lábszárig érő sárga selyem halotti kabátban, ugyanolyan színű

halotti selyem papucsszerű cipőben. A kabát ujja kézelős. A lábujjak és a lábfej táján, valamint az ágyék táján 3 cm széles barnás-vörös selyemszalag. A koponyán világosbarna haj, bozontos szemöldök és őszes szakáll maradványai. A koponyán hátul barna, 2,5 cm átmérőjű lyuk van a haj alatt, amely erőművű hatások következtében keletkezett. (XIV. t. 2.). A jobb halántéknál 1,5 cm átm. lyuk, a koponyatetőn közepén is kisebb lyuk, amely félig behegedt, és a csont ezen a helyen kissé rostos. A fejsérülések a haj alatt vannak.

II/3. A jobb szélen, tehát a déli oldalon levő koporsó huzat nélküli és fedele összeesett (betört), benne idősebb férfi csontváza, Szepessy Péteréhez hasonló halotti kabátban, lábán ugyancsak selyem, papucsszerű halotti cipőben, halotti lepel nyomaival. (XIII. t. 4.).

A téglából rakott sírbolt felett 50 cm-es törmelékes földréteg volt.

III. számú sír: Az északi oldalon, a nyugatról számított második pillér lábánál, 240 cm mélységben, barna humuszban kis sírmaradványok koporsószögekkel, kisgyermek csontmaradványai vegyesen több ember csontjaival. Melléklet: kis vörös sapka és kis csizma maradványai. (XIV. t. 3.). A koponyatetőn szőke haj maradványai.

IV. számú sír: A templom délnyugati oldalánál levő csarnokban, az oronafeljárónál, fedlap nélküli kriptá. Mélysége 360 cm. A kriptá faltörmelékkel, vegyes földdel volt kitöltve és alján a föld nyomása következtében össze-roppant koporsó csaknem 10 cm lapos volt. A koporsó többrétű volt, megfigyelésem szerint ez az első sima ötszögű fedőkoporsó lehetett. Ezen belül volt az ún. hímes koporsó, melynek feltárása és leírása a következő: Mindkét koporsó, úgy a belső, mint a külső már darabokban volt, de így is sikerült a hímes koporsó oldalát huzatával és deszkarészeivel kifejtetni a kőkeményre összeállított földből a felszínre hozni. A hímes koporsó sötét barnásvörös selyembáronny huzattal volt ellátva, és díszítése a következő: fedelén sűrűn és rendszerben fehérém (ezüst) díszszögekkel kiverve csillagok és félholdak, ezek között a díszek között ezüst nagybetűs felirat van, amely az egyik oldalon a következő:

OBIIT AE AETATUS (!) (58) ANNO 1735. DIE 11 NOVEMBER.

A másik oldalon:

SPECTAB AC GENEROSVS DOMINUS ANDREAS DŐRI DE HOBAHAZA (XVI). A fenti hímes koporsón belül megtaláltuk egy harmadik sima fenyőfakoporsó nyomait is, melyben a halotti lepel úgy volt elhelyezve, hogy annak szélei kilógtak a koporsó szélein. A halotti lepel maradványai sárgakék mintájú és csíkos volt. A csontok helyén már csak fehér pormaradványok voltak.

Melléklet: diszmagyar ruha eleje ezüst szövésű, lapos sújtásokkal és filigrám művű, aranyozott ezüst gombokkal (12 nagy és 4 kisebb gomb). (XIV. t. 5.). A koporsó alatt két keresztbetett rönk volt.

V. számú sír: Földsí, kb. 14—16 éves leány sírja, állkapocs és koponyatető részei hajjal, rajta fejdisz, pártá. A csontváz többi része elenyészett. Sírm: 340 cm.

Melléklete: (XVII. t.) a homlokon levő pánt szattyánbórból, és rajta rubinkőből kialakított rozetták, középen gyönggyel van díszítve a pánt és arany szövés, illetve zsinórdisz van rajta.

Háromszoros fémszállal átszőtt textil rudacsákák „Hurkácskák” vannak a fejtetőn keresztül átvezetve, amelyeken nyomok szerint virágdísz lehetett. A haj elöl kettéválasztva, hátul a tarkón pedig két kis fonatban végződött. A pártától a cipőig a test hossza 130 cm lehetett. A bal kisujjon sima bronzgyűrű volt. A lábak helyén kis cipő maradványai voltak. (XVII. t. 1.). A cipő sarok nélküli, színes barnás és sárga virágos mintás. A koporsónak csak a nyomai voltak már. A váz helyzete: arccal kelet felé.

VI. számú sír: Csontváz maradványai, melléklet nem volt.

VII. számú sír: Földsírház, fiatal leány sírja. Mélysége: 343 cm. (XVIII.) A sírgödör kitöltő anyaga vegyes törmelékes és homokos föld, melyből kb. 1 m mélyről egy üszkös gerenda részlete került elő. Maga a sírgödör csak a régi talajszint alatt kezdődött, a mai talajszint alatt 103 cm-től. A rétegek leírása itt fontos, mert ennél a sírnál azok érintetlenek voltak. A csontváz maga elenyészett, csak koporsószerű maradtak.

A rétegek leírása:

1. 15—25 cm homokos, poros, vegyes kőburkolat.
2. 5—10 cm fehér mészhomokos, letaposott talaj.
3. 30—60 cm laza, barna föld, humusz.
4. 20—40 cm letaposott, „söderos” föld, vegyes, kevert kötőrmelékes.
5. 240 cm a sírgödör rétege, melybe be volt ásva: vegyes, sóderos barna föld üszkös gerenda részeivel, és téglatöredék, feketére égvé.
6. szürke, egységes bolygatlan agyag, helyenkint feketésszürke. Erre helyezték a koporsót.

A sírgödör mérete: 150x60 cm volt.

Mellékletek: Párta (XVII. t. 3—4) az V. sírban levőhöz hasonló, négyfonatos díszszalaggal, amelyen kézzel himzett keresztöltéses, sárga fonalú kézimunka maradványai vannak, a homlokan levő pánt nehéz arany szövésű. A fej két oldalán a homlokanál sárga selyem szalagcsokorral. A mell tájékán a ruha felső része vastag fonalú aranyozott anyagból, széles, lapos aranyujtásokkal. Derékánál alul fekete, 2—2 páronként egyforma ruhadísz van (csont?). Elhelyezésük nem volt megállapítható. A ruha elején lefelé páros bronz kereszt alakú kapcsokkal van. Lábánál, kb. a sípcsonthelyének közepe táján szoknya alsó részének maradványa, ezen kétsorosán vastag ezüst-arany ujtások vannak, alapanyaga barnás-vörös színű és vöröses nemezszerű béléssel. A szoknya anyaga brokát selyem, tölgylevél és makk motívumokkal átszőtt. A szoknya ujtásán alul lapos ezüstsálak közé vannak húzva az aranyszálak. Lábak helyén fémszállú díszekkel ellátott szattyáncsizma maradványai.

VIII. számú sír: Női sír. Mélysége: 350 cm, sírméret: 150x60 cm. A sír alján a VII. sírhez hasonlóan sötétszürke agyag volt. A sír méreteit azért lehetett pontosan megállapítani, mert a hantrögök színe teljesen elvált az oldalak színétől. Itt a csontváz teljesen elenyészett.

Mellékletek: Párta, az V. és VII. sírokban levőkhöz hasonló, két hurka formájú szalaggal átcsavart felső részén csipke nyomai voltak, amelyek teljesen elenyésztek. A homlok táján vastag szövésű aranypánt van. A mell tájékán

arany és ezüst vastag szalagszerű sujtásokkal díszített ruhaelőrészét találtunk, formája a VII. számú sírban levőhöz hasonló. (XIX. t. 1.) De ennek mintája másféle, a sujtások felülről lefelé az egész felületen párhuzamosan vannak elhelyezve. Belseje sárga selyem, amelynek alsó részére világos sárga szövetyanyagot varrtak. Az alsó lábszár közepe táján a szoknya maradványai vannak, két széles arany-ezüst szövésű lapos sujtásokkal díszítve. A szoknya anyaga sárga selyem, alatta sárga szövetyanyag. A két sujtás egymástól 2 cm-re van, szélessége 1,5 cm. A láb helyén szattyánbőr-csizma szétmállott állapotban, ennek alakját már megállapítani nem lehetett. Az egykori testen levő ruhamaradványok mérete a pártától a csizmáig 133 cm volt.

IX. számú sír: A sírgödör alig volt megállapítható. A VIII. sz. sírtól nyugatra, két csontváz félig elenyészett állapotban, melléklet nem volt.

X. számú sír: (sírgödör). Közvetlenül a IX. sz. sírtól nyugatra, a sírgödör üres volt, tartalma teljesen elenyészett, mellékletek nem voltak.

XI. és XII. számú sírok (kripta): Kettős sír, egymás mellett, Miskolczi Ambrusné sz. Illavölgyi Katalin és fia Miskolczi István sírja. (XIX. t. 2—4, XX. t. 1.) A Miskolczi Ambrusné Illavölgyi Katalin sírfedlapja szürke homokkőből van. A sírfedlap felső részén négyzetes illetve kör alakú kartusban címeralak van. (Két tör, vagy lefelé irányított köpüs lándzsahegy, csillag és félhold), körülötte feliratok. Miskolczi Ambrusné fia Miskolczi István szürke mészkő sírfedlapjának alsó részén kimélyített négyszögben címerpajzs, a családi címerrel: kardot tartó páncélos kar, felette jobbra csillag, balra pedig félhold alakjával. A címer mellett és a sírkő minden részén, még a széleken is feliratok vannak.

A kettős sírkamrát oldalról bontottuk fel, a behatolás után meg lehetett állapítani, hogy azt már régen felbontották, feldúlták, egyik sarkán a falazat ki volt bontva, és ezen a helyen a föld kissé beomlott. Ez azt bizonyítja, hogy amikor a templom romokban lehetett, akkor a kriptákat fosztogatták. A kriptában csontváz már nem volt, csak kis csontdarabok. Miskolczi Ambrusné koponyájából csak a koponyatető maradt meg. Haja vállig érő szőkés-barna volt. A koporsó darabjai teljesen szétesve és össze-visszaságban voltak. Csak Miskolczi Ambrusné sírkamrája volt meg, fiának sírja már hiányzott, csak a sírfedlapot találtuk a helyén. Mellékletek: A szétesett koporsó töredékei között a mell táján pruszlik, hiányos, egy sujtása nincs meg, szét van szakítva, anyaga vöröses-barna selyem. Elöl három széles, arany csipkeszalag vonul végig. Hátral három függőleges és egy vízszintes, széles, aranyszövésű csipkeszerű sujtás van, amely a pruszlik vállszalagján folytatódik. A pruszlik mellett barna, fűlszerű zsinórzat maradványa volt. (XX. t. 2.) A koporsótöredékek között barnás-vörös, sima selyemszoknya darabjait találtuk.

A két sírfedlap pontos másolatát a múzeumban helyezték el, az eredetieket pedig a templom keleti végében levő két falpillérbe helyezték.

XIII. számú sír: Közvetlen a templom szószéke alatt fekvő legmélyebb kripta, sírbolt volt, minden jelzés vagy felirat nélkül. (XXI. t., XXII. t. 1.)

A kripta méretei: 250x240x220 cm, felül boltívesen kiképzett, a boltív vállmagassága 180 cm. A boltív teljes magassága 235 cm. A sírkamra falazata ciklopszzerű kőfal. A sírkamra teljesen fel volt dőlva. Az ajtószzerű nyíláson leereszkedve a 380 cm mélyen levő talajon a legnagyobb össze-visszaságban voltak a koporsók és koporsótartó bakok, csontok, ruhák maradványai. A kripta

aljában kb. 80—100 cm-es vastagságban kisebb-nagyobb kötörmelékek voltak, köztük minden rendszer nélkül koporsók, és tartalmuk maradványai. A fatárgyakon égési nyomokat figyeltünk meg, egyes koporsó- és tartóbakok részei pedig egészen elszenesedtek. A ciklopszserű falazata meszelt volt. Ennek a kriptának a kitöltő köanyagát sajnos az építkezési munkálatok sürgőssége miatt már nem lehetett kiüríteni és átvizsgálni.

Mellékletek: Koporsók és bakok fatöredékei: gyermeksapka, barna selyembársonyból; ugyanilyen anyagból női körgallér, brokát kihajtott gallérral és széles aranycipke díszítésekkel. Barna selyembársony-szoknya maradványai: gyöngyöspárta maradványai két darab tüllruha-maradvány; kis cipő talpa, kétfonatos párta; szövött mintás ruhaanyagdarab; mintás selyem bársonydarab. (XXII. t. 2.)

XIV. számú sír: Közvetlenül a templom keleti végében a csúcsíves ablak alatt. Csontváz és koporsó teljesen elenyészett, sirméreték nem állapíthatók meg. A sírt feldúlták és a ruhadarabok helyzetét nem lehetett megállapítani.

Mellékletek: Koporsó kis maradványain csillag- és félholddíszes szögek. (Hasonlók a IV. sírban találtakhoz), 36 és 47 darab; páros bronz ruhakapcsok (48 darab); brokát szövött gombok (9 darab); nagyobb fém és pitykegombok (28 darab); koporsódarabon félgömb szögekkel kialakított betűk: B és L.

XV. számú sír: A templom keleti végében közvetlenül a csúcsíves ablak alatt, a XIV. sz. sírtől északra. A csontváz elenyészett. Mellékletek: páros bronz ruhakapocs: 3 db csillag alakú díszszögek koporsóról; aranycipke elmállott darabjai; koporsószögek.

XVI. számú sír: A templom nyugati végénél a déli oldalon levő pillérsor legutolsó félpillér lábánál, az orgonakarzat alatt. Kőfalú kis sírgödör, melyben teljesen elenyészett a csontváz. Néhány szárcsont volt csupán még meg, de más csontokkal összekeverve. Melléklet nem volt.

XVII. számú sírok: A templombelső északi falának lábazatánál a gótikus faragott sekrestyeajtótól jobbra és balra, egészen a középső pillérek vonaláig elszórtan északi-déli irányú elhelyezésben melléklet nélküli sírok voltak, a legtöbb elenyészett állapotban. Sok sírra rá volt építve a jelenlegi XV. századi templom fala, s ez azt bizonyítja, hogy ezek a sírok a templom előtti időkből, valószínűleg a XIII—XIV. századból valók.

A már több ízben sürgetett templomrenoválási munkák miatt a sírok további feltárását folytatni nem lehetett már. A templom belső terében a föld alatti feltárások során még külön fejezetben kell foglalkoznunk az előkerült építészeti emlékekkel, illetve objektumokkal, melyek a következők:

A sírok feltárása közben több helyen a padlózat alatt alapfalakra bukkanunk, a mai meglévő templomnál sokkal régebbi templom alapfalai kerültek elő. (XXIII.)

A feltárást a templom keleti végében kezdtük el, ahol az utolsó pillérek vannak. A négy pillér közötti részen kerültek elő a jelenlegi templom egykori szentélye félkörösen elhelyezett nyolcszögű oszlopainak alapfalai. (XXIV. t.) A négy félkörösen elhelyezett alapfal, szögletesre kifaragott kövekből, szürke meszes, sajjóhomokos habarccsal, nagyrészt homokkőből.

Ezek mellett az oszlopalapfalak mellett egy teljesen különálló alapfal került elő, melynek folytatása akkor még a föld volt. Később ennek a falnak a

sarokrésze is előkerült. Az eddig előkerült fal észak-déli irányú volt. De a sarokrész előtűnése után megtaláltuk a fal folytatását nyugat felé. Ez a két tömör oldalfal, illetve alapfal végighúzódott a jelenlegi templom főhajójának hosszában, s a jelenlegi nagy négyszögű hasábos pillérekre erre az alapra építették. (XXV. t.)

Az északi oldalon húzódó pillérsor kelet felől számított második szabadonálló pilléralapjánál az alapfalnak északi irányú kiugrása van, amely az északi irányban egy falrészben folytatódik. Ennél a pontnál van az egykori templom szentélyzáró diadalívének kiindulása. A déli oldalon ennek a nyomai előkerültek. A déli és az északi alapfal nyomait a templom egész hosszában megtaláltuk, és annak nyugati végeit csaknem a jelenlegi templom terébe beépített nyugati torony faláig fel tudtuk tární. A nyugati irányú folytatása kissé elmosódva, de megvolt. Tehát ez az alapfal a jelenlegi templom nyugati végében levő, és a templomtérbe beépített toronyhoz csatlakozott. Ez az alapfal különösen ezen a nyugati részen erősen fel volt dűlva, az évszázadok alatt végzett temetkezések és kriptaépítések miatt. Az előkerült régi alapfal vastagsága 110 és 200 cm között váltakozott. Az alapfal a régi kis szentélyi résznél teljesen megvolt, vastagsága: 581—600 cm. A feltárt kis templom szentélye keleti falának külső oldalán freskót találtunk, amely mintegy négyzetméteres területen maradt meg, és vörösesbarna színnel felfestett drapériát ábrázol. (XXVI. t.)

A falazatot legnagyobb részben bükki mészkőből építették, a habarcsot az ún. bányahomokkal keverték. Megfigyelésünk szerint a mészkődarabok nem kibányászásból származhatnak, hanem felületen összeszedett darabok. Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy az egyes darabok sarkai illetve élei le vannak koptatva.

Ezt a megfigyelést a szentély külső falánál a keletre néző oldalon észleltük, de ez volt többé-kevésbé a helyzet a falak többi részénél is, néhol keverve volt andezit-tufa darabokkal és homokkő darabokkal, azonban ezeknek csak kis százaléka volt a falak anyagába beépítve.

Érdekes volt még, hogy a kis templom szentélyi falazata kelet felé rendkívül kiszélesedő alappal bírt, ebből mintegy kiemelkedett a már említett szentély alapfal, amely 250 cm széles volt. Feltevésünk az lenne, hogy itt egy keletre néző kis kápolna, vagy temetkező hely lehetett, amelynek ajtaja, vagy nyílása keletre nézhetett. Itt lehetett a falon a freskó is, melynek töredékeit megtaláltuk.

Magának a kis templomnak a belső szélessége 7,43 méter, a hajó hossza 19,40 méter, a szentély hossza 8,10 méter, s így a templom egész hossza (a tornyot nem számítva hozzá) 27,50 méter. A tornyot nem számítjuk hozzá, ez nem képezi a feltárás részletét.

A feltárás során tisztázódott, hogy a valószínű Árpád-kori templom szentélyének alapfalára építették rá a XV. századi templom félkörösen elhelyezett négy oszlopát. Ezek között az oszlop alapfalak között, és egyéb helyeken sok másodlagosan beépített, faragott követ találtunk.

A különböző korú és fajta faragott kövek a következők voltak:

1. Egy ajtókeret vagy ablakkeret faragott tagja, vaskos, profillal (ez másodlagosan volt beépítve a III. sz. oszloplábazatba). (XXVII. t. 1.)

2. Egy ajtókeret ívének kezdődő tagozata, vaskos profillal. (XXVII. t. 2.–3.) Hasonló került elő a noszvaji Árpád-kori templomban.
3. Három gótikus bordatag. (XXVIII. t. 1.)
4. Gótikus oszlopdob két darabban (XXVIII. t. 2.). Az egyik fele a szentélyben, a másik a templom északi részében került elő. A dob a XV. századi templom egykori nyolcszögű oszlopából származik.
5. Faragott ablakráctöredék K FUZ felirattal. (XXVIII. t. 3.)
6. Faragott ajtóbéllet töredéke. (XXVIII. t. 3.) Hasonlót a noszvaji templomból ismerünk.
7. Faragott kő töredéke, mélyen vésett 4-es számmal. (XXVIII. t. 3.)
8. Faragott kő töredéke mélyen vésett Z alakkal. (XXVIII. t. 3.)
9. Faragott kötőredék, mélyített sarokréssel (vakablak?). (XXVII. t. 4.)
10. Faragott konzol, alsó része prizmás alakkal.
11. Faragott pillértag, nyolcszögű oszlop része, az eddigiektől eltérően nagy fajsúlyú, barnás színezetű kőből. Ez a korai kis templomból került elő.
12. Faragott gótikus ablakráctöredék, az előbbivel megegyező anyagból. A korai kis templomból került elő.
13. Faragott sírfedlap-töredék, mélyen vésett kereszttel, széntén az Árpád-kori templomból. Analógiáit a kassai székesegyház melletti Orbán-torony szolgáltatja. Csoma József „A magyar heraldika korszakai” című munkájában közzölt legegyszerűbb kassai sírkő teljesen megegyezik az avasi sírkővel. Csoma J. munkája alapján ennek korát a XIV. század elejétől a század közepéig határozhatjuk meg [9].

A 11., 12. és 13. tétel alatti kőfaragványok a templomból eddig előkerült legrégebbi darabokat képezik. Ezek a darabok a jelenlegi nagy templom belsejében elhelyezkedő Árpád-kori, esetleg román stílusú kis templom falaiból származnak. A kis templomot valószínűleg a leégése illetve romba dülése után építhették át gót stílusú ablakkeretekkel és egyéb részekkel. Ezt bizonyítják az előkerült faragott köveknek anyag- és stílusbeli különbségei. Ezt bizonyítja a kis templom más felépítésű és szerkezetű alapfala is. A jelenlegi templom alapfala andezit-tufa és homokkő, a kis templom alapfala pedig legnagyobb részben koptatott bükki szürke mészkőből áll, és csak néhol találtunk benne homok- vagy más fajtájú köveket.

A jelenlegi templom egykor félkörösen elhelyezett négy oszlopának alapjai, és a kis templom keleti falazata közötti tér kitöltésére alkalmazott, és oda beépített építési anyagként felhasznált kövek között előkerült még két freskós töredék is.

1. Nyílt ékkövekkel kirakott színes koronás főt ábrázol az egyik (XXIX. t. 1.) sajnos maga a kép igen megviselt állapotban került elő. Ehhez hasonló, ugyancsak koronás főt ábrázoló kép a noszvaji templomban került elő. 2. A másik freskós kő szakállas férfit ábrázol, lapos sapkával. (XXIX. t. 2.) Hasonló falfestményt ugyancsak a noszvaji templomból ismerünk. A noszvaji falfestmények a XIV. századból származnak.

*

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy a mai gótikus avasi templom előtt valószínű még az Árpád-korban épült kisebb templom állt, egyenes zá-

ródású szentélyel. Erre építették a gótikus templomot úgy, hogy oszlopait a régi templom falára alapozták. A XVI. században a református egyház megalkulása után belül átépítették az új liturgiának megfelelően. 1778-ban kapta a mai lapos mennyezetdeszkázatot, s lényegében abban a formában maradt meg napjainkig [10].

† MEGAY GÉZA

J E G Y Z E T E K

- [1] Marjalaki Kiss L. Történelmi és Régészeti Közlemények, 1927. 100. o.
- [2] Uo. 99. o.
- [3] Uo. 101. o., Szendrei J.: Miskolc város története, III. Miskolc, 1904. 493–94. o.
- [4] Szendrei J.: Uo. 120., 123., 141. o.
- [5] Borovszky S.: Borsod vármegye története. Bp., 1909. 84. o.
- [6] Marjalaki Kiss L.: i. m. 102. o.
- [7] Uo. 102–103. o.
- [8] Uo.
- [9] Csoma J.: A magyar heraldika korszakai. 19. o.
- [10] A tanulmány Megay Géza posthumus munkája. A szerző nem tudta befajezni. Lektorálását, sajtó alá rendezését K. Végh Katalin végezte el.

Bericht über die Grabungsergebnisse des Jahres 1941 in der Kirche auf dem Berg Avas in Miskolc (Auszug)

Urkundliche Daten über die Kirche auf dem Avas gibt es erst seit Anfang des 15. Jahrhunderts. Die älteste Aufzeichnung — die sich bloß auf das kirchliche Leben bezieht — fand sich in einem päpstlichen Zehentregister aus der Zeit um 1335, demnach die Kirchengemeinde Miskolc 9 Groschen Steuer zahlte [1].

In einer Urkunde aus dem Jahre 1411 ist die Kirche bereits erwähnt [3]. Daß 1489 ein Geistlicher namens János die Kirche betreute, ist durch eine Inschrift belegt, die 1924 oberhalb des Nordeingangs zum Vorschein gekommen war [4]. (Taf. IV—V.).

Nach einem Überfall der Türken im Jahre 1544 brannte die Kirche nieder [5]. 1569 war sie wieder neuerstellt [7]. Ihre damalige Innenausgestaltung ist bis auf unsere Tage unverändert erhalten geblieben. Der Glockenturm entstand 1557 [6].

1941 ließ die protestantische Kirchengemeinde die Kirche renovieren. Gleichzeitig hatte das Museum von Miskolc im Inneren der Kirche Ausgrabungen vornehmen lassen. Nachdem das Mobiliar entfernt worden war, kamen an der Nordwand eine spätgotische steinerne Türumrahmung (Taf. VI. 2) und ein Pastophorium (Taf. VI. 3) zum Vorschein. Die gotische Tür dürfte der Eingang zur Sakristei gewesen sein. An den Nord- und Südwänden fanden sich mehrere Wandgemälde und gemalte Inschriften (Taf. VI—IX).

Unter dem Steinboden der Kirche wurden 16 spätmittelalterliche Gräber (Taf. XII—XXIV) erschlossen. Es fanden sich auch mehrere Gräber ohne Beigaben (Gräber Nr. XVII.), einige dieser Gräber lagen unterhalb der im 15. Jahrhundert gebauten Kirchenmauer, dies bedeutet, daß diese Gräber aus Zeiten vor dem Kirchenbau, und zwar aus dem 13—14. Jahrhundert stammen.

Während der Erschließung der Gräber kamen auch die Grundmauern der früheren kleineren Kirche ans Licht (Taf. XXV—XXVII). Der Chor hatte einen geraden Abschluß. Auf dem Fundament des Chors kam das Fundament der Chorsäulen der heutigen gotischen Kirche zum Vorschein (Taf. XXVI). Aber auch die anderen Säulen stehen auf den Grundmauern der alten Kirche, die 110 bis 200 cm, während die Grundmauern des Chors 581 bis 600 cm stark waren. Aus diesem massiven Fundament erhob sich das 250 cm dicke aufgehende Mauerwerk. An der Außenseite der Ostmauer des Chors war ein Wandgemälde sichtbar geworden (Taf. XXVIII). Das läßt vermuten, daß sich hier möglicherweise eine kleine Kapelle oder eine Gruft an die Kirche angeschlossen hat. Die kleine árpádenzeitliche Kirche war 7,43 m breit, 19,40 m lang, der Chor war 8,10 m lang, so daß die Gesamtlänge der Kirche 27,50 m betrug.

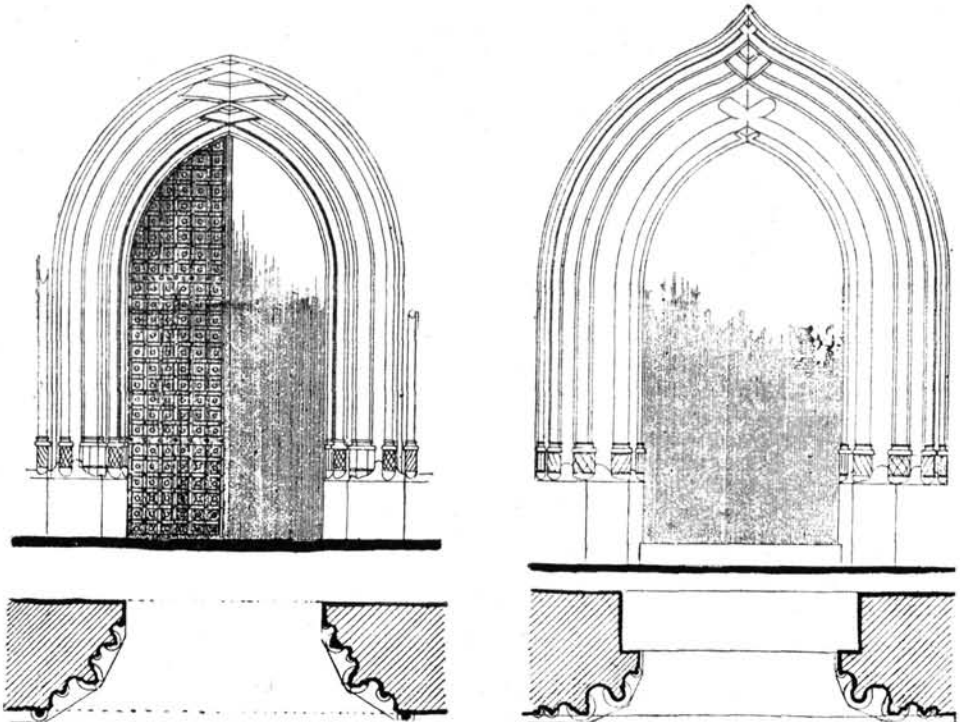
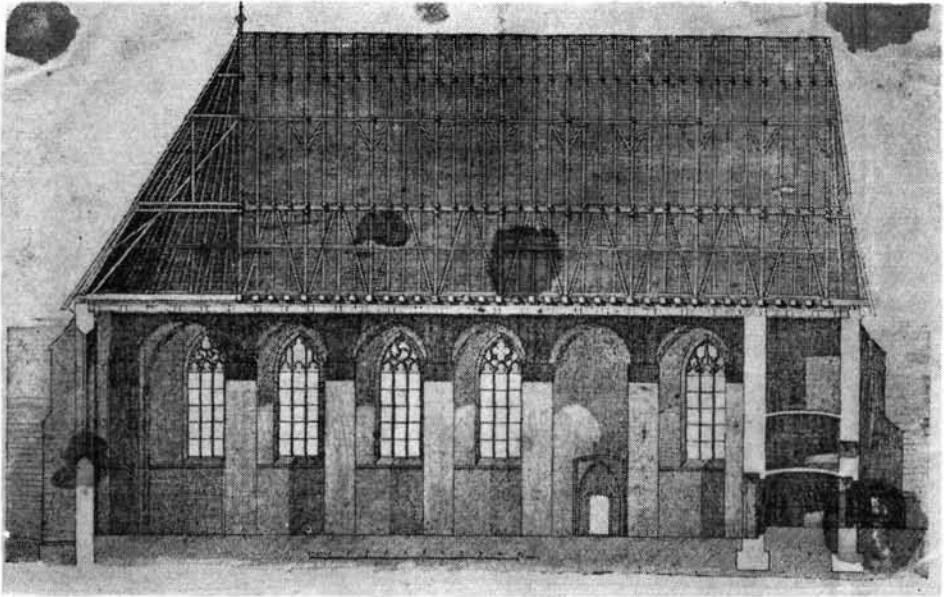
Während der Erschließung fanden sich mehrere, in zweiter Verwendung eingebaute skulptierte Steine (Taf. XXIX—XXX.), auch ein Grabstein mit einem gemeißelten Kreuz. Analogien hatte der neben dem Dom von Kassa (Košice) stehende Orbán—Turm geliefert. Unter den Steinfunden befanden sich auch zwei Fragmente mit Fresken (Taf. XXXI.). Ähnliche Wandgemälde sind uns aus der Kirche von Noszvaj bekannt.

Bei der Erschließung konnte ermittelt werden, daß auf dem Avas vor der heutigen gotischen Kirche eine kleinere, wahrscheinlich während der Árpádenzeit gebaute Kirche mit geradem Chorabschluß gestanden hatte. Die Säulen der gotischen Kirche waren auf dem Fundament der alten Kirchenmauern gegründet. Zur Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert wurde die Kirche der neuen Liturgie entsprechend neugestaltet. Die flache, getäfelte Decke stammt aus dem Jahr 1778. Im wesentlichen ist die Kirche in ihrer damaligen Form bis in unsere Zeit erhalten geblieben [10].

† G. MEGAY

I. tábla.

Az avasi templom hosszmetsete, déli és északi bejárata
(Szendrei J. után).

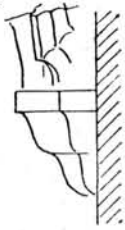

II. tábla.

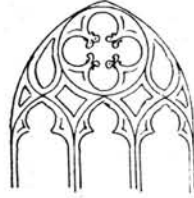
Ablakművek az avasi templomban (Szendrei J. után).

borderprofil, falpiller és orgonaszak gyamki

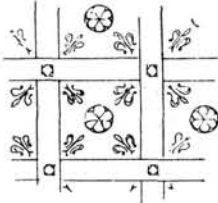
lépték: 1:10

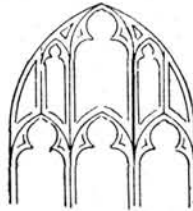
1. díj

Orgonaszakas lepl. 1:5

3 d

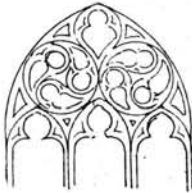

2 d

csanak, kárpával a kőmunka fordított orgonák

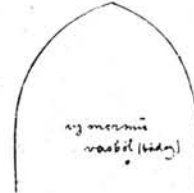
4 a

5. kőcsak

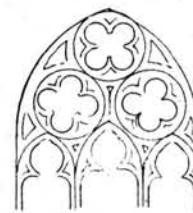
6. kő

7. kő

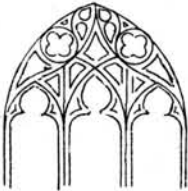

8. csanak

árpiller
láb.

13 a

12. org

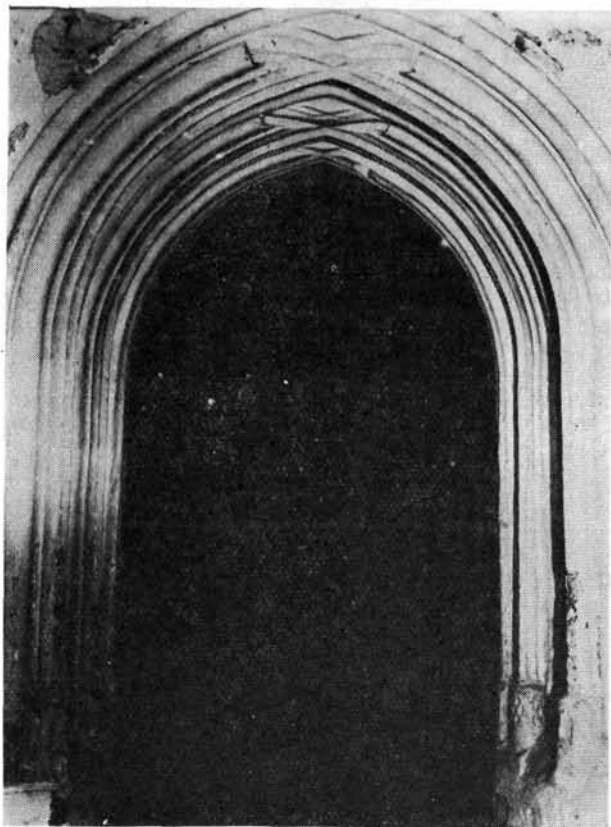
10. orgonát

11. org

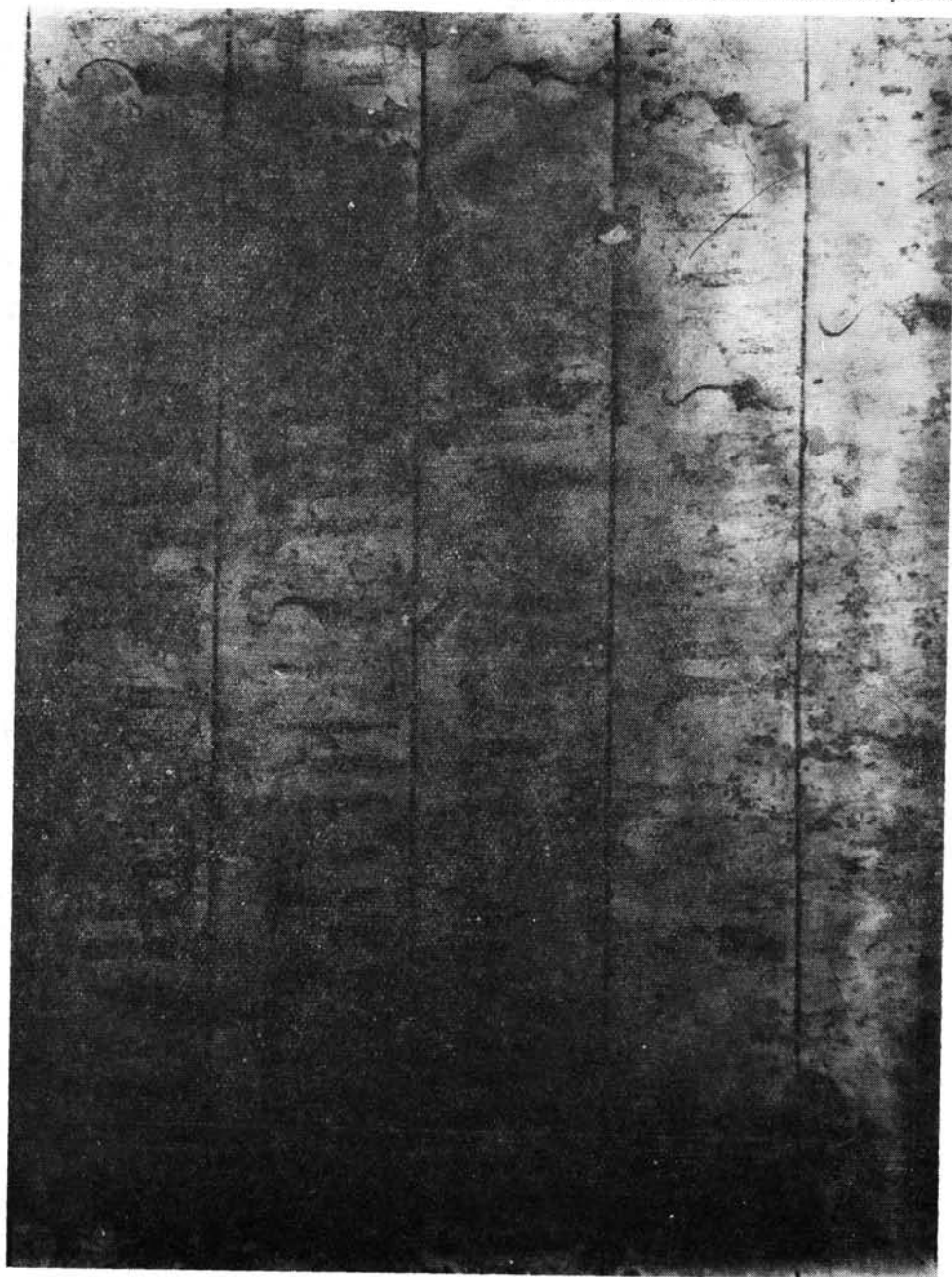
III. tábla.

1. Az északi bejárat fölött előkerült felirat.
a. A templom déli bejárata.

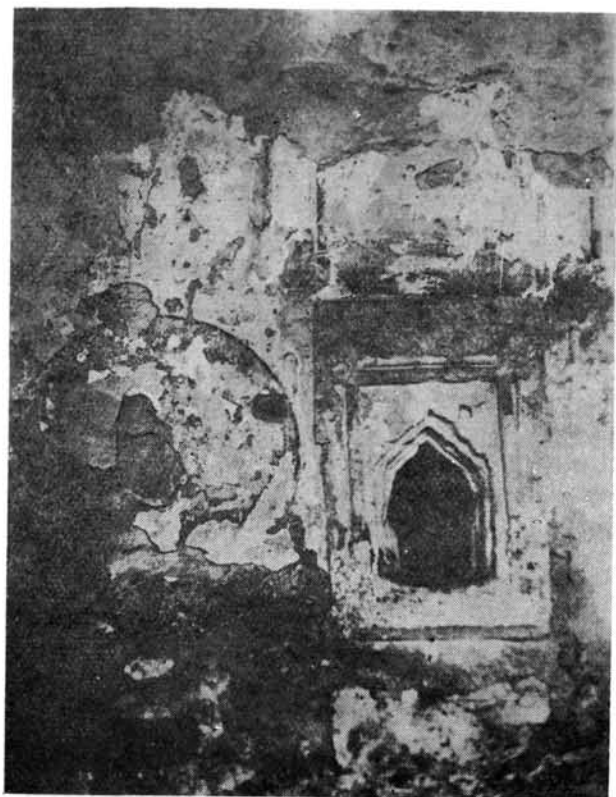
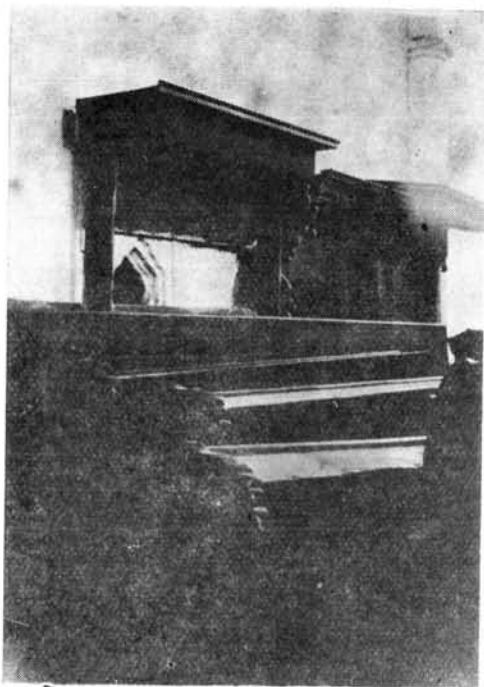

IV. tábla.

Az északi bejárat fölött előkerült felirat.

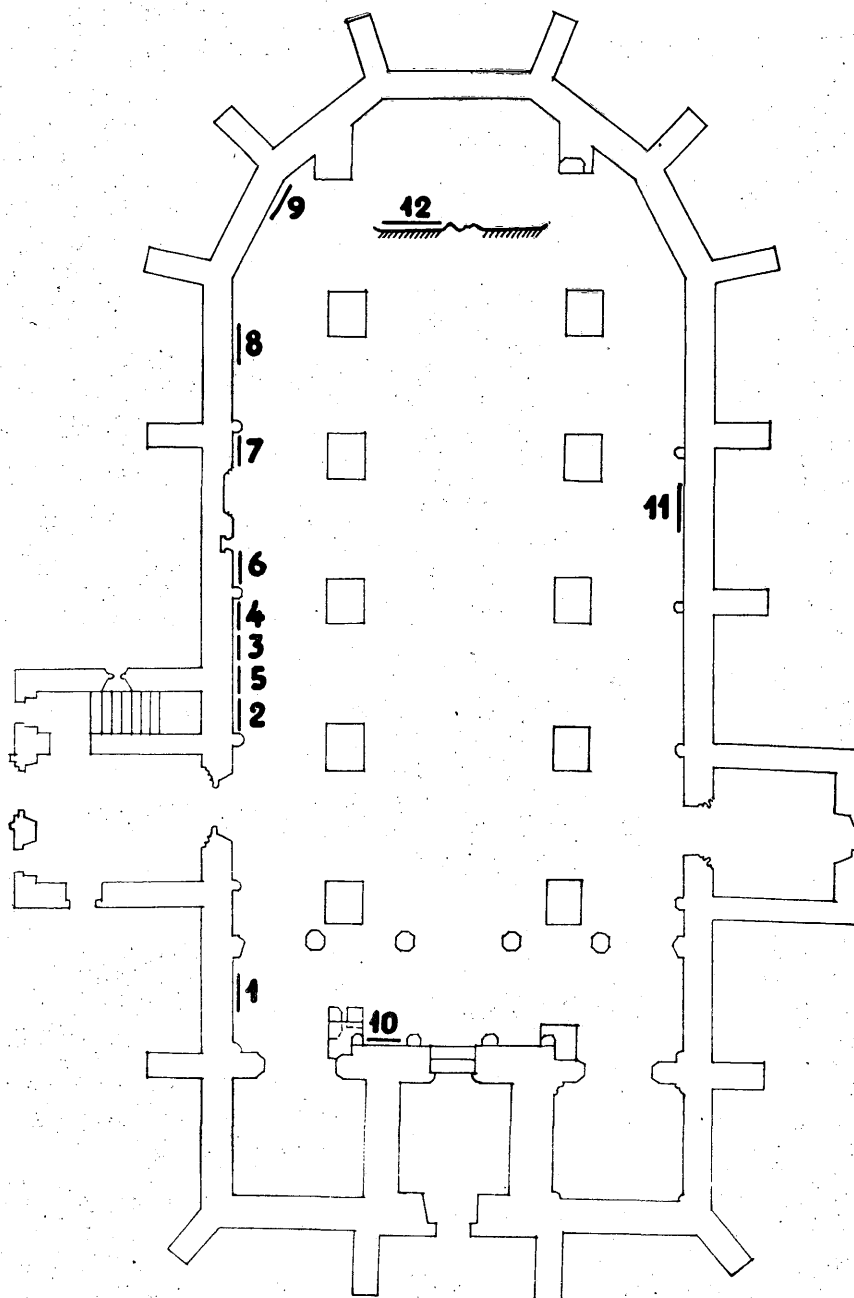

V. tábla.

Az északi falban előkerült ajtókeret és pastofórium.

VI. tábla.

A templom alaprajza a középkori falfestmények helyével.
I—II—XV. századi, 12 árpádkori. M = 1:200.

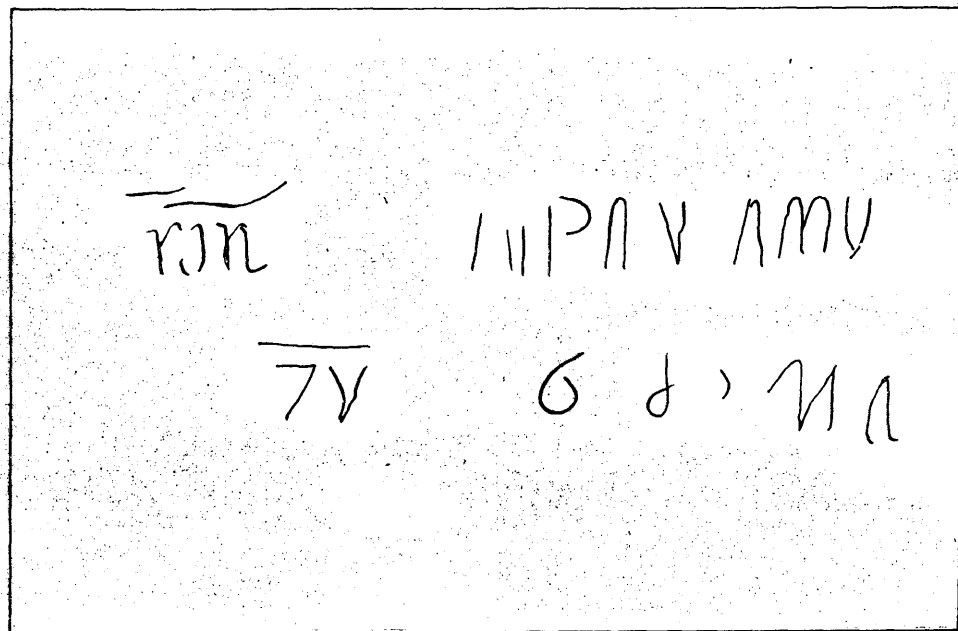
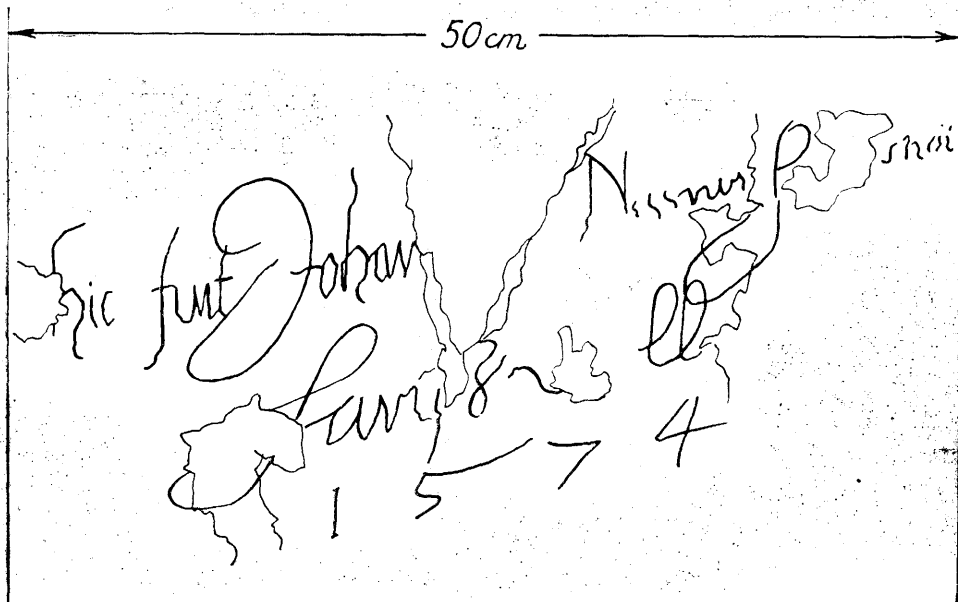

VII. tábla.

Falfestménymaradványok az északi bejárat mellett (5, 4).

VIII. tábla.

Festett feliratok: 4. és 7. sz. festett felirat.

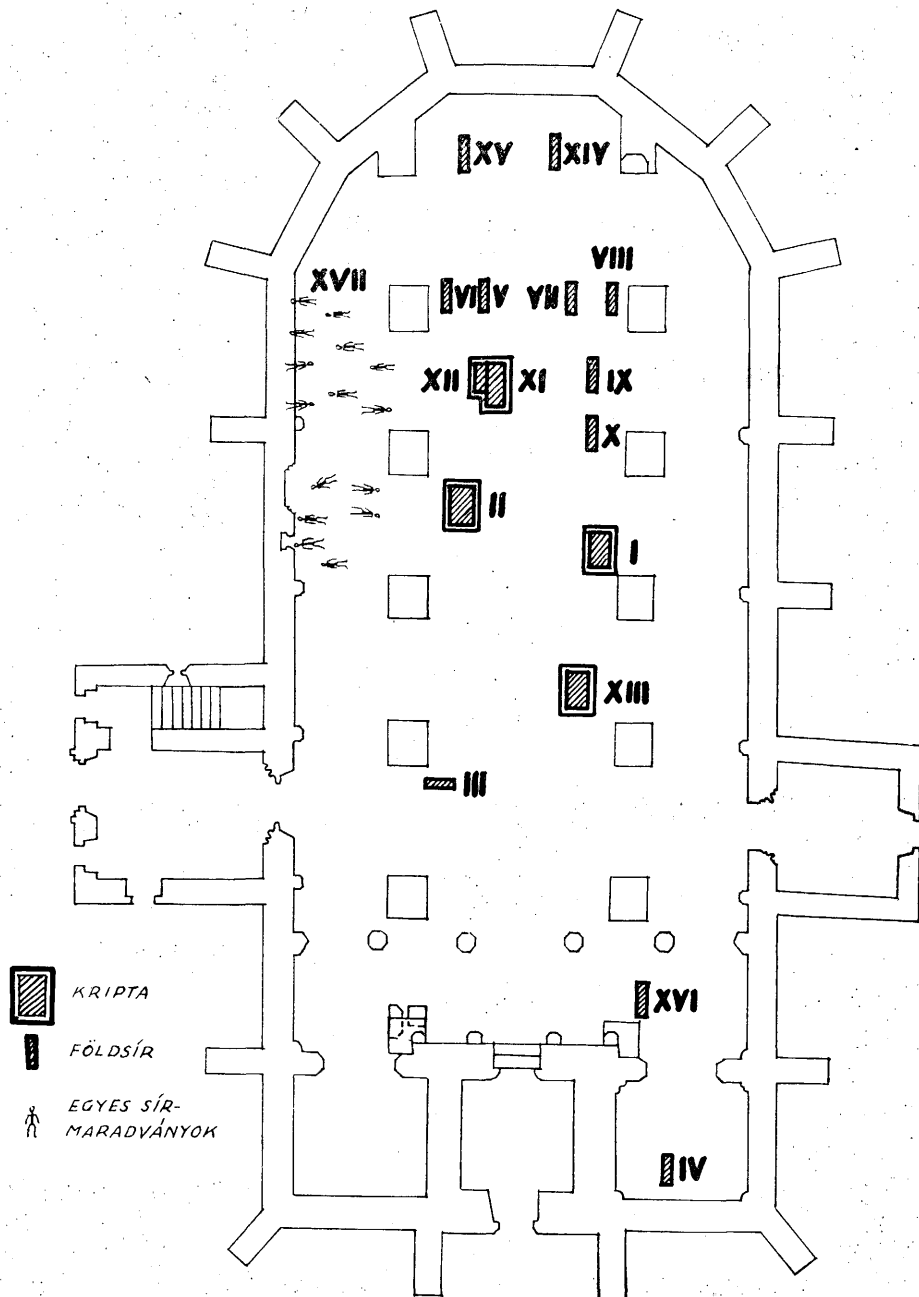
IX. tábla.

1. Falfestménytöredék a pastórium mellett (8).
2. Szent alakja a templom északi falán (9), a szentélyben.
3. Szent alakja a templom déli falán (11).

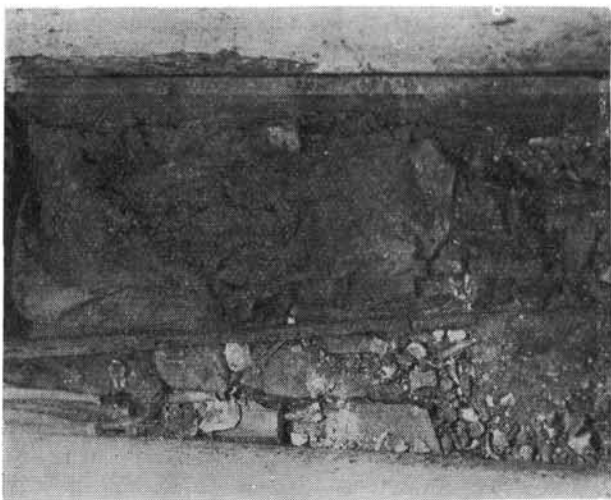
X. tábla.

Sírok elhelyezése a templomban. M = 1:200

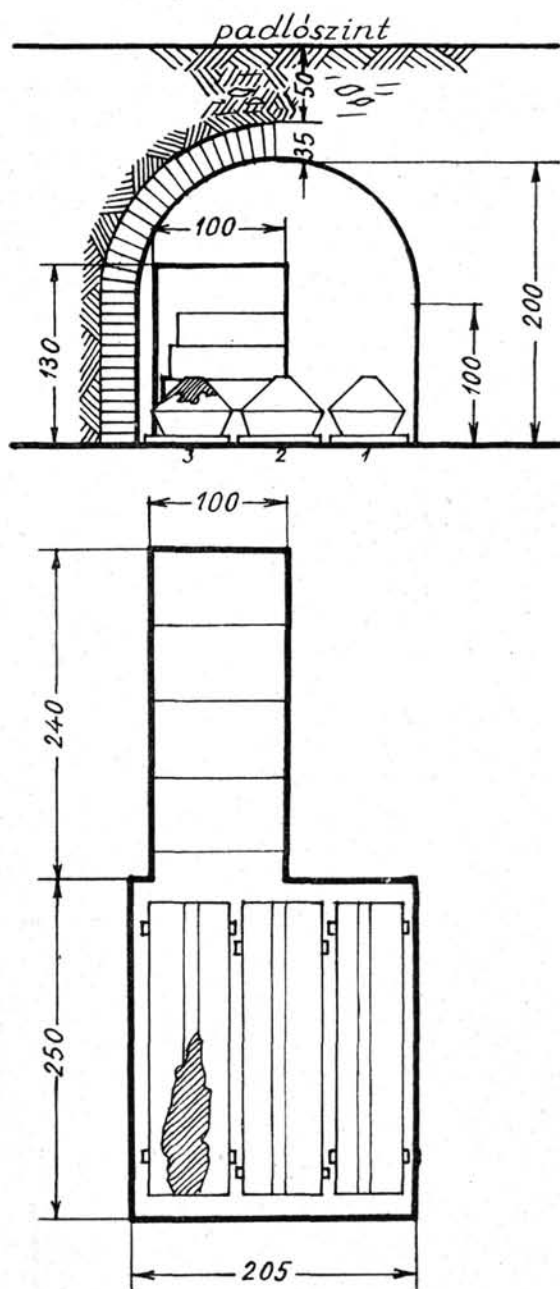

XI. tábla.

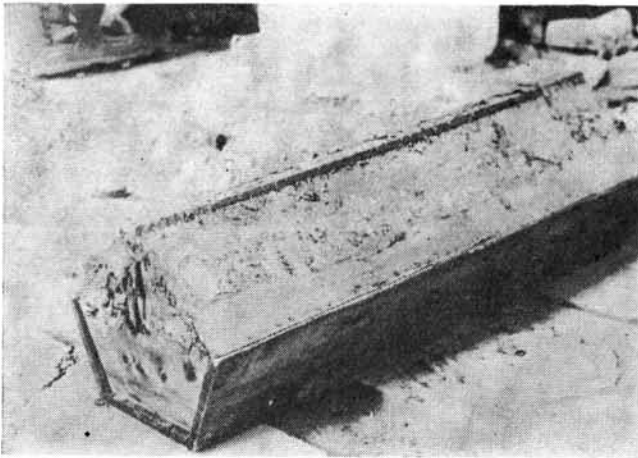
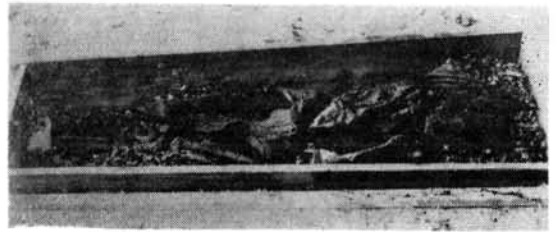
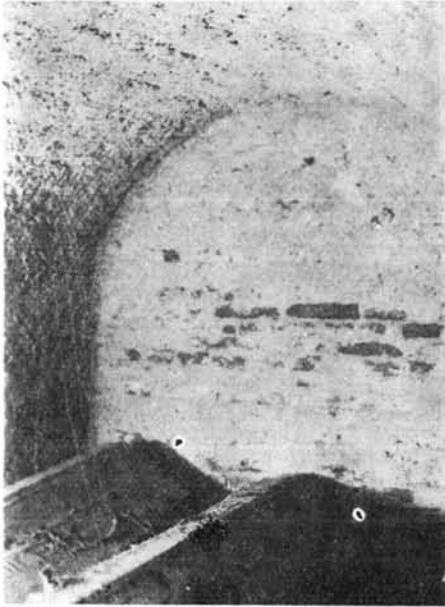
Szepessy János sírja.

XII. tábla.

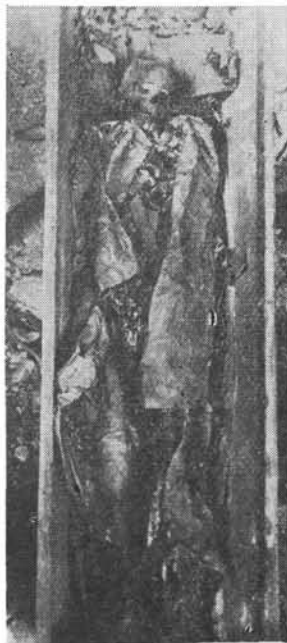
Szepešsy Péter és családjának kriptája. 2. sz. sír. $M = 1:50$

XIII.

Szepessy Péter és családjának sírja.

XIV. tábla.

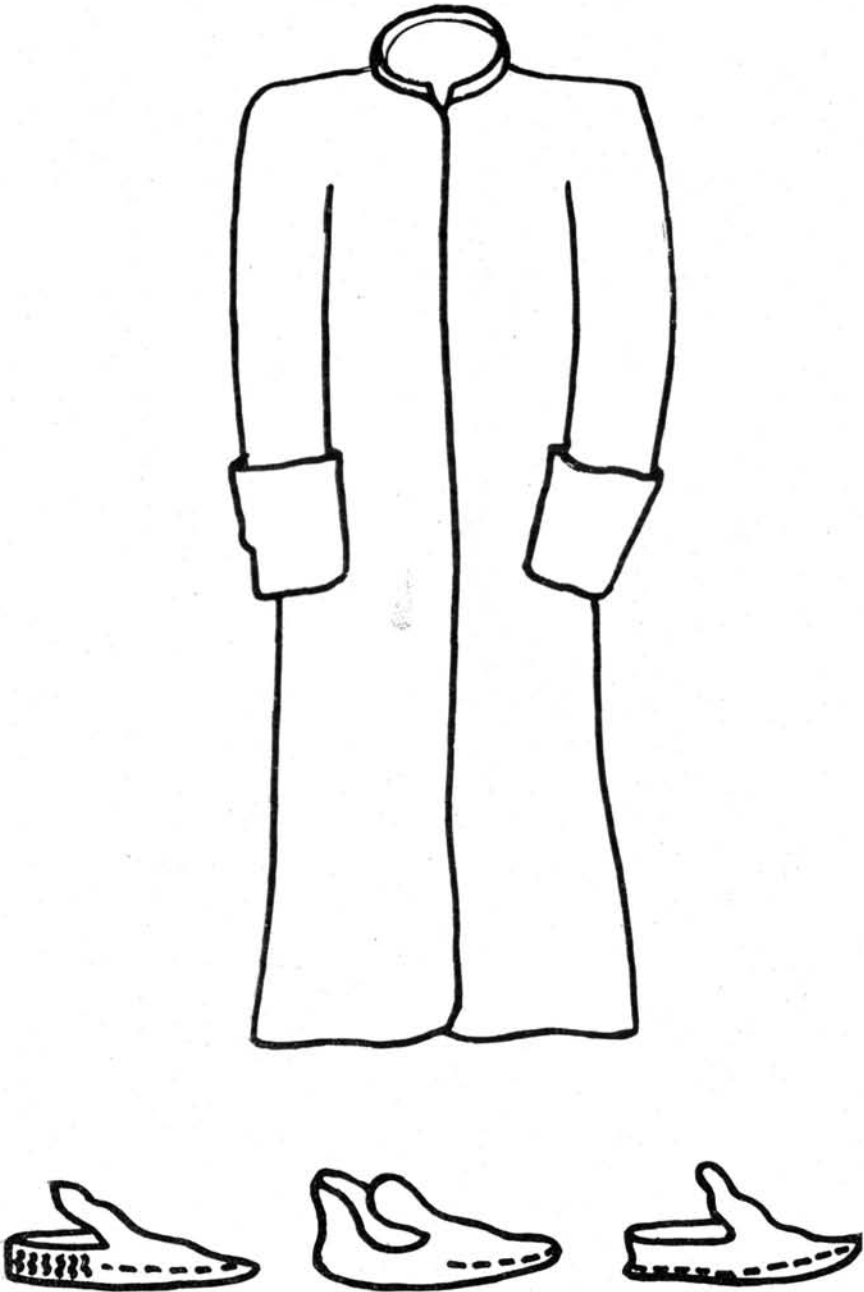
1. Szepessy Péter koporsója.
2. Szepessy Péter koponyája.
3. Sír Szepessy Péter és családjának kriptájából.
4. A III. sz. sírból származó viseletmaradványok.
5. A IV. sz. sírban talált kabátrész.

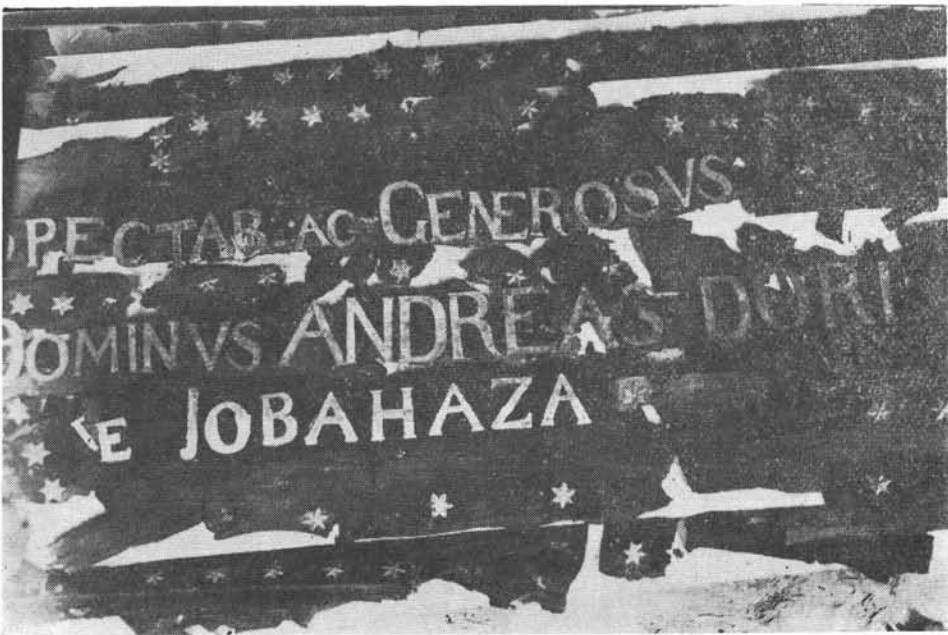
XV. tábla.

A II. sz. sír halotti kabátja és cipői.

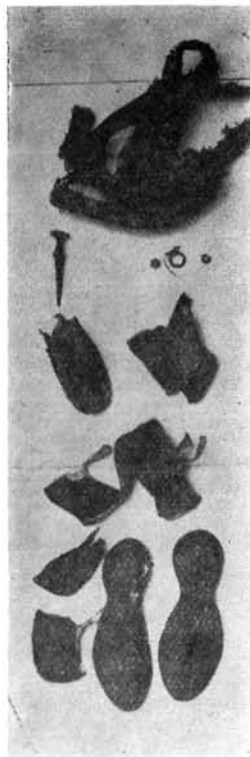
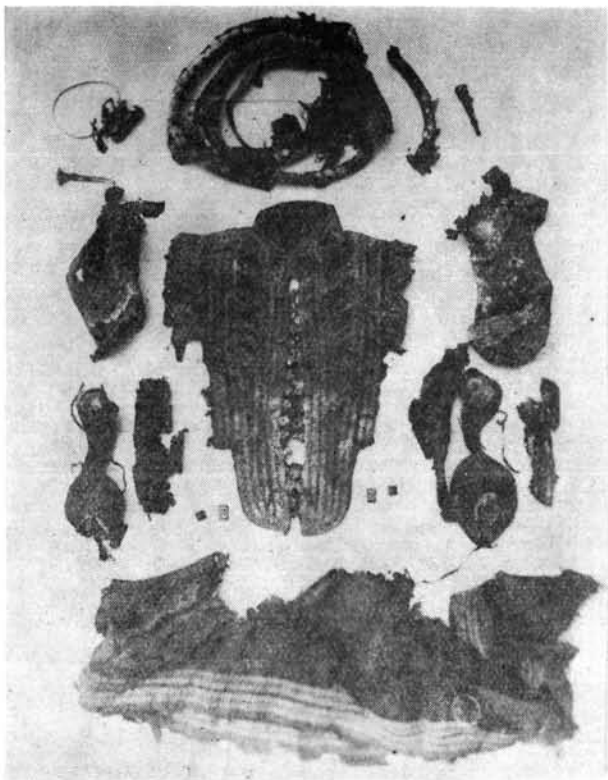
XVI. tábla.

Döri András (IV. sz. sír) koporsójának részletei.

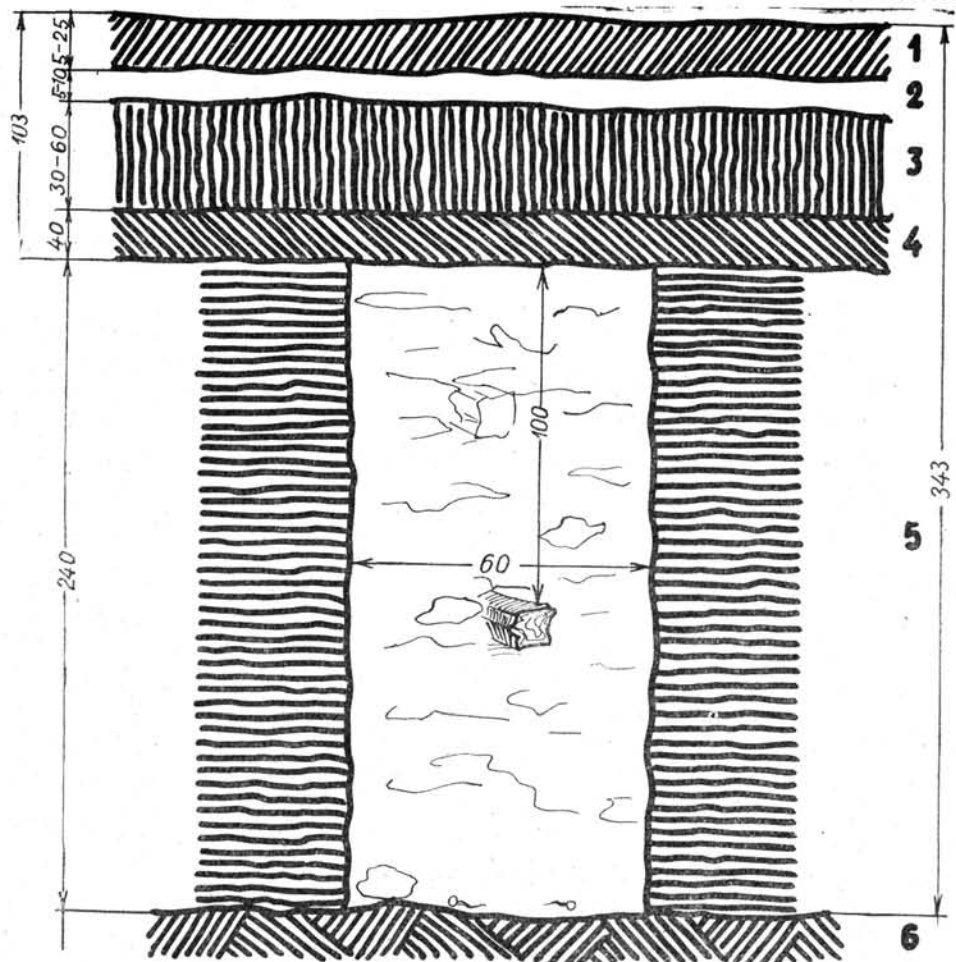
XVII. tábla.

1—2. Viseletmaradványok az V. sz. sírból.
3—4. A VII. sz. sír viseletmaradványai.

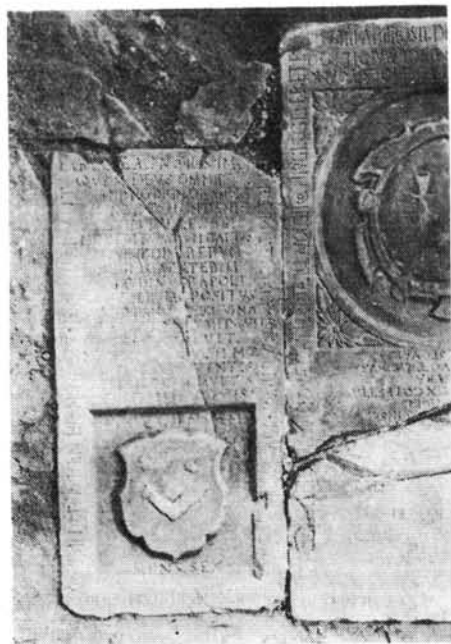
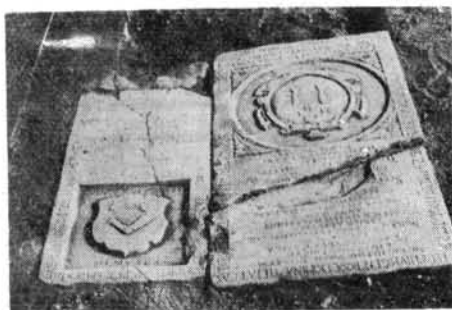
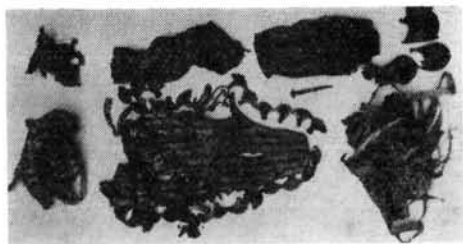
XVIII. tábla.

A VII. sz. sír É-D-i metszete.

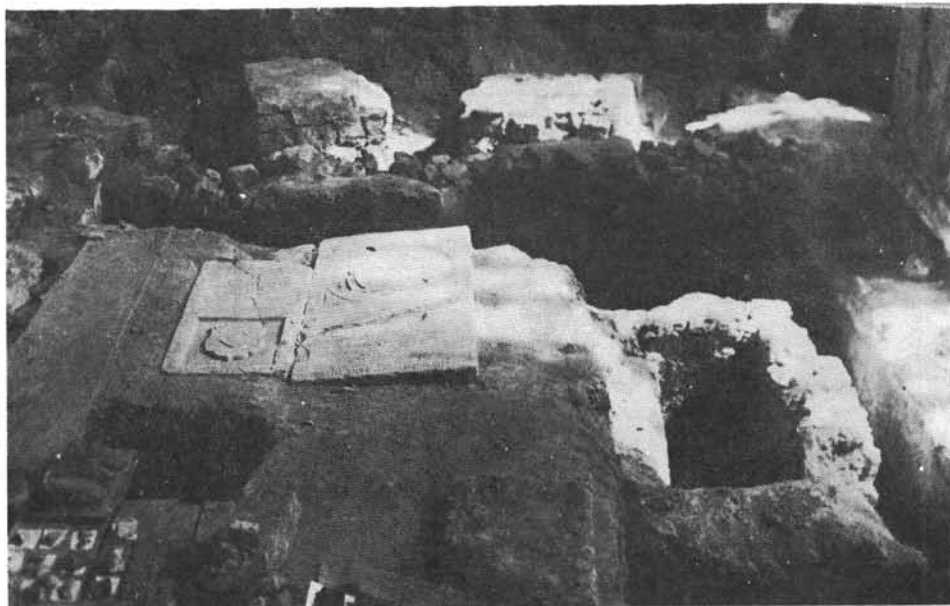
XIX. tábla.

1. Viseletmaradványok a VIII. sz. sírból.
 2—4. Miskolczi Ambrusné Illavölgyi Katalin és fia István
 (XI—XII. sz. sír) sírjának fedőlapja.

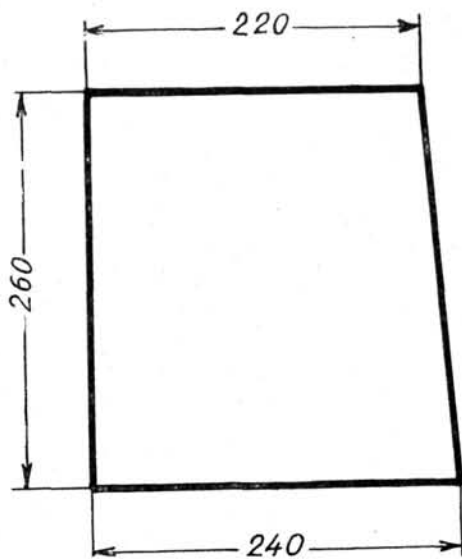
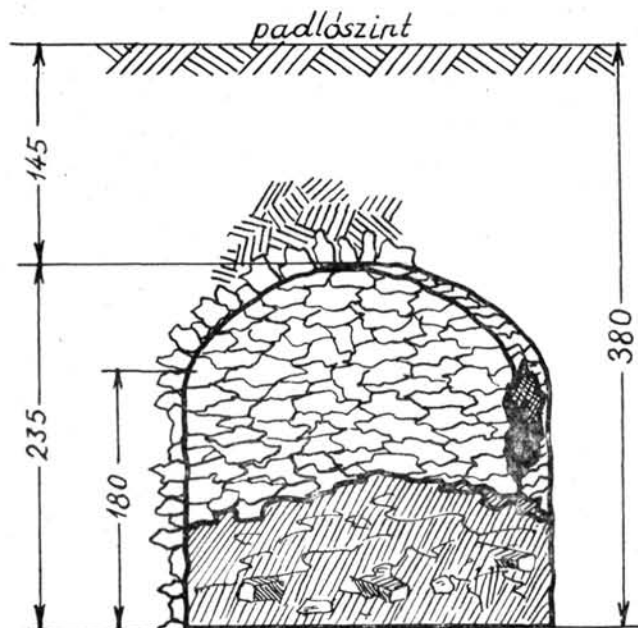

XX. tábla.

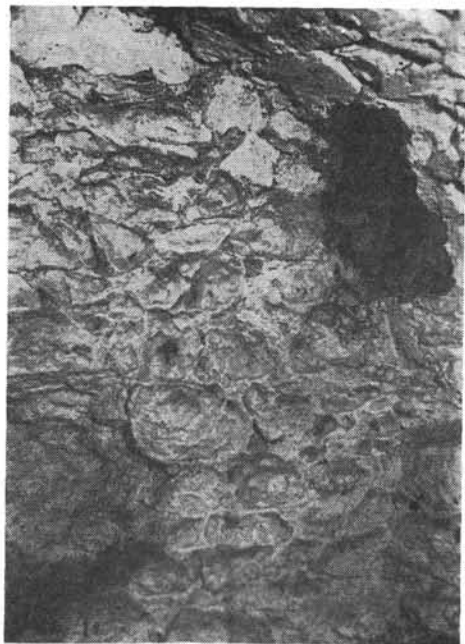
1. A XI—XII. sz. sír helye.
2. A XI—XII. sz. sírból származó ruhamaradvány.

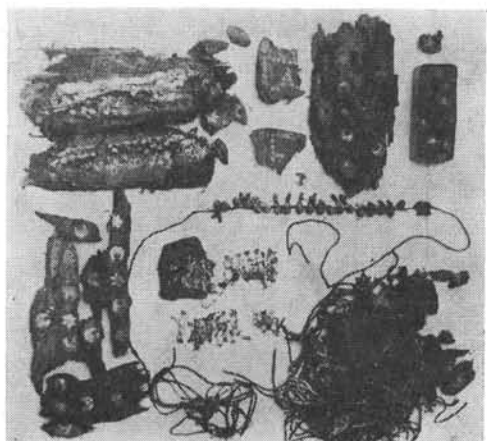
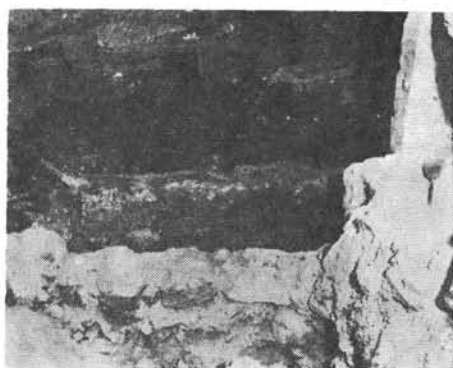
XII. tábla.

A XIII. sz. sírkamra metszete és alaprajza. $M=1:50$

XXII. tábla

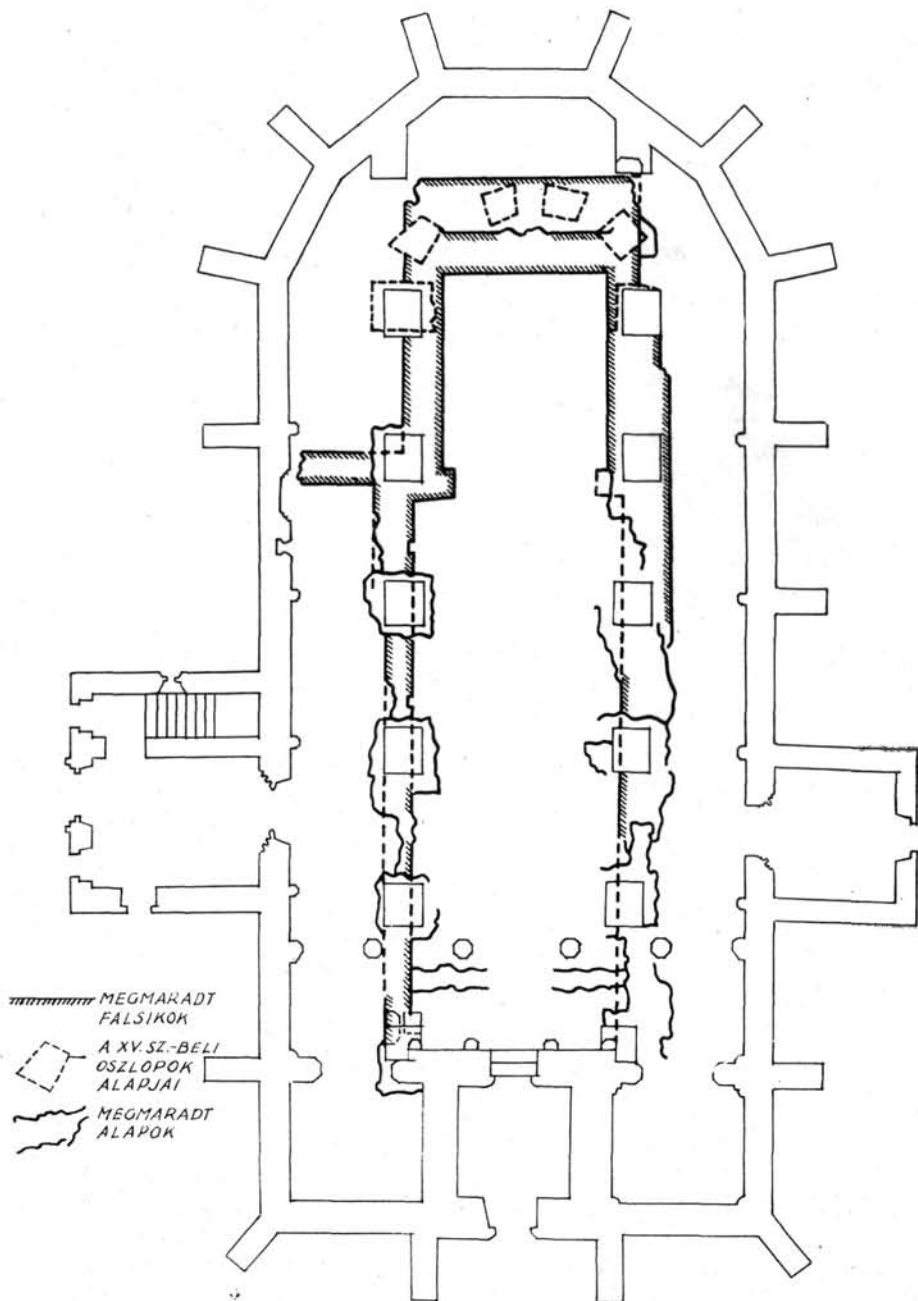
A XIII. sz. sír maradványai.

XXIII. tábla.

Az Árpád-kori templom falmaradványai
a mai templom belsejében. M = 1:200.

XXIV. tábla.

Az Árpád-kori templom szentélyének fala.

XXV. tábla.

Az Árpád-kori templom alapfala a hajó oszlopai alatt.

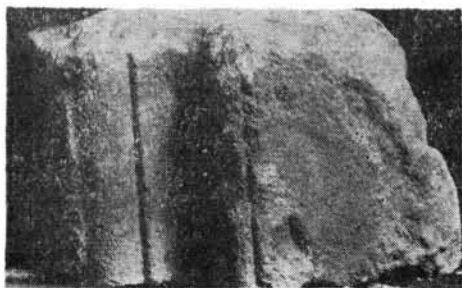
XXVI. tábla.

Az Árpád-kori szentély külső falán előkerült falfestmény.

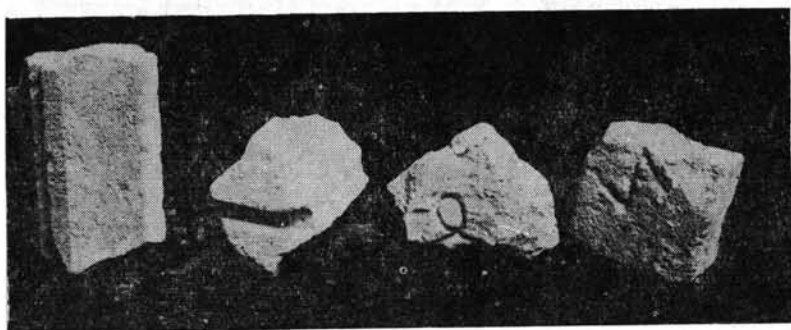
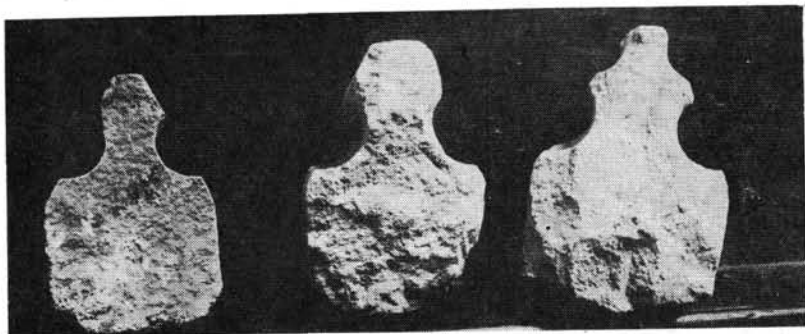
XXVII. tábla.

1. Ajtó- vagy ablakkerettöredék.
2—4. Ajtókerettöredék.

XXVIII. tábla.

1. Bordatöredékek.
2. Gótikus oszlopdob.
3. Gótikus kőfaragványok.

XXIX. tábla.

Falfestménytöredékek.

Rákóczi Zsigmond csontmaradványainak vizsgálata

A Rákóczi család fejedelmi ágának, nagy tekintélyének, és gazdagságának megalapítója Rákóczi Zsigmond volt. 1544-ben született. Perényi Gábor sárospataki udvarában és a kollégiumban nevelkedett, majd az egri várba került, ahol részt vett a török elleni küzdelmekben. 1581-ben Szendrő várának kapitánya és Abaúj-Torna megye főispánja. 1587-ben Eger várának kapitánya lett, de erről 1591-ben lemondott, és a szerencsi várkastélyába vonult vissza. A felső-magyarországi török elleni harcokban fontos szerepet játszott. Jelentős ütközete volt Sajókazánál, Szikszónál (1588), Turánál. A Bocskai által vezetett szabadságharc mellé áll. A szabadságharc idején Erdély kormányzója, majd Bocskai halála után, 1607. febr. 8-án fejedelemmé választották. A fejedelemségről súlyosbodó betegsége miatt 1608. márc. 5-én lemondott, és visszatért felsővadászi kastélyába, ahol 1608. dec. 5-én meghalt. 1609. jan. 21-én helyezték el tetemét a szerencsi ref. templomban.

Halálának, eltemetésének időpontját és helyét Miskolci Csulyak Istvánnak, az Országos Széchenyi Könyvtár kézirati osztályán őrzött diáriuma is tartalmazza. Ugyanez megállapítható a díszes vörösmárvány-tumba felirataiból is, melyeket ugyancsak Miskolci Csulyak István fogalmazott meg annak idején.

A sírboltot Rákóczi három fia, György, Zsigmond és Pál létesítették atyjuk számára, és valószínűleg ide helyezték át előbbi nyugvóhelyéről a már több mint tíz évvel ezelőtt elhunyt édesanyjuknak, Rákóczi Zsigmond második feleségének, Gerendi Annának földi maradványait is. A tumba keleti függőleges éle mentén ma is olvasható az alábbi, csonka felirat: GEREND CO SORTI OLIM, SPEC AC. A felirat az 1644-es rombolásnál sérülhetett meg. Az egyik feliratról az is megállapítható, hogy a tumbát Rákóczi fiai 1619-ben helyezték a sírbolt fölé.

Miskolci Csulyak István diáriumából az is megállapítható, hogy még két Rákóczit temettek el a szerencsi ref. templomban, úgymint a 46 éves korában elhunyt Rákóczi Lajost, továbbá a fejedelem 25 éves korában elhunyt Zsigmond nevű fiát. Rákóczi Lajost 1612. január 3-án, Zsigmondot 1621. február 8-án temették el. A fejedelem tumbáján semmiféle jel nincs arra nézve, hogy őket ugyanebben a sírboltban helyezték volna el.

A templomban több sírbolt lehetett, vagy legalábbis annak belsejében több temetkezés történt, de ezek közül csak egynek emléke maradt meg. Több, öreg szerencsi lakos szerint a templomnak az 1903-ban történt renoválása közben a mai orgonáláshoz csatlakozó karzat keleti lábuzatának tövében egy régi sírbolt beszakadt, és abban néhány csonton kívül piros ruhafoszlányokra emlékeznek vissza. Lehet, hogy ez éppen Rákóczi Lajos, vagy ifj. Zsigmond sírboltja volt. Az élénk színű ruhafoszlányok nem szólnak női temetkezés mellett, mert az

előkelő férfiak temetkezésénél az élénk színű, díszes ruházat megszokott dolog volt.

Mindezeket azért említem meg, mert a jelenlegi, mint egyedüli ismert sírboltban legkevesebb öt egyén csontmaradványait lehet megkülönböztetni. Bizonyítja ezt a négy darab, teljesen különböző méretű bal oldali orsósont. Ezzel szemben csak egy jobb oldali orsósont fordul elő, melynek méretei az előbbiektől eltérnek (1. ábra, a., b., c., d., e.). Az elmondottakból következik, hogy a jelenlegi sírboltba Rákóczi Zsigmond és Gerendi Anna földi maradványaihoz más egyének csontmaradványai kerültek, de azokat a másik két Rákóczi csontmaradványaival azonosítani nem lehet.

1. kép. a, b, c, d: bal, e: jobb oldali orsósont.

Kövessük előbb a sírbolt sorsát. Tény az, hogy Eszterházy zsoldosai 1644-ben, amikor Szerencset elfoglalták, a fejedelem sírboltját feltörték, kifosztották. Ezekről az eseményekről Kemény János, a későbbi fejedelem önéletírásában, úgyszintén Szalárdy János történetíró a „Siralmas krónikájában” egybehangzóan megemlékeznek. Szalárdy szavaival: „a fejedelem édesattyja, Rákóczi Zsigmond testét kihányták, és ami ezüst és haszonra való koporsójok körül tálatatott, azoktul sírjokat, koporsójokat megfosztották” [1].

I. Rákóczi György hadvezére, Kemény János Szerencset még ez évben visszafoglalta, a németeket a várkastélyban kardélre hányták, Rákóczi áruló tiszt-tartóját a huszárvár kapujában felakasztatta, majd neje, Lorántffy Zsuzsanna a megrongált tumbát kijavíttatta és széleit feketére festett keményfakereettel megerősítette. Ennek a pusztításnak lettek áldozatai az öreg fejedelmet és Ge-

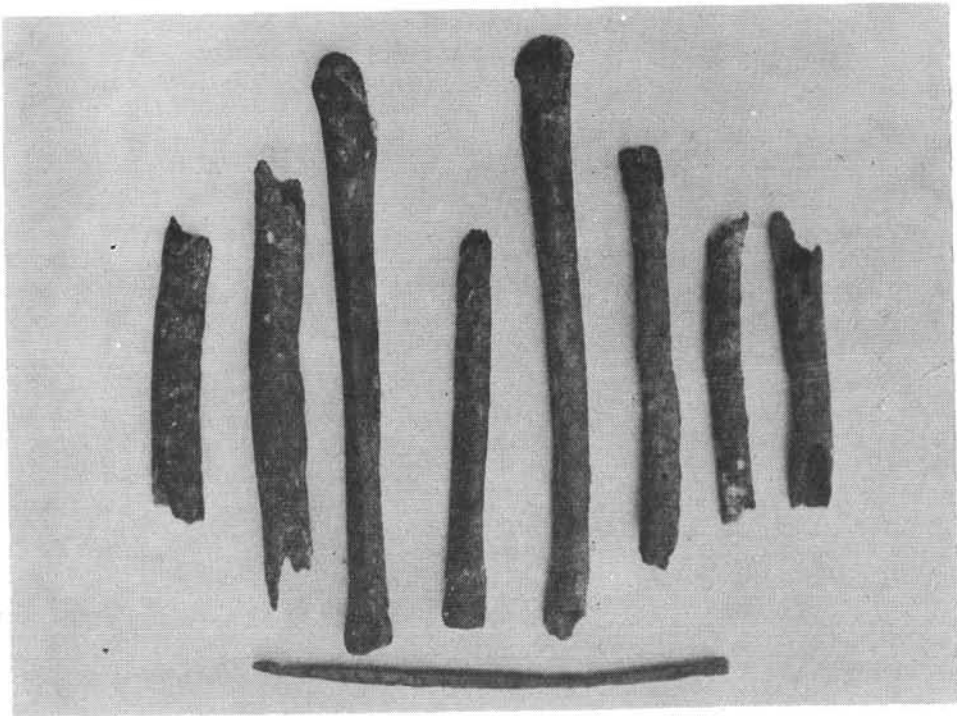
rendi Annát ábrázoló reliefek is. Helyük ma is látható a tumbán, üres kerek mező formájában.

Rákóczi Zsigmondnak elpusztult ábrázolása nagy veszteséget jelent a kutató számára, mert éppen erre lenne a legnagyobb szükség, az ott őrzött és Rákóczi Zsigmondnak tulajdonított, sérült koponya körüli vitában.

Thaly Kálmán ugyan a szerencsi ref. templomban elhelyezett látogató könyvnek elején, 1883-ban Rákóczi Zsigmondról írt kis életrajzában a sérült koponyát mint Rákóczi Zsigmond fejedelem földi maradványát említi meg. A későbbiek során kiderül, hogy ennek a koponyának öreg Rákóczi Zsigmonddal való azonosítása nem sikerül.

Rákóczi Zsigmondnak az alábbiakban leírt és képekben is bemutatott súlyos koponyasérüléseiről adatok nem maradtak fenn az utókorra. Ilyenről az őt búcsúztató, és személyesen is nagyon jól ismerő Miskolczi Csulyak István sem szól a felette tartott hosszú búcsúztatójában, melynek teljes szövege fennmaradt a már előbb is említett diáriumában. Ellenben tudunk arról, hogy idős korában igen kínzó köszvényes bántalmakban szenvedett, és éppen erre a betegségére hivatkozva tiltakozott fejedelemmé való megválasztása ellen. Mindezeket korának híres és hiteles történetírója, Istvánfi jegyezte fel róla, nagy történelmi munkájában.

Egy másik meglepő és nagyon elgondolkoztató körülmény ezzel a koponyá-

2. kép. Az első csoportba sorolt, igen korhadt csontok.

val kapcsolatban az, hogy a nyelvtudós Kassay János, egykor Szerencs plébánosa, aki a Szerencs város leírása c. dolgozatában, melyet a Tudományos Gyűjtemény 1820. évi, III. kötetében közölt, semmit sem említett meg a sírboltban általa két ízben is megszemlélt férfi koponyán azokból a sérülésekből, amiket bárki azonnal észrevesz, a legfelületesebb rátekintés közben is. Szó szerint ezt írta Kassay: „Mindkettőnek koponyáját és tsontjait szemeimmel látám ezen sírboltban 1797-ben és 1805-ben, melyek koporsó nélkül ott a porban hevernek s Rákóczi koponyáját, melyben akkoron még nyoltz fog vala, jól megkülönböztethetni a feleségétől.”

Hogyan lehet az, hogy olyan éles szemű, tanult férfi, mint Kassay József volt, egy szóval sem emlékszik meg a legszembetűnőbb dologról, a súlyos koponyasérülésekről, holott megemlészik arról, hogy a fejedelem koponyájának állcsontjában még nyolc fogat számlált meg. A másik, női koponya nyilván Gerendi Annáé volt. Mi következik ebből? Jogos a feltevés, hogy Kassay 1797-ben és 1805-ben nem a sérült koponyát látta, viszont Thaly Kálmán már a sérült koponyát szemlélte meg a sírboltban. Kassay pontos megfigyelő volt. Kitűnik ez több olyan megjegyzéséből, melyben korának nevezetes történétíróját, Szirmay Antait, éppen a szerencsi templomra vonatkozó néhány adatára vonatkozóan helyreigazítja. Kassay eme állításainak helyességét a helyszínen magam is ellenőriztem. Hivatkozva mindezekre, Kassayt a Rákóczi Zsigmondot illető koponya körüli vitában, mint hiteles adatszolgáltatót tekintem.

A női koponyát 1937-ben ellopták, és azóta nyoma veszett. A sírboltban nem eléggé gondosan őrzött csontmaradványok az ilyen sajnálatos dolgoknak hosszú időn át ki voltak téve. Több, 30 év körüli szerencsi református lakos is megerősítette, hogy a csontokat lopkodták. Feltűnő, hogy a végtagok kis csontjaiból alig maradt valami. Legkönnyebben ezeket a kis csontokat lehetett észrevétlenül elvinni a sírboltból.

Ilyen előzmények után vagyok kénytelen rátérni azoknak a csontmaradványoknak ismertetésére, amelyek jelenleg (1968-ban a sírboltban található). A csontmaradványokat még 1956-ban kiváló anthropológusunk, dr. Thoma Andor is megvizsgálta, és az ott talált sérült férfikoponyát ő sem tartotta Rákóczi Zsigmond fejedelem földi maradványának. Ő ikonografiai alapon tagadta első sorban az azonosságot.

A szerencsi református templom sírboltjában az alábbiakban felsorolt csontállományt találtam:

A csont megnevezése	Jobb	Bal	Össz.
Koponya (cranium), férfié, sérült			1
Hátcsigolya (vertebra thor.)			2
Lapocka (scapula)	1	1	2
Kulcscsont (clavicula)	1		1
Karcsont (humerus)	1	1	2
Orsócsont (radius)	1	4	5
Singcsont (ulna)	3	3	6
Medencecsont (os ilei)	1		1
Keresztcsont (sacrum)			1
Combcson (femur)	2	2	4
Sípcsont (tibia)	2	2	4
Szárkapocs (fibula)	2	2	4
Sarokcsont (calcaneus)	1	1	2
Ugrócsont (talus)		1	1

A törmelékek között van még egy combcsonttöredék, és egy karcsonttöredék, valamint egy csípőízületi vápának körkörös darabja, melynek méretei egyeznek az ép, jobb oldali csípőcsont izvájának méreteivel. A többi törmelék bordacsontok maradványa.

A fentiekben felsorolt csontmaradványok már egyszerű vizsgálattal is három csoportba sorolhatók.

Az első csoportba soroltam azokat a csontokat, melyek annyira korhadtak már, hogy anatómiai meghatározásuk is nehézségekbe ütközik. Ezek a csontmaradványok igen törékenyek, kéregállományuk nagyon erősen elpusztult, elvékonyodott, helyenkint a csontok a velő felé átlukadtak, felületük göröngyös, könnyen lepattogzik. Közöttük felismerhető két jobb oldali és egy bal oldali sípcsont, egy combcsonthoz tartozó középső szakasz, és egy vékony, gracilis szárkapocs. Mind a három sípcsont magas termetű, erős egyénre utal, valószínűleg férfi csontvázak tartozékai. (2. ábra.)

A második csoportba tartozó csontok megtartása jobb az előbbieknél, színük is valamivel világosabb mahagóni barna, kéregállományuk nem göröngyös, de elég könnyen lepattogzik. Ide tartozik két bal oldali orsócsont, és ugyancsak két bal oldali singcsont. Mivel az említett csontok bal oldaliak, azért két, különböző egyén csontmaradványainak felelnek meg. (Lásd az orsócsontokat az 1. ábra b. és d. alatt.)

A harmadik csoportba elkülöníthető csontok úgy megtartás, mint színük tekintetében kifejezetten elütnek az előbbi két csoportban ismertett csontmaradványoktól. Színük sokkal világosabb sárgásbarna, és felületük sima, csak minimálisan mutatják helyenkint a korhadás jelenségeit, felületes szemle közben is könnyen különválaszthatók az előbbi két csoport csontjaitól. Két, különböző oldali, de méreteikben teljesen megegyező combcson (femur) és két különböző oldali orsócsont kivételével egy jól fejlett, erős csontrendszerű, idősebb férfi maradványai. A gyengébben fejlett páros combcson (femur) anatómiai jellegzetességei alapján egy női csontváz tartozéka és Gerendi Anna földi maradványai lehetnek. (3. ábra.)

3. kép. Páros női combcsont

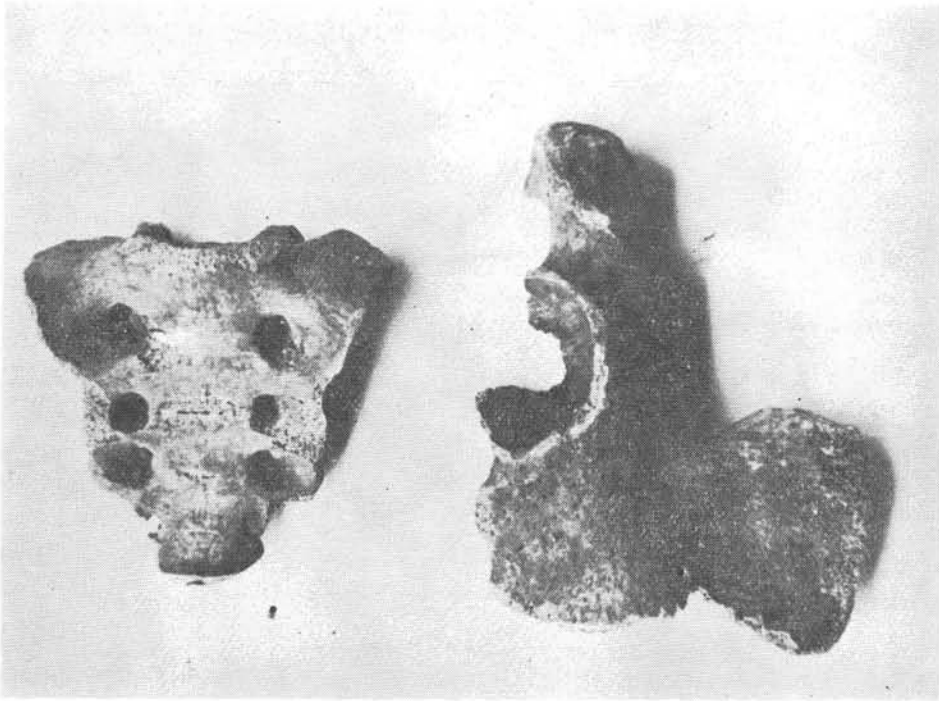

4. kép. a: jobb, b: bal oldali combcsont, c: bal oldali sípcsont

A férfi csontváz maradványai az alábbiakban határozhatók meg. Páros combcsont, páros szárkapocs, páros karcson, páros singsont, egy bal oldali sípcsont, egy bal oldali orsócsont, egy jobb oldali kulcsont, egy medencecsontnak bal oldali része izvápával együtt az ellenkező oldali izvápának maradványa, páros sarokcsont és egy keresztcsont, végül egy jobb oldali ugrócsont. Ennek a csoportnak legfontosabb darabjait az 1. ábra *a*, a 4. ábra *a—b—c*, az 5. ábra *a—b*, és a 6. ábra *a—b—c* alatt mutatjuk be. A jobb oldali ép kar és combcsont felső végdarabjának Rtg. felvételei egy 60 év körüli egyénre utalnak. Az egykor élő férfi testmagasságát a jobb oldali comb és karcson, valamint a bal oldali sípcsont és orsócsont hosszmereteiből K. Pearson formulái szerint kiszámítva 167,88 cm-ben jelölhetjük meg.

Figyelemre méltóak a bal könyökizület képező csontok, és a bal oldali singsont (ulna) felső metafizisének kóros elváltozásai, melyek minden kétséget kizárólag sérüléssel eredetűek. (6. ábra *a—b—c*, és a 7. ábra.) A csontokon látható elváltozások gümőkóros eredete kizárható, mivel a folyamat merevség nélkül gyógyult.

A sírboltban őrzött csontmaradványok legérdekesebb, egyben legproblema-

5. kép. a: keresztcsont, b: medencecsont.

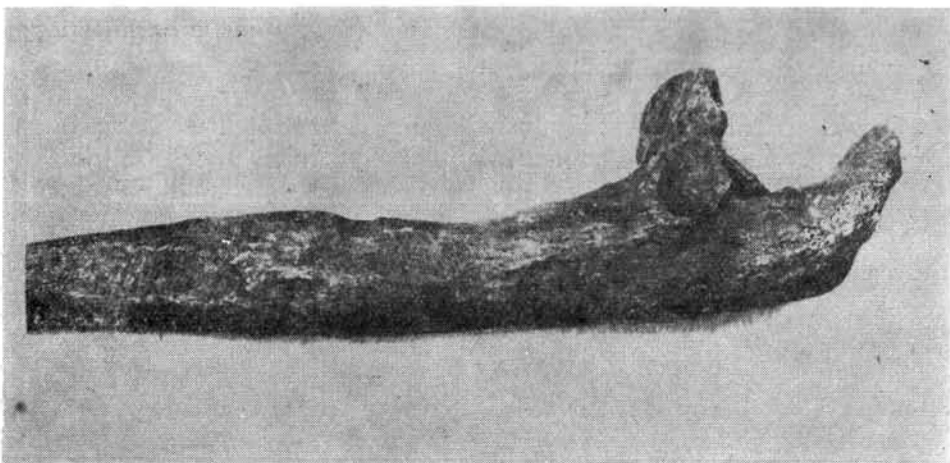
tikusabb darabja a sérült férfikoponya, melynek legszembeütőbb sajátja a jobb oldali falcsontján látható 2,5 cm hosszú és 0,5 cm széles, annak egész vastagságában áthatoló sérülés, mely annak a hatalmas kardvágásnak következményeként jött létre, mely a falcsontot a kardpenge rugalmasságának hatására oldal felé tovább repesztve pikkelyszerűen megemelte. A csontszélek tükörsima gyógyulása azt bizonyítja, hogy a sérült ezt a súlyos sérülést kiheverte.

Ugyancsak a jobb falcsonton előrefelé a csont annyira elvékonyodott, hogy két helyen a koponya belsejével közlekedő két kis nyílás látható. Egy mély, egyenes kardvágás látható a nyíl és lamdavarrat találkozási pontjától kiindulón bal felé rézsut húzódva a falcsonton, melyet annak meghosszabbításában egy vékony vonal követ. Ugyancsak még egy felületesebb kardvágás nyoma van a koponyán, mely a labda és nyelvvarrat találkozási pontjától kissé jobbra, bal felé ferdén haladva, nyomon követhető. Végül a jobb oldali falcsonton, pontosabban annak dudorán egy ovális árok látható, melynek közepe sima, kiemelkedő. Nem vitatható, hogy mindezek a sérülések harc közben keletkeztek. (8—9—10—11. ábrák.)

A kérdés most már az, hogy az általam vizsgált, és már felsorolt, idősebb, erős csontrendszerű férfi csontmaradványai és a sérült férfikoponya valóban Rákóczi Zsigmondé vagy nem? Az említett, harmadik csoportba tartozó,

6. kép. a: orsócsont, b: karcson, c: singcsont. Mind a három csont bal oldali.

7. kép. A 6/c. alatt bemutatott bal oldali singcsont oldalnézetben. A fenti, könyök-izületet alkotó csontokon jól láthatók az idült lobos csontelváltozások.

idős férfi csontmaradványait Rákóczi Zsigmond földi maradványainak fogadom el. Másképpen áll a dolog a koponya esetében.

Rákóczi Zsigmondra vonatkozó feljegyzések nem emlékeznek meg arról, hogy valaha is ilyen súlyos koponyasérüléseket szenvedett volna. Amit betegségéről tudunk, azok köszvényes bántalmakra vonatkoznak. Nagyon erős láb-
fájdalmi következtében 1607-ben már hordszéken vitték Istváni teljesen hirtelt érdemlő leírása szerint.

Ezek után vizsgáljuk meg, hogy milyen következtetéseket lehet levonni Rákóczi Zsigmondnak ránk maradt ábrázolásai alapján. A szerencsi tumbán levő ábrázolása sajnos 1644-ben megsemmisült. A Széchenyi éremgyűjteményben levő, 10 dukátos aranyán az öreg fejedelem magas, egyenes homlokú, szépen ívelt orrú, és hosszú arcélú férfinak van ábrázolva. Ismerve korának kitűnő erdélyi pénzverési technikáját, ezt az ábrázolását hitelesnek fogadhatjuk el. Az erdélyi vésnökök a többi fejedelem aranyain is jól ki tudták fejezni a megörökített fejedelmek jellemző arcvonásait, a fej alkatát. Rákóczi Zsigmondnak ezt a szóban forgó ábrázolását a 12. ábrán mutatjuk be, a fénykép az eredeti 10 dukátosról a Magyar Nemzeti Múzeum fényképezési laboratóriumában készült. Kis dukátos aranyán levő ábrázolását Weszerle érmészeti munkájából véve, a 13. ábrán mutatjuk be.

Azt is tudjuk Vayer Lajos alapos tanulmányaiból, hogy a Történelmi Arc-

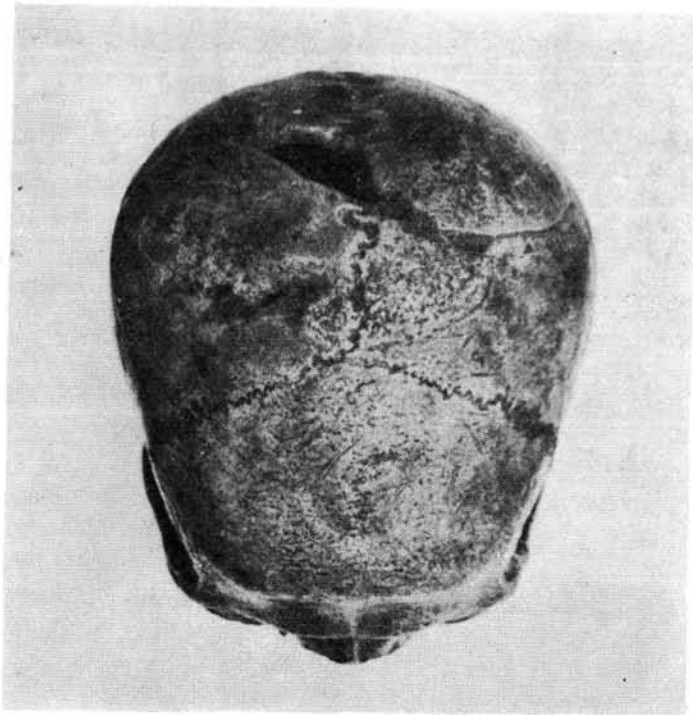

8. kép. A sérült férfikoponya elülről.

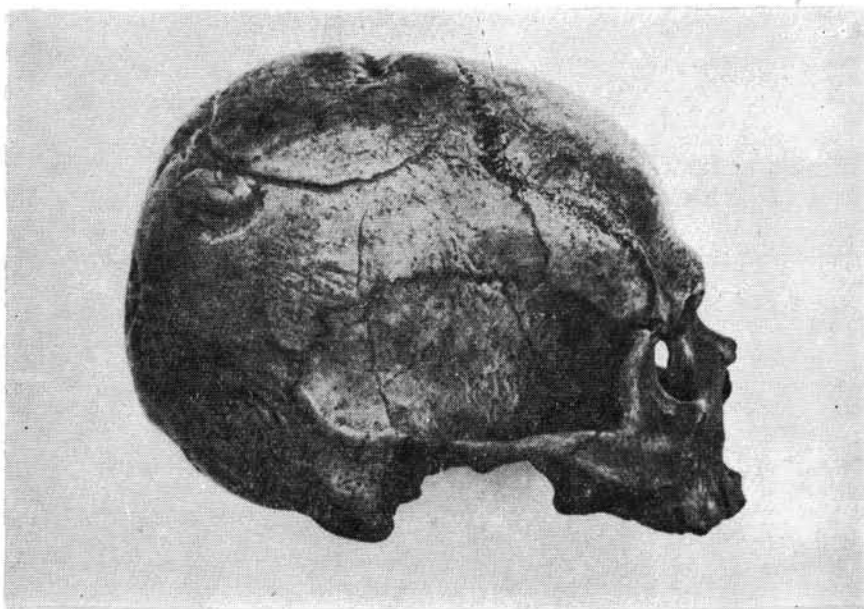

9. kép. A sérült férfikoponya hátulról.

10. kép. A sérült férfikoponya felülről.

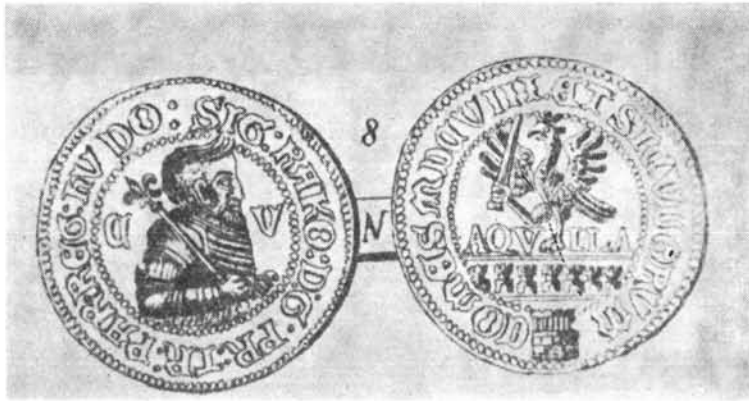

11. kép. A sérült férfikoponya jobb oldalról.

képcsarnokból ismert állítólagos képe nem a fejedelemé, hanem az a mosolygós, ősz, szakállas férfi Louis Bernard híres francia rézmetsző műve, mely Rembrandt egyik tanulmányfejéről készült, Bernard elképzelése szerint átalakítva [4].

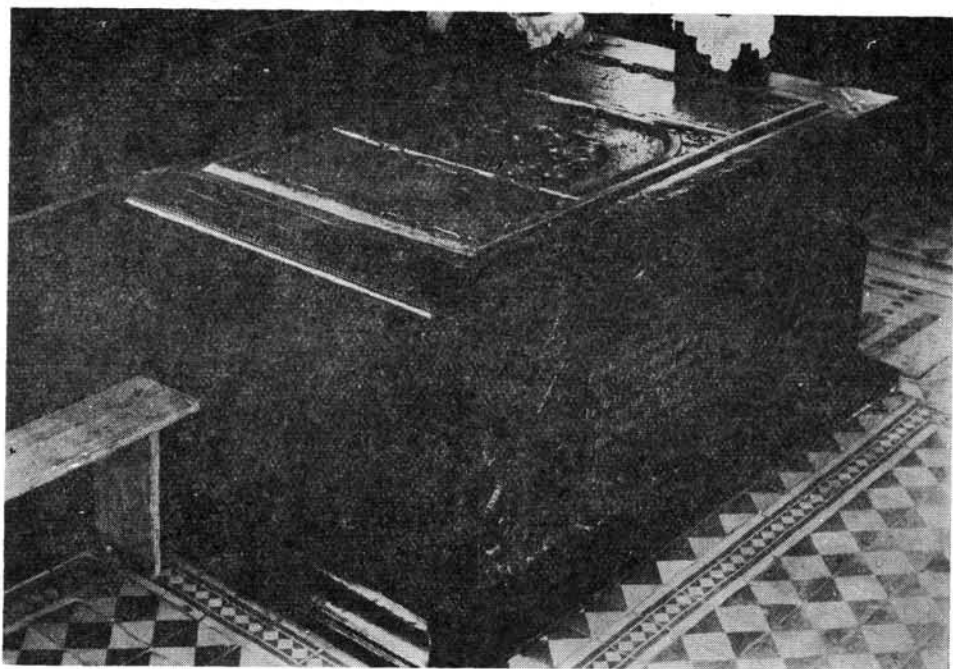
12. kép. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem ábrázolása az 1607-ben vert 10 dukátos aranyán.

13. kép. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem ábrázolása az 1607-ben vert kis dukátos aranyán. (Weszerle szerint.)

14. kép. Rákóczi Zsigmond (állítólagos) mellképe. Olajfestmény. Mihalik S. után.

15. kép. Rákóczi Zsigmond vörösmárvány tumbája a szerencsi református templomban.

Mihalik Sándor közölt egy olajfestményt az Új Magyar Múzeumban (Kassa, 1943 évf.), mely Rákóczy Zsigmond felirással van ellátva, és annak előtte Csoma József abaújdevecseri neves heraldikusé volt. (14. ábra.) Ennek az olajfestménynek hitelessége azonban erősen támadható [5].

Rákóczi Zsigmond földi maradványaként őrzött koponya embertani jellegzetességei, és a 10 dukátos aranyán ránk maradt ábrázolása között szembetűnő különbség van. A koponya alacsony és széles arcú, alacsony és kifejezetten hátradülő homlokú, 55—65 éves férfi lehetett. Rákóczi Zsigmond magas és egyenes homlokú, hosszúkás arcú, jól kiemelkedő, egyenes orrú idős férfi lehetett, az említett ábrázolás szerint. A szerencsi sírboltban 1797-ben és 1805-ben Kassay József által megszemlélt „fejedelmi” koponyán szó sem esik azokról a súlyos sérülésekről, amelyeket Kassaynak is látni kellett volna. Feltűnő az is, hogy Rákóczi Zsigmond életrajzi adatai között a leghalványabb említés sem került elő idáig, mely ilyen súlyos koponyasérülésekről szólna.

A mondottak alapján a szóban forgó koponyát nem tartjuk Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem földi maradványának. Az általunk leírt, 3. csoportban sorolt férficsontváz-tartozékok minden bizonnyal tőle származnak.

SAÁD ANDOR

J E G Y Z E T E K

- [1] A szerencsi Rákóczi sírbolt feldúlását Kemény János erdélyi fejedelem az alábbi szavakkal írta meg: „Megfizették ezért istentelenségeknek részét, noha nem mind azok, de azon hadbéliel, akik több kegyetlenség között az szerencsi templumot is felhánytá; többek között az fejedelem édesattyának, az öreg Rákóczi Zsigmondnak is, ki Egren kapitányságot, végtére fejedelemséget vitt, testét felhánytá az fejedelemnek nagy szomorúságára.” (Kemény János önéletrajza és válogatott levelei. Magyar századok. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959. 255 oldal.) Horváth Mihály szerint: „Szerencset felgyújtotta, a házakban egyenkint rakván kanócokat; a fejedelem nemzettségének sírboltját felszakította, atyja, anyja, testvérei koporsóját felvagdalta, kifosztotta, zászlóikat elszaggatta.” Valószínű, hogy Eszterházy zsoldosai Rákóczi fiának, ifjú Rákóczi Zsigmondnak és a fejedelem unokaöccsének, Lajosnak sírjait, vagy sírboltjait is kirabolták.
- [2] Kassay József; Szerents város leírása, Tudományos Gyűjtemény. Bp., 1820, III. kötetében. Felhívom a figyelmet arra, hogy az Adalékok Zemplén vm. történetéhez c. folyóirat 1906. évi 5—6. füzetének 162. oldalán Kassay szövegét Dongó Gyárfás Gyula egy helyen tévesen közölte. Ugyanis ezt írta: „Mind a kettőnek koporsóját és tsontjait saját szememmel látam ezen sírban 1797-ben és 1805-ben. Ezzel szemben Kassay eredeti szövege a Tudományos Gyűjteményben így hangzik: Mind a kettőnek *koponyáit* és tsontjait szememmel látam”... stb. Kötünk a továbbiakból is a téves másolás, mert Kassay a következőkben világosan megírta, hogy a csontok a sírbolt padlóján, koporsó nélkül a porban heverték.
- [3] Rákóczi Zsigmond fejedelem 10 dukátos aranyának rajzait megtaláljuk az alábbi érmészeti szakmunkákban. 1. Tab. Num. pro Cat. Num. Hung. et Transylvaniae Institutii Nat. Szecheniani II. Tab. 65/1.
2. Weszerle József hátrahagyott érmészeti táblái, Budapest, 1875. D. Tab. VII/7. 3. Resch: Siebenbürgische Münzen und Medallien. Hermannstadt, 1901, Tafel 17. Mi tanulmányunk részére a leghitelesebb ábrázolást, az eredeti aranyról készült fényképet választottuk.
- [4] Vayer Lajos: Még egyszer Rembrandt és Rákóczi. Magyar Múzeum, 1947. júniusi füzet, 25—40. old. A kor szellemében és szokásaiban keresendő, írja Vayer, hogy a híres rézmetszők ugyancsak híres festők tanulmányfejeit használták fel erre a célra, és az ábrázolandó hírességeknek arcára vonatkozó adatok alapján igyekeztek megfelelni feladatuknak. Különösen Rembrandt óriási hírneve, népszerűsége és gazdag tanulmányfej-sorozata szolgáltatták ehhez az anyagot a rézmetszőknek.
- [5] Mihalik Sándor: Öt év műemlékvédelme és múzeumi munkája. Új Magyar Múzeum, Kassa, 1943. A képre vonatkozó adatokat a Východoslovenské Muzeum v. Kosiciach, dr. Bálint Alajos szegedi múzeumigazgató közbenjárására az alábbiakban közölte: „Folyó sz.: 1088. Lelt. napló tételszáma: 17.026/1943. Címtári csoportszáma: IV. 1088. A tárgy leírása: Rákóczi Zsigmond, olajfestmény. Szakállas, bajszos alak, páncélban, bal vállán vörös mente, jobbában kétélű kardot tart. A kép felső jobb sarkában „Rakoczy Zsigmond” felirat. Mérete 40x50 cm. A kép Csoma József abaújveveseri földbirtokos tulajdona volt. Vétel Endler Jenőné budapesti régiségkereskedőtől.
Dr. Kalmár János az 1966. ápr. 5-én kelt és hozzám intézett levelében ezt a képet hamisítványnak tartja. Szerinte a vértézet a kései manierizmus terméke. Az erősen tagolt, kagylószerű vállvert, ugyanúgy a könyökvért tisztán nyugati jelenség. A rövid mellvas, a tagolt, lemezelt felső és alsó karvért csupán nyugaton jelentkezik ebben a korban. Viseltek a magyar urak is Mohács után elvélve mellvasat, vagy félvértet, de csak rövid ideig, főleg a katonás megjelenés fényének emelésére, de ezek a mellvasak rákóztak voltak.
A gallér, a prémes vállra vetett köpeny nem magyar viselet. Ugyancsak nem magyar a képen látható haj és spanyolbajusz sem. A magyar viselet ebben a korban emelt, szárnyas vállú, hosszú köpeny, széles paszományokkal a mellen.
A kard egyenes pengével, körbefutó keresztvas szárnyaival csupán az 1500—1530-as évek közötti Landsknecht kardokon otthonos. A magyar támadófégyver ekkor

már szelvényben a szablya, az 1560-as évek divatja szerint, de megrövidült keresztvas szárnyakkal. Ha viselt magyar úr ekkor egyenes pengéjű kardot, úgy zsákmányként került a töröktől birtokába. A képen látható kard olasz típusú.

A felirat is helytelenül tűnik elő, mert ebben a korban Sig., vagy Sigismundus Rákóczi- és nem Zsigmond-képpen fordulna elő. Végül a felirat betűi is újabb keletűeknek tűnnek fel, semhogy azt a XVI. sz. végéről lehessen datálni. Nincsenek Rákóczi címei sem feltüntetve.

A kép dr. Kalmár János szerint nem Rákóczi Zsigmondé, hanem egy olasz, esetleg spanyol lovagé, vagy valonné a XVI. sz. derekáról. A név ráhamisítása a kép kelendőbbé tétele érdekében történt.

Untersuchung der Knochenrelikte von Zsigmond Rákóczi

Verfasser macht die Ergebnisse bekannt, zu denen er bei der Untersuchung der Knochenreste in der Gruft der reformierten Kirche von Szerencs gekommen war. In dieser Gruft wurde der am 21. Januar 1608 im Alter von 64 Jahren verstorbene Zsigmond Rákóczi bestattet. Die Inschrift der rotmarmornen Tumba läßt darauf schließen, daß in der Gruft auch Anna Gerendi, die etwa zehn Jahre früher gestorbene zweite Gemahlin des Fürsten beigesetzt worden war.

Verfasser stellte fest, daß die in der Gruft vorgefundenen Knochen von fünf Personen stammen. Ein Teil der Knochen ist gut erhalten, während der andere Teil stark verwest ist. Diese schlecht erhaltenen Knochen dürften aus dem Friedhof, der die mittelalterliche gotische Kirche umgab, stammen.

Die gut erhaltenen Knochen eines Skeletts dürften die Gebeine Zsigmond Rákóczis sein. Sie entsprechen den Knochenresten eines sechzigjährigen Mannes von kräftigem Körperbau. Die ebenso gut erhaltenen Oberschenkelknochen einer Frau dürften als Skelettrelikte der Anna Gerendi angesprochen werden.

Überaus problematisch war der in der Gruft vorgefundene Schädel eines Mannes. Wie die Abbildungen 8, 9, 10 und 11 deutlich zeigen, sind auf den Schädelknochen die Spuren von schweren Verletzungen erkennbar, die von Schwerthieben stammen dürften. Am augenfälligsten ist die zweieinhalb Zentimeter lange und ein halbes Zentimeter breite Lücke im rechten Schläfenbein, die zweifelsohne durch eine Hiebwaaffe verursacht wurde. Doch bezeugen die Knochenränder einen derartigen Grad der Heilung, daß wir mit Recht vermuten können, daß der Verwundete dieses Trauma überlebt hatte.

Verfasser ist der Meinung, daß diese Schädelknochen nicht zum Skelett Zsigmond Rákóczis gehören. Es ist ja wahr, daß der Fürst an zahlreichen Schlachten gegen die osmanischen Eroberer teilgenommen hatte — verdankte er doch seinen Ruhm hauptsächlich den Siegen, die er über die Türken errang — es ist aber erstaunlich, daß keine einzige Angabe auf uns überkommen ist, aus der wir auf eine derartig schwere Kopfverletzung folgern könnten. Nicht einmal Miskolci Csulyak István, der reformierte Prediger, der lange Zeit zur Gefolgschaft des Fürsten gehörte und bei seiner Grablegung einen langwährenden Nekrolog hielt, erwähnte nichts derartiges. Istvánfy, der namhafte Historiker jener Zeit, berichtet über eine sehr schmerzhaft erkrankung der Unterbeine des alternden Zsigmond Rákóczi, die ihn an der Ausübung seiner fürstlichen Repräsentationspflichten stark behinderte.

Noch auffallender ist der Bericht von József Kassay, dem Pfarrer von Szerencs, der in seinem 1820 herausgegebenen Werk „Szerencs város leírása“

(Schilderung der Stadt Szerencs) demnach er 1797 und 1805 in der Gruft zwei Schädel gefunden hatte. Einer sei entschieden ein Frauenschädel gewesen, den er für den Schädel der Anna Gerendi hielt. Den anderen Schädel mit acht Zähnen hielt er für den Schädel des Fürsten. Mehr Schädel gab es in der Gruft nicht. Bemerkenswert ist, daß Kassay, der Korrespondierendes Mitglied der Ungarischen Akademie der Wissenschaften war und sich stets als hervorragender Beobachter erwies, die gewaltigen Schädelverletzungen mit keinem einzigen Wort erwähnt, die sogar einem Laien sofort in die Augen fallen würden und auch ein Nichtkundiger gleich erkennen kann, daß sie von Hieb Waffen stammen.

Daraufhin kam Verfasser zu der Erkenntnis, daß Kassay 1797 und 1805 nicht den gegenwärtig in der Gruft befindlichen Schädel gesehen und untersucht haben dürfte.

Letzten Endes weicht auch der anthropologische Charakter des verletzten Schädels stark von dem Bildnis des Fürsten auf einer Zehndukaten-Münze ab. Die Kunstfertigkeit der siebenbürgischen Graveure läßt keinen Zweifel über die Glaubwürdigkeit des Bildnisses aufkommen. Den von Kassay erwähnten Frauenschädel konnte Verf. nicht untersuchen, weil er bereits 1937 spurlos abhandengekommen war.

A. SAÁD

Borsodi, abaúji és zempléni céhpecsétek

Magyarország feudáliskori ipartermelésének túlnyomó része a céhes szervezettű ipar keretei között ment végbe. A céhes ipar története tehát a magyar gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténet egyik jelentős területe. A magyarországi céhes ipar történetét elsőnek *Szádeczky* Lajos foglalta össze [1]. Kezdeményezése nyomán az 1900-as évek elején megjelent ugyan jó néhány tanulmány egyes magyarországi céhekről, s a néprajztudomány is produkálta néhány kismesterség regionális feldolgozását, de a céhek gazdasági és társadalmi jelentőségéről csak a legutóbbi időben kezdtek alapos rendszerező és új, óriási ismeretanyagot feltáró dolgozatokat megjelentetni [2].

A céhes élet általánosan elterjedt használati tárgyai közül a pecsétek alkalmazását a gazdasági élet, és ezzel együtt a jogviszonyok bonyolultabbá válása hívta életre és terjesztette el. Az egyre növekvő gazdasági súllyal rendelkező céhek a 13. századtól — Magyarországon a 15. század második felétől — kezdve használtak pecséteket. Ezek általánossá válása Nyugat-Európában a 14. századra [3], Magyarországon a 17. századra tehető [4].

A pecsétek fontosak számunkra, hiszen sok esetben pusztán létükkel is egy-egy valaha működött céhről adnak bizonyosságot. A pecsétek köriratai, főként a 16—17. századi magyar feliratúak, érdekes nyelv- és írástörténeti adatokat is szolgáltatnak. A céhpecsétek tanulmányozása talán technikatörténeti vonatkozásban a legjelentősebb. A céhpecséteken ugyanis többnyire a kézműves mesterség jellegzetesebb szerszámain, vagy termékeit örökítették meg, és mivel a régi kézműipari szerszámokból — különösen a már kihalt régi szakmákból — jóformán alig maradt fenn valami, a pecséteken megjelenített eszközök képei (más céhes eszközök ábrázolása mellett) szinte egyedüli tudósítások a régi termelőeszközökről. A céhpecsétek szerszámábrázolásai szakszerűség és hitelesség szempontjából pontosabbak, s megbízhatóbbak egyéb egykorú ábrázolásoknál. A pecsétek az eszközök mellett gyakran munka közben ábrázolják a mestert, vagy legényt, s ilyen esetben technikatörténeti jelentőségén túlmenően értékes viselettörténeti adalékokkal is szolgálnak. Több pecsét vésete, hisz sokáig az ötvösök készítették ezeket, művészi színvonal tekintetében is jelentős [5]. A kisebb jelentőségű kezdeményezések után [6] újabban feléjük fordult néhány néprajzkutató érdeklődése, s kutatásaik a céhpecsétek gazdaság-, nyelv-, technika-, viselet-, művészet- és helytörténeti, valamint néprajzi, ikonográfiai és heraldikai jelentőségét bizonyították [7].

Dolgozatunkban összegyűjtöttük a történelmi Borsod, Abaúj-Torna és Zemplén megyék mai határainkon belüli területén egykor használt céhpecséteket. Közöljük azokat is, melyeket ugyan nem vidékünkön — hanem a mai Szlovákia területén — használtak, de maguk a pecsétek a mai Borsod-Abaúj-

Zemplén megyebeli gyűjtemények valamelyikében található. Céhpecséteinkről eddig *Szendrey* János írt néhány sort (közölve 4 pecsét rajzát) Miskolc-monográfiájában [8], majd *Leszih* Andor ismertetett összesen 10 darab pecsétet az Adalékok Zemplén vármegye történetéhez 1903-as, 1905-ös és 1906-os évfolyamaiban [9]. Újabban pedig *Jakob* Károlynak és *Nagybákay* Péternek jelentek meg területünkre is vonatkozó közlései [10].

Az 1900—1930-as években a Borsod-Miskolci Múzeum, főleg *Leszih* Andor és *Megay* Géza révén nagyon szép, a régi céhes időket dokumentáló anyagot gyűjtött össze Miskolcra és környékéről. Közülük a behívótáblákat már közreadtuk [11]. Múzeumunk itt bemutatandó céhpecsétanyagát kiegészítettük a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztálya, a sárospataki Tiszánineni Református Egyházkerület Múzeuma és a sárospataki Rákóczi Múzeum gyűjteményeiben megtalálható pecsétekkel is. Dolgozatunkban a máig fennmaradt ércpecsétek mellett ismertetjük azon pecsétnyomatokat is, melyeknek eredetije nincs meg, de a megye céhes iratanyagában fellelhetők. Ugyancsak közöljük a céhpecsétekhez kapcsolva az iparágak legjellemzőbb, mesterségjelvényeket tartalmazó mesterpecséteit is.

Az iparos kismesterségek kialakulásának, rendszerének nagyon jó összefoglalását adja *Nagybákay* Péter a veszprémi céhpecsétnyomókról írott dolgozatában [12], így azok ismertetésétől itt eltekintünk. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei anyagunkat az általa alkalmazott rendszerben — szakmák szerint sorra véve — adjuk közre, segítendő ezzel egy későbbi országos összefoglalás készítőjének dolgát.

I. Élelmezési ipar

1. Miskolc legelőször szabályzatot nyert céhét a mészáros mesterek alakították [13]. Céhük régi pecsétjét *Marjalaki Kiss* Lajos közli a Miskolc városi

1. kép. A miskolci mészáros céh pecsétje a 17. századból.

levéltárban talált 1694-es és 1752-es irat alapján [14]. A pecsét mezejét egy nagy ökörfej uralja, amelyet kétoldalt hold és egy hatágú csillag rajza díszíti (1. kép). A céhpecsét mellett a mesterpecségeket is hasonló motívumok jellemzik. Több mesterpecsét közül, amelyeknek fő motívuma az ökörfej és a két keresztbetett bárd volt, kettőt emelünk ki. Az egyik Daubner János 18. század végi, 19. század eleji ovális pecsétje (legnagyobb szélessége 2 cm, a legkisebb 1,5 cm), melyen középpőtt egy nagy ökörfej van, mellette kétoldalt oroslánok. A villás szarvak között D S monogram és egy juh rajza. A pecsétet alul két keresztbetett bárd díszíti [15]. Soltész Mihály miskolci mészáros több mestertársával együtt 1784-ben aláírt egy contractus-levelet, melyen az övé az egyetlen épen maradt pecsétnyomat. A szögletes, pajzs alakú nyomaton felül S M monogram szerepel, alatta kétoldalt mancsaikban bárdot és bunkót tartó oroslánok. A pajzs alak alsó részét egy nagy ökörfej foglalja el, kétoldalt egy-egy kutya (?) rajzával. A pecsétnyomat szélessége 1,6 cm, magassága 1,8 cm.

2. A miskolci pék egylet sárgarézfejű, esztergált fanyelű pecsétet használt. A pecsét kerek nyomófelületén vonalak között körben felirat fut: „A MISKOLCI PÉK EGYLET PECSÉTJE 1855””. Középen ötágú korona alatt, két talpazaton álló oroslán lábaival kiflit, peracet és egy piskóta alakú süteményt tart [16]. A pecsét magassága 9,2 cm, a kerek nyomófelület átmérője 3,6 cm (2. kép). A pékmesterek pecségei közül, melyek díszítő elemei mind egyformák,

2. kép. A miskolci pék egylet 1855-ös pecsétje.

3. kép. Szentandrassy Antal miskolci pék pecsétje.

Szentandrassy Antal miskolci pék pecsétjét írjuk le. A pecsét kör alakú, átmérője 2 cm, a szegélyen belül két oroslán kiflit és peracet tart. Fölöttük A. Sz. monogram. Az oroslánok talpa alá vonallal elválasztva piskóta alakú sütemény formáját véste a készítő (3. kép) [17].

II. Bőripar

Miskolcon és környékén rendkívül fejlett volt a bőripar. Megmutatkozik ez a fejlettség az itt bemutatandó pecsétek számában is. Varga, szücs és tímár pecsétünk ugyan kevés maradt fenn, annál nagyobb azonban a csizmadia-céh-pecsétek száma.

3. A miskolci varga céh pecsétje [18] sárgarézből készült, domború külső peremmel, nyolcszögű, közepes hosszúságú nyéllel. A pecsét mélyen vésett, a külső, díszítő jellegű körön belül felirat fut: „MISKOLCZ V. WARGA. PECZETI”. Ezen belül a virág és levélformák között elosztott betűk vannak: „Z S W B H I”. A betűk egy mélyen vésett pajzsot fognak közre, melyben rövid nyelű bicskia van. A pecsét külső peremére a készítés évszámát vésték: „ANNO 1721”, de stílusa ennek ellenére inkább a 17. századra utal. Teljes magassága nyéllel együtt 7,2 cm, a pecsét átmérője 3 cm (4. kép). A varga céh az 1721-es

4. kép. A miskolci varga céh 1721-es pecsétje.

5. kép. A miskolci varga céh kisebbik, 18. századi pecsétje.

pecsét mellett használt egy ugyancsak a 18. században készült pecsétnyomót [19]. Ez kis testű, sárgaréz pecsét, melynek négyszögű, átlukasztott nyelét és nyolckarélyos külső peremű, ovális nyomófelületű fejét egy domború gyűrű fogja össze. A pecsét körirata a következő: „A MISK. B. VARGA CZE PE:”. Középen sarló alakú görbe kés (*tímárkés*) van. Magassága nyéllel együtt 5 cm, a pecsét legnagyobb átmérője 2 cm, legkisebb átmérője 1,6 cm (5. kép).

4. A sátoraljaújhelyi szücs céh 8 cm hosszú réz nyelű pecsétet használt. A kör alakú, 3,2 cm átmérőjű pecsét belsejében karcsú oroszlánok díszes, kifejlesztett állati bőrt tartanak, négy sarkánál fogva. Felül középen korona van, körül pedig vonaldíszítés. A körirat szövege: „SAT. UJHE. VAR. SZÜ. MES. PEC.”. A pecsét fejének oldalán a készítés éve olvasható: 1722 [19/a].

5. A miskolci szücsök 1765-ös pecsétje vas testű, egy gyűrű által két részre osztott pecsét, a vasra erősített, rézlapba vésett nyomófelülettel [20]. A nyomófelületen a vastag keretező vonalon belül körül felirat fut: „SIGILLUM CEHAE PELLIONUM ANO 1765”. Belül középen a korona alatt két ágaskodó oroszlán díszes, kifeszített prémet tart. A pecsét magassága nyéllel együtt 11 cm, nyomófelületének átmérője 3,4 cm (6. kép).

6. kép. A miskolci szücs céh 1765-ös pecsétje.

7. kép. A miskolci magyar-tímár céh 1833-as pecsétje.

6. A miskolci magyar-tímár céh pecsétje csak nyomtatban maradt meg [21]. A repedezett, hibás nyomaton körül felirat van: „MISKOLCZI MAGYAR TIMÁR CZÉH PETSET +”. Belsejében az 1833-as évszám fölött, és az ötágú korona alatt két oroszlán, melyek egymással keresztbe rakott tímárszerszámokat (faragókést és két szinelőt) tartanak. A kerek pecsét átmérője 3 cm (7. kép). A mesterek pecsétjei közül Jacob Unrein-ét és Hajdú Andrásét ismerjük. Jacob Unrein valószínűen miskolci tímár volt, pecsétje sárgaréz testű [22]. Az ovális nyomófelületet majdnem körüléri a felirat: „JACOB UNREIN: 1800”. A felirat két sátrózott alapon álló oroszlánt vesz közre, az oroszlánok lábaikba két keresztbe rakott, enyhén hajlított szinelőt (húsolókést) tartanak. Feljük ötágú koronát véstek. A pecsét Szendrey János pecsétgyűjteményéből való, magassága 4,7 cm, nyomófelületének legnagyobb átmérője 2,4 cm, legkisebb átmérője 2,2 cm. Hajdú András miskolci tímármester pecsétje sárgaréz fejű, esztergált nyelű pecsétnyomó. Nyomófelülete kerek, rajta írott betűvel körirat: „Hajdú András”. Az írás három tímárszerszámot fog közre: középen függőlegesen áll a bőr vékonyítására szolgáló, fenn vízszintes, alul függőleges nyelű, tímár faragókés (börgyalyu), mögötte pedig két kétnyelű, keresztbe rakott, enyhén hajlított szinelő, vagy húsoló kés. A pecsét teljes magassága 10,5 cm, kerek nyomófelületének átmérője 2,7 cm.

7. A sárospataki csizmadia céh 1609-es pecsétje csak lenyomatban maradt

meg [24]. A kör alakú, hibás nyomatú pecséten körül felirat van: „S. ROS . . . .
. . . . MACZIA CHE PECZETY”. A köriraton belül egy egyenes vonalú, három
helyütt díszített címerpajzsban 1609-es évszám alatt csizma és musta látható.
A pecsét átmérője 3,2 cm (8. kép).

8. A tokaji csizmadia céh 17. századi pecsétje is egy vándorkönyv egyik
lapján maradt meg [25]. A kerek, 3,5 cm átmérőjű pecsétnyomat körirata: „AZ
TOKAI BECSÜLETES CSIZMA CE PECSE +”. Középen a kiterjesztett szár-
nyú angyal kerek talpú, csizmával díszített címert tart, melynek két oldalán
musta és bicskia van. A pecsét kora — formája alapján — a 17. századra te-
hető (9. kép).

8. kép. A sárospataki csizmadia céh
1609-es pecsétje.

9. kép. A tokaji csizmadia céh
17. századi pecsétje.

9. A mezőcsáti csizmadia céh 17. században készített pecsétje egy vándor-
könyv 1811-ben írt bejegyzése mellett található [26]. A kerek, 2,7 cm átmérőjű
pecsét rossz, hibás nyomatú. Köriratából csupán egy részlet: „N CSAT” betűz-
hető ki. A központi helyet elfoglaló kerek talpú pajzsban egy nagy csizma
alakja vehető ki, a pajzs felé pedig pelikán teríti ki védőn szárnyait. A pecsét
korát metszése alapján a 17. századra tehetjük.

10. Az olaszliszka-i csizmadia céh 1646-os pecsétnyomója ovális, sárgaréz
lapú. Átmérője 3,3x3 cm, magassága 11,5 cm. Nyomófelületén két oroszlán
csizmát támogat, fölötté korona. Körirata a következő: „LISZKA:NŐ CZE PE-
CSETJE 1646” [26/a].

11. A gönci csizmadia céh vas testű, rézlemez nyomófelületű pecsétet hasz-
nált [27]. A kör alakú nyomófelület körirata: „GÖNCI: CZIZMADIA: CZEHNK:
PETSETI: 1683 +”. A köriraton belül kétszárnyú angyal kitért karjai alatt
ovális pajzsban csizma alakja látható. A pecsét vas nyele nyolcszögletű, alul a
nyomófejnél gyűrűvel. A pecsét hossza 8,7 cm, átmérője 3,1 cm (10. kép).

12. A sátoraljaújhelyi csizmadia céh pecsétjének nyomata több vándor-

könyvben fennmaradt [26]. A vörös pecsétviasz-nyomatok külső kettős vonalkörében felirat fut végig: „SIGILLVM CEHAE COTURNAR: UJHELYEN +”. A pecsétmezőben egy háromlábú vaskos tőke mellett dolgozó mester látható, kezében bicskiával, felette egy-egy cipővel és csizmával, „A M” monogrammal. A tőke lábai között „C M” monogram, az alsó szelvényben pedig 1688-as évszám olvasható. A kör alakú pecsét átmérője 4 cm (11. kép).

10. kép. A gönci csizmadia céh 1683-as pecsétje.

11. kép. A sátoraljaújhelyi csizmadia céh 1688-as pecsétje.

13. A szikszói csizmadia céh pecsétje ugyancsak vörös viasz nyomalban maradt fenn [29]. Körirata: „SIGILUM CAEHORUM COTTURNARI SIKSAIENSIS”. Belül virágindák között egymás alatt bicskia, musta és csizma alakja látható. A bicskia két oldalán 1666-os évszám olvasható. A kerek pecsét átmérője 3,4 cm (12. kép).

14. A miskolci csizmadia céh 1707-es pecsétjét egy 1873-ból származó vándorkönyvből ismerjük [30]. A papírba nyomott pecsét körirata a következő: „SIGILLUM COTURNARIORUM MISKOLCZIENSIS 17—07”. A kiterjesztett, szárnyú, feje fölött koronával ékesített angyal alatt szerszámok (bicskia, musta, dikics) és egy sarkantyús csizma rajza van. A nyomat átmérője 3,5 cm (13. kép).

E korai pecsét mellett aztán már csak az 1874-es ipartársulati pecsétnyomót ismerjük [31]. A vasállványra egy szárnyas csavarral rögzíthető pecsét kerék réz nyomófelületére a következő feliratot vésték: „A MISKOLCZI CSIZMADIA IPARTÁRSULAT PECSÉTJE 1874”. A minden dísz nélküli bélyegző magassága 4,5 cm, nyomófelületének átmérője 3,7 cm (14. kép).

A céh- és társulati pecséten kívül gyűjteményünkben van J. G. miskolci csizmadia mester pecsétgyűrűje is [32]. Az ovális nyomófelületű díszes pecsétgyűrű gazdag vésete a következőket tartalmazza: a nyomófelület közepét egy sarkas csizma foglalja el. Fölötte ötágú korona, a csizmát alul két babérág övezi. Oldalain bicskia és musta, jobbról pedig sodróvas rajza látható. Az ötágú ko-

12. kép. A szikszói cizmadia céh
1666-os pecsétje.

13. kép. A miskolci cizmadia céh
1707-es pecsétje.

rona két oldalán van a tulajdonos mester monogramja: J G. A gyűrű átmérője 2,5 cm, a nyomófelület legnagyobb átmérője 2,4 cm, legkisebb átmérője 1,9 cm (15. kép).

15. Az abaújszántói cizmadia céh 1751-es pecsétje lenyomatban egy 19. századi legény szabaduló levelén maradt fenn [33]. A piros pecsétviasz-nyomat kívül vonalak között körülfutó felirata a következő: „SIGILLUM:COTURNARIORUM.SANTO”. Az erősen stilizált, koronás fejű angyal kiterjesztett szárnyai alatt biciskia, musta, dikics rajza látható, alul az 1751-es évszámmal közrefogva pedig egy csizma. A pecsétnyomat átmérője 4 cm (16. kép).

14. kép. A miskolci cizmadia
ipartársulat 1874-es pecsétje.

15. kép. J. G. miskolci cizmadia-
mester pecsétgyűrűje a 19. századból.

Az abaújszántói csizmadiák céhe a 19. század közepétől új pecsétet használt [34]. A vándorkönyvben egy 1882-es abaújszántói bejegyzés mellett szereplő pecsétnyomat külső kettős vonalkörében felirat fut: „PSZANTAI N CSIZ CZEH PETSETIE”. Az ovális belső térben musta, dikics, bicskia és sarkantyús csizma alakja látható. Bizonytalanul olvasható az 1845-ös dátum, a musta két oldalára elosztva. A pecsétnyomat ovális, legnagyobb és legkisebb átmérője 2,2 és 1,7 cm.

16. A tályai csizmadiák céhének pecsétje a 18. századból való [35]. A pecsét vándorkönyvben megmaradt nyomatanak körbefutó felirata a következő: „TALJAI CS... CZEH PECSET”. A nyomat hibás. A felső részt magyar ruhás, csizmás egész alakos figura uralja. Az alsó részt csizma és musta alakját övező négykaréjos pajzs díszíti. Közöttük szimmetrikus girlandok töltik ki az üres teret. A kerek pecsét átmérője 2,8 cm.

17. A zempléni varannói suszter céh pecsétje 1837-ben készült [36]. Az esztergált nyelvű rézpecsét nyomata kör alakú. A külső díszítő pontsoron belül felirat fut: „VARANNOI SUSZTER—CEH PETSETJE”. Az ötágú korona alatt két ágaskodó oroszlán csizmát és cipőt tart. Alatta a készítés idejét jelző, 1837-es évszám. A pecsét magassága 7,1 cm, átmérője 3,4 cm. Múzeumba 1938-ban került (17. kép).

16. kép. Az abaújszántói csizmadia céh 1751-es pecsétje.

17. kép. A varannói suszter céh 1837-es pecsétje.

18. A miskolci cipész ipartársulat pecsétjének nincs képes ábrázolása [37]. Az esztergált fa nyelvű, sárgaréz fejű pecsét felirata: „MISKOLCZI CZIPESZ IPAR TÁRSULAT PECSÉTJE 1875”. Magassága nyéllel együtt 9,7 cm, kissé ovális nyomófelületének legnagyobb és legkisebb átmérője 3,3 illetve 3 cm (18. kép).

19. A miskolci szijgyártók céhének pecsétje sárgarézből való, esztergált fa nyéllel [38]. A pecsét nyomófelülete mélyen vésett, a külső vaskos körön belüli

felirata a következő: „A MISKOLCZI NS. SZIJÁRTÓ CZEH PETSETE 1794”. A köriraton belül két lebegő angyal egyik kezével koronát, alatta pedig hosszúsúkás pajzsban kötőféket tart. Magassága 8 cm nyelével együtt, a pecsétnyomó felületének átmérője 3,8 cm (19. kép).

18. kép. A miskolci cipész ipartársulat pecsétje 1875-ből.

19. kép. A miskolci szijgyártó cég 1794-es pecsétje.

20. A sátoraljaújhelyi szijgyártó és kötélverő cégnek két pecsétjét ismerjük [39]. Mindkét pecsét kör alakú, 4,2 cm átmérőjű, anyaguk réz, nyelük nyolcszögletű, teljes magasságuk 5,6—5,6 cm. Az egyik, a korábbi pecsét nyomóko-

20. kép. A sátoraljaújhelyi szijgyártók és kötélverők cégének 1835-ös pecsétje.

21. kép. A sátoraljaújhelyi szijgyártó és kötélverő cég pecsétje 1842-ből.

rongja — rendkívül érdekes, e korból szokatlan módon — csupán szöveget tartalmaz: „A S. A. UJHELYI. N: SZIARTO. ES. KÖTELVERO: EGYESÜLT. C: COMMISSARIUSI: HIVATALÁNAK PECSETJE: 1835.” A másik pecsét már a hagyományos formákat követi. Köriratán („S. A. UJHELYI. SZIJARTO. ES. KÖTELVERŐ. CP. 1842.”) belül ötágú korona alatt két ágaskodó oroszlán ketéoszott cimerpajzsban, kötélverő szerszámokat (száltartót, tekerőhorgokat) és a szíjgyártókat jelképező kötőféket tart (20. és 21. kép).

III. Vas- és fémipar

21. A sárospataki ötvös céh 17. század elejéről származó pecsétjét *Mihalik* József írja le 1892-ben. A pecsétet ő is csupán nyomtatban ismeri, amely egy 1639-ben kelt okmányon szerepel. A kör alakú, 2,4 cm átmérőjű pecsétnyomat nagy latin nyelvű felirata mondatszalagon olvasható: „MAGIST AVRIFB”. A pecsét közepén fedeles, talpas serleg áll, fölötte nyílt, háromágú leveles korona. A serleget felirat oldalozza: „SAROS PATAC” [39/a].

22. A miskolci kovács céh pecsétjének teste vasból készült [40]. Feje nyolc-, nyele négyszögletű, végén zsinór számára lyukkal. A nyomófelületet a vékony rézlemezbe metsztették, s az a vasfejhez van erősítve. Formája szintén nyolcszögű, girlandokkal dúsán díszített. A mélyen vésett keretező vonalon belül körben felirat fut: „NEMES MISKOLTZI KOVÁTS CHÉ PETSETYE”. Belül a feliraton egy behajlított kar patkoló kalapácsot tart, mellette pedig egy hat szöglyukas patkó. Alattuk a készítés évét jelző 1719-es dátum. Magassága nyéllel együtt 8 cm, átmérője 3,2 cm (22. kép).

A miskolci kovácsok céhe készítettett pecsétet a 19. század első felében is [41]. A hengeres testű rézpecsét nyele végén kidudorodó bütyök van, amelyet láthatólag szétlapítottak és szétrepesztettek a pecsétre mért kalapács-

22. kép. A miskolci kovács céh 1719-es pecsétje.

23. kép. A miskolci kovács céh pecsétje a 19. század első feléből.

ütések. A vaskos pecsétfej ovális, vésete a következő: a külső keretvonalon belül felirat: „A MISKOLCZI NS KOVÁCS CZÉH PECSÉTJE”. Ezen belül két babérág fogja közre a mesterség jelvényeit. Felül ötágú korona, alatta kilenc szeglyukas patkó, ez alatt pedig patafaragó, csípőfogó és kalapács csillag alakban egymásra helyezve. A pecsét hossza nyéllel együtt 10 cm, a nyomófelület legnagyobb átmérője 2,7 cm, legkisebb átmérője 2,5 cm (23. kép).

Ugyancsak a 19. század elejére tehetjük a korát annak az egyszerű, kicsi méretű, kerek, csak lenyomatban megmaradt pecsétnek is [42], amelynek körbefutó felirata a következő: „N. KOVATS CEH. MISKOLTZ.” A pecsét közepét egy korona és egyetlen nagy patkó foglalja el. A pecsét átmérője 2,5 cm.

23. A mádi kovács-kerékgyártó céh pecsétje vasból készült [43]. A pecsét gömbben végződő nyele vasból esztergált, nyomófelületét is vasba metsztették. Belső rajzát, ahol korona alatt két ágaskodó oroszlán egyszerű vonalú pajzsban patkót, csillag alatt bognárbárdot, patafaragót és egy kereket tart, körben felirat övezi: „MÁDI. KOVATS. ES. KEREGIARTO. CEH. PETSETIE. 1818”. A kör alakú pecsét átmérője 4 cm (24. kép).

24. A szomolnoki és stószli lakatosoknak közös céhük és céhpecsétjük volt [44]. A sárgarézből készült pecsétnyomó szára nyolcszögű, kissé elhajlott. Ovális nyomófelületében középen cartouche pajzsban lakat, két keresztbe tett pisztoly és kulcs van. Körirata négy osztású levélkoszorúban a következő: „SIGILVM. SERATORVM. SCHMOLNITZENSVM. ET STOSI”. Vaskos nyomókorongja külső domborulatára évszámot véstek: „ANNO 1702”. Magassága nyéllel együtt 7 cm, ovális nyomófelületének legnagyobb és legkisebb átmérője 4, ill. 3,3 cm (25. kép).

24. kép. A mádi kovács és kerékgyártó céh pecsétje 1818-ból.

25. kép. A szomolnoki és stószli lakatos céh 1702-es pecsétje.

25. A miskolci lakatosok, óráskok, puskaművesek céhének pecsétje vas testű [45]. Nyele nyolc-, majd négyszögű, a pecsét feje kerek. A véséssel díszített réz nyomólapot a vastesthez erősítették. A pecsét lenyomatán a következő a körirat: „MISKOLCZI LAKAT GYARTÓ CÉH PECSETIE AO”. A köriraton belül vésett produktumok: nyelves zárószerszék, sarkantyú, kulcs, kovás puska, lakat és óra. E két utóbbit veszi közre az 1718-as évszám. A pecsét magassága nyéllel együtt 9,7 cm, a kerek nyomófelület átmérője 3 cm (26. kép).

A miskolci lakatosok és puskaművesek — közös pecsétjük tanúsága szerint — külön is készítették és használtak egy pecsétet [46]. A vas testű és réz nyomófelületű pecsét nyele nyolcszögű, keresztgyűrűkkel négy tagozású. Vége az ütögetéstől szétlapult. A nyomófelület kerek, vésete a következő: körben felirat olvasható: „MISKOLCI: LAKAT GARTO: CEH PECSETE”. Belülől vonal határolja a figurális díszektől. Itt kovás szerkezetű pisztoly, kulcs, lakat, sarkantyú és 1718-as évszám vésete van. A pecsét magassága nyéllel együtt 7,2 cm, a nyomófelület átmérője 2 cm (27. kép).

26. kép. A miskolci lakatosok, óráskok, puskaművesek céhének 1718-as nagy pecsétje.

27. kép. A miskolci lakatosok és puskaművesek 1718-as kicsi pecsétje.

A miskolci óráskok, lakatosok, ötvösök, puska- és acélművesek céhe 1836-ban új közös pecsétet készítettett [47]. A vaskos és teljes egészében vasból készült pecsétnyomónak nyolcszögű nyele és kerek nyomófelülete van. A nyomat a következő, a mesterségeket jellemző elemeket tartalmazza: közepét egy nagy zsebóra rajza foglalja el. Az óra díszes felhúzó szerkezetével ellentétes oldalt egy kehely vésete, két másik pólust pedig két-két keresztbe fektetett kulcs, illetve pisztoly díszíti. Ugyancsak a közepén elhelyezett óra osztja ketté a vésett 1836-os évszámot. A pecsétet körben felirat veszi körül: „ORÁS LA-

KATOS ÖTVÖS PUSKA ÉS ACÉL MŰVES NS CÉH PETSÉTYE MISKOLTZON". A pecsét magassága nyéllel együtt 12 cm, a nyomófelület átmérője 4,2 cm (28. kép).

26. A sátoraljaújhelyi lakatosok, bádogosok és puskaművesek céhének pecsétje a 19. század közepe körül készült [48]. Simára esztergált, hengeres réz nyelű pecsétnyomó, melynek ovális nyomófelületét a peremen hosszú felirat díszíti: „S. A. UJHELYI EGYESÜLT LAKATOS BADOGOS PUSKAMŰVES CZÉH PECSÉTJE”. Közepére ötágú korona alá puskát, két keresztbe tett kulcsot és egy öntözőkannát véstek. A pecsét magassága nyéllel együtt 8 cm, az ovális pecsétfej legnagyobb szélessége 4,2 cm, legkisebb szélessége 3,1 cm. Múzeumi gyűjteménybe 1880-ban került (29. kép).

28. kép. A miskolci órássok, lakatosok, ötvösök, puska- és acélművesek céhének 1836-os pecsétje.

29. kép. A sátoraljaújhelyi lakatosok, bádogosok és puskaművesek céhének 19. századi pecsétje.

27. A miskolci sárgaréz-műves, cinöntő, esztergályos, bádogos és tücsináló mesterek céhének artikulussai 1805-ből származnak [49]. A céh 1808-ban készített többféle pecsétnyomót. Az egyik pecsét az öt mesterség jelvényeit, munkaeszközzeit-produktumait ábrázolja öt mezőbe osztva, a következő többsoros felirattal: „IN:SIGEL:DES:FEREINBARTEN:HANDWERK:IN:MISCHKOLTZ.1808: GÜRTLER + FLASCHNER + ZINGISSER + DRESCHLER + NADLER” [50]. A másik pecsét csak négyféle mesterségben dolgozó kézműves mestereket képvisel. Az esztergályosok kimaradtak, s a pecsét felirata a négy részre osztott pajzsban foglalt rézműves, cinöntő, tücsináló és bádogos számszámok, valamint a fölöttük levő korona, és 1808-as évszám körül a következő: „SIGL DER GÜRTLER ZINGISSER NADLER FLASCHNER HANDWERKVEREIN IN MISKOLTZ +” [51]. A két közös, több mesterséget összefogó pecsétén kívül minden szakág művelői külön-külön pecsétet is csináltattak és használtak. Egyedül az esztergályosok pecsétjéről nem tudunk.

A sárgaréz műves (Gürtler) mesterek pecsétjének körirata: „DES ERB GÜRTLER HANDWERKS INSIEGEL MISKOLTZ”. Középen a kiterjesztett szárnyú sas füstölőt lenget, alatta négyszögletes keretbe metszett kis kézi üllő, körző, bőrlukasztók, kalapács és ráspoly képe. Ugyanilyen elemeket tartalmaz az 1845-ből való pecsétjük is, melynek felirata: „GÜRTLER GESELLSCHAFT ZU MISCHKOLZ” (30—31. kép) [52].

30. kép. A miskolci sárgaréz műves mesterek 1808-as pecsétje.

31. kép. A miskolci sárgaréz műves mesterek 1845-ös pecsétje.

A címöntők (Zingiesser) pecsétjének körirata: „DES ERB ZINGIESZER HANDWERKS IN . . EGEL”, míg középen szögletes, nagy fülű váza és öntött edények rajza látható. Alul „MISKOLTZ 1808” felirat olvasható [53].

A tücsinálók (Nadler) 1808-as pecsétje babérágak között, ötágú korona alatt varrótűt, gombostűt, horgaskapcsot és stilizáltan húros pergőfűrőt ábrázol. Körirata: „DES ERB NADLER HANDWERKS IN SIEGEL MISKOLTZ +” [54].

A bádgosok ugyancsak 1808-as pecsétje közepén álló lámpást tartó két griffet ábrázol, s a körirat a következő: „DES ERB FLASCHNER HANDWERKS IN SIEGEL MISKOLTZ (32. kép) [55].

IV. Textilipar

28. A miskolci takács céh 1798-ból való pecsétje vége felé elkeskenyedő, feje felé vastagodó ormóttan négyszögű nyelű vas pecsét, réz nyomólappal [56]. A nyomófelület kerek, vésete a következő: köriratán („SIGILLUM TEXTORUM CEHALE MISKOLTZIENSIVM + 1798.”) belül mély vésettel, egyik kezükkel ötágú koronát tartó, két angyal áll, másik kezükkel a közepén elhelyezkedő nagy címerpajzsot tartják. A pajzsban háromszög alakban véggel érintkező három vastag vetélő van. A pecsét magassága nyéllel együtt 11 cm, nyomófelületének átmérője 4 cm (33. kép).

32. kép. A miskolci bádogos mesterek 1808-as pecsétje.

33. kép. A miskolci takács céh pecsétje 1798-ból.

29. A tállyai és abaújszántói takács céh pecsétjéről Leszih Andor ír 1906-ban. Egy általa pontosabban meg nem jelölt helyű vörös viaszba nyomott pecsétről ír, mely nyomat ötágú korona alatt egy levágott sarkú négyszögletes pajzsot tartó két angyalt ábrázol. A pajzsban kerek gombolyag körül három hegyével egymásnak állított vetélő, alatta 1815-ös évszám van. A pecsét körirata: „SIGIL:TEXTOR. CEHAL. TALYEN. ET SANTOVIEN”, átmérője 3,75 cm [75].

34. kép. A sátoraljaújhelyi takácsok céhének a 19. század elején készült pecsétje.

35. kép. A miskolci szabó és csapó céh 1732-es pecsétje.

30. A sátoraljaújhelyi takácsok céhének pecsétje kör alakú, 3,2 cm átmérőjű sárgaréz pecsétnyomó [58]. Esztergált fa nyele van, egész magassága 6,5 cm. A nyomófej köriratán („SA: UJHELYI PRIV. NS. TAKATS CZEH PE-TSET”) belül két ágaskodó oroszlán ötágú korona alatt pontokból alakított pajzsban háromszögbe állított három vetélőt tart. A céhpecsét a 19. század első felében készült, múzeumi gyűjteménybe 1880-ban került (34. kép).

31. A sátoraljaújhelyi posztónyírók pecsétjének rajzát *Marczali* Henrik közli 1902-ben, majd az ő nyomán *Leszik* Andor ír róla [58 a]. A szépen metszett pecsét latin nyelvű körirata a következő: „SIGILLVM. PANNIFICVM. OPPIDI. VYHELIEN”. Közepén az 1634-es évszámmal közrefogva díszes tárcsapajzsban nagy posztónyíró olló, és mögötte két keresztbe tett ilfa rajza látható.

32. A miskolci szabó és csapó céh pecsétje egyetlen réztömbből van megformálva [59]. Nyele vaskos, nyolcszögletű, nyomófelülete mélyen vésett. A pontfűzéren belül körben felirat fut: „MISKOLtZISZABO.eS.CSAPO.CHE.Pet-SetYe”. Közepét nagy nyitott szárú olló, mellette csapószerszámok (ilfa, csapófa, nyeles körömpő) díszítik, fölöttük pedig 1732-es évszám van. A pecsét magassága nyéllel együtt 7 cm, a nyomófelület átmérője 3,4 cm (35. kép).

33. Láthatóan ugyanazon (valószínűen miskolci és ötvös) mester kezétől származik a miskolci csapó és gubás céh 1732-es pecsétje [60]. A szabó és csapó, valamint a csapó és gubás céhek egymáshoz közel állók voltak. Mindkét céh

36. kép. A miskolci csapó és gubás céh 1732-es pecsétje

37. kép. A miskolci gubás ifjúi társaság 1827-ben készített pecsétje.

bélyegzőjének rajzos elemei sokban hasonlóak. Munkájuk lényegében a guba anyagának megszívésából, csapásából és kiszabásából állt, de hogy valami árnyalati különbség mégiscsak volt közöttük, hogy külön-külön céhcsoporthoz tartoztak, azt kifejezésre juttatja az egyazon időben, 1732-ben külön-külön készített pecsétnyomó [61]. A csapó és gubás céhnek réz testű, esztergályozott, átlukasztott nyelű pecsétje volt. A lapos pecsétfej nyomófelülete mélyen vé-

sett. Két keretvonal között körben felirat fut: „CSAPO ES GUBAS CHE PETSETYE MISKOLTZON”. A körön belül 1732-es évszám alatt gubás fonalsodroszék egy kereke, mellette ilfa, körömpő és csapófa rajza látható. A pecsét magassága nyéllel együtt 5,3 cm, a kerek nyomófelület átmérője 3 cm (36. kép).

A miskolci gubás ifjúi társaság 1827-ben készítettetett pecsétet [62]. A nyolcszögű hasáb nyelű, lapos fejű, teljesen sárgarézből készült pecsét nyomófelületének figurális ábrázolása szépen kidolgozott. A körbefutó feliratán („A BETSÜLETES GUBÁS IFJUI TÁRSASÁG PETSÉTYE”) belül fenn 1827-es évszám, alatta pedig kártolópadon és fonalsodroszéken dolgozó ifjút, valamint gerendán lógó két fonalmatringot ábrázoló véset van. A pecsét nyéllel együttes magassága 6 cm, a nyomófelület átmérője 3 cm (37. kép).

34. A sátoraljajúhelyi gubás céh pecsétje 3,4 cm átmérőjű, kör alakú sárgaréz pecsét, 10,5 cm-es esztergált fa nyéllel [63]. Nyomókorongjának körirata: „S:A:UJHELYI.GUBAS.CEH.PECSETYE”. A pecsét közepét egy vaskos vonal választja ketté. Felül hosszú kártolópadon mester dolgozik, a végébe szőlőfürtől metszett a készítő. Az alsó mezőt fonalsodroszék tölti ki. A pecsétnyomó a 19. század első felében készült (38. kép).

35. A miskolci szűrszabó mesterek 1838-ban váltak ki a szabó céhből, s ekkor alapítottak önálló céhet. Pecsétjük is ebből az évből való [64]. A vasból

38. kép. A sátoraljajúhelyi gubás céh 19. századi pecsétje.

39. kép. A miskolci szűrszabó céh 1838-as pecsétje.

készült, nyolcszögletes pecsétnyél felső végében négyszögű, nyomószervezetbe illeszthető csap van. A nyomófelületet sárgaréz lapba mélyen metsztették. Körül pontfűzéren belül körben felirat fut: „AZ BE. NE. MISKOLTZI SZÜRSZABÓ CZEH PETSETYE”. A pecsét közepét ötágú korona alatt két palmaággal körülölelt széles, barokkos pajzs foglalja el, melyben zsinóros dolmányos, süveges, nadrágot és csizmát viselő férfi áll. Széttárt kezeiben ollót és singest (mérő-

rudat) tart. A pecséten a korona két oldalán 1838-as évszám olvasható. Magassága nyéllel együtt 7,5 cm, a kerek nyomófelület átmérője 3,6 cm (39. kép). Hasonló feliratú és motívikájú szűrszabó pecsétnyomatokat ismerünk ugyancsak 1838-as évszámmal, melyeknél a központi alak nincs pajzsral övezve [65]. Ezek szerint a miskolci szűrszabók egyszerre két céhpecsétet készítettek.

36. A sárospataki szabó céh alapításának pontos idejét nem ismerjük. *Román János* közli a céh „renoválásának” 1724-es évét, az újabban előkerült 1555-ös jelzésű pecsétjük azonban azt bizonyítja, hogy a sárospataki szabó céh a 16. század közepén már működött [65/a]. A céh nyolcszögletű vas testű pecsétje nyelének vége szétnyílt a sok kalapálástól. A nyomófelületet kerek, 3,7 cm átmérőjű ezüst lapba metszték. A peremet körben levélfűzér díszíti, melyen belül latin nyelvű a körirat: „SIGILLVM + SARTORVM + SAROS + PATAKIENSIVM:”. A pecsét közepét tévesen fordítva metszett reneszánsz tárcsapajzsban egy inges-lajbis-gatyás fődetlen fejű mesterember képe foglalja el, aki egyik kezében nagy szabóollót, a másikban singest (mérőrudat) tart. A pajzsban egy posztónyíró olló jelenléte azt bizonyítja, hogy a 16. század közepén a sárospataki szabók közös céhben dolgoztak a posztómetőkkel (posztónyírókkal). Alul „A:1555”, a pecsét készítésének ideje olvasható (40. kép).

37. A miskolci szabó céhnek négy pecsétjét ismeri *Szendrey János* [36]. Időközben még kettőt sikerült felkutatnunk, s így ma hat szabópecsétet tartunk számon. A céh 1740-es pecsétje sárgaréz testű [67]. 3,5 cm átmérőjű kerek korongján a felirat a következő: „AZ.BE.NE.MISKOLTZI.SZABO.CHE.PECSÉTEYE +”. Középen két palmaággal övezett, pontokból álló pajzsban süveges, dolmányos, nadrágos, csizmás férfi egyik kezében singest, másikban ollót tart. Lábai mellett férchúzó és szabókés rajza vehető ki [68]. A korona két oldalán 1740-es évszám vésete található (41. kép).

A szabó céh 1741-ben is készítettett egy sárgaréz testű apró pecsétnyo-

40. kép. A sárospataki szabó céh 1555-ös pecsétje.

41. kép. A miskolci szabó céh 1740-es pecsétje.

mót [69]. Nyele négyszögű, felső végén átlukasztva. Az ovális nyomófelületen belül körben felirat: „MISKOLTZI.SZABO.CHE.PETSETYE +”. Belül korona alatt kettéosztva évszám: 1741, és magyar ruhás (süveges, dolmányos), kezében ollót és singest tartó férfialak van. Az álló figurát két palmaág övezi. A pecsét magassága nyéllel együtt 5 cm, ovális nyomófelületének legnagyobb és legkisebb átmérője 2,1 cm, ill. 1,8 cm.

Ugyanilyen formára készítette 1814-es évszámmal a szabó céh újabb pecsétjét, mely egy adás-vételi szerződésen 1824-ben a miskolci szűrszabók előjáróinak aláírását erősítette meg [70].

A miskolci szabók céhe 1827-ben metszett pecséttel is rendelkezett [71]. A sárgaréz nyomófelületű pecséthez vas felső rész van forrasztva. A pecsétfejből négyszög alakú elkeskenyedő túske áll ki, mellyel a nyélhez erősítették. A nyomófelület ovális, külső peremén körben felirat fut: „AZ. BE. NE. MISKOLTZI. SZABO.CIE.PETSETYE +”. A választó vonalon belül ötágú korona, két oldalán 1827-es évszám olvasható. Alatta süvegbe, zsinóros dolmányba, nadrágba és csizmába öltözött mester képe van, aki egyik kezében nyitott ollót, a másikban singest tart. Kiterjesztett karjai alatt férchúzó és vasaló vésete van. Magassága a vas tuskéval együtt 2,6 cm, ovális nyomófelületének legnagyobb és legkisebb átmérője 2,8 ill. 2,4 cm (42. kép).

42. kép. A miskolci szabó céh pecsétje 1827-ből.

43. kép. A bodrogkeresztúri szabó céh pecsétje 1804-ből.

1833-ban a szabók férfi- és asszonyszabó céh felirattal csináltattak pecsétet [72]. A sárgaréz fejú, esztergált fa nyelű pecsét nyomófelülete ovális. Külső peremét két vonal közötti felirat díszíti: „A.MISKOLCZI.FERFIES.ASZ.SZAB. CZEH.PETSETY +”. A feliraton belül ötágú korona alatt kétkarélyos felső záródású címerpajzs van, benne nyitott olló. A pajzs oldalain négyfelé elosztva

a készítés évszáma (1833) olvasható, aljára apró betűkkel „A 1ső Jan” — pontosabb dátumot véstek. A pecsét magassága nyéllel együtt 11 cm, ovális nyomófelületének legnagyobb és legkisebb átmérője 3, ill. 2,5 cm.

Az 1872, a kézművesség szervezeti reformja utáni évekből a miskolci magyar szabó ipartársulat pecsétjének nyomata maradt meg egy 1881-es keltezésű tanulólevelen [73]. A 3 cm átmérőjű egyszerű kerek pecsét köriratán („MISKOLCZI MAGYAR SZABÓ IPAR TÁRSULAT”) belül babérkoszorúban a készítés évét jelző 1873-as évszám olvasható.

38. A mádi „szabó, suszter és több ipar mesterei”-nek céhpecsétje csak nyomtatásban maradt meg [74]. A repedezett, hibás vörös pecsétnyomat kerek, átmérője 3 cm. Körirata: „SIGILLVM.SARTOTVM.MADIENSIVM.1774”. A pontozott körön belül két koronás oroszlán hatalmas ollót tart. A pecsét felirata, motívuma arra utal, hogy az eredetileg a mádi szabók önálló céhének volt a pecsétje. Később, így 1853-ban is (amikorból nyomatunk származik), közös céhbe tömörültek a falu kézműves mesteremberei, s közösen használták a szabók régi céhpecsétjét.

39. A bodrogkeresztúri szabók 1804-ben nagy formátumú réz pecsétet készítettek [75]. A lapos, mély vésetű pecsétfejhez rövid henger van forrasztva a nyél rögzítéséhez. A nyomófelület külső peremét bordázott mély vonal díszíti, ezen belül felirat van: „PRIV.BOD.KERÉSZTUR:VAROSA.SZABO.CZEH.PETSÉTY”. A pecsét közepén ötágú korona, két oldalán 1804-es évszám, alatta négyszögben szétnyitott olló és szárai között férchúzó vésete van. A négyszög két oldalán két hosszú nyelvet kiöltő oroszlán áll, lábaik alatt babérág, s közöttük vasaló van. Magassága 3,5 cm, átmérője 4,5 cm (43. kép).

40. A bodrogkeresztúri szabó, pék stb. mesterek céhének pecsétje kicsi testű sárgaréz pecsét [76]. A lapos korong nyomófelületéből tüske nyúlik ki, amely a nyélhez kapcsolódott. Nyomófelülete ovális, külső peremén két vonal között felirat fut: „B.KERESZTURI TÁRSASÁG CZEH PETSÉTJE”. Közepén vésett talpazaton oroszlán áll, lábaival ollót és férchúzót, kiflit és egy, a paszományosokat jelző bojtot tart. Magassága 3,5 cm, ovális nyomófelületének legnagyobb és legkisebb átmérője 3, ill. 2,8 cm (44. kép). A 19. század közepén készült pecsét jelzi, hogy Bodrogkeresztúron a korábban működött szabó céh megszűnt, és a többi kézműves mesteremberrel közös céhet alakított.

41. Az abaújszántói szabó céh 1818-as pecsétjének nyomata egy vándorkönyv 1851-ből származó bejegyzése mellett maradt fenn [77]. A vörös viaszba préselt pecsét rossz nyomatú, a lényeges motívumok azonban kivehetők. Az ovális pecsétnyomatot (legnagyobb és legkisebb átmérője 3, ill. 2,4 cm) nyitott szárú ollót tartó két szembefordult oroszlán uralja, fölöttük korona, alattuk vasaló rajzával. A köriratról „Szantoi Sza... Petsett.. 1818” vehető ki.

42. A tokaji szabó céh pecsétje egy miskolci szabólegény 1847-ből való vándorkönyvében maradt meg [78]. A kör alakú, 2,5 cm átmérőjű, vörös viaszba nyomott pecsét körirata a következő: „A H TISZATOKAI SZABO CZEH PETSÉTI”. A belsejében ötágú korona alatt két ágaskodó oroszlán egyszerű vonalú pajzsban levő ollót és férchúzót tart. A pecsét évszámmal nincs ellátva, de formája és metszése alapján készítési idejét a 19. század elejére tehetjük.

43. A mezőcsáti szabó és szücs mesterek céhének pecsétje 1838-ból való [79]. A vándorkönyvben fennmaradt, vörös viaszba nyomott kerek pecsét átmérője

3 cm. Köriratán („A TSATI SZABO 'S SZÜTS Ns CZEH PETSETJE 1838”) belül, középen babérág fölött két ágaskodó oroszlán nyitott ollót, férc húzót és kiterített hatszögű bőrt tart (45. kép).

44. kép. A bodrogkeresztúri szabó, pék stb. mesterek 19. század közepi együttes pecsétje.

45. kép. A mezőcsáti szabó és szűcs mesterek céhének 1838-as pecsétje.

44. A miskolci kalapos céh első pecsétjét Szendrey János 1791-ből ismeri [80]. E pecsét fő motívuma a háromszögletű francia kalapot tartó két ágaskodó oroszlán rajza. A céh 1819-ben új artikulusokat nyert [81], s ebből az évből való újabb pecsétje is [82]. A sárgaréz testű pecsét nyele nyolcszögletű, nyomófeje korong alakú. A kerek nyomófelület pereme gyöngysorral díszített, körirata a következő: „K. K. PRV. DEUSEHE. HUTMAHERZUNFT.ZU MISCHKOLZ”. A pecsét közepét háromszögletű kalapot tartó álló oroszlán, alatta „ANNO 1819” és bojtos kétkarélyos füzér díszíti. Magassága nyéllel együtt 7,5 cm, a nyomófelület átmérője 3,6 cm (46. kép).

A kalapos mesterpecséték közül egy maradt, A. P. monogramú miskolci mester pecsétje [83]. A sárgarézből készült kicsi pecsétnyomó szára négyszögű, nyomófelülete lapos, nyolcszögletű. A pecséttrajz két mezőre osztott. A felsőbe kis karimájú kalapot, az alsóba gótikus betűkkel A P monogramot metszetett tulajdonosa. Magassága nyéllel 5,2 cm, a nyomófelület hossza 2 cm, szélessége 1,8 cm.

45. A rimaszombati gombkötők céhpecsétje 1666-ból való [84]. Az alacsony, tömzsi sárgaréz pecsét nyele nyolcszögletű, feje vaskos. A kerek nyomófelület peremét karikákból és vonalakból álló füzér díszíti, belül vonalak között fut a felirat: „SIGILLVM.NODVLARIORVM.RIMA.SZOMBATI.1666 +”. A pecsét közepét egy könyékben kissé meghajlított, nagy tollforgót, kócsag bokkrétát tartó kar, egy gomblyukas és egy gombos zsinóros sujtás, valamint gombkötő horgok töltik ki. A pecsétet készítő mester a nyomófej domború felső oldalára

rávészte monogramját, az FS betűket is. A pecsét magassága nyéllel együtt 4 cm, a nyomófelület átmérője 3,2 cm (47. kép).

46. Az abaújszántói kötélverő céh 1821-es pecsétjének kerek, sárgaréz nyomólapja, hasábos, fazettált, 11,5 cm hosszú nyele van. Lapján két oroszlán koronás pajzsban a kötélverő céh jelvényét tartja. Körirata: „DEUTSCHES SEILER ZUNFT IN SZANTO 1821 DEN 4. TEN FEBRUAR” [84/a].

//////

46. kép. A miskolci kalapos céh 1819-es pecsétje.

47. kép. A rimaszombati gombkötők céhének pecsétje 1666-ból.

47. A miskolci kötélverő céh létezéséről sem Szádeczky Lajosnak, sem Szendrey Jánosnak, sem pedig Eperjessy Gézának nincsen tudomása [85]. Pecsétjük Kis Mihály miskolci kötélgyártólegény vándorkönyve 1849-ből és 1852-ből származó bejegyzései mellett maradtak fenn [86]. A kör alakú, hibás nyomatú pecsét átmérője 2,9 cm. Körirata hiányosan olvasható: „SIGL DER EHRS: SEILER HAND... MISKOLZ”. Középen 1827-es évszám alatt korona van, kétoldalt két ágaskodó oroszlán, melyek négyszögletes keretben kötelescímet: szívvel összefogott száltartót és két tekerő kampót tartanak.

V. Fa-, építő- és agyagipar

48. A sárospataki asztalos céh 1771-ben készített pecsétet [87]. Az ovális pecsét legnagyobb és legkisebb átmérője 2,8 ill. 2,5 cm. Mind a pecsét teste, mind nyomófelülete rézből való. Rajza egyszerű: a köriraton („SAROS PATAK ASZTALOS CZE PETE 1771”) belül két palmaággal és koronával közrefogott szerszámok: gyalu, vinklivas, cirkalom (körző) és termékek: kulcsok és egy pisztoly látható. A pisztoly és a kulcsok jelenléte azt bizonyítja, hogy az asztalosok a lakatosokkal és a puskaművesekkel alkottak egy közös céhet (48. kép).

49. A miskolci asztalos céhnek két pecsétjét ismerjük 1799-ből [88]. Mindkettő csak nyomatban maradt meg. A céh maga 1799-ben alakult meg, még-

pedig külön magyar és külön német asztalos céhként [89]. Ez a kettősség pecségeikben is kifejeződik. Az egyik pecsét latin, a másik német köriratú. A kisebbik, kerek pecsétnyomat körirata: „SIGIL.CEHAL.ARCULARI.MISKOL. 1799”. Közepén gyalu, vinklivas és körző domborított képe látható. A pecsét átmérője 3 cm.

A német asztalosok pecsétnyomója 4 cm-es átmérőjű volt. Lényegében ugyanazon elemeket tartalmazza, mint az előbbi, csupán a középső rajzban a gyalu, vinklivas és körző mellett itt szerepel a párhuzammérő is. Körirata: „MISKOLTZER. TISLER. HANDVERKS. SIGIL. ANNO. 1799” (49. kép).

48. kép. A sárospataki asztalos céh 1771-es pecsétje.

49. kép. A miskolci asztalos céh 1799-es pecsétje.

A céhek megszüntetése után az asztalosok új pecsétet csináltattak [90]. A 3 cm átmérőjű kerek pecsét közepét a szokott asztalos jelvény (gyalu, vinklivas, körző) díszíti, alatta pedig a céhalapítás éve, 1799 olvasható. A körirata így módosult: „A MISKOLCZI ASZTALOS TÁRSULAT PECSÉTJE”.

50. A szikszói asztalos, lakatos, kovács, kerégyártó és kádár mesterek egyesült céhének közös pecsétjét is csupán viasznyomatról ismerjük [91]. A 4 cm átmérőjű kerek pecsétnyomat körirata olvashatatlan, maga a pecsét a 19. század elején készülhetett. Középe korona alatt négyszögletes keretbe foglalva asztalos szerszámokat (gyalut, körzőt, vinklivasat), két keresztbe tett kulcsot, két kovácskalapácsot és fogót, a kerégyártók nyolcküllőjű kerekét és bárdját, valamint a kádárok jelvényét (hordót, körzőt, kádárbunkót és szekercét) tartalmazza.

51. A sátoraljaujhelyi asztalos céh pecsétje 1842-ből való [92]. A kicsi, 2,9 cm átmérőjű, esztergált fa nyelű rézpecsét nyomófelületének felét szabálytalanul, folyóírással vésett szöveg foglalja el: „A. S. a. Ujhelyi Asztalos. Czéh Pe-

tsétje 1842". Fölötte ötágú koronából kihajló szőlőindát és szőlőfürtöt ábrázol, melyek gyalut, vinklivasat, körzöt fognak közre (50. kép).

52. A sárospataki kerékgyártó (bognár) céh 1779-ben készítettet pecsétet [93]. A 3,7 cm átmérőjű, kör alakú sárgaréz pecsét nyele hosszú, 10,9 cm és négyszögletes. Nyomófelületén körül kettős vonaldíszben körirat fut: „S. N. PATAK. VAGNER. ZECH. PETSCHAF. A. 1779.”. Közepén két oroszlán nyolckülöls kereket tart, fölötte bognárbárd, alatta pedig egyenes kétnyelű vonókés rajza látható (51. kép).

A sárospataki kerékgyártók a 19. században közös céhet alkottak az esztergályosokkal, a pékekkel, s erről tanúskodik a céh 19. század első felében készült pecsétje is. E pecsét csak nyomatban maradt meg egy Sárospatakon 1861-ben kelt mesterlevelen [94]. A pecsét kétsoros körirata a következőket tartalmazza: „A. S. N. PATAKI. NS. K. KERÉKGYÁRTÓ. ÉS. PÉKH. CÉH PECSÉTJE”. A széles feliratsorokon belüli szűk teret nyolcküllőjű kereket és perccet tartó két oroszlán vésete díszíti.

53. A miskolci bodnárók, pintérek, vagy kádárok (mindhárom mesterségnevet használták) céhpecsétjeit 1811-ből és 1840-ből ismerjük [95]. A céh maga 1736-ban alakult meg, de korábbi pecsétje nem maradt ránk [96]. Az 1811-es pecsét vésete lapos, szabadulólevelen levő nyomata rossz. Formája kerek, átmérője 3,8 cm. Köriratán („PRIVILEGIÁLT MISKOLTZ VÁROSA BODNÁR CZÉH 1811 +”) belül korona alatt két oroszlán áll, melyek hordót, kádár-bunkót, ék alakú hajtófát és egy szétnyitott fakörzöt tartanak. Alatta kádár-bárd és kétnyelű vonókés rajza látható.

Az 1840-es pecsét általunk ismert nyomata lényegében ugyanazon elemeket tartalmazza, mint az 1811-es. Csupán formája és körirata változott meg. Az ovális nyomat legkisebb és legnagyobb átmérője 3, ill. 2,8 cm. Feliratán a következő olvasható: „MISKOLCZI NS BODNÁR CÉH 1840 +” (52. kép) [97].

50. kép. A sátoraljaújhelyi asztalos céh pecsétje 1842-ből.

51. kép. A sárospataki kerékgyártó céh 1779-es pecsétje.

Ugyancsak a mesterség szerszámait leljük fel a mesterpecséteken is. Fischer Antal pintérlegény miskolci szabadulólevelén a cégpecséten kívül két, az 1820-as évekből való mesterpecsét is található [98]. Az egyik ovális formájú, legnagyobb és legkisebb átmérője 2,5 ill. 2,1 cm. A pecsét felső részén J. F. monogram látható, ami szerint a pecsét Frankovits József első céhmester aláírását erősítette meg. A pecsét közepét egy nagy fa körző foglalja el, fölötte koronával, körülötte pedig kádárbárd, fekvő hordó és fabunkó rajza van. A másik pecsét ugyancsak ovális, legnagyobb és legkisebb átmérője 2,8 ill. 2,3 cm. Itt a domináns motívum a fekvő hordó, melyen két apró rajzú oroszlán áll, körzöt fogva. A

52. kép. A miskolci bodnár cég pecsétje 1840-ből.

53. kép. A tállyai bodnár cég 1802-es pecsétje.

B. M. monogram mögött Bordás Miklós céhnótárius személye áll. A harmadik jó nyomatú mesterpecsét Joan Osztapek lemergi bodnárlegény miskolci szabadulólevele 1821-es keltezése mellett szerepel. A kicsi, kerek pecsét átmérője 1,5 cm. A monogram (L. I. — valószínűen Lángi István mestert jelzi) alatt központi helyen egy hordó, fölötte íves körző, kádárbunkó, bárd és abronchúzó rajza látható [99].

54. A tállyai bodnár cég 1802-ből származó pecsétnyomata több szabadulólevelén megmaradt, de egyik nyomat sem tökéletes [100]. A nagy, 4,2 cm átmérőjű kerek pecsét körirata a következő: „P. TÁLYA V. BODNÁR CZEH PECSETYE. 1802 +”. A köriraton belül vonalkázott alapon két oroszlán címerpajzsot tart felül ötágú stilizált koronával. A pajzsban erősen kidomborodó hordó, fölötte íves fakörző bunkóval és bárdal (53. kép).

A szabadulólevelekre a céhmesterek is rányomták saját pecsétjeiket. Ezek motívumai egyeznek a cégpecsétével. A tállyai első céhmester Diga János és második céhmester Napravszyk János pecsétjén a monogram mellett hordó és körző rajza szerepel [101].

Motil Antal 1869-ből való szabadulólevelére a tállyai bodnárak új, 1841-el keltezett céhpecsétjüket nyomták rá [102]. A kerek, 2,8 cm átmérőjű pecsétnyomat körirata így olvasható: „A TÁLLYAI BODNÁR CZÉH PETSETIE 1814”. Belsejében két aránytalanul kicsi oroslán hordót, kádárbárdot és bunkót tart. Fölöttük szétnyitott íves fakörző rajza van.

55. A mádi bodnárak céhének pecsétje is csupán nyomtatásban maradt ránk [103]. A kerek pecsét átmérője 3,2 cm. Körirata kettős vonalkörben fut: „MEZŐ. MAAD VAROSA NS BO... CEEHNEK PETSETYE”. A köriraton belül a fenti ötágú korona, kétoldalán 1813-as évszám, alatta íves fakörző, majd hordó van, amelyet két oroslán tart. A pecsétnyomat közepe alul keresztben vonalkázott, fölötté bodnárbárdnak, vagy bunkónak a domborított képe látható.

56. A bodrogkeresztúri kádár céh pecsétje 1815-ből származik. A 3,5 cm átmérőjű kerek, erősen domborított pecsétnyomat kerületén körül két vonal között felirat fut: „PRI. B. KERESZTUR VÁROSA K. CZÉH PETSETYE 1815”. A köriraton belül fenn ötágú korona van, alatta két oroslán, mely mancsaival ovális, egyszerű pajzsot tart. A pajzsban nagy hordó, mely fölött állítható íves fakörző, kádárbunkó és kádárszekerce látható [104].

57. A tokaji bodnár céh 1816-os pecsétjét is csupán lenyomatban ismerjük [105]. A kerek, 3 cm átmérőjű pecsétnyomat köriratán („TOKAI VÁROSÁBAN BODNÁR. C. P. ANNO 1816”) belül korona alatt két ágaskodó oroslán hordót, rajta fakörzőt azonkívül bodnárbárdot és bunkót tart.

58. A tarcali bodnár céh pecsétjének lenyomata egy 1825-ből való szabadulólevelen maradt meg [106]. A nyomat hibás, de a fő motívumok kivehetők: Kerek a pecsét, átmérője 3,4 cm, körül felirata a következő: „[A TART]ZAL-[I BODNÁR] CZÉH PETSETYE”. A köriraton belül a szokásos hordó fölött íves fakörző, kádárbunkó és szekerce, a hordó két oldalán pedig hosszú ruhába öltözött, püspöksüveges két szent alakja látható. A pecsétnyomó készítésének éve ismeretlen, de valószínűen a 19. század első negyedében metsztették.

59. Az abaújszántói bodnár céh pecsétjét egyetlen nyomtatásban, Györgyik János 1836-os szabadulólevelén ismerjük [107]. A hibás nyomtatású pecsét köriratából a következő olvasható: „... DNÁR. MESTEREK ...”. A köriraton belüli motívumok: a korona két oldalára elosztva 1818-as évszám alatt szétnyitott szárú íves körző, abronchszűz, majd egy hordó van, melyet két oroslán vesz közre. A kör alakú pecsét átmérője 3,4 cm.

60. A miskolci kőművesek, ácsok és kőfaragók céhe 1773-as pecsétjének lenyomatát egy 1852-es szabadulóleveléről ismerjük [108]. A viszonylag nagy méretű, 3,5 cm átmérőjű kerek pecsét hibás nyomtatásból a körirat így olvasható: „D. MAU... STEINM: INSIGE. ...MMER. IN STADT. MISKALTZ”. A feliraton belül a korona alatt kétfejű, kiterjesztett szárnyú sas képe van, melynek testét egy sima vonalú, alul félkörívvel záródó pajzs alkotja. A pajzs négy részre osztott, egyik rekeszében szent alakja, a másik háromban kőműves, ács és kőfaragó jelvények (rajzaikból kivehető: körző, mérőón, szekercék, derékszög, majd körző, derékszög és keresztfejsze) láthatók. A sas testén kétoldalt elosztva található az 1773-as évszám (54. kép).

61. A szomolnoki kőműves céh pecsétje 1803-ból való [108/a]. A vas pecsétnyomó nyele lesarkított négyzetes testű (7,5 cm magas), vaskos, ovális nyomó-

felületén (legnagyobb és legkisebb átmérője 3,7 ill. 3,5 cm), körben a következő felirat van: „SCHMOELNIZER MAU + RE + ZUNFT + 1803”. A betűk pontatlanul, fordítva vannak egymás mellé ütve. A pecsét közepét kőműves szerzőszámok díszítik. A korona alatt kőműveskalapács, vakolókanál, kőműves mérő-ön és egy ismeretlen ár-forma nyeles szerzőszám foglalnak helyet.

54. kép. A miskolci kőművesek, ácsok és kőfaragók céhének pecsétje 1773-ból.

55. kép. A satoraljaujhelyi építész társulat 1848-as pecsétje.

62. A satoraljaujhelyi építész társulat 1848-ban készített pecsétet [109]. Az esztergált fa nyelű, 2,9 cm átmérőjű kör alakú rézpecsét nyomókorongján puszta feliratot találunk: „S. a. Ujhely Építész társulati pecsétje 1848”. Figyelmet érdemlő tény, hogy ez a második satoraljaujhelyi pecsét, amely a 19. század első felében a szokásoktól eltérő formában készült. Az „építész” és a „társulati” szavak jelentkezése e helyütt talán a kézműves ipar céhes kereteinek korai bomlására utalnak (55. kép).

63. A sárospataki fazekasok 1723-ban kapták céhlevelüket. Ismert pecsétjük 1768-ból való [110]. A pecsét teljes teste sárgaréz-ből készült, nyele ötszögű, 6,4 cm magas, feje kerek, a nyomófelület átmérője 3,4 cm. Körirata a következő: „SAROS. N. PATAKI. FAZEKAS. CZ. P 1768”. Belül satirozott alapon két ágaskodó oroslán áll. Ezek egy-egy lábukat a fazekaskorongon tartják, melyen váza nyugszik, fölötte koronával. A pecséten ábrázolt fazekaskorong a mozgó tengelyű kéttányéros korongok típusába tartozik (56. kép) [111].

64. A miskolci fazekasok céhe 1767-ben kapott új céhszabályokat. Pecsétjeiket is ez idő óta ismerjük [112]. 1768-as, 1778-as és 1876-os keltezéssel három pecsét van gyűjteményünkben, melyeknek jelvény-motívumai mindhárom pecsétnél azonosan ismétlődnek. Az 1768-as és 1778-as pecsétek vésete egymással teljesen megegyezik. A sárgaréz testű, vörösréz nyomófelületű pecsétek közül az előbbi pecsétnyomó átmérője 3 cm, az utóbbié csupán 2,3 cm (ez az egyetlen különbség). Feliratuk („MISKOL:N:FAZE:TZEH:P”) nem fogja teljesen körbe a

56. kép. A sárospataki fazekas cég pecsétje 1768-ból.

57. kép. A miskolci fazekas cég 1768-as pecsétje.

peremet, alul egy szalagban 1768-as, ill. 1778-as dátum olvasható. Középen a stilizált mozgó tengelyű kéttányéros korongon gömbölyű kétfülű virágdíszes váza látható. Rajta kétoldalt a fazekas-empléma szokott háromszögű fakésének vésete van (57. kép).

A harmadik, 1876-os pecsétet már a fazekas ipartestület készítette. A sárgaréz fejű, esztergált fanyelű pecsét nyomókorongja 3,2 cm átmérőjű. Körbefutó feliratán („A MISKOLCZI FAZEKAS IPAR TÁRSULAT PECSÉTJE”) belül szalagban 1876-os évszám, fölötté fazekaskorong, tulipános gömbölyű váza, s kétoldalt két fakés vésete díszíti a pecsétet (58. kép).

VI. Vegyes cég- és ipartársulati pecsétek

65. A miskolci általános ipartársulat 1885-ben alakult meg, s pecsétje is az 1880-as évek közepén készülhetett [113]. A 3,5 cm átmérőjű kerek pecsét nyomófeje réz, nyele esztergált fa. A nyomófelület körirata: „A MISKOLCZI ÁLTALÁNOS IPARTÁRSULAT PECSÉTJE +”. Közepét korona alatt két pálmával övezett egyszerű pajzsban álló, kezeiben három kalászt és szőlőfürtöt tartó hajdú alakja, azaz Miskolc ez időben használt címere díszíti (59. kép).

66. A miskolci zsidó cég alapítása 1836-ban történt, s a cég még ebben az évben pecsétet is csináltatott. E pecsétnek csak lenyomatát ismerjük, mely Goldblatt Ábrahám suszterlegény 1853-as keltezésű vándorkönyvében maradt meg [114]. A kerek, 3,7 cm átmérőjű, szép rajzú pecsét körirata és ábrázolása a több mesterséget űző kézművesek összefogását jelképezi. A feliraton („A MISKOLCZI. IZRAL. TÖBFÉLE. MESTEREMBEREK BÖL ÖSZVESZÖVETKEZET. CÉH. PETSETIE.”) belül egy babérkoszorú és egy ötágú korona szintén kört alkot, melyben két összefonódó kéz, és 1836-os évszám látható (60. kép).

58. kép. A miskolci fazekas ipartársulat 1876-os pecsétje.

59. kép. A miskolci általános ipartársulat pecsétje.

67. A tokaji kirurgusok pecsétnyomóját 1903-ban *Leszih Andor* írja le, s a pecsétnyomónak azóta nyoma veszett. Így azt *Leszih* leírása alapján mutat-hatjuk be. A 3,4 cm átmérőjű, kerek ólomlap nyomófelületű pecsét körirata két gyöngyosoros körben a következő: „SIGILL. CHIRUR.—GOR. TOKAIEN 1691.” A mezőben lenn ovális címer, benne alul egy lancetta (érvágó), fenn egy kör-mös vasműszer, melynek egyik vége horog alakú, a másik pedig felfelé csiga alakban görbített. A címer tetején sisak, stilizált liliomos koronával. A korona felett egy magyar ruhába öltözött, hegyes süvegű, jobb kezében erszényt (?) tartó, balját csipőre tévő, hosszú szakállú férfi képe. Ruhája atilla, övvel, s nagy gombokkal, az ujjak a kéz fejenél kibővülnek. A belső mező többi részét stilizált levél ornamentumok töltik ki [115].

68. A miskolci fésűs céhről *Szendrey János* mindössze annyit tud, hogy 1793-ban újból kiadták artikulusaikat [116]. Egy újabban előkerült iraton, melyen 1875-ben a fésűs ipartársulat kérelmezi alapszabálya jóváhagyását, szerepel a céh 1783-ból származó pecsétje. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeumban található [117]. A pecsétnek sárgaréz-ből készült, 3,2 cm átmérőjű kerek nyomó-lapja és 17,5 cm hosszú vasfogantyúja van. A nyomófelület latin nyelvű kör-iratában a következőket olvashatjuk: „SIGIL:PECTENAE:MISKOLCIENSIVM ANNO 1783”. A köriraton belül két babérág között, ötágú korona alatt fésűs szerszám (fogazó) és egy kontyfésű van (61. kép).

Hasonló motívumokat tartalmaz B. I. miskolci fésűsmesternek a 19. század közepén metszett pecsétje [118]. A kicsi, sárgaréz testű pecsét feje ovális, leg-nagyobb és legkisebb átmérője 2,7 ill. 2,3 cm. A nyomófelület vésete a követ-kező pecsét mezejét egy ágaskodó oroszlán uralja, lábaival nagy kontyfésűt tartva. Alatta hosszú fésű fekszik. A mező alján B. I. monogram jelzi a pecsét tulajdonosát (62. kép).

60. kép. A miskolci zsidó céh
pecsétje 1836-ból.

61. kép. A miskolci fésűs céh
1783-as pecsétje.

69. A késmárki ácsok és molnárók céhének 1822-es pecsétje ismeretlen módon került a Herman Ottó Múzeum gyűjteményébe [119]. A teljes egészében rézből készült pecsét nyele nyolcszögű, magassága 8 cm, nyomófelülete ke-
rek, átmérője 4 cm. Peremén körben levélfüzéren felirat fut: „SIGIL. D. ZI-

62. kép. B. I. miskolci fésűsmester
19. századi pecsétje.

63. kép. A késmárki ácsok
és molnárók céhének 1822-es
pecsétje.

MERER. U. MULLER. Z. IN KESMARK 1822 +". Középen a molnárok malomkereke köré ácsszerszámokat: körzöt, derékszöget, ácsbárdot, ácsszekercét, malomcsákányt, fűrészot és ácskapcsot vésett a készítő (63. kép).

*

Az előbbieken ismertetett cégpecsétek csupán töredékei lehetnek az egykor Borsodban, Abaújban és Zemplénben működött céhek által használt pecséteknek [120]. A leírt 111 db cég- és mesterpecsét mellett tudunk *Dragóner* Béla közléséből még 10 db pecsétnek, pontosabban pecsétnyomatnak a létezéséről [121]. *Dragóner* 1879-ben leírja a Zemplén megyei Nagymihály céheinek pecségeit, s ismerteti az ottani vándorkönyvekben fellelhető, különböző helyekről származó pecsétnyomatok köriratait. Ez alapján a következő pecséteket illeszthetjük a sorba: szücs cég pecsétje ismeretes Sátoraljaújhelyből (a pecsét készítésének éve 1764), Göncről (1823-ból, körirata: „Gönczi Szücs Czéh Pecsétje”) és Olaszliszkról. A timár mestereknek cégpecsétje volt Sárospatakon (17. századi, körirata: „A Sáros Pataki Timár Céh pecsétje”), Abaújszántón (1717, „Szántói Timár Céh Pecsétje”), Sátoraljaújhelyen (1799, „S. A. Ujhely Városa T. Sz. Elő Pecsétje”). A sátoraljaújhelyieknek még két cégpecsétjét említi *Dragóner*, mégpedig a cipész céhét (ez 1818-as), valamint a kovács és kerekgyártó céhét (1815-ből való, körirata: „S. A. Ujhely városa K. Kovács és Kerekgyártó egyesült czéh Pecsétje”). Ismerjük még a szendrői szabó cég (1760-as, körirata: „Sigillum Cehae Sartorum Szendröviensium”) és az abaújszántói szappanos cég (1819-es, „Sigil. Priv. CH. H. Smeg. Szántóviensis”) pecsétjét [122].

A pecsétek készítőire egyetlen konkrét adatunk, vagy utalásunk sincsen. Feltételezhető azonban, hogy a 16–17. századi pecsétnyomókat a vidék ötvös mesterei (Miskolcon, Sárospatakon [123]) metszték. A 18., s főként a 19. századi pecsétek rajzánál jól megfigyelhető az az ízlésbeli hanyatlás, ami jelzi, hogy a pecsétmetszést immár nem ötvösök, hanem más, rezet megmunkáló mesterek és vándor (cigány) iparosok végezték [124].

A pecsétek ismertetéséből kitűnik, hogy több cég egyazon időben két, vagy több pecsétnyomóval is rendelkezett. A nagyobb jelentőségű okmányokra a nagyobb formátumúakat ütötték rá, amely néhány, a mesterséget szimbolizáló elemmel többet tartalmazott, mint a közönséges iratok hitelesítésére használt kisebb pecsétek [125].

A közreadott pecsétnyomók túlnyomó többségének sárgaréz az anyaga. Rézből való összesen 51 pecsét, többsége természetesen vas-, vagy fanyéllal. Egy pecsét ezüstből, 4 db vasból, egy pedig ólomlapból készült. A többi pecsétet csupán lenyomatban ismerjük.

A pecsétek korára vonatkozóan a következő megoszlást állapíthatjuk meg. A 16. századból egyetlen pecsétnyomó (1555-ös, a sárospataki szabóké), a 17. századból 13, a 18. századból 35 pecsétnyomó ill. nyomat van a birtokunkban. A többség természetesen a 19. századból származik, 70 db, s a legfiatalabb a miskolci általános ipartársulat 1880-as évek közepéről való pecsétje.

A pecsétek formáját tekintve dominál a kör alak, kevesebb az ovális, s szögletes, nyolcszögű csupán egy (a miskolci kovácsok 1719-es pecsétje) akad.

Magasságuk 3—12 cm között mozog, míg a nyomófelületek átmérői 1,8 és 4,2 cm között váltakoznak.

A pecsétek túlnyomórészt a mesterségek jellegzetes szerszámaint és produktumait ábrázolják [126]. Rajzaik azonban ezek mellett is sokrétűek. A pecsétek közül 3 ábrázolja munka közben a mesterembert. Kiváló viselettörténeti adatokat szolgáltat az a 6 pecsétnyomó, melyeknek központi alakja egy-egy álló mester 16—17. századi figurája. A heraldikai díszítő elemek közül az angyal, a sas, a griff és az oroszlán fordul elő. Négy nyomatot egy kiterjesztett szárnyú angyal, kettőt pedig pajzsot fogó, párosan szembeforduló angyal díszít. Két pecséten a védőszentek, egyen pedig a fiókáit vérével etető pelikán jelenléte a céhek vallásos jellegét jelzik. A sas, a kétfejű sas, griffek rajzai, valamint a pecséteken legnagyobb számban előforduló, egyedül, vagy párosan ábrázolt oroszlánok az erő, a hatalom szimbólumai voltak. Felirataikat elemezve közöttük többségben (68 db-on) magyar, 18-on latin és 15-ön német nyelvű köriratokat találunk.

Az előbbieken bemutatott céhpecsétek száma — ha csak vázlatosan is — következtetni enged területünk kézműves iparának struktúrájára. Jóllehet bizonyos mesterségek, mint pl. a mészárosok, molnárok, kőművesek, vagy fazekasok indokolatlanul kevés számú céhpecséttel képviseltetik magukat, megállapítható, hogy a textilipar mellett főként a fa- és bőripar volt fejlett. Borsod, Abaúj és Zemplén vidéke bővelkedik fában, s a bortermelés jelentőségét is ismerve érthető, hogy pecsétjeink viszonylag szűk területről is hét kádár céh létét mutathatják ki. A bőripar fejlettségét pedig összesen 28 (közülük 11 csizmadia) céhpecsét bizonyítja. A pecsétek közül 20 db kettő, vagy többféle mesterségből összeállt céhnek volt a hivatalos jelvénye, s közös céhet alkotva, közös pecséttel rendelkeztek a tállyai és abaujszántói takácsok, valamint a szomolnokai és stószai lakatosok is. A pecsétek helység szerinti megoszlásában Miskolc dominál, melynek kiterjedt céhes iparát 50 céh- és 11 mesterpecsét jellemzi. Sátoraljaújhelyet 14, Sárospatakot 8, Abaujszántót 7, Tokaji 4 céhpecsét képviseli. Bodrogkeresztúrról, Mádról és Tállyáról 3—3 pecsétet ismerünk, míg Göncről, Mezőcsátról, Szikszóról és Olaszliszkáról 2—2, Szendrőről, Tarcalról, Rimaszombatról, Késmárkról, Varannóról, Szomolnokról és Stószról egy-egy céhes pecsét leírása volt a feladatunk. A bemutatott tárgyak értékét nem csupán művészi fokuk adja meg, hanem az a nagy ipartörténeti jelentőségű anyag- és adattömeg, amelyet ezek a pecsétek magukban hordoznak.

BODÓ SÁNDOR

J E G Y Z E T E K

- [1] *Szádeczky Lajos*: A céhek történetéről Magyarországon. Bp., 1889.; *Uő*: Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon. Bp., 1913.
- [2] *Nagybákay Péter*: Veszprémi és Veszprém megyei céhpecsétnyomók. A Veszprém megyei múzeumok Közleményei 1 (1963). Veszprém, 1963. 185—219.; *Uő*: Magyarországi vas- és fémműves céhpecséték. Kohászati Lapok, 1964. 5. szám, 244—252.; *Uő*: Munkaeszközbrázolások magyarországi céhjelvényeken. Technikatörténeti Szemle, 1967. IV. szám, 171—189.; *Román János*: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának szakmái és mesterségei a XVI—XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. Történelmi Évkönyv (Miskolc) I. (1965). Miskolc, 1965. 9—91.; *Uő*: Zemplén megye falusi és mezővárosi iparának termelési viszonyai a XVI—XVII. században, különös tekintettel a Hegyaljára. In: *Makkai László (szerk.)*: Jobbágytelek és parasztgazdaság az örökös jobbágyság kialakulásának korszakában. Bp., 1966. 562—627.; *Eperjessy Géza*: Mezővárosi és falusi céhek az Alföldön és a Dunántúlon (1686—1848). Bp. 1967.; stb.
- [3] *Nyáry Albert*: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 81.
- [4] *Vő*: *Nagybákay Veszprémi*, 185.
- [5] *Vő*: *Nagybákay Veszprémi*, 186.
- [6] *Vő*: *Nagybákay Veszprémi*, 214.
- [7] *Vő*: *Nagybákay Veszprémi*, 185—186, és 7. jegyzet.
- [8] *Szendrey János*: Miskolc város története. IV. Miskolc, 1911. 628—629.
- [9] *Leszih Andor*: A tokaji chirurgusok és a bodrogkeresztúri szabó céhek pecsétnyomói. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez (továbbiakban Adalékok) IX. Sátoraljaújhely, 1903. 219.; *Uő*: Zemplén vármegyei bodnár céhek pecsétjei. Adalékok IX (1903) 242.; *Uő*: Az újhelyi csizmadia céh pecsétje 1683-ból. Adalékok XI (1905) 67.; *Uő*: Zemplén-megyei régiségek a Borsod—Miskolczi Múzeumban. Adalékok XII (1906) 255.
- [10] *Jakob Károly*: Látogatás a főiskolai régiségtárban (a céhek emlékei között). Sárospatak, 1944. 14—17.; *Nagybákay Magyarországi* 249.
- [11] *Bodó Sándor*: Céhbehívótáblák a miskolci Herman Ottó Múzeumban. HOM Évk. VII (1968) 171—211.; *Uő*: Két miskolci céhbehívótábla és két névsortábla. HOM Közl. 8 (1969) 37—42.
- [12] *Nagybákay Veszprémi* 185—219.
- [13] *Szendrey János*: Miskolc város története. II. Miskolc, 1904. 162.
- [14] Közelebbi helymegjelölés nélkül. *Marjalaki Kiss Lajos*: A miskolci mészáros céh 400 éves múltja. Miskolc, 1925. 26.
- [15] A pecsét egy 1811-es contractus-levélen szerepel. Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye (továbbiakban HOM HGY), Ltsz: 53.4627.1. Közli *Marjalaki Kiss* is i. m. 43.
- [16] *Vő*: *Nagybákay Veszprémi* 187.
- [17] Rablin József galíciai péklegény vándorkönyvének 9. lapján. HOM HGY Ltsz: 53.4624.1.
- [18] HOM HGY Ltsz: 53.767.1.
- [19] HOM HGY Ltsz: 53.768.1.
- [19 a] *Jakob* i. m. 14—15.
- [20] HOM HGY Ltsz: 53.790.1.
- [21] Fekete Imre miskolci tímárlegény vándorkönyvének 9. lapján. HOM HGY Ltsz: 53.4634.1.
- [22] HOM HGY Ltsz: 53.259.1.
- [23] HOM HGY Ltsz: 53.770.1.
- [24] Karamán József sárospataki csizmadialegény vándorkönyvének 7. lapján. HOM HGY Ltsz: 70.55.1.
- [25] Malo János tokaji csizmadialegény 1874-ből származó vándorkönyvének 12. lapján. HOM HGY Ltsz: 70.56.1.
- [26] Kósa Ferenc mezőcsáti csizmadialegény 1871-ben kiállított vándorkönyvének 9. lapján. HOM HGY Ltsz: 70.57.1.

- [27] Bakó Ferenc gyűjtötte, a Sárospataki Rákóczi Múzeum Történeti Gyűjteménye. Ltsz: 55.233.1.
- [28] *Leszih Az újhelyi* 67.; Fűri István, Krajnyák József miskolci, Gergely József és Főző Bertalan sátoraljaújhelyi csizmadialegények 1847-ből és 1874-ből származó vándorkönyveikben. HOM HGY Ltsz: 70.58.1—2., 70.59.1.
- [29] Mihalik József és Juntsányi János szikszói csizmadialegények 1873-ból és 1866-ból származó vándorkönyveiknek 9. lapjain. HOM HGY Ltsz: 70.60.1—2.
- [30] Szilágyi János miskolci csizmadialegény 1873-ból való vándorkönyve 41. lapján. HOM HGY Ltsz: 70.61.1.
- [31] HOM HGY Ltsz: 53.766.1.
- [32] HOM HGY Ltsz: 68.73.1.
- [33] Gombos János abaújszántói csizmadialegény szabadulási bizonyítványán. HOM HGY Ltsz: 70.62.2.
- [34] Üveges József abaújszántói csizmadialegény vándorkönyvének 9. lapján. HOM HGY Ltsz: 70.64.1.
- [35] Hornyák József tállyai csizmadiaségéd 1873-ból származó vándorkönyve 11. és 15. lapján. HOM HGY Ltsz: 70.65.1.
- [36] A sárospataki Tiszánineni Református Egyházkerület Múzeuma (továbbiakban TREM) pecsétgyűjteménye. Ltsz: 51.; Vö: *Jakob* i. m. 16.
- [37] HOM HGY Ltsz: 53.1619.1.
- [38] HOM HGY Ltsz: 53.769.1.
- [39] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 2, és 8.; Vö: *Jakob* i. m. 15.
- [39/a] *Mihalik József*: Hazai ötvösczéhek pecsétjei a XVII. és XVIII. századból. Archeológiai Értesítő XII (1892) 431.
- [40] HOM HGY Ltsz: 53.783.1. Megjelent: *Bodgál Ferenc*: A miskolci kovács-kerékgyártó céh. HOM Évk. V (1864—65). Miskolc, 1965. 299—300.
- [41] HOM HGY. Ltsz: 53.782.1.; Megjelent *Bodgál* i. m. 303.
- [42] Mareczák Sándor miskolci kovácslegény 1850-ből származó vándorkönyve 13. lapján. HOM HGY Ltsz: 53.4591.1.
- [43] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 352. A mádi kovács-kerékgyártó céhről *Bodgál Ferenc* ír cikket, de a pecsétről nem tesz említést: A mádi kovács-kerékgyártó céh. HOM Évk. VI (1966). Miskolc, 1966. 283—294.
- [44] HOM HGY Ltsz: 53.787.1.
- [45] HOM HGY Ltsz: 53.784.1.
- [46] HOM HGY Ltsz: 53.785.1.
- [47] HOM HGY Ltsz: 53.786.1.
- [48] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 9.; Vö: *Jakob* i. m. 14.
- [49] Vö: *Szendrey Miskolc* IV. 624.
- [50] *Szendrey Miskolc* IV. 628.; Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Gyűjteménye (továbbiakban: MNM TGY). Ltsz: 8/1880.6.
- [51] *Szendrey Miskolc* IV. 628.; *Nagybákay Magyarországi* 241, és 17. kép.; MNM TGY. Ltsz: 8/1880.1.
- [52] Másolat a MNM TGY 8/1880.3. és 8/1880. 7. leltári számú pecséteiről. HOM HGY Ltsz: 70.19.1—2.
- [53] *Szendrey Miskolc* IV. 628. 40. kép.; MNM TGY Ltsz: 8/1880.5.
- [54] Vö: *Szendrey Miskolc* IV. 629. 42. kép.; MNM TGY Ltsz: 8/1880.4. Másolat: HOM HGY Ltsz: 70.19.3.
- [55] Vö: *Szendrey Miskolc* IV. 628. 2. jegyzet; MNM TGY Ltsz: 8/1880.2.; Másolat: HOM HGY Ltsz: 70.19.4.
- [56] HOM HGY Ltsz: 53.774.1.
- [57] *Leszih Zemplénmegyei* 255.
- [58] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 15.; Vö: *Jakob* i. m. 14.
- [58/a] A pecsét Figdor Albert bécsi gyűjteményében volt. *Marczali Henrik*: Az iparosostály fejlődése Magyarországon. In: *Ráth György* (szerk.): *Az iparművészet* könyve. I. Bp., 1902. 52.; Vö: *Leszih A tokaji* 219.
- [59] HOM HGY Ltsz: 53.773.1.
- [60] HOM HGY Ltsz: 53.776.1.
- [61] Vö: *Szendrey Miskolc* II. 573.

- [62] HOM HGY Ltsz: 53.775.1.
- [63] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 6.; Vö: *Jakob* i. m. 14.
- [64] HOM HGY Ltsz: 53.792.1.
- [65] Molnár Imre 1857-ből származó vándorkönyvében. HOM HGY Ltsz: 53.4598.1.
- [65/a] *Román Zemplén szakmái és mesterségei* 71.; A cégpecsét a TREM történeti gyűjteményében van. Ltsz: C.1970.1.; A pecsét papír nyomatát leírja *Jakob* i. m. 17. lapon.
- [66] *Szendrey Miskolc* IV. 683.
- [67] HOM HGY Ltsz: 53.1620.1.
- [68] A *Nagybákay* által ismert jászóbányai és lévai cégpecsétén levő szabókés ábrázolása mellé így odasorolhatjuk a miskolci szabók 1740-es pecsétjén található rajzot is. Itt jegyezzük meg, hogy a miskolci szabók 1814-es, 1827-es és a bodrogkeresztúriak 1804-es pecsétje tartalmazza a különben ritkán fellelhető vasaló-ábrázolást is. *Nagybákay Veszprémi* 205.
- [69] HOM HGY Ltsz: 53.4605.1.
- [70] A pecsétnyomat Svekla György és a miskolci szűrszabó cég közötti 1819-es fundus-bérbeadási szerződést erősíti meg. HOM HGY Ltsz: 70.66.1.
- [71] HOM HGY Ltsz: 53.4604.1.
- [72] HOM HGY Ltsz: 53.4606.1.
- [73] HOM HGY Ltsz: 70.67.1.
- [74] Müller Sámuel mádi péklegény 1853-ból származó vándorkönyve 11. lapján. HOM HGY Ltsz: 53.4624.1.
- [75] HOM HGY Ltsz: 53.4607.1.
- [76] HOM HGY Ltsz: 53.4608.1.
- [77] Smidal Ignác mezőcsáti születésű, Miskolcon tanult szabólegény vándorkönyve 14. lapján. HOM HGY Ltsz: 53.4598.1.
- [78] Szántó Gergely miskolci szabólegény 1847-ből való vándorkönyve 17. lapján. HOM HGY Ltsz: 53.4598.1.
- [79] Smidal Ignác miskolci szabólegény vándorkönyve 17. lapján, egy 1857-ből származó bejegyzés mellett. HOM HGY Ltsz: 53.4598.1.
- [80] *Szendrey Miskolc* II. 585.
- [81] *Szendrey Miskolc* IV. 649
- [82] HOM HGY Ltsz: 53.771.1.
- [83] HOM HGY Ltsz: 53.700.26.
- [84] HOM HGY Ltsz: 53.788.1.
- [85] *Szádeczky Iparfejlődés* 282.; *Szendrey Miskolc* II. 148—178., 293—308., 521—602.; IV. 572—765.; *Eperjessy* i. m. 225.; A cég behívótábláját közli: *Bodó Két miskolci* 38—40.
- [86] Kis Mihály miskolci köztelgyártólegény vándorkönyve 13. és 24. lapján levő, 1849-ből és 1852-ből származó bejegyzések mellett. HOM HGY Ltsz: 70.68.1.
- [87] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 40.
- [88] HOM HGY Ltsz: 70.20.1—2.; *Szendrey Miskolc* II. 575—576.
- [89] *Szendrey Miskolc* II. 575.
- [90] HOM HGY Ltsz: 53.4619.1.
- [91] HOM HGY Ltsz: 53.4619.1.
- [92] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 13.; Vö: *Jakob* i. m. 16.
- [93] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 39.; Vö: *Jakob* i. m. 16.
- [94] HOM HGY Ltsz: 70.69.1. Veinberg Márton sárospataki pék mesterlevele 1861-ből.
- [95] Fischer Antal és még több pintérlegény szabaduló levelében szerepel az 1820-as, 30-as években a miskolci pintér cég 1811-ei keltezett pecsétje. HOM HGY Ltsz: 35.4592.1.
- [96] *Szendrey Miskolc* II. 568—569.
- [97] A pecsétnyomat Frankovits Sándor miskolci pintérlegény 1846—47-ből származó vándorkönyve 14. lapján és Mazuri István miskolci pintérlegény szabadító levelén található. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.
- [98] Fischer Antal szabadulólevelén. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.

- [99] HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.
- [100] Varga Ádám (1809-es), Grabanyi Ignác (1814-es), Garay Márton (1816-os), Kitz Mihály (1830-as) és Jankanits János (1841-es) szabadulólevelein. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.
- [101] Varga Ádám tállyai, 1809-es szabadulólevelén. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.; *Leszih Zemplén vármegyei* 242.
- [102] HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.
- [103] Olejtsik József bodnárlegény 1837-ből való szabadulólevelén szerepel. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.; *Leszih Zemplén vármegyei* 242.
- [104] Szabó Antal bodrogkeresztúri bodnárlegény vándorkönyve 13. lapján és Sável Pál szabadulólevelén található. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.; *Leszih Zemplén vármegyei* 242.
- [105] Osa József bodnárlegény vándorkönyve 15. lapján, 1859-es bejegyzés mellett van. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.
- [106] Gáspár Lázár tarcali bodnárlegény szabadulólevelén ismerjük. HOM HGY Ltsz: 53.4592.1. *Leszih Zemplén Vármegyei* 242.
- [107] HOM HGY Ltsz: 53.4592.1.
- [108] Molatinszky Lajos miskolci kőműveslegény 1852-ből származó szabadulólevelén. HOM HGY Ltsz: 53.4610.1.; *Szendrey János* úgy tudja, hogy ez a céh csak 1822-ben alakult meg. Pecsettjük azonban bizonyítja, hogy az már korábban létezett. *Szendrey Miskolc IV.* 656.
- [108]a] HOM HGY Ltsz: 53.791.1.
- [109] TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 10/a.; Vö: *Jakob* i. m. 15.
- [110] *Román Zemplén szakmái és mesterségei* 27.; TREM pecsétgyűjteménye. Ltsz: 41.
- [111] Vö. *Nagybákay Munkaeszközábrázolások* 187.
- [112] *Szendrey Miskolc II.* 579.; HOM HGY Ltsz: 53.780.1., 53.779.1., 53.778.1.
- [113] *Szendrey Miskolc IV.* 606—609.; HOM HGY Ltsz: 70.2.1.
- [114] Goldblatt Abrahám suszterlegény 1853-as keltezésű vándorkönyve 11. lapján látható. HOM HGY Ltsz: 70.70.1.; *Szendrey Miskolc IV.* 708.
- [115] *Leszih A tokaji* 219.
- [116] *Szendrei Miskolc IV.* 647.
- [117] HOM HGY Ltsz: 70.71.1.; MNM TGY Ltsz: 80/1911.
- [118] HOM HGY Ltsz: 53.801.1.
- [119] HOM HGY Ltsz: 53.789.1.
- [120] Vö: *Szádeczky Iparfejlődés; Szendrey Miskolc II., IV.; Reiszig Ede: Zemplén vármegye története.* In: *Borovszky Samu* (szerk.): *Zemplén vármegye.* Bp. é. n. 435—436.; *Román Zemplén szakmái és mesterségei, Román Zemplén termelési viszonyai.*
- [121] *Dragóner Béla: Zemplén megyében fekvő Nagy-Mihály mezőváros céhpecsétjei.* A Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet Harmadik Évkönyve. Kassa, 1879. 39—46.
- [122] *Dragóner* i. m. 40—45.
- [123] *Szendrey Miskolc II.* 524—527.; *Mihalik* i. m. 431.
- [124] *Nagybákay Veszprémi* 212.
- [125] Vö: *Nagybákay Veszprémi* 209—210.
- [126] Vö: *Nagybákay Veszprémi* 210.

Zunftsigel des Komitats Borsod-Abaúj-Zemplén (Auszug)

In den vergangenen Jahren kam es zu einem bedeutenden Aufschwung in der Geschichtsforschung des ungarischen Gewerbes vom 14—19. Jahrhundert. Das Komitat Veszprém hat beispielsweise seine gesamte zunftgeschichtliche Sammlung bekannt gemacht. Die Publikation könnte als Grundlage zu einer späteren Zusammenfassung der gesamten ungarischen Zunftgeschichte dienen. Auch vorliegende Studie möge ein Beitrag dazu sein. Im Jahrbuch VII (1963) des Herman Ottó Museums in Miskolc erschien in der Ortsgeschichtlichen Sammlung ein Bericht über die Einberufungsschilder, während wir diesmal die Zunftsigel des Komitats Borsod-Abaúj-Zemplén bekannt machen wollen.

Von den behandelten 121 Siegeln gehört ein Stück in das 16. Jahrhundert, 13 stammen aus dem 17. Jahrhundert, 34 aus dem 18. Jahrhundert und 70 aus dem 19. Jahrhundert. Den Kern unserer Abhandlung bilden die uns erhalten gebliebenen metallenen Petschafte, anbei machen wir aber auch die auf Urkunden der Zünfte auf uns überkommenen *Siegel* bekannt, deren Stempel wir nicht besitzen. Anschließend zeigen wir auch einige typische *Meistersiegel*. Den Herkunftsort der Siegel betreffend steht Miskolc an erster Stelle mit der Hälfte der hier behandelten Siegel. Aus Sátoraljaujhely stammen 14, aus Sárospatak 8, aus Abaújszántó 7, aus Tokaj 4, aus mehreren kleineren Gemeinden 3 bis 1 Stück.

Im allgemeinen sind auf den Stempeln die charakteristischen Werkzeuge oder die typischen Produkte des betreffenden Handwerks abgebildet. Auf einigen Siegeln ist sogar der Meister — stehend oder arbeitend — dargestellt. Es fehlt auch der heraldische Schmuck nicht (Engel, Heilige, Adler, Pelikan, Greif, Löwe). Die meisten Inschriften sind in ungarischer Sprache gehalten, doch finden sich auch latein- und deutschsprachige Aufschriften.

Die Zahl der Zunftsigel läßt auch auf die Struktur des Gewerbes in den einzelnen Gebieten folgern. Es gibt zu denken, daß einige Gewerbe — um nur das Lebensmittel- und Baugewerbe und die Töpferei zu nennen — unbegründeterweise nur durch wenige Zunftsigel vertreten sind. Miskolc und Umgegend war neben einem blühenden Textil- und Eisengewerbe vornehmlich für das Holz- und Ledergewerbe bekannt.

Die Siegel sind historisch wichtige Relikte, weil sie die Tätigkeit einst gewesener Zünfte bezeugen. Ein Studium der Zunftsigel ist wohl vom technisch-geschichtlichen Standpunkt aus am wichtigsten, denn ihre Bedeutung beruht nicht nur auf ihrer künstlerischen Gestaltung, vielmehr auf ihrer Funktion als Träger und Vermittler zahlreicher technisch-geschichtlicher Daten und Angaben.

Kis Dániel önéletrajzi naplója (1784—1838)

A miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Gyűjteménye tulajdonában van az az önéletrajzi napló (ltsz: 53.4490.1.), amelynek írója Kis Dániel, az egykori jósvafői tanító és pap, azaz lévita volt. A napló később Kis Dániel egyik leszármazottja, Mészáros Dezső birtokába kerül [1], aki a hevenyészve összefűzött és a szakadozott lapokból álló füzetet egy kékfedelű borítékba helyezte. A fedőlapra papírt ragasztott, s arra az alábbi adatokat vezette rá: „Tartalom: I. rész nagymihályi Kis Dániel *Önéletrajza*. Született: 1784. Meghalt: 1838. Sajátkezű naplószerű írása. II. rész. Történelmi színdarab. Thököly Imre. Szerző ismeretlen. Hiányos, régi kézirat [2]. Mészáros Dezső tulajdona. „Ugyancsak Mészáros Dezső jegyzi be a napló utolsó sora után (100 A): „Dédnagyapám meghalt 54 éves korában, Mária leánya volt a nagyanyám. 1940. II. 20. Mészáros Dezső.” Ezek szerint a napló Kis Dániel halála után a család birtokában volt, s csak 1952-ben került az egykori Borsod-Miskolci, ma Herman Ottó Múzeum tulajdonába [3]. A kézírásos naplófüzetbe Mészáros Dezső egy jegyzetlapot helyezett el [4], ezen a napló legfontosabb adatait összegezte: „A *naplóban leírt főbb események*: 1806 Januárban 12 000 orosz katona vonult át Sáros-Patakon. 1806. Március elején S.-Patakon keresztül hozatott vissza a szentkorona Munkácsról. 1817. Nagy éhínség volt az országban. 1827. Nagy szárazság. 1828. Nagy éhínség. 1831. Nagy éhínség. 1831. Kholera, a melyben 142 676 személy halt meg az országban. 1834. Földrengés országszerte. 1835. Igen bő esztendő. 1838-ig van a napló vezetve, a *szerző haláláig*.”

A naplófüzet összesen 100 A—B lapot tartalmaz. A füzetlapok mérete: 27x21 cm. A füzet címlapjának belső oldalára (1 B), amelyet a napló írója üresen hagyott, ugyancsak Mészáros Dezső jegyzi be az alábbiakat: „E nevezett Kis Dániel volt a szépnagyapám [5] férfiágon. Nagymihályi Kis András és Aszalai Szabó Sára dédszüleim voltak. 1940. II. 20. Mészáros Dezső. Kis Dániel szépnagyapám felesége volt Nemes Deli Mária, a leányuk apai nagyanyám volt = Kis Mária, kinek férje volt Nemes Mészáros János. Ennek fia = Mészáros Bálint volt az édesapám. Mindnyájan ev. református vallásúak voltak.” Mészáros Dezső a naplót minden bizonnyal végigolvasta, s néhány a család történetére vonatkozó sort aláhúz. Nagyobb eseményeknél piros írónnal vagy tintával a margón tesz néhány szavas megjegyzést [6].

Kis Dániel naplóját 1812. januárjában kezdi el vezetni úgy, hogy élete korábban megtörtént, nevezetes élményeit visszaemlékezve írja meg. Két alkalommal is elárulja, hogy csak rektorsága kezdetétől vezeti rendszeresen naplófüzetét. Viszaemlékezését születése napjával kezdi. Pataki napjaihoz az alábbi megjegyzést fűzi: „Már itten azoknak föl-jegyzése következik, a mennyire eszembe jut, hogy mik történtek S.Patakon, míg ott laktam, és hogy magam,

hol voltam Innepeken, supplicálni, s a tb.” (4 A). Később, sárospataki diákélményei leírása után pedig így nyilatkozik: „A milly dolgok már ezután feljegyzetnek, már akár magamat illetők légyenek, akár másokra tartozzanak, Rectorságomban történtek.” (20 A). Ezután bejegyzéseit rendszeresen dátumozza, s így minden valószínűség szerint 1812 januárjától már napi élményeit vezeti a füzetbe.

KIS DÁNIEL ÉLETE

Életéről maga vall naplójában [7]. Született Szikszón 1784-ben. Apja Nagy-Mihályi T. T. Kis András, anyja Aszalai Szabó Sára volt. Apja Szikszón adminisztrátor volt. Kis Dániel szüleinek elsőszülött fia. Testvérei: Pál, Sára, Zsuzsanna, Erzsébet és Lídia később születtek. A család Szikszóról hamarosan kiköltözik Tornallyára, ahol is apja ordinárius prédikátor lesz. *Tornallyáról Harmatzra*. Harmatzról *F. Vályiba*, innen hét esztendő múltával *Szendrőbe* költöznek. Szendrőben 8 esztendeig lakott a család. Innen *Meszésre* költöznek. (4 A.) Meszestről pedig *Berentére* 1807-ben. A család végül is itt állapodik meg.

Kis Dániel apja 10 esztendőskorában Pál öccsével együtt 1794-ben Rát-kára [8] viszi „tót szó kedvéért”. 1794-ben a „Tót szónak nagyobb tökéletesítésére, egyszersmind a meg-romlott Német nyelvnek valamennyire való tanulására” elvitte apja Dobsinára. Két esztendeig laknak itt Pál öccsével. Ezután „látván az édes Atyám, hogy Dobsinán [9] — írja naplójában Kis Dániel — kivéven a Tót nyelvet, a Németbe igen kevesre mentünk, a mibe böl-dogultunk is, igen otsmány Dialectus volt, el vitt tehát bennünket a valóságos igaz és szép Német nyelvnek helyére, a Szepességre, nevezetesen Lőtsére” az 1797-es esztendőben. Miután a német nyelvet viszonylagosan jól megtanulta, a sárospataki iskola diákja lett 1799-ben. Tanulmányait itt 1812-ig [10] végzi, s a naplójában is leírt fájdalmas pataki búcsú után előbb Görgőre kerül [11] rector-nak ugyanebben az évben. Görgőn tanítói tisztét 1815. január 19-ig viseli. Ekkor — írja naplójában (26 B) „...el végezvén ekképpen Tanítói hivatalomat... hozatott helyettem S.Patakról Rectornak Jámbor Péter Togátus Deák” [12]. Papi hivatalt szeretett volna megpályázni. Ez azonban naplója tanúsága szerint — nem sikerült neki. 1815. április 4-én Lenkén először vesz részt az úgynevezett tractuális papi gyűlésen. Április 14-én ismét papi gyűlésen vesz részt, amelyhez újabb reményéseket fűz. Reményeit azonban „egy álnok lélek semmivé tette” [13]. (28 A.) Ebben az esztendőben többször is megpróbálkozik azzal, hogy papi állásra jelöltesse magát, ez azonban valami-féle gáncsoskodáson mindig megbukott. 1816. márciusában a papi gyűléshez újabb kérelmet nyújt be azzal, hogy most már tanítói hivatalt is kész vállalni addig, amíg papi státust nem tudnak teremteni számára (30 B). Hosszas huzavona, újabb és újabb kérvények beadása után 1916. április 2-án Petribe rendelik ugyancsak tanítónak. De még ugyanennek a hónapnak 6-án a jaboloncai [14] pap meghívta káplánjának. Ezt azonban, bár nagyon szeretete volna, már nem vállalhatta el. Petriben kisebb kellemetlensége támadt. A petri pap Kis Dániel odakerülése után néhány hónappal, meghalt. A napló írója a megüresedett stallumot szeretete volna elvállalni, helyette azonban az esperes egy *Bagoly* nevezetű kicsapott papot akart Petribe helyezni. Kis Dániel a község-

ben minden bizonnyal nagy port vert fel a leendő új pap ellenében, emiatt kellő megrovásban is részesítik [15]. A tény az, hogy ellenlásását valóban Petribe helyezik papnak. Szomorúan meg is állapítja: „... 29 folyvást való papolásnak és harmadfél hólnapig való könyörgésemért egy ebédnél többet nem kaptam...” Pedig minden bizonnyal maga Kis Dániel is szívesen elvált volna tanítóskodás helyett a petri papi hivatalra. Aug. 21-én halt meg a petri pap, 29-én már megjelentek az egyházi hatóságok, hogy az utódlásról gondoskodjanak. Ekkor Bagoly került Szinpetribe. Emiatt sok zaklatásnak volt kitéve a napló írója. Év végén meg is emlékezik róla: „... tsak ugyan azt a huntzfut Bagolyt is ide rendelték Adminisztrátornak, aki mindenképen motskólt engemet de én sem maradtam néki adós, mert sokaknak mondtam azt, hogy betsülletesebb embert is akasztottak már fel nállánál, a melly igaz is volt” (34 A). 1816 márciusában *Komjáti* [16] község kéri fel, hogy vállalja el a papi státust, de „ebből — írja Dániel — végtére is semmi sem lett...” (35 A). Március 14-én csak annyit ír, hogy Szinbe [17] volt a Seniornál, hogy jövendő sorsát, a papi állás mielőbbi elnyerését sürgesse, de nem sikerült, mert „szegény legény” (35 A) volt. Ismét megkéri Szinben a Seniort, Kérészi Ábrahámot, biztatást nem kapott, majd március 23-án Rimaszombatba megy, hogy részt vegyen a „papi vásárban”. „25-dikben volt osztán az osztó gyűllés R.Szombatba, de én itt meg-hagyattattam régi hivatalomba, jóllehet a Komjátiak köröm szakattig sürgettek, nem lévén mint szegény árvának senki Pártfogóm, azt hiszem, hogy ha valami nagy Papi embernek fija lettem volna, minden bizonnyal Pappá lettem volna ekkor...” (35 B). 1819-ben újból megpróbálkozik azzal, hogy papi állást vállalhasson. „... Mártz. 3-dikán látván én azt, hogy akármiképen igyekezzen is azon, hogy Papi hivatalra mennek, tsak ugyan el nem érem én azt, mert szegény legény voltam...” (44 B). Ekkor azt kéri a Seniortól, hogy a petri rektorságnál [18] jobb anyagiakat biztosító iskolát adjon számára. Így 1819. március 30-án a szőlősdárdói [19] papi gyűlés Jósvafőre rendeli ugyancsak rektornak. Itt is halt meg 1838. február 8-án, temették 10-én.

Naplója szerint 1817. december 17-én határozza el magát arra, hogy megházasodik. Első leánykérése után kikosarazza a leány. Második alkalommal január 13-án próbálkozik újból: „Január 13-dik napján bódult fővel é, vagy haragomban Szinbe mentem egy leányt nézni. Január 14-dikén pedig ismét T. Sz. Mártonyi Urammal Szinbe mentünk. T. Senior Úrhoz, azon személyt N. N. meg-próbáltattuk tsak szórmentibe szóval kéretni, de meg-baklott, a szűgyibe vágta a fejét, s nem indított, de magam sem sokat bántam, mert a mint hallottam, nem volt appetitusa a köpönyeges emberhez, hanem tsak s at — punctum —” (40 B—41 A). Végül-is Vámosról [20] nősül. Január 18-án Csiszár István Mária nevű leányát jegyzi el. Február 10-én megtartják az esküvőt. Felesége, akit naplója tanúsága szerint nagyon szeretett, hamarosan súlyosan megbetegszik, majd 1820. április 8-án meghalt. Halálát, haláltusáját megdöbentően, kiváló stílusérzékkel írja le. A 22 éves fiatalasszony halála mély nyomot hagyott Kis Dániel lelkében: „... e tájba — írja — április 27-én felette szép, és gyönyörű volt az egész természet, a fáknak ezer meg ezer színnel játszó virágai, titkos, de érezhető gyönyörűséggel töltötték be az embereknek szíveket, de én rám nézve az egész természet minden remek szépségével is

merő azon gyászos szín vólt minden pillanatban, mert az én igen kedves gondos, magát ártatlanul kedveltető, tsendes alkalmazatos feleségem egy pillanattig sem ment le az én bús szívemről, szép és gyönyörűséggel tellyes vólt mondom az egész látható természet, de engem semminemű dolog meg nem örvendeztetetett, mert eltűnt töllem, a kiben én fő gyönyörűségemet találtam e világon, sokan vigasztaltak, de én a ki különben az Isten bölts rendelésén megnyugodtam, tsak azt feleltem, hogy könnyű annak mást vigasztalni, akinek baja nints" (51 B—52 A).

Az özvegy embert nagyon sokan meg akarták házasítani. Egy papné lányt ajánlották neki. Bár a lányról szóló jó véleményt naplójában idézi, később meggyőződik a vélemény helytelenségéről, mert „nem Belső emberhez való az olyan leány, a ki hol éjjélig, hol hajnalig fülel a síros szúr alatt...” (52 B). Májusban tovább ajánlgatják neki a házasulandó leányokat. Május 29-én végül is eljegyzi Deli Máriát. Július 17-én, felesége után néhány hónappal meghalt Kis Dániel édesanyja is. Rövid, második mátkasága idején meghalt feleségét naplójában többször megemlíti, majd a kettős gyász után július 25-én feleségül veszi Deli Máriát. 1821. augusztus 9-én született első gyermekük, Mária, a második, Bálint pedig 1828. január 17-én. 1834-ben március 8-án a gicei [21] egyház hívja meg tanítónak, ezt azonban már el nem fogadja. Gyermekéhez nagyon ragaszkodik. Bálint fia 9 esztendő, amikor beiratja a miskolci református iskolába. 1837. augusztus 24-én [22]. Élete végén feljebbvalói, a jósvafői [23] szülők gyakran, szerinte oktalanul megvádolják, s emiatt újból megpróbálkozik 1837 októberében azzal, hogy más helyütt vállaljon állást. Biztatást azonban nem kap. 1837 karácsonyán még bejegyzi gondolatait naplójába. 1838. február 8-án utóda a következőket írja a napló utolsó oldalára: „Meghalálozott 1838-dik Évben. ezen mindenektől kedvelt Oskola Tanító, kevés napokig lévén beteg több Rector Collegaitól el temettetett, nagy zokogások, és szánakozásokkal el telve tétetett a' nyugalom helyére, meg betegedett Dániel Napján és akkor ágyba esett, meg holt 8-ik Febr, el temettetett 10-ik Febr szerdán, béke hanvainak. Ezen véletlen eset után az Oskola árván maradt, valamint kedvese is. Három hetek el telése után a' Jósvalfői követek engem Maklári István hittak idő töltőjőknek, én el is jöttem mint próbálatlan a gyakorlás kedviért leginkább, el is jöttem értem Giczére 1-ső Febr. és másodikba szerencsésen el is érkeztem, a' hol már igen vártak szük'sék (!) lévén az O. Tanítóra" (100 A). Kis Dániel halálát valószínűleg sérve és májfunkció zavarai [24] okozták.

Kitől kapta Kis Dániel az ötletet, hogy életét papírra vesse, napjait folyamatosan vezesse? A kérdésre határozott választ nem adhatunk. Annyi azonban bizonyos, hogy a pataki diákok iskolai feladataikon túl nagyon gyakran kísérlik meg a versírást. Egy alkalommal már bemutattuk [25] azt a Miskolci Melodiáriumnak elnevezett gyűjteményt, amelynek összeállítója Pávay Mihály [26]. De Pávay Mihály gyűjteményén kívül még számos ebből a korból származó gyűjtemény [27] bizonyítja, hogy a pataki diákok füzeiteiben gyakran irogatták össze azokat a temetési, lakodalmi, névnapj és más alkalmakra való verseket, amelyeket az énekkar énekelt. A gyűjtő nagyon gyakran saját kedvteléséből füzetébe más verseket, dalokat is bejegyzett. Az énekkar elnöke hivatalba lépése után köteles a korábbi elnökök melodiáriumaiból a legjobb

darabokat a maga melodiáriumába összegyűjteni, s a kiírt legszebb dalokat a kar tagjai maguk is lejegyzik. Az elnök feladata vőlt még, hogy minden fél évben temetési verseket írjon [28]. A sárospataki iskola evvel az intézkedésével arra készítette a legkiválóbbakat, hogy úgynevezett alkalmi verseket irjanak, s ezzel írói, költői munkára serkentse őket. Természetes, hogy ezek a diákgyűjtemények nemcsak az úgynevezett „hivatalos”, alkalmi verseket tartalmazzák, hanem egykori tulajdonosai legkedvesebb dalszövegeit, esetleg saját verseit is. A diák, ha befejezte tanulmányait, gyűjteményét magával viszi, s abba később is jegyezgeti a legszebbnek tartott verseket. Ez a gyakorlat nyilván felszínen tartotta az irodalmi érdeklődést. A pataki diákot azonban a XIX. század elején más tényezők is készíthették arra, hogy az irodalom aktív vagy passzív művelésével foglalkozzék. Már a XVIII. század végén, a XIX. század első évtizedeiben pedig egymás után alakultak meg a magyar közép- és felsőfokú iskolákban az úgynevezett magyar társaságok, amelyek mind a nemzeti függetlenség és a polgárosodás szellemében születtek. A társaságok közéleti, politikai irodalomtörténeti szerepe ismert. Bessenyei hirdette meg a magyar nyelv, a magyar irodalom felvirágoztatásának programját, ennek szellemében születtek meg a magyar iskolákban a magyar társaságok. Bodolay Géza: Irodalmi diáktársaságok című munkájában részletesen elemzi a hazánkban 1795 és 1848 között iskoláinkban működő önképzőkörszerű társulások, társaságok életének történetét. Felméri, hogy milyen szerepük volt a reformkorban, s utal arra, hogy hogyan hatottak ezek a társaságok a közgondolkodásra. A magyar nemzetté válás hajnalán a protestáns és katolikus iskolákban Soprontól Kolozsvárig szinte valamennyi magyar iskolában előbb vagy utóbb létrejött a magyar olvasó vagy irodalmi társaság. A társaságok azt tartják fő céljuknak, hogy tökéletesedjenek a magyar nyelvben, alkalmassá tegyék azt árnyalt, irodalmi szintű gondolatok kifejezésére, műveljék aktívan vagy passzívan az irodalmat, általában ösztönözzék tagjaikat a gondolkodásra, szoktassák őket az aktív szellemi munkára. Eszközeik természetesen különbözőek. Néhány társaság az európai irodalomban való jártasságot, mások szépirodalmi munkák, tudományos dolgozatok írását, ismét mások baráti vitákat vagy a színjátszást tartják megfelelőnek ahhoz, hogy magasztos céljaikat elérhessék. A politikai megnyilatkozástól valamennyi társaság kategorikusan elhatárolja magát, a kitűzött cél azonban a maga korában politikai cél volt. A társaságok tagjai, vezetői, tanárelnökei írásbeli megnyilatkozásai a reformeszmék, a nemzeti függetlenség és polgári szabadság jegyében születtek. Bécs ezért két alkalommal is megpróbálkozik azzal, hogy a magyar társaságokat feloszlassa. Előbb 1836-ban, majd 1845-ben. A társaságok egymás közötti személyes vagy levelezési kapcsolata ismeretes. Egy-egy társaság év végi ünnepélyére, az úgynevezett „örömnépre” nagyon gyakran meghívja a közeli városok iskolái magyar társaságainak képviselőit. Kiadványokat jelentetnek meg. Ezek a kiadványok eljutnak szinte valamennyi magyar társasághoz. Más iskolákban könyvtárakat alakítanak, s elsősorban az élő magyar irodalom tanulmányozását tűzik ki maguk elé célul, s ezt csak úgy tudják elérni, ha összeadott pénzeikből vásárolják meg a magyar irodalom legfrissebb termékeit. Egyszóval: már az iskolapadokban megindul egy pezsgő, a politizálást nem vállaló, de valójában politizáló irodalmi élet. Ezekből a társaságokból emelkedik költői, írói magaslatoakra Dayka Gábor,

Péczei, Berzsenyi, itt indul el Csokonai, de itt bontogatja szárnyait később maga Petőfi is. Petőfi vándorútján magyar társaságokat látogat, s ott hinti el felfogását az irodalomról, annak tartalmi és formai követelményeiről, politikai nézeteiről. Ezekben a társaságokban nevelkedik az eljövendő, magyar politikai élet néhány reprezentánsa is, hogy csak a legismertebbet említsük, Szemere Bertalan, aki Sárospatakon tanulta meg az irodalmat és hazáját szeretni [29]. Csokonai mindössze csak egy esztendőt töltött Sárospatakon. Nevéhez fűződik azonban az a feltételezés, hogy ő alapította volna Sárospatakon a jól működő magyar társaságot [30]. A gondolatot először Trencsényi-Waldapfel Imre [31] vetette fel. Ha igaz Trencsényi—Waldapfel Imre feltételezése, akkor Sárospatakon 1796-ban már létezett a magyar társaság, hiszen Csokonai csak ebben az esztendőben járt a pataki iskolába. A magyar társaság hatása Sárospatak diákjaira csak annyit lehetett, hogy ébren tartotta bennük az irodalmi érdeklődést, felhívta a figyelmüket az irodalom passzív vagy aktív művelésére. Két műfajban próbálkozhattak az egykori pataki diákok, a lírában és az epikában. Melodiáriumaik őrzik alkalmi vagy spontán született verseiket, naplójukban pedig lejegyezték élményeiket. A miskolci Herman Ottó Múzeum két egykori pataki diák kéziratot őriz. Az egyik a most ismertető napló, a másik pedig idősebb Szűcs Sámuelé [32]. A társaságok írásra ösztönző tevékenységéről Bodolay Géza az alábbiakat állapítja meg: „Amikor a társaságokról, mint írásra ösztönző, tollforgatást gyakoroltató műhelyekről beszélünk, elsősorban nem is arra kell gondolnunk, hogy nagy költők és írók kerültek ki belőlük, hanem arra, hogy abban a korban, amikor az iskola még egyáltalán nem tanította a magyar nyelvű fogalmazást, a társaságok módot nyújtottak erre, kedvet ébresztettek az írogatásra, és széles értelmiségi réteget neveltek, amely nem ijedt meg a gondolattól, hogy tollat fogva a kezébe hírlapi tárcáktól kezdve nagyobb lélegzetű tudományos munkáig, *életrajzi visszaemlékezésektől* [33] iskolatörténetekig sok mindennel hozzájáruljon egyre jobban szaporodó magyar nyelvű sajtótermékeinkhez” [34].

A korabeli iskolai hagyomány termékei közül Stoll [35] adja ezeknek a gyűjteményeknek a bibliográfiáját, jelezve ezzel azt is egyben, hogy valamenyny gyűjtemény, kolligátum még a XVIII. század végéről valók is irodalomtörténetírásunk számára jelentősek lehetnek.

Kis Dániel mint már megjegyeztem fentebb, naplóját valószínűleg csak Patakról való elkerülése után írja rendszeresen, így naplója — bár azt nem osztja két szakaszra — két szakaszra osztható. Az első részben visszaemlékezik, a második részben pedig napról napra jegyzi feladatait. Kérdésünk az, hogy Patakon nyerhette-e azt az inspirációt, hogy életét papírra vesse. A már idézett iskolatársa, idősebb Szűcs Sámuel bizonyosan Patakon kezdte meg önéletrajzi írását. Szűcs is két részre osztja naplóját. Az első rész végén írja az alábbiakat: „1805 októberében: Most már utol érvén Írással az Időt, által megyek a Második Szakasz második részére; t. i. azokra a történetekre, a mélyekben forgottam 1805-dik esztendőttől fogva, a mélyben 6-a Octobris már a' Diáriumot eddig írtam, szinte életem végéig” [36]. Idősebb Szűcs Sámuel még Patakon diákoskodott, amikor diáriumával utolérte az időt. Ha Szűcs Sámuel pataki napjai alatt kezdte meg diáriumának írását, akkor elképzelhető az is, hogy Kis Dániel ugyancsak Sárospatakon határozta el, hogy naplót vezet, erre azonban pataki

élete során sok gondot nem vetett, annál is inkább, mert igen víg diák volt, rektorsága hosszúra nyúló napjain azonban korábbi szándékát kezdi valóra váltani.

Bebizonyítani nem tudjuk Kis Dániel diáriumírásának jelzett indítékait, feltételezzük azonban, hogy az ötletet Patakon nyerte. Indította erre őt a pataki énekkarban bevált hagyomány, az ének- és versszövegek gyűjtése és a sáros-pataki iskolában létező Magyar Társaság.

Minden naplónak, memoárnak az értékét elsősorban anyaga határozza meg. Az anyag viszont függvénye a kornak, amelyben a napló született. A bejegyzések rendkívül sokfélék lehetnek. Nyilvánvaló, hogy minden emlékiratban elsősorban a személyes, szubjektív téma dominál. A kor azonban, hat a napló-íróra. Értékesebb a napló történeti szempontból, ha írója reagál korának társadalmi, politikai eseményeire, azokhoz véleményt fűz. Kis Dánielt sorsa messze vetette a társadalmi, politikai élettől. Dobsina, Sárospatak, Görgő, Petri és Jósmafő köré fonódnak évei. Pesten egyetlenegyszer jár [37], s akkor is csak átutazik a nagyvároson. Miskolcon többször megfordul ugyan, itt azonban még annyira sem lehetett érezni a reformkor közeledtét, mint Sárospatakon. A korabeli közlekedési viszonyok figyelembe vétele mellett még inkább érthetővé válik, hogy távol állt a közélettől, korának legjelesebb politikai eseményeiről is csak napok vagy hetek múltával esetleg újságból értesül [38].

Lehetséges, hogy a társadalmi, politikai élet egyébként sem érdekelte volna. Mindössze egy alkalommal vett részt Tornán tisztújításon 1812-ben, ekkor is csalódott: „18-dik Aug. bementünk Tornára a Restaurátióra, a hol is először a számtalan sok Urak a templomba mentek, itten Mise tartatott, vagy mi, én nem tudom, Innen mindnyájan a Vármegye házába mentek, elkezdődvén a Restaurátió az újj Tisz-Uraknak választásakor, olly rettenetes láрма, kiabálás vólt, mellynél otsmányabb parádét ez előtt még sohasem láttam. E mellett a Cánditátus Urakat annyira rántzigálták, ide s tova rémitő kiáltások között emelgettek némelly része egyikét, mások ismét meg mást, hogy némellyiket majd öszve is tépték.” (20 B—21 A.)

Nem valószínű, hogy ez az élmény ábrándította volna ki a közéletben való aktív részvételből Kis Dánielt. Feltűnő azonban, hogy az esemény egészen fiatal korában, néhány hónapos görgői rektorsága idején történt.

A politikai, társadalmi, gazdasági élet eseményein kívül a napló természetesen más, nem szubjektív anyagot is tartalmaz. Kis Dániel szorgalmasan jegyzi — attól kezdve, hogy rendszeresen írja naplóját — valamennyi útját. Naplójába írja azoknak a neveit, akik őt vagy családját meglátogatták. Megemlékezik azokról is, akikkel együtt vizsgázott, vagy akiket rektorsága idején vizsgáztatott. Így naplója Görgőnek, Petrinek és Jósmafőnek anyakönyvét is helyettesítheti. Nem különös, hogy nem sajnálja idejét az időjárás naplóba jegyzésére, s minden esztendő végén bejegyzi, hogy az időjáráshoz képest milyen volt a termés. Sort kerít saját és családjá egészségi állapotának leírására, utazásaira. Mint fentebb már említettem, a napló két szakaszra oszlik az első részben visszaemlékezik, a második részben már naponként vezet. Az előbbi inkább íráskészségére vet jó fényt, az utóbbi aprólékosságára utal. S minthogy jó stílusát csak inkább diákélményei visszaemlékező leírásában érezzük, úgy véljük, hogy az első rész értéke nagyobb, a második rész csak a nagyon szűken

vett helytörténetnek adhat eddig ismeretlen adatokat. Kis Dániel írásigényére utal az a tény is, hogy három versét naplójába is bejegyzi [39]. Diákemlékeit jóízűen, szellemesen és élvezhetően írja ie. Naplója értékét éppen ez jelenti.

KIS DÁNIEL DIÁKÉVEI

A fiatal rektor legemlékezetesebb élményei legációi voltak. A legációk előtt zajlott az elekcio, ahol valószínűleg éppen olyan módon, ahogy később egy tisztújítást látott, a legációra jelentkező diákok a jobb helyekért meglehetősen nagy csatát vívtak. Egy alkalommal be is számol egy tulakodásról elekcio alkalmával: „Ebben az esztendőben kezdődött a classificatio szerint való electio. Húsvét előtt felette otsmány nagy lárma, s kiabálás, sőt káromkodás volt az Auditóriumban úgy annyira, hogy egy megmérgekedett Deák (tudja a ménkő ki volt?) engem az ablakon ki akart hajítani, majd repültél volna ekkor ugyé Danyi?” [40] (4 A). Legációi során az ország messzebb tájaira is eljut, utazásait, kalandjait élvezettel írja le: Egyik ilyen nagy élményt nyújtó útjáról így írt: „... Innep után haza mentem Szendrőben, a hol keveset mulatván, el indultam Patak felé. A Halmaji [41] kortsmában öszve akadtunk 7 Deákok, és a nagy árvíz miatt két nap két éjtszaka itten kéntelenítettvén inasainkkal rostokolni, mit tudtunk tsinálni? azt bizony, hogy a víz által a faluból az állásba kiszorúlt musikus asztrahán színű more cigányokat be hívtuk, bú el felejtésére mindég tánczoltunk még ott is ugrottunk, a hol gödör nem volt. Végtére nem győzvén a költséget, Halmajon nagy nehezen szekeret fogadtunk, a melybe czipó szájú paripák voltak, t. i. ökrök, élet és halál közt, kétszerre deszkák tetején ülvén, a legborzasztóbb habok közt által mentünk 5 áradásokon. Mi mindnyájan énekeltünk, vetvén reménységünket a dühös habok közt is a mi megtartó Istentünkben — de azért bizony szepegtünk, úgy hogy... Másnap Meggyaszórról elindultunk jókor, és már itt mindenütt a Hegyallyán bátran mentünk (az esső égész nap esett) de Vámos Újfalunál [42] ismét nagyon meg akadtunk mert Tóltsvától olly rettenetes sebes árvíz jött, hogy képtelenség volt neki menni. Mit tudtunk tsinálni, neki bátorodtunk, öszve fogódtunk, a frigy ládát [43] és a Kupfert hordó Uraimékat közbe vettük, neki a sebes víznek minden ruhástúl, úgy hogy még a gatyába levő fekete strimflisek a bolhák is mind meg-fúladának. De volt ám részünkről sikóltás, káromkodás, mert csak egy kis hijja, hogy mindnyájunkat el nem vitt ez a mély sebes árvíz. Nagy vizesen ki mentünk végtére a vízből, ekkor ki nevetett, ki haragudott, ki káromkodott is, és jóllehet még Patakon egy kis mértföld volt, és már estveledett is, még is mindnyájan nagy vizesen, sárosan, némelly része 9. mások ismét 10, 11 órakkor a legnagyobb setétségbe be értünk Patakra. Illyen a Deáki élet, de azért töbnyire mindig vig a Deák.” (4 B—5 A.)

Ütiélményeit láthatóan nagy élvezettel írja meg, s minden bizonynal törekedett arra is, hogy írása ne csak írójának, hanem olvasójának is jelentsen élményt. Színes leírásai irodalomtörténetünk meglehetősen szegényes számú útirajzai figyelembevételével [44] szépirói törekvéseket is meg kívánunk valószínűsíteni. Hiszen nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy a reformkorban terebélyesedő útirajz irodalmunk talaját éppen a magyar társaságokban kereshetjük [45].

1810-ben, karácsonykor Mátészalkán rekvirál. A rekvirálás nehézségeit kendőzetlen egyszerűséggel írja le: „...ittén magakadtam igazán, mert kivénen vagy 12 betsülletes Patrónusokat, leg-alább 50 kesely seggü Nyiri Nemeseket kellett requirálnom a communis patensel (!) úgy hogy majd ki dültem ezen nagyra vágyó horpasz apró Nemesek requirálásában, pedig némellyik egy két garast sem szégyenlett adni. Különben két különböző helyen, az Innep után két éjszaka mindég tánczoltunk, forgattam veszettül a Nyiri dá-mákat, hogy némellyiknek a ruhája is majd lehullott...” Hazafelé ugyan-csak megkínzott a metsző, fagyos szél: „előfogott éppen a nevem napján a Kótaji [46] pusztán a leg-kegyetlenebb havas esső. A jobb pofámról mind le hántotta a bőrt, mindég vágott Gávaig, a melly Gávaig olyan 3 mérföld, mellyet az ördög mért kínjában, úgy öszve szidtam ezt a pusztát, hogy talám nem is termett abban az esztendőben, mert igen kutyául vigadtatott engem a nevem napján — innen más nap a leg-tsikorgósabb hidegbe értünk be Pa-takra.” (14 A.)

Egyik útja az aggteleki cseppkőbarlangba vezet. Első alkalommal 1806 pünkösdi szombatján ugyancsak egy legációja során látogatja meg a barlangot. Élményeit így összegezi: „...Pünköszt szombatján voltam másokkal együtt amaz igen híres Akteleki baradlában bele mentünk délután egy órakkor, ki-jöttünk estvéli 8 óra után, mellyben sok tudálkozásra méltó dolgokat el hal-gatván tsak ezekt említem, t. i. van benne eredetikepen kitsepegeve 'Sidó ól-tár — egy nagy templom sokféle státuákkal, katedrával. ország tábla — Pesti tábla, mellyen sokféle rendű rangú embereknek nevei fel vagynak metzve — két koporsó — Szűz Mária képe szárnyas angyalokkal. — Mórea hegye [47], mellyen nagy nehezen másztunk által — 'Sidó templom egy buzgón imád-kozó Pappal — egy magassan felnyúló, tsepegő kőből való oszlop, melly ha verettetik, úgy szöll, mint a harang — korona, hőldvilág, és több számtalan nagyobb kisebb, sokféle formájú, s nagyságú tsepegő kövek, mellyeken éléggé nem lehet tsudálkozni...” (8 A—B.) A cseppkőbarlangot — Jósvafőn lakván — vendégeivel még többször is meglátogatja. Így 1806. május 27-én [48], majd ugyanebben az évben, augusztus 12-én [49]. Ekkor számára eddig ismeretlen ágba mennek, amelyet akkor Denevér-lyuknak neveztek: „...annyi denevér vólt, hogy igen könnyen lett vólna jó 3 szekerral, mitsoda sikóltás, stivogást vittek ezek véghez, egygy olly külömben is rémitő helyen, borzasztó vólt hall-gatni, kivált a midőn kövekkel közikbe hajingáltunk, sokszor annyi le esett, hogy egy 'sákkal is lett vólna, ilyenkor vólt még sikóltás, ide s tova való repülés, tsak az alattok való ganéjok lett vólna 5 szekérral, majd ki verték a szemünket rettenetes repkedéssel...” Mérnöki pontossággal írja le a Szilizei barlangban látottakat [50].

Hosszabb utazásairól meglehetősen szűkszavúan beszél Kis Dániel. Na-gyobb útra mindössze csak két alkalommal vállalkozik, ekkor is azonban a pa-taki iskola legátusaként. 1811-ben Munkácsra kerül supplikánsnak. Az utazást írja — „tekervényes helyeken folytattam tapasztalás kedvéért”. Útja Ungvárig három napig tart. A városról nagyon röviden emlékezik meg: „Ungváron háltam T. Szarka Uramnál, a hol az egész Várost, az orosz Püspök Residen-tziáját, a Vármegye házát, az orosz Deákok Collegiumát, és más efféléket jól bejártam, s megnézegettem...” (16 A.) Még másfél napig kell neki gyalogol-

nia, hogy Munkácsra érjen. Munkácson azonban inkább az ott megismert emberekkel való barátságos kapcsolatát örökíti meg naplójában, mint a látottakat. „Innen (t. i. Rákosról) — írja — más nap dél előtt be értem Munkácsra, a hol eleintén nem a leg vígabban voltam, de minekutánna egynéhány emberséges Munkátsi emberekkel megismerkedtem, 4 hetekig való itt létemet, életemnek legvígabb napjai közzé számlálom, melyet a T. Deli Uram [51] itt való szüretelése felette nevelt, a kivel és több Munkátsi barátságos emberekkel u. m. Kováts Mihály, és kiváltképen Kováts József háza népével, igen sokszor meg újjítottuk mind a szőlő hegyen, mind a Városba barátságos nyájjas együtt való lételünket, (úgy ittuk a jó Beregh Vármegyesi szilva pályinkát a túrós galuskára, és petsenyére, hogy még a Lelkünk esmérői is kotkodált tőlle), kiknek emlékezetek holtig fel fog nállam maradni, kívánom élyenek szerentsés időket. Munkátson létemben voltam kétszer a Munkátsi híres várba, voltam személlyesen a Vár Commendánsánál, a ki Német ember volt, voltam ugyan ott a Regemen Páternél, a ki egy igazi Magyar ember volt, jól tartott veres borral bennünket, az egész Várba mindeneket meg-mutogatott, sántzaira, bástyaira velünk eljött, de itt miket láttam, mitsodás légyen a Vár, mind le nem írhatom — az orosz Barátok Klastromában is voltam kétszer, a kik mindenkor nagy emberséggel fogadtak, tractáltak, sőt a Gvárdiányok, egy igen öreg Atya, azon Klastromnak eredetéről, és minden történetéről való két be kötött könyvekkel meg is ajándékozott, mellyeket Patakra be is szerzettem [52] — ezen kívül, egyszer voltam Munkátson felül a timsó fábrikában, itt mitsoda sok tsudállatos dolgokat láttam, sok volna le írni...” (16 A—B).

Másik nagyobb útja Pócsmegyerre vezet 1811 karácsonján. Természetesen ez az útja is napokig tart. Keresztes, Kövesd, Maklár, Gyöngyös, Hatvan, Hévizgyörk, Kerepes, Rákos, Pest, Buda felé viszi az útja Pócsmegyerre hat napon át. Élményei megakadnak útiránya leírásánál, van azonban arra ideje, hogy egy-egy ügyes hasonlattal, valamilyen, a helyhez kötött konkrét adattal útítársaival kapcsolatos élményeivel színesítse a községek és városok unalmasnak tűnő felsorolását.

Hárman indultak el „mindenütt a garágyas Alföldésén”, Keresztesen, Miskolctól mintegy 20—25 kilométerre azonban egyik társától meg kellett válniok, „mert az ördög sem bírt volna vele menni, olyan sebessen ment”. (17 A). Gyöngyösön a Rektor nem akarta befogadni, ráadásul — írja — „igen durva embertelen ember volt, pedig olyan ragyás volt, hogy talám életemben sem látok nállánál rútább embert, tsak ráment volna két désa tzément a képire, ha bevakolták volna”. (17 A—B). Hatvanra megharagudott, mert Hévizgyörk felé tartva, nagyon sok sarat kellett dagasztania, Gödöllőn megnézi „a Hertzeg Grassalkovits roppant híres palotáját, mellyben 365 szoba van”. Pestről csak annyit ír, hogy bejárta az egész várost, ladikkal megy át Budára, itt is szétnézeget, majd innen lejut Pócsmegyerre. Visszafelé más úton gyalogol. Vácott a püspöki palotán csodálkozik el. Hévizgyörkön megállapodnak, mert — mint írja — „egy buzgó özvegy asszony... ki hívott bennünket a pintzéjébe, rá ülven mi itten a rettenetes nagy hordókra, eleinte ezen buzgó asszonymnak énekelgettünk, de végre a bornak bennünk munkálkodó ereje, a buzgóságunkat keresztnyügbe hányta, úgy danóltunk, hogy — itten a pintzébe mulattunk vagy 3 óráig, azután a faluba is, hol danolva, hol énekelve men-

tünk lassan, mert már ekkor némelyeknek közülünk a bortól elsibbadt a lába..." (17 B—18 A). Hévizgyörkön még az is érdekes számára, hogy az ot-tani pap neve Jónás „kiről nevezetét vette a Pataki híres börtön a czethal, mert ő Kegyelme volt benne Deák korában leg-először, 3 nap 3 éjjel [53]. Innen Hatvan, Gyöngyös, Domoszlón, a Mátrán át Verpelétre gyalogol. Verpe-léten ugyancsak a bor miatt alig alszanak s éjszaka még a csizmáját sem veti le. Emiatt sebes lábbal kell hazagyalogolnia. Megtekinti azonban közben Egert. „Egerbe egy kortsmába szállottunk meg, itten ettünk ittunk, azután a várost bejártuk, láttam többek közt a Liceumot, melly felette nagy roppant épület, az Érseki Residentziát, egy magas Török metsétet, és több efféléket.” Egyszeri alvással ér haza szüleihez [54]. Ezzel pontot tett legációi hosszú so-rára [55], s ő maga is tudja, hogy diákéletére is, mert a következő év január 12-én végleg elhagyja Patakot.

Tanulmányairól kevesebbet ír. 1799-ben Nagy Ferenc professzor 128 ta-nítványa közül [56] a 28. lett. (3 A.) Ez arra enged következtetni, hogy szor-galmasan tanult is. Tanulásáról azonban csak két alkalommal tesz említést. Többször csak éppen érinti a cenzúrát vagy az exáment. 1811 januárjában így ír a cenzúráról. „Patakon Censura következett ezután, volt is olyan kemény Censura, hogy allig állhattuk a ditsőséget, engemet magamat egy egész óráig censeáltak úgy, hogy ha a kullants ragadt volna is a kódökömbe (!) még sem éreztem volna, annyira vallattak.” (14 A—B.) Erre a censurára emlékezve írja következő alkalmával: „...tartottam attól, hogy ha a Censurán olly ke-ményen meg vallattnak mint Sz. Pál napkor, majd a szügyibe vágja az em-ber fejét, és akármint vallattyák, olly kevély talál lenni, hogy egyget sem szöll — tanultam is annyit ebbe a Diligentiába, (sokszor ollyan idején felkel-vén, hogy még egy hétig sem viradt (!) meg) hogy közelgetvén a Censura, valamint más Deákok, én olyan színű voltam, mint a fához vert s at — — —” (15 A). Lehetetlen Kis Dániel diákéletét csak Sárospatakra koncentrálni. A korabeli diák élményeihez szervesen hozzátartoztak a legációk hosszú sora, a hosszú gyalogos utazások, a diáktársakkal eltöltött sok-sok, gazdag élményt nyújtó idő. A tanulásra már alig-alig emlékezik vissza a napló írója, pataki napjairól is csak legfeljebb a nevezetesebb élményeket jegyzi fel. Patakon történelmi napokat ért meg. Itt három eseményről kell említést tennem:

1806. január 5-én Patakon át vonul vissza az orosz sereg [57]. Kis Dániel röviden emlékezik meg a „muszkák” visszavonulásáról: „1806-dik esztendőnek az elein, s midőn Patakon keresztül masirozott a Muszka katonaságnak né-melly része, szám szerint 12 ezren, voltak köztök szakállós kozákok, nagy forgokkal felkészült kalapos lovasok, és 2 ezer huszárság, ezek igen szép ka-tonák voltak, a Város végin le szálván lovaikról, a magok módja szerint da-noáltak, de soknak a hangja ollyan volt, mint a fülemilének, amellyik az erdő-ben a csikókat fojtogattya.” (7 B.)

Összehasonlításképpen szeretném itt bemutatni idősebb Szűcs Sámuelnek ugyanerről az eseményről írt sorait: „5-a Januarij és több következő napo-kon szüntelen takarodott Patak felé a sok muszka katona a' mi belőlök a' Frantziáktól meg maradt. a' kik között kivált egy Regiment, a' mélynek (!) magyar huszár ruhája volt, olly szép és derék volt, hogy a' magyar katonák-nál nem igen voltak alább valók. A Dragonyos Regiment tsak annyiban kü-

lömbözött a' mieinktől, hogy a' sisakjokon sokkal nagyobb, és szebb Taréjok volt, mint a' mieinkén" [58].

Kis Dániel diákkora másik jelentős eseménye a királyi koronának Patakon való átutaztatása [59]. Munkácsról 1806 márciusában hozzák haza a magyar koronát. Patakon minden bizonnal nagy készülődés lehetett: „Ugyan ezen Diligentiába Mártius elein, hozatott vissza Patakon keresztül a szent korona Munkátsról, a Korona őrzők által, ekkor az ótska temetőn ezen fő úri rendek és egy fontos rövid ovatióval T. T. Prof. Porkoláb István úr és az éneklő Chorus által meg-köszöntettek, a többi Deákság pedig az egész tanuló sereggel egyetemben két sorral állván a Kováts úttzán (!) *térdig való sárban* [60] mindenikünknek zöld pusz pang lévő kalapunk mellett, ezen kívül mindenütt harangoztak, végre sok ezer VIVAT [61] kiáltások közt Olaszi [62] felé indulván elmentek" (8 A). Idősebb Szűcs Sámuel is megemlékezik erről az eseményről: „14a Martij. hozták vissza a' Koronát Patakon keresztül. a' melly ilyen pompával esett:

1. A' Somlyóson, a' Suta Patakban, a' Szemesi Kapitány házánál, a vár Bástyáján, és a' Pityergónél [63] szüntelenül durrogtak az Ágyúk.

2. A' harangok mind a' két Templomokban, mind pedig a' Collegiumban igen soká húzattanak.

3. A' korona eleibe, mind a' Pataki Nemesség mind pedig az itt quarti-rozók [64] Vasas Katonák pompásan fel készülve ki mentek.

4. A' Collegiumbeli Tanulók, és Jogászok tsinosan fel öltözve, még pedig zöld Piszpanggal (!) fel bokrétázott kalapba, ki állottak a' töltésnek két szélire.

5. Midőn a' Collegium eleibe ért a' Korona, a' mélytet (!) 12 ló húzott Rector Porkoláb Isván (!) Ur ovátziót mondott, azután a' Collegium beli Chorus, egy vig éneket el énekel, végre pedig a' vasas katonák tábori muzsikussai muzsikáltak, annak utánna úgy hozatott keresztül a' korona a' Tanuló Ifjuság között, a' kik azt ilyen kiáltással fogadták: Éljen a' Magyar Szabadság" [65].

A harmadik emlékezetes esemény, amelyről megemlékezik naplójában Kis Dániel, az új kollégium szegletkövetétele [66]: Az emlékezetes eseményről nagyon röviden ír: „1808-ban Examenkor nagy solennitással tétetett le egy különös szeglet kő az újj Collegium fundamentumában, a Kis utsza felől, mellyben is egy 4 szegletű ölmos üvegben különös jegyzések tétettek bé." (12 A.) Patak városáról nagyon keveset ír ugyan, emlékei azonban erős szálakkal köthették diákkora színhelyéhez. A búcsúzás természetesen nagyon fájt, s a napló írója nem is mulasztaná el azt, hogy korának érzelmes, kéziratokban terjedő diák versei mintájára prózában ne fogalmazza meg a társaktól, a kollégiumtól való búcsúzásának fájdalmát: „... a nevezett Rectóriát (Görgöről ír) 1812-dik esztendőben Januáriusnak 12-dik napján el is vettem T. Márkus György Ur lévően ekkor a Contrascriba, melly Conditiót Tekintetes Kövij Sándor Ur, mint Rector meg is erősített, vagy conformált. Ezen a napon, ha valaha ezen a napon voltam én felette szomorú, szüntelen sírtam, kiváltképpen mikor a Professor Urakat el jártam, s tőlök bútsút vettem, a kik is mindnyájan engem meg áldván s nékem minden jókat kívánván, tsak valami rebegő hangon bútsúzhattam el tőlök, ajánlván magamat továbbra is Atyai szeretetekben — e meg-lévően az

Expressusokkal, u. n. Nemes Bartha Sándor, és ifj. Ns. Farkas János Uraimékkal lementem a szállásomra ebédre Gombos Dániel Gazdámhoz, a hol az ötsém is lakott ekkor Szabó Albert tanítványával — az ebédnek vége lévén, a gazdasszonyomat, a ki tsak fél esztendeig volt gazdasszonyom, mind egy fillérig kifizettem, elbútsúztam tőlök, fel mentünk a Collégiumba. Vasárnap lévén ez, a Deákság dél után a templomba ment, de templom után, a mikor már holmi-met a szekerre rakták, annyi Deák jött hozzám, hogy a Kamrába allig férték, ki danolt, ki ivott, nagyobb része engem vigasztalt, a ki megszűnés nélkül sirtam — végre mindenem a szekeren lévén, száma nélkül való Deák barátaimnak, s esmerősseimnek kísérése, s csokolása között kijöttem a Collegiumból, igen sokan sirattak engem, de az én sirásom mindnyájoknak sirását felyül multa u. m. a ki egy szót sem tudtam szólni nagy keserűségemben, végeztére mikor mindnyájoktól elváltam, legutólyára Pedig Pál ötsémtől, majd meg hasatt a szívem, annyira zokogtam.

Ilyen környül állások közt végeztem én el Oskolai Cursusomat, és jóllehet, kivált némelly utazásaimban sokat szenyvedtem is, mindazonáltal a halállal vetekedett tsak nem Pataktól való meg válásom, de vallyon ki is vólna olyan köszívű, a ki Patakon ártatlanul eltöltött nyájjas barátsággra meg- emlékezővén, onnan való eljövetelekor, ne keseregne — ó hol vagytok már kedves barátságna ártatlan órái, hová lettetek ti vidám napok a mellyek engem sok jó barátaimnak költsönös társaságában sokszor meg- újjittottatok (!), valósággal a távol létel által, úgy elszakadtak a tiszta barátságna kötelei, hogy azok többé, személyesen talán soha öszve nem köttethetnek — én részemről azt merem állítani, hogy bár akármiképen is hizelkedjen is nékem ezután az én állapotom, bár akármiképen láttassam is jövendőben bódog lenni, mindazon által s o h a [67] sem érek én többé olyan ártatlan, s nyájjas gyönyörűséggel tellyes állapotot, a mitsodást én sok jó barátimnak társaságában addig eltöltöttem” (19 A—B).

A fiatal Rector élete másképpen alakult, mint azt tervezte. Életrajzában már említettem, szeretett volna papi pályára lépni, ezt azonban soha el nem érhetette. A pedagógus pályát pedig nem tarthatta hivatásának, s ezért naplójának igen sokszor panaszkodik. Jó humora azonban még elkeseredettségében sem hagyja el. 1819-ben írja le az alábbi sorokat: Április 29-én voltam Szinbe, Jósvafőn T-Senor Urral, a midőn, és az előtt folyvást majd hogy a guta meg nem ütött mérgemben, mivel a Jósvafői oskolát olyan megromlott állapotban találtam, hogy rossz voltára nézve talán az egész Tisza mellyéki Superintendetiában párját találni sem lehetett vólna, a gyermekek felette tudatlanok vóltak, engedetlenek, makatsok, még jó formán a kalapjokat sem vették le előttem, egy szóval majd meg örültem velek, próbáltam mindenképen hol szép szóval, hol másképen, de semmit sem használván a szép szó, a napraforgójára hánytam egynéhánynak, melly miatt csupa zaklatódásban jöttem némellyekkel, de mind ezeknek egyenesen az Antecessorom [68] vólt az oka, mert tsak névvel vólt Rector, de valósággal nem” (45 B—46 A). Úgy látszik még két hónap múlva sem tudta a gyermekeket megfegyelmelni, mert nagyon keservesen írja le: „... a kit az Isten meg akar verni, tsak rossz gyermekek Tanítójává tegye, meg lessz az verve, hogy meg sínli...” (46 A). A nyári va-

kációt felváltó iskolai évkezdetet rendszerint így vezeti be: kezdődnek „a bajlódai és kinlódai napok”. A neveletlen és neki nevelhetetlennek tűnő gyerekek, az oktatás legminimálisabb tárgyi feltételeinek hiánya [69] miatti elkeseredését csak növelte gyér fizetése. Többször panaszodik naplójának arról, hogy pénzsűkében van. 1819-ben írja panaszolva: „Aug. végén és Sept. az elein minden kiméllés mellett is (mellyet az olyan magoknak a Collégiumban arany hegyeket ígérő ifjaknak kedvéért jegyzek fel) Lelkig testig nem volt több 29 garasomnál [70], pedig épen olyankor, a midőn tsak nem elkerülhetetlenül legalább 30 forintra lett volna szükségem, de minthogy nem volt, el kellett szenyvedni, pedig még e mellett adóss is voltam valamivel” (46 B—47 A) [71]. Ugyanennek az évnek a szeptemberében: „5 koszos forintoknál több nem akadt meg a száraz betegségben kinlódó” erszényében (47 A), pedig „ha valaki tudott kimélleni” akkor ő aztán tudott.

1822-ben sem békül meg sorsával, s ekkor már humorát is félre teszi, s elárulja, hogy a tanító nem nagyon örülhetett közmegebecsülésnek: „... mindenkor igaz marad az, a mit nékem egy fő, s a Papi Kormányon is tellyes tekintetben lévő Pap mondott szemembe, hogy akit Isten meg akar verni, Tanítónak teszi, de igaz is ez, kivált azok tudják azt, kik ezt praxisból kéntelenek tudni, még se volt, nints is, nem is lessz egy szegény Mesternek sem életébe egy Comma betsületi se, sőt némellyek Isten teremtéseinek rubricájában sem tennék, pedig ők is tsak emberek. (59 A). Máskor így panaszodik tréfásan pénztelenségéről: „... Oct. 14-kén 1823. lelkileg testileg nem volt több xfrommnál, ezt is tsak vaktában találtam a háznál, be felsült volna akár ki is, ha ekkor kért volna töllem pénzt, a kutyát ekkor annyira kerültem, a mennyire szememmel láttam, félvén attól, hogy mint pénztelent meg-huggyoz, de bizván abban a jó Istenben, a ki a szegény Mestereknek is Istene, békével el-túrtem ezen pénztelen állapotomat.” (31 B.) Szegénységét az élet nem orvosolta, valamicskét javultak azonban a tanítás tárgyi feltételei, amikor 1823-ban, éppen szüret előtt, elkészült az új, jósvafői, kőből épült iskola [72]. Ekkor ő maga is családjával együtt az új épületbe költözik.

„A nagy éhség miatt sok ember alig tudott jární...”

Bár nagyon pénzsűkében szenvedett Kis Dániel, látja azonban azt is, hogy a jósvafőiek gyakran még a legelemibb ételféleséggel sem rendelkeznek. Megdöbbenőek a parasztok éhezéséről írt sorai 1817 júniusából: „... e tájba itten ezen a vidéken igen nagy szükség volt, a tiszta búzának köbli 60, 70 forinton is elment Rosnyón, a gabona 30, 40 forinton, a zabnak köbli 24 forinton, egy szóval a nagy éhség miatt sok ember allig tudott jární, sok egy hétig sem látott kenyeret, nevezetesen itt az oskolás gyermekek között két hétig sem hozott egyebet az oskolába, hanem kender magot, azon, s más effélén kinlódott, de én akkor is (hála légyen az Istennek) jó kétszeresből ettem kenyeret a midőn másoknak még tsak zab kenyerek sem volt” (38 A).

1828 pünkösdjét sokan ismét éhezéssel töltötték el. „... Ezen Innepet — írja Kis Dániel — igen sokan keservesen töltötték el annyiban, hogy sokaknak nem hogy másféle eledelt ettek volna az illendő elégségig, de még kenyerere sem volt némellyeknek, egyszóval olly nagy inség volt, hogy illyet még

öregesek sem érzettek soha. Június 15-i bejegyzés szerint az éhínség tovább fokozódik: „... már e tájba olly felette nagy szükség volt, hogy még a 4 marhás gazdáknak is némellyeknek 3, 4 nap se volt kenyere, az Isten őrizzen-meg mindent az illyen nagy éhséges szükségtől.” Egy június 28-i bejegyzés az inség fokozódásáról számol be: „... e tájba, mennél közelebb volt az aratás, annál nagyobb volt a szükség, az inség, és az emésztő nagy éhség, a pénz igen szűk lévén, még is a gabonának köbli 12, 13 frton is ment — tántorgott a sok éh ember járni is allig tudott némellyik.” (71 B—72 A.)

1831-ben ugyancsak pünkösöd ünnepe táján köszönt a kis falucskára az éhínség: „Május 22-kén 1831. Pünkösöd elkövetkezvén — ezen Innepet az enyimekkel együtt hála Istennek, olyan időben, a midőn sokaknak még tsak kenyerek sem volt, egészségben, békességben, s másképen is az elégségig való állapotban töltöttem-el.” Az aratás közeledtével ugyanúgy, mint 1828-ban tovább fokozódik az éhezés: „Júniusnak épen az utolsó napján, és épen e tájba itt felette nagy volt a szorongató szükség, inség, itt helybe, a Sidók fontra sütogettek kenyeret, fontját utollyára 3 garasért is adták, a gabonának köbli volt 18 frt., az árpa 14, 15, 16 frt. a tiszta búza, 20, 22 frt. egyszóval még a marhás gazdák is felete nagy szorongató szükségben éhségben voltak” (78 A—78 B).

Az 1831-es kolerajárvány jósvafői pusztításáról is közöl adatokat a napló: „... a Tekintetes Nemes Vármegyének ide 7-dik Jul. érkezett szoross parantsolatja szerint, Jósvafőn, mint szélső helységeknek a határán napról napra, hétről hétre strá'sában rendeltettek azon okból, hogy az országnak több résziben ama nevezetes dögletes nyavalya a Cholera, vagy epekorság kiütötte magát (melly Muszka országban 1830-ban 70 000 ember közzül ennyin lévén benne ott betegek, 40 000 ölt meg) ennél fogva mindenütt szoross felvigyázások tétettek e tekintetben, még is mind ezek mellett is, itt is, Jósvafőn sokan kínlódtak benne, sőt ketten, úgymint Matos György felesége, és Matos Pál, az egyik 29-ik másik 30-ik Jul. a nevezett nyavalyában meg is holtak, a kik tsupa harang szó mellett a Tekintetes Vármegye parantsolatja szerint az egyik férje által, a másik felesége által szekerre tétetettvén a mitsodás ruhában meghóltak, ugyan azokban, koporsójok sem lévén, a temetőre félre helyre szekeren ki-vitettvén, egyedül az özvegy férj és özvegy asszony tették-be ezen meghóltakat egymás mellé egy sírba, s magok is huzták rájuk a földet. — borzasztó szók mind ezek valósággal Jul. 31-dikén így történtek, félt, és retteget minden ezen látásától.” (79 A—B.)

Ezután Augustus bé következvén (1831) valamint az egész országban ugy itt ezen hólnapnak elein, közepén, sőt a végén is, tsak nem szakadatlanul a Nap-keleti Cholerában, vagy epekorságban keserves kinok közt, tsak nem egymásra hulva, haltak az emberek, nevezetesen 7-dik Septemberig, a midőn ezt írom, 'Sidokat, R. Catholicusokat ide nem számlálván, tsupán hitünk sorsosai Jósvafőn 40-nen holtak meg, részemről szólván igen sokszor kétszemes szempillantásokra voltam kitétetve, mert a Tekintetes Vármegye parantsolatja szerint énekszóval, a meg-hólt testtől 40, 50 lépésnyire meg-állapodva tartoztam az utolsó tisztességet részemről meg-tenni, volt olly nap hogy hármat négyet is el-temettem, ugy hogy ujj esztendőttől Sept. 7-dik napjáig tsak részünkről szólva 55-re ment a meghóltaknak a száma, holott volt ollyan esz-

tendő ez előtt, való itt laktomban, hogy 8-nál többet nem temettem-el, ekkor tehát pestis lévén, így történtek ezek nem csak itt, hanem az egész országban de engem, és az enyimeket eddig, a mikor ezeket irtam, a jó Isten itten a Pestis idején kegyelmesen meg-örzött, és Atyaikép megjutalmazott. Megszúvnván a Pestis itten, tsendesen éldegéltem az enyimekkel, (más tájjakon még ekkor dühösködvén a Pestis) egész Septembert egészen békességben, s egészségben el-töltöttem." (80 B.)

Év végén szokása szerint összefoglalja a jelentősebb évi eseményeket, közli az idei gabona-, szőlő-, gyömolcs- és zöldségfeleség, termény minőségét s mennyiségét. Így a fontosabb események között sort kerít újból a járványra. „Ekképen folyt-le reám nézve az 1831-dik esztendő, melly esztendő sok ezer meg ezer Magyar országi lakosokra nézve, el-felejthetetlen lész annyiban, a mennyiben az egész országban dühösködő Cholera miatt gyászra, és keserűsége jutottak, számtalan sok árva, és özvegy lett az országnak minden résziben, és tsupán tsak Lukáts napig [73] (mellyet az újságból hitelesen jegyeztem ki) a Cholerában meg-hóltaknak száma, 142 676-ra ment, tsak itt Jósmafőn a 'Sidókat és a R. Catholicusokat ide nem is számlálván, egyedül, Reformátusok 45-ten hóltak meg négy hét alatt Cholerában, és kettőt ki-vévén ilyen halálos idő szakaszban mind el-temettem, az egész esztendőben pedig a meg-hóltak száma ment 63-ra, és az enyémiékkel hála legyen érte az én jó Istenemnek nem éreztük ezen Pestises nyavalyát, hanem a mint fellyebb megjegyeztem, én is, de kivált a feleségem, még a Cholera előtt betegek vóltunk, e mellett mind egynehány szarvas marháinkban, mind sertés félekben sok kárt vallottunk a dög által — ezen esztendőben őszi élet, zab, főzelék sok vólt, a méhek nem sokat rajzottak, de mézek vólt bőven, bor is vólt elegendő, de nem igen jó..." (80 B—81 A).

Kis Dániel életét, stílusérzékét, munkájának forrásértékét is dokumentáló szemlények bemutatása után meg kellene állapítanunk a napló értékét.

1. Első olvasás után szembetűnő az a különbség, amely a szerkezetileg ugyan nem, a valóságban azonban meglevő két napló rész között fennáll. Az első rész, amelyet emlékezet alapján írt meg Kis Dániel, inkább szépírói jellegű, s ezért minden bizonnyal értékesebb is. Bizonyos, hogy írójára ebben az időben inkább hatottak a sárospataki iskolában folytatott stílustanulmányok. A kötelező iskolai oktatáson túl, minden bizonnyal a diákság körében is élő irodalmi igényesség is rányomja a napló első részére a bélyegét.

2. A napló második részénél már csak itt-ott csillan meg írójának szépírodalmi igényessége. A naponként vezetett napló történeti szempontból lehet érdekesebb. Így valami fényt vet a korabeli iskolapolitikára, az évről évre vezetett, az examináltatottak jegyzékei pedig a vonatkozó évek görgői, petribeli, és jósmafői iskolák tanulóinak létszámadatairól beszélnek [74]. Megfigyelhetjük azonban itt is egy-két résznél Kis Dániel lírára való hajlandóságát, szellemességét, játékosságát. Stílusa helyel-közzel itt is plasztikussá, érdekessé, olvasmányossá válik. Itt a feleségét elsírató sorainak csak egy tört részét hoztuk. A nagyon szeretett asszonyt megkapóan búcsúztatja el naplójában [75]. Más helyütt rendkívül ügyesen, szellemesen veti papírra egyik élményét: kutyák támadják meg [76].

3. Nem mentes Kis Dániel stílusa a korában annyira jellemző érzélgőségtől (Csokonait is jellemezte), a szentimentalizmustól, amelynek jegyeit a maga korában kéziratban terjedő verses énekeskönyvek érzelmes verseiből sajátíthatta el. De a naplóíró soraiból itt-ott a diákos vaskosság is elő-előbukkan.

4. A naplóban három saját versét is bejegyezi [77]. Ezek közül egy nyelvi játékoságával, humorával, három nyelvűségével kelti fel a figyelmet. Alapjában véve azonban nem lírikus alkat.

5. A napló legnagyobb értékét abban látjuk, hogy viszonylag korán, a XIX. század elején született, s mint azt fentebb már feltételeztük, a sárospataki iskolában alakult magyar társaság irodalmi igényének következménye.

Ismételten szeretnénk felhívni a figyelmet [78] Gyenis [79] tanulmányának megállapítására, amely szerint az irodalomtörténetírás eddig túlságosan nagy figyelmet nem fordított az egyre nagyobb számban előkerülő kéziratot naplókra, emlékiratokra, útleírásokra, memoárookra, s amelyeket eddig csak forrásértékük miatt tartom számon. Kétségtelen, hogy eddig még csak számba sem vette az irodalomtörténet a kéziratot naplók jelentős részét [80]. Leszih Andor [81] cikkében a miskolci kéziratot naplókra hívja fel a figyelmet. Kis Dániel naplóját Leszih nem ismerte. Ez a tény veti fel egyre inkább sürgetően, hogy számba vegyük a levéltárakban, a könyvtárakban, múzeumokban, **na-
gyon** gyakran magántulajdonban kallódó kéziratot, naplószerű munkákat, hogy azokat felelős értékelés mellett a magyar irodalomtörténet egészébe állíthassuk.

J E G Y Z E T E K

- [1] *Mészáros Dezső* festő, szobrász és keramikus. Született: 1881. Autodidakta. Beutazta Tuniszt, Egyiptomot, Zanzibárt, Elő-Indiát, több kiállítást rendezett Budapesten s külföldön egyéni, gyakran exotikus vagy őstörténeti ízű műveiből. Új idők lexikona 17—18. kötet 4506. (Bp. 1940.) Meghalt Miskolcon 1969-ben. Néhány munkáját a Herman Ottó Múzeum őrzi. A Művészeti Lexikon nem ismeri [az ott található Mészáros Dezső (III. 303.) nem azonos a most ismertetett napló egykori tulajdonosával].
- [2] A dráma feltehetőleg protestáns szerző műve. Nagyon valószínű, hogy Kis Dániel birtokában lehetett. Ismertetésére más helyen gondolunk.
- [3] A naplófüzet múzeumba kerülésének idejét pontosan nem tudjuk megállapítani. Annyi bizonyos, hogy 1953-ban kapott leltári számot.
- [4] A jegyzetlap mérete: 17x5 cm. Leltári száma: 53.4490.1.
- [5] Ez a megjegyzés *Mészáros Dezső* korábbi jegyzetével ellentétben áll. Korábban dédnagyapjának tartja Kis Dánielt, itt pedig szépnyagyapjának. Mészáros is észrevehette az ellentmondást, ezért röviden levezeti származását. Eszerint a naplóíró Mészáros Dezső dédnagyapja volt.
- [6] *Mészáros írásos* bejegyzései a naplóban: Árvíz (5 A), Napóleon (7 B), Árvíz (11 B), Éhinség 1817 (38 A)
1784	16	
1818	18	(41 B)

4 34.

Dédnagyapja korát számítja ki házasságkötésének esztendejében. Gúnyvers (42 B), Halotti vers (51 A), Nagyanyám születése (57 B), Éhinség (71 B), Éhinség (72 A), Kolera 1831 (79 B), Árvízen (87 A), Földrengés 1834 (91 A), Bő esztendő 1835 (94 A), Betegsége (99 B), Mészáros a napló legérdekesebb adatait emeli ki.

- [7] A napló első része így inkább önéletrajz. A füzet címlapja: „*Kis Dániel Biográfiaja, vagy életének rövid leírása.*” (1 A)
- [8] *Tornalja*: Gömör—Kishont m. Ma Csehszlovákiában. F. Vályi: a. m. Felsővály: Gömör—Kishont m. Ma Csehszlovákiában, Szendrő: Borsod m. Meszes: Borsod m. Berente: Borsod m. Rátka: Zemplén m. V. ö: Magyarország helységnévtára (Bp., 1944.) A címszó alatt. (A továbbiakban MHNTR.)
- [9] *Dobsina*. Gömör—Kishont m. Ma Csehszlovákiában, MHNTR.
- [10] Sárospataki diákéletére vonatkozóan két bejegyzést találtunk a sárospataki egyházkerületi levéltárban (Tabella discipulorum Clarissimi Professoris Stephani Porkoláb — A tógátus és non tógátus ifjak vizsgálati táblázatai 7,24. p.) az 1806/7-es és az 1812/13-as tanévekből. Három tárgyból vizsgázott, mindkét alkalommal mindegyik tárgyból *bene* osztályzatot kapott.
- [11] *Görgő*: Szepes m. Ma Csehszlovákiában, MHNTR.
- [12] Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Sp. Egyházkerületi Levéltár Görgői járás 15. sz. 73., 79., 89., 99. p.) adatai szerint 1812-ben „példás szorgalmatosságú a tanító, 1813-ban épületesen tanít, ugyanebben az évben a látogatók kifogást emelnek ellene, 1814-ben pedig már az új rektor érkezik. A régi tanító a papi státus iránti igényét bejelentette.
- [13] KD nem tesz arról említést, hogy ki ez az „*álnok lélek*”. Nem valószínűtlen, hogy az a bizonyos Bagoly nevezetű kicsapott pap. V. ö. itt 15. sz. jegyzet.
- [14] *Jablonca*: Abaúj-Torna m. Ma Csehszlovákiában MHNTR.
- [15] Bagoly ellenlábasa volt KD-nek. Így emlékezik meg róla naplójában: „a kivel nekem is (Bagoly) sok bajom volt Görgön laktomban, a kinél az Istennek, kivált mások rágalmazásában, huntzfutabb teremtése ez időben nem volt, verje meg őtet az példásképen, a ki őtet teremtette, mert nékem meg-ölő gyilkosom volt.” KID az ügyet vizsgáló esperesnek kijelentette, hogy még Petrit is hajlandó otthagyni, de Bagollyal együtt nem dolgozik.
- [16] *Komjáti*: Abaúj-Torna m. MHNTR.
- [17] *Szin*: Abaúj-Torna m. Petritől 6 kilométerre fekvő község MHNTR.
- [18] Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Sp. Torna — Szilicei járás 1800—1842. Jelzet: 18.) szerint a tanító ellen 1816-ban panasz nincs (101. p.), 1817-ben:

- „az Oskola Tanító híven eljár kötelességében” (109. p.), 1818-ban a tanító dícséretes munkát végzett (113. p.), 1819: a gyermekek járnak iskolába, 24 tanuló van. Előmenetelük jó (119. p.).
- [19] *Szöllősaró*: Abauj-Torna m. MHNTR.
- [20] Vagy Sajóvamosról (Borsod m.) vagy Vámosújfaluról (Zemplén) van szó. Valószínűbb az utóbbi.
- [21] *Gice*: Gömör-Kishont m. Csehszlovákiában. MHNTR.
- [22] A miskolci egykori ref. iskola jegyzőkönyvében az adatot megtaláltuk. Valentinus Kiss (!) aug. 24. Helv. conf. 9. Daniel, Jósvafő. L. M. Elem. Supl. (Studioli Literarum recentis Anno 1837/8 scholastico in numerum membrorum Miskolcziensis Lycei Helv. Conf. Addictorum Miskolcziensis allecti. Lévay József Tud. Könyvtár. Miskolc. Jelzet nélkül.
- [23] Torna egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Szilicei járás. (Sp. Egyházkerületi levéltár.) Jelzet: 18. A jegyzőkönyvek szerint a látogatók a jósvafői tanító, KD ellen különösebb kifogást nem emelnek. Az új iskolaépítés adatairól majd alább írunk.
- [24] Betegségére vonatkozó adatok 1:61 A—B, 63 A—B, 65 A—B, 66 B, 67 A—B, 88 A, 89 B, 91 A, 96 B, 99 B.
- [25] *Kilián István*: A Miskolci Melodiárium. Borsodi Szemle, 1963. 4. sz. 68—83. V. ö. még: Murányi Róbert: A miskolci Melodiárium Magyar Zenetörténeti Tanulmányok (Szerk. Bónis Ferenc). Bp. 1968. 151—169. Stoll Béla: A magyar kézirat énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565—1840). Bp. 1963. Nr. 414.
- [26] *Pávay Mihály* 11 esztendővel öregebb volt KD-nél. Ugyancsak a pataki iskolába járt. K. D. Pávayról is tesz említést: 1805. húsvétján Kisgyőrben volt ünnepi legátus. Ekkor volt ott káplán Pávay Mihály (6 B).
- [27] V. ö. *Stoll*: im: 441. p. a sárospataki ref. egyházkerületi könyvtárban őrzött melodiáriumok, versgyűjtemények. Ezek közül néhányat v. ö. még: Kilián: i. m. 8. sz. lábjegyzete.
- [28] V. ö. *Orbán József*: A sárospataki énekkar története (Sárospatak, 1882.) 32—36. Orbán az 1782-ben újjáalakuló diákekkar ismertetése során ír a melodiáriumokról. A kollégiumi énekköltés éppen a XVIII. század végén éri el tetőpontját. Ennek egyik centruma Sárospatak. V. ö.: A magyar irodalom története (Bp. 1964.) (A továbbiakban MIT.) II. 601—608.
- [29] V. ö.: *Bodolay Géza*: Irodalmi diáktársaságok 1785—1848. (Bp. 1963.) 15—63.
- [30] Uo. 126.
- [31] Uo. 40. sz. lábjegyzet.
- [32] V. ö.: *Kilián István*: Szűcs Sámuel naplója. I. *Herman Ottó Múzeum Évkönyve VI.* 295—320. 5. sz. lábjegyzet. Idősebb Szűcs Sámuel naplója Herman Ottó Múzeum. Helytörténeti Gyűjtemény. Leltári szám: 40/1905.
- [33] Az eredeti szövegben nem szereplő kiemelés.
- [34] V. ö. *Bodolay*: i. m. 86.
- [35] *Stoll*: i. m.
- [36] Idősebb *Szűcs Sámuel* naplója. 24 B.
- [37] 1811. karácsonyan Pócsmegyerre megy legációba, s útjába esik Buda.
- [38] A naplóban csak egyszer fordul elő adat arra vonatkozóan, hogy KD újságot olvasott. Olvashatta a budai Wochentlich zweymal neu-alkommender Mercurius (1730—1738), esetleg a Pozsonyban kiadott Pressburger Zeitungot (1764—1929) vagy a Magyar Kurirt. Ezeket kívül a korabeli iskolákban is kötelezően olvasztatott latin nyelvű hírlapot is. V. ö.: MIT III. 55—56.
- [39] 1. *Nádaskai Györgynek* írt névnapi köszöntő vers: Auf den vólt Sanctum Gyuri diem, bársz velo jókat vntsujem, dem Jósvafői Schulmeisster Urnak. (36 A—37 A.)
2. Gúnyvers egy parasztról (42 B—43 A), 1818 aug. 1.
3. *Vatay Györgynek* írt névnapi köszöntő vers. 1820. április 24. (51 A—B.)
- [40] K. D. még fiatal pataki diák volt ekkor. 1803-ban történt.

- [41] *Halmaj*: Abaúj-Torna m. MHNTR.
- [42] *Vámos—Újfalu*: a. m. Vámosújfalú. Zemplén m. MHNTR.
- [43] *Utazóláda*. Tréfás diákszó.
- [44] Hazai gyalogutazásai során inkább csak a tréfás momentumokat írja le. K. D. Pajkos, humoros stílusa nagyon sokszor közel áll Csokonaiéhoz. Utirajz-irodalmunk inkább csak a reformkorban kezd felvirágozni Kazinczy Ferenc Bölöni Farkas Sándor, Pulszky Ferenc, Szemere Bertalan, Gorove István, Tóth Lőrinc és Irinyi József írói tevékenysége folytán. V. ö: MIT, III. 574—580. Szakirodalmom, u. i. V. ö. még: Bodolay: i. m: 426.
- [45] *Bodolay*: i. m: 86—87.
- [46] *Kótaj*: Szabolcs m. MNHTR.
- [47] *Morea hegye*. Bibliai földrajzi név. Jeruzsálem keleti oldalán levő hegy. V. ö: Móz. I. 22,2. Krón. II. 3,1—2.
- [48] K. D. 37 A.
- [49] K. D. 39 A.
- [50] A szilicei barlangban 1810. augusztus 21-én járt (13 A—B). A szilice határában fekvő lednicei barlangokról v. ö: Fényes Elek: Magyarország leírása (Pest, 1847) II. 281.
- [51] *Deli Ábrahám* prédikátor Tákoson (Bereg m.). Megismerkedtek 1808. húsvétján. Így ír K. D. róla: Tákoson prédikátor Deli Ábrahám Uram, a kivel és háza népével ekkor úgy meg esmérkedtem, hogy ezután is sok ízben voltam ő Kegyelmeknél” (9 B). Deli Ábrahám felesége volt Munkácsra való. Az asszony leányneve: nemes Buzinkai Rozália (16 B).
- [52] Jelenleg a sárospataki könyvtárban ez a könyv nincs meg.
- [53] A cethalnak nevezett épületrész, benne a karcer még ma is ismert. A szíves felvilágosításért Román Jánosnak tartozom köszönettel.
- [54] Pócsmegyeri útjáról a 17 A—18 B lapokig ír.
- [55] *Kis Dániel* pataki diáksága alatt az alábbi helyeken volt legációban: 1803. karácsony: Hegyemeg, Damak. 1804. húsvét: Komjáti, Szilas. Pünkösöd: Novaj. Karácsony: Ragyistyán, Lászlófalva, Kondó. 1805. húsvét: Kisgyőr, pünkösöd: Martonfalva, Szűtor. Szüreti szuplikáns: Aszaló. Karácsony: Szilvás, Visnyó, Nekézseny. 1806. húsvét: Szalonna, Martonyi, pünkösöd: Jósvafő, Petri, Aggtelek, szüreti szuplikáns: Böldva, Ziliz, Hangács, karácsony: Rimacsécs, Harmac. 1807. húsvét: Gice, Noszvaj, pünkösöd: Runya, karácsony: Ófehéntő, Besenyőd, 1808. húsvét: Surány, Márókpapi, Tákos, pünkösöd: Kölce Somkád, karácsony: Gyulaháza, Kárász, Anarcs, Ajak. 1809. húsvét: Zádorfalva, Szuhafő, Alsószuha, Dövény, pünkösöd: Bányó, Szernye, Barkaszó, Újfalu, szüreti szuplikáns: Hamva, Runya. Karácsony: Zádorfalva, Alsószuha, Szuhafő, Dövény. 1810. húsvét: Hamva, Lénártfalva, Csiz, pünkösöd: Apagy, Tét, karácsony: Météaszalka: 1810. húsvét: Beregszász, Végárdó, Búcsú; pünkösöd: Cs. bátor, Szászfa, Vajda, aratási szuplikáns: Sajóvámos, Senye, Böldva, Bábony, Kápolna, Lászlófalva, Ragyistyán, Parasznya, Varbó, Kondó, Alacska, Sajóberente, Tardona, Mályinka, Visnyó, Szilvás, Csermely, Nekézseny, Dédes, Bánfalva, Bánhorvát, Putnok, Kelemér, Naprágy, Sajókaza, Kövecses, Recske, Hamva, Runya, Radnót, Sip, Dúlháza, Bába, Szűtor, János, Bellén, Rimaszombat, Uza Panyit, Kálósa, Otrokocs, Beje, Tornalja, Hubó, Beretke, G. Panyit, Csoltó, Lekenye, Horka, Pelsőc, Aggtelek, Jósvafő, Egerszög, Szőlősárdó, Petri, Szin, Perkupa, Szalonna, Szendrő, Meszes, Szakácsi, Lak, Tomor, Kupa, Selyeb, Homrogd, Alsóvadász, Szikszó, szüreti szuplikáns: Munkács, karácsony: Pócsmegyer, Monostor. Legációinak során minden helyen megemlíti az abban a községben élő lelkészek és tanítók neveit. Így a napló községtörténeti vonatkozásban pótolhat hiányos adatokat.
- [56] K. D. itt nem az egész iskola létszámáról beszél. A pataki iskola tanulólétszáma 1796-ban 1626, 1807-ben pedig 1260 volt. Kis Dániel korában már magyarul tanítottak Patakon, s megelőzték a vonatkozó 1844-ben kiadott törvényt. V. ö: Gulyás József: Sárospatak (Magyar Városok Monográfiája Sárospatak és vidéke, Bp. 1933. 81. p.). V. ö. még: Román János: A sárospataki kollégium története (Bp. 1956.) 28.

- [57] Az orosz seregek Napóleon austerlitzi győzelme után vonulnak vissza Sárospatakon át.
- [58] *id. Szűcs Sámuel naplója*, 28 A—B.
- [59] A királyi koronát Munkácsra 1805. december 1-én vitték a napóleoni hadjáratok miatt. 1806. március 23-án kerül vissza Budára. V. ö: Ipolyi Arnold: A magyar szent korona és koronázási jelvények története és műleírása (Bp. 1886.) 122—123.
- [60] Kiemelés K. D.-től.
- [61] Kiemelés nyomtatott nagy betűvel K. D.-től.
- [62] *Olaszi*: a. m. Bodrogolaszi. Zemplén m. MHNTR.
- [63] *Somlyós, Sutatatak, Pityergő* az Ó-Bodrog folyótól nyugatra eső terület neve. V. ö: Gulyás: i. m: 1933. 139.
- [64] *Quartirozó*: a. m. kvártélyozó: elszállásolt.
- [65] Érdekes, hogy a pataki diákság a magyar szabadságot élte.
- [66] A kollégium építkezéseivel kapcsolatban v. ö: Román János: i. m: 28—32. Az alapkö és a szegeletkö nem azonos fogalmak. Az alapozási munkálatokat 1806-ban kezdték, K. D. azonban csak a szegeletkö lerakásáról ad hírt 1808-ban.
- [67] Kiemelés K. D.-től.
- [68] Antecessor: a. m. előd.
- [69] K. D. a jósmafői iskola állapotára többször panaszkodik. Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek 1819-től 1824-ig említik az iskola rossz állapotát. (Torna Egyházlátogatási jegyzőkönyvek. Szilicei járás. 1800—1842. Jelzett: 18. Lásd: 123, 126, 139. lapokon. Az 1822-, 1823-, 1824-es évek lapszám nélkül. 1824-ben már az „Oskolház jó” bejegyzést találtuk. A Betűsoros helytörténeti csomóban (Sp) két a tárgyra vonatkozó levelet találtunk. 1819. márc. 15: „az oskolánk nagyon el-gyengült akartuk herre (!) hozni vagy hozatni”) A jósmafői eklézsia levele az espereshez. 1821. március 20.: Az Oskolánk a gyermekeknek számához képest olyan szűk, hogy az abban tanuló gyermekeink épen meg nem férhetnek, de az épület is régi lévén, nagyobbítani vagy bővíteni haszontalan költségnek látjuk. Abban egyeztünk hát meg, hogy ezen megavult Oskola helyett kő Oskolát építsünk...” (a jósmafői eklézsia levele a Venerandum Publicumhoz. K. D. kézírásával). Az 1821. április 24-én kelt levél szerint az iskolaépület helyét kijelölték. K. D. naplójában is tesz erről említést: 1821. május 15-én kezdték az épületet rakni. Elkészült 1823-ban szüret előtt (V. ö: K. D. 62 A).
- [70] *Kis Dániel* ugyanerről panaszkodik levélben Kérészy Ábrahámnak: „most sincs több 29 garasomnál”. (Sp. Betűsoros helytörténeti mutató. Jósmafő. 1919. aug. 29-én kelt levél.
- [71] 1821. február 18-án jegyzi be K. D. naplójába: „Ez előtt vagy két esztendővel, sok ingyen sem bajaim miatt pénzt kértem fel költsön, mellyet 17-dik Febr. egy fillérig ki fizettem...” K. D. 58 B.
- [72] V. ö: itt: 69. lábjegyzet.
- [73] *Lukács napja*: október 18.
- [74] K. D. az examináltottnak a nevét hozza, az egyházlátogatási jegyzőkönyvek pedig az iskolába járó tanulók létszámát. A két adat összevetése kívánatos volna.
- [75] K. D. 49 B—51 A
- [76] K. D. 47 B—48 A.
- [77] L. itt 39. sz. jegyzetét.
- [78] *Kilián*: i. m. (1966) 315.
- [79] *Gyenis Vilmos*: Emlékirat és parasztkrónika (ITK 1965. 2. sz. 152.)
- [80] A Széchenyi Könyvtárban is csak bibliográfiai felsorolásban szerepelnek a naplók, útleírások, emlékiratok. V. ö: Kéziratok források az országos Széchenyi Könyvtárban 1789—1867. (Bp. 1950.) Naplók és naplószerű feljegyzések: nr. 6, 109, 200, 300, 397, 408, 485, 514, 572, 576, 647, 725, 773—775, 778, 819, 820, 825, 828, 856, 887, 891, 918, 940, 999, 1072, 1075, 1076, 1078, 1080, 1096, 1137, 1317, 1345, 1365, 1377 1380, 1488, 1505, 1506, 1516, 1517, 1548, 1563, 1602, 1621, 1623, 1722, 1723, 1756, 1785—87, 1914, 1915, 1930, 1931, 2003, 2007, 2009, 2010, 2022—

2030, 2035, 2196, 2294/a, 2302, 2315, 2353, 2369, 2375, 2398, 2415, 2415, 2425, 2467, 2484, 2503, 2521, 2522, 2538, 2543, 2617, 2733, 2735, 2738, 2744/a. Emlékiratok: 323, 842, 932, 966, 1067/a, 1507, 1755, 1765, 1995, 2332, 2379. Útinaplók, útlevelek, útleírások: 253, 344, 557, 560, 747, 868, 1074, 1112, 1666, 1722, 1727, 1936, 1991, 2001, 2303, 2316, 2426, 2427 2558 2559, 2648.

[81] *Leszih Andor*: Régi miskolci krónikások. (Borsodi Szemle, 1959. III. évf. 3. sz. 23—24.)

Das biographische Tagebuch von Dániel Kis (1784—1838)

Dániel Kis wurde am 28. Dezember 1784 in Szikszó (Komitat Abauj) geboren. Der Vater schickte den kaum zehnjährigen Jungen vorerst nach Rátka, damit er sich dort die slowakische Sprache aneign, dann zum Erlernen der deutschen Sprache zuerst nach Dobsina, später nach Lőcse. 1799 ließ er sich im Kollegium von Sárospatak immatrikulieren. 1812 beendete er seine Studien in Sárospatak und wurde Lehrer in Görgő im Komitat Szepes. Er bewarb sich öfters um ein geistliches Amt, doch — wie es in seinem Tagebuch geschrieben steht — blieben seine Bemühungen ergebnislos, da er keinen vornehmen geistlichen Verwandten hatte. Von Görgő übersiedelte er nach Szinpetri — wiederum als Lehrer. Hier war die Stelle eines Kaplans frei geworden, und er hätte das Amt gern übernommen, doch erhielt sein Gegenkandidat, der ihn bei seinen Vorgesetzten verleumdete, die Stelle. Nach einigen Jahren der Schulmeisterei in Szinpetri erhielt er 1819 in Jósmafő (Komitat Gömör) das Amt eines Leviten, das heißt, er war gleichzeitig Geistlicher und Lehrer in einer Person. Hier starb er auch am 8. Februar 1838.

Rechtmäßiger Besitzer des handgeschriebenen Tagebuches ist das Herman Ottó Museum von Miskolc. Dániel Kis begann 1812 das Tagebuch zu schreiben. Die bedeutsameren Ereignisse der bis dahin vergangenen Jahre schrieb er aus der Erinnerung. Er hebt besonders seine Studentenjahre in Sárospatak hervor. Trefflich gelungen sind seine Reisebeschreibungen, als er als Mendikant (Bettelmönch) vom Kollegium entsandt wurde und auf seinen Wanderungen in die Landschaft Nyírség, in die Burg Munkács, nach Ungvár, in die Tropfsteinhöhle von Aggtelek, mehrmals nach Gyöngyös, einmal sogar nach Pest gelangte. Seit 1812 führte er dann sein Tagebuch systematisch. Erst nach langwierigen Überlegungen entschloß er sich zu heiraten. Seine erste, früh verstorbene Frau liebte er schwärmerisch. Der Bericht im zweiten Teil des Tagebuches über die Krankheit und den leidvollen Todeskampf der „herzensguten“ Frau beeindruckt tief. Der seiner Frau gewidmete Nekrolog ist dichterisch schön. Vom Gesichtspunkt der ortsgeschichtlichen Forschung sind sein Bericht über Sárospatak und seine matrikelartigen Eintragungen in Görgő, Szinpetri und Jósmafő besonders beachtenswert. Er führte nämlich das Namensregister der in die Schule aufgenommenen und nach den Prüfungen entlassenen Schüler. Die Schilderung seiner Erlebnisse in Sárospatak läßt vor dem Leser das Schulwesen und das Leben der Schüler und Studenten in einer Kleinstadt zu Beginn des 19. Jahrhunderts erstehen. Beachtenswert für die ungarische Geschichtsforschung ist der Bericht über das Leben der Bauern in der Kleingemeinde Jósmafő (Komitat Gömör), über ihre Arbeit, ihre Nöte und Leiden, denn sie hungerten im wahrsten Sinne des Wortes. In den 1820-

er Jahren gab es Jahr für Jahr eine Epoche der Hungersnot vor der Ernte. Der Schreiber des Tagebuches überstand glücklicherweise die Koleraepidemie des Jahres 1831. Er schreibt über die Verheerung der Seuche in Jósvafő, auch über die Abwehrmaßnahmen, die getroffen wurden um eine Ausbreitung der Seuche zu verhindern. Seine Zeilen verraten, wie schlecht es damals um die Hygiene und das Sanitätswesen im ganzen Komitat stand, denn näher als in Rozsnyó oder Miskolc gab es keinen Arzt. Das Lesen des Tagebuches gewährt hier und da einen Einblick in das Unterrichtswesen zu Beginn des 19. Jahrhunderts.

Es fragt sich, was Dániel Kis veranlaßt haben mochte, sein Tagebuch mit einer Rückschau auf seine Jugend zu beginnen, später aber systematisch seinen Tagesbericht zu schreiben. Dank der Aufklärung lernten die Kinder in der Schule die ungarische Literatur kennen, und es bildeten sich gesellschaftliche Vereinigungen, die es sich zum Ziel gesetzt hatten, die ungarische Nationalkleidung wieder einzuführen. Die den späteren Selbstbildungsvereinen ähnlichen Studentenvereinigungen — obwohl sie sich bewußt von der Politik fernhalten wollten — strebten im Gegensatz zu den österreichischen Kulturüberlieferungen ein Unterrichtswesen im nationalungarischen Sinne an, was an und für sich schon als revolutionäre Politik gedeutet wurde. Dies erklärt, warum der Statthaltereirat in den 30-er und 40-er Jahren zweimal die damals bereits fast in allen Schulen vorhandenen ungarischen Jugendverbände auflösen ließ. Der Gedanke zu schreiben mochte Dániel Kis noch in Sárospatak gekommen sein, als er Mitglied des ungarischen Leserkreises gewesen war. Vermutlich hatte er sich bereits dort die Kunstfertigkeit des Schreibens angeeignet.

Besonders schätzenswert ist der gewandte Stil des Tagebuches, der eine Verschmelzung der Urbanität eines gebildeten Menschen mit der selbstverständlichen Natürlichkeit eines Mannes vom Lande zu sein scheint. Die Reichhaltigkeit seiner Ausdrucksweise, die Beherrschtheit der sprachlichen und künstlerischen Form wird durch seinen gesunden Humor noch eindrucksvoller.

Dániel Kis schrieb das Tagebuch nicht für seine Kinder, auch nicht für die Nachwelt zu ihrer Aufklärung und Belehrung, sondern für sich selbst, unter einem inneren Zwang und fand — ohne ins Extreme zu verfallen — den richtigen Mittelweg zwischen der im allgemeinen für die Tagebücher bezeichnenden Subjektivität und dem Positivismus, der unbedingt alle Tatsachen aufzählen möchte. Aus diesem Grunde ist Dániel Kis's Tagebuch vom Anfang bis zum Ende eine spannende Lektüre, an der man sein Vergnügen findet.

ISTVÁN KILIÁN

Az 1918—19-es forradalom eseményei Sárospatakon és hatása a város társadalmára

Sárospatak az első világháború végén járási székhely, mégis több annál. Rangját európai hírű református kollégiuma (teológiai és jogi karral), gimnáziuma és ragyogó történelmi múltja adta meg.

Lakosainak száma az 1920. évi népszámlálás szerint 10 408 személy. (Az 1918—19-i helyzet ehhez közelebb áll, mint az 1910-es állapotokhoz.) Sárospatak gazdasági viszonyait és a lakosság osztályszerkezetét az 1920-i népszámlálás a következőképpen jellemzi:

Össznépesség: kereső	..	4 637
eltartott		5 771
		<hr/>
		10 408
Östermelés, kereső	2 490	
eltartott	2 913	5 403
Ipar, kereső	789	
eltartott	1 130	1 919
Keresk. hitel, kereső	229	
eltartott	397	626
Közlekedés, kereső	97	
eltartott	281	378
Közszolgáltatás, kereső	260	
Szabadfoglalkoz. eltartott	469	729
Véderő, kereső	162	
eltartott	69	231
Napszámosok, kereső	183	
eltartott	233	416
Nyugdíjas, tőkepénzes, kereső	101	
eltartott	121	222
Házi cselédek, kereső	273	
eltartott	48	321
Egyéb és ismeretlen foglalkozásúak	kereső 53	
	eltartott 110	163
	Összesen:	<hr/>
		10 408

Az 1920-as népszámlálás adatai szerint:

Mezőgazdaság és kertészet	kereső	1 702
	eltartott	783
Birtokos és bérlő, kereső		440
	eltartott	1 112

A birtokos és bérlő összlétszámot az 1920-as statisztika nem részletezi, ellenben az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a helyzet a következő volt:

100 holdon felüli birtokos	13
100 holdon felüli bérlő	7
10—100 hold közötti birtokos	164
1 holdon aluli és 1—10 holdas	224
Összesen:	408

A birtokosok és bérlők száma 10 év alatt tehát 32-vel,

tisztviselő: keresők száma	21 fővel
eltartottaké	50 fővel, viszont
cseléd: keresők száma	495 fővel
eltartottaké	887 fővel
munkás: keresők száma	972 fővel
eltartottaké	850 fővel szaporodott.

A lakosság döntő többsége a mezőgazdaságban dolgozik, ezeknek is igen jelentős része mezőgazdasági munkás, akik főképpen a birtokosok és bérlők földjét, elsősorban Windischgraetz Lajos hercegi latifundiumát művelték. Jelentős számban vannak kisbirtokosok (1—10 hold), akik Kispaták, Hécze és Hustác városrészben laktak. Az iparban, kereskedelemben a kisiparosok és kis-kereskedők vannak túlnyomó többségben. A nagyközség iparát a gőzmalom, a törkölyfőzde, a malomkőgyár és a téglagyár jelentette, amelyek üzemeknek is alig feleltek meg, 40—50 munkással üzemeltek; legnagyobb a fűrésztelep volt, ahol 190 ember dolgozott. Az üzemek fiatal alapítások voltak, a fűrésztelep 1915-ben, a kőbánya 1917-ben, a téglagyár 1918-ban kezdte meg üzemelését.

A helyi társadalom „krémjét” néhány dzsentri, földbirtokos, járásbíró, orvos, ügyvéd és családjuk alkotta, akikhez a nagyobb számú főiskolai, gimnáziumi, tanítóképző intézeti tanár és családjuk igyekezett felzárkózni. A hercegi család csak kivételes alkalmakkor érintkezett ezzel a réteggel.

A lakosság több mint egyharmada külterületeken élt: Halászhomokon, Györgyarlón, Várhomokon stb. A lakóházak több mint egyharmada vályogból vagy sárból épült.

Politikai párt nem működött Sárospatakon, a politikai ügyeket, eseményeket az úri kaszinóban beszéltek meg a helyi urak, akik hű kiszolgálói voltak az uralmon levő Nemzeti Munkapárt programjának. A Munkapárt a magyar társadalom legkevésbé nemzeti és leginkább kizsákmányoló elemeit: az arisztokráciát, a nagybirtokos osztály többségét, a monopolista nagyburzsoáziát tömörítette.

A gyér iparral rendelkező településre a szocialista tanok igen lassan jutottak el. A háború utolsó évében alakult meg az építő-, majd a malommunkások szakszervezete.

A NEVELŐ MUNKÁSOK SZÖVETSÉGÉNEK MEGALAKULÁSA

A világháború időszaka alatt mutatkozott meg a legjobban, hogy mit jelent a szervezettség. A bajok légiója ezer formában szakadt a társadalomra, de a szervezettség megbirkózott vele. Csak a szellemi munkások maradtak alul a porondon jövedelem szempontjából. Ha az üzletember egyetlen hordó boron csak annyit nyer, amennyit gyermekének egy egész évi tanításáért fizet, — bosszús, elégedetlen. Ha a cipész, asztalos, kőműves stb. egy hét alatt annyit keres, amennyit a szellemi munkás egy hónapra —, szintén elégedetlen. Csak a pedagógus volt türelmes. Végül ők is rádöbbentek, hogyha valamit el akarnak érni, egyesülniök kell.

Ezek megfontolásával gyűltek össze Sárospatakon a tanítók és tanárok 1918. június 19-én az öreg iskola nagytermében. Kimondták a Sárospataki Nevelő Munkások Szövetségének megalakulását. Érezték, hogy ettől kezdve ők is erőt jelentenek, céljuk nem csupán az egyéni érdekek megvédése, hanem elsősorban az oktató-nevelő munka megbecsültetése. Azt akarják, hogy koruk társadalma a szellemi munkát jobban becsülje és fizesse meg. Ez megilleti őket a sok költséggel járó tanulás, az éjszakát is nappallá tevő előkészület alapján.

E helyi szövetség csak egyetlen láncszem volt abban a hatalmas kapcsolatban, amely Magyarország ötvenezer tanárát és tanítóját magába foglalta. Ettől kezdve bíztak abban, hogy most már sikerül elérniök azokat az eredményeket, amiket egyesek sem panaszaikkal, sem a háborúban szerzett sebeik mutogatásával nem tudtak elérni. A jövőben nem könyörögni, nem megalázkodni akarnak, hanem a társadalom fejlődését szolgáló, a jövődőt megalapozó munkájukért kívánják elérni mindazt, ami megilleti őket erkölcsiekben, anyagiakban.

Ez az országos szövetség céljai megvalósítására szükségesnek tart minden olyan utat és módot, „amely összeegyeztethető a magyar tanító rendíthetetlen hazafias érzelmével, s azzal az etikai és kulturális színvonallal, amelyre — mint egy tisztos múlt hagyományára és illetékes társadalmi körök megállapítására — büszkén hivatkoznak” [1]. Elhatározták azt is, mindent elkövetnek, hogy egész Zemplén vármegye óvónőit, tanítóit, tanárait egyesítsék ebben a szövetségben. Az egyesülésre való agitáció érdekében mindent megtesz a megválasztott tisztikar is.

Elnökké sikerült megnyerniök dr. Búza László jogakadémiai rendes, egyetemi magántanárt, azévi közigazgatót (aki a teológiának, a jogakadémiának, és a gimnáziumnak az igazgatója). Titkárrá Nagy Lajos főgimnáziumi tanárt, jegyzővé Déri Gyula tanítóképző-intézeti tanárt, pénztárossá Mészáros Gyula rk. igazgatótanítót választották meg. Ez a szervezkedés igen nagy horderejű volt Sárospatak értelmisége körében, mert szép számban éltek itt olyan személyek, akik konzervatív felfogásukkal elítélték a pedagógusok ezen forradalmi lépését, viszont a szervezkedők közül többen, főleg a tanítóképző intézet tanárai a haladó mozgalom, a szocializmus apostolai, a helyi társadalom politikai vezetői lettek.

Hazánkban az 1918. évi őszi események sodra gyorsuló tendenciát kezdett mutatni, s az őszirózsás forradalom híre mozgásba hozta a helyi társadalmat

is. Világtörténelmet írt az emberiség. Az események torlódtak, rohantak, ami az egyik pillanatban szenzáció volt, a következő percben már feledésbe ment: átalakulóban, forrongásban, újjászületésben volt minden. A régi kor egyszerre letűnt, új világ épült. Az emberek bíztak abban, hogy ez az új jobb lesz, mint a régi volt.

Az Osztrák—Magyar Monarchia felbomlott, s a magyarság elérkezett függetlensége, önállósága megvalósításához. A nagy lépést a magyar társadalom a Magyar Nemzeti Tanács megalakulása révén tette meg, s Károlyi Mihály elnökletével megalakult az új Magyarország legelső kormánya is. Szabadságot, függetlenséget, népjogokat proklamált, amit örömmel üdvözölt az ország, mert bíztak abban, hogy minden ember szabad lesz, s mindenkinek lehetősége lesz tehetségének kibontakoztatására a magyarság boldogulása, fejlődése érdekében.

A NEMZETI TANÁCS MEGALAKULÁSA SÁROSPATAKON

Ködös, homályos, szürke reggelre ébredtek 1918. november elsején a sárospatakiak. Sűrűn, apró szemekben szitált az eső. Izgatott emberek jártak az utcákon, félénken, halkán, suttogva beszélgettek. Mindenki tudott újat mondani a másíknak. A ködös levegő tele volt valami nagy, nem mindennapi ünnepélyességgel. „Kitört a forradalom.” A háború borzalmaiban elfásult lelkek félénken beszélgettek a forradalomról. Sokan megindultak az állomás felé, ahonnan behallatszott az átutazó magyar bakák örömmámoros ordítóása: Éljen a szabadság! Éljen a függetlenség! Éljen Magyarország! Éljen a Köztársaság! A fenséges szavak éljenzése közben ropogtak a puskák, dörrentek az üdvölvések, éltették, üdvözölték, ünnepelték a gyilkos vérontó harcban elfaradt magyar bakák az új Magyarországot. Kisebb-nagyobb időközökben vonatok futottak át az állomáson, tele lövöldöző, ünneplő magyar katonákkal. Egynek sincs „K” betűs (Károly király nevének rövidítése) rózsza a sapkáján, letépték a Habsburg-király nevét viselő rózsát. Helyébe őszirózsát tűztek, melléje a nemzetiszínű szalagot. A tisztek sapkájáról is lekerültek a sapkarózsák, sőt később a rangjelzések, a csillagok is. Nincs már rang, mindenki egyenlő.

A kollégium épülete előtt a gimnazisták lelkesen tüntettek: „Éljen a Köztársaság.” Nemzeti zászlóval jön egy csoport, megállnak az iskola előtt, a gimnazisták körülállják őket és a tömeggel együtt éneklük a Nemzeti Himnuszot. A katonák sortűzet adnak a levegőbe, éljeneznek.

Az eső jobban kezd esni, a puskák ropognak, a kézigránatok durrannak, mindenfelől hallatszák a lárma, az éljenzés a városból, az iskolakert fái közül, a vasútállomásról.

Ebben a drámai légkörben rendkívüli események történtek a városháza nagy tanácstermében, ahová 10 órára dr. Bessenyei Zénó főszolgabíró hívására a város közönsége nagygyűlésre gyűlt össze. A főszolgabíró tájékoztató beszéde, s többek felszólalása után egyhangú elhatározással, óriási lelkesedéssel kimondták, hogy a város polgársága csatlakozik a Magyar Nemzeti Tanács felhívásához, és nyomban megalakították a Sárospataki Nemzeti Tanácsot. Tagjai lettek: dr. Búza László, Havrilla Mihály, dr. Kiss Sándor, Elekes Imre, Walter József, Molnár János, Cziráky István, Spekál Ferenc, Csajka Endre,

Kósa Szabó Pál, Harsányi Gyula, dr. Szabó Sándor, Hodossy Béla, Fried Sándor, Bálint Dezső, Gruska Lajos, Fenczik Nikon, Fischer Fülöp, Pács Vilmos, Riesdorfer József [2].

A Nemzeti Tanács elnökévé dr. Kiss Sándor ügyvédet választották meg. Dr. Kiss Sándor a Nemzeti Munkapárt politikáját irányító arisztokrata, nagybirtokos és nagytőkés érdekeket kiszolgáló úri kaszinó titkos döntése alapján lett a Nemzeti Tanács elnöke. Az értekezlet befejezése után a városháza nagytermet zsúfolásig megtöltő közönség lement a városházterre, elénekelte a Himnuszot, s dr. Kiss Sándor kihirdette a Nemzeti Tanács megalakulását. A Nemzeti Tanács megalakulásáról felhívásban értesítették a város lakosságát. Ebben tájékoztatták őket a politikai átalakulásról, nyugalomra intették és felkérték, hogy őrkdjének a személy- és vagyonbiztonság felett. A közönség megnyugtatósa céljából a felhívás tudatta a lakossággal: „A Nemzeti Tanács, hogy a község lakosainak ellátását biztosítsa, a város területén levő összes élelmiszereket és ruházati cikkeket és egyéb készleteket ezennel zár alá helyezi, s elrendeli, hogy sem kereskedőnek, sem másnak nem szabad a Nemzeti Tanács elnökének utalványa nélkül semmit a rendelkezésre álló készletből kiadni” [3].

A Nemzeti Tanács még aznap délután folytatta a tanácskozásait, dr. Kiss Sándor bejelentette, hogy a Magyar Nemzeti Tanács elnökét táviratban értesítette a helyi Nemzeti Tanács megalakulásáról. A folytatólagos tanácskozáson elhatározta a tanács, hogy „a Nemzeti Tanácsot a társadalom minden rétegéből kívánja kiegészíteni, e célból felhívja az önálló sárospataki testületeket képviselő gazdasági csoportokat, az ipartestületet, az iparos ifjúsági egyesületet, a főiskolai ifjúságot, a szervezett munkásságot, hogy képviselőiket a Nemzeti Tanácsba válasszák be, s a megválasztottak neveit f. évi november hó 3-án du. 4 órakor tartandó nemzeti tanácsi ülésen jelentsék be” [4]. Ezzel a határozattal a helyi társadalomban erős demokratizálódási folyamat indult meg.

A Nemzeti Tanács a közsükségleti cikkeket zár alá vette, s ezeknek a községből való kivitelét megtiltotta. Elhatározta továbbá az élelmiszerek, valamint a ruházati cikkek pontos összeírását, s az összeírás eszközzésére négytagú bizottságot küldött ki. A Tanács lelkesedéssel vette tudomásul az elnöknek azt a bejelentését is, hogy a Sárospatakon levő összes hivatalok: főszolgabíróság, járásbíróság, községi előljáróság, postahivatal, állomásfőnökség, kisvasút stb. csatlakoztak a Sárospataki Nemzeti Tanácshoz, s alávetik magukat a Nemzeti Tanács rendelkezéseinek.

A Sárospataki Nemzeti Tanács csatlakozásra hívta fel a sárospataki járás községeit, ami már meg is történt, s nemzetőrségüket is megalakították. A rend-, személy- és a vagyonbiztonság érdekében dr. Kiss Sándor, a Nemzeti Tanács elnöke felügyelete mellett folyt az állandó tevékenység, s az őrség lelkiismeretes működésének köszönhető, hogy a forradalom Sárospatakon vér nélküli volt, s hogy a kisebb kihágások is megszűntek.

November 2-án a reggeli órákban a polgárság körében nagy izgalom támadt, mikor híre járt, hogy a piactéren a fegyveres katonák, ittas állapotban betörték egyes kocsmákba, vendéglőkbe, kereskedésekbe, rabolnak, fosztogatnak, s a hozzájuk csatlakozott csőcselék és meggondolatlan asszonyok az utcára dobált tárgyakat és árucikkeket joggatlanul eltulajdonítják, s hazahord-

ják. (A nemzet- és polgárórség ekkor még nem alakult meg, csak a délutáni órákban.)

A délelőtti órákban jelent meg a falakon a sárospataki Nemzeti Tanács első felhívó szövege a polgársághoz a következő szöveggel: „Polgártársak! A Nemzeti Tanács gr. Károlyi Mihály elnöklete alatt átvette a hatalmat, a magyar nemzet függetlensége és szabadsága, mely minden magyar legfőbb óhajta volt, valósággá lett. A független Magyarország polgárait értesítjük, hogy a Nemzeti Tanács Sárospatakon is megalakult, s átvette a közügyek intézését. Felhívjuk polgártársainkat, hogy a nemzet nagy eseményeihez méltóan viselkedjék, öröködjön a személy- és vagyonbiztonság felett.

A Nemzeti Tanács a városháza helyiségében reggel 8 órától este 6-ig állandó permanenciában (készültségben) van, panaszaival, kéréseivel mindenki forduljon hozzá. Polgártársak! Oltalmazzuk meg a rendet városunkban! Éljen a független és szabad Magyarország!”

A SÁROSPATAKI NEMZETI TANÁCS [5]

A közönség nagy érdeklődéssel olvasta a Nemzeti Tanács első hirdetményét.

A délutáni órákban szervezkedett a katonatanács és a nemzetórség a rend, a személy- és vagyonbiztonság fenntartása céljából. A katonatanács elnöke Bathó Zoltán lett. Tagjai: ifj. Radácsi György, Novák József, dr. Horovitz Gyula, Krinner Dezső, Hosko János hadnagyok, dr. Végh János zászlós, Bein Bertalan, Klein Jenő, László Ernő hadapródok, Schmied Gyula, Goretzky Béla őrmesterek, Csutor János, Sprencz János, Markovits Mór, Soltész Ferenc, Beimli Flórián és Molnár András. A végrehajtó bizottság elnöke Both József hadnagy, a nemzetórség parancsnoka Lesko István hadnagy [6]. Fegyverzetük részben a hazajött katonák által magukkal hozott, részben a sátoraljaújhelyi honvédkaszárnyából kapott fegyverek voltak. A szolgálat ideje felváltva éjjel-nappal 6—6 óra.

A nemzetórség tagjai a város pénztárából és a magánosok adományaiából napi 20 koronát kaptak.

A november elsejei garázdálkodás, az ablakbeverések és néhány üzlet kifosztása arra indította a Nemzeti Tanácsot, hogy a katonai szervezettel bíró nemzetórség mellett, ezek szolgálatának megkönnyítése végett polgárórséget is szervezzen.

A délutáni órákban megalakult a polgárórség is. A város egyes részei, illetőleg utcái külön-külön szervezkedtek. A polgárórség ügyeit intéző bizottság tagjai: Csajka Endre elnök felügyelete alatt Deák Géza, Cziráky István, Harsányi István, Rothbart Lipót, Tatar Lajos, Hriskó József, Havrilla Mihály és Markovics András. November 2-án este 6 órakor mind a nemzetórség, mind a polgárórség megkezdte szolgálatát, a rend és a nyugalom a polgárság nagy öröme helyreállt.

A Nemzeti Tanács elnöke a közrend megóvása céljából hirdetményben rendelte el, hogy a város polgársága este 7 óra után ne menjen ki az utcákra.

November 3-án már teljes ülést tartott a sárospataki Nemzeti Tanács,

amelyen képviselve volt a város minden társadalmi osztálya, túlnyomó részben a földműves és iparos osztály. A Tanács tagjainak száma 85. Ezen az ülésen a Nemzeti Tanács megalakította a különböző teendők végzéséhez szükséges albizottságokat: a közigazgatási, a közéletmelzési, a raktár-, a segítő és a közegészségügyi bizottságot.

A községekben egyre nagyobb szükség mutatkozott a pedagógusok iránt, ezért a magyar belügyminiszter utasította a kerületi parancsokságokat, hogy a területükön elhelyezett összes, a volt közös és honvéd póttesteknél levő tanárokat és tanítókat, továbbá a közigazgatási tisztviselőket a katonai szolgálatból azonnal engedjék haza. Ezek polgári helyeiken azonnal jelentkezni és a nemzetőrség szervezésében részt venni tartoztak.

November 14-én feloszlott a nemzetőrség, s Tudja Géza főhadnagy, hadügyminiszteri megbízott vezetése alatt új szervezés kezdődött.

November 15-én a Nemzeti Tanácsot ülésre hívták össze, hogy az államformára nézve megbeszéljék az állásfoglalást, s megtárgyalják a további teendőket. E gyűlésen dr. Búza László jogtanár vázolta a monarchia és a köztársasági államforma közti különbséget, majd Stefán János indítványára a gyűlés egyhangúan kimondta, hogy a köztársaság mellett foglal állást, s ilyen értelmű felterjesztést intéz a Nemzeti Tanácshoz.

Sárospatak lakosságának felvilágosítása érdekében jó szolgálatot tettek azok az újságcikkek, amelyek a SÁROSPATAKI HÍRLAP-ban, s a SÁROSPATAK c. hetilapban jelentek meg. A SÁROSPATAK november 24. számában dr. Szabó Sándor főiskolai tanár, felelős szerkesztő „Magyarország — népköztársaság” cím alatt vezércikkben ismerteti a népköztársaság lényegét. Ugyanekkor közli a lap Windischgraetz Lajos herceg, a Wekerle-kormány közellátási miniszterének Svájcba utazását, ahol a herceg, mint Károly király barátja, villákat szándékozott vásárolni a király számára. Az újságíró előtt tiltakozott a szökés vádja ellen, s azt állította, hogy nem „magyar” aranyat vitt magával a vásárlás céljaira.

Sárospatak, 1919 március 2

SÁROSPATAK

VEGYES TARTALMU HETILAP

Felelős szerkesztő és lapfőnököse: DR. SZABÓ SANDOR

A lakosság földigénye nagyfokú volt, s a SÁROSPATAK december 8-i száma „Szocializmus és földosztás” címen már sürgeti a földreform megvalósítását. Mindenki földet vár, a bizonytalanság hatása alatt nem dolgozik senki. A kormány megígérte a földbirtokreformot, hogy minden földműves-katona

10 hold földet kap, s ez az ígélet megzavarta a nép gondolkodását, senki sem dolgozik, nem szánt, nem vet. „A nagyobb bajok elhárítása céljából sürgős, erélyes, határozott kormányintézkedést kérünk a földbirtokreform tekintetében. A bizonytalanság, a tétovázás rosszabb a halálnál” [7].

A forradalom első hónapjában új rendeletek életbeléptetésével szabályozták a mindennapi életrendet, így többek között: a záróra esti 11 óra. A szesz-kimérés az egész országban tilos. Később a kormány enyhített e rendeleten. Minden intézkedés joga a kormányé, s szerveié. A Nemzeti Tanács, s a katonatanács csak ellenőrzést gyakorol. A rabolt tárgyakat be kell szolgáltatni. Két hétig szünetelnek a bíróságok. A nemzetőrség legénységi tagjai 30, tisztjei 40 korona napidíjat kapnak. A csendőrség is csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz. Takarékoskodni kell a fűtő- és világítóanyagokkal. Egy szobában csak egy láng éghet.

A csehek az egész felvidéket meg akarják szállni: a Pozsonytól, Váctól, Gyöngyöstől, Tokajtól, Csaptól, Máramaroszigettől északra fekvő területet. A zavargások által okozott károkat — ha a tettesek nem volnának előállíthatók —, a kormány fogja megfizetni. A kormány korlátozza a szesztermelést, amennyiben eltiltja a burgonya, a tengeri, s az árpa feldolgozását. Csak a lakáshivatal intézkedhet lakásügyekben. A vidéki katonatanácsokat megszünteti a hadügyminiszter. Az 1896—1900-as évfolyamú katonákat be kell vonultatni [7/a].

A Nemzeti Tanács december 17-én teljes ülést tartott, amelyen megjelent dr. Bessenyei Zénó járási főszolgabíró. Bejelentette, hogy a megváltozott viszonyokra tekintettel felettes hatóságától nyugdíjazását kérte, mert nem akar az új rendszer kialakulásának útjában állni. A Tanács — jellemző reakciós összetételére — nagy lelkesedéssel választotta be a Nemzeti Tanács tagjai közé [8].

Ezután a közigazgatási hatóság ellenőrzésére szűkebb körű bizottságot választott; tagjai közül kizárta Pavletics Ödön kereskedőt, mert a petróleumot uzsoraáron árusította: az árdrágítót nem tartotta méltónak arra, hogy a Nemzeti Tanácsban foglaljon helyet. A Tanács elhatározta, hogy a visszaéléseket a legnagyobb eréllyel fogja üldözni.

A Nemzeti Tanács november 23-i ülésén a közönség megnyugtatása céljából a főszolgabírói hivatal mellé ellenőrző szervül egy 8 főből álló bizottságot választott, egy tagot a községi jegyző mellé osztott be ellenőrzésre.

A MUNKÁSTANÁCS ÉS A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT SÁROSPATAKI SZERVEZETÉNEK MEGALAKULÁSA

December elseje és másodika a gyűlések napja volt Sárospatakon. A forradalom és az ország demokratizálódásának nagy eseménye mozgásba hozta Sárospatak társadalmát. A szervezkedés széles körben megindult és a társadalom minden osztálya igyekezett elhelyezkedni, állást foglalni érdekei védelmére.

December elsején vasárnap délelőtt népes közös gyűlést tartottak a kiszgazdák és a földnélküliek, bár érdekeik különbözőek, mert a gazdák — még ha kiszgazdák is — munkaadók, míg a földnélküliek csaknem munkásaik. Ez a

felfogás a gyűlésen kifejezésre is jutott. A gyűlés elég zajos lefolyású volt, s bár az ellentétes érdekek fennállását minden résztvevő érezte, végre mégis megalakították a Paraszttanácsot Stefán János elnöklete alatt, a kiküldték képviselőiket a Nemzeti Tanácsba.

A délután folyamán az iparos ifjúsági egyesület tartotta meg gyűlését az Állami Tanítóképző Intézetben Hódossy Béla elnöklete alatt, aki megnyitójában vázolta az okokat és a célt, amiért korábban az ifjúsági egyesület megalakult, s úgy hiszi, ezután sem lesz más célja az egyesületnek, mint a tudomány megszerzése, mert a tudás hatalom. Szép szavakkal emlékezett meg az egyesülésben rejlő erőről, s az egyes szakszervezetek eredményes munkájáról. Beszéde végén üdvözölte a sátoraljaujhelyi Szociáldemokrata Párt két küldöttjét, mint vendégeket, akik szintén jelen voltak a gyűlésen. Ezután az új választási törvényt ismertette, melyhez Déri Gyula tanár szólt hozzá.

A tárgysorozat következő pontja az egyesület további működési irányának megállapítása volt. Werner Ernő kiküldött kétségbe vonta az egyesület további fennállásának jogosságát mai formájában. Javasolta, hogy a régi alapszabályokat dobják el és alakuljanak át Szociáldemokrata Párttá. Indítványozta a munkástanács megválasztását és egy jelölő bizottság kiküldését, amelyhez a jelenvoltak egyhangúlag hozzájárultak. A jelölések megejtése és a választás megtörténte után Hódossy Béla elnök kihirdette az eredményt, mely szerint a 21 tagú munkástanács tagja lett: Goreczky Gyula borbély, Kiss János kőműves, Babos Géza könyvkötő, Espák József cipész, Fehér János téglamester, Bodnár József cipész, Szabó Mihály asztalos, Dávid Sándor kőműves, Füzi János cipész, Klein Sándor szabó, Takács András bodnár, Szécsi János gépész, Kordinák Endre nyomdász, Déri Gyula tanár, Jónás József kőműves, Szeretvai István bodnár, Róth Ignác kereskedő, Szabó János tanító, Rész Ferenc ács, Vida József kályhás és Zsoldos Barnabás [9].

Az eredmény kihirdetése után az elnök, majd Déri tanár védelmébe vette az egyesületet és hangoztatták további fennmaradásának szükségességét. Ilyen meggyőződésben voltak a tagok is. Kimondották az egyesület fennmaradását, esetleg más cím alatt, s az átszervezés keresztülvitelére és egyéb ügyek elintézésére másnapra újabb gyűlést tűztek ki.

Ugyancsak december 2-re a sátoraljaujhelyi Szociáldemokrata Párt népgyűlést hirdetett, s a tápintézet tágas terme (a Mudrány terem) csaknem szűknek bizonyult az érdeklődők befogadására. A társadalom minden rétege képviselve volt a gyűlésen. Hölgyek is voltak jelen, sőt a piacon árusító falusi batyus asszonyok is eljöttek, hogy demokratikus érzelmeiket demonstrálják. Szó esett az általános titkos, nőkre is kiterjedő választójogról, s a földosztásról.

Sokan voltak a teremben olyanok, akik még nem értették meg teljesen az elhangzott beszédeket, akiknek sejtelmük sem volt a szocializmusról, s csak egyes szavak, kiszakított mondatok maradtak meg emlékezetükben. Jól mondotta Déri Gyula tanár: „itt még csak a koponyák forradalma kezdődik”. Ernyedetlen tanításra, kitartó felvilágosító munkára lesz szükség, hogy a szocialista tanokkal a helyi társadalom alaposabban megismerkedjék. Déri Gyula hasonlatokban gazdag, tartalmas beszédben indokolta meg a népgyűlés összehívásának szükségességét, mert bár Sárospatakon is hallották, hogy a fővárosban forradalom zajlott le, de Sárospatakon a forradalomnak nyoma sem volt

a mai napig, mert a néhány részeg katona garázdálkodását, levegőbe való puffogatást forradalomnak nevezni nem lehet. Itt mindössze annyi történt, hogy megalakult a Nemzeti Tanács ugyanazokból a személyekből, akik a régi uralom idején is vezetők voltak, csak hogy most levették a régi kabátot és felvették a köztársasági ruhát. Elmarasztaló kritikával illette a régi rendszer bűneit, amely alatt neki is sok bántalomban volt része. Említette, hogy szocialista érzelmei miatt bolseviknek gúnyolták. Beszéde végén feltette a kérdést: szükségesnek látja-e a népgyűlés a sárospataki Szociáldemokrata Párt megalakítását? Zúgó éljenzés és viharos „igen” kiáltás volt a felelet. Megválasztották a párt vezetőségét, amelynek tagja lettek: Déri Gyula, Rédei Jenő, Babos Géza, Holló János, Bártfai József, Heimlich (Hustáci) Sándor, Risko József, Molnár János földmunkás és Szendrei [10].

Déri Gyula az Arad megyei Zaránd községben született 1888-ban. Népiskolai tanítói, majd nyelv- és történelemszakon polgári iskolai tanári, azután pedagógia, filozófia szakon tanítóképző intézeti diplomát szerzett. A sárospataki tanítóképzőbe 1915-ben nevezték ki segéd-, majd 1918 augusztusában rendes tanárrá.

Többek közt felszólalt dr. Szabó Sándor jogtanár, a SÁROSPATAK című hetilap felelős szerkesztője is, aki kijelentette, hogy a Szociáldemokrata Párt nem anarchista párt, mint egyesek hiszik, hanem az igazi szocialista eszméért küzdő, fegyelmezett párt, célja a szocialista eszméknek törvényhozási úton való megvalósítása. Több mint 20 éve hirdeti tanszékén a szocialista tanokat, és így örömmel lép be a Szociáldemokrata Pártba.

A város másik hetilapja, a SÁROSPATAKI HÍRLAP „Tanulni, tanulni és tudományt szerezni” című cikkében szintén megemlékezik a Szociáldemokrata Párt megalakulásáról. A beszámoló írója, „G”, nem mindenben ért egyet a gyűlésen elhangzottakkal, s főleg az ilyen jellegű közbeszólásokkal: „El kell zavarni az urakat, hisz most is 4 kiló lisztet adtak.” A továbbiakban az értelmiség védelmére kelt. Az „urak” kifejezés nem megfelelő, nem szabatos, ami a nép és az úri osztály közti megértést, amire pedig most olyan égető szükség van, nem szolgálja. Hivatalnokra, közigazgatásra mindig szükség lesz, úgyszintén orvosra, tanítóra, tanárra, bíróra stb.

Szóvá teszi az oroszországi állapotok eszményi voltának csábos színekkel való ecsetelését: „munkások bőrfotelekben ülnek, tábornokok, hercegek gyufát árulnak”. Szerinte mindenkit ott kell felhasználni, ahová képességei rendelik. A tanár nem érthet a vasművekhez, a munkás pedig a biológia rejtelseihez.

A cikkíró kifogásolja a pártvezetők magatartását a pártiroda megszerzése ügyében. Különösen azt sérelmezi, hogy a pártirodát a várban helyezték el. Lefoglalták a herceg magánlakását és könyvtárát. A várra felvonták a vörös lobogót. Ezt az eljárást magánlaksértésnek és birtokháborításnak minősíti, ami méltatlan egy nagy politikai párthoz.

Egyébként elismeri, hogy a vezetőség mindent megtesz a nép kedélyének csillapítására és a rászorulókat támogatására [11].

Déri Gyula a SÁROSPATAK-ban válaszolt, s megállapítja, hogy „G” cikkíró rosszakaratúsága lépten-nyomon előbukkan, bár tisztában van azzal, hogy ő elsősorban a Nemzeti Tanács összetételét bírálta beszédében. A szerző jól tudja, hogy „az urak” szó azon tanácstagok ellen irányult, akik — mint a

Munkapárt egykori hívei — félreállni tartoznak. A cikkíró számonkérte, hogy nem foglalkozott eléggé a szellemi munkásokkal. Déri megemlíti, hogy beszéde egy részében foglalkozott a „fej munkások” nyomorával és rámutatott, hogy a szellemi munkások náluk is nagyobb nyomort szenvedtek át. „Nem csak anyagiakkal viaskodtak, hanem az önelfojtás kínjait is át kellett élniök, ami fájdalomi pluszt jelent [12]. Maró gúnyjal illeti a cikkíró, hogy a pártiroda várbeli elhelyezéséről az „úgy halljuk” módszerével ír, mert nem nézett utána, hogy itt az az igazság, miszerint ők a pártiroda részére helyiséget mentek kérni, s a herceg képviselője páratlan készséggel hallgatta meg kérésüket, tehát nem rekviráltak.

Bár Déri válasza a SÁROSPATAK című lapban jelent meg, a lap főszerkesztője, dr. Szabó Sándor, aki már az alakuló gyűlésen belépett a Szociáldemokrata Pártba, visszautasítja a SÁROSPATAKI HÍRLAP támadását, s kijelenti, hogy lapja nem áll pártérdekek szolgálatában, s így Szociáldemokrata Pártnak sem közlönye [13].

A SÁROSPATAKI HÍRLAP december 28-i számában „Viszonzválasz” című cikkében foglalkozik Déri „Válasz”-ával. Nehézményezi, hogy Déri nem értette meg szándékát, mert az első két kifogása nem neki, hanem Werner Ernőnek szólt, akinek: „Az urak nagyon ravaszok, mi erősek vagyunk, nekünk nincs mit veszteni” kijelentése indította őt cikke megírására [14]. Tény, hogy „G” igen burkoltan fogalmazott, s Déri magára értette. A továbbiakban egyetért Déri állításaival, s cikkét azzal fejezi be, hogy: „Én nem annyira riportot akartam írni, mint kritizálni.” Ez a kritika pedig nem a lényegét, a Szociáldemokrata Párt megalakulását illette, hanem a szocialisták magatartásának hogyanját.

Az értelmiség, s a közvélemény élénken figyeli a vitát, sőt tollat ragad. Így dr. Szabó Sándor jogtanár, főszerkesztő gyakran ír cikkeket a szocializmusról, amivel hozzájárul ahhoz, hogy a lakosság egyre többet ismer meg a szocializmus tanításából. Sajnos, dr. Szabó írásai mégsem a közönség érdekeit, hanem csak egy kis csoport érdekeit szolgálták. Így a „Felvilágosítás” című vezércikkben a SÁROSPATAKI HÍRLAP kioktatása céljából röviden kifejti saját nézeteit a szocializmusról és annak egyes programjairól. Végül ezzel zárja írását: ... „Ezekhez a kijelentésekhez a sárospataki Szociáldemokrata Pártnak semmi befolyása nem volt, a párt nevében nem nyilatkozhatik, azt támadások ellen megvédheti annak elnöke: Déri Gyula, ki a pártot helyes irányban vezeti, s így nem értjük azt a támadást, melyet ellene bizonyos oldalról állandóan folytatnak” [15]. Javasolja, hogy fogjanak össze a béke érdekében, ennek azonban feltétele a szocialista eszméknek elfogadása és a gazdasági életben való megvalósítása.

A SÁROSPATAKI HÍRLAP-ban megjelent szómagyarázat alapján a SÁROSPATAK című lap kéréssel fordul Déri Gyulához, a Szociáldemokrata Párt helyi elnökéhez szómagyarázatért, aki hasábos cikkben fejtette ki a szociális, szocialista, bolsevik, mensevik, kommunista, maximalista szavak jelentését. Ezek a cikkek igen hasznosak voltak a fogalmak tisztázása szempontjából. Sárospatak közönsége sokat tanulhatott ezekből a magyarázó cikkekből. Déri mind szóban, mind írásban nagy agitációt fejtett ki a párt tanainak megismertetése érdekében. „A szellemi munkások és a szocializmus” című, több hé-

ten át folytatólagosan közölt cikkében az értelmiség nagy részének a szocializmussal szembeni passzív magatartását világítja meg és igyekszik meggyőzni tagjait, hogy csatlakozniok kell hozzá.

A Nemzeti Tanács oktató bizottsága december 19-, 22- és 29-én felvilágosító előadást rendezett a tápintézetben. A földbirtokreformról Déri Gyula értekezett.

Nemcsak a szocialista párt szervezkedett, hanem 1918. december 15-én Sárospatakon megalakult a Földműves Párt is. A népgyűlés elnöke Stefán János volt, aki felolvasta az Országos Földműves Párt programját, amelyet a népgyűlés több módosítással elfogadott. Az eseményt közlő SÁROSPATAKI HÍRLAP szerkesztősége azt óhajtja, hogy az ország középosztályának, az értelmiségnek, a tisztviselőknek óriásivá váló problémáira, valamint a közép- és felsőoktatás kérdéseire is fordítson figyelmet a párt [16].

A sárospataki társadalom pártokra tagozódásának folyamata tovább gyűrűzött. A Polgári Radikális Párt december 14-én tartott szervező gyűlést, amelyet dr. Horovitz Gyula nyitott meg. Budapestről Máté László jött le, hogy a párt programját ismertesse. Ezt a szándékát azonban nem tudta keresztülvinni a gyűlésen megjelent más pártbeliek zavartkeltő, folytonos közbeszólásai miatt. Az alakuló gyűlésen a helybeli szocialista párt részéről Déri Gyula szólalt fel, kiemelte a két párt közötti elvi ellentéteket, de kijelentette azt is, hogy ezek az elvi ellentétek nem olyanok, hogy a két párt bizonyos ideig együtt ne haladhatna. Déri felszólalására Fischer Lajos reflektált, azután megalakították a párt helyi szervezetét [17].

A vitába mások is bekapcsolódnak, s éppen itt derül fény a SÁROSPATAKI HÍRLAP szerkesztő bizottságának szellemére, amikor „Egy olvasó” aláírású névtelen cikket is közöl. A cikkíró azt szerette volna, ha a szerkesztő a Déri Gyula beszédében elhangzott kijelentések közül még egy-kettőt tollhegyre vesz, főképpen amikor azt mondta: „Míg koldus van és amíg a mi programunk meg nem valósul, addig nincs isten” [18]. A cikkíró megdöbben azon, hogy egy művelt ember, egy tanítóképző intézeti tanár, akire az ifjúság nevelését bízta, így beszél. A továbbiakban bibliai idézetekkel sértegeti Dérit.

Budapestén november 24-én megalakult a Kommunista Magyarországi Pártja, de erről Sárospatakon december 2-án, a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének megalakítása idején még nemigen tudhattak. Azonban alig három hét után Sátoraljaújhelyen olyan esemény történt, ami erősen baloldali irányba mozdította a pártszervezetet. Ugyanis az SZDP sátoraljaújhelyi szervezete és a munkástanács 1918. karácsony másodnapjára kongresszusra hívta Zemplén megye szervezett munkásságát, ahol a megye úgyszólván minden községe képviselve volt. Itt az SZDP elnöke indítványozta, hogy *a kongresszus mondja ki a megye pártszervezeteinek csatlakozását a Kommunista Magyarországi Pártjához, és így harcoljanak tovább a proletárdiktatúra és a kommunista társadalom megteremtéséért. A javaslatot a kongresszus egyhangúan elfogadta.*

A kongresszus Leninhez a következő táviratot intézte: „Zemplén vármegye munkás-, paraszt- és katonatanácsainak 1918. december 26-án tartott közgyűlése egyhangúlag kimondta csatlakozását a Kommunista Magyarországi Pártjához. A közgyűlés a mai kormányt nem tartja a nép igazi képviselőjé-

nek, elveti a nemzetgyűlést, a föld meg a gyár megváltásának gondolatát, követeli a proletárdiktatúrát, az összes termelési eszközök birtokbavételét, a munkások és parasztek tanácshatalmának kiépítését, a vörös hadsereg szervezését. A közgyűlés forró üdvözlését küldi a hősiesen harcoló orosz proletariátusnak és a világproletariátus legnagyobb vezérének, Lenin elvtársnak. Egyek vagyunk az orosz proletársággal, a német Spartacus-csoporttal és mindazokkal, akik a proletariátus fegyveres felkeléséért, a proletárdiktatúráért, a munkások, parasztek és vöröskatonák tanácshatalmáért küzdenek. Éljen a nemzetközi szociális forradalom! Éljen a nemzetközi proletárdiktatúra! Éljen a kommunizmus!”

Bár ez az állásfoglalás a kommunista tanok mellett sokat jelentett, a sárospataki pártszervezet főképpen Déri Gyula kommunista állásfoglalása következtében működött ilyen elvi alapon, de nevét nem változtatta meg [18/a].

Az év végi helyzetre az alábbi sárospataki újságcímek világítanak rá: Tizenöt főnyi vasúti őrség működik Patakon. A hadikölcsön nem veszti értékét. A kukorica eladása több megyében szabaddá lett. Esik a föld ára. Katonai esküdtszéket állítanak fel, a bizalmi rendszer ott is életbe lép. A pénzügyminiszter megengedte a bornak igazolvány nélküli szállítását. Borértékesítő szövetkezetek alakulnak. A tanítók a XI—VIII., az óvónők a XI—X. fizetési osztályba osztatnak be. A nem állami tanerők egyenlő fizetést kapnak az államiakkal. A beszerzési előleget januárban sem vonják le, sőt az előlegtörlesztést bizonytalan időre felfüggesztik. Külön háborús pótlékot fognak utalványozni az eddigiekhez. A családi pótlékot száz százalékkal felemelik, s a feleségre is kiterjesztik. Két francia újságíró járt Patakon. A dohány újból megdrágult. A munkanélkülieket összeírják a munkástanácsok. Újból megállapították a ruházati cikkek árát. Megkezdődött az országban a földnélküliek összeírása. A most nyugdíjazottak minden illetményüket megkapják egy ideig. A hadifogság beszámít a nyugdíjba.

A Nemzeti Tanács december végén e kisebb jelentőségű ügyekkel foglalkozott: a nagyhomoki szénzállítás, a szesztilalom, a járdák tisztán tartása. Ugyancsak jellemző a Nemzeti Tanács összetételére, hogy külön pontban foglalkoztak Szabó János kijelentéseivel, amiket szociáldemokrata pártvezetőségtagi minőségben tett. 1919. január 4-én a Nemzeti Tanács elnöke, dr. Kiss Sándor lemondott tisztségéről, mert őt Szabó János alaptalanul megsértette. Ugyancsak szóbelileg bejelentette lemondását Heinrich Sándor élmezési bizottsági elnök is, akit Szabó János szintén megsértett. A tanácskozás során Stefán János kijelentette, hogy ő a nemdolgozó gáncsoskodókkal szemben is teljesíti kötelességét; Déri Gyula pedig hozzátette, hogy Szabó János kijelentése magánvélemény volt, nem pedig a Szociáldemokrata Párté. Az intéző bizottság sem dr. Kiss Sándor, sem Heinrich Sándor lemondását nem vette tudomásul, s megkérte őket, hogy működésüket továbbra is folytassák.

1919. január 18-án Párizsban hivatalosan is megkezdte tanácskozásait a békekonferencia, amelynek egyik fő és alapvető problémája az „orosz kérdés” volt. A szovjetellenes tervek és elgondolások Magyarországot is érintették. Az antant magyarországi politikája arra irányult, hogy az ország megszállása lehetőleg ne vezessen fegyveres harcokhoz a szomszédos államokkal.

Az a tény, hogy a létesítendő Csehszlovákia részére kijelölt terület demar-

kációs vonalait módosították, felvetette azt a gondolatot, hogy Sárospatakot is megszállják a csehszlovák csapatok. A hozzájuk küldött újhelyi parlamenteknek azt felelték, hogy ez idő szerint a határ Legenye és Kozma közt van. Windischgraetz hercegasszony kérésére a magyar közoktatásügyi miniszter egy bizottságot küldött Sárospatakra, hogy a műbeccsel bíró tárgyakat, szőnyeget, képeket, régi fegyvereket csomagolják be és szállítsák el Budapestre, a Nemzeti Múzeum raktárába. Így hatvankét láda értéket szállítottak el [19].

A csehszlovák csapatok közeledésének hírére január 11-i ülésén a Nemzeti Tanács is foglalkozott ezzel az ügygel, és szóba került a csőcselék esetleges fosztogatásának megelőzése céljából az élelmiszerkészlet kiosztása. A munkástanács népjóléti bizottsága a rejtett készletek felkutatására kért felhatalmazást, amit a Tanács nem adott meg, hanem a főszolgabíróhoz utasították a bizottságot a felhatalmazás megadása ügyében. A petróleum elosztását családunként kell megszabni. A Nemzeti Tanács az ínségmunkák megkezdését sürgette a közmunkáknál.

A csehszlovák intervenció következtében az eperjesi Evang. Lyceum Jogakadémiája és Tanítóképző Intézete részére Miskolc biztosított otthont. A csehszlovák intervenció csapatok újabb előrenyomulása során felvetődött a sárospataki Jogakadémiának ugyancsak Miskolcra történő áttelepítése is.

Sárospatak közönségét 1918. december eleje óta 1919 tavaszáig élénken foglalkoztatta a Jogakadémia Miskolcra való áthelyezésének a kérdése, illetve az Eperjesről Miskolcra menekült Evangélikus Jogakadémiával való fúziójának lehetősége. A püspök és a tanári kar emellett a terv mellett volt, de az egyházkerület vezetőségének Sárospatakon levő tagjai élénken elleneztek ennek megvalósítását.

A helyi szociáldemokrata szervezet az új év elején is tovább folytatta a helyi társadalom meggyőzését célzó tevékenységét. Január 19-én a városháza előtti téren népgyűlést tartottak, amelyen Róth Ignác, Szabó János és Déri Gyula beszéltek a hallgatósághoz. „A hallgatóság komoly gondolkodású része megütközéssel hallgatta Déri Gyula elnöknek a magántulajdon igen laza tiszteletéről szóló fejtegetését” [20]. Természetes, hogy a komoly gondolkodású hallgatóságon a vagyonos embereket értette a SÁROSPATAKI HÍRLAP szerkesztősége. A népgyűlés után a párt tagjai a belváros utcáin dalolva, tüntető felvonulást rendeztek.

A helyi tekintélyeknek sehogysem tetszett a szocializmus tanainak térhódítása. Hódossy Béla tanítóképző intézeti igazgató, a SÁROSPATAKI HÍRLAP négytagú szerkesztő bizottságának egyike „Szocializmus Sárospatakon” címen cikket írt a lapba. Megállapítja, hogy a szocializmus ama túlzó árnyalatának, amelyet a Szociáldemokrata Párt működésével itt helyben felszínre hozott, Sárospatakon nincs talaja. A forradalom lezajlása után Sárospatakon a nyugalom helyreállott, a lakosság boldog belenyugvással fogadta a köztársasági államformát, majd idejött Sátoraljaújhelyből két személy, s december 2-án megalapították a Szociáldemokrata Pártot és azóta „nyilvános szereplésekben, egyes szónokok át nem gondolt beszédeikkel, mások könnyelmű kijelentéseikkel elkedvetlenítették a helyi társadalom nagyobb részét” [21]. Majd megállapítja, hogy ennek a magatartásnak a következménye az a „törpe minoritás”, ami jelenleg a Szociáldemokrata Pártra jellemző. „Nem feltűnő jelenség-e —

veti fel a kérdést —, hogy a szociális és demokrata eszméktől alapjában az izig-vérig művelt osztály, a szellemi munkások osztálya, távolt tartja magát a Szociáldemokrata Párttól?” [22]. Abban igaza volt Hódossynak, hogy a helyi értelmiség sok tagja szociális és demokrata eszméktől áthatott személy volt, azonban ez nem azonos azzal, hogy ismerték is a szociáldemokrata tanokat.

Ettől függetlenül az értelmiség egyre több tagja tette magáévá ezeket a tanokat és lépett be a Szociáldemokrata Pártba, sőt később Hódossy maga is belépett.

A SÁROSPATAKI HÍRLAP január 25-i száma azért is nevezetes, mert ebben a számban jelent meg „G”-nek és dr. Kiss Sándornak, a Nemzeti Tanács elnökének a tollából a kommunizmus ismertetése. „G” végigtekint a történelemkönyvekben tárgyalt ilyen kísérletek során. Dr. Kiss pedig főleg azt fejtegeti, hogy az egyenlő részesedés esetén az embereknek egyenlő tehetséggel, főleg lelki tulajdonságokkal kell rendelkezniök, ami sohasem fog bekövetkezni. Sajnos, ezek az ismertetések nem a tudományos szocializmus tanításainak ismeretében készültek, s még a tájékoztatás jellegének sem feleltek meg. A helyi társadalom tagjaiban a kommunizmussal szemben álló közvélemény kialakítását célozták inkább, mintsem a kommunizmus lényegét megismerni akaró érdeklődés felkeltését. A közérdek elsődlegességét csak addig ismerték el, amíg társadalmi rétegük érdekeit nem sértette, éppen ezért nem tudtak a sárospataki szegényparasztság gondolkodásmódjára hatni.

A társadalmi polarizáció folyamata tovább tartott. Megint csak a SÁROSPATAKI HÍRLAP az az orgánum, amelyik helyet ad a társadalmi egység megbontására irányuló törekvéseknek és a lap ismerteti a Keresztényszocialista Néppárt programját [23].

Február másodikán népgyűlést tartottak, amelyen a Szociáldemokrata Párt nevében Kenderes Pál, budapesti küldött beszélt, hangoztatta a polgárság és a szocialista párt krisztusi szeretettel való együttthaladásának szükségességét. Utána Déri Gyula szólalt fel. Tájékoztatta a hallgatóságot arról, hogy a tápintézeti helyiségben keresztényszocialisták akarnak gyűlést tartani a vallás-oktatás érdekében, ezért „felhívja pártját, hogy ezt revolverekkel akadályozzák meg, ő is ott akar elesni” [24]. Ebben az időben Déri Gyula cikksorozatai, beszédei tanúsága szerint Sárospatak legképzettebb szocialistája volt. Saját magát bolseviknek mondotta. Szívvel-lélekkel kiáll a szocializmus győzelméért, bár néha apolitikus kijelentéseket is tett, amivel nem segítette a párt céljainak megvalósulását és az emberekben bizonyos megdöbbenést váltott ki.

Viszont éppen ezekben a napokban jelent meg a SÁROSPATAK-ban egy „Nyilatkozat”, amely minden kétséget kizáró módon azt tanúsítja, hogy Déri Gyula tanár már az 1918-as forradalmi események kirobbanása előtt megismertette a tanítóképző intézet tanulóival a szocializmus tanításait. A Nyilatkozat aláírói: Czimbolinetz Jenő nyíregyházi, Mató József balsai, Molnár László rohodi, Szvitelszky Alajos nagybereznai tanítók és Tomcsik József tanárjelölt voltak. A nyilatkozattevők felháborodással értesültek azokról a támadásokról, amelyeket a sárospataki ősdi gondolkodású személyek indítottak Déri Gyula tanár ellen. Mint a tanítóképző volt tanulói és Déri Gyula tanítványai hálás kötelességüknek tartják annak kijelentését, hogy a pataki tanítóképzőben a képzés szintje magas, a kor igényeinek megfelelő nívón áll, amit legjobban az

az eredmény bizonyít, amit ők tanítói hivatásuk gyakorlása közben elértek, valamint az a siker is, ami közéleti szereplésüket, munkálkodásukat koronázza. Ebben az eredményben oroszlánrésze volt Déri Gyulának, aki ilyen személyiségekké formálta őket, s aki nemcsak az oktatás módszereire tanította őket, hanem öntudatos, gerinces, haladó gondolkodású nevelő személyiségeket is formált belőlük. Déri volt az a tanárunk, aki „éles előrelátásával megmutatta nekünk azt a politikai irányt is, amely az emberiség, s így édes hazánk boldogságát is méhében hordja, s amely a diadalmas forradalom napján győzedelmeskedett is, a szociáldemokráciát” [25]. Ami a vallást illeti, azt Déri mindenkor magánügynek tekintette, sohasem tett előttük istentagadó nyilatkozatot, jöllehet, kötelességszerűen megmutatta azt az újabb világnézeti távlatot, amelyet a modern tudományok ebben a kérdésben elfoglalnak. Déri bölcs tanításait igazolta az élet. A nyilatkozat aláírói tudatában vannak annak, hogy Déri Gyula tanárról alkotott fenti nézetüket volt tanítványai valamennyien osztják. Náluk alaposabban kevesen ismerhették Dérit, hiszen évekig voltak együtt.

Déri büszkén olvashatta ezt a nyilatkozatot, hiszen egy pedagógust nagyobb öröm aligha érhet annál, hogy volt tanítványai elismerik oktató-nevelő munkájának helyes voltát, sőt a válságos politikai körülmények közt kiállnak mellette. Megállapíthatjuk, hogy Déri az intézetben végzett munkájában messze túlmént a tanterv előírásain, amikor új eszmékkal, a szocializmus tanaival ismertette meg tanítványait, amelyeket a korábbi rendszer urai kárhoztattak és hirdetőit üldözték. Különben Déri is kijelentette egyik beszédében, hogy neki is sok üldözésben volt része, és sokan „bolseviki”-nek gúnyolták.

A nyilatkozat megjelenésével kapcsolatban még az volt feltűnő, hogy azt az a dr. Szabó Sándor közölte lapjában, akit a Szociáldemokrata Párt röviddel azelőtt kizárt tagjai sorából, mert — mint a Törkölyfőzde igazgatója —, igen embertelenül bánt a munkásokkal.

A szocializmus problémája egyre több embert foglalkoztatott, sőt bekapcsolódott az ellentábor egyik vezetője is. Szén József rk. hitoktató a SÁROSPATAKI HÍRLAP-ban hasábos cikkben fejtegeti, hogy a szocializmus a közjó megvalósítására törekszik, úgy gondolja, hogy „a szocialisták ellenségeinek legalább a fele a szocialista eszmék harcosává szegődnek, ha a szocializmus megmaradna tisztán gazdasági rendszernek és nem csapna át a vallás területére” [26]. Szén cikke végén a szociáldemokratákhoz kérdést intéz: „A szocializmus tényleg gazdasági rendszer-e, s ha igen, miért lép át a lelki élet terére is?” A szerkesztő még megjegyzi, hogy a hitoktató cikket írt a kommunizmusról, amelyet közölni fognak.

Sárospatakon azzal az érdekes helyzettel találkozunk, hogy az ellenzéki sajtóban sokat cikkeznek a szocializmusról és a kommunizmusról. Természetesen az érdeküknek megfelelő szemszögből világítják meg az elveket.

A társadalom felvilágosítása Sárospatakon elérte azt a fokot, hogy a kiszákmányolt emberek érdekeik védelmére sztrájkba léptek. A Törkölyfőző Gyárban a munkások azelőtt két csoportban dolgoztak napi 10 órában napi 15 koronáért. Február elején a gyár munkásai sztrájkba léptek, 8 órai munkaidőt és 20 korona napszámot kértek, továbbá azt, hogy a gyár vezetői csak szervezett munkásokat alkalmazzanak. A vezetőség a munkások kívánságait

teljesítette, a sztrájk sikerrel járt. Azonban a SÁROSPATAKI HÍRLAP cikkírója gúnyos elmefuttatással fejezi be híradását. „Mint halljuk” alapján szerzi értesüléseit, melyek szerint a követelés kielégítése úgy megterhelte a gyár pénztárát, hogy a vezetőség 31 munkást el akar bocsátani, s csak a törkölypálinka előállításával óhajt foglalkozni. A cikkíró sajnálná, ha a 31 munkás elesne a munkaalkalomtól, de megérti a gyár és vele együtt a szőlőtulajdonosok és más munkaadók nehéz helyzetét is. Legjobban azonban a fogyasztók helyzetét, mert hiszen minden béremelés drágítja a fogyasztási cikkek árát. „A Déri szavaival élve ‚Vakard meg’ a napszámot indokolatlanul emelő főszocialistákat, előtűnik belőlük az indirekt árdrágító” [27]. Mindkét lapban sokszor szóvá teszik a magas napszámbevételeket, aminek kifizetése nehezebbre esik az olcsó bérekhez szokott munkáltatóknak.

A munkástanács az élelmezés megjavítása céljából a felhalmozott, titkolt gabonakészletekre irányuló feljelentésekkel foglalkozott. A több helyről beérkezett munkássérelmekre és panaszokra vonatkozólag úgy határozott, hogy minden panasz előzetes kivizsgálására és az adatok beszerzésére egy háromtagú bizottságot küld ki. A munkástanács elhatározta, hogy segédkezet nyújt azok számára, akik hajléktalanság, vagy más ok miatt lakásra tartanak igényt. Rendezte az ideiglenes munkások napi bérét, óránként 2 korona 50 fillért állapított meg.

A SZOCIALISTA SAJTÓ ORGÁNUMA SÁROSPATAKON

Az eddigi két helyi lapon, a SÁROSPATAK és a SÁROSPATAKI HÍRLAP-on kívül 1919. február 9-én megjelent a helyi szociáldemokrata pártszervezet kiadásában a NÉPAKARAT című lap. Nagy szükség volt ennek a lapnak a megjelentetésére, mert a másik két lap sohasem szocialista szempontból tárgyalta az eseményeket, azok szerkesztői burzsoá érdekeket képviseltek. Ettől az időtől kezdve a NÉPAKARAT bátor hangvételű cikkekben leplezi le a visszasszasságokat és azokat a cselekedeteket, amelyek a köztársaság érdekei ellen irányulnak.

A vezércikk „Mit akarunk!” címen kifejti, hogy Marx Károly és követőinek tanítása, valamint a Magyarországi Szociáldemokrata Párt kétévtizedes agitációja útján a köztudatba már bevésődött pártprogramot akarják Sárospatakon megvalósítani. Tiszta szándékú vezetői akarnak lenni a bennük bízónak, kíméletlen követelői lesznek a rendszernek és letörlői a múlt rezsim még ki nem operált fekélyeinek. „A lelkiismeretlenektől rabszolga pórázon tartott, dolgozó szegény emberek és a szürke robotban görnyedő munkások zengő szavú apostola és perzselő harcosa akarunk lenni” [28].

Mindjárt az első szám megjelenése nagy hatást váltott ki a helyi társadalomban. A helyi szociáldemokrata pártszervezet kötelességének tartotta, hogy a közrend megóvása érdekében Búza Béla kormánybiztosnak hivatalosan tudomására hozza, hogy az új rendszerrel elégedetlen helybeli tőkésék, szövetszervezők a felekezettek vezetőivel, a vallásoktatás reformja ellen való tiltakozás ürügye alatt, *ellenforradalmi szervezkedésre készülnek*. Erről a bejelentésről tudomást szerzett mind a két helyi lap szerkesztősége, és erősen tiltakoztak az akciónak ellenforradalmi jelzővel történt megbélyegzése miatt.

A kormánybiztos február 7-én személyesen jött át Sátoraljaújhelyből, hogy a helyzetről közvetlenül informálódjék, és ezek szerint tegye meg intézkedéseit. A fősztolgabírói hivatalba meghívta a Szociáldemokrata Párt vezetőségét, a megyei tanács elnökét, a polgárőrség parancsnokait és a város közeletében szerepet vivő személyeket, csupán az érdekelt felekezetek vezetőit nem. A Szociáldemokrata Párt vezetője követelte, hogy a városban létező többféle őrség helyett csak két őrséget hagyjanak meg, elsősorban a járásőrséget, amelynek parancsnokául a katonatanács által megválasztott Szabó János tartalékos hadnagy ismertessék el. Másodsorban hagyják meg a polgárőrséget, de ebben a párt tagjainak is számuknak megfelelő arányban juttassanak szerepet. Az őrség tagjai közt kiosztott fegyvereket elsősorban a Szociáldemokrata Párt tagjai kapják a kezükbe. Hosszas vita után úgy határoztak, hogy a polgárőrség, amely czentúl a „nemzetőrség” elnevezést kapja, felerészben polgári és felerészben szociáldemokrata parancsnokság vezetése alá helyeztessék. A fegyverek felét a pártvezetőség által kijelölt személyeknek adják. Minden egyéb őrséget megszüntetnek és tőlük a fegyvereket beszedik.

A tárgyalás második kérdése a vasárnapra tervezett ellenforradalmi demonstráció volt. Az egybegyűlt urak közül a demonstráció összehívásával kapcsolatban senki sem akarta a kezdeményezést vállalni, mire a Szociáldemokrata Párt megbízottai kijelentették, hogy ilyen körülmények között a mozgalmat nem is tekintheti leszereltnek, mert hiszen a tulajdonképpeni szítói nem jelentek meg és nem nyilatkoztak. A párt megbízottai arra is rámutattak, hogy a Szociáldemokrata Párt ellen jól szervezett hazugságokkal, rágalomokkal dolgozó, alattomos uszítás folyik, és ezzel szemben nélkülözik a hatóság érélyes fellépését, „sőt éppen maguk a hivatalok vezetői közt akadnak egyesek, akik elvtársainkkal szemben még mindig a legázolt régi rendszerben megszokott sértő modorban beszélnek és ezzel elárulják, hogy nem rokonszenveznek az új rezsimmel” [29].

A párt megbízottai bejelentették, hogy az egyik hivatalban az országos propagandabizottság agitációs iratait és plakátjait elsüllyesztették, pedig ezek a közrend megóvásának célját szolgálták. A szociáldemokratáknak ilyen vezetőség iránt bizalmuk nem lehet. A párt képviselői kijelentették a kormánybiztosnak, hogy a közrendet védik, amidőn a Keresztényszocialista Néppárt szervezkedését csirájában elfojtani törekszenek és amikor erre minden eszközt megengedettnek tartanak.

A kormánybiztos ebben a kérdésben is helyeselte a Szociáldemokrata Párt felfogását és hangsúlyozta, hogy „mindenkinek számolnia kell azzal a tényvel, hogy az ország rendje és közbiztonsága a szervezett munkásság erején nyugszik” [30].

A kormánybiztos arra kérte a város vezetőit, hogy keressék a Szociáldemokrata Párttal az együttműködést. Utasította Jeney István fősztolgabíró, hogy teljes erélyel tiltson be minden olyan mozgalmat, amely alkalmas a tömegek nyugalmának megzavarására, valamint a Szociáldemokrata Párt felvilágosító és az új rendszer megszilárdítását elősegítő munkájának akadályozására.

Amíg a tanácskozás a kormánybiztossal folyt, a főiskolai tápintézetben összegyűlt a Szociáldemokrata Párt tagjain kívül a polgárság színe-java is.

Rédei Jenő tanítóképző intézeti tanár beszámolt a kormánybiztossal folytatott tanácskozások eredményéről, amit a népgyűlés megnyugvással fogadott... Utána Szabó János kemény szavakkal utasította vissza a munkanélküli elvtársak nevében azt a gyalázatos rágalmat, hogy munka van, csak nem akarnak dolgozni. Leleplezte, hogy ennek az ellenkezője igaz, a földesurak földjeiket azért hagyják parlagon, mert nem akarják megfizetni a megállapított tiszteséges napszámot. Igen hatásos volt Róth hozzászólása, aki arra az ellentétre mutatott rá, ami a „hazátlan bitangoknak” elkeresztelt szocialisták és a „nemzet fenntartó elemének” kikiáltott grófok és egyéb, ún. „kitűnő családok” magatartása között van. Amíg a magyar szociáldemokraták a Bernben összeült nemzetközi szociáldemokrata kongresszuson az ország területére betört hódítók kiűzését követelik, addig a Zichy és Batthyány grófok és a püspökök gyáván hűséget esküsznek az elnyomó ellenségnek. Rédei Jenő hangoztatta, hogy egyedül a Szociáldemokrata Párt követeli a teljes vallásszabadságot, és csak az ellen küzd, hogy ne lehessen a lelkiismeretlen, de élelmes kufároknak a valásból üzletet csinálniok.

Ugyancsak a NÉPAKARAT első számában „Klerikális aknamunka” címen öthasábos cikk foglalkozik az iskolai hitoktatás megszüntetésével. A lap megállapítja, hogy a helyi klerikálisok első kísérlete kudarcra végződött. „Aki felekezeti kérdéseket dob a közvéleménybe, aki a Szociáldemokrata Párt ellen harcol: az ellenforradalmár és azzal kíméletlenül fogunk elbánni” [31].

A Nemzeti Tanács intéző bizottsága is foglalkozott az ellenforradalmi hírekkel és arra az elvi álláspontra helyezkedett, hogy ellenforradalom alatt a köztársasági államforma helyett a monarchikus államformára való törekvést kell érteni. Ilyen pedig Sárospatakon nincs. A SÁROSPATAK című hetilapban „Ellenforradalom Sárospatakon” cím alatt a NÉPAKARAT-ban megjelent cikkekre reflexiók jelentek meg, — név nélkül. A SÁROSPATAK című lap főszerkesztője, dr. Szabó Sándor háromhasábos cikket írt a Szociáldemokrata Pártból való kizárásáról, és azt igyekezett bizonygatni, hogy évtizedek óta minden cselekedetét megilleti a szocialista jelző.

A NEVELŐK SZAKSZERVEZETÉNEK MEGALAKULÁSA

A Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének működése nem volt eredménytelen. A sikeres felvilágosító munka következtében a párt égisze alatt egyre-másra alakultak meg a szakszervezetek: így a földmunkások és kisgazdák helyi csoportja, az építőmunkások szakszervezete, a malommunkások szakszervezete, a téglagyári munkások szakszervezete, a cipészek, a kereskedelmi alkalmazottak, az ifjómunkások szakszervezete és a nőmunkások csoportja. Alakulóban volt a borbélyok, a vas- és fémmunkások, a szabók és a magántisztviselők szakszervezete.

Ilyen körülmények közt került sor a tanárok, tanítók és óvónők szakszervezetének megalakulására 1919. február 16-án a tanítóképző intézet tanácstermében. A megjelent „oktatómunkások” száma jóval meghaladta az előzetes számítást. Örvendetes volt, hogy a szellemi munkásságnak éppen az a rétege állott a Szociáldemokrata Párt zászlaja alá, amely a néppel való érintkezés

kapcsán a legkorábban érezte meg a nép igazát. Még nem is olyan régen a szellemi munkásság zárkózottságára támaszkodva jegyezte meg Hódossy Béla a SÁROSPATAKI HÍRLAP-ban: „Nem feltűnő jelenség-e, hogy a szociális és demokrata eszméktől az alapjában izig-vérig művelt osztály, a szellemi munkások osztálya, távol tartja magát a Szociáldemokrata Párttól?”

Erre a megállapításra cáfoltak rá a nagy számban megjelenő pedagógusok. Az alakuló gyűlés elnökévé Ellend Józsefet, alelnökké Déri Gyulát, jegyzővé Karádi Györgyöt, pénztárossá Szathmáry Ferencet választotta meg. A gyűlés két határozatot hozott, kimondták, hogy a szociális eszmékben való elmélyülés céljából szombaton délutánonként vitamatinékat rendeznek. Ezek a viták érdekesek lesznek azok számára is, akik a szociális igazságok megismerésére más módot nem találnak. A második határozat szerint a vezetőség magára vállalta, hogy egy felirat útján szervezkedésre hívja fel Zemplén vármegye valamennyi pedagógusát. Érdekes, hogy a pedagógusok szervezkedése nem Sátoraljaújhelyről, a megye székhelyéről, hanem Sárospatakról, a járási székhelyről indult meg.

A NÉPAKARAT válaszolt Szén József tisztelendő úrnak a SÁROSPATAKI HÍRLAP-ban feltett kérdésére. A cikk írója megállapítja, naiv ájtatoskodás elválasztani egymástól a földi és az égi törekvéseket. Nem kell szocialistának lenni annak meglátásához, amit az egyszerű ember is észrevesz, hogy az erkölcsi kultúra és hitélet milyen szoros összefüggésben van az anyagi kultúrával. A történelem tanúsága szerint sohasem volt olyan gazdasági törekvés, amely az erkölcsiek átértékelését meg ne követelte volna. Említsen a tisztelendő úr olyan vallásalapítót, akinek normális forradalmisága nem jelentett egyszerűs mind gazdasági változást is. „Krisztusnak is azért kellett szenvednie, mert az ő égi tanítása halálos ítélet volt a zsidó paparisztokraták egyedurúságára, továbbá a római patriciusok gazdasági, tehát politikai kiváltságaira” [32].

Ennek az időszaknak volt egy társadalmi epizódja, aminek nagy jelentőséget tulajdonítottak. Február a farsangi bálók ideje. Hagyomány volt, hogy a földművesek is megrendezték a maguk bálját. A korábbi duhaj- és pálinkás-idők elmaradhatatlan jelensége volt, hogy a sűrűvérű emberek kezében előbb-utóbb kinyílt a bicska és a tánchely csataterré változott. Nem múlt el földművesbál tömegverekedés nélkül. A február 16-i mulatság kivétel, mert kezdetén megjelent Déri Gyula és rövid beszéddel nyitotta meg a bált, arra kérte a bálzókat, hogy a jó hangulatot őrizzék meg, de vigyázzanak arra, hogy civakodás, egyenetlenség fel ne düljön, testvéri vér ne mocskolja be ezt a mulatságot. És a földművesek méltók maradtak szocialista mivoltukhoz, a bál minden rendbontás nélkül zajlott le.

A Szociáldemokrata Párt felvilágosító munkája tovább haladt. Február 23-ára a tanítóképző intézetben tartandó gyűlésre hívták meg a járás területén levő uradalmak cselédeit, de legalább képviselőket, amelynek tárgya: „Az uradalmi cselédség anyagi helyzete és a bérvizonyok rendezése” volt.

A Szociáldemokrata Párt a nők állampolgári felvilágosításáról is gondoskodott. Singer Vera, a központ küldötte tájékoztatta Sárospatak és környéke női választóit a nők politikai jogairól. Az előadónő rámutatott, hogy a nők létérdekével milyen szorosan összevág a politika, hogy milyen parancsoló szükség politikálniok, a néptörvényben engedélyezett jogukat igénybe venni és a

férfiakat nehéz szociális harcaikban támogatni. Utána Déri elnök rövid beszédben kérte a hallgatóságot, hogy fontolja meg az előadó beszédének tanulságait és éljen politikai jogaival.

A NÉPAKARAT cikkírója válaszol dr. Szabó Sándor cikkére, amelyet szocialista magatartásának bizonyítására írt. Megnyugtatta, hogy riportjával nem a Törkölyfőzde szétrobbantását célozta, bár ennek elérésére bőven vannak adatai. Erre az ügyre nem pocsékolnak több papírost. Úgyis felháborító luxus, hogy a megszigorított papírgazdálkodás idején „egy zilált viszonyú gyárigazgató üzelmeinek szépítgetésére magánlapot tartson fenn lekötelezett üzletfelei untatására” [33].

A NÉPAKARAT egy másik cikke vitázik dr. Szabó Sándornak a SÁROSPATAK február 16-i számában megjelent „Ellenforradalom Sárospatakon” c. cikkével. Figyelmezteti dr. Szabó Sándor főszerkesztőt, „volt elvtársat”, hogy „ma már nem lehet” „rég szocialistának” „vallani magunkat és emellett a milliókat félredugó vállalatról azt állítani, hogy az nem kapitalisztikus alakulat” [34].

A Szociáldemokrata Párt vezetősége hozzájárult ahhoz, hogy a polgárőrség mint felesleges intézmény, szüntettessék meg. A fegyvereket a párt ellenőrzése mellett beszedik és a járásőrséghez szállítják.

A hadügyminiszter és a katonatanács megbízásából Ákos Géza főhadnagy és Wilhelm Géza szakaszvezető Sárospatakon az őrségek szociális összetételét vizsgálták meg. A kiküldöttek a pataki őrségek szervezetébe betekintést nyertek és jelentést tettek, aminek következtében Balázs őrnagy, a megyei őrség parancsnoka utasítást kapott, hogy a járásőrség eddigi parancsnokát mozdítsa el és helyettük Szabó Jánost és melléje beosztva Pásztor Zoltánt nevezze ki. A kinevezések megtörténtek, s az új parancsnok a járásőrséget szocialista szelvényben újjászervezte [35].

Március 2-án igen kiváló szociáldemokrata szónok, Nyisztor György, a Földmunkások és Kisgazdák Szövetségének titkára hosszabb beszédet mondott Patakon. Az ebédidőn jóval túlnyúló beszédet minden hallgató fáradhatatlan türelemmel hallgatta végig. Beszéde mélyreható volt. Bölcs szavai sok kételyt és ellenséges indulatot oszlattak el, és a szocializmust oly egyedül üdvözítő, tündöklő fényben mutatta meg, amire kevés szónok képes. Utána Déri Gyula felháborodással kikelt egyes áskálódó és alattomban robbantó személyek ellen, akik a szociáldemokratákkal egy célért küzdő és azonos érdekű kisgazdák körében ellenük izgatnak [36].

A haladó eszmék propagálása március 15-én fényes győzelmet aratott Sárospatakon, különösen a főiskolai hallgatók, s az értelmiség körében. A sárospataki főiskola ünnepélyén Rohoska József, akadémiai tanár tartotta az ünnepi beszédet. Szerinte a forradalom célja az, hogy ember legyen az ember nemcsak önmagával, hanem minden embertársával szemben is. Az ilyen ember csak dolgozó ember lehet —, aki független, mert nincs „kenyéradó gazdája”, hanem akinek önmaga munkája ad kenyeret, s aki mellett a munkavezető mint munkás áll, s nem mint „felettes hatalom”. Beszél a nacionalizmusról, melyet csak az internacionálizmussal megegyező, s amellyel haladó azon alakjában ismer el, ahogyan az a berni kongresszuson nyilvánult meg, ahol a „hazátlan bitangoknak” kikiáltott szocialisták védelmezték meg a magyar hazát.

Beszél a klerikalizmusról, amelynek minden ágazatát, a katolikus, a pro-

testáns, a zsidó klerikalizmust egyaránt elítélte mint papi uralomra törekvő veszélyes társadalmi jelenséget. Beszédében a forradalmi társadalom minden időszerű kérdésére kitért, s párhuzamot vont az 1848. márciusi és az 1918. októberi forradalom között.

Rohoska beszédének a hatása leírhatatlan volt. Sárospatakon még nem hangzott el ilyen nagy hatású beszéd. A hallgatóság egy része már a beszéd elején felállt ülőhelyéről, s állva hallgatta a hatalmas erejű szónoklatot. Az ünnepélyről beszámoló újságíró maga sem tudta eldönteni, hogy a méltatásnál melyik érdemesebb elsőbbségre: „maga a beszéd, mint retorikai mestermű, az emelkedő gondolatritmusok éles logikája, vagy pedig az a nagyszabású szónoki erő, amellyel az előadó olyan gyorsan belekvártélyozta magát a nagyszerű ovációkkal őt ünneplő közönség lelkébe. A meggyőződés nagyobb erejével, s a meggyőzés nagyobb hatásával alig képzelhető el szónoki beszéd [36/a]. Gondolatai újak voltak, s beszédének szerkezete is eltért a sablontól. Mindezek biztos összhangban fokozták az egész közönséget teljesen meghódító hatást. A szociáldemokrata sajtóorgánum mélységes tisztelettel fejezte ki elismerését a beszédért.

A fellekesült hallgatóság ki akarta adni a beszéd szövegét, s ekkor kiderült, hogy már megjelent nyomtatásban. Percek alatt elkapkodták valamenyny példányt, s napokig a legkeresettebb olvasmány ez volt Patakon.

A Szociáldemokrata Párt is a nagy időkhöz méltó módon ünnepelt 16-án a főiskolai tápintézetben, az ünnepi beszédet Déri Gyula tartotta.

A MUNKÁSKULTÚRA FEJLESZTÉSE

A pataki szociáldemokrata pártszervezetnek megalakulása óta az volt az egyik fő törekvése, hogy oktassa, felvilágosítsa a tömegeket, mert nekik nem kell félniök a felvilágosodott, tisztán látó, józanul gondolkodó néptől. Nem az emberi butaságra akarták hatalmukat építeni, hanem a tudásra. Eleinte csak arra törekedtek, hogy a szocialista igazságokra tanítsák meg az embereket, de most már eljött az ideje annak, hogy rendszeres előadások keretében tanítsanak meg kivétel nélkül minden érdeklődőt, aki tanulni akar, azokra az ismeretekre, amelyekre mindenkinek szüksége van, ha boldogulni akar a földön.

A pártvezetőség elhatározta, hogy háromosztályos munkásgimnáziumot indítanak. Minden osztálynak hetenként kétszer tartanak előadást az esti órákban, hogy napi munkája senkit se akadályozzon a tanulásban. Minden osztály anyaga más és más, a következő tantárgyakkal: I. osztály: írás, olvasás, számolás, fogalmazás, közérdekű ismeretek, II. osztály: számolás, földrajz, történelem, természetrajz; III. osztály: számolás, fizika, kémia, irodalom, egészség-tan, társadalomtudomány. Sikerült elérniük, hogy a részvevőknek tandíjat nem kell fizetniök.

A munkásgimnázium felállítása azonban egyelőre csak terv maradt, mert a tanítások rendjének megállapítására és állandó intézésére megalakult az Országos Ismeretterjesztő Bizottság Sárospataki Csoportja, amely a budapesti szervezettel állandó kapcsolatot tartott fenn. A helyi bizottság a pártvezetőség és a munkástanács képviselőin kívül az egyes szakszervezetek elnökeiből és a

helyi társadalom néhány vezető személyiségéből alakult meg. Azzal, hogy nem szocialistákat is meghívtak az ismeretterjesztő bizottságba, azt akarták kifejezni, hogy a párt a tanulást minden ember jogának ismeri el és mindenki számára módot akartak nyújtani a tanulásra. A bizottság megállapodott abban, hogy egyelőre ismeretterjesztő előadásokat rendeznek. Ezek az előadások március 17-én kezdődtek meg a Koméniusz Mozgószínházban. Az előadások iránt oly nagy érdeklődés nyilvánult meg, hogy sokan nem fértek be a mozi-helyiségbe.

Az első előadást Harsányi Gyula, vezető járásbíró tartotta meg, a választójogi néptörvényt ismertette. A világos, mindenki által érthető, élvezetes előadását nagy figyelemmel hallgatták a megjelentek. Utána két rövidfilmet vetítettek. Az egyik címe: Látogatás a washingtoni államnyomdában, mely szemléletesen ismertette meg a hallgatókat a nyomda- és könyvkötészet amerikai méretű technikájával. Ezt a filmet Rédei Jenő, tanítóképző intézeti tanár magyarázta. A másik film a „Gyöngyhalásatról és a gyöngykagyló feldolgozásáról” szöveget Tóth Mihály, a tanítóképző gyakorló iskolájának vezetője kísért szóbeli magyarázattal.

Másnap hasonló érdeklődés mellett hangzott el a második előadás, amelyet Miskey István járásbíró tartott meg. A magánalkalmazottak jogviszonyait szabályozó rendeleteket elemezte és magyarázta. Az előadást követő film a márvány bányászatát és feldolgozását szemléltette, amelyet Karádi György főgimnáziumi tanító magyarázott szakszerű előadásban.

A következő előadáson dr. Iczkovits Vilmos a földreformot ismertette. Utána Karádi György tartott vetítettképes előadást a földrengésről. Végül Tóth Mihály „Amíg a búzából kenyér lesz” címen tájékoztatást adott a fontos kenyérnövény természetéről és feldolgozásáról [37].

Az ismeretterjesztő bizottság első előadássorozatát fényes siker koronázta. Az a fegyelmezett rend és nagy érdeklődés, amit a nagy számban megjelenő hallgatóság tanúsított, fényes bizonyítéka volt annak, hogy a város dolgozó népe örömmel vesz részt az ismeretszerzésben, ha erre alkalmat nyújtanak. Nagy vonzóerőt gyakorolt annak a módszernek az alkalmazása, hogy az előadások után filmet vetítettek, ami akkoriban újdonságnak számított, főleg az egyszerű emberek részére, másrészt pedig a vetítettképes előadások vonzóak.

A bizottság gondosan megválasztott, aktuális, az emberek fejlődését leginkább szolgáló előadások tartásával folytatta felvilágosító munkáját. Március 24-én dr. Búza László taglalta a Tanácsköztársaság fogalmát. Az újságkészítés komplikált munkájáról Nagy Lajos tartott előadást.

A március—április hónapban megtartott előadások során Harsányi Gyula a Kormányzótanács rendeleteit magyarázta. Karádi György a gerinces állatokról, Rédei Jenő a mummi vízesekekről tartott előadást, Miskey az új rendeletek igazi jelentőségét tárta fel, dr. Gagy Rezső a fogápolás higiéniai jelentőségéről beszélt, Déri Gyula —, akit Budapestre rendeltek fel, s a pedagógusok átképző tanfolyamán vett részt — meleg hangon számolt be március 21-ről és pesti benyomásairól. Tóth Mihály a tejfeldolgozás korszerű módjáról tájékoztatott, dr. Moskovits Ervin a testedzés szükségességét hangoztatta, egy későbbi előadásban Déri Gyula a proletárdiktatúra távlatát tisztázta.

A NÉPAKARAT terjedelmes cikkben foglalkozik Déri Gyula egyéniségé-

nek fejlődésével. „Mintha a kéthetes budapesti távolléte évekkal érlelte volna, magatartása higgadtabbá vált, forradalmi heve mérséklődött. *Mindazonáltal még nagyon is hatása alatt állunk a tegnapi forradalmi Dérinek*” [38]. És ma nyugodtan áll szemközt a közönséggel, amely hidegen mérlegelő kritikával hallgatja. Véres és nehéz problémákat tisztázott hajszálvékony, szenzitív átérzésben és még a bolsevizmuson túlmenő anarchizmust is érthetően magyarázta meg. Okfejtése minden kételyt eloszlató és maradandó képet vetített a közönség tudatába.

Dérinek gyakran kellett támadásokat kivédenie. A Szociáldemokrata Párt egyes intézkedéseit a helyi reakciós erők dr. Búza Béla kormánybiztos előtt a bolsevizmus mázával igyekeztek befeketíteni. Ilyen ürüggyel hozták le a kormánybiztos Sátoraljaújhelyből Sárospatakra, aki erőlyesen felelősségre vonta Dérít, mint a pártszervezet elnökét, a bolseviki irányú törekvéseiért. Déri hasonló eréllyel védelmezte a párt eddigi vonalvezetésének haladó, de a bolsevizmus féktelenségeitől távoleső mértékletességét. A kormánybiztos félreértéseinek alapjául a várhomoki állítólagos kommunizmus szolgált, Déri azonban a véletlenül odatévedt öt várhomoki bizalmiférfi tanúságtételével igazolta, hogy a várhomoki állapotok rendezettek, a termelés tekintetében semmi aggodalomra nincs ok. Az eltávolított várhomoki intéző helyett az uradalom szakavatott és feltétlenül megbízható személy kezében van [39].

A tavasz gyorsan közeledett, azonban az ígért földosztás késlekedése a tavaszi földmunkák megkezdését veszélyeztette és ez a késlekedés a földmunkások körében komoly nyugtalanságot okozott. A Szociáldemokrata Párt szűkésesnek tartotta a földosztó bizottság haladéktalan kirendelését. Ennek következményeként meg is érkezett egy kéttagú földosztó bizottság Herz Jakab és Zimonyi mérnök vezetésével, amely a földigénylők lajstromozását mind Patakon, mind a járás községeiben elvégezte. A NÉPAKARAT kilátásba helyezte a kisbirtokok és házhelyek közeli kiosztását [40].

A földosztás tudatosítása, továbbá a lakosság körében végzett felvilágosító munka elérte azt az eredményt, hogy a pataki várban palotaforradalom robbant ki. A hercegi uradalom jószágigazgatója tulajdonképpen a hercegné volt, mellette a háború kitörése óta egy Prókay nevű férfi, a Tokaji Bortermelő Társaság helyi pincészetének igazgatója tevékenykedett. Prókay sohasem ment ki a gazdaságokba. Így történt, hogy a cselédségnek sem konvenciómérése, se vetőmagja, se takarmánya, se fája nem volt. Prókay elve az volt, hogy a munkásoknak, a cselédségnek semmit nem kell adni. Az októberi forradalom óta nem volt feje az uradalomnak. A hercegi család külföldön tartózkodott, a hercegi teljhatalmú megbízott, gróf Széchenyi György Budapesten lakott. A várban dolgozó cselédség járandóságának megjavítása céljából egy-egy holdat kért még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt. Prókay kettőt akart adni, de feles művelésre és tíz kilométer távolságra. Ennek kétszeresét megkaphatták bárkitől, és csak két km távolságra. Elkeseredésükben a cselédmunkások átmentek a Szociáldemokrata Párt helyiségébe és támogatást kértek. Az ügy azzal zárult le, hogy a cselédség megköszönte Prókay eddigi működését és azt kérte, hogy az ügyek vitelét Várszéli, a hercegné titkára vegye át, aki hivatalánál fogva gazdájuk is, s akiben megbíztak [41].

A helyi társadalomban a notabilitások közti személyeskedések érdekesen

gyűrűztek. Búza László dr. jogakadémiai tanár a SÁROSPATAK-ban a következetlenség vádjával illetve Hódossy Béla tanítóképző intézeti igazgatót. Azt hozta fel ellene, hogy korábban mind a sajtóban, mind szóbeszédben hevesen támada a Szociáldemokrata Pártot és most, március elején belépett a pártba. Erre azt válaszolta Hódossy, hogy ő nem következetlen, mert ő mindig szociális érzésű volt, és „csakis az itteni szélsőséges és túlzó pártot támada” [42]. Ha a helybeliek olyan szellemben csináltak volna szocializmust, mint amilyen szellem Nyisztor György beszédét hatotta át, akkor nem támada volna „olyan vehemenciával”. Érdekesen vallja be cikke végén Hódossy, hogy még nem döntött: szocialista lesz-e, vagy jobbfelé hajlik. Döntését attól teszi függővé, hogy milyen hatással lesz rá a Budapesten megtartandó „szociológiai” tanfolyam, amelyen ő részt óhajt venni.

Ebbe a vitába kapcsolódott be a NÉPAKARAT is, s a „Szociális gondolkodás” című cikk szerzője maró gúnnyal állapítja meg, hogy Hódossy Béla soha nem volt szocialista, ma sem és a tanfolyam elvégzése után sem lesz az. „Igazgató Úr! Ön nem tudja még most sem, hogy a szocializmus a legridegebb osztályharc az anyagi és szellemi jólétért. Harc harci eszközökkel és harci módszerekkel” [43]. A cikk írója szerint Hódossy annyira tájékozatlan volt a szocializmus felől, hogy a forradalom első napjaiban azzal nyugtatott meg több embert: „Itt Patakon nem kell félni a zavargásoktól, mert nincsenek gyárak és nincs csőcselék.” Választ vár Hódossytól arra a kérdésre, miben áll az ő bolsevizmusuk, hol van itt a túlzó irány? Talán azt minősíti annak, hogy a munkások tanítása, kulturálódása, tájékoztatása és türelemre intése, valamint a panaszfelvételek érdekében lefoglaltak egy termet a várban? Ezt megtették Budapesten is a király palotájával. Vagy talán azért bolsevikok, mert vértelen „csőcselék-bált” tudnak felmutatni és mert olyan könyvforgalmat idéztek elő, amelyet eddig Patakon nem álmodtak? Azért bolsevikiek-e, mert egymást érik az ismeretterjesztő előadások, vagy mert fellépésük óta 3000-rel több hírlap érkezik a Bodrog menti Athénbe.

Amint láttuk, az októberi polgári demokratikus forradalom után Sárospatak társadalma jelentős átalakuláson ment keresztül. Döntő többségében a régi rend kulcspozícióban levő embereiből megalakult a Nemzeti Tanács, amely demokratikusabb színezetűvé tétele céljából néhány munkást és szegényparasztot, mint szakszervezeti küldöttet is magába fogadott. Azután több szervezet képviselői is tagjai lettek a Nemzeti Tanácsnak. Az emberek tisztában voltak azzal, hogy a forradalom egy új korszak kezdetét jelenti.

A Nemzeti Tanáccsal szemben megalakult a munkástanács, amely látszólag gyenge és jelentéktelen szerve volt a proletariátusnak, mert hivatalosan semmi hatásköre nem volt. Mégis az egyszerű emberek egyre inkább beleszólhattak a közügyek intézésébe. A munkástanács tevékenysége napról napra erősödött, jelentősége növekedett. Csakhamar kérdésessé vált, hogy a városházán vagy a várban, ahol a munkástanács székel, parancsolnak. A munkástanács elkeseredett küzdelmet vívott a Nemzeti Tanáccsal. A küzdelem erővonala világosan jelezte, hogy maholnap a munkástanács kerekedik felül. Ez

jelezte a burzsoázia haldoklását. Elkövetkezett az az idő, amikor mindenki tudatában volt annak, hogy valójában a munkástanács kezében van a hatalom.

Mozgósító szerepet játszottak a különböző harcterekekről hazakerült katonák, kiknek jelentős része forradalmár volt.

A legmélyebb átalakító hatást azonban a Szociáldemokrata Párt helyi szervezetének megalakítása idézte elő 1918. december eleje óta. Igen sokat nyert a pártszervezet azzal, hogy jó néhány pedagógust, különösen a tanítóképző intézet tanárait sikerült tagjaként megnyernie, akik azonos értelmi színvonalon, de szocialista eszmeiséggel tudták a helyi reakciós erőkkal vívott igen éles harcot a haladás javára eldönteni. Pedig a hercegi vár árnyékában élő reakciós, konzervatív értelmiség: a jogakadémiai, a teológiai, a gimnáziumi és tanítóképzős tanárok egy része, a közigazgatás megmaradt embereinek egy része, az egyházak papjai, a helyi kapitalisták, a kisebb birtokosok nagy, komoly erőt képviseltek.

Az emberek lelkében, gondolkodásában végbemenő változások, átalakulások szépen nyomon követhetők a kétoldalon álló sajtóorgánumok termékeiből. A régi rendszer lapjai: a SÁROSPATAK és a SÁROSPATAKI HÍRLAP továbbra is az egyéni anyagi érdekeltségek védelmében szálltak sikra akkor is, ha néha egymással vívtak kisebb csatákat. A SÁROSPATAK egy fokkal közelebb állt a haladó erőkhöz, míg a SÁROSPATAKI HÍRLAP egész szerkesztősége, valamint a közölt sajtótermékek nem az akkori embereket érdeklő, időszzerű problémákkal foglalkoztak, hanem hosszú cikkeket közöltek középkori eseményekről.

NÉPAKARAT

A társadalmi és gazdasági átalakulásért vívott harc legfőbb mozgatója a Szociáldemokrata Párt lapja, a NÉPAKARAT volt. Bátran szállt szembe a helyi feudalizmus hagyományait ápoló közvéleménnyel és sikerült azt döntő mértékben átformálni. Ez igen nehéz harc volt, mert Sárospataknak sem nagyüzemi, de még kisüzemi munkássága sem volt számottevő. Az embereket felvilágosító munkában a sajtó mellett a pártszervezet alkalmazta azt a módszert is, hogy tagjai állandóan járták a járás községeit és ott előadásokat tartottak. Ugyancsak sikeres módszert jelentett helyben az ismeretterjesztő előadássorozatok megtartása. Ezek iránt a helyi lakosság részéről igen komoly igény mutatkozott.

A tömegfelvilágosító munkának igen szép eredménye jelentkezett a Szo-

ciáldemokrata Párt irányítása alatt létrejött 13 szakszervezet megalakulásával. A szakszervezeti ösztöngés a családi kapcsolatokkal együtt már döntő többséget tett ki a helyi társadalomnak. Különös jelentőséget kell tulajdonítanunk a pedagógus szakszervezet megalakulásának, amely egészséges irányban hatott mind a lakosságra, mind a tanulóifjúságra.

Az októberi forradalomból a proletariátusnak csak a politikai hatalom jutott. Márpedig mit ér a politikai szabadság gazdasági függetlenség nélkül? Ezért kellett eljönnie a második forradalomnak, amely leszámolt a burzsoáziával.

Ilyenek az erőviszonyok Sárospatakon, amikor megérkezett a proletárdiktatúra kikiáltásának híre.

A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJE

Március 22-én hatalmas plakátok adták hírül a helyi lakosságnak, hogy az antanthatalmak túlkapásai miatt a Magyar Népköztársaság elnöke és a kormány lemondott. A hatalmat a proletariátus vette át, proletárdiktatúra van, Magyarország átalakult néptanácsköztársasággá. A hírt a Budapesten tanfolyamon tartózkodó Déri Gyula közölte sürgönyileg a helyi titkárral. A plakát felsorolta az új kormány tagjainak nevét, a földművelés ügyeit intéző népbiztosok között szerepelt az itt már ismert Nyisztor György. Kihirdették a statáriumot, a termelők állami tulajdonba vételét. A plakát közli, hogy Sárospatak munkástanácsa ezzel átveszi a teljes hatalmat és a néptanács-köztársaság első rendeletének érvényét Sárospatak nagyközség és a sárospataki járás egész területére kiterjeszti. Szigorúan figyelmeztetnek mindenkit, hogy a rendezavarástól tartózkodjék, mert minden tettenértet agyonlövetnek [44].

Bár a plakátok március 22-én jelentek meg, a munkástanács már a március 21-én hozott egyhangú határozatával Sárospatak nagyközség képviselőtestületét feloszlatta és kimondta, hogy amíg a néptanácsot meg nem választják, a munkástanács intézi a község ügyeinek vezetését. E határozatnak nyomban érvényt szereztek és az aznapi rendkívüli képviselőtestületi közgyűlést már a munkástanács tartotta meg. Értesítik a lakosságot, hogy a néptanácsot ideiglenesen helyettesítő munkástanács határozatait pártkülönbség nélkül tartásuk tiszteltben.

Déri telefonüzenete után nem sokkal a munkástanács kiküldöttei és a község tisztikara között tárgyalások kezdődtek meg. Jelen voltak: Rédei Jenő, Szabó János, Balogh István, Richscheid János, Haller József, Rozgonyi György és Végh János dr. mint a munkástanács képviselői. Neumann Péter, Cziráky Károly, Salacz Lajos, Galgóczy Barna, Juhász Dezső, Móré Márton mint a községi elöljáróság tisztviselői.

Rédei Jenő, a munkástanács elnöke a főbíró útján összehívatta a község elöljáróságát és tudatta vele a munkástanács határozatát, mely szerint a képviselőtestületet feloszlottnak nyilvánítja és hatáskörét a néptanács felállításáig átveszi.

A főbíró a község elöljárósága nevében a bejelentést tudomásul vette azal, hogy a már összehívott képviselőtestületnek ezt a közleményt tudomásul

vétel végett bejelenti. A napirendre tűzött ügyek tárgyalását már a munkástanács végezte el [45].

A NÉPAKARAT közli, hogy Déri Gyula, aki március közepe óta Budapesten tartózkodott, a pedagógusok részére szervezett tavaszi „szociológiai tanfolyamon”, s annak vezetése céljából két hónapig Budapesten marad. Amennyiben lehetséges, a párt vezetése az ő kezében marad, sőt kivételesen sürgős és nagy fontosságú kérdések személyes elintézésére kéthetenként egy-két napi eltávozásra szabadságot kapott. Pesti tartózkodását előnyösnek vélik, mert a központ és a minisztériumok közelében közvetlen szószólója lehet a város és a párt érdekeinek.

A HELYI DIREKTÓRIUM MEGALKULÁSA

A Forradalmi Kormányzótanács rendelkezése szerint minden megye és járás székhelyén egy háromtagú direktórium alakult meg, amely a felettes szerv rendelkezései szerint, de lefelé a diktatúra hatalmával rendelkezett. Az egyes szakügyek reformálására külön népbiztosságokat állítottak fel, a népbiztosoknak hatáskörükben teljes cselekvési szabadságuk volt, de intézkedéseikről a direktóriumot értesíteni tartoztak. A direktórium ellenvéleménye esetén intézkedésüket a direktórium utasításának megfelelően módosítani kötelesek.

Eme irányelvek szem előtt tartásával március 25-én Sárospatakon is megalakult a direktórium, amely népbiztosai útján már előzőleg is a proletárdiktatúra alapelveinek megfelelően energikusan és gyorsan végezte az átszervezési intézkedéseket. Déri Gyula távollétében a direktórium elnöke, Rédei Jenő tanítóképző intézeti tanár lett, tagjai Szécsi János és Balogh Tóth István. Közélelmezési népbiztos Róth Ignác, helyettese Gyermek Alfréd. Népjóléti népbiztos Miskey István, helyettesek Füzi István és Bártfai József. Katonai népbiztos Szántó Ferenc, helyettese Losonczy Dezső. Belügyi népbiztos Iczkovits Vilmos dr. Pénzügyi népbiztosok Rácz Dezső és Deutsch Nándor. Sajtóügyi népbiztosok Lányi Menyhért és Nagy Lajos. Posta- és vasútügyi népbiztos dr. Végh János. Gazdasági népbiztos Herz Jakab, helyettese Karoczkai János. Szocializáló népbiztos Zimonyi Henrik, helyettese Csordás László és Nagy János [46].

A direktórium és a népbiztosok székhelye a vár lett. Egyesek már a direktórium megalakulása előtt is a maguk hatáskörében intézkedtek a Forradalmi Kormányzótanács intézkedései alapján úgy, hogy pl. a pénzintézetek, uradalmak, üzletek lefoglalása, a járási közlelmezés biztosítása halasztást nem szenvedtek.

A NÉPAKARAT tájékoztatta a helybelieket a Forradalmi Kormányzótanács céljairól. A cikkíró szerint a Forradalmi Kormányzótanács azt akarja, hogy Magyarországon megszűnjék a munkanélküli jövedelem és kizsákmányolás. Azt akarja, hogy minden ember számára egyformán adva legyenek azok az anyagi feltételek, amelyek lehetővé teszik, hogy a legmagasabb szellemi irányítás pozícióiba a legmegfelelőbbek kerüljenek. Meg akarja valósítani a teljesen ingyenes elemi-, közép- és felsőoktatást, s az összes vidéki tehetséges gyermek ingyenes elhelyezését az iskolában. A kormány legelső kötelessége az,

hogy a kulturális elmaradottság csökkentésére minden eszközt megragadjon. A kultúra termékei nem csupán a kiválasztottaké, hanem az egész társadalomé.

E célok elérése elsősorban a pedagógusok fokozottabb bekapcsolását tette szükségessé. Szabó János, az egyik legharcosabb pedagógus párttag Sátoralja-újhelybe került és átvette a megyei tanügyi népbiztosság vezetését. Első intézkedése az volt, hogy a vármegye minden iskolájában eltörölte a vallásoktatást, feloszlatta az iskolaszéket, s anyagi ügyeik vezetését a munkástanács kezébe helyezte.

A direktórium megalakulásának egyik fontos következménye az volt, hogy a SÁROSPATAK és a SÁROSPATAKI HÍRLAP megszűntek, a direktórium nem engedélyezte megjelenésüket. A NÉPAKARAT, amely a Szociáldemokrata Pártnak volt a hivatalos heti közlönye, március 30-tól a sárospataki járás munkás-, katona- és paraszttanács hivatalos közlönyeként jelent meg. A NÉPAKARAT március 13-a után hetenként kétszer: szerdán és pénteken jelent meg. Alig pár hónap alatt a lap nagy hódító utat tett, a lakosság érdeklődése rohamosan növekedett a lap iránt és a helyi társadalom tájékoztatásában, felvilágosításában, nevelésében igen jelentős szerepet játszott. Az emberek gondolkodásának átalakításában, a közvélemény helyes kifermálásában igen jó szolgálatot tett. A Forradalmi Kormányzótanács első rendeleteit a NÉPAKARAT március 23-i száma közölte, sőt a munkástanács plakátokon is közzétette. A szesz ital fogyasztását és kimérését, s a fegyverviselést rendkívüli szigorúsággal tiltó rendelet után a Vörös Hadsereg felállításáról és megszervezéséről szóló rendelet következett. A régi hadsereg a nép szervezetlen erejét használta fel a néppel szemben, az új viszont a nép szervezett erejét fogja felhasználni a nép javára. Egy rendelet a forradalmi törvényszékek felállításáról intézkedett. Ezek elé olyan bűncselekmények tartoznak, amelyeket a Kormányzótanács külön rendelettel ide utal. Fellebbvitelnek a törvényszék határozata ellen nincs helye. A kiszabott büntetéseket az ítélet kihirdetése után azonnal végre kell hajtani. A köznyugalmat és közbiztonságot megzavaró hírek terjesztői a forradalmi törvényszék elé állíthatók. Ez a rendelkezés a reakció hívei ellen irányult. Egy rendelet megszüntette a címek, rangok, rendjelek, érdemrendek használatát, megszűntek a nemesi privilégiumok.

Az igazságügyi népbiztosnak joga van az ítélőbírákat és ügyészeket rendelkezési állományba helyezni és a bíróságok, valamint az ügyészségek ideiglenes vezetésével bárkit megbízni. A kisipar kereteit meghaladó ipari-, bányász- és közlekedési üzemeket köztulajdonba veszi a Tanácsköztársaság, s azokat az egész proletariátus vezetése és az illető üzem munkásságának ellenőrzése alá helyezi. Minden lakóház a köz tulajdona, ez a rendelkezés egyelőre csak Budapesten és a törvényhatósági jogú városokban lépett azonnal hatályba. A Kormányzótanács elhatározta a pénzintézetek szocializálását, az aranyérmék és külföldi pénznemek kötelező beszolgáltatását. A proletárállamban csak annak van joga élni, aki vagy testi vagy szellemi munkát végez a társadalom fenntartására.

Ezek voltak azok a forradalmi intézkedések, amelyek a régi rendszer pilléreit ledöntötték és megteremtették a lehetőséget egy új gazdasági és társadalmi rendszer létrehozására.

Dr. Búza László jogtanár a NÉPAKARAT-ban magyarázta meg a lakoságnak a Tanácsköztársaság fogalmát, amelynek lényege az, hogy az egész államhatalom a szervezett munkásságé, a proletarátusé. A munkások különböző szervei: a munkás-, paraszt- és katonatanácsok gyakorolják a szabályalkotás, a kormányzás és a bíraskodás jogkörét.

A tanítók, tanárok és óvónők szakszervezete népes gyűlést tartott március 28-án a tanítóképző intézet tanácstermében. E gyűlésnek két kiemelkedő pontja volt, az egyik az elnök megnyitó beszéde, amelyben lelkes szavakkal emlékezett meg a március 21-i nagy eseményről. Örömét fejezte ki, hogy ezt a korszakot megérhették. E napon a dolgozó nép vette kezébe Magyarország sorsának irányítását és e ténnyel a munka megbecsülésének olyan korszaka nyílt meg, amelyből a dolgozó népre csak a boldogság és jólét származhat. A tanítók boldog megnyugvással vették tudomásul a változást és megszilárdulásán buzgón dolgoznak. A tárgysorozat második pontja a taggyűjtő propaganda eredményeinek ismertetése volt. A legtöbb vidéki kartárs azt jelentette, hogy ők már régen tagjai a Szociáldemokrata Párt által létrehozott tanítói szakszervezetnek, sőt annak helyi csoportját is rég megalakították. Aki pedig még nem voltak tagok, most készségesen tettek eleget a felhívásnak és beléptek. A közgyűlés örömmel állapította meg, hogy Zemplén vármegye tanítósa minden szempontból hivatott nevelője népünknek, s méltó katonája lesz az új kornak [48].

A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. sz. rendelete, amely a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételét rendelte el, nagy visszhangot idézett elő Sárospatakon, ahol a legfontosabb intézetek: a főiskola, a gimnázium a református egyház kezében voltak. Szabó János, a Zemplén vármegyei tanügyi megbízott már ezt megelőzőleg úgy rendelkezett a megye iskoláira vonatkozóan, hogy a vallás magánügy. Az iskola épületében azonnal beszüntetendő mindenféle vallásoktatás. Az így üressé vált órákat a szocializmus tanítására kell felhasználni. A rendelet megszegőit a forradalmi törvényszék elé állítják. Az iskolaszékek megszűnnek. Minden iskola a Tanácsköztársaságé. A vármegyei tanügyi megbízottnak a rendelete Sárospatak felekezeti iskoláiban már március 31-én életbe lépett. Az első tanítási óra elején és az utolsó végén elmaradt az imádkozás, a keresztvetés, vagy más vallási szertartás [49].

Az iskolákban megszüntették a hitoktatást. Hogy a rendszer mennyire szíven viselte a gyermekek szellemi fejlődését, igazolja a pedagógus-szakszervezet sárospataki csoportjának Ellend József elnök és Halász Dénes jegyző aláírásával a Ref. Lelkészi Hivatalnak április 14-én küldött levele: „Tudomásunkra jutott, hogy a ref. egyház vezetősége a sárospataki elemi iskolák ref. növendékeit naponta templomba rendelteti, s ott minden reggel 7—8-ig vallásos oktatásban részesíti. Kérjük a Lelkészi Hivatalt, hogy a vallásos érzés terjesztésére alkalmasabb módot keressen, amely egyrészt a fejlődő gyermeket nem teszi ki olyan veszélynek, mint amilyen a korai felkelésből és a hideg templomban való hosszabb tartózkodásból származik, másrésztől amely nem ellenkezik a mai idők szellemével.”

Április 14-én megválasztották a sárospataki járási néptanács tagjait, közülük választották meg a tizenöt tagú intéző bizottságot, amelynek tagjai lettek: Déri Gyula, Rédei Jenő, Tóth Ignác, Deutsch Nándor, dr. Iczkovits Vil-

mos, B. Tóth István, Krisán Gyula, Nagy Lajos, dr. Végh János és Babos Géza Sárospatak képviselőjében [50].

A helyi tanács elhatározta, hogy a felvilágosítás és a meggyőzés munkáját tovább kell folytatni, ezért az elvtársak vasárnaponként több községbe kiszálltak, hogy a felvilágosítás fegyverével küzdjenek a rémhírterjesztők, az alattomos megtévesztők aknamunkája ellen.

A megyei néptanács ülésén Zemplén vármegye meg nem szállt területére az Országos Szovjet tagjaként megválasztották dr. Bettelheim Ernő, Csuta Károly, Déri Gyula, Gerőcz Kálmán, *Harstein Nándor* és Varnyu István elvtársakat, akik közül Déri és Gerőcz sárospataki volt. E választás révén Déri Gyula a legmagasabb államszervnek lett a tagja [51].

NÉPÁRA

Készüljetek má

k a
ele
csolo
vala
lyeje
ind
nep
esze
Va
mep
lasz
ogós
is al
Kos
sten
tevig
ago

a törvényhozásban és hogy ez az elv már az első választás alkalmával mennyire érvényesült.

A megyei néptanács ülésén zemplénvármegye meg nem szállt területére az országos Szovjet tagjaként megválasztották:

Bettelheim Ernő, Csuta Károly, DÉRI GYULA, GERŐCZ KÁLMÁN, Harstein Nándor és Varnyu István elvtársakat.

Valamennyi elvtársunk ismerje ezeket a neveket, főlegesen érdemeiket az ismétléssel fokozni. Őszintén és mindenki véleményét kifejező határozottsággal állapíthatjuk meg, hogy senki jobban,

és
góg
zsi
tus
bek
zor
telt
szil
és
bar
nye
He
tiin
zal
csu
en
zsi

A sárospataki járás községeiben április 8-án folytak le a választások a falusi munkás-, paraszt- és katonatanácsok megalakítása céljából. A választások teljes rendben, korteskedés nélkül, etetés, itatás mellőzésével folytak le. A dolgozó nép véleménye szabadon nyilvánult meg — legelőször, amióta Magyarországon alkotmányos jogokat gyakorolnak. A nők is először járulhattak a szavazóurnákhoz.

ELLENFORRADALMI KÍSÉRLET SÁROSPATAKON

A klerikális agitáció és az egyesek személyes érvényesülése érdekében szított alattomos lázítás április 7-én a városháza előtt nyíltan kirobantotta a forradalmi rend megdöntésére irányuló kísérletet. Félrevezetett földmunkások

és hatalomra vágyó kispapok, főleg Herceggút és Bodroghalász községből, nagyobb csoportokba verődve beözönlöttek a városba és megbeszélésük szerint a városháza előtti téren csoportosultak, hogy leszereljék a vörös őrséget és magukhoz ragadják a fegyveres hatalmat. Becker András hustáci földmunkás a botokkal felfegyverzett tömegnek lázító beszédet tartott, amelyben felekezeti elleni felbujtással és félrevezető jelszavakkal igyekezett őket a lázadásra rábírni. A vörös őrség odasiető tagjai láttára Becker fegyverrel és késekkel védekezett, amikkel Centner Józsefet halálosan, Csókást, Bodonyit, Durányikot és Pappot, az őrség tagjait súlyosan megsebesítette. A Becker köré tömörülő herceggútiak a vérengzés után szabad utat nyitottak előtte a menekülésre és az üldöző vörösgárdisták közül kettőt lefegyvereztek.

Mindezek ellenére sikerült Beckert elfogni. A nyomozás során kiderült, hogy jól előkészített ellenforradalmi kísérletet hiúsítottak meg. Becker napokkal előbb már Herceggúton, Bodroghalászon, Kispatakon és Héczén több cinkosával titkos megbeszéléseket folytatott a támadás keresztülvitele érdekében. A vallomások alapján sok lázadót a katonai megbízottnál előállítottak és lecsukták. Herceggút ideiglenes megszállására Sátoraljújhelyből egy század katonát és gépfegyveres osztagot küldtek ki. Minden intézkedést megtettek, hogy a falvakból a tömeges beözönlést és a fegyverek becsempészését meggátolják.

A rend fenntartása érdekében és esetleges hasonló cselekmények meggátolására a direktórium ideiglenes rendszabályokat léptetett életbe: az utcákon három személynél nagyobb csoportosulás tilos; tilos a fegyver, kések és más gyilkoló eszközök viselése. A vörös őrséget felhatalmazták a motozásra, akinél gyilkoló szerszámot találnak, halállal bünhődik, tilos este 8 óra után az utcán való tartózkodás.

A zavargások elkövetőinek és felbujtóinak kihallgatására és elítélésére Sátoraljújhelyből még a dél folyamán megérkezett a forradalmi törvényszék. A vallomások alapján kiderült, hogy megvesztegetett, agrárérdekekért lázító kispapok hozatták le Budapestről Becker András hustáci földmunkást, aki garázda és a rendszer ellen lázító magatartása miatt megfigyelés alatt állott. A stróhmanként előtérbe állított Becker beutazta a környékbeli falvakat és a földmunkások közt lázító beszédet tartott a szerinte „zsidó vezetőségek” ellen. A könnyen megszedíthető parasztság április 7-én botokkal felfegyverezve beözönlött Patakra és a városháza előtt gyülekezett. Nemsokára Becker hivalkodva, egy üveg borral a kezében, lázító és jelszavakkal telített beszédet tartott az összegyűlteknél, amellyel „biztos sikerű támadásra” tüzelte őket. A letartóztatására odasiető vöröskatonák és Becker között véres összecsapás keletkezett, amit már említettem.

A vörös őrség gyors riadóztatása miatt Becker és a lázadók csak a városháza lépcsőjéig juthattak el, ahonnan — az előretörő őrség elől megriadva — visszafordultak. Becker még menekülés közben is védekezett az üldöző vöröskatonák ellen, azonban Bartus Bélának sikerült őt elfognia. Becker elfogatásának láttára sokan — főleg a herceggútiak — riadtan hazaszöktek. A direktórium gyors intézkedése következtében fél óra múlva csendesek lettek az utcák. Megkezdődtek a kihallgatások. A vöröskatonák autókon és szekereken hozták be az ellenforradalmi puccs szereplőit és a főbűnösök már a délután folyamán egymás után a forradalmi törvényszék elé kerültek. A törvényszék

nem tétovázott, a Forradalmi Kormányzótanács rendeletének 1. §-a alapján Becker András kötél általi halálra ítélte, az ítéletet nyomban végrehajtották.

A forradalmi törvényszék másnap Sátoraljaújhelyben Hrisko Józsefet a forradalmi rend és azok védőivel szemben elkövetett bűncselekmény miatt ugyancsak kötél általi halálra, Stefán Jánost 10 évi fegyházbüntetésre, Lesko Istvánt 5 évi fegyházbüntetésre ítélte [52].

Rövid idő múlva a sátoraljaújhelyi forradalmi törvényszék az ellenforradalmi törekvésekben elkövetett bűnpártolás miatt bűnös Hrisko István, ifj. Haller János, Szénégető János, Hutira János, Sárvári András, Dávid János, Pencilli Pál, Kornytás András, Kis Tóth Mihály, Stumpf Mihály sárospataki lakosokat kétévi fegyházbüntetésre ítélte. Hasonlóan kétévi fegyházbüntetésre sújtotta id. Haller Jánost és Szénégető Józsefet, azonban büntetésük végrehajtását kétévi próbaidőre felfüggesztette [53].

A VÖRÖS HAJNAL, a sátoraljaújhelyi szocialista lap az ellenforradalmi puccsal kapcsolatban pár hónapos lázító agitációról és hosszabb idő óta észlelhető nyugtalanságról írt, amiért elsősorban a pataki direktóriumot hibáztatta. Ezt a vádat a helybeliek visszautasították.

A FORRADALMAK HATÁSA A SÁROSPATAKI TANÍTÓKÉPZÉSRE

A fiatalok oktatásának-nevelésének kérdése állandóan napirenden szerepelt. A megyei néptanács április 14-i ülésén megalakították a művelődési osztályt, melynek hivatása a megye területére kiterjedő hatáskörrel az összes iskolai ügyek intézése és ellenőrzése, úgyszintén a személyi és gazdasági ügyekben a végső fokon való intézkedés. Az intéző bizottság elnöke Rédei Jenő lett. A művelődési osztály Rohoska Józsefet a sárospataki középiskolákba (gimnázium, tanítóképző) a társadalomerkölcsstan és szocializmus előadójává nevezte ki.

A középiskolák tanulóira, a főiskola hallgatóira, de főképpen a tanítóképző intézet növendékeire nagy hatással voltak a forradalmi események. Már a november elsejei utcai tüntetésekben részt vettek. A tanítóképző intézet volt tanulóinak nyilatkozata rávilágított arra a tényre, hogy a tanítóképzős tanárok, elsősorban Déri Gyula, igen komoly hatást gyakoroltak a fiatalok szocialista tudatának, gondolkodásának kialakítására. Ezt a tevékenységet pedig már az októberi forradalom kitörése előtt is folytatták. A forradalom után sokkal szabadabb lehetőség nyílt erre a célra. A tanárok éltek is ezzel a lehetőséggel. December 2-a óta Déri Gyula, tanítóképző intézeti tanár lett a Szocialdemokrata Párt elnöke, azonban tanári működését tovább is folytatta. Így módjában állott, hogy a napi politika eseményeiről, sőt országos összefüggéseiről tájékoztassa tanítványait. Déri egyre jobban belevetette magát a pártmunkába, viszont a tanítóképzőben mind többen akadtak olyan tanárok, akik átvették a tanulók eszmei-politikai nevelését. Így Rédei Jenő, aki Dérinél mérsékeltebb, higgadtabb egyéniség volt, aki március második felében, Déri távollétében átvette a pártszervezet vezetését, majd március 21-e után a sárospataki járási direktórium elnöke lett.

Szabó József intézeti nevelő szintén szenvedélyes, tüzes kommunista volt,

aki nemcsak a pártszervezetben fejtett ki élénk tevékenységet, hanem „a tanulóifjúságot is állandóan izgatta” [54].

A haladó gondolkodású tanárok közé tartozott Székely Géza, aki — bár nem kulcspozícióban — a kommunista pártnak szintén bizalmas embere volt. Az intézeti ifjúság körében is nagy agitációt fejtett ki, s ennek az lett a következménye, hogy a tanítóképző intézet ifjúsága 1919. április 26-a előtti napokban megalakította a tanítójelöltek szakszervezetét és érintkezésbe lépett a tanítói szakszervezet vezetőségével a szükséges kapcsolat megteremtése céljából [55]. Tisztában kell lennünk azzal a ténnyel is, hogy a tanítóképző intézet hallgatói általában két évvel idősebbek (mert a többsége hat elemi végzettségű), tehát érettebbek voltak mindenkor, mint a gimnázium tanulóifjúsága és így már érettebben értékelték az eseményeket is. Komolyabb mentalitásúvá tette őket hivatástudatuk, tudták, hogy az oklevél megszerzése után egy-egy faluban vezetői szerepet kell betölteniök. Ezért következett be, hogy a tanítóképzőben ifjúsági egyesület helyett szakszervezet alakult meg.

Kovács Dezső és Tóth Mihály —, bár nem voltak agitatív egyéniségek — a szakszervezetnek kezdettől fogva tagjai voltak, viszont a szakszervezet a párt fennhatósága alatt állt, s így pártállásukkal szintén hatást gyakoroltak az ifjúságra. Tanács Imre tanár pedig „az alkotmánytan helyett tartott az intézetben társadalomtudományi előadásokat” [56], s így közvetlenül részt vett az ifjúság politikai nevelésében.

Megállapítható, hogy a tanítóképző intézet tanárai döntő többségben felsorakoztak a szocialista párt zászlaja alá és az idők szavát megértve, lelkes és igen eredményes eszmei-politikai tevékenységet fejtettek ki elsősorban a tanulóifjúság, másodsorban a helyi és környéki társadalom politikai és társadalmi vezetésében. Az intézeti növendékek körében végzett munkájukat nagyobbra értékelhetjük, mert a haladó eszmékkel felvértezett fiatalok hamarosan kikerültek az életbe és ott folytatták a felvilágosító munkát. Mindenesetre magatartásuk egy életre megváltozott. Sajnos, ez az ifjúság politikai nevelését célzó tevékenység a rövidesen bekövetkezett csehszlovák katonai megszállás, majd a felszabadító harcok, a tanév befejezése, főképpen pedig a Tanácsköztársaság leverése miatt nem sokáig tartott, azonban hatásuk egy életre megmaradt a volt növendékekben, akik közül néhány a Horthy-rendszer idején, de a legtöbbször a felszabadulás után bekapcsolódott a szocialista gazdasági és társadalmi rendszer kiépítésének munkájába, akik büszkén hivatkoztak arra, hogy ezt az ihletet még pataki képzős korukban az említett tanároktól kapták meg.

CSEHSZLOVÁK MEGSZÁLLÁS

Sárospatak csehszlovák katonai megszállás alatti életéről a rendelkezésre álló forrásanyag, sajnos, teljes hiánya miatt bővebben írni alig lehet.

A párizsi békekonferencia határozata alapján a burzsoázia szolgálatában álló csehszlovák katonai alakulatok újabb területek elfoglalásával bővítették a létesítendő csehszlovák állam területét. A Vörös Hadsereg nem tudott sikeresen ellenállni ennek a hódító szándéknak. Így április utolsó napjaiban Sárospatakon is számolni kellett a város elesésével. A direktórium elmenekült.

Bár a csehszlovák csapatok parancsnoka, Piccione, olasz tábornok úgy nyilatkozott, hogy az új demarkációs vonal nem jelenti Csehszlovákia területének végleges határait, ezt a párizsi konferencia még megváltoztathatja, meg kell várni a békekötés aláírását, mégis a csehszlovák hatóságok az első órától kezdve úgy nyilatkoztak és intézkedtek, hogy ez a terület már végleg Csehszlovákia területévé vált. Bár ez a megszállás mindössze három hétig tartott, arra jó volt, hogy a szocializmus iránti hűség szempontjából próbára tegye az embereket, mert cselekedeteik alapján meg lehetett állapítani, hogy kik a hívei és kik az ellenségei a szocializmus eszméjének.

A proletárdiktatúra kikiáltása után a munkáshatalom sok, látszólag csatlakozó, vezető pozícióban levő személyt meghagyott állásában. A csehszlovák megszállás alatt azonban többen igen hálátlanul viselkedtek. A felvidék megszállásakor az idegen csapatok parancsnoka mindenütt felszólította a vezető állásban levő személyeket, hogy jelentsék hivataluk részéről mindazokat, akik a kommunista mozgalomban részt vettek. A megváltozott helyzet, a kapitalista rendszer visszaállítása a helyi kisburzsoázia körében jó táptalajt nyújtott a vádaskodás, a rágalmazás, a becstelen magatartás bűneinek elkövetésére. A direktórium tagjait a várban levő értékek eltulajdonításával rágalmazták, amelynek koholt voltáról Várszéli, a hercegi kincstár gondnoka adott ki cáfoló nyilatkozatot [56/a].

A csehszlovák parancsnokság felhívására a régi bürokrácia képviselői mindenütt buzgón tettek eleget a kért jelentés beterjesztésére, bár tudhatták, hogy jellemtelen és becstelen cselekedetükkel mérhetetlen szenvedésnek teszik ki a feljelentett személyeket és családjukat. A feljelentők abban a tudatban tettek meg jelentésüket, hogy a helyzet már nem változik, azonban a történelmi események rövid időn belül rácaffoltak elképzelésükre. Ugyanis a dicsőséges miskolci csata után meginduló felvidéki hadjárat közben a csehszlovák csapatok hanyatt-homlok menekültek az újabb birtokba vett területekről. A Vörös Hadsereg váratlan és igen sikeres támadása következtében annyi idejük sem maradt, hogy ezeket a bizalmas iratokat magukkal vigyék. Így a VÖRÖS ÚJSÁG, az ország első sajtóorgánuma nem sokkal a felszabadítás után leleplezte Sárospatak burzsoáinak arcpirító szégyenét és erélyes megtorlásra készítő cselekedeteit [56/b].

E cikk alapján a NÉPAKARAT is foglalkozott ezzel a ténnyel. Kiderült, hogy Lippe, a szolgabírói hivatal díjnoka 1919. május 12-én azt jelentette, hogy „a főszolgabírói hivatal alkalmazottai és családjuk élet- és vagyonbiztonságának megóvása céljából a kommunista kormányra fel kellett, hogy esküdjének, egy sincsen közöttünk, aki kommunista érzelmű volna. A városnak a mozgalomban részt vett lakóira vonatkozó névjegyzéket a községi elöljáróság fogja beterjeszteni” [57].

A községi elöljáróság igen pontosan tett eleget a felhívásnak, s egy átirattal hosszú névsort terjesztett be, amelyet Cziráky Károly jegyző, helyettesbíró írt alá. Átiratát azzal fejezte be: „amennyiben rájövünk, hogy az összeírásból egyesek kimaradtak, azokat esetenként be fogjuk jelenteni. Kérjük jelen bejelentésünket a legbizalmasabban kezelni” [58]. A bosszúvágy ennyire alapossá tette a helyettesbíró, nehogy egy kommunista feledékenységéből kimaradjon a névsorból.

A leggyalázatosabb módon azonban a sárospataki tanítóképző intézet igazgatója, Hódossy Béla járt el, aki tanári pedantériával igen pontosan jellemezte tanártársait, hogy kik és milyen mértékben vettek részt a kommunista mozgalomban. Külön mellékleten sorolta fel azokat a tanárokat, akik vezető- vagy propagandaszerepet tölthettek be. Ebből a jelentésből tudjuk, hogy a sárospataki tanítóképző majdnem valamennyi tanára jelentős szerepet játszott abban, hogy a haladó eszmék Sárospatakon elterjedjenek.

Kik voltak ezek a személyek?

Elsősorban Déri Gyula, aki mint a helyi pártszervezet elnöke, a legerélyesebb akciót fejtette ki. „Ő volt az itteni kommunista párt megeremtője, szervezője és összetartó lelke. Veszedelmes ember” [59]. Nagy szerencse, hogy március második felében felrendelték Budapestre tanfolyamra. Azóta rövidebb ideig csak kétszer tartózkodott Sárospatakon. Saját bevallása szerint „*nemcsak kommunista, hanem meggyőződéses anarchista*”.

Másodiknak Rédei Jenőt említi, aki Dérinél mérsékeltőbb és higgadtabb, de a párt elnöke volt, Déri távollétében a pártszervezet vezetője. A Tanácsköztársaság kikiáltása után a járási direktórium elnöke lett, tehát vezető személyiség.

Szabó József intézeti nevelőtanár szenvedélyes, tüzes kommunista, aki nemcsak a pártban fejtett ki tevékenységet, hanem a tanulóifjúságot is állandóan izgatta. Főként neki tulajdonítható, hogy az ifjúság tagjai közül 20-an beálltak a Vörös Hadseregbe katonának.

Székely Géza tanár, bár nem vezető helyen tevékenykedett, de a kommunista pártnak bizalmi embere volt, aki az ún. proletármalacokból is kapott. A párt annyira bízott benne, hogy — amikor a kaszinót újrászervezték — őt mint a párt hivatalos jelöltjét pénztárossá választották meg. Az intézet ifjúsága körében is nagy propagandát fejtett ki, megalakította szakszervezetüket. Magánkörben is, pl. a tanári előszobában erős kommunista ízű kijelentéseket tett, s általában mint meggyőződéses kommunista viselkedett. Hódossy még azt is jelentette, hogy jelenleg Sárospatakon tartózkodik.

Kovács Dezső, Tanács Imre és Tóth Mihály is tagjai voltak a szakszervezetnek, de nem meggyőződéses, hanem rábeszélés és erősebb nyomás következtében. Tanács Imre társadalomtudományi előadásokat tartott az alkotmánytan órákon, de hogy ezek szocialista vagy kommunista jellegűek voltak, azt Hódossynak nem volt módjában megállapítani.

Hódossy azt jelenti magáról, hogy mint igazgató — de már csak utoljára — erős terror hatása alatt kénytelen volt a szakszervezetbe belépni. „A kommunistákkal azonban egyet nem értettem, velük és érdekükben semmiféle együttműködést ki nem fejtettem [60]. A pártvezetőség tagjai nem bíztak benne — vallja ő — s ezért belépése után is üldözésnek volt kitéve: éspedig nyugalmazni akarták, sőt a direktóriummal elviendő túsznak is kiszemelték. Hódossy magatartása azért nem menthető, mert állásának megtartása érdekében a csehszlovák rezsim urai előtt igen alaposnak akart látszani, nemcsak a kommunisták neveit adta meg részletes adatokkal, hanem a szociáldemokratákat, sőt még a szakszervezeti tagokat is mint kommunistákat jelentette fel. Magáról csak annyit ír, hogy a terror hatása alatt lépett be a szakszervezetbe, holott a Szociáldemokrata Pártba is belépett.

Ezek a leleplezések a szocialista körökben a csehszlovákok kiverése után nem hatottak a meglepetés erejével, de a nagyközönség körében igen. A szocialistákat megerősítette abban a meggyőződésükben, hogy a burzsoázia nem ismer kíméletet, ha a saját érdekeinek védelméről van szó, s a magánérdeket mindenkor a köz érdekei elé helyezi.

A csehszlovák katonai megszállásnak a fenti események voltak a legfontosabb tanulságai. A nagy politikai változások, különösen pedig az ellenséges megszállás mélyreható erkölcsi változásokkal járnak. Bizalmatlanná, számítóvá, kétszínűvé teszik az embereket. Szennyes ösztönöket kavarnak fel; árulkodást, irigységet, bosszúállást, szolgálalkúséget.

ÚJRA A TANÁCSKÖZTÁRSASÁGBAN

Miskolc visszafoglalása után rövidesen megkezdődött a felvidéki hadjárat, amelynek során Sárospatak is felszabadult. A Vörös Hadsereg-parancsnokság szükségzavú hadműveleti naplója említést tesz arról, hogy a 3. dandár 7. munkásezrede útban van Sárospatak felé. Június 5-én pedig jelentik, hogy a 3. dandár Sárospatakra bevonult. A haditudósító részletesebben tájékoztat erről az eseményről.

Június 4-én a 3. dandár 7. munkás-nyitólövésével megerősítve elindult Szerencsről Liszka, Tolcsva, Vámosújfaluba irányába. A lovas elővéd, miután ellenállásba nem ütközött, Vámosújfaluból tovább nyomult előre, de a Bodroghalász és Sárospatak közötti dombháton elsáncolt cseh gyalogság tüzet nyitott rá. A tüzérvonalon viszonzásul direktlövésrel pászta a csehek állásait, mire azok a géppuskáikat is elhagyva, özönlöttek Sárospatakra, amelyet a 3. csehszlovák ezred tartott megszállva.

A 20 emberből álló felderítő huszárszakasz a műúton belovagolt Patakra és a katolikus temetőnél megütközött egy cseh századdal. Miután a magyar szakaszparancsnok, Szücsy huszárhadnagy és két katonája elesett, a felderítők válságos helyzetbe kerültek, úgy látszott, hogy a csehszlovák túlerő megsemmisíti a maroknyi vörös csapatot. Ekkor azonban a tüzérvonal ágyúi újból megszólaltak, amitől a csehszlovákok elvesztették fejüket és rémülten rohantak Sátoraljaújhely felé [60/a].

A tudósító szerint a bevonulás diadalmenet volt. Diákok, munkások álltak az utcán, ennyivalóval halmozták el a katonákat, a parancsnokok kocsijába virágokat dobáltak. Ez azonban csak az első órák érzelemmegnyilvánulása volt, mert néhány nap múlva az újból megjelenő NÉPAKARAT egészen más színben festi a helyzetet.

A NÉPAKARAT szerint a helyi lakosság fásult, tespedt lélekkel, szinte öröme nélkül fogadta a bevonuló vöröskatonákat. Amíg Kassa újjongott a csehszlovák csapatok kiverésén és mámorosan ünnepelte a győztesen bevonuló vörös csapatokat, tombolva ünnepelte felszabadulását, addig Sárospatak népében nem volt annyi érzés, hogy keblére ölelje harcos testvéreit. Irányukba nem nyilvánult meg lelkesedés, felmelegedés, ellenben sokat beszél-

tek arról, hogy a csehszlovák parancsnok milyen emberséges, milyen finom úr volt, akit az utcán nem lehetett megelőzni a köszönésben.

„Mi lehetett a magyarázata ennek a feltűnő jelenségnek? Elvégre az a vöröskatona mégiscsak magyar fiú, s az a proletárdiktatúra a magyar emberek uralma” — vetette fel a kérdést a NÉPAKARAT. A cikk írója magyarázatában arra az eredményre jutott, hogy a négyéves háború, a forradalmak, a megszállás után mindenki nyugalomra vágyik, mert mindenkinek elege volt már a napról napra visszatérő izgalomból, szorongásból, bizonytalanságból. Az emberek a nyugalom érdekében készek inkább a proletárdiktatúrába beléptetődni, bár nem értik, nem szokták meg, még nem szeretik, s készek inkább a csehszlovák uralommal is megbarátkozni, bár ez magyarságukat alázza meg. Nincs öröm a csehszlovákok kiverésén, mert hátha visszatérnek. „Ezért fogadja — ez a cikkíró megállapítása — langyos szívességgel a hős és magyar vöröskatonát, mert a sokat csalódott emberek arra gondolnak: ki tudja, mi lesz még?” [61].

A bevonuló vöröskatonákkal együtt visszatértek a direktórium tagja is, s folytatták előző tevékenységüket.

A munkástanács június 11-i ülésén a direktórium különböző okok miatt benyújtotta lemondását. A munkástanács ezután titkos szavazással újra megválasztotta a direktórium lemondott tagjait. Rédei elnök a direktórium nevében köszönettel fogadta a bizalmat, amelyet a jövő ténykedéseiben parancsnak fog elismerni, s biztosította a munkástanácsot, hogy a régi eréllyel és kötelességtudással vezeti a járás ügyeit.

A munkás-, katona- és földművestanács július 15-i értekezletén Rédei elnök bemutatta a 21. székely vörös ezred parancsnokságának átíratát, ami szerint a sárospataki járáshoz tartozó községek 18—45 éves férfiainak június 18-án sorozás céljából jelentkezniök kell.

Bejelentette Rédei elnök azt is, hogy a direktórium a helybeli proletárságot ingyenes fogápolásban akarja részesíteni. Nagy tetszést aratott az a bejelentés, hogy a pompás Bodrog-strandfürdőt, amelyet eddig csak a helyi burzsoák élveztek a part forró homokjával együtt, a direktórium ingyen a proletárság rendelkezésére bocsátja. Gondoskodik öltözőkről, összeszedeti az árvíztől széthordott deszkabódékat, gondoskodik a ruhák őrzéséről, s a rend fenntartásáról.

A tanács a kisbirtokos parasztság körében folytatandó propagandát olyan elvtársra akarta bízni, akit a kisgazdák a maguk véréből valónak ismernek, s akiben megbíznak. A tanács szükségesnek tartotta, hogy a helybeli földmunkások közül is legyen képzett emberük ennek a rendkívül fontos feladatnak a szakzerű ellátására. Ezért a budapesti tanfolyam elvégzésére kiküldte Kardos Ferencet, aki szívesen vállalta a kiküldetést.

A csehszlovák megszállással és a város körül folyt hadműveletekkel és harcokkal egyeseket és a községet tetemes anyagi kár érte. A kártérítés fedezése végett a tanács a hadügyi népbiztossághoz fordult.

Megindult a felelősségre vonás. Vádbiztosi rendelet alapján a kassai III. hadtest forradalmi törvényszékének mindazokat a személyeket be kellett jelenteni, akik a csehszlovákok kivonulása alkalmával akár a Vörös Hadsereg

elől, akár a proletárurolom megtorló intézkedései elől elmenekültek, vagy az ellenséghez szöktek, vagy az ellenséges csapatokkal együtt távoztak el.

Hódossy Bélát a cseh katonai parancsnoknak küldött jelentéséért a kassai forradalmi törvényszék 15 évi fegyházra ítélte. A Tanácsköztársaság leverése után visszatért a sárospataki tanítóképzőbe, s 1923-ig igazgatóskodott.

Az országos politikában központi szerepet kapott a Vörös Hadsereg létszámának növelése, megerősítése. Zemplén vármegye kormányzótanácsi biztosa, Gara József június 27-én négyülésem jelent meg Sárospatakon. Hatásos beszédet mondott a Vörös Hadsereg sikereiről, a proletárdiktatúra vívmányairól. Kifejezte reményét, hogy Sárospatak munkássága felismeri szocialista kötelességét a haza védelmében. Csuta Károly, a sátoraljaújhelyi munkástanács elnöke is felszólalt. A nagybirtok — mondotta — és a nagytőke hadat üzent nekünk és a magyar proletariátus felkelt, hogy megvédje szabadságát azok ellen az urak ellen, akik elmentek idegen országba és ezeknek fegyveres hatalmát hívták be a mi letiprásunkra. Azt kérdezik sokan: hát megint a munkás menjen a háborúba? „Mit gondoltok, testvéreim — tette fel a szónok a kérdést —, hát a kapitalisták fogják megvédeni Magyarországot? A nagypapok, a nagyzsídók? Igenis nekünk, a dolgozó milliiónak kell megvédenünk a mi társadalmi rendünket” [62].

Éppen a gyűlés délutánján érkezett haza Déri Gyula, aki a vasúti állomásról egyenesen a négyülésre ment el, ahol felszólalt. „Utolsó találkozásunk óta sokat szenvedtem — mondotta —, mert nem lehettem itt, amikor bajban voltatok” [63]. Déri az előző napokban részt vett a Tanácsok Országos Gyűlésén, s beszámolt a hallgatóságnak a tanácskozás céljáról és jelentőségéről.

Déri a Tanácsok Országos Gyűlésén 1919. június 22-én az alkotmánytervezet vitájában felszólalt: „Azt mondja a 11. §, hogy a Tanácsköztársaság teljesen elválasztja az egyházat az államtól, az iskolát az egyháztól. Ez nagyon szépen hangzik papíroson, azonban ennek így semmiféle reális alapja nincs. A közoktatásügyi népbiztosság módot ad arra, hogy minden felekezethez lelkésze vagy szerzetese néhány hetes vagy hónapos tanfolyam hallgatása és vizsgálat után tanítónak legyen. Hát én azt kérdezem t. elvtársaim, van-e valakinek akkora fantáziája, hogy elképzelje azt, hogy a szocializmusnak per excellence ellenségei, a szocializmusnak legveszettebb üldözői, a király és a trón tiszteletének szellemétől áthatott fekete lovagok tudnak-e a proletariátus tanítói lenni. Hiába fektetjük le az alkotmányban, hogy elválasztjuk az egyházat az iskolától, mikor módot adunk arra, hogy bemehessenek a mi erős várainkba, katedráinkra. Nem választottuk el tehát az egyházat az iskolától, hanem igenis rászabadítottuk az egyház embereit az iskolára a katedrára” [63/a].

A márciusi szocialista forradalomnak szükségességét semmi sem teszi világosabbá, mint az a tény, hogy a munkástanácsok számos helyen a proletárforradalmat megelőzve vették át a teljes hatalmat. Az itteni munkástanács nem is tudott még a diktatúra kikiáltásáról, amikor feloszlatta a Nemzeti Tanácsot és kezébe vette a teljes hatalmat. Amidőn a munkástanácsok átvették a hatalmat, akkor hirtelenében nem lehetett a kormányzást átadni a proletariátusnak, hanem ideiglenesen a 12 tagú Forradalmi Kormányzótanács gyakorolta a tényleges hatalmat. Ez nem tarthatott sokáig, ezért június 14-re összehívták a Tanácsok Országos Gyűlését, hogy a proletariátusnak alkalma

legyen megbírálni a Kormányzótanács háromhavi munkáját. Ez volt a gyűlés célja. Jelentősége pedig az, hogy az egész politikai és gazdasági hatalmat a bérmunkások, a proletariátus kezébe teszi le [64]. Déri beszéde időszerű volt, a város lakossága megértette, hogy a proletárdiktatúra a politikai hatalom és a gazdasági erők egyesítésével az ország jólétét akarja szolgálni.

A tanítók szakszervezetének csoportja 1919. július 12-i gyűlésén új tisztikart választott. Ellend József elnök a lemondását azzal indokolta meg, hogy egészségügyi okok miatt fél éves szabadságra megy. Buzgó munkásságáért a gyűlés köszönetet mondott a tisztségviselőknek, s új vezetőséget választott. Elnök lett Nagy Lajos, titkár és jegyző Resko János, pénztáros Székely Géza, ellenőr Halász Dénes, bizalmiférfiak: Végh János és Gál József, választmányi tagok: Dávid Zoltán, Dax Augusztá, Hetmanek Ferenc, Karádi György és Szathmáry Ferenc [65].

A Kormányzótanács iskolai és népnevelésre vonatkozó rendeletét a legfontosabb feladatokkal egyidőben hajtották végre. A közoktatásügyi népbiztosság elrendelte, hogy minden tanítóalkalmazott a kommunista társadalmi rend ismereteiről f. évi augusztus hó második felében vizsgát tegyen. E vizsgára a következő művek anyagát kell elsajátítani: Marx—Engels: A kommunista kiáltvány, Marx: Polgárháború Franciaországban, Engels: Utópisztikus és tudományos szocializmus, Bucharin Nikoláj: Kommunisták (bolsevikok) programja [66]. A nevelők beszerezték a könyveket, hozzáláttak azok anyagának feldolgozásához, azonban a Tanácsköztársaság leverése miatt a beszámolóra már nem kerülhetett sor.

A pedagógus az új rend megszilárdításának fontos tényezője volt. A NÉP-**AKARAT** kéthasábos cikkben az első oldalon foglalkozik a pedagógus szerepével. A tanító, aki az új világ alapjait lerakja, hivatott elsősorban lelkileg átfőrdődni, s a forradalom szellemében nevelni. A proletárdiktatúra megvalósítása szempontjából döntően fontos, hogy az új világban a maghíntésre és alapvetésre, a vezetésre és irányításra hivatott elem, a tanítóság legyen méltó önmagához. Akinek az ismeretek terjesztése a kötelessége, annak éppen olyan kötelessége az ismeretek megszerzése is, az nem dughatja be a fülét az új ismeretek előtt. Okvetlenül meg kell ismernie a szocializmus eszméit, hogy véleményt alkothasson róla. Bizonyos, hogy a tanító, ha megismeri, akkor a magáévá is teszi a szocializmus tanításait, s a műveltséget valamennyi dolgozó ember természetes jogának fogja tekinteni és ingyen juttatja mindenkinek. A rendszer pedig a múltban utolsónak tartott tanítót a munka társadalmi kiépítésének legfontosabb szervéül tekinti [67].

A helyi direktórium is nagy gonddal foglalkozik a népművelés, az ismeretterjesztés ügyével. Rédei Jenő elnök a július közepén közművelődési ügyben tett budapesti útjáról azt jelentette a direktórium tagjainak, hogy a tanácskormány továbbra is szorgalmazza mind a filmvetítéssel kapcsolatos előadások, mind az ismeretterjesztő előadások, de legfőképpen az írástudatlan felnőtteket oktató analfabéta-tanfolyamok megtartását. Ezeket minden erejével kész támogatni. Rámutatott Rédei arra, hogy igen sok írástudatlant a resztelkedés tart vissza a tanfolyam látogatásától. Rédei hangsúlyozta a tanultság, főként pedig a könyvolvasás jelentőségét a szocializmus szempontjából. A ta-

nult embert nem olyan könnyű elnyomni és szolgaságban tartani, mert nehezebb elbolondítani és félrevezetni.

Más intézkedésekre már nem kerülhetett sor. A Párizsban tanácskozó antant hatalmak ígéretüket nem tartották meg, amikor a felvidéki hadjárat során visszafoglalt területekről kivonták a csapatokat, aminek óriási demoralizáló hatása volt a hadseregre, ugyanakkor a román hadsereg nem vonult vissza, hanem újabb támadást indított, aminek végeredménye a Tanácsköztársaság katonai leverése volt.

*

A munkástanács még a Tanácsköztársaság kikiáltása előtt feloszlatta Sárospatak képviselőtestületét és átvette a község ügyeinek intézését. Pár nap múlva megalakult a járási direktórium, amely az átszervezési intézkedéseket erélyesen végezte el. A jobboldali lapok nem jelentek meg, a velük folytatott viták korábban a pártvezetőségnek sok energiáját emésztették fel. Rövidesen megalakították a munkás-, földműves- és katonatanácsot is. Ez a tény a hatalomnak szélesebb körre való kiterjesztését jelentette.

A reakciós góccok mesterkedése következtében április elején ellenforradalmi kísérlet robbant ki, ami azt bizonyította, hogy a kisgazdákat és szegényparasztokat nem sikerült megnyerni. Az eddigi felvilágosító tevékenység még nem bizonyult elegendőnek. Az ellenforradalmi puccs kirobbanásának egyik oka a csalódottság volt, amit azért éreztek a szegényparaszto, mert az októberi forradalom óta mind a gyűléseken, mind a sajtóban sokat emlegették a földosztást, s a proletárdiktatúra mégsem osztott földet részükre.

A felvilágosító tevékenységet tovább folytatták, ami különösen a tanítóképzős fiatalok körében ért el figyelemre méltó eredményeket. A pedagógusok bekapcsolódása az ideológiai munkába egyre nagyobb arányokat öltött. A tavaszi virágzás beköszöntével a szocializmus fája is virágozni kezdett, s ezt a szépen induló kibontakozást akadályozta meg a csehszlovák katonai megszállás, ami sok bajnak és kellemetlenségnek lett a melegágya, mert a helyi társadalom tagjait egy emberöltőre egymás ellenségeivé tette.

A csehszlovák csapatok kiverése után a népművelési feladatok megoldását tovább folytatták. A tanítóképzőben végzett propagandatevékenység következtében megalakult a tanítójelöltek szakszervezete. A munkástanács ingyenes egészségügyi szolgáltatások bevezetését oldotta meg. A munkástanácsnak a suttogó propaganda rágalomhadjáratával is meg kellett birkóznia, azután pedig a katonai problémák kötötték le minden idejét. Ilyen helyzetben következett be a román katonai megszállás.

*

Sárospatak társadalma a történelmi fejlődés során a haladó mozgalmakban igen jelentős szerepet játszott. A Rákóczi-kori szabadságharc elbukása óta egyelőre háttérben marad. Ha vannak is bizonyos kezdeményezések, akciók, azok mind a messzeföldön híres kollégiumával vannak összefüggésben, amelyek hatása nem mozgatta meg a tömeget. Ez csak az 1848/49-es szabadságharc idején lelkesedett fel újra. Ekkor reménykedett abban, hogy sikerülni

fog nehéz, kizsákmányolt helyzetén javítania. A szabadságharc leverése után az igen terhes napi munka és a kormányzat népkultúraellenes politikája következtében az elfásultság, a közöny jellemezte a lakosság zömét.

Ebből a mozdulatlanságból a lakosság túlnyomó többségét csak az 1918/19-es forradalmak mozdították ki, lendítették előre a fejlődés útjára. Egy olyan időszak következett el, ami hitet, reményt tudott kelteni az emberekben. Hittek abban, hogy most már van értelme életüknek, hogy életüket emberi sajátosságokkal, a kultúra értékeivel tudják gazdagítani. Igaz, hogy a két forradalom kilenc hónapig tartó időszaka tele volt küzdelmekkel: a Tanácsköztársaság 133 napig tartó uralma a belső és külső ellenség elleni állandó harc jegyében telt el, a Tanácsköztársaság korai fegyveres leverése miatt nem volt idő a bejelentett szép programok megvalósítására, az új gazdasági és társadalmi rendszer kialakítására, mégis az emberek nagy része úgy érezte, hogy ez alatt a rövid időszak alatt a szocialista eszmék megismerése révén gondolkodásuk és magatartásuk jelentősen megváltozott. Tényként állapítható meg, hogy a Tanácsköztársaság ideje alatt a kormány gondoskodása kiterjedt kulturális ismereteik gyarapítására, politikai jogaik kiterjesztésére, s ezek által szemléletük, öntudatuk megváltoztatására. Még a legegyszerűbb emberek is rájöttek arra, hogy ők sem alacsonyabb rendűek az uralkodó osztály tagjainál, s ha nem is állt módjukban iskolázottságra szert tenniük, úgy érezték, hogy a közülük vezető állásokba került személyek a törvényhoz és végrehajtó hatalmat a dolgozó tömegek javára jobban és igazságosabban tudják gyakorolni, mint az előző rendszer kulcspozícióiban tevékenykedő urai. Mindez igen pozitív eredményt jelent a társadalmi fejlődés szempontjából. Ez volt az az alap, amire a felszabadulás után már építeni lehetett.

Munkám elején már utaltam arra a tényre, hogy Sárospataknak nem voltak gyárjai, nagyüzemei, s ezért a három-négy nagyobb vállalatnál dolgozó munkások száma alig haladta meg a százat. Ebből a társadalomból hiányzott az a nagyüzemi munkástömeg, amely képes lett volna a döntő többségben mezőgazdasági munkából élő tömeget a marxizmus, a szocializmus tanításával megismertetni. Hiányzott az a munkásmozgalom, amelynek tevékenysége, harcai a helyi lakosságban felkeltették volna az érdeklődést a mozgalmak céljai iránt.

Ennek a hiányzó mozgó oształynak a szerepét az értelmiség vette át, amelyben több irányzat volt képviselve. Ennél a megosztásnál az alkalmazható főhatóság is döntő tényezőként játszott közre. A teológia, a jogakadémia és a gimnázium főhatósága a református egyház volt. Ebben a szektorban a klerikális reakció hatása sok pedagógus működésében meglátszott. Ezek konzervativizmusa a haladás erőinek uralomra jutását erősen meggátolta. Jelentős volt azoknak a száma, akik a kétkulacos politika hívei voltak. Ezek az „oportunisták” nem akartak lemaradni a proletárdiktatúra kikiáltásával megcsillanó lehetőségekről, de kockázatot nem mertek vállalni. A tanítóképző intézet az állam főhatósága alá tartozott. Az itt működő tanárok gyakrabban

cserélődtek, s Patakon csak jöttmenteknek tekintették őket. Viszont a legfordalmibb mag az itt működő tanárokból került ki.

Kik alkották Sárospatakon a forradalmi magot?

Déri Gyula, a Szociáldemokrata Párt elnöke, majd az Országos Szovjet tagja, az akkori idők egyik legkitűnőbb, hatni tudó szónoka, politikailag jól képzett, szocialista ismeretekkel nagyszerűen felvértezett, minden kockázatot vállalni kész személyiség. Mellette Rédei Jenő, a járási direktórium elnöke és Székely Géza, mindhárman a tanítóképző intézet tanárai. Hustáci Sándor, a párt vezetőségi tagja. Lányi Menyhért, a NÉPAKARAT szerkesztője, Dévald János, a vörös őrség parancsnoka, de csak a katonai vonalon tevékenykedett, Karádi György, dr. Végh János gimnáziumi, Rohoska József teológiai tanár, Szabó János, Mató József, Reskó János tanítók [68]. Ők voltak azok a személyek, akik a szocializmus eszméjének hirdetésével és részbeni megvalósításával a helyi társadalomra átalakító hatással voltak.

★

Az ellenforradalom bosszúja Sárospatakon is lecsapott mindenkire, aki a forradalmi időkben nyíltan a nép ügyét szolgálta. Megkínózták, börtönbe vették, internálták a nép választott vezetőit. Nem taníthatott többé Déri Gyula, Rédei Jenő és Székely Géza tanítóképző intézeti tanár. Különben Déri, akit az ősszeomlás Budapesten ért, Bécsbe emigrált.

Nem taníthatott többé Rohoska József, sem dr. Gerőcz Kálmán jogtanár, bár őt az egyházkerületi bíróság felmentette, a pataki igazgatótanács és az egyházkerületi közgyűlés ezt a határozatot nem fogadta el és sokáig tartották még létbizonytalanságban. A gimnáziumból Nagy Lajosnak, dr. Karádi Györgynek, dr. Végh Jánosnak távozniya kellett. Ellend József igazgatót feddésre ítélték és hosszas huzavona után nyugdíjazták.

Rédei Jenő hat társával a pataki börtönben raboskodott, ahol naponta megalázták őket. Szabó János kezdeményezésére dróttal elfűrészelték a vasrácsot, 1920. április 1-én kitortek a börtönből és mindannyian átjutottak a csehszlovák határon. A ZEMPLÉNI ÚJSÁG 1920. április 4-i számában szigorú vizsgálatot követel. A szököttek névsorát így közli: „Rédei Jenő, a sárospataki direktórium volt elnöke, Szabó János, a hírhedt újhelyi tanügyi diktátor, Fűzi Bertalan volt kormánybiztosi titkár, Fűzi János sárospataki volt direktórium tag, Lányi Menyhért, a volt sárospataki NÉPAKARAT szerkesztője, Begella János volt sárospataki kommunvezér és Zöldhegyi János, a hírhedt pénzügyi kapacitás.

Rédei Pozsonyba emigrált, ott tanított. 1945-ben hazajött, és mint pedagógus, vezető beosztást kapott.

Déri később Kolozsvárról telepedett le, nyolc magyar nyelvű tankönyvet írt. Közlések szerint Kolozsvárról a párt a Szovjetunióba küldte, ahonnan a felszabadulás után visszatért, de rövidesen fertőző betegségben meghalt [69].

DR. ZÁDOR TIBOR

J E G Y Z E T

- [1] *Sárospatak* c. hetilap. 1918. június 23.
 [2] *Sárospatak*. 1918. november 10.
 [3] Uo.
 [4] Uo.
 [5] Plakát a sárospataki *Nagykönyvtár* plakát-archívumában.
 [6] *Sárospataki Hírlap*. 1918. november 16.
 [7] *Sárospatak*. 1918. december 8.
 [7/a] *Sárospataki Hírlap*. 1918. december 28.
 [8] *Sárospatak*. 1918. november 24.
 [9] *Sárospatak*. 1918. december 8.
 [10] Uo.
 [11] *Sárospataki Hírlap*. 1918. december 14. „G” valószínűleg dr. Gulyás József felelős szerkesztő. Dr. Gulyás József tudományos kutatásaival komoly munkát végzett, azonban a helyi sajtóban és politikában hangoztatott nézetei károsak voltak.
 [12] *Sárospatak*. 1918. december 22.
 [13] *Sárospatak*. 1919. január 5.
 [14] *Sárospatak*. 1919. január 19.
 [15] *Sárospataki Hírlap*. 1918. december 28.
 [16] Uo.
 [17] Uo.
 [18] Uo.
 [19] *Sárospataki Hírlap*. 1919. január 11.
 [20] *Sárospataki Hírlap*. 1919. február 8.
 [21] *Sárospataki Hírlap*. 1919. január 25.
 [22] Uo.
 [23] *Sárospataki Hírlap*. 1919. január 11.
 [24] *Sárospataki Hírlap*. 1919. február 8.
 [25] *Sárospatak*. 1919. február 16.
 [26] *Sárospataki Hírlap*. 1919. február 8. A lapban többször találkozik az olvasó az „úgy halljuk” kifejezéssel, holott az újságíróknak pontosabb értesülések alapján kell tájékoztatnia az olvasóközönséget.
 [27] Uo.
 [28] *Sárospatak*. 1919. február 9.
 [29] Uo.
 [30] Uo.
 [31] Uo.
 [32] *Népakarat*. 1919. február 16.
 [33] *Népakarat*. 1919. február 23.
 [34] Uo.
 [35] Uo.
 [36] *Népakarat*. 1919. március 9.
 [36/a] *Népakarat*. 1919. március 23. Rohoska József 1910-tól 1919-ig a teológia tanára volt. Hatalmas műveltségű, európai látókörű, több modern és klasszikus nyelvet beszélő tudós férfi, aki a főiskolán 1917/18. iskolai évben a prodékáni tiszt-séget töltötte be. Sokat utazott Európában, sokat érintkezett haladó gondolkodású személyekkel. Már 1917-ben hirdette azt az egyházi felfogással ellenkező nézetet, hogy a reformáció csupán vallásos irányzat lett volna. Felfogása szerint a reformáció világtörténelmi szabadságmozgalom az abszolutizmus, a pap-ság uralma ellen. Igen nagy hatása, a tömegeket cselekvésre készíteni tudó szónok volt. Rohoska április 21-én gyakorlatilag szakított az egyházzal és a teológián nem tartott több előadást. Megélhetésének biztosítása céljából kinevezték a gimnáziumba szociológiai tanárnak. Sajnos, rövidesen megbetegedett és a közéletben nem tudott többé részt venni. Vö.: E. Kovács Kálmán: Tanács hatalom Sárospatakon. Kézirat a Nagykönyvtárban.
 [37] *Népakarat*. 1919. március 23.
 [38] *Népakarat*. 1919. április 6.

- [39] *Népakarat*. 1919. március 16.
 [40] Uo.
 [41] *Népakarat*. 1919. március 23.
 [42] *Népakarat*. 1919. március 16.
 [43] Uo. A cikk névtelenül jelent meg, de feltételezhető, hogy Déri volt a szerzője, mert neki már az októberi események előtt konfliktusai voltak az igazgatójával, Hódossyval.
 [44] *Plakát* a sárospataki ref. Nagykönyvtárban.
 [45] *Népakarat*. 1919. március 23.
 [46] *Népakarat*. 1919. március 30.
 [47] Uo.
 [48] *Népakarat*. 1919. április 6.
 [49] *Népakarat*. 1919. április 16.
 [50] *Népakarat*. 1919. április 19.
 [51] Uo. Harstein Nándor 1918 tavaszán mint hadifogoly beállt a moszkvai vörös őrségbe, s az ő parancsnoksága alatt főként magyar hadifoglyokból álló alakulattal visszafoglalta a moszkvai telefonközpontot a párt számára. Lenin legkedvesebb magyar kommunistája volt. A proletárdiktatúra bukása után a sátoraljaújhelyi börtönben ült, s amíg a fehérterroristák kínozták, gyilkolták a foglyokat, őt nem bántották, tisztelték. Elsők közt volt, akit magyar tiszttekért kicseréltek. (Hustáci [Heimlich] Sándor akkori párttitkár közlése.)
 [52] *Népakarat*. 1919. április 13.
 [53] *Népakarat*. 1919. április 26.
 [54] *Népakarat*. 1919. június 15.
 [55] *Népakarat*. 1919. április 26.
 [56] Uo.
 [56/a] *Várszéli Béla* uradalmi titkár 1919. június 10-én kelt Nyilatkozat-a a *Népakarat* 1919. június 15-i számában jelent meg.
 [56/b] *Vörös Újság*, Budapest, 1919. június 12.
 [57] *Népakarat*. 1919. június 15. Bővebben lásd: Hustáci Sándor: *Névtelenek* c. kötetében.
 [58] *Népakarat*. 1919. június 15.
 [59] Uo.
 [60] Uo.
 [60/a] *E. Kovács Kálmán*: A tanács hatalom Sárospatakon. Kézirat a sárospataki Nagykönyvtárban.
 [61] *Népakarat*. 1919. június 25.
 [62] *Népakarat*. 1919. július 5.
 [63] Uo.
 [63/a] *Országgyűlés Könyvtára*. Tanácsok Országos Gyűlésének jegyzőkönyve.
 [64] *Népakarat*. 1919. július 5. *Dr. Gerőcz Kálmán* jogakadémiai tanár szívvel-lélekkel kiállt a polgári demokratikus átalakulás ügye mellett. A megyei direktorium felkérésére ő búcsúztatta 1919. április 9-én Czentner József vörösőrt, a pataki ellenforradalom áldozatát. Az ellenforradalom idején ezért meghurcolták.
 [65] *Népakarat*. 1919. július 12.
 [66] *Népakarat*. 1919. július 5.
 [67] *Népakarat*. 1919. július 26.
 [68] *Hustáci (Heimlich) Sándor* visszaemlékezése alapján.
 [69] *E. Kovács Kálmán*: A tanács hatalom Sárospatakon. Kézirat a sárospataki Nagykönyvtárban.

Ereignisse der Revolution von 1918—19 in Sárospatak und ihre Auswirkungen auf die soziale Struktur der Stadt

Nach der bürgerlich-demokratischen Revolution kam es zu einer bedeutenden Umwandlung des sozialen Lebens der Stadt Sárospatak. Im neugegründeten Nationalrat saßen in überwiegender Mehrheit Männer, die früher Schlüsselstellungen innehatten. Um den Schein der Demokratie zu erwecken, nahmen sie auch einige Arbeiter und Kleinbauern als Gewerkschafts-Vertreter auf. Später wurden auch Vertreter anderer Organisationen Mitglieder des Nationalrates. Die Stadtbewohner waren sich darüber klar, daß die Revolution der Anbeginn einer neuen Epoche sei. Als Gegenstück zu dem Nationalrat entstand der Arbeiterrat, der scheinbar ein unbedeutendes und machtloses Organ des Proletariats war, weil es amtlich über kein Ressort verfügte. Dennoch gelang es den schlichten Leuten mit der Zeit immer häufiger in Angelegenheiten von öffentlichem Interesse ihre Meinung zu äußern. Die Tätigkeit des Arbeiterrates wurde mit der Zeit immer reger und bedeutsamer. Als bald schon stellte sich die Frage, wo eigentlich disponiert wurde; im Rathaus oder in der Burg, wo der Arbeiterrat residierte? Es entspann sich ein erbitterter Kampf zwischen dem Arbeiter- und dem Nationalrat. Aber schon deuteten die Kraftlinien des Kampfes augenfällig an, daß es nur eine Frage der Zeit sei, wann der Arbeiterrat die Oberhand gewinnen werde. Dies war mit der Agonie des Bürgertums gleichbedeutend. Die Stunde schlug, da sich alle dessen bewußt wurden, daß der Arbeiterrat die Macht in Händen hatte.

Die von den verschiedenen Kriegsschauplätzen heimgekehrten Soldaten — unter denen es zahlreiche Revolutionäre gab — wurden zum mobilisierenden Faktor, der alles in Bewegung setzte.

Die Organisation einer lokalen sozialdemokratischen Partei anfang Dezember 1918 wurde dann von ausschlaggebender Bedeutung. Für die Parteiorganisation war es sehr vorteilhaft, daß es ihr gelang auch mehrere Pädagogen — vornehmlich Lehrkräfte der Pädagogischen Lehranstalt — als Mitglieder anzuwerben, die auf der gleichen intellektuellen Ebene, aber durchdrungen vom Geiste des Sozialismus, den heißen Kampf gegen die örtlichen Reaktionäre zu Gunsten der Fortschrittlichen entscheiden konnten.

Die im Schatten der fürslichen Burg lebenden reaktionär-konservativen Geistesschaffenden: Lehrkräfte der Rechtsakademie, der Theologischen Lehranstalt, des Gymnasiums und ein Teil der Lehrerschaft der Lehrerbildungsanstalt, Mitglieder der noch anwesenden städtischen Verwaltungsbehörde, die Geistlichen verschiedener Konfessionen, Kapitalisten, Gustbesitzer — waren nicht zu verachtende starke Gegner.

Der in der Gesinnung und Überzeugung der Stadtbewohner eingetretene Wandel läßt sich am besten an den damaligen links- und rechtsseiti-

gen Presseorganen ablesen. Die Blätter der alten Regierungsform: SÁROSPATAK und SÁROSPATAKI HÍRLAP traten auch weiterhin für die persönlich-materiellen Interessen ein, auch dann, wenn es zeitweilig zwischen ihnen diverse Meinungsverschiedenheiten gab. Die Zeitung SÁROSPATAK zeigte zwar etwas mehr Verständnis für die fortschrittlichen Kräfte, während sich die Redaktion des anderen Blattes; SÁROSPATAKI HÍRLAP nicht mit zeitgenössischen Problemen, die das Publikum interessiert hätten, beschäftigte — sondern lange Artikel über mittelalterliche Ereignisse brachte. Die treibende Kraft im Kampf für die gesellschaftliche und wirtschaftliche Umgestaltung war das Organ der Sozialdemokratischen Partei NÉPAKARAT. Die Redaktion nahm tapfer den Kampf gegen die Vertreter der feudalen Überlieferungen auf und es gelang ihr auch die allgemeine Meinung umzustimmen. Es war ein schwerer Kampf, weil es in der Stadt überhaupt keine Industriearbeiter gab, und auch die Zahl der in Kleinbetrieben arbeitenden Werktätigen verhältnismäßig klein war. Die Parteiorganisation aber begnügte sich nicht mit der Aufklärungstätigkeit der Presse, sie entsandte ihre Mitglieder in die Gemeinden des Amtsbezirks, damit sie dort Vorträge halten. Auch in der Stadt Sárospatak wurde eine Reihe von populärwissenschaftlichen Vorträgen gehalten wobei, die Anteilnahme der Stadtbewohner sehr beachtlich war.

Wie erfolgreich die Aufklärungstätigkeit gewesen war, ist dadurch bestätigt, daß unter der Leitung der Sozialdemokratischen Partei dreizehn Gewerkschaften gegründet wurden. Die Gesamtzahl der Gewerkschaftsmitglieder — ihre Familienmitglieder miteingerechnet — machte eine entscheidende Mehrheit der Stadtbewohner aus. Von besonderer Bedeutung war aber die Gründung der Pädagogischen Gewerkschaft, deren Einfluß auf die Gesamtbevölkerung, besonders aber auf die Schülerschaft überaus vorteilhaft war.

Bei der Oktoberrevolution war es dem Proletariat gelungen, die politische Macht an sich zu reißen. Doch ist die politische Freiheit ohne der wirtschaftlichen Unabhängigkeit nicht viel wert. Deswegen war eine zweite Revolution fällig, die dann die Bourgeoisie stürzte. Nach Ausrufung der Proletardiktatur brach eine Epoche an, die es vermochte, in der Menschheit den Glauben und die Hoffnung zu erwecken, daß ihr Leben nun einen Sinn und Zweck habe, daß es durch kulturelle Werte reicher und gehaltvoller werden wird.

Leider war der neun Monate währende Bestand der beiden Revolutionen eine Zeit permanenter Kämpfe. Die 133 Tage der Räterepublik standen leider im Zeichen eines ständigen Kampfes gegen innere und äußere Feinde. Weil die Räterepublik bereits früh mit Waffengewalt gestürzt wurde, fand sich keine Zeit dazu, um die angesagten, schönen Programme verwirklichen, die Entfaltung des wirtschaftlichen und sozialen Systems festigen zu können. Ein großer Teil der Bevölkerung fühlte — daß sich während der kurzen Zeitspanne, — während der sie die sozialistische Ideologie kennengelernt hatten — ihre Denkungsart, ihre Einstellung dem Leben gegenüber wesentlich geändert habe. Die Tatsache kann nicht geleugnet werden, daß die Regierung während der kurzen Zeitspanne des Bestehens der Räte-

republik für die Förderung und Verbreitung der Kulturellen Kenntnisse und der politischen Rechte des Volkes, und dadurch auch für eine Umgestaltung seiner Weltanschauung und seines Selbstbewußtseins gesorgt hatte. Sogar die Ärmsten kamen zu der Erkenntnis, daß sie nicht minderwertiger sind, als die Angehörigen der bevorzugten Klasse. Obwohl es ihnen nicht gegeben war, Schulen zu besuchen, sich zu bilden, erkannten sie, daß die Männer, die aus ihren Reihen in leitende Stellungen aufgestiegen waren, die gesetzgebende und vollstreckende Macht zum Vorteil der arbeitenden Massen besser und gerechter zu nutzen wüßten, als es die in Schlüssel-Stellungen amtierenden Herren des früheren Regimes getan hatten. All dies sind positive Errungenschaften vom Gesichtspunkt der gesellschaftlichen Evolution. Das war die Grundlage, auf der — nach der Befreiung im Jahre 1945 — weitergebaut werden konnte.

T. ZÁDOR

Miskolc zenei életéből — Hollósy Kornél

Hollósy Kornél ez esztendőben (1970) tölti be 80. életévét. Életének legnagyobb része — 1918-tól — Miskolchoz kapcsolódik. Itt tanított, sőt magas kora ellenére még ma is tanít. Nemzedékek sorát oktatta orgonára, zongorára, elméleti ismeretekre, itt alkotott. Úgyszólván egyetlen zeneszerzője e városnak, akinek híre a hazai határokon is túljutott, aki számára nem átmenő állomás volt e város, hanem otthona, jóban és nem kevés rosszban.

Sokoldalú munkássága egybekapcsolódik városunk zenei életével, a zeneiskola fejlődésével, a zenekari élet megteremtésének örömeivel és sok küzdelmével, a felszabadulás utáni zenei élet kibontakozásával. A felszabadult, és közben az ország legjelentősebb helyévé fejlődő város Reményi-díjjal tüntette ki, és szerzői esten ünnepelte. Alkotó munkássága folytán Miskolc zeneileg is számon tartott hely volt, művei kapcsolatot jelentettek a hazai és külföldi hangversenyérettel.

A zenei lexikon II. kötetének 213. oldala ismerteti életének legfontosabb adatait és munkásságát. E nem mindennapi évforduló kapcsán azonban e lexikális adatokat teljesebbé kívánom tenni [1].

1890. október 20-án született Kaposvárott. Középfiskolai elvégzése után festőművésznek készül, és két évig a képzőművészeti főiskola hallgatója. Igaz elhivatottságot a zene iránt érez, és 1910-től a zeneművészeti főiskolán a zeneszerzési és orgona főtanszak növendéke. Tanárai: Weiner Leó, Kodály Zoltán, Herzfeld Viktor, Siklós Albert és Koessler János. Az orgona tanára: Antalffy Zsíros Dezső. 1914-től 1918-ig részt vesz az első világháborúban. 1918. szeptember 1-vel kinevezik a Miskolci Városi Zeneiskolához. Állását 1919. január 1-ével elfoglalja. Ezzel megkezdte még ma is tartó munkásságát.

A Miskolc Városi Zeneiskola Hollósy Kornél kinevezése idején már jó nevű zenei intézmény. 1901-ben alapította a város, és országosan ismert nevű igazgatói nem különben tanárai megbecsültté tették. Első igazgatója Lányi Ernő, alapos hazai és külföldi tanulmányok után az egri székesegyház karnagyi tisztjét cserélte fel a zeneiskola igazgatásával. Kórusait és dalait az egész országban énekelték. A város vezetése sokat adott arra, hogy a zeneiskola jó kezekben legyen, ezért amikor Lányi Ernő megvált Miskolctól, és a szabadkai zeneiskola vezetését vette át Szent-Gály Gyula zeneszerzőt hívták meg Kecskemétről. 10 éves tevékenysége alatt ő is sokat tett Miskolc zenei életének fejlesztéséért. Hollósy Miskolcra kerülése idején már csaknem négy és félszáz növendéket oktat az iskola, és ez a szám 1921-re 650-re emelkedik. Szent-Gály halála után Koller Ferenc veszi át az intézet vezetését, aki különösen sokat fáradozik azon, hogy a zenekari osztály megszervezésével megteremtse a miskolci zenekari élet jobb feltételeit. Ebben kezdettől nagy segítője Hollósy Kornél.

A város nem volt szűkmarkú a zeneiskola fejlesztésével. A 25 éves jubileumra a ma is meglevő „zenepalotát” építtette meg. Jóllehet a miskolci zenei oktatás az akkor országosan híres és szép barokk épületet kinötte, ma is nélkülözhetetlen helye a hangverseny-életnek és a zenetanításnak.

Különösen nagy jelentőségű volt, hogy megépült benne 1635 sípval és 2 manuállal az ország akkor egyik igen jelentős orgonája. „Nemzedékek fognak nekik hálát rebegni, hogy megadták az alkalmat, hogy Felsőmagyarország eme legjelentősebb kultúrájú városa oly zeneintézetet mondhat magáénak, mely versenyképessé lett az ország fővárosának szakiskoláival” [1/a]. Azóta ezt is átépítették 3 manuálosra.

A mindjobban kiépülő zenei intézményben zongorát, orgonát, hegedűt, gordonkát, magánéneket, zeneszerzést főtanszakokon, ezek mellett hangjegyzírást, elméletet, általános zeneelméletet és solfeget, összhangzattant, modulációtant, formatant, egyetemes zenetörténetet, magyar zenetörténetet, költészettant, hangszerelést, partitúraolvasást, gyermekkart, női kart és zenekari gyakorlatot oktattak. Az orgona főtanszak bevezetése lehetővé tette a zenei élet nagy fejlődését, nagyszabású hangversenyek rendezését. A fa- és rézfúvó hangszerek tanfolyamainak bevezetésével az iskolai zenekar szimfonikus zenekarrá átalakítva a zeneirodalom nagyobb fajsúlyú műveinek előadására is képessé vált. Az Országos Zeneművészeti Főiskolát kivéve alig volt vidéki zeneiskola, amelyben a zeneművészet minden ágát olyan intenzíven művelték volna, mint Miskolcon.

Mindez a fiatal Hollósy Kornél számára valóban kedvező feltételeket jelentett, s minden biznnyal e kedvező körülménynek nagy része volt abban, hogy Hollósy nagyszabású orgonaművei létrejöhetnek. S talán az sem véletlen, hogy éppen orgonaművei kerültek külföldön kiadásra és számos alkalommal előadásra.

A miskolci zeneiskola nemcsak jó felszereléssel, hanem kitűnő nevű és készségszerű hangszeres tanárokkal rendelkezett. Minden tanára főiskolát végzett. Művészi ambíciók fűtötték őket. Miskolc zenei életét gazdagították, de ismertek voltak az országban, sőt azon túl is.

A zeneiskolában tanított például Haydú István, a kiváló gordonkaművész, aki a hazai városokon kívül Bécsben, Berlinben, Milánóban, Rómában hangversenyezett. Rákos Arnold hegedűművész a hazai városokon kívül Genfben, Lausanneban, Neuchatelban hangversenyezett. Sassy Nagy Kató énekművész miskolci tanársága előtt a Magyar Királyi Operaház koloratúr szopránja, Thurzó Nagy Lászlóné zongoraművésznő és még sok kitűnően képzett tanár.

Hollósy Kornél a pedagógus, nagy ügyszeretettel illeszkedett be a megbecsült együttesbe és lelkesen tanított zeneszerzést, orgonát, zongorát, az elméleti tárgyakat, ezek mellett karéneket és zenekari gyakorlatot, később a zeneszerzést az orgona főtanszak és a karének tanfolyam vezető tanára.

1929-ben megjelent elméleti műve: A hangjegyzírás és -olvasás elemei [2]. A 8—12 éves gyermekek számára kérdés-felelet formában ismertette meg az elmélet elemeit, a vonalrendszertől kezdve a 3-as 4-es hangzatokig, és a szűkített 7-ed hangzatokig. A tankönyv szükségességét mutatja, hogy 2. kiadására 1943-ban ismét sor kerül. Ezt az elméleti művet követte a Solfejó-sequen-

tiak [3], csak kéziratban, kiadásra vár: Modulációtan, Harmonizálástan, Konstruktív zeneelmélet [4].

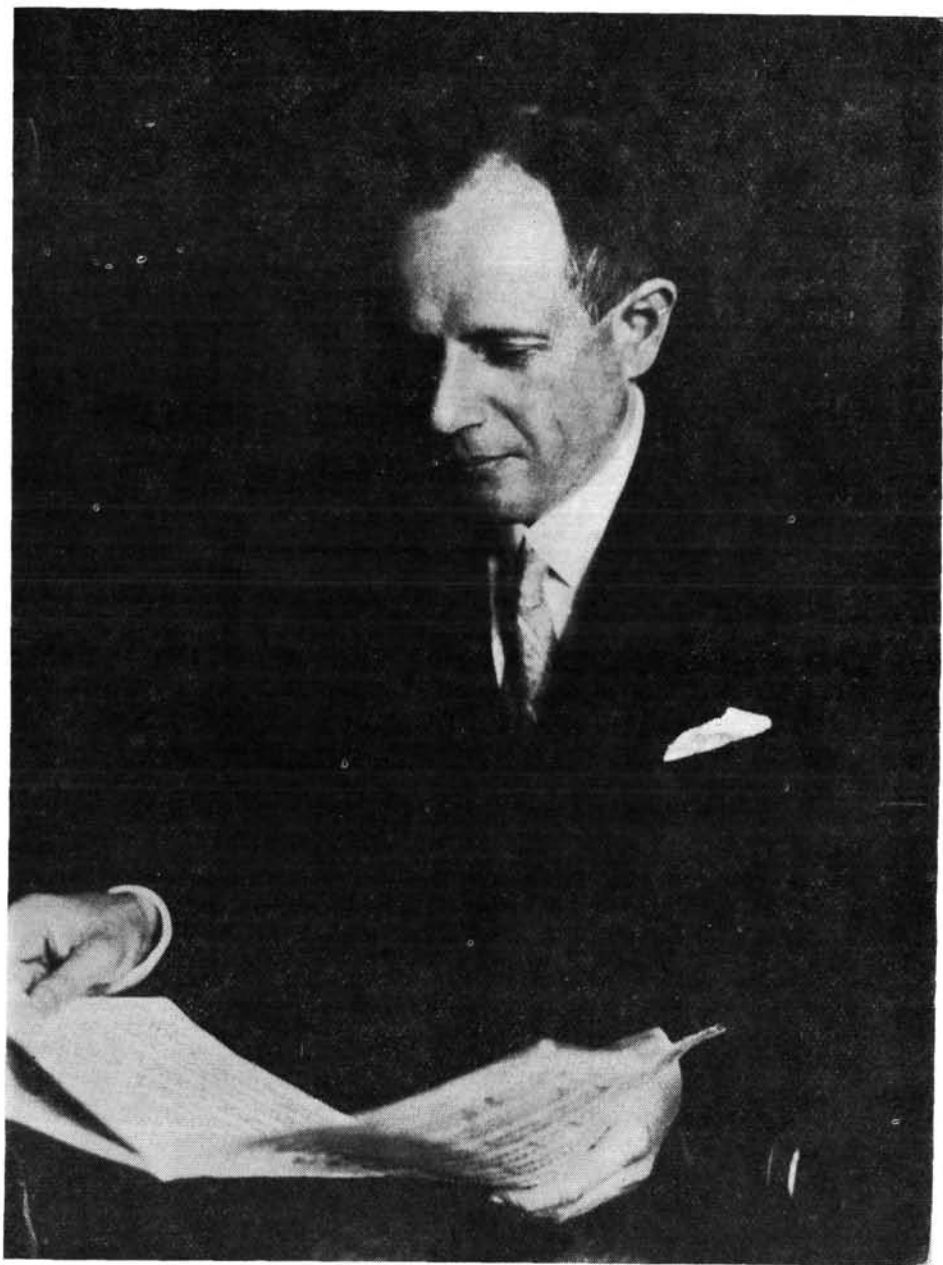
Kiváló elméleti felkészültsége a zenei ismeretterjesztés nagy erőssége volt. A Miskolci Szabadegyetemen tartott előadásai országos visszhangot is keltettek. A harmónia történetéről, zenetörténelmi keletkezéséről, fejlődéséről tartott előadássorozatot budapesti lapok is méltatják [5]. Kedvenc hangszeréről, az orgonáról számos előadást tartott orgonailusztrációkkal. Például: Egyházi és világi orgonaművészet, Liszt Ferenc művésze, Bach orgonaművésze stb.

Számos cikke jelent meg városi napilapokban és zenei szaklapban. Például Tonalitás, Bitonalitás, Atonalitás [6]. A miskolci hangverseny életéről írt beszámoló szellemesek, sohasem túrték meg a zenei beszámolókról készült tudalékos ismertetéseket. „Ezek a hangversenyek nagyon tanulságosak. Aki eddig nem tudta, most megtanulhatta, hogy a recitativó olyan műforma, amelyikben egyik szólam felelget a másiknak. Volkmann is ilyen recitativókat írt ebben hasonlít Beethovenhez. Továbbá meg lehetett tanulni, hogy az ókor a vonóshangszereket egyáltalán nem ismertette. Mozart oratóriumokat is írt. Hiába ilyen az élet, holtig tanul az ember” [7]. Eredményes pedagógiai munkásságáról tanítványainak százai vallanak. Köztük is kiemelkednek Deutsch Jenő (+), Engel György (+), Erdélyi Valéria, Fasang Árpád, aki jelenleg a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola (Budapest) igazgatója, Murányi Árpád zeneszerző és Vándor (Venetiánér) Sándor (+), a később híressé vált kórus vezetője [8], és Thurzó Nagy Gábor [9]. A Miskolci Filmharmóniai Társaság hangversenyén Beethoven István király nyitányát Vándor Sándor vezényelte.

Az orgonaművész Hollósy számtalan hangversenyt adott Miskolcon és más városokban önállóan és kiváló művészek közreműködésével (Molnár Imre dr., a Magyar Női Vonós Négyes stb.) hangversenyein az orgonairodalom legnagyobbjainak művei és saját kompozíciói kerültek előadásra, a nagyszabású koralfantáziák, fűgák, korálvariációk, orgonaszvittek és számtalan más alkotás.

A Miskolci Filharmóniai Társaság karnagya volt. A zenekari élet megteremtését sok küzdelem, hosszabb, rövidebb megszakításokkal tarkított időszakok kísérték. A Borsod-Miskolci Közművelődési Egyesület, amely a későbbi években a Lévay József Közművelődési Egyesület nevet vette fel, már 1904-ben kísérletezett zenekar megszervezésével. Nemcsak érdekes, de szükséges megemlíteni, hogy miközben Miskolcon a zenekultúráért fáradozó polgárok csak kísérleteztek — bár néha eredménnyel — egy zenekar létrehozásával, a szomszédos Diósgyőr-Vasgyárban már 1893-ban működött fűvós zenekar, 1900-tól alapszabály szerint. Ez a zenekar segítette ki Miskolcot azokból a zenekari hullámvölgyekből, amelybe minduntalan belekerült.

„Nálunk az iparosok közül bajos volna összeszedni ilyen művészambíciókkal élő dilettánsokat. Itt van a zeneiskola és a daláregylet. Azon kell lennünk, hogy ezeket fejlesszük, nem pedig újabb sikertelenségekkel biztató tervek után szaladgáljunk. A városi zenekar nem Miskolc városának elsőrendű érdeke, hanem a színgazgatónak” [10]. A Borsod-Miskolci Közművelődési Egyesület és a zeneiskola nem kis erőfeszítése eredményeként 1904 és 1905 között, 1907 és 1909, 1911 és 1913 között mégis működött zenekar, mint látható, időszakosan. Sőt, 1912-ben Szent-Gály Gyula vezényletével Beethoven szimfóniáiból négyet elő is adtak a vasgyári zenekar segítségével. A zenekar iránti igény nem csökkent,

mert a város zenei élete végeredményben nem nélkülözhetett ilyen állandó jellegű együttest. A Miskolci Művészek és Műkedvelők éhségakciója keretében a zeneiskola tanáraiból és tehetséges növendékeiből 1920-ban rövid időre ismét összeállt egy zenekar, és 1920. február 25-én vonószekari hangversenyt rendeztek. A csellisták között játszott Vándor (Venetiáner) Sándor.

Időközben a politikai események és a háború következményeképpen Kassa kultúrszerepét átvéve Miskolc, a 13. honvédgyalozred zenekarával megerősödött. Így a zeneiskola zenekari osztálya, a vasgyári zenekar és a honvédgyalozred zenekara lehetővé tette a Filharmóniai Társaság megalakulását. 1922. november 19-én megtartott alakuló gyűlés kimondta, „hogy az együttes nem kíván egyesületté összeolvadni míg be nem bizonyítja életképességét, és azt a kulturális célt, amely miatt alakult: a klasszikus és modern szerzők ének és zenekari alkotásai népszerűsítésére”. A Filharmóniai Társaság karnagyai Franz Károly és Hollósy Kornél voltak.

1923. február 15-én tartotta meg a Filharmóniai Társaság első hangversenyét. Bár a zeneszeretők a legszebb reményekkel tekintettek az első hangverseny elé, ez nem ment minden nehézség nélkül. Dicséretesen szép szándékkal a mércét rögtön magasra szabták. Műsorra tűzték — a többi között — Beethoven Krisztus-oratóriumát, s nem kisebb énekesekkel, mint az akkor Miskolcra szerződtetett Halmos János, az Operaház későbbi neves tagja.

„Sok nehézség torlódott az első előadás elé. Drága kották, húrok, próbaterem-hiány, kiadások és kiadások vég nélküli sora, amelyet, hogy honnan fogunk fizetni, méltán aggasztotta a lelkes gárda tagjait. Még az utolsó pillanatokban is csak hajszálon függött az előadás... A délutáni órákban már úgy is volt, hogy az esti előadáson nem szerepelnek a színház tagjai, és így az oratórium, másfél-száz szereplő hosszú hónapok óta tartó munkájának fáradságos gyümölcse elmarad. Ez azt jelentette volna, hogy a bemutatkozás nem sikerült, és ismerve az embereket, születésekor meghalt a Filharmóniai Társaság. Ezt pedig senki sem akarta. Sikerült is kölcsönös jóindulattal elsimítani” [11]. Ennek a hangversenynek folytatásaként a város 100 ezer koronát adott a zenekar költségeire, az ellenzéki sajtó szerint sok éllel fűszerezve éppen annyit, amennyi „önagysága kalapjára elegendő” (de nem a zenekaréra).

Hollósy Kornél karmesteri szerepléséről így írnak: „Ennek a nagykészült-ségű művészembernek keze alatt a mű külső, belső formaszépsége, szelleme és zenei tartalma tökéletesen érvényre jutott” [12]. Másik alkalommal ezt írják róla: „Hollósy mindig nagy értéke lesz a miskolci zenei életnek, és csak vere-ségként könyvelhetjük el eddigi tartózkodását a szerepléstől. Bár sok nehézség-gel küzdve, de még évekig fennmaradt a Filharmóniai Társaság, és erejétől füg-gően évi 2—3 alkalommal rendezett hangversenyt. Hollósy Kornél karmesteri szerepléséről mindig elismerően írnak [13].

Miskolcon egyébként nemcsak a zenekar megszervezése és anyagi gond-jainak megoldása volt nagy kérdés. Más felhők is árnyékolták a miskolci zenei életet. A mindjobban elhatalmasodó magyar faji gondolat olyan túlzásokra ragadtatta magát, amely a műsorok összeállítását is megnehezítette. A magyar-kodó szándékban egyesek már odáig mentek, hogy az újság hasábjain ilyeneket írjanak: „Miskolc üldözi a magyar zeneszerzőket.” A továbbiakban harsogó frázisokkal így írtak: „Sokkal nagyobb szolgálatot tennének a magyar zene-

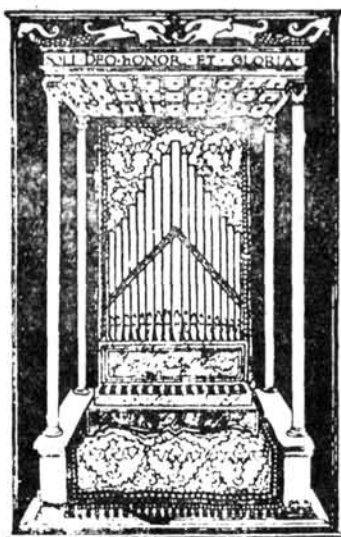
Categ. XI - D

Edizione 1942 - XX

Cornelio di Hollósy

CONCENTO BATTESIMALE

in
TRE TEMPI
per
ORGANO
od
ARMONIO

1. Ingredere in
Templum Dei
2. Ego te Baptizo
3. Vade in pacem
et Dominus
sit tecum

PROPRIETA' RISERVATA DELLA CASA

EDIZIONI • MUSICALI • CARRARA
BERGAMO ITALIA

1942 XX

kultúránk előadóművészeink és a Filharmóniai Társaság, ha Schumann, Beethoven, Chopin művei és harsogó hatásvadászó operaáriák helyett a lelkünkhez közelebb álló, általunk könnyebben átérezhető, kisebb Liszt, Hubai, Dohnányi zenedarabokat adnának elő. Mi ez? Faji öntudat teljes hiánya?" Ilyen körülmények között még inkább tisztelni lehet azokat a törekvéseket és tetteket, amelyeket Hollósy és a többi becsületes szándékú művész Miskolcon végbevinni törekedett. Hollósy Kornél zeneszerző munkássága az a terület, amely nevét és egyúttal városunkat is ismertté tette. Zeneszerzői pályafutása már akkor megkezdődött, amikor elhagyta a képzőművészeti főiskolát. Miskolcra kerülve tovább munkált benne ez az adottság. Tanítva és egyúttal tanulva megszerezte a Zeneművészeti Főiskolán Koesler János mesteriskoláján zeneszerzésből az állami zeneművészeti oklevelet.

„Idestova két évtizede, hogy a Zeneművészeti Főiskola zeneszerzésből állami zeneművészeti oklevelet adtak ki. A hosszú szünet után a múlt hét közepén tüntettek ki oklevéllel négy tehetséges fiatal komponistát. A benyújtott kamarazene pályaműveket Weiner Leó kamaranövendékei játszották el a zsüri előtt, amelynek elnöke dr. Hubay Jnő, tagjai: Moravcsik, Koesler, Weiner, Siklós, Kodály, Szabados, Molnár Antal professzorok voltak. Négy pályázó: név szerint Hollósy Kornél, Kókai Rezső, Novák Lajos, Thurzó Nagy Gábor a zsüri döntése alapján egyhangúan kapta meg az állami zeneművészeti oklevelet” [14]. Ez az oklevél állami és hivatalos elismerése volt annak a tevékenységnek, amelyet Hollósy Kornél már addig is és azután folytatott. Zeneszerzői tevékenysége nagyzenekari művekre, színpadi művekre, orgonaművekre, kórusművekre, kamaraművekre, hangszeres szólókra, dalokra, egyaránt kiterjed. Alkotásaival számos díjat nyert. A székesfővárosi zenekar alapításának 10 éves évfordulójára hirdetett nagyzenekari pályázaton „Napáldozat” című nagyzenekari magyaros stílusú svitjével 2. díjat nyert. Számos vokális alkotásával országos pályázatokon első díjat nyert. A Középiskolai Országos Dalosszövetség pályázatán három alkalommal négy kórusművével első díjat nyert. (1925.) Az Országos Magyar Dalosszövetség férfikarai pályázatának nehézműdal csoportja számára írt művével Ady: Fekete hold éjszakája című költeményére ugyancsak első díjat nyert.

1938-ban a helsinki Musiikkeskus Oy zeneműkiadó cég dalainak három füzetét adja ki. A finn—magyar szövegű kiadványnak nagy sikere volt. A helsinki rádióban sokszor kerültek előadásra. 1939-ben a bergamoi Edizioni Musicali Carrara cég belső munkatársa lesz. L'Organista Liturgico című kiadványaiban rendszeresen jelentek meg kompozíciói. E kiadvány előszava közölte munkásságát és rövid életrajzát [15]. „A szerző, aki 1890-ben, október 20-án született Kaposváron, már ismerős a EMC baráti körében, az orgona területén való gyakori együttműködés révén. Kiváló zeneszerző és organista, a miskolci zeneiskola tanára. 1923-tól ugyanebben a városban a filharmónia mestere is, 1930-tól a Szerzők és Kiadók Magyar Nemzeti Bizottságának a tagja, 1931-től a XII. Megyei Énekes Művészbizottság elnöke. Kétszer nyerte el az Állami Kóruspályázat első díját és más díjakat is kiérdemelt zenekari műveivel. Munkásságába tartozik, mintegy száz ének és hangszeres mű, némelyike figyelemre méltó jelentőségű. 1939 óta a Liturgikus Organista tisztelt munkatársai között mintegy 10 művét publikálta. Ennek a Keresztelői Ének bemutatásában —

L'ORGANISTA LITURGICO
Rivista di musica per organo od armonio
 DIRETTORE ARTISTICO
LUIGI PICCHI
 Pubblicazione mensile della
 EDIZIONI · MUSICALI · CARRARA · BERGAMO

PRELUDIO NATALIZIO**Cornelio di Hollòsy**Prof. di composizione e d'organo
alla Scuola Musicale di Miskolc (Ungheria)

Allegretto (♩ = 92)

39

Nº 1.

Laskenut on iltatähti...

Lement a vacsoracsillag...

(Népdal után.)

Kornél Hollósy, Op. 65. Nº 1.

Molto andante, lugubre.

Laulu

1 Las-ke-nut on il ta-täh-ti
 l. Le-ment a va-cso-ra csil-lag.

Ky-lään kau-as kul-ta läh-ti. Kau-an on jo us-ko-ton, us-ko-ton,
 Ba-bám a lö szer-re bal-lag. Az 'hi-tet-len de ré-gen, de ré-gen,

pp cresc.

melyet ő kifejezetten E. M. C. számára írt — összefoglalva adjuk a három tétel magyarázatát.

Ennek a műnek publikálásával számos barátunk kívánságának tettünk eleget azzal, hogy egy ad hoc alkotással rendelkezhetnek az orgonaszolgáltatás számára. Mivel a szerző választása nem lehetett sem szerencsésebb, sem biztosabb, meg vagyunk győződve arról, hogy a szép lapok igen kedvesek lesznek mindenki számára és értékelni tudják mindazok, akik szeretik a jó zenét.”

Hollósy műveit a fővárosban, a magyar rádióban, külföldi városokban: Stuttgart, Helsinki, Monte Ceneri, Lugano, Milano, Sao Paolo, külföldi rádiókban bemutatták. Műveinek jegyzékét zenei szaklapok sorozatban közlik [16]. Zeneszerzői tevékenységének számontartottságát mutatja egy zeneszerzői névjegyzék, ahol a következő neveket olvashatjuk: Antos Kálmán, Ádám Jenő, Bartók Béla, Dohnányi Ernő, Farkas Ferenc, Gárdonyi Zoltán, Hajdú Mihály, Hollósy Kornél, Horusiczky Zoltán, Járdányi Pál, Kadosa Pál, Kodály Zoltán, Kókai Rezső, Kósa György, Lajta László, Ottó Ferenc, Szervánszki Endre, Viski János, Weiner Leó.

Stílusáról sokan, sokféleképpen vallanak. Egyesek szerint: „Komponálási technikájának eszményei Csajkovszki témaformálása és Cesár Frank polifóniája, de a magyar hagyományok ötvözésével.” Orgonakompozícióiról Margittay Sándor, a neves orgonaművész így vall: „Stílusát tekintve a magyaros muzsika romantikus hagyományainak megújítójaként tartják számon.”

„Hollósy Kornél a Hubay Jenő Zeneiskola kitűnő tanára igen sikerült szerzői estet adott az intézet dísztermében. Lírikus alaptermészete a dal világában éli ki magát a legteljesebben. A hangszeres zenében viszont a kamarazene felel meg legjobban gazdagon ömlő invenciójának, biztos formaépítő készségének, és finoman magyar romantikájának. Zenéjében felcsillan a saját gyűjtésű, zamatos zempléni népdalkincs, amelyet természetes színekben hullámozó köntösbe öltöztet, de eredeti dallamaiban is minden üteme szívből fakad. Három dalsorozatát, s két kamarazene kompozícióját hallottuk. A közönség egész este lelkesen ünnepelte a népszerű komponistát, valamint az előadókat” [17]. Egy másik művéről a Találkozás című kantatájáról így írnak: „Szellemes, jól hangzó kompozíció” [18]. „A Zeneművészeti Főiskolán bemutatott kórusa tehetséges szerző műve” [19]. A magyar népdalok 3 füzetének megjelenése alkalmával ez áll: „A szerző a miskolci városi zeneiskolának képzett és ambiciózus tanára, nevét pedig a pedagógiai irodalom terén jól ismerjük. Most megjelent népdal átiratai igazi zeneszerzői hivatottságáról tesznek tanúbizonyságot. Már a legelső „Lement a vacsoracsillag” kezdetű dal megfogja a hallgatót, disztingvált, keresetlen, hangulatos harmonizálásával, mely Kodály hatását tükrözi. Ha utóbb találunk is engedményeket a kiegyensúlyozott harmonizálást illetőleg, azért mégis a magyar dalirodalom komoly nyereségének tekinthetjük Hollósy dalait, és érdeklődéssel várjuk további munkálkodását a népdalfeldolgozások terén” [20].

Az A-dúr vonósnégyesének bemutatása alkalmából ezeket olvashatjuk: „A hangverseny különösebb érdekessége (A Magyar Női Vonósnégyes szereplésén kívül) egy új műnek, Hollósy Kornél: A-dúr vonósnégyesének bemutatása volt. Formás, szép alkotás, amely egyként mutatja szerzőjének tehetségét és tudását.” Ugyanerről a müről a Züricher Zeitung ezt írja: „A magyar női vonósné-

gyes programján tegnap mint újdonságon Hollósy Kornél A-dúr kvartettje állt. Az új zeneművek nagy része az utóbbi időben hadat üzent a romanticizmusnak. Nem így Hollósy. Minden jól összecseng, és a hangok saját áradásukban szólnak. Az előadás lelkiismeretes volt. Előadásukat a hangok buja légysága kísérte, amely ennek ellenére nem érződött dagályosnak, jellemzi ezt az együttest — mindez az örömteli darabnak sokat használt” [21].

1950-ben hivatalosan nyugalomba vonult, de óraadó tanárként ma is dolgozik. A közben naggyá nőtt város nem feledkezett meg egészen róla. 1969-ben Weiner Leó — Hollósy Kornél szerzői esten ismerkedett meg a közben átalakult város zeneszerzői munkásságával. A zenei élet, amelyért évtizedeken át fáradhatatlanul harcolt, még gazdagabbá vált. Városunknak ma már nemcsak zeneiskolája van, hanem zeneiskolái, zeneművészeti szakiskolája és a zeneművészeti főiskola kihelyezett tagozattal is működik. A zenekar, amely a felszabadulás után létrejött, a város támogatásával már nem küzd olyan gondokkal, mint az ő fiatalsága idején. A város zenei életében kifejtett kimagasló tevékenységéért Miskolc megyei jogú város a Reményi-díjjal tüntette ki.

Nagyszámú művei minden bizonnyal megtalálják majd az utat a hallgató-sághoz, és műveiből talán még több is kiadásra kerülhet.

HOLLÓSY KORNÉL NYOMTATÁSBAN MEGJELENT MŰVEI

Kórusművek:

- Feketehold éjszakája. Ady Endre szövegére. Orsz. M. Dalosszöv. kiadványa. Budapest, 1928. (Férfikar.)
- Pásztorlányka, Balázs Győző szövegére. Apolló Zeneműkiadó Vállalat. Budapest, 1928. (Férfikar.)
- Esthajnalhoz. Berzsenyi Dániel szövegére. Ugyanott. (Férfikar.)
- Csöndben. Berzsenyi Dániel szövegére. Ugyanott. 1928. (Férfikar.)
- Riadó. Jakab Ödön szövegére. Középiskolai Dalosszövetség kiadása. Budapest, 1924. (Négyszólamú vegyeskar.)
- Magyar Népdalcsokor
- Somogyszobi temetőbe
- Hallottad-e hírit
- Debrecenben kidobolták
- Lement a vacsoracsillag
- Kutyaszorító csárda
- Betyár nóta, XIX. század második feléből. Apolló Zeneműkiadó Vállalat, 1930.
- Az Esthajnalcsillaghoz Tiszai idill. Ugyanott 1940.
- Magyar népdalok szoprán szóló 3 füzetben. Musikkeshus Oy. Helsinki 1931.
- Budapest, 1931.
- Concento Battesimale Edizioni Musicali Carrara Bergamo Italia.
- L'organista Liturgica. Ugyanott.
- O dulcis Virgo Maria.
- Szuhay Mátyás daljáték K. Papp János szövegére. Kaposvár, 1936.

Az elmaradt falu. K. Papp János szövegére. Kaposvár.

Műveinek jegyzéke:

Színpadai művek:

Nap királya, melodráma	M., 1922. VI. 11.
Szuhai Mátyás, daljáték	M., 1949. V. 12.
Az elmaradt falu K. Papp János szöv. Bertalan éj, zenedráma, B. Szabó Sándor szöv.	Kap., 1934. Kézirat
Aranymadár, mesebalett	Kézirat
Fekete vár, balett, pantomim 3 felv.	Kézirat

Zenekari művek:

Rococo menuette	M., 1924. VI. 7.
Szerenád v. zkr.	M., 1948 III. 20.
Velencei szerenád	M., 1949. VI. 12., 1939.
Nimfák szigetén	Bp., 1929. XII. 8. Bp., Rádió, 1940.
Menuette	Bp., 1936. VIII. 31. Bp., 1929. XII. 8.
Diadalünnep nyitány	Bp., Rádió, 1940. Bp., Rádió, 1941.
Napáldozat	Bp., 1933. IV. 19.
Daljáték szuite I—II.	M., 1949. VI. 12.

Oratorikus művek:

Találkozás kantáta Heine szöv. Női kar, kis zkr. szoprán alt szóló	M., 1922. V. 11. M., 1922. VI. 27. Bp., 1936. III. 31.
A szerelmes tenger kantáta Petőfi szöv. Női kar, nagy zkr. szoprán, alt	M., 1924. VI. 7. M., 1938. Bp., 1934. I. Bp., 1936.
István király motetta. Női kar, nagy zkr. orgona, szoprán szóló	Bp., 1941. M., 1930.
Ave verum, vegyeskar, orgona, zkr. O dulcis, motetta	Gyöngyös, 1962. Berg., 1942.

Orgona:

Choral fantázia és fúga	M., 1939. III. 8. Stuttg., 1940.
Prelúdium	Gyöngyös, 1949. VI. 22.

Bemutatásra került:

Concento Battesimale	Gyöngyös, 1949. VI. 22.
Scherzo	M., 1933. II. 25.
	M., 1950. II. 8.
Esti dal	M., 1930. III. 2.
	M., 1939. III. 8.
	M., 1969. V. 5.
Orgona svit	M., 1939. III. 8.
Fantázia és fúga	M., 1941. III. 5.
Adagietto és vzkr.	M., 1935. IV. 11.
Finale di concerto	Bp., Rádió, 1950.
Ingrederere in templum Dei	Bp., Rádió, 1950.
Marcia nuziale	M., 1927.
Rondo impromptu	M., 1929.
A reményhez orgona fantázia	M., 1930.
Mozaikok	M., 1938.

Kamarazeneművek:

Vonósnégyes, a-moll	M., 1925. II. 8.
Vonósnégyes, A-dúr	Bp., 1927. X. 23.
	Zürich, 1927.
	Bruxelles, 1927.
Zongora ötös, f-moll	M., 1930. IV. 9.
	M., 1969. V. 5.
Vonóstrió, f-moll	M., 1924.
Vonós-fóvós sextet	M., 1926.
	M., 1936.
Zongoratrió	M., 1937.
Berceuse e serenata ütőhangszerre	M., 1968. III. 20.

Zongoraművek:

Miniatúr rapszódia	M., 1950. VI. 20.
Hej, letörött a gally	M., 1949. VI. 12.
Caleidoscop	Bp., 1936.
Koncertváltozatok	M., 1949.
Scherzando	M., 1949.
Hat zongoradarab	M., 1949.
As-dúr impromptu	M., 1967. II. 13.
Csillámpala	M., 1967. VI. 12.
Szonáta	M., 1936.
8 darab az ifjúságnak	

Hegedűművek:

Hegedű, zongora suite
Bp., 1921.
Bp., 1940.
M., 1940.

Gordonkaművek:

Händel-variációk
Bp., 1942.
M., 1929.
Rapszódia
M., 1939.
Bp., 1930.
Bp., 1942.
Szerenád és melódia
Bp., 1942.
Négy magyar népdal-feldolgozás
M. 1940.
Pécs, 1940.

Dalok:

Mikes
M., 1926. XI. 25.
Bp., Rádió, 1942.

Az élet álom
Rózsabimbóhoz
Csók és könny
Tiszatáján
A csillagos éjben
Régi dal
A testvérhez
Magyar visszhang
M., 1936. II. 4.
Régi magyar dalok
Kap., 1928.
Lement a vacsoracsillag
M., 1930. III. 2.
Hej, Violám
Hej csicsegő kismadár
M., 1969. V. 5.
Gül baba virágai
Bp., Rádió, 1940.
Csokonai dalok
Búzaszem
Magyar fecskék
Milánó, 1930.
Sao P., 1940.
Lugano, 1940.
Monte Cen. 1940.
Kassa, 1938.

Alkony

Bokrétás cseresznyefa
M., 1928.
9 magyar dal
Hels., 1939.

Rövidítések:

M. = Miskolc
Bp. = Budapest
Kap. = Kaposvár
Berg. = Bergamo

Stuttg. = Stuttgart
Sao P. = Sao Paolo
Monte Cen. = Monte Ceneri
Hels. = Helsinki

J E G Y Z E T E K

- [1] *Hollósy Kornélról* szóló irodalom: Zenei Lexikon, II. 213.; *Élő magyar zeneszerzők*. Zene, XXV (1944) 10. szám; *Erdélyi Lászlóné: Miskolci zenei arcképek*. Borsodi Szemle, III (1959) 6. szám, 34—36.
- [1/a] *Koller Ferenc* (szerk.): *Emlékkönyv A Miskolci Városi Hubay Jenő Zeneiskola 25. éves fenállása és új palotájának felavatása ünnepére*.
- [2] *Hollósy Kornél: A hangjeggyírás és olvasás elemei*. Ferenczi Béla kiadása, Miskolc, 1927.; 1943.
- [3] *Hollósy: Solfegio kézirata*.
- [4] *Hollósy: Modulációtan, Harmonizálástan, Konstruktív zeneelmélet*. Kéziratban.
- [5] *Magyarság*: 1926. II. 20. Budapest.
- [6] *Magyar Zenei Szemle*, 1943. III. október.
- [7] *Reggeli Hírlap*, 1924. január 22. A Miskolci Filharmóniai Társaság vonószekari matinéjáról. Miskolc.
- [8] *Vö*: 168. oldal.
- [9] *Uo.*
- [10] *Ellenzék*, 1908. április 16. Miskolc.
- [11] *Reggeli Hírlap*, 1923. február 16. Miskolc.
- [12] *Miskolci Napló*, 1923. február 17.
- [13] *Miskolci Napló*, 1925. október 20.
- [14] *Magyarság*: 1925. október 24. Budapest.
- [15] *Edizioni Musicali Carrara Bergamo* — Italia, 1942. XX. L'Autore, nato il 20 Ottobre 1890 a Kaposvár, e già noto agli Amici delle E. M. C. per la sua frequente collaborazione nel ramo organistico. Compositore di valore e concertista d'organo, è professore alla Scuola Musicale di Miskolc. Dal 1923 è anche Maestro della Filarmonica nella stessa città; del 1930 è Membro della Commissione Nazionale Ungherese fra Autori ed Editori; dal 1931 presiede la Commissione artistica per i Cantanti di quel XII Dipartimento; si acquistò due volte il primo premio al Concorso per i Cori dello Stato e altri premi si meritò con produzioni orchestrali. Al suo attivo ha circa un centinaio di composizioni vocali e strumentali, e parecchie di notevole importanza. Dal 1939 è fra i più distinti collaboratori de L'ORGANISTA LITURGICO, il quale ha pubblicato finora una decina di sue composizioni. Nel presentare questo CONCENTO BATTESIMALE, da lui espressamente composto per le E. M. C. diamo in forma sintetica la illustrazione dei tre tempi che lo costituiscono.
- [16] *Magyar Zene*, 1942. II. augusztus, szeptember, októberi szám. 1943. III
- [17] *A Zene*, 1936. március 1. Budapest.
- [18] *Magyarság*. 1930. április 1. Budapest.
- [19] *Budapesti Hírlap*, 1936. április 1.
- [20] *Muzsika*, 1930. február 4.
- [21] *Újság*, 1927. október 23. Budapest.
Züricher Zeitung (23. X. 1927.) Aus das Programm des Ung. Damen-Sreichquartetts stand gestern als Novität das A-Dur Quartett von Kornél Hollósy Die Mehrzahl der Neutöner hat in letzter Zeit eine Kampfstellung gegen den Romantizismus bezogen. Nicht so Hollósy Alles Klingt gut und sonnt sich am eigenen Fluten der Töne. Die Aufführung war gewissenhaft. Das üppig weiche der Darlegung, de es jedoch auch an Fülle nicht gebricht — ein charakteristisches Merkmal dieses Ensembles kam dem freudingsimlichen Stück sehr zustatten.

Aus dem Musikleben von Miskolc

Die Studie berichtet über das Leben und die Tätigkeit des 80-jährigen, mit dem Staatlichen Künstlerdiplom ausgezeichneten Komponisten *Kornél Hollósy*, der auf der Musikakademie Schüler János Koeslers, Weiners und Kodálys war. Seit 1918 lebt er in Miskolc. Er ist der Autor mehrerer theoretischer Werke: *A hangjegyírás és -olvasás elemei* (Anfangsgründe des Notenschreibens und -lesens), *Modulációtan* (Modulationslehre), *Harmonizálástan* (Wohlklanglehre) und von zahlreichen Artikeln und Studien. Seine verdienstvolle pädagogische Tätigkeit ist allgemein anerkannt. Zahlreiche seiner Orchester- und Chorwerke wurden bei musikalischen Landeswettbewerben mit Preisen ausgezeichnet.

Eine Reihe seiner Orgelkompositionen erschien bei Edizione Musicali Carrara Bergamo-Italia; ein Liederzyklus bei Musiikkikeskus Oy-Helsinki. Seine Chor-, Orchester-, Orgel- und Kammermusikwerke wurden in Budapest und Miskolc, aber auch in anderen ungarischen und ausländischen Städten, wie: Mailand, Bergamo, Lugano, Helsinki, usw. aufgeführt, vom ungarischen und von ausländischen Rundfunksendern ausgestrahlt.

1969 wurde *K. Hollósy* von der Stadt Miskolc für seine Verdienste um das musikalische Leben der Stadt mit dem Reményi-Preis geehrt.

Parallel mit der musikalischen Tätigkeit *Hollósys* schildert verf. auch die musikalische Entwicklung von Miskolc.

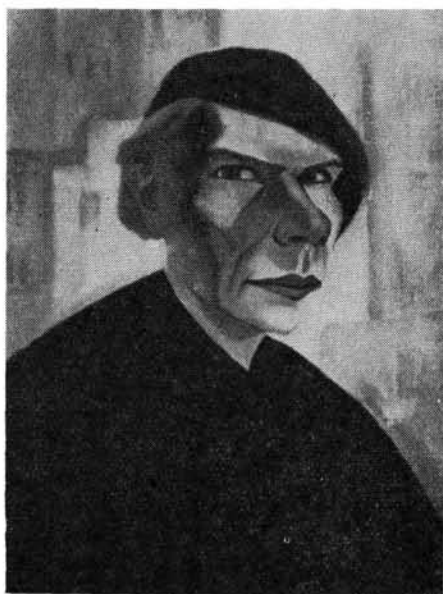
I. V. ZALÁN

Sassy Attila — 1880—1967

Elhunyt a magyar művészvilág magas kort megért, örökvidám művészegyénisége, Sassy Attila (művésznevén Aiglon). Miskolcon született 1880. október 17-én. A Sassy-család jelentős szerepet töltött be városunk életében. Apja, a fiatal Sassy Árpád egy időben Táncsics Mihállyal szerkesztette a szocialista elveket valló Aranytrombitát, s néhány írásáért egyévi államfogházra is ítélték. Később hivatalt vállalt Miskolcon. Két fia, Attila és Csaba neve ma is ismerős az idősebb generáció előtt. Sassy Csaba ízig-vérig miskolci „28-as” volt, jótollú író, költő, lapszerkesztő, akinek több versét is megzenésítették.

I. kép. Sassy Attila: Önarckép

Sassy Attila festőnek készült, s Ferenczy Károly magániskolájában tanulta a művészet alapjait századunk elején. Mint minden kezdő, megjárta Párizst, Münchent, Nagybányát. Párizsban Anton Azbe művésziskolájában tanult, s barátaival — köztük az ugyancsak festő Gulácsy Lajossal — sokat megfordult Kati Kobus művészkocsmájában, ahol sokszor pénz helyett kép-

pel fizettek a fiatal művészek. Az egész kocsmá tele volt emlékrájzokkal és karikatúrákkal, a falakat Franz Stuck, Böcklin, Lenbach és Kaulbach képei borították. Igazi bohémként éltek a ritkán eladott képekből, s az otthonról küldött zsebpénzekből, s nemegyszer előfordult, hogy több napos koplalással kellett várakozni a hazai segítségre. Mindemellett első sikerei Párizshoz kapcsolódnak, itteni kis kiállítását siker koronázta.

Mint a legtöbb kezdő művész, a naturalizmussal kezdte, s mintegy hét-évtizedes művészi pályája alatt igen sok stílussal próbálkozott, kereste azt a formát, amiben magát a legjobban kifejezhette.

Neve a század elején az *Ópiumálmok* című tollrajzával vált ismertté. A 9 lapból álló füzethez Rónai Mihály írt előszót, s a 300 példányban megjelent munka országos hírnevet hozott alkotójának. Műveivel a kritikusok sokat foglalkoztak, de felfigyelnek rá író barátai is; Csáth Géza 11 oldalt szentelt neki a Nyugatban (1910), s erről ír kritikát Cserna Andor a Kelet Népeben (1910. 3—4. sz.), valamint Gidorszky Pál, Harsányi Kálmán és mások. A kritikusok képein még Beardsley, vagy Bayris hatásait keresik, noha minden hasonlóság mellett ezek már jellegzetes Sassy-képek. A képek főalakjai erős keleti hatást mutatnak, s a főalakot igen sok részletből, pontokból, körökből komponált mellékalakok, térelemek veszik körül. A képeket bravúrosan rajzolja, a korabeli kritikusok szerint „halálos biztonsággal” vezeti vonalait. Szecessziós vonalvezetése ma már talán szokatlan, bár újabban kezdik ezt a stílust ismét becsülni. Az *Ópiumálmok* később, 1918-ban második kiadásban is megjelenik, de ma már természetesen ez is ritkaságnak számít a művészetkedvelők között.

Az *Ópiumálmok* témái később feltűnnek ex librisein is. Ennek a kisgrafikai műfajnak egyébként kiváló századeleji művelője. Ex libriseinek a számát a tízes években is már több mint kétszázra becsülik, de készített könyvjelzőket még az 1950-es években is. Sassy ex libris művészetének elindulása Kaffka Margit-hoz fűződő barátságával kapcsolatos. Ő illusztrálja elsőnek Kaffka 1906-ban megjelent verseskötetét, s az író nő színes pasztellképe mellett már az első oldalon feltűnik egy rajz, mely később ex libris lesz. Ex libriseit határainkon túl is keresik a gyűjtők, szép számmal van belőle a Tarnowban élő hazánkfiának, Lippóczy Norbertnek is, de néhány ritka példány a szerencsi helytörténeti múzeumban is található.

Sassy Attila első párizsi bemutatkozásáról nem sokat tudunk, itthoni első bemutatkozása a miskolci festők tárlatán 1905-ben igen eredményes, Kaffka Margit a fiatal művész képeit igen meleg sorokkal méltatja (Ellenzék 1905. dec. 19.). A budapesti Művészházban 1910-ben tartott kiállítása is sikert hozott számára, s később sűrűn jelentkezik csoportos és önálló kiállításokon. Műveivel találkozunk 1911-, 1912-, 1913-ban a Művészházban, 1913-ban Ungvárott, 1914-ben Miskolcon, 1915-ben a pesti Szent György Céhben, 1917—18-ban a Szépművészeti Múzeumban, 1918—19-ben a Múcsarnokban és a Nemzeti Szalonban. Majd néhány évi szünet után 1923-ban ismét a Nemzeti Szalonban és a Múcsarnokban, 1926-ban Pesterzsébeten találkozunk érdekes képeivel, grafikáival. Pesterzsébeten 1931-ben műteremkiállítása volt, a következő évben ismét a Nemzeti Szalonban láthatjuk képeit; 1930-ban és 1934-ben szülővárosában szerepelt. Ugyancsak 1934-ben gyűjteményes kiállítása

volt a Fränkel Szalonban, s utolsó kiállítása 1943-ban az Alkotás Művész-házban. Közös kiállítása volt egy alkalommal Debrecenben művészbárátjával, Medgyessy Ferencsel, akinek arcképét még közös párizsi barátkozásuk alatt megfestette.

Sassy kiállításait már kezdő korában is szép siker koronázza. 1913-ban Krisztus levétele című alkotásáért Lánczy Leó díjban részesült, 1917-ben Salome című festményét veszik meg. Valamennyi kiállítását a sajtó szépen méltatja, s szép számmal veszik meg képeit magányosok és intézmények is. Egyik aktját például Debrecen városa vásárolja meg, de szülővárosa is támogatja vásárlással.

Első önálló kiállítását 1910-ben, szülővárosában nagy érdeklődéssel fogadták. A Lévy József Közművelődési és Múzeum Egyesület rendezte a kiállítás ünnepélyes megnyitását, amelyen Ady, Komjáthy verseit szavalták a Miskolci Nemzeti Színház művészeti. Bemutatott több mint száz munkáját megtekintették a miskolci művészek, tanárok, diákok és a művészet iránt érdeklődő különféle foglalkozásúak. Aiglon Miskolcra mindig szívesen jön haza, hiszen szülővárosához nemcsak rokoni szálak fűzik, hanem igen mélyen rejtőző gyermekkori élmények. A tapolcai táj sokszor megelevenedik vásznain, tájképeinek legjava innen származik. Megfesti a Kómázsát, egykori présházukat, a tapolcai erdőt, amelyhez igen sok fiatalkori élménye kapcsolódik. Tapolcán ugyanis volt a Sassy családnak egy kis szőlője, présházzal. Fiatal korában ő sokat járt ki ide pihenni, alkotni. Kedvenc időtöltése volt a vadászat, öreg vincellérjükkal Lakatos bácsival a leghíresebb vadászok közé tartozott. Mindig büszke volt céllovó képességeire, s a céllovést még a század elején budapesti Mária utcai műtermes lakásában is gyakorolta. Az az adoma élt róla, hogy a céltábla állandóan ki volt függesztve az ajtajára, s a gyanútlan látogatók riadtan menekültek, amikor lövéseit hallották. Maga mesélte, hogy volt egy hatlövetű browningja, s unalmában azzal gyakorolt. A Mária u. 11. számú házzal szemben levő emeletes ház gipsz rozettáit szemelte ki célpontul, s szinte valamennyit kilyukasztotta.

Az apai örökségből egy kis házat vett magának Pesterzsébeten, s 10 évig itt lakott, de ezt a tájat nem tudta megszeretni. Később közös műterme volt az Ilona-lépcsőnél Medgyessy Ferencsel, majd később az Alkotás u. 31-ben, az Orlay utcában, Abonyi utcában, Mária utcában, Nádor utcában, s végül élete utolsó szakaszában ismét a Mária utcában lakott.

Igazi bohém volt, aki az életet a maga bonyolultságában szerette. Apró kis termete nemcsak baráti társaságban tűnt fel, hanem a képein is. Híres grafikus volt, de inkább festőnek tartotta magát, karikatúrákat rajzolt, sőt szobrászkodott is. Néhány megmaradt kis szobrocskája azt mutatja, hogy ezen a területen is sokra vihette volna. Igen sok művész, író, tudós barátja volt. Az írók közül Kaffka Margit, Csáth Géza, Ambrózy Ágoston, Harsányi Kálmán, Gábor Andor, Rónai Mihály nevét említhetjük. Irodalmi érdekesség, hogy Kaffka Margit írt egy verset neki Hu-Ro-Ki címmel, Csáth Géza pedig nemcsak az Ópiumálmokat méltatta, hanem hasonló címmel elbeszélést is írt Sassy Attilának. Csáth Géza Hamvazószerda című színművének témáját állítólag Sassy életéből vette, s a művészt Törzs Jenő személyesítette meg. Szinte valamennyi színművész barátjáról készített karikatúrát, így Hegedűs-

2. kép. Törzs Jenő karikatúrája

3. kép. Ex libris Julii de Vizkelety, 1954

ről, Somlayról, Rózsahegyiről, Kiss Ferencről, Törzs Jenőről, Góthról, Rajnairól, Ódryról, de érdekes karikatúrái maradtak meg orvos és egyéb barátairól is.

Készített olajképeket, szénrajzokat, tusrajzokat, temperákat, pasztellképeket. Témái változatosak. Legszívesebben aktokat rajzolt, festett, de készített portrékat, tájképeket, csendéleteket, biblikus táblaképeket is. Igen érdekesek szimbolikus képei a *Forradalom*, az *Ezt akarjátok?* a *Lázadók*, a *Szellem forradalma*, az *Áhitat*. Néhány képe jól tükrözi a paraszti élet egyszerűségét; a *Garabonc*, a *Vihar*, *Betlehem*, *Hazatérők*, *Pásztorcsalád*, *Legenda* képei nagyrészt a 40-es években készültek, de vonalaikban, színeikben ma is lenyűgöző hatást keltenek. Szívesen festett önarcképet is, ezeken enyhe öngúnnyal ábrázolta magát. Foglalkoztatták az emberiség nagy kérdései, a háború és a béke, s ezeket a problémákat szimbolikus képein örököztette meg.

Sassy Attila nemcsak az ecsetet, a tollat is jól kezelte, a századeleji miskolci lapokban sok érdekes kis írását találjuk. Szívesen tréfálta meg barátait rögtönzött bökversekkel, szimbolikus költeményeinek nagy részét azonban íróasztalának szánta. Írt művészeti vonatkozású cikkeket is; foglalkoztatta egy művészkataszter (az államilag támogatott művészetpolitika), a művészi alkotás esztétikai problémája stb.

Életében igen sokat alkotott, az alkotásban gyönyörűségét lelte. Csak legjobb barátai tudják, hogy igen értékes és művészi borcímke-rajzokat is készített, amiért minden évben cserébe jó hegyaljai bort kapott.

Aiglon 1943-ban szerepelt utoljára a nyilvánosság előtt. Egykori pályatársainak nagyrésze már kidőlt a sorból, ő egyedül élt a Mária utcai műter-

mes lakásában. 1963-ban a miskolci múzeumnak 37 festményét ajándékozta, de a múzeum őrzi legjelentősebb ex libriseit, karikatúráit is. Valahányszor barátai meglátogatták — s késő öregkorában engem is kitüntetett barátságával — nem engedte el őket üres kézzel, tetszésük szerint válogathattak az ajándéknak szánt festmények, szénrajzok, pasztellek között.

Sassy Attiláról, műveiről majdnem hétvéztizedes művészi pályája alatt közel félezer méltatás, cikk jelent meg, a vele foglalkozó kritikusok száma több mint hetven. Műveinek számát megközelítőleg sem tudjuk. Pedig munkásságát — mint sok másét — csak most, halála után kezdik ismét felfedezni, bár az eddig megjelent méltatások, akárcsak cikkünk, nem lépnek fel a teljesség igényével. Kevés embernek adatott meg az, ami neki, teljes szellemi frissességgel, utolsó percig dolgozott. 1967. októberében hunyt el Budapesten.

Közel hétvéztizedes művészi pályája alatt sokféle művészeti stílussal megpróbálkozott, de művészetének középpontjába mindig az embert állította. Sajátos művészetét még ezután kell méltóan feldolgozni, életművét pedig egy átfogó kiállításon bemutatni.

BODGÁL FERENC

Attila Sassy

Verfasser befaßt sich mit einer aus Miskolc stammenden beachtungswürdigen Künstler-Persönlichkeit. Attila Sassy wurde am 17. Oktober 1880 in Miskolc als Sohn einer alteingesessenen Familie geboren und absolvierte seine künstlerischen Studien in Pest, Paris, München und in Nagybánya. Zu Beginn des Jahrhunderts nahm er in Paris den Künstlernamen „Aiglon“ an, den er zeit seines Lebens beibehielt.

1909 erregte er mit seinen Federzeichnungen „Opiumträume“ allgemeines Aufsehen. 1918 wurde dieses Werk erneut herausgegeben. Seine erste Ausstellung fand in Paris statt. In Budapest nahm er an 18 Ausstellungen teil. In seiner Geburtsstadt Miskolc wurden seine gesammelten Werke zweimal zur Schau gestellt. Außerdem waren seine Arbeiten auch in Ungvár und Debrecen zu sehen. Er war ein namhafter Graphiker, seine Exlibrisse kennzeichnet eine ganz eigenartige sezessionistische Linienführung. Zahlreiche Dichter, Schriftsteller, Schauspieler und Künstler waren seine besten Freunde. Er illustrierte auch einen Gedichtband von Margit Kaffka, einer der hervorragendsten ungarischen Schriftstellerinnen des beginnenden Jahrhunderts. Er versuchte sich in verschiedenen Kunststilen, dem Sezessionismus, Expressionismus, Symbolismus. Seine erotischen Gemälde und Zeichnungen sind berühmt. Außerdem machte er vortreffliche Karikaturen und schrieb auch kunstkritische Artikel. Er malte zahlreiche Tafelbilder, Porträts, Stilleben, und auch Landschaftsbilder. Einen bedeutenden Teil seiner Werke schenkte er dem Herman Ottó Museum von Miskolc. Viele seiner wertvollen Gemälde und Zeichnungen befinden sich im Besitz seiner Freunde, Verwandten und auch von Museen.

Nach einer beinahe sieben Jahrzehnte langen künstlerischen Laufbahn starb A. Sassy im Oktober 1967 in Budapest. Eine umfassende, detaillierte Biographie des Künstlers liegt noch nicht vor. Auch eine retrospektive Schau seines Lebenswerkes würde zahlreiche Besucher anziehen.

FERENC BODGÁL

A néprajzi érdeklődés szélesedése Miskolcon és Borsodban 1844-től az első világháborúig

A nép élete, a népköltészet iránti tudatos érdeklődés kezdete a XVIII. század végére tehető. A nyelvújítás nagy harcaiban, majd a XIX. század első harmadának politikai küzdelmeiben egyre nagyobb szerepet kap a népnyelv, népdal is. Nem véletlen, hogy ezek gyűjtésére ekkor jelennek meg az első felhívások. Különböző néprajzi adatokat a XVIII. század közepe táján írt miskolci Tudóskönyvben is találunk, s XVIII—XIX. századi népdalokat őrzött meg számunkra egy múlt század végén előkerült kéziratos gyűjtemény is. Szeredy János, Miskolc város történetírója 1889-ben egy olyan, 250 lapos kézirat birtokába jutott, amely 215 verset, közöttük sok népdalt tartalmazott. A kézirat 1728-tól 1840-ig íródott. Az anyagot a debreceni ref. főiskola diákjai gyűjtötték össze, közülük mintegy húsznak a nevét is ismerjük. Sajnos, a művet csak Szeredy rövid közléséből ismerjük, a kézirat azóta elkallódott, s így erről a jelentős gyűjteményről keveset tudunk [1].

Sok eredeti népdalt tartalmaz a Miskolci Melodiárium is, és az „egynéhány reptiben öszvehánt Nóták Miskolczon 823-ban 4-ben” címet viselő kéziratgyűjtemény ismeretlen írója az akkori népdalok legszebbjeiből örökölt meg számunkra [2].

Hogy kik voltak az első XIX. századi gyűjtők, pontosan nem tudjuk. Úgy gondolom, a miskolci, borsodi literátusok, diákok, papok. A szépért, jóért, haladásért lelkesedő „Major utczai Tudós Társaság” tagjai azok, akik elsőnek jegyznek le népdalokat, meséket, s küldenek belőle Erdélyi Jánosnak a készülő, s 1846—1848-ban megjelent Népdalok és mondák I—III. kötetéhez. Szűcs Sámuel, Szűcs Miklós, Vadnay Miksa és mások a Jelenkort, Figyelmezőt és egyéb folyóiratokat és hírlapokat olvasva, a szellemi mozgalmakban részt véve kapnak ösztönzést a népi kultúra anyagának lejegyzésére. Anélkül, hogy teljességében ismernék a tudatos néprajzi gyűjtés kezdetének valamennyi okát, egy korai, 1844-ből származó, a borsodi népszokások gyűjtésére buzdító felhívással kell foglalkoznunk.

Szeredy Borsodi népszokások c. közlésének bevezetőjében 1844-ben a következőket írja:

„Nyelv, öltözet, dal, táncz, régi szokások' s mondák teszik a' nemzeti életet; azok emlékeztetik vissza a' népet eredetére 's elődeire, 's szerettetik mintegy magába. A' melly nép elhagyta nyelvét, megunta öltözetét, örömben s szomorúságában nemzeti dalai helyett idegeneket zengedeztet, kedvett idegen táncz által fejezi ki, szokásait idegenekkel cseréli föl, regéit, 's mondáit elfeledi — azon népnek ütött végórája, ez nemzet sohasem lesz, 's ha felmarad is, nép vagy néptömeg lesz nemzetiség nélkül. Korcs, csira az illy

népnek neve, 's a' történet azt jegyzi fel róla könyvébe, mikép nem volt ar-ra méltó, hogy helyet foglaljon a' nemzetek sorában.

Minél inkább ragaszkodik a' nép nyelvéhez, öltözetéhez, dalaihoz, tánczaihoz 's szokásaihoz, annál erősebben áll benne a' lélek, annál nagyobb jövőndő áll előtte. A zsidó nép el van széledve az egész világon; de vas megátalkodottsággal ragaszkodván vallásához 's szokásaihoz, élete mind e mai napig felmaradt — reménye pedig csak a' holtnak nincs. A' cigány minden országban megtartotta nemzeti jellemét 's nyelvét.

A' köznép, az annyiszor megvetett 's kigúnyolt köznép legerősebben ragaszkodik mindahhoz a' mi nemzeti. Míg a' felsőbb osztályok, mellyek pedig csaknem kirekesztőleg viselik a' hon javait, minden nemzetiséget levetkeznek, 's a' külföld bodor tollaival cifrítják fel magokat; a' nép, melly pedig csak a' terhet emeli, csak a' fát ülteti, míg a' gyümölcsöt más szedi le, az marad, a' mi volt: feltartója a' nyelvnek, öltözetnek, dalnak, táncznak, régi szokásoknak, mondáknak, 's így feltartója a' nemzeti életnek, nemzeti-ségnek. Hányszor nem enyészett volna már el a' magyar, ha a' föld népe a' nagyokkal, gazdagokkal lépést tart az elfajulásban? Hányszor nem éri végromlás a' hazát, ha a' nép, mellynek pedig nem sok veszteni valója volt, a' nagyok példája szerint, kik pedig mindent veszhetnek, elvonja magát a' hon védelmétől, 's dorbézolásban, vadászásban tölti a' drága, ha egyszer el volt szalasztva, soha vissza nem hozható időt?

A' nép tömegben véve, tisztá, erőteljes, mint a' teremtő kezéből kikerült első ember, nem rontotta azt meg az elfinomult társalgás mételye, a' tettetés, törzsonkodás nem éktelenítette el rajta isten képét. A' nép, mint nép, magában sohasem romlik meg, a' felsőbb osztályokban dühöngő nyavalya veszélyes ragálya csak századok múlva harapódzik el közte. Valamennyi szokása van, mind erkölcsi alapon nyugszik, mind intést s tanulságot foglal magában; valamennyi példabeszéde csak van, mind egy-egy örök igazság, mellyet az idők hosszú sora őrlött ki.

A népszokásokat minden nemzetnek különös érdekeiben áll ápolni 's ha valamelyiket az érzelő álhumanitás 's műveltség nem a kor szelleméhez illőnek mondaná is, feltartásán igyekezni. Nemcsak azért kell pedig feltartani, hogy az úgy nevezett műveltebb rész látásán vagy olvasásán ne vessen, vagy magát néhány perczig mulassa; hanem mélyebben feneklő okoknál fogva.

Miből ismeri a törvényhozó, nevelő a' népet, hanemha szokásaiból? A' más nyelvből fordított törvény 's nevelési könyv, melly a' nép természetét legkevésbé sem veszi tekintetbe, lehet-e üdvös eredményű? A' fordított törvénynek nem az-e a sorsa, hogy sem az nem tartja meg, ki hozta, vagy fordította, sem az, kinek hozták? Fordított, 's nép természetéhez nem alkalmazott nevelési könyv szerint nevelni, oktatni a' népet, nem a' legégrekiáltóbb idővesztés 's erkölcsi kánpad-e? Jaj azon népnek, melly a' törvényt vallásos tiszteletben nem tartja 's fonáksága miatt abban nem tarthatja; — jaj annak is, melly az iskolát azon tanulsággal hagyja el, hogy akármit hasznosabb tenni, mint iskolába járni. Illy felfordultságok csak a' nép természetének 's gondolkodásmódjának tekintetbe nem vételéből származnak.

Mindazt hát, a' mi népi 's nemzeti, ha még oly csekélységnek látszó is,

fel kell tartani, 's ha kissé durvább volna, inkább szelídíteni; mert minden egyes szokás elhagyásával annyi lépéssel közelít a nemzet az elkorcsosodáshoz 's elaljasodáshoz, annyi esztendővel közelít a' sírhoz.

Csak népi, csak nemzeti legyen hát a' költő érzelme, hagyjuk mi a' cosmopolitizmust német szomszédainknak; csak a' nép életéből fakadjon minden dal, minden dráma, szóval minden szellemi mű, hogy forrásától örökre feltartó nedvet kapjon, 's örökkön örökké felmaradjon. Csak a' nép szívéhez szóljunk, csak a' nép érzelmeinek legyünk tolmácsai, mindjárt megszűnik irodalmunk meddősege, mindjárt megszűnik a' részvétlenség miatti panasz: Mert abban, a' mi a' népelet forrásaiból fakad, van élet, van erő, s a' hol élet, erő van, ott nem volna cselekedet? Mert a' nép örömet adjá azért pénzét, a' mi belőle származik, és ismét bele foly vissza.

Illy képek lebegvén lelkem előtt, Borsodból néhány népszokást közlök, remélvén, hogy mások is szülőföldjükről 's annak tájékáról néhányat szinte közlendenek. Így a' népszokások megismeréséből a' pillanatnyi mulatságon kívül maradandóbb erkölcsi hasznunk is lesz" [3].

Szeredy felhívása lényegében tehát a következőket tartalmazza:

1. A népszokásokhoz legerősebben a „köznép”, tehát a paraszti munkával foglalkozó jobbágyok, kisnemesek és céhes kézművesek stb. ragaszkodnak.

2. A népszokásoknak erkölcsi alapjuk van, s mindegyik tanulsággal is szolgál.

3. A népszokásokat, dalokat stb. minden nemzetnek ápolnia kell, mert a népet ezekből lehet megismerni.

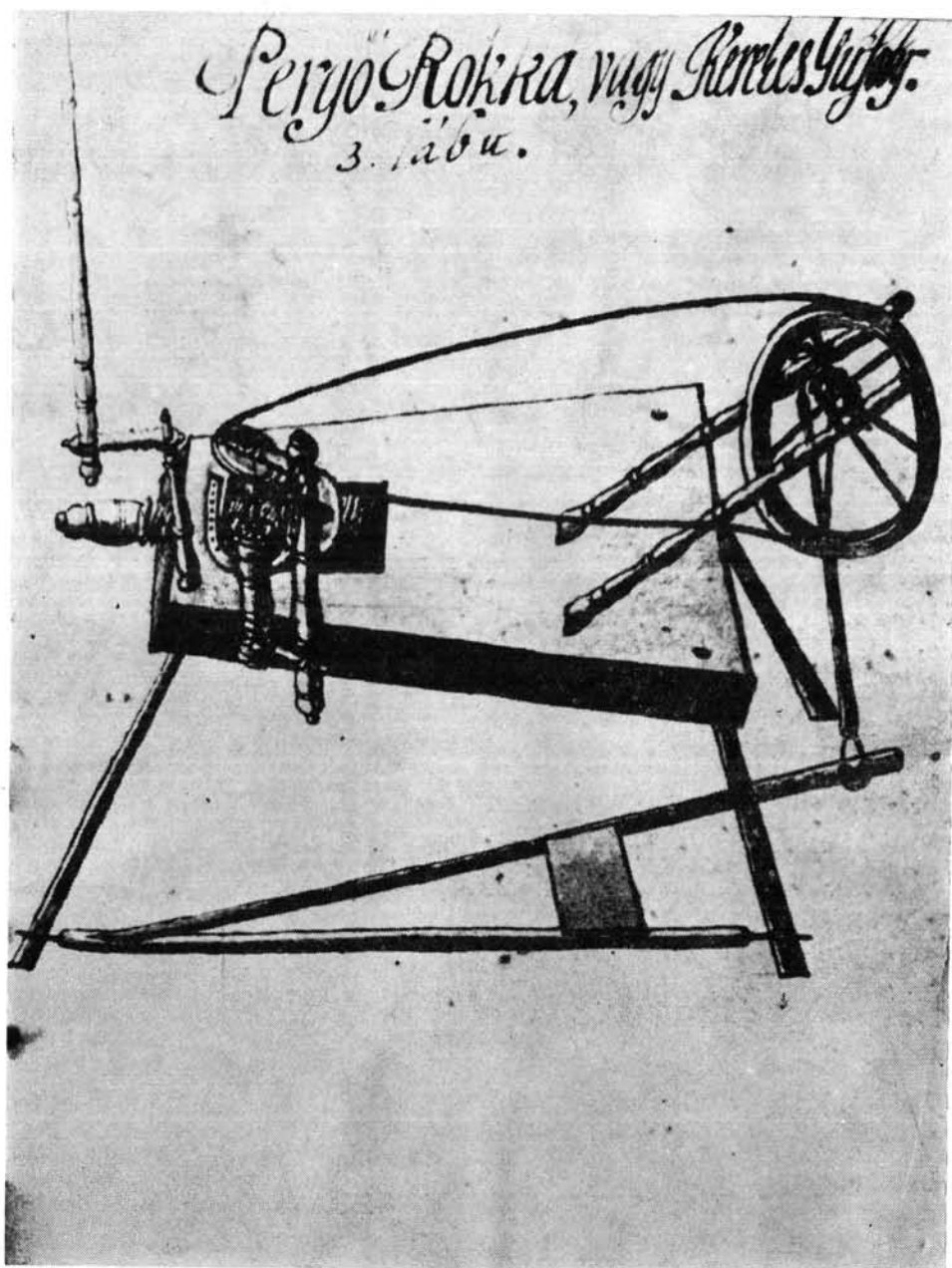
4. Az irodalom, költészet a népből vegye a témáját és a népnek szóljon.

5. Közlése után reméli, hogy szülőföldjükről mások is hasonló szokásokat fognak közölni.

Bevezetése után 1. Lakadalmi szokások Miskolcz tájékán s a kakasnyakvágás Miskolczon, 2. Gúnárnyak-szakítás Miskolczon, 3. Czéhláda hordás Miskolczon, 4. Gergelyjárás — szokásait közli. Ezekből csak egy példával szeretném munkásságát bemutatni:

„Mikor az atya, vagy czéhmester változott, Miskolczon nagy pompával szokták a czéh ládáját az új atya, vagy czéhmester házához vinni. Már jókor reggel elkezdődött a pattogás, a kurjongatás és mindenféle csörgő eszközök használata. Az illető mesterlegények különféle alakoknak voltak felöltözve. Sok közülük falovon ült, de amely természetesen csak akkor vágatott, ha a legény maga is ugrott, vágatott. A láda pántlikával, virágkoszorúval, s más egyéb czifrasággal, a czéh címerével és az illető szerszámokkal fel volt ékesítve. A nevezetesebb utcákon meghordozták a ládát, a főbb tisztviselőket útba ejtették, s megköszöntötték. Az utcán sokhelyen megálltak, táncoltak a czéh ládája előtt, ittak a város és a czéh egészségére. A pohárköszöntés mindig verssel szokott történni.

A czéhláda vivése iszonyú pajkossággal, dévajssággal ment végbe, de ami botrányba mégsem fajult soha. Legkicsapongóbbak voltak a varga és a csizmadia legények. A mesterlegények ez alkalomra — mely mindig télben szokott történni — a csikorgó hideg daczára is igen nyáriasan voltak öltözve, és emiatt a sok fel és alá csavargás, s átfázás következtében többen vagy ve-

1. kép. Pergő rokka vagy kerekes guzsaly ábrázolása a Miskolci Tudóskönyvben, 1760 körül (Miskolci Állami Levéltár)

szedelmes betegségbe estek, vagy meg is haltak; ezért a czéh jónak látta ezt a szokást megszüntetni.

A szokás azon örök igazságot akarta visszatükrözni, hogy minden felsőbbbségi hatalom közmegegyezés és választás által adatik, hogy senki sem teheti magát parancsolóvá önkarattal" [4].

Az első kérdés, ki volt Szeredy, aki még Erdélyi János alapvető háromkötetes munkájának megjelenése előtt elméletileg is igyekszik megalapozni a népszokásgyűjtés fontosságát. Jó megfigyelő, s Miskolc népéletének alapos ismerője.

A kérdésre nem könnyű választ adni. Tudomásom szerint eddig Szeredy személyével senki sem foglalkozott, neve hiányzik az irodalmi és szaklexikonok, illetve tudománytörténeti művekből. Szeredy nevét, munkásságát 10 évvel ezelőtt, 1958-ban fedeztem föl. Természetes, hogy nevét a reformkor-szakban Miskolcon, a megyeszékhelyen tevékenykedő, a társadalmi, politikai mozgalmakban részt vevő fiatalok között kerestem. Nevét azonban nem találtam a korabeli sajtócikkek szerzői, a Major utczei Tudós Társaság tagjai között sem. Nem szerepel neve a korabeli adólajstromokban, nem említi őt a naplóíró Szűcs Sámuel, Szűcs Miklós és Porcs János sem. Ugyancsak nem találjuk nevét az 1858-as miskolci összeírásban sem, melyben pedig a lakosságot házanként, teljes alapossággal felsorolják [5].

Miskolcon Szűcs Sámuel és társai körében sokszor megfordult Erdélyi János is. Talán arra is gondolhatunk, hogy ő lehetett a felhívás és közlés szerzője-gyűjtője, hiszen hasonló álnéven, mint *Szerednyei*, többször publikált.

Szeredy felhívása után elszaporodnak a Borsod megyei adatokat tartalmazó *útirajzok*, *népismertetések*, kisebb *közlések*, s *néprajzi gyűjtések* is. Néprajzi gyűjtéssel foglalkozik ezekben az években Tompa Mihály is, aki nemcsak Gömörben, de Miskolcon, Egerlövön, Kisgyőrben is többször megfordul. 1846. január 10-én a következő levelet intézi Liszcai Pap Imre kisgyőri ref. lelkészhez:

„Napjainkban úgy a politica, mint a szépirodalom igen nagy figyelmet fordít a népre és annak életére; összeszedetnek a népdalok, népmondák, s s t., népszínművek iratnak s a t.

Kérésem ez:

Legyen szíves kedves bátyám azon játékokat leírni nekem, melyet a lányok vasárnap a pusztán vagy páston énekelni szoktak; mind, minden csekélységet; szólítson meg egy leányt, s mindent elmond és megmagyaráz a szobában is.

Például:

*Haj fel basa barna,
A vattai csonka stb.*

azután a miben ez van:

*Kelmed lányát kéreti,
Szebbiket jobbikat
Karcusú magasabbikat!*

és azután így is van egy:

Lengyel László jó királyunk stb.

ezen sorok jutnak eszembe homályosan, de egészen egyet sem tudok; szükséges pedig azt is tudni, hogy fogódzkodnak össze? hogy csinálnak kaput két kezekből? egy szóval a játékokat, mind a mozgás és figura, mind a monódoka szerint; ezt elégszer láthatta édes bátyám Lövön.

Remélem, megértette zavartan előadott akaratomat. Édes bátyám! mihelyest ezen levelemet veszi, azonnal tegye kérésem, és válaszát utasítsa azonnal hozzám:

Tompa Mihálynak, Pesten, Vachott Imre, a pesti Divatlap szerkesztőjéhez.

Tegye meg kérésem édes bátyám meggondolván azt, hogyha feldolgozása sikerül, ez a boldogság egy pár száz forintot adhat szűkölködő öccsének. Levelét 10 nap alatt szívszakadva várom; némit igen nagyon tisztelem, nem tudom mikor látandom köves Győr kapuit és bátyáit.

Isten adjon édes bátyáméknak jó egészséget és boldogságot! kívánja
Pest, 10-ik jan. 1846.

Igazán szerető öccsök TOMPA MIHÁLY.

Ha Károly bácsit is tudósíthatná ilyenek írására nézve, igen megköszöném" [6].

Ipolyi Arnold Magyar mithológiájához Büttner Geyza a nyitrai főtanoda 6-ik osztályos tanulója küld be Miskolc környékéről népszokásokat és babonákat, Szeremley József pedig hét népmesét 1853-ban. 1845—1880 között gyűjti a palócok szokásait, dalait Benőffy Soma (szül. 1821. Miskolc, megh. Arló 1887). Dédesen, majd Arlón lelkészkedett, s az 1848—49-es szabadságharc alatt tábori lelkész volt. Forradalmi tevékenységéért meg is büntették. Népdalokat gyűjtött Erdélyi János munkájához, majd a Kisfaludy Társaság megbízásából. „Palóc tükör” címen maradt meg kéziratos hagyatéka, mely azonban halála után elkallódott. Az egyik általa, a Sajó-völgyben gyűjtött népdalt Erdélyi közli is [7]:

*Szederkényi szép legényt
Felakasztották szegényt.
Mert a papot megölte,
Most is gyászol érette.
De a pap azt nem bánja,
Nyugszik a föld gyomrába.
Nyugszik a föld gyomrába,
Tiszta fehér gatyába.*

A múlt századi folyóiratokban, az Életképekben, a Napkeletben, a Regélőben, a Vasárnapi Újságban, a Nép Újságjában és másutt a nép életével, szokásaival foglalkozó *útirajzok*, sőt kimondottan néprajzi témájú cikkek is megjelennek. Az előbbieik közül is lássunk néhány példát. Dávid: *Nézzünk szét Borsod felvidékén* címmel az Életképekben közli Bótáról és Mercséről a következő falucsúfolót:

„... Velezdet... elhagyván, balra látszik a völgy, hol Bóta és Mercse, két egymással határos palócz helység fekszik. Azért említem, mivel a két faluról furcsa mondát regélnek.

A mercsei bíró lóháton járt kívül a határban; s íme a határszáron megszólal a kakuk s hangja a bótai erdőben más kakukot ébreszt föl. A bótai folyvást kiabál; a mercsei pedig elhagyja. „Necsak szí — mond a megütközött bíró — a bótai kakuk mé csúfolja a meccseit, a vaóna meé széep!” Megkötötte lovát egy bokorhoz, és maga egész elszántsággal fölmászott azon tölgyfára, mellyen a meccsei kakuk elhelyezkedett s torka szakadtából kezdett kiabálni: kukuk, kukuk! A bótai kakuk régen retirált már, de a bíró uram mégis ott küzdött, hogy győzelme a teljesebb legyen. — „Illa monda végre kipirult arczal — most má nem mondhatyi, hogy Bóta messzgyenyítette Meccsét!”

Mikoron lejött, lova végképen oda volt; búsan ballagott haza, mindent elbeszél a tanácsnak, és a bölcs tanács elvégezte: meg kell téríteni a közönségnek bíró uram kárát; mert a falu becsületének ótalmazásában veszett oda a lova” [8].

Palóczi Ábrahám 1844-ben a Regélőben közöl népismertetést, s a Bánvölgyéről a következőket írja: „E vidéket mind magyarok lakják, de úgy látszik, hogy a szomszédságokban lakó palócztól sok szavakat, s kitételeket kölcsönöztek. Ilyenek pld. Gyöszti (jer), ennyi (enni), kiend (kend), éde (édesanyám), s a t. Ilyenek továbbá az „im” (majd), „szí” (csak) szavaknak igehatározók helyetti alkalmazása, ezekhez járulván még a hosszú magánhangzók szerfeletti meghúzása is.” Bevezetése után az itteni karácsonyi és lakodalmi szokásokat is leírja [9].

1857-ben érdekes cikk jelenik meg y-tól, melynek címe: „A matyók Borsodban”. (Szerzőként Benőffy, vagy Szeredyre gondolhatunk!) A cikkben a következőket olvashatjuk: „Mező-Kövesd, Sz.-István és még Tard népes községekben egy, tájszólás-, viselet-, szokás-, jellemvonás tekintetében mintegy különvaló fajtát képezik a magyar népnek. — Nevöket Mátyás királytól, a ki őket M.-Kövesd lakosait több szabadsággal megajándékozta, sőt egy okmányt részökre M.-Kövesden adott ki és írt alá, a honnan Mátyás fiainak, s végre Matyóknak nevezettek el később, és nem csak a kövesdi, hanem a tulajdonságaikat elsajátított két szomszéd helységbeli lakosok is...” A matyó elnevezés ilyesfajta magyarázata a későbbiekben Pesthy Frigyes 1864-ben összeállított kéziratos leírásában is föltűnik, s a Mátyás névből való eredeztetést csak Győrffy István cáfolja meg [10].

Feltétlenül meg kell említenünk Deli Ivánnak „A Bükk vidéki palócok” című, 1860-ban írt cikkét. Számunkra legértékesebbek bevezető sorai, melyben a polócságról alkotott nézeteit summázza: „A kies Borsodmegye területének közel harmadrészén — innen a Sajón — a vadregényes Bükk völgyeiben lakik egy népfaj, egyidejű a hon alapításával. Együgyűség, tiszta magyar jellem, vendégszeretet legnagyobb mozzanatban, és ős patriarchális élet jellemzik e népet, — s e nép a rokon palóc nemzet...”

Harminc falu, egy mezőváros és három pusztá táplálja 78,845 holdterületen a 18,901 lelket, melynek háromnegyede tiszta katlikusság...” [11].

Merényi László: Sajóvölgyi eredeti népmesék című munkája két kötetben 1862-ben jelenik meg Pesten. Sajnos, a kötetből nem derül ki, hogy hol gyűjtötte meséit, de néhány Borsod megyei községre feltétlenül gondolnunk kell.

A múlt század utolsó harmadában Miskolcnak már állandó sajtója van, ezekben is sok értékes néprajzi adatot, illetve cikkeket közölnek. A Borsod című lap 1873. február 27-én ad hírt a híres bükki betyár, Vidróczky haláláról: „Vidróczky Márton megyénkbeli apátfalvai születésű rabló, ki már háromszoros gyilkosságot követett el, Hevesmegyében, a mint Almássy Edmund kirablására volt meendő, társai által agyonveretett. A hirhedt rabló holttestét Egerbe szállították, s csak miután ugyanazonossága konstatált, temettetett el. Arról is értesültünk, hogy azóta a rabló társak is kézre kerültek.” Ugyanebben az újságban, a május 15-i számban „Vidróczky Marczii nótája” jelenik meg, május 11-én pedig Vidróczky utolsó mulatását írják le, melyet érdemes teljes terjedelmében közölnünk:

„Olvasó közönségünk előtt még bizonyára friss emlékezetben élnek az annyiszor említett s f. év február hó elején saját bűntársai által felkonczolt Vidróczky Márton rabló-gyilkosnak viselt dolgai.

Ha nem akarjuk is az elhunyt gonosztevő tetteit krónikába foglalni, mindazonáltal nem mulaszthatjuk el, hogy a f. évi január hó 24-én — tehát közvetlenül halála előtt — általa az 1.300 lakossal bíró Szilváson utolszór rendezett, s több mint 100 községi tag részvétele mellett megtartott táncvigalomról meg ne emlékezzünk.

Ezen hiteles adatokra alapuló történet még egyrésről tanúbizonysága annak, hogy a vakmerőség határokat nem ismer; másrésről pedig rendőri viszonyaink rendetlenségéről, közbiztonságunk állapotáról, s köznépünk egyrészének erkölcsi érzületéről hű képet nyújt.

Az eset röviden összefoglalva a következő: — A f. évi január hó 23-án Szilvás község bírása Köz Varró István fiának lakodalmát tartván, miután a vendégek éjjel után eloszlottak, s az ezen alkalomon Csernelyből általhozott zenészek is nyugalomra készültek, Bak Mihály még legközelebb múlt időben is megyei pandur megjelenvén, a fáradt cigányokat vele való menetelre szólítja fel.

Útjok egyenesen a korcsmába vezetett a hol reájok már Vidróczky s egy ismeretlen nevű társa várakozott.

A korcsma asztalt borral megrakotva megkezdődött a mulatság, s a három jó madár hegedű szó mellett reggeli 6 óráig fogyasztá a pincze tartalmát. — Ekkor eszébe jutva Vidróczkynak az, hogy a bor hatása kávéval egyensúlyozható, miután ilyenel a megrémült vendéglős a legjobb akarat mellett sem volt képes szolgálni; zene kíséretében a községben lakó uradalmi orvos lakására ment, s itten magát előre bejelentettvén a meglepett házigazdát azzal üdvözölte, hogy egyik legfőbb vágya volt őt mint nem régen megtelepedett községi lakost megösmerni.

A fogadtatással Vidróczky úgy látszik hogy nem volt megelégedve, mert még jövetelének tulajdonképpeni célját sem említve távozott, s ugyancsak cigány assistentia mellett a községben egy nagyot kerülve a korcsmába visszatért.

A reggeli körmenet s ébresztő zene megtette a kívánt hatást, — a községi lakosok s ezek közül — túlnyomólag a fiatal menyecskék s leányok ünnepi díszben az ivóházat egy percz alatt megtöltötték.

Az ünnepélyességeket Vidróczky megnyitottnak nyilvánítja a következő

szavakkal „éljen Vidróczky” s a közönségnél ezen önmagára tett felköszönés élénk visszhangra talált. — Rövid zene után a nők karban az alantabb egész terjedelmében közölt; Szilvás, Apátfala és környékén általánosan ismert dalt énekelték, a melynek befejezte után Vidróczky a nők egynémelyikét ezüst 10 krosokkal — mint elteendő emlékkel — ajándékozta meg.

Az ezután kezdődő táncznak csak a dél vetett végét. A jelenvoltak pálinkán kívül majdnem két hordó bort fogyasztottak el, s nem említve azt, hogy a fizetést a nagyharangra bízták, a korcsmárosnak ezen felül minden üvegnekét összetörték.

Az ebédre tett meghívás nem kevés gondot okozhatott Vidróczkynak, a vendégszeretetlenben versenyzett mindenki. Végre is Kasza János lett a győztes, az ő házáat találta legérdemesebbnek a magas kitüntetésre, — a test azonban a további szolgálatot megtagadta. Alig hogy helyet foglalt a rablófőnök a terített asztalnál, társával együtt a széken ülve elszunnyadt, amit az élelmes morék azonnal észrevéve elillantak.

Czigány nélkül a magyar köznépnél, mulatság nem is képzelhető. A czigányt követték a menyecskék, ezeket a férfiak, s így midőn Vidróczky mámorát kialudta csak Bak Miskát találta maga mellett, aki őt hűségesen őrizte védtelen perzeiben is volt pandur társai által netalán tervezett meglepetés ellen.

Hogy azonban Vidróczky a meglepetésektől nem nagyon félt, az ezen egy körülményből is kitűnik: a midőn t. i. üldözésére a pandurok kiküldvélvén Apátfalván megjelentek — ő ahelyett, hogy a menekülést csak megkísérelte volna is, bent a községben a tehetősebb földművesek egyikénél meleg ágyban álmodozott a szilvási eldorádóról.”

Vidróczki hasonló tetteit, a róla szóló balladákat, dalokat a néphagyomány máig is megőrizte, igen kedvező színben, mint az urakkal szembenálló, a szegénységet segítő népi hőst [12].

A néprajzi érdeklődés nagyobb arányban az 1880-as években bontakozik ki. A helyi lapokban megjelenő néprajzi adatok mellett kisebb tanulmányoknak beillő cikkek is megjelennek, elsősorban a helyi tanáreberek tollából. 1884-ben Kerékgyártó Elek a népdalokról értekezik, később értékes helytörténeti, néprajzi cikkeket közöl [13]. Gál Lajos tanító a Zemplén megyei Körtvélyes magyar és szlovák lakosainak népeletét, s a tiszavalki lakodalmat írja le 1890-ben, s a kisebb közlésekből is sokat említhetnénk [14].

1886-ban publikálja első cikkét Istvánffy Gyula, akinek munkássága túl-nő a megye határain. Az 1889-ben megalakuló Néprajzi Társaság tagja, s cikke jelenik meg a Társaság szakfolyóiratának, az Ethnographiának első évfolyamában, 1890-ben. A palócok, matyók egyik legalaposabb kutatója, akinek munkásságát születésének 100. évfordulója alkalmából, 1963-ban fedeztük fel újra [15].

A magyar és a borsodi néprajzkutatásban is jelentős időszakot jelentenek az 1894-, 1896- és 1898-as évek. 1894 Kossuth halálának esztendeje, 1898 a szabadságharc félévszázados évfordulója. Mindkét alkalomból igen sok cikk, közlés jelenik meg a helyi sajtóban a Szabadságban és a Borsodmegyei Lapokban. Porcs János tanár, helytörténetíró a szabadságharc aktív részvevője volt, s közzéteszi a szabadságharc dalait. Egy másik miskolci

tanár Aristogiton álneven szól cikkéhez hozzá, s ezeket újabb dalokkal egészíti ki. Mindketten említik az aradi vértanúkról szóló dalt, melynek szerzőjévé Lévay József költőt teszik. A dal elterjedt a nép között, s kéziratos gyűjteményekben is megtalálható. Újabban Sándor István és Újváry Zoltán foglalkozott vele, s az utóbbi véleménye szerint a dal eredete egy, szabadságharc után keletkezett ponyvára vezethető vissza, melyet azután Lévay is átvett, s ez a változat került a néphez [16].

Az 1896-os év a magyar néprajz szempontjából jelentős évforduló. Ekkor ünneplik Magyarország ezeréves fennállását, s ez alkalomból a Városligetben felépül egy néprajzi falu, melynek házait korabeli bútorokkal rendezték be. Borsod megyét egy mezőkövesdi ház képviseli, s itt tartják meg először a nyilvánosság előtt az első matyó lakodalmat. A résztvevők, a fiatal pár, a községi bíró és a rokonság eredeti matyó viseletben tartja meg a lakodalmat, melyet több ezer főnyi közönség néz végig. Ebben az évben jelenik meg „A borsodi matyó nép élete” címen Istvánffy első összefoglalása az Ethnográfiaiban, melyet azután 1897-ben saját költségén könyvalakban is kiad. Istvánffy első munkája lesz elindítója a matyóság máig is tartó kutatásának [17].

Természetesen ezekben az években is igen sok, néprajzilag jól használható közlés jelenik meg a napilapokban. Így pl. 1894—1900 között hat cikkben foglalkoznak a miskolci betlehemesekkel, amelyek szokásról kántálás formájában már 1857-ből van adatunk [17/a]. Természetesen ezek a cikkek nem a teljes szokásleírást tartalmazzák, nem megörökíteni, hanem betiltani akarják ezt, mondván, hogy a betlehemesek a járványok terjesztői. Igen sok néprajzi, néprajzi adat jelenik meg ebben az időben a Magyar Nyelvben is.

Az őszi, tavaszi sorozásokról mindig hírt ad a miskolci sajtó, s ilyenkor rendszerint egy-egy katonanótát is közreadnak:

*Nem jó katonának lenni,
Mert keveset adnak ennyi:
Kicsiny az a bágyog csésze,
Mentsen meg az isten tőle!*

(Borsodmegyei Lapok, 1901. március 8.)

1896-ban gyűjt elsőnek fonográffal Vikár Béla a Borsod megyei Csincsén, a század elején 1905—1906-ban pedig a mezőcsáti eredetű Szűcs Marcsa balladáját kutatja. 1897-ben igen sok borsodi népdalt gyűjt össze Mezőkövesden, Dédesen, valamint Putnokon és a Hegyalján Bartalus István [18].

Az anyagi kultúra kutatása és a néprajzi tárggyűjtés csak későn, a múlt század végén kezdődik. Herman Ottó 1898-ban többször járt Borsodban. Így ez év júniusában, amikor az 1900-ban megrendezendő kiállításához az ősfoglalkozások (halászat, vadászat, pásztorkodás) tárgyait gyűjti. Gyűjtései a Néprajzi Múzeumban ma is megtalálhatók. Ugyanezen év októberében a matyókat tanulmányozza, majd 1900-ban a borsodi barlanglakásokat kutatja [19].

A Borsod-Miskolci Múzeum eléggé későn, 1899-ben alakult. Alapítói a

város és a megye története iránt érdeklődő, a hagyományokat szerető lelkes emberek. A múzeum néprajzi gyűjteményének létrehozásában és tudományos színvonalra való emelésében igen nagy érdemeket szerzett Kóris Kálmán. Kóris Kálmán elsősorban a matyó falvak népéletét, főleg anyagi kultúrájukat, szociális viszonyaikat kutatja. Munkája szerves folytatása Istvánffy elsősorban a folklór területén végzett tevékenységének. Kóris Kálmán tárgyakat gyűjt, fényképez, leírókartonokat készít, kiállításokat rendez, tanulmányokat ír. Tanulmányait országos folyóiratok is közlik, s a múzeum évkönyveiben rendszeresen beszámol munkájáról. Munkáját, akárcsak Istvánffy, a tanítási szünetekben, saját költségén végezte. Kár, hogy közte és a múzeumigazgató Leszih Andor között személyes ellentétek támadnak, így a világháború előtt elszakad a múzeumtól, majd a néprajztól is [20].

A századfordulón kezdi meg néprajzi munkálkodását Komoróczy Miklós. Ő elsősorban a borsodi, gömöri barkókkal foglalkozik, kisebb közlései a Magyar Nyelvőrben, a Sajó-Vidékben, a Rozsnyói Híradóban és másutt jelennek meg. Kedveli, szereti a palócokat, Gömör megye monográfiájához ő írja a néprajzi részt, 1901-ben pedig „Némely palócz históriák. Apró történetek” címmel saját pénzén könyvet jelentet meg. 1903-ra „A barkó föld és népe” címen tervezett egy kötetet, de ez — tudásunk szerint — nem jelent meg. Közlései, kéziratban maradt munkái hitelesek, jól használhatók [21].

Leszih Andor, a múzeum hangyaszorgalmú igazgatója sok témakörben munkálkodott. A századeleji sajtóban a múzeum matyószobájáról, a néprajzi gyűjteményről, a matyó népművészetről számol be [22].

Néprajzi értékű közléseket, sőt cikkeket is jócskán találhatunk a századfordulótól az első világháborúig terjedő időben is. Katonadalok, tréfás sírfeliratok, kuruzslásra utaló adatok stb. töltik ki az újságok hírvonatát. Igen sok adatot találunk a különféle lakodalmakra, a lakodalmi lövöldözések eltiltására stb. A lakodalomról, mint a leggazdagabb népszokásról több kisebb-nagyobb cikk is megjelenik, Bátky Zsigmond a matyó lakodalmat írja le 1902-ben, Greskó Sándor: „Lakodalmi szokások a barkó vidéken” címmel ír cikket 1912-ben [23]. A matyósággal, Kóris Kálmánnal egyidőben, többen is foglalkoznak. Fludorovics Zsigmond „A matyókról” címmel ír a Néprajzi Értesítőben 1913-ban, hasonló címmel tart előadást, illetve közli anyagát Takács Andor 1914-ben [24].

Bár munkájuk tartalmaz néhány új adatot is, meg sem közelítik tudományos értékben Istvánffy, vagy Kóris munkáit.

A néprajzi cikkek, közlések mellett a múlt század közepétől a megyében és Miskolcon levő kis nyomdákban igen sok ponyva is megjelenik. A mezőkövesdi Balázs Ferenc nyomdában különösen sok vallásos és gyilkosságokkal foglalkozó ponyvát nyomtak. 1912-ben volt Regula Ede edelényi asztaloslegény hármassággyilkossága, története az egész országot bejárta [25].

Az első világháború kitörésével a lapok tárcái már nem közölnek néprajzi cikkeket, adatokat is alig találunk és Istvánffy Gyula, Kóris Kálmán munkássága is megszűnik. A megyei néprajzi kutatásban lezárul egy termékeny, háromnegyed évszázadig tartó korszak, melyet igen sok cikk, tanulmány, s néhány alapvető néprajzi kötet is jellemez [26].

2. kép. Szomolyai summáscsalád a század elején. Kóris Kálmán felvétele, kb. 1905. HOM 6583 ltsz.

A néprajzi gyűjtést Borsodban négy nagy korszakra oszthatjuk. Az első korszak, a XVIII—XIX. századi lejegyzések, a tudatos néprajzi gyűjtés megindulásáig, 1844-ig. Ebből a korszakból még kevés néprajzi anyagot ismerünk, de ha adatainkat összevetjük az ország más területéről származó gyűjtésekkel, a népi kultúra tájilag, társadalmilag tagolt gazdagságát sejthetjük.

A gyűjtés második korszakában Szeredy 1844-es felhívása és később Tompa Mihály gyűjtése kifejezetten politikai célt szolgált; a gyűjtés elsőrendű feladata a népi-nemzeti jelleg megőrzése, illetve az elnyomó osztrákokkal szemben a sajátos magyar kultúra dokumentálása. A néprajz, a folklór ekkor még szoros kapcsolatban van az irodalommal, s legjobb gyűjtőink az irodalommal foglalkozókból kerülnek ki. A korabeli néprajzi közlések alapja a közvetlen megfigyelés, ezért olyan plasztikusak Szeredy szokásleírásai. A folklór alkotásai; a népdalok, balladák, mondák hozzátartoznak parasztságunk mindennapi életéhez, s nem véletlen, hogy Szűcs Marcsa tragikus sorsát Ujj Péter mezőcsáti kerékgyártó legény és Erdélyi János, a költő és folklórista is megverseli. Ujj Péter verse a nép között ma is élő balladává válik, Erdélyi versét pedig elfelejtik [27]. Olyan sokan élnek még a népi alkotásokkal, hogy a lejegyzők nem tartják fontosnak, hogy a szokásoknál, játékoknál az előadás pontos visszaadásán túl az előadók személyére, vagy az előadás, gyűjtés körülményeire adatokat jegyezzenek fel. Ez a követelmény csak évtizedek múlva, elsősorban a múlt század végétől kerül inkább előtérbe.

A megyei néprajzi gyűjtés harmadik korszaka tulajdonképpen az 1880-as években, Istvánffy munkásságával kezdődik. Ebben az időben a folklór fokozatosan elválik az irodalomtól, s ugyanakkor a néprajzi gyűjtés módszere is sokat fejlődik. Az életforma gyors változása következtében egyre jobban fogynak a népi kultúra alkotásai, illetve egyre nagyobb szerepet kap a szájhagyományozó műveltség mellett az újságok, ponyvák, az iskolai oktatás szerepe népünk műveltségében. Most már szándékosan keresik a jó mesemondót, a népdal, vagy ballada ismerőjét. Istvánffy Gyula 1886-ban két borsodi népmesét közöl, s első cikkében már a népköltészet alkotásait irodalmi rangra emeli. Mint írja: „Mindenike a nép lelkében fogamzott, a nép ajkáról szakadt ugyan, mégis egynémelyike költők öntudatos művészi alkotásaival is kiállná a versenyt, s a világirodalom nem egy koszorúsa, szellemi alkotása méltó büszkeségnek tartaná népköltészetünk egy-egy termékét forma és tartalom tekintetéből egyaránt” [28].

Istvánffy már ragaszkodik a mese szöveghű lejegyzéséhez, de a mesemondóra, a mesemondás körülményeire vonatkozóan nem jegyez fel adatokat. Istvánffy kutatásainak kezdetén szerveződik önálló tudományos társasággá a néprajzzal foglalkozók aránylag kisszámú rétege. Istvánffy nemcsak lelkes tagja a Magyar Néprajzi Társaságnak, hanem lelkes szervezője is. 1872-től 1924-ig a Kisfaludy Társaság bocsátja közre a Magyar Népköltési Gyűjtemény köteteit, s későbbi összegzésében ő is ezek beosztásához, illetve rendszeréhez ragaszkodik.

Az utolsó korszakban az anyagi kultúra kutatásában Kóris Kálmán munkái meghaladják a kor színvonalát. Gyűjtéseiben az adatok legrészlete-

sebb legpontosabb lejegyzésére törekszik, tanulmányaiban pedig helyet kapnak a paraszti alkotások mellett az alkotók, a hagyományt őrző fűrő-faragó parasztemberek is.

A vizsgált háromnegyedszázadban egyre növekszik a néprajzzal foglalkozók, s természetesen a gyűjtések száma is. A gyűjtés azonban földrajzilag a megye egészen kis területére korlátozódott. Borsod megye 1844—1920 között 177 helységről áll, s ebből kb. 20 községben végeztek néprajzi gyűjtést. A népköltészet, népszokások gyűjtése elsősorban a matyókra, illetve a palócok egy részére korlátozódott, így természetes, hogy a megye néprajzáról a korabeli adatok alapján csak igen vázlatos képet kaphatunk. Az anyagi kultúra területén sem volt jobb a helyzet, Kóris Kálmán korán félbemaradt munkássága elsősorban a matyókra, illetve a Bükkalja néhány községére terjedt csak ki, s ez a helyzet csak az utóbbi másfél évtizedben változott meg.

A megyei néprajzi gyűjtéssel egyidőben az ország különféle területein végeznek néprajzi kutatásokat. Az első korszakban a Székelyföldön Kriza János igen nehéz anyagi körülmények között gyűjti össze a „szép kápóna virágokat”, a legszebb balladákat, népdalokat. Istvánffy születése évében zajlik le végső soron a népköltészet alkotásainak gyűjtésére termékenyen ható „Vadrózsapör”, a Kőműves Kelemen ballada eredetéről. Istvánffy kutatásaival egyidőben Szeged környékén Kálmány Lajos jegyezgeti fel a hagyományokat. Kóris Kálmán munkálkodásának kezdete, a századforduló egybeesik második szakmai folyóiratunknak, a Néprajzi Értesítőnek megjelenésével, a Néprajzi Múzeum munkatársainak intenzív kutatómunkájával.

A néprajzi gyűjtés a vizsgált időszakban szinte kivétel nélkül a gyűjtők egyéni, áldozatkész fáradozásainak eredménye. Közismert, hogy Kriza gyűjtései évekig nem jelenhettek meg. Istvánffy Gyula a lipóti hegyekben és a matyóság között is saját költségén gyűjtöget, akárcsak a matyósággal utána foglalkozó Kóris Kálmán. Borsod megye változatos tájai; a Bükk-hegység, a Tisza mente, a Sajó völgye és népcsoportjai; — a matyók, palócok — igen sok néprajzi sajátosságot őriznek, de a megye vezetői nem sokat törődnek ezek megmentésével. A Borsod-Miskolci Múzeum szerény költségvetése alig-alig fedezi egy-egy kisebb kiállítás költségeit, vagy néhány tárgy megvételét, s Istvánffy sajtókész munkájára sincs pénzügyi fedezet. A személyeskedő intrikák a háború előtt Kóris Kálmánt, majd Istvánffyt is eltávolítják a múzeumtól, s velük együtt lezárul a néprajzi gyűjtés utolsó, igen aktív korszaka.

Vázlatos áttekintésemben nem tárgyalhattam a megyei néprajzi kutatás valamennyi részletkérdését. Megállapíthatjuk azonban, hogy az eltelt háromnegyedszázad alatt megindult a tervszerű gyűjtés, kutatás, megteremtették a múzeum néprajzi gyűjteményét, s a nehézségek ellenére is korszerű tanulmányok jelentek meg. Sajnos, azonban Borsod és Miskolc vezetőinek körében a haladó tudományos törekvések nem mindig találtak megértésre. Ez az értelenség rányomja bélyegét a későbbi évtizedekre is, sőt a két háború közötti korszak tudományos élete — melynek részletes feldolgozásával még adósak vagyunk — visszalépés az előző háromnegyedszázad eredményeihez képest.

BODGÁL FERENC

JEGYZETEK

- [1] Szendrei János: *Régi magyar népdalok*. Ethnographia I. (1890), 52—53.
- [2] Bodgál Ferenc: *Miskolci népdalok*. Észak-Magyarország, 1959. április 19.
- [3] Szeregy: *Borsodi népszokások*. Életképek I. 1844. 286—292.
- [4] U.-o.
- [5] Bodgál Ferenc: *Szűcs Sámuel lengyelországi utazása 1839-ben*. Klny. a Borsodi Szemle 1963. 3. sz.
Bodgál Ferenc: *Miskolc néprajzi kutatásának kérdései*. Klny. a B. S. 1962. 4. sz.
- [6] Gubás Ferenc: *Tompa Mihály koszorús költőnk levele Liszcai Pap Imre kisgyőri oktatóhoz 1846. évi január hó 10-én*. „Miskolc”, 1877. január 7.
- [7] *Erdélyi: Népdalok és mondák* III. Pest, 1848, 160.
- [8] Életképek, 1847, 469.
- [9] Regélő, 1844. 9. sz., 134—138.
- [10] Napkelet, 1857. 385—386.
- [11] A Nép Újságja 1860, I. 12. sz.
- [12] Borsod, 1873. febr. 27., május 15. AVAS: *Az utolsó borsodi betyár Vidróczky Márton esetei*. Borsod-Gömör vármegyei és nagymiskolci Kincses Naptár az 1948-ik centenáriumi évre. Miskolc, 1948. 81—85. Ld. Bodgál: *Vidróczky M. az észak-magyarországi néphagyományban és az irodalmi forrásokban*. Sajtó alatt.
- [13] *Kerékgyártó Elek: Népdalok*. Borsodmegyei Lapok 1884. szept. 23. — A miskolci vásári szabók társulata. Borsod, 1887. dec. 29.
- [14] Gál Lajos: *Falusi lakodalom*. Borsodmegyei Lapok, 1890. nov. 4.
Gál Lajos: *Levél a távolból*. Borsodmegyei Lapok, 1890. aug. 1., október 7.
- [15] Bodgál Ferenc: *Istvánffy Gyula, a palóc népelet kutatója*. Klny. a Borsodi Szemle 1963. 1. sz.
Bodgál Ferenc: *Istvánffy Gyula (1863—1921)*. Klny. az Ethnographia 1964. 3. sz.
Istvánffy Gyula: *Palóc népköltési gyűjtemény*. Miskolc, 1963.
- [16] *Aristogiton: Népdalaink*. Szabadság, 1898. júl. 20., 30., aug. 3.
Porcs János: *Népdalaink*. Szabadság, 1898. aug. 6.
Újváry Zoltán: *Az aradi vértanúkról szóló dal műköltői eredetéhez*. Ethnographia LXXVI (1965), 91—95.
Sándor István: *Az aradi vértanúk notájáról*. Ethn. LXXVIII. (1967), 507—522.
- [17] Ld. 15. sz. jegyzet.
- [17a] Vasárnapi Újság, 1855. 6.
- [18] Bodgál Ferenc: *Vikár Béla népdalgyűjtései Borsodban*. Észak-Magyarország, 1959. április 19.
Bartalus István: *Népdalgyűjtési kalandok*. Ország-Világ, 1897. I. 54—57., 69—71.
- [19] Borsodmegyei Lapok, 1898. június 10.
Mezőkövesd és Vidéke, 1898. okt. 9.
- [20] Bodgál Ferenc: *Kóris Kálmán*. B. Sz. IV. (1960), 536—537.
Bodgál Ferenc: *A matyó nép kutatója, Kóris Kálmán nyolcvanöt esztendő*. Matyóföld, 1963. 1. sz., 2—6.
B. F.: *Elhunyt Kóris Kálmán*. Matyóföld, 1967, 73—74.
Bodgál Ferenc: *Kóris Kálmán*. Ethn. LXXVIII. (1967), 602—603.
- [21] Bodgál Ferenc: *Komoróczy Miklós és a barkók*. Klny. a B. Sz. 1962. 3. sz.
- [22] *Dr. Zsadányi Guidó: Leszih Andor irodalmi munkássága*. Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV (1962—63), Miskolc, 1964. 210—218.
Leszih Andor (1880—1963). Herman Ottó Múzeum Közleményei VII. (1966), 69—71.
- [23] Vasárnapi Újság, 1902. 801. p. Képekkel.
Abaúj-Torna és Felső-Borsod, 1912.
- [24] NÉ. XIV. (1913), 219—248. „Eger”, 1914. ápr. 22., 25., május 9., 13., 16., 20., 23.
- [25] Bodgál Ferenc: *Regula Ede históriája*. Borsodi Szemle X. (1966), 2. sz. 78—86.

- [26] Bodgál Ferenc: rövid áttekintése a néprajzi tárggyűjtésről szól, a tárgy azonban a címből kimaradt: *A miskolci múzeum néprajzi gyűjtése (1902—1962)*. Herman Ottó Múzeum Evkönyve IV. (1962—1963), Miskolc, 1964. 219—232.
- [27] Vikár Béla: *Szűcs Marcsa népballadánk eredete*. A Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egyesület Evkönyve, 1905—1906. Miskolc, 1906. 5—48. *Erdélyi: Rege Szűcs Marisról*. Napkelet, 1857. 105.
- [28] Istvánffy Gyula: *Két borsodi népmese*. Borsodmegyei Lapok, 1886. október 29.

Die Verbreitung des folkloristischen Interesses in Miskolc und im Komitat Borsod von 1844 bis 1920

Das Komitat Borsod — mit seinen 177 Gemeinden — liegt im nordöstlichen Teil Ungarns. Dieses Gebiet ist sowohl geographisch als auch folkloristisch mannigfaltig. Bewohnt wird es vornehmlich von Ungarn, nur in einigen Dörfern leben seit dem 18. Jahrhundert eingewanderte Slowaken.

Die ersten folkloristischen Aufzeichnungen stammen aus den fünfziger Jahren des 18. Jahrhunderts, aber bis 1844 kann von einem bewußt-vorsätzlichen Sammeln folkloristischer Denkmäler noch nicht die Rede sein. 1844 erschien der Aufruf Szeredys an die Bevölkerung, Volksbräuche zu sammeln, den Verfasser in seiner Abhandlung wortgetreu anführt. Das wesentliche im Aufruf Szeredys ist folgendes:

1. An den Volksbräuchen hält am stärksten das „gemeine Volk“ das heißt die hörige Bauernschaft, der Kleinadel und die zünftigen Handwerker, usw. fest.

2. Die Volksbräuche beruhen auf einer sittlichen Grundlage, sind daher instruktiv.

3. Volksbräuche, Volkslieder usw. muß eine jede Nation schätzen und bewahren, weil sie gleichsam das Spiegelbild der Volksseele sind, und weil man durch sie das Volk kennenlernen kann.

4. Literatur und Dichtung sollten ihre Themen aus den Überlieferungen des Volkes schöpfen und sollten für das Volk schaffen.

5. Er schließt seinen Aufruf mit der festen Zuversicht, daß sich viele finden, die Bräuche ihrer Heimat bekannt machen werden.

Der Aufruf Szeredys in den Jahren vor Ausbruch des Freiheitskampfes verlief parallel mit den fortschrittlichen antihabsburgischen Bewegungen. Sein Appel fand bei der Jugend des Komitats großen Beifall. Eigentlich können wir erst von dieser Zeit an von einem *bewußt-zielstrebigem Sammeln folkloristischer Denkmäler* sprechen. Über die Person Szeredys konnte nichts Näheres ermittelt werden, auch die Nachforschungen der letzten anderthalb Jahrzehnte blieben ergebnislos. Nach seinem Aufruf mehrten sich die kürzeren und längeren Publikationen: *Reisebeschreibungen, Berichte über Volks- und Brauchtum* und auch die *folkloristische Sammeltätigkeit* breitete sich immer mehr aus. Auch Mihály Tompa, der namhafte ungarische Dichter, gehörte zu den folkloristischen Sammlern. Verfasser macht einen seiner Briefe bekannt, den er in dieser Sache 1846 an den Geistlichen von Kisgyőr schrieb. Verfasser bringt auch eine Auslese folkloristischer Angaben, die um die Mitte des 19. Jahrhunderts in der Presse erschienen. Um diese Zeit beschäftigten sich viele mit der hier beheimateten Volksgruppe der Palócen.

Im letzten Drittel des vergangenen Jahrhunderts erschienen auch in den

Miskolcser Zeitungen zahlreiche wertvolle folkloristische Beiträge zu diesem Thema. Verfasser veröffentlicht den Zeitungsbericht über den Tod des Bükker Betyáren Marci Vidróczy. In den 1880-er Jahren griff auch die Borsoder Lehrerschaft zu der Feder und es erschienen zahlreiche wertvolle Berichte über das Volkstum des Komitats. Für die ungarische, aber auch für die Borsoder folkloristische Forschung waren die Jahre 1894, 1896 und 1898 von besonderer Bedeutung. 1894, das Todesjahr von Lajos Kossuth, 1898, die Fünfzigjahrfeier des Freiheitskampfes waren anlaß zu zahlreichen Rück Erinnerungen. 1896, im Jahre der Tausendjahrfeier erschien Gyula Istvánffys Abhandlung über die Volksgruppe der Matyó; in demselben Jahr wurde in Budapest erstmalig eine Matyó-Hochzeit veranstaltet. 1895 sammelte Béla Vikár mit einem Phonographen Lieder und Balladen und gab in der Folge seine Studie über die Entstehung der Ballade „Szűcs Marcsa“ heraus.

Die Erforschung der materiellen Kultur begann spät, erst in den letzten Jahren des 19. Jahrhunderts. Ottó Herman forschte nach den Urbeschäftigungen und Höhlenwohnungen. 1899 wurde das Komitatsmuseum gegründet. Kálmán Kóris eröffnete die ethnographische Sammlung des Museums, die er zusammengetragen hatte, in den ersten Jahren des 20. Jahrhunderts. Seine Studien galten in erster Linie dem Leben und Brauchtum der Matyó-Dörfer. Im ersten Jahr unseres Jahrhunderts begann Miklós Komoróczy seine Ermittlungen und das Sammeln bei den „Barkó“-s, einer der Palóc-Gruppen. Auch aus der Feder Andor Leszihs, des Museumdirektors, erschienen mehrere kleinere ethnographische Artikel. Folkloristisch wertvolle Mitteilungen fanden sich in den Jahrzehnten von 1900 bis 1920 in den Miskolcser-Borsoder Zeitungen.

Während der vergangenen 75 Jahre entwickelte sich auch die Methode das Sammelns. Es kam zu einer Trennung von Folklore und Literatur und die Ethnographie wurd zu einer selbständigen Wissenschaft. Die Ethnographen sammelten auf eigene Kosten. Die führenden Persönlichkeiten des Komitats und von Miskolc hatten kein Verständnis für ihre Arbeit. Mit dem Ersten Weltkrieg endete eine überaus produktive Periode des Sammelns folkloristischer Denkmäler. Die Abhandlung erhebt keinen Anspruch auf Vollständigkeit, weil es einfach unmöglich gewesen wäre, auf alle Einzelheiten einzugehen.

FERENC BODGÁL

A fonó folklorisztikai kutatásának problémái

A fonóéletnek, a régi-paraszti életrend e sajátos szakaszának sokoldalú vizsgálata, folklorisztikai elemzése és leíró rendszerben való ismertetése a jelenkori legsürgősebb néprajzi feladatok egyike. Fontossági sorrendben az elsők közt kell említenünk. Nemcsak azért, mert gazdasági-társadalmi életünk rohamos átalakulása egy-két évtizeden belül a fonóházakra való visszaemlékezéseket is megszünteti, de azért is, mert e témakör még lehetséges feldolgozása új lendületet adhat a szintetikus néprajzi kutatásoknak, egyúttal még fellelhető, és eddig ismeretlen adatanyagával új forrásokat tárhat fel a történeti néprajznak, sőt, segít elmélyíteni a szociológia és néprajz kapcsolatát, s egyúttal megvonni a két tudomány közti határt.

Problematikánk két kiindulópontja: a témakör határainak kiemelése és a résztémák, kategóriák csoportosítása.

A fonó kiemelését a kender, len megmunkálásának többi szakaszaiból indokolja a fonási időszaknak egész telet betöltő hosszúsága, folytonossága és a viszonylag korlátozott helyhez való kötöttség. Természetesen a kiemelés összefügg a többi szakasszal, itt főként a fonást előkészítő összes mozzanatokra gondolunk, melyek ismeretével, s a rájuk való utalással szükség esetén magyarázni tudjuk témakörünk jelenségeit, terminológiáját. — A kategóriák csoportosításával viszont nemcsak részletezünk, de a törvényszerűségek összefüggését általánosítások, felesleges ismétlések elkerülésével könnyen áttekinthetővé tesszük. Nem kell bővebben hangsúlyoznunk, hogy a különféle tájak néprajzi sajátosságait a résztémákba kell ágyaznunk.

A fonó sokrétű, bonyolult témaköre nálunk több mint egy évszázad — kezdetben ösztönös, majd egyre tudatosabb — megfigyelő, kutató, elemző, majd rendszerezésre törekvő ismertetései nyomán alakult, s vált a leíró néprajzi szintézis egyik hálás területévé.

VISSZATEKINTÉS

Régi feudális századaink társadalomszemlélete a fonót nagyon felületesen és helytelenül értelmezte. Tudomásunk van a paraszti fonóházak hajdani lenézéséről és mind az egyházi, mind a hatósági szervek részéről történt üldözéséről. A paraszti népeletrend iránti érdeklődés híján nem jegyezték fel a fonó hagyományait. Kéziratos gyűjtemények népköltészeti emlékeiből sem tudunk a régi századok fonóéletére következtetni.

A fonó hagyományait a paraszti kultúra iránt a múlt század második felétől kezdve jelentkező néprajzi érdeklődés kezdte felszínre hozni írónk, s a

hazai folklór úttörői részéről. Ezirányú érdeklődésre vallanak rövid utalások, célzások: „... orsópörgetés közt dal, mese, tréfa játszódik le...” [1]. — „... A *guzsalyas* közönséges székely népszokás. Téli estéken összegyűl az ifjúság valamelyik jobb módú ember házában. A leányok szövögetnek (?), a fiúk is ott lődörögnek körülöttük — télen nem igen van munka — és ilyenkor él, virágzik tán a dal” [2]. — Aránylag korán, több évtizedet megelőzve, tűnik fel a romantikus parasztszemlélet első nagy vonzó egyénisége, id. Réső Ensel Sándor, akit az utókor méltán ismer el a hazai folklór előfutárának. Rajongó lelkesedéssel fordul a paraszti élet felé. Ez a lelkesedés fűti át főleg az ifjúság életének tanulmányozásában. Érdeklődési körére, s egyúttal kitűnő érzékére jellemző, hogy maga és mások megfigyelései nyomán meglátja és kiemeli a fonó szervezettségét (kezdés ideje, tilalmak, sorban fonás, fonóházak fogadása anyagi hozzájárulással), különbséget tesz kisebb korúak és eladó lányok fonója közt, figyelme kiterjed a külső megjelenés, öltözködés díszességére, s az együttszórakozó, mindkét nembeli fiatalság játékvilágát is kutatja. Szemléletén érezhető a hangulat, a romantika keresése. Keresi az idillt, a költészetet, azt az élményanyagot, mely megszépíti, derűssé teszi az egyszerű ember életét. A hiteles leíró adatokhoz szívesen hozzáilleszti azt a poézist is, mely műköltő tollából fakad, s a fonóéletet kevés realitással, de bájos lirizmussal érzékelteti [3]. Réső Ensel Sándor jelentőségét kezdeményező erejében és hatásában kell lemérnünk. Nagyon nagy szerepe volt a fonóélet iránti figyelem és a vele való erőteljesebb foglalkozás megmozgatásában. — A múlt század második felében és századunk első éveiben az adatok szórványosak voltak, vagy egy-egy témarészre vonatkoztak, az érdeklődés eltérő irányai szerint. Adatközlések, kis cikkek foglalkoznak a fonó munkaközösségek egy-egy típusával, különbséget téve leányfonó és asszonyfonó közt [4]. Igen tanulságos, hézagpótló kis tanulmányban tűnik elénk a segítő munkaközösségek, kalákák fogalma [5]. — A munkára való ránevelés, a fonómunka hagyománytisztelete mint résztéma csillan meg [6]. A fonó munkarendjében szerep jut a megfontandó szöszmennyiiség előírásában [7]. A fonó munkaközösségek szokásrendjének egy-egy részlete is elénk tűnik: fonómulatságok, fonóesték ünnepélyes bekezesítése [8], szórakoztató, díszes mutatványok, táncok [9]. A fonóélettel összefüggő babonák kutatásának is tere nyílik [10]. Egyre gazdagabb adatok hívják fel a figyelmet a fonó költészetére, játékvilágára is, új, ismeretlen, szép területeket tárva fel a dalos, játékos, mulatozó ifjúság vonzó köréből [11].

Ezekben a cikkekben nagyon érezhető már a fonó közelsége. A téma iránti tudományos érdeklődés egyre erősödik. — Ennek a bizonyossága Szendrey Zsigmond kitűnő, realiztikus tanulmánya [12]. A népszokások rendszerezésének kiváló szakembere irodalmi adatok, részletkutatások egész légiójának felhasználásával, csoportosításával egyesíti az idevonatkozó feltárt folklóranyagot, kiválóan rendszerez, s jól kiemeli az ifjúsági fonót. Különböző tájak szórványanyagának egyesítésével komplex fogalmat ad, s a fonóélet szintetikus szemléletét ébresztgeti. Alapos rendszerezésére jellemző az irodalmi adatok igen bőséges felhasználása (lábjegyzeteinek száma 148!) és a tanulmány megszerkesztése. A fonó fogalmát jól közelíti meg, betekint a régi századoknak a fonóéletre vonatkozó feljegyzéseibe, s a múlt századtól kezdve egyre gyarapodó irodalmi adatokat résztémánként csoportosítja. Rendszerét a munka-

közösségek megszervezésének vizsgálatára építi (segítő közösségek: kalákák, bérért való fonás, fonóházak, sorrajáró fonók), majd részletesen tagolja főleg az ifjúsági fonó mozzanatait a lányok, s ezután a kétnembeli fiatalság együtt-létének keretében (ülésrend, leánydalok, leányjátékok, fonóházhoz való le-génybűvölések, szerelmi jóslások, kötelezően előírt kenderanyag megfonásá-nak mértéke — nem egészen helyes általánosítással —, legények érkezése, su-hancok befogadásának feltételei, orsóellessés — az orsó leesésének nem egé-szen helyes általánosító magyarázatával — lányok szórakoztatása legények részéről, közös játékok, dalok, találós mesék, mesemondás, felolvasások, páro-sító dalok és játékok kiemelése, fonólátogatások — csak a maskarázások em-lítésével, legénybíró-választás). A fonó befejezésének mozzanatát, fonóvégző multságokat helyesen hangsúlyozza. Az asszonyfonók megkülönböztetésében is érződik a szerző tudományos szándéka, csak az itt ismertetett játékok nem kizárólag az asszonyfonók játécai. Bár az ifjúság dinamizmusának jellemzé-sében (temetőjárás, a szerelmi élet alakulásában az egyes mozzanatok mé-lyebb elemzése) vannak hiányosságok, egyetértünk abban, hogy a fonó sze-repét amannak házasságszerző erejében és jelentőségében domborítja ki.

Szendrey Zsigmond a fonót illető sokoldalú fogalomalkotásokkal a rend-szerező vizsgálat első lépéseit tette meg. Nem hat ugyan a közvetlen gyűjtés-nek, az adatközlők megszólaltatásának élménykeltő erejével, az egyes tájak etnikai specifikumai, variációk, migrációs jelenségek nem sorakoznak még fel e rendszerező tanulmányban, de az önmagukban is sokat mondó résztémák kategorizálásával a komplex kutatás alapját vetette meg. Ez az alapvető ta-nulmány a magyar népszokások eddigi rendszerezésének egyik jól beilleszthető építőköve lett [13].

A regionális kutatás irányában, a témára vonatkozó helyszíni gyűjtések felhasználásával történt kísérlet [14], mely érzékelteti egy falu életén belül a fonóélet sokrétűségét, de a résztémákról még nem ad teljes képet, s az idill-keresés szándékával közeláll a romantikus szemlélethez.

A fonót az etikai értékszemlélet oldaláról közelíti meg a paraszti er-kölcsrend mélyretekintő, realiztikus kutatója, Luby Margit [15]. Megszólal-tatja adatközlőjét, aki saját élményeinek feltárásával, parasztszemmel látja, láttatja, a parasztember nyelvén érzékelteti a fonó erkölcsi rendjét. Luby Margit ugyanakkor, amidőn a téma iránti szakmai alázattal átengedi a szót adatközlőjének, kitűnően irányítja annak vallomásait. Nagyszerű eredménye: egy falusi egyéniség rendkívül értékes folklóranyaga. Vallomásából nemcsak az együttszórakozás öröme árad, de érezhető a kétnembeli ifjúság társas éle-tében jelentkező problémák komolysága is: a fonóházi fiatalok vélekedése egymásról, a párválasztás nehézségei, ezzel együttjáró harcok, ütközések az egyén önérzete és a közösség erkölcsi szokásrendje közt, melynek erejét el kell ismerni és el kell viselni. — Luby Margit résztémát választott. Nem rendszerez, de emberközelbe jut. Nem szélesíti ki kutatásait e tématerületen, de mélyrehatol a humánus keresésében.

Ezek az említett, régebbi úttörő munkálatok közelebb vittek a komplex vizsgálatok kiterjesztéséhez és elmélyítéséhez. — A jelenkor tudományos szemlélete témakörünket illetőleg azzal az igénnyel lép fel, hogy a fonót a maga társadalmi valóságában széles körű és mélyreható vizsgálat tárgyává te-

gyük. Már az előmunkálatok is a munkaközösségek megfigyeléseiből indultak ki. Ma is ez az első feladat. Ennek megoldásában viszont kapcsolatba jutunk a szociológiával, s egyúttal keressük és meghatározzuk a két tudomány közti különbséget.

Az egyes munkatípusok geneziséét, működését részletesebben bele kell vonni a folklórba, nehogy témakörünk leszűküljön, de ugyanakkor ismerjük el a szociológiának e témakörre kiterjedő jogosultságát is.

A FONÓ DIALEKTIKÁJA

A fonó társas munka és szórakozás. A fogalomnak ezt a kettősségét a régi megfigyelők, adatgyűjtők, kutatók is érezték, de az érdeklődés részletesebben az utóbbira terjedt ki. A munkaközösségek megszervezése, típusai a bővebb vizsgálatokon kívül maradtak, ezek működése, s egyáltalán az egész munkarend még sokáig elkerülte a folklór figyelmét. Ennek fő oka a folklór művészeti oldala iránti érdeklődés erős áramlata, másik oka az a köztudat volt, hogy a társas munkák tanulmányozása inkább a szociológia területére tartozik. Azt, hogy a munkának is megvan a maga folklórja, kevesen hangsúlyozták. Ismét Luby Margitra kell hivatkoznunk, aki bátran hirdette, hogy keressünk új utakat a folklóri kutatásokban, s gyűjtsük össze azokat a népi hagyományokat is, melyek a paraszti munka folyamatát az élő szó erejével is kifejezik [16].

A fonóra vonatkozó kutatások rendszerességének és mélységének kiterjesztésére az új lendületet a jelenkor haladó bölcselete, a dialektikus materializmus érvényrejutása, győzelme hozta meg.

A társadalmi jelenségek, társadalmi formák alépitmény- és felépitményjellegének felismerésével a fonó fogalmát ma már tisztábban látjuk. A dialektikus materializmus felfogásában a fonó kettős fogalom: társas munka, régi paraszti termelési mód és hagyományos népszokás. E kettő egymást kölcsönösen tükrözi.

Ezzel a tétellel két fő kategóriához jutunk. Egyiken osztozik a szociológia és a folklór, a másik kizárólag a néprajz területéhez tartozik. E két fő kategóriának keressük lehető összes résztémáit, s ezeknek tájankint eltérő etnikai specifikumait.

I. A FONÓ MINT TÁRSAS MUNKA

Ennek az első fő kategóriának taglalásában eredményesen használhatjuk fel azokat a tanulságokat, melyek a szociológia és a néprajz e téren való összehasonlításából erednek.

A szociológia a természeti és társadalmi kényszer elméletével a fonó nő helyét és szerepét a régi dolgozó paraszti társadalomban, s még szélesebben, az egész társadalmi élet mozgásában, változásában, a termelési viszonyok elemzésével mint szükségszerű tényét állapítja meg, s hasonlítja össze a jelenkori nő társadalmi helyzetével. Megállapítja, hogy a fonó olyan társas mun-

ka volt, mely főként a feudalizmusban, de a kapitalizmusban is a dolgozó paraszti társadalom asszonyaira, leányaira nehezedett. Közösségekbe szervezkedve fanni kellett nemcsak a saját szükségletek ellátására (hozomány, család ruházása), de — főleg a kapitalizmus idején — részben az úri osztály szükségleteinek kielégítésére is, dézsma nemcsak a kender-, de a fonalszolgáltatásra is vonatkozott. — Ósi életrend, munkamegosztás hagyományaként a nemesi házak asszonyai és leányai is fontak ugyan, de ez a munka a maga egészében messze elmaradt a paraszti nőkéttől. A kizsákmányolás szükségszerű tény volt a gazdag és szegényparaszt termelési viszonyában is (bérbefonás pénzért vagy szőszért, vagy élelemért). Szükségszerű tény volt a munka fáradtsága maga az egészségtelen, szűkös helyi körülmények közt, kezdetleges munkaeszközökkel. Az is tény, hogy a dolgozó paraszti férfiak nem utolsósorban fanni tudásuk szerint választották maguknak és vették el a feleségnekvalót. És az is tény, hogy a fonó parasztnő ezt a munkát lemondással, megnyugvással, hősiesen végezte — hasonlóan a házimunkák egész özönéhez, s a társas fonás szórakozásaiban keresett és talált könnyítést. Még büszke is volt arra, hogy jól tudott fanni. — Többszörös elnyomás volt ez a helyzet, mely a régi korok kényszerítő hagyományainak erejével hatott.

A szociológiának abban van döntő szerepe, hogy az említett problémák elemzésével a nők társadalmi szerepének történeti megvilágításához járul hozzá, megállapítva, hogy a fonót mint szükségszerű társas munkát nem a régi fonóházak üldözése, hanem az új idők termelési módja és textiligényei szüntették meg, s ezzel az utókor lelkiismeretére, szocialista társadalmi tudatára hivatkozik.

A néprajz (folklór) a fonónak mint társas munkának hagyományos kulturális jelenségeit keresve, e társas munka etnikai jegyeit kutatja és rendszerezi. Tények szükségszerűsége — és e szükségszerű tények hagyományos kulturális tükröződése: e kettő határozza meg a különbséget a fonó mint társas munka szociológiai és néprajzi vizsgálatában.

Szükség szüli a munkát, munka szüli mind a tárgyi, mind a szellemi javakat — e gondolat jegyében formálódik ki a fonó dialektikája. Ennek ad hangot Kántor Mihály, a bodrogközi textilmunka szakemberré vált kutatója [17]. Igen értékes, hézagpótló könyvében világosan kifejti nézetét, hogy nemcsak érdemes, de kell is a fonó munkarendjével foglalkozni. Nem taglalja még teljesen a fonóban folyó társas munkát, de jól érzékelteti és helyesen hozza kapcsolatba a fonóval, mint népszokással.

Az első fő kategória kidolgozásában jelenleg hatalmas méretű rendszerezést épít ki Janó Ákos. Készülő műve a társadalomnéprajz egyik nagy nyeresége lesz. Előtanulmányából is ez tűnik ki [18].

A fonó folklórában több társadalmi jelenség függ össze. Elénk tűnik a paraszti nép empirikus ismeretanyaga a kenderről, hogyan jellemzi, hogyan látja annak jelentőségét, hogyan becsüli, hogyan nyilvánul meg a fonó nőről alkotott szemlélet, a fonási időszak szigorú elrendelése és megtartása, munkaközösségek szemlélete, hogyan teszi szóvá a munka kényszerűségét, hogyan magyarázzák a munka menetét, a fanni tudás áthagyományozását, hogyan szólaltatják meg a fonás egészségügyi, szociális problémáit, s egyáltalán,

az egész munkáról alkotott értékelő szemléletet. Mindezt még tájankint összegyűjthetnénk és adattárolhatnánk.

Szólások, találós mesék, rigmusok, anekdoták, munkamenetek népi leírásai — mindezek elhallatszottak, s érdeklődésünkre megszólalnak ma is a köznépkorúak és idősebbek ajkán, jórésztük nem a fonóházban hangzott el, de mind a kenderről, a munkáról, a fonókról szólnak.

Máris a munka folklórájába sorolhatjuk a kender tiszteletét sugárzó szavakat:

*„Kicsiny magból terem, nem bír tekintettel,
Királyt és a koldust tartja öltözettel”...*

*„Kicsike a magja, sárga a virága,
Urat és parasztot egyformán ruházza”*

Ilyen, ehhez fogható archaikumok a kendert sajnáló szólásmondások: „Ő te áldott kender, mennyi kint szenvedsz el,” „Kendermag, kendermag, de nagy kínba is vagy...”, ezek tömérdek változatai, melyek mögött évszázadok történeti szemlélete, nehéz élményanyaga húzódik meg. Az ősközösség archaikumait őrzik a kenderföldet védő szertartások, a mag elvetése babonás gesztusokkal, morális kötöttségekkel, ugyanígy a növény kender védelme, a fonásra előkészítő munkálatok szigorú rendje morális és mágikus elemekkel, a jó dolgos lány dicsérete a fonásra közvetlen előkészített, gyönyörűen bábuba, koszorúba csavart szösznek az utcaablakba való kitételével. — Annak is megvan az etnikai jegye, hogy a fonással válik el legjobban a kenderhez tartozó leánymunka a férfi munkakörteől, csak figyeljük meg és gyűjtsük össze minél több változatban az ide vonatkozó szólásokat: „Férfi nem fonhat, mert elfonja a bajúszát...” „Ne nyúljon a guzsalyhoz, mert elpödrí bajszát”.

Ma még megtalálhatók a fenni tudást dicséző dalok is:

*„...-ra gyertek házasodni,
Mert ott tudnak szőni, fenni, varrni”*

*„Tudok szőni, tudok fenni, tudok motollálni,
A nyűst közt is, borda közt is tudok motoszkálni...”*

Jól emlékeznek még a telefont orsók közszemlére tételére, bírálására, ki tudott szebb tele orsót fenni, a minőséget hogyan állapították meg a legények (a rátekert fonalba harapással), hogyan tüntették ki a kiválóan fonó lányt („tetsző helyre”, „tyűkrös helyre” ül), hogyan tartották számon a hosszú fonalat fenni tudó lányt („híres lány”, „farsangi szálas lány”), hogyan tették próbára a lány szorgalmát (a le nem font szöszbe való kulcsdugással). Még kellőképpen fel nem kutatott anekdotatípus a lusta fonólányról szóló adoma, a rest és hazug lányról, aki azzal akarta áltatni szeretőjét, hogy már lefonta a régit, s ma már új szösz van a guzsalyán, de a fiú előző nap kulcsot dugott a szöszbe, a lány szekrénykulcsát, s mikor menni készültek a templomba, a lány nem tudott ünneplőbe öltözni, nem lelta a szekrénykulcsot, s szégyenszemre, a fiú utasítására, a szöszből szedte elő. Nem is kel-

lett a fiúnak többet a lány. A legénynek egyenesen szégyen lett volna, ha fonni nem tudó lányt vett volna feleségül:

*„Ha kisasszonyt veszek, nem tud szőni-fonni,
Milyen szégyen nékem pénzért gatyát venni...”*

Sőt, a fonni nem tudás gyalázat a nő részére:

*„Pestre mentem házasodni, bár ne tettem volna,
K... lett a feleségem, nem tehetek róla.
Nem tud szőni, nem tud fonni, nem tud motollálni,
Még a nyist közt, a borda közt se tud motoszkálni...”*

Fonóban, de fonón kívül is dalban csúfolódtak a rossz fonó lányon.

*„Lusta fából van a rokkám, nem fonyok rajt többet,
Fontam rajta két orsóval, lesz abból egy kötet”*

*„Nincsen fonal a rudamon, Három pászma motollámon,
Azt is hat hónapig fontam, Mégis eleget aludtam”*

A fonási időszak szigorú megtartását célzó új, ismeretlen adatokat gyakran akkor kaphatjuk, ha az adatközlővel a munka sürgősségével beszélünk. Egymás után hangzanak fel azok a mondások, melyek tömör képletekbe foglalják ezt a sürgősséget: „Siessünk, siessünk, mert karácsonyig hosszú a szál...” A tavaszi madár így csúfolja ki az elmaradott fonót: „Ki-ki tél, be-be nyár, ki-ki tél, be-be nyár, nem szóttél, nem fontál, csupaszon maradtál...” „Kicsidő, kicsidő, tavaszidő, szép idő, szóttél-fontál, van is, nem szóttél, nem fontál, kin a kimpics...” A madárhargon való kicsúfolás, tavaszi madarak figyelmeztető hangjának megszólaltatása a fonó munkarendjének megint egy olyan folklóri kategóriája, amely bizonyosan mindenütt elterjedt, csak tájanként különböző változatokban eltérő etnikai specifikumokban lappang még. Ugyanígy ez a szólás-mondás: „Kinek milyet fon el az ajaka, olyat hord el a valaga”.

Sietni kell már azért is, mert nem fonhatnak minden nap. A tiltott napokra vonatkozó babonás folklórányag is lényeges kategóriát alkot, de ennek tájbeli változatai sincsenek rendszerezve, adattárolva. A Luca napra, szombati napra, két ünnep közti (karácsony, újév), aprószentek, néhol a pénteki napra, stb... vonatkozó fonótilalmak megokolásai is tájankénti változatokban terjedtek el, melyeket regionális rendszerben is fel kell mérnünk, nyilván kell tartanunk.

Feladatunk a kényszerítő körülmények közt alakuló és kialakult munkaközösségek (kalákák, bérbenfonások, fonóházak típusai) folklórányagok rendszerezése is. Ezek mindegyikéről kialakultak olyan vélemények, melyeket a dolgozó parasztság nyelvi képletekbe foglalt. Említsünk meg egy példát! A bérbenfonás értékelésére milyen jellemző ez a szólás: „Sok munkával járt, míg abból a kenderből fonal lett. Mégis csak garasos munka volt. Csak egy

garas jutott érte egy napra. De annak a fonásnak aztán haladnia kellett... A kaláka szólása: „Mama nekem, másik nap közösen egy másiknak”. — A fonóházak biztosításának stílusa nyelvi eszközökkel: „fonóházat fogadtunk”, „megfogadtuk a fonóházat”. A szervezkedés kifejezései: „csapatra jártunk”, „bandáztunk”, „csatára mentünk”, „összecsatáztunk”, „összecsuproztunk”. Természetesen a szervezkedés módjai, a munkaközösségek kialakításának munkarendi, jogi mozzanatai a maguk etnikai specifikumaikkal szintén folklóri jelenségek.

Külön kis kategória magának a fonásnak a munkafolklórja, mely vonatkozik a munkaeszközökre és a fonás egyes mozzanataira.

A munkaeszközöket a találós mesék, szólások, sajátos elnevezések igen kifejezően ábrázolták, hol festői, hol naturális, tréfás darabossággal. Ezek regionális felkutatása, rögzítése is ránk vár. — A talpas guzsaly elterjedt képlete festői módon: „Felnyőtt egy fa, de nem a magá tövibe, reászáll egy madár (a fonó lány keze) és csipegeti, de nem a maga begyibe (hanem az orsóra). Vagy a rokkáé: „Áll a fa töviben, de nem a maga gyepiben, egy kis madár csipegeti, de nem a maga begyibe”. Merész, sikamlós tréfával a guzsaly találós meséje: „Lapísom a lapísdhoz, bőrösöm a szőrösödhöz, szögem a lyukadba!” (Guzsaly a guzsalytalpra a guzsolyfejet, a szár a lyukba kerül, megmég a kezem bőre a szösz fogi meg). A rokkáé: „Lábam a lábad közt, babrálok a szőröd közt”. (A rokkát a lábam közé veszem, és úgy fonok.) — A rokka brékegő, mekegő hangját, pergését a találó mese így utánozza: „Sodrom-pedrem, tekerem, csavarom, édes komámasszony...” „Komámasszony elvesztette eckit-peckit kanasó kanafóriáját, ugyan hol hagyta eckedet-peckedet. kanasó kanafóriádat?” A fonáshoz nyálképzésre használt fanyar gyümölcs, savanyú káposzta, ecettel leöntött répaszelet stb. ., az ún. „nyálító” vagy: „nyáli” stb. . használatának is kialakult a folklórképlete: „Őt az eresz alatt megázik, őt az ereszen kívül van, mégse ázik meg”. (A megnyílt ujját a fonásra felkötött szösz vagy csepű alatt ázik, mert egybe kell sodorni fonallá a lehúzott szösz vagy csepűt, segíteni kell az orsó pergetésének — viszont a szöszön kívül működő, orsót pergető ujjak szárazon maradnak). — Maguk az elnevezések is sokat mondanak. Az egy darabból álló, kis karó vagy rúdformájú guzsaly elnevezései: „csödör”, „paripa”, „nőtlen” stb. . A két első a ló hímtagjára céloz, az utóbbi arra céloz, hogy a guzsalynak nincs olyan felső szára, feje, melyet csapszerű végződéssel az alsó szárba lehet illeszteni. Viszont a kettőbe vehető guzsaly feje, mely behatol az alsó szárba, általános eljelöléssel: „kani”, az alsó szár, mely befogadja: „koca”. A rokka elnevezése a brekegő, mekegő hang megfigyelése nyomán: „béka”, vagy: „kecske” „geda”.

A fonás munkamenetének (talpas guzsalyon például: ágyazás, felkötés, tapasztás vagy ragasztás, első húzás, orsóra való első csavarás, a fonal levételével, innen kezdve a fonalhúzás levétel nélkül, ujjakra tekerés, orsóra való rácsapás, biztosító hurok kötése az orsóhegyre, mely ha kilazul, leesik az orsó, amit a legények szoktak ellesni, továbbá: a hosszúnyújtás, az orsó telítődése, a fonáshibák, ezek javítási módjai) elmagyarázása, ismertetése az adatközlő nő részéről — a munkafolklór igen lényeges, mondhatni: központi részét tárja fel. Nagyon tanulságos, szinte bámulatos e bonyolult munkamenet

közvetlen ismertetése, de tanulságos a rokkán való fonásé is. A közlés irányításával, magnószalagon rögzítve, olyan folklóranyagot tudunk összegyűjteni, mely néprajzi szempontból bármely más folklóranyaggal egyenlő értékű, de még a kifejezés ereje, ábrázoló képessége nemcsak az ismeretadás, de a gyönyörködtetés élményanyagát is nyújtja. Figyeljünk meg egy példát!

„Haat hogy is kezdjem? Hogy fonónk? A baabuszöszvel? Jó.

Haat nagyot csapónk vele ja kezónkbe ugy-e, mer mind a két veégi be vóut csavarva — akkor szeepen felomlik, no, eztaan szeétaagyazuk... bizon szeét... haat akkor maaskép hogy tunnaak raatennyi ja guzsaljra? Szeéthuzoguk két kéizvel, oszt akkor megnyaalazzuk elsöübb a markónkat, majd huzoguk, huzoguk a szöszt, leraktuk a teépéseket ugy-e valami lapos heljre; lócaara vágj asztal tetejire, majd amikor mind szeét van aagyazva, akkor az egymásra rakott teépéseket, vagyis ahogy mi mondjuk: az aagyazatot szép simaara hagyjuk, majd belegöngyölük a guzsalj fejit, ugy osztaan lekötük a guzsalmadzagval. Ezt a porciót baabuszösznek hívuk. Hogy ennek minyeó alakja van?... Szeép karcsu, a felsö veégin összefogva, ott veékonyabb vót mindig, lefele még mindig vastagogyik, oljan mint egy... nem mondom maan ki... haat minek mondjam? meég kinevet... no de iljen kivaancsi raaja?... haat ugy kissegesegigyik... asz szoktuk egymasnak mondanyi: de nas seggit köttel! mér köttel oljan nas seggit?... áhhh. h. h... háhh. h. h. (nevet — kösd kisebbre!... mer az nem jó, ha nagyon kissegesegigyik, nem gyön oljan jóul a szösz. Mer ha szükebbre van kötve, annaal jobb belöüle huzogny. Tehaat aagyazaas nékül nem gyön a fonal, egyaatljaan sehogy. Hogy minyeó hosszú e? Nno, vegyüük az üres assóut (orsót), mennyaalazuk a hegyit, belekapónk a szösze, ek kicsit kihúzónk, így beletanaal az assóu könnyebben. Az assóu veégit mesz szokuk nyaalazny, hogy jobban tapadjék ra ja fonal veégi. Asz szoktuk mondanyi iljenkor: „faskóu, Lackóu ragadj bele! h. h. h. ... hhhaha... áhh. h. h. (nevet), üigen, igen, így szoktuk bizatgatny. Innen kezdve a balkézvel, amit mennyaalazónk, allándójon huzoguk, huzoguk, a jobbkez meg pendergetyi az assóut, úgy halad, megyen, úgy sodruk. Akkor raatekerük a fonalat a balkezónkre, raamotollaaluk, oszt úgy az assóura-raaverük. Raantuk egyet a jobbkezvel. A fonal oljan szeepen pattan, oljan brungaasa van neki. Közben csevergetük az assóura ja fonalat a jobb kezónkvel. Ugy mondjuk, hogy a fonalat az assóura raahajtuk. Az első nyútatnaal meég le kell vennyi az assóu hegyirü a fonalat, akkor meég a saar aljaara cseverük. Csak a maasogyik nyútatnaal kezdjük a raahajtaast, innen osztaan veégig. A maasogyik nyútatnaal maan esombókot kötönk az assóu hegyire ja fonalval, oljan hurkot, ami hirtelen raamegy, a jobb kezónk haaróm ujjával raavetük, eszre se vegyüük, im rajta is van a hurok az assóu hegyin. Ügyesen, nem oljan muljaan. A hurok azér kell, hogy tartsa jaz assóut, amikor pendergetönk. A raahajtaas meg azér kell, nehogy lazaan menjen a fonal az assóura, mer akkor legyön róula, leszaard, csakúgy kotyog a fonal az assóun. Iljenkor szoktuk mondanyi az ügyetlen ljaannak: mi az hé, de lazaan vagy azon az assóuszaaron! Taan hugyozhatna ja szeretöü?... ehhe. h. h. h. hehehhhh... ez csak oljan szóubeszéd, na, nem tuggyk, mi az értelme, no ne is vallasson, ezt csak úgy szoktuk mondanyi. Ha meg nehezült az assóu, jaaba (hiába) vóut rajta hurok, sokat vóut úgy, hogy lejesett. Nem birta maan a kezónk, haat lejesett. Asz szoktuk mondanyi: .... no ez se lesz maan teli, esküdözik, jaj hogy esküdözik, a teremburaajaat! Meg iljenkor szoktaak a legények ellesny az assóut. Csak ugy adtaak fel, ha csóukot kaptak érte. — Szoktónk nagyot is nyütanyi: fassangi szaalat. Mikor maan nehez a fonaltu jaz assóu, a két tenyérvél messöndörgetük, majd elengedük, csak a fonal szaalat foguk a jobb nagyujj tövibe. Így nem kell annyit pendergetny, annaal hosszabbat tudónk nyütanyi, annaal haladósabb, szaporaabb.

Arra nagyon ügyeltönk, hogy egyfurmaan fonjuk a fonalat, aki tulnagyon meszodrotta ja fonalat és gengén pergette, akkor laancos lett, nagyon be vóut csavaróuzva, úgy hogy nagyon össze vóut húzóva. Az iljen laancos könnyen el is szakadt. Nagyon nehez vóut javitanyi. Lettöbbször visszafele pergettük. Ha meg gyorsan huzogjaak és lassan pergetyik, akkor messzöszösogyik, oljan szösös lesz, oljan

szalkaas, könnyen kiboljhozógyik. Szövéskor a borda meég jobban kiszöszöli. Azér kell kenni kenőcvel a szövéskor, főüt kukoricalisztvel. — Az is hiba, amikor a csepübe belekerül a pozderva. Jaaaj, de sokszor kikezdte ja kezét! Meg a szaajónk szeelit. Vóut, aki benne hagyta ja fonalba. ... Jaaaj, de madaarfejeset fontal! Igy szoktuk mondanyi. Az iljen fonalnak a vaaszna is oljan csombóus. Vóut ljaany, aki az iljen vaasznat is kiterítette. Igy montaak osztaan: Itt is a madarak benne felejtették a pozdervaat (a kender értéktelen kérge). No, de maan ez annak szóult, aki fonta. A hanyag ljaany vagy asszony iljenkor asz szokta modnanyi: maj kiszegyik a cinkeek a csombóut a gaaton (kerítésen, ahova szárítani szokták tenni a vásznat).

(Borsodi palóc szövegváltozat Borsodszentgyörgyről.)

Külön folklóranagyhoz jutunk a munkafolklór kutatásában a fonni tudásra nevelés, a munka hagyománytisztelete területén. Az 5—6 éves lánygyermek fonásra nevelését nemcsak házilag gyorsan összerótt kis tanulóguzsallyal, piszkafára kötött maradék csepüvel, a gyermek két kezének igazgatásával végezték, de biztatgatták is a maguk módján: „doroglyáld csak kislányom (dörgöljed csak, dorgáld csak!), nocsak, aranyhusom, fonjad csak, macskanadrágnak valót”. „É, hogy nyüzgéli mán (nyúzogatja) Rozika!” „Nocsak! Mancu is nyaggati mán!” „No, sikerült nyálazni egy pászmamadzagot!” (madzagot, amivel átkötötték a pászmára kimért fonalak tömegét). „Ejnye, font mán a kicsi egy bika tökire valót”. „Nicsak, a kis Ica most foni a bikára a gatyát”. „Jó lesz kedves! Ebből varrsz majd kisjányom selyemszoknyát” stb...

E biztatgató szólamok összegyűjtése, tájankénti összehasonlítása megint csak a sürgős feladatokhoz tartozik. — De e résztémára, a lánygyermek fonni nevelésére vonatkoznak mágikus eljárások is. Egy példa az analógiás eljárásra: az anya a gyermek csepüjét akkor vitte a vízimalomhoz, mikor annak a kereke működött. Ilyenkor dobta bele a vízbe a csepüt, azzal a céllal, hogy kislányának is olyan serényen forogjon az orsó a kezében, mint a malom kereke.

A fonás egészségügyi, szociális vonatkozásai is jól tükröződnek a folklórban. — A fonás ha egyedül haladt a maga fárasztó egyhangúságával, különösen a fiatalok számára unalmas, nehezen viselhető dolog volt. „Unomfa”, — „bánatfa” — ilyen, és ezekhez hasonló neveket adtak a guzsalynak. Még rigmusba is foglalták:

„Verd meg Isten azt a bokrot, kibe guzsaly terem,
Víz vigye el azt a földet, kibe kender terem...”

„Orsó veszedelmem, guzsaly ellenségem...”

„Orsó, guzsaly, motolla, veszett volna pokolba”

— és így tovább, tájak, népcsoportok, népek szerint.

Folklóranaggyá váltak az egészségre ártalmas körülményekre vonatkozó közvetlen vallomások is. „Főleg a csepü... sok port ereszt az orrunk alá...” „Odaporzik az orrunk alá, oszt köhögtet...” „Tüdőre száll nagyon a pora...” „A nyálazástól ki szokott a balkéz gengülni...” „Van úgy, hogy ki is fonyó-

dik...” „Belesodródik a fonal, úgy fáj...” „A balkezemen, az ujjamat úgy kifontam, úgy kipergettem...” „A nyál még a körmöt is kifonta, kiette...” „Elnyalódik az ujj, lekopik a bőr a húzgálástól...” „Vér néz ki az ujjamból, anynyira kisodri az aprószősz...” „Úgy kicsípte a fonal az ujjamat, hogy csak úgy gyött le a bőr róla...” „A mocsolyában áztatott kender szősze, csepűje büdös, nagyon búzlótt, csakúgy csípte a nyelvünket!” „Lehúzi a bűrt a nyelvünkrül...” „A szánk széli gyakra kipállott.” „Rossz vót az ülés is, nem tudunk támaszkodni. Az ember háta majd belyukadt...” — Mégis, aki kifáradt, ellankadt, társai ráiasztották a munkára: serpenyőt ütöttek le mellette, vízzel szembe szentelték, csapot húztak a szőszén, megcsavarintották, s felébresztették, hogy megfagyott a szősze. Ezeknek az ösztökélő mozzanatoknak se szeri, se száma. Összegyűjtésük ismét külön feladat.

És mennyire értékelték, nagyra tartották a fonást, hogy ragaszkodtak hozzá, mivel társadalmi helyzetükbe való belenyugvásukkal mégis, életük egy kimaradhatatlan szakaszának tartották, egyszóval a fonásra vonatkozó véleményüknek is megvan a maga folklórja, mely szinte összefoglalja, összegezi a fonót mint termelési módot. „Csak húztuk, húztuk, ki csinálta volna helyetünk?” „Bizony a fonás a magunk tíz körme munkája. Vót vele elég. De azér szép, mikor megvan a vászony...” „Én úgy fontam, nekem olyan vásznom lett, hogy akar írni is lehetett volna rajta...” „Parasztnak való ez...” „Hogy állt volna a guzsaly a kisasszonyok vagy a dámák kezibe?” „Belesodorták volna a pirosítót a szájukból, mégse lett volna az fonal...” „Ügyes, ügyes munka volt ez... még ma is fonnék, ha lenne kenderem...” — Így vélekednek a mai idők. Még e néhány példa is rávilágít szemléletükre, véleményalkotásukra. Hát még, ha ezeket a megnyilvánulásokat rendszeresen, tájanként gyűjthetnők össze!

A fonónak mint termelési módnak résztémáiból, e kategóriák összefüggő megszólaltatásából végső sorban a fonó munkarendjének folklóranyagához jutunk. Ennek az anyagnak a rendszerezése, adattárának elkészítése a jövő diakronikus vizsgálatainak egyik fő forrása, bizonyosság arra, hogy a folklór-gyűjtés kiterjesztése a munka területére hézagpótló feladataink egyike a régi paraszti korok szellemének megismeréséhez.

De még a folklóri jelenségeken túl is, a fonónak mint társas munkának ismerete arra is szükséges, hogy a fonónak mint népszokásnak egyes mozzanatait éppen a munka végzésével párhuzamban ismerjük meg. Egy példa arra, mennyire összefüggnek a fogalmak kisebb-nagyobb bonyolultságai: legismeretebb, legkedvesebb mozzanat a fonóban az orsóellessés, hogyan figyeli a leány, mikor ejti le a lány az orsót, a fiú elkapja, és csak csók fejében adja vissza... Miért esett le az orsó? (Eltekintve most attól, hogy a lány véletlenül, vagy készakarva ejtette le.) Nem azért, mert elszakadt a szősz, elsősorban nem ezért, hiszen a szősz elszakadása a legritkább esetekben következett be, ugyancsak várhattak volna a fiúk erre —, hanem legtöbbször azért, mert meglazult az orsó hegyén a fonalbiztosító hurok, kibomlott, így esett le az orsó — az adatközlő nők vallomása zömmel ezt bizonyítja (lásd példa 349. oldal), a fonalszakadás a csepűnél következett be, de ez is ritkán. Röviden: ismerni kell a fonal anyagát, annak előállítását, fogalmat kell alkotnunk a guzsalyról, orsóról, s a fonás munkamenetéről.

II. A FONÓ MINT NÉPSZOKÁS

Az etnikai jegyekre való hivatkozással nem nehéz megállapítanunk, mennyire el tud határolódni a néprajz a szociológiától a fonónak mint termelési módnak komplex vizsgálatában. — Ez az éles elkülönülés még fokozottabban tűnik ki a másik fő kategória, a fonó mint népszokás tanulmányozásában. Van itt is érintkezés, hiszen a szórakozás a munkahelyhez és a munkához volt kötve — és ez nemcsak néprajzi, de szociológiai jelenség is, mely a munka megkönnyítésének, megszüpítésének vágyában gyökerezik, de a fonó mint népszokás dimenziójában a kultikus vonások, a morál, a költészet, a mágia, a játék, az egész népművészeti folklóranyag, sőt bizonyos díszítőművészeti jelenségek már nemcsak kapcsolódnak a munkához, de túl is nőnek rajta. A főélmény nem a munka, hanem egymás szórakoztatása, sőt, gyönyörködtetése volt. *„Fonó nélkül meg se lettünk volna...”* *„Diszes ünnepség volt, amikor mentünk közösen fonni...”* *„Nekünk a fonó éppen olyan volt, mint mikor most moziba mennek, vagy leülnek a rádió mellé...”* *„Nekünk a fonó volt az állandó, téli mulatság, bizony, többet tudtunk játszani, mint a mai fiatal-ság...”* — Valóban, a fonó munkaközösségek a nagyon szűkös, egészségre ártalmas körülmények közt, primitív munkaeszközök működtetése mellett egy bámulatosan gazdag, sokszínű, ősi vonásokban szinte napjainkig bővelkedő népi kultúrát tudtak teremteni, melyben a népművészet ereje nagyon gazdagon elevenedett meg.

Ellentmondás látszik a fonás terhe, a guzsaly, orsó, kender szidalma és a fonással együttjáró öröm közt. Ezt az ellentmondást a két fő kategória összefüggése oldja fel: fonni egyedül keserves, kialakult közösségben viszont örömteli, vagy legalábbis izgalmas élmény.

Szendrey Zsigmond, aki a fonónak mint népszokásnak a rendszerezésében rakta le az alapokat, a fonót társas népszokásnak nevezi [19]. Bár a tanulmány címében a témát úgy jelöli meg: „Magyarországi népszokások a fonóban”. A fonót nyilván tág fogalomnak érezte, ezért említi a szokáson belül szokásokat, sőt mi több, a szokások közé — egyébként nagyon helyesen — besorolja a játékokat, népdalokat is. Találós meséket is. Végső sorban nem a cím a fontos, de félreértésre vezethet. A fonó mint népszokás tényezőit kategóriának tekintjük, melyben a fonó szokásrendje felépült. Így csoportosíthatjuk:

a munkahely mint szórakozóhely,
a megjelenés külsőségei,
a közösségeket összetartó erkölcsi és babonás szokáselemek,
a fonó költészete, játékvilága,
vendégeskedések, ajándékvitelek, fonóvégző mulatságok.

E kategóriákból azokat emeljük ki, amelyeknek legtöbb közülük van a folklórhoz, de nem mondhatunk le a tárgyi vonatkozásokról sem. Szendrey Zsigmond mint prototípust az ifjúsági fonót részletezte. Álláspontjával teljesen egyetértenek az utódok. A fonó szokásrendjét legbővebb részletességgel, gazdagsággal az ifjúkor fejlesztette ki. Az ifjúsági fonó méreteiben, részleteiben, színpompájában magasan kiemelkedett a középkorú és idős asszonyok fonói

közül. Még az öregek is, ha a fonóéletről emlékeznek, elsősorban fiatalságukat idézgetik. A fonóból igazi kultuszt a fiatalok teremtettek kedélyéletük telítettségével, dinamizmusával, vakmerő virtuskodásaival, a kétnembeli ifjak egymás keresésével, egymásratalálásával, a szerelmi élet feszültségével és mederbe terelésével. A fonóházi szórakozások egyúttal erőpróbák is voltak, melyben nemcsak csókok, de sebek is estek. Az íratlan törvény ereje és szigora nemcsak a munkarendben, de a szokásrendben is érvényesült.

Hogyan hangolódott át a fonó munkarendje az ifjúság szokásrendjévé? E probléma taglalásának három mozzanatát emeljük ki: a munkahely mint szórakozóhely értékelése, a munkaeszközök szerepének megbővítése és az ifjúság szerelmi életének fejlődése.

A fonóház az ifjúság részvételével az együttlét sokszorosán vonzó középpontjává vált. Szerepének gazdagodása már elkezdődött a csinosítgatással, hadd érezzék itt jól magukat a legények is. A meglegedettség és bizakodás hangulatában született meg a dal a lányok ajkán:

*„Fonóházunk fehérre van meszelve,
Odajár a legényeknek eleje.
Az én kedves galambom is idejár,
Betekint a fonóházunk ablakán.”*

Az egyszerű, szűkös fonóház belseje teljes részleteiben áthangolódott. Meg volt határozva a lányok, majd később a kétnembeli fiatalság együttes ülésrendje, kiemelt helyek: az ügyes lányt kitüntető, többnyire a tükör melletti „*tetsző hely*”, „*tyükrös hely*”, az ablak közelében a legények érkezését figyelő lány „*leső helye*”, az ajtónál az „*ajtónyitogató lány helye*”, a legények érkezése után a „*legénybíró*” vagy „*tréfamester helye*”, két szomszédos fal mentében elhelyezkedő ülő lányok sorai közt, közel a szeglethez, ugyancsak közel az ajtóhoz a férjhezmenés előtt álló lány „*szélső helye*”. Az ajtó nemcsak felváltva párosító játékok közelebbi színhelye volt, de nyitása és csukása a legények fogadásának sok részletével bővelkedett (díszítés, papírgalamb-röppentés, dalba foglalás, kopogtatás, legényidézés a lány farának odaverésével). A kemencének is jutott szerep a legény fonóházhoz való bővülésében, a szabadkémény tréfás beugrató játékok rejtekhelye volt, a falitárgyak és az asztal együtt varázsszerekké váltak, a legényidéző lányok nemcsak megforgatták a falitárgyakat, de fedőket, serpenyőt az asztalra is csaptak. A pitvarajtó szerény, titkos hely volt az orsót kiváltó lány és legény csókolódzására, a ház közepén zajlottak le a fonóházi szórakoztató rendezvények, balladák, maskarák. Még az udvar is áttelekesedett, varázslásból itt kaparták a lányok a fiúkat a fonóházhoz (lásd 354. old.), itt motollálta le méregből a csókot nem kapott legény a lány orsójáról a fonalat.

Maga a fonóház helyhez kötötte a fiatalságot, de éppen a korlátozottság váltotta ki a játékos hancúrozásokat, testedző jellegű játékokat. A folytonos ülést nem bírták, dévankodni is kellett. Erre mutat a fonóházak elnevezésbeli variációja is: „*ülőház*”, „*ülős ház*” — más, ellenkező értelmű megnevezés: „*dévánház*”, „*dévaj ház*”.

Meggazdagodott a fonnivaló anyagoknak, szerszámoknak a funkciója,

mozgatása is. A kendercsonló (bábu, perec) kibontása egyúttal szerelmi jóslatú gesztus is volt a lányok kizárólagos együttlétekor (ahányadik tenyérbeütésre kibomlott a szöszbábu, annyi év múlva megy férjhez a szöszbontó lány), a meggyújtott szöszmaradék, vagy csepü lángjának mozgásából, a megégett kender eldőléséből következtettek, ki melyik legényhez megy férjhez, a guzsaly legénybűvölő szerré változott a lányok lába közt, midőn az udvarra futva, a guzsalytalppal kapartak a ház felé, kiki a maga legényének nevét kiabálva. Az egybefaragott guzsallyal járták a guzsalytáncot a lányok, viszont a ketté vehető guzsaly bizonyos helyzetbe hozása (guzsalypisiltetés vízrántással) tréfás büntetést jelentett a túl sokáig csókot váltó lány számára, már szigorúbb büntető szerepe volt a kitett, vagy ház tetejére feldobott guzsalynak. — A fonás mozzanatai is kínálkoznak a hozzájuk fűződő folklórelemek kifejtésére (szöszbábu kicsapása tenyérbe mint szerelmi jóslás — ahányadik ütésre kibomlik a szösz, a lány annyi év múlva megy férjhez, a szösz túl magasra kötése: messze megy férjhez, vagy magas emberhez megy férjhez az orsóhegynek a felkötött szösz aljába dugásával kapcsolatos vastag, merész szövegű mondókák, legényvásárlás fonalhúzással: ahány szálat kért a „*Megy a kosár*” típusú párosító játékot vezető lány a cimborájától, hogy a legény a cimborára mellé üljön, annyit font és húzott le — de a fonalhúzás kiközösítő szokás-elem is volt: „*kisodrás*”, a nem kívánatos személy kezébe adva a fonal végét, melyet a fonó lány addig nyújtott, míg amaz el nem érte az ajtót —, az orsóra tekert fonaltömeg alakja, szorossága, keménysége jelképezte a fonó lánynak szeretőjével való szilárd kapcsolatát stb.).

Az ifjúsági fonó lényegét a vetélkedés és a lányok-fiúk szövődő szerelmi kapcsolata alkotta. A szokásrendnek ebben a legfőbb szakaszában világosan megkülönböztethető két mozzanat: lányok egymás közt, és: lányok, legények együtt. Mindezekben belül olyan élményanyagok sorakoznak, melyek a néprajzi sajátosságoknak ifjúkori vetületét a maga mozgásában mutatják. — Hogyan tárul elénk az ifjúság dinamizmusa? A lányok otthon is fonogattak, korai napszakokban, de a délutáni és esti, csaknem éjszakába nyúló órák voltak a fonó órái. Az első szakasz — lányok egymás közt — a munka végzésének és a várakozásnak a szakasza volt, a második kölcsönös párválasztás szándékának periódusa. A lányok egymás közti szakasza már a megjelenés kötelezettségével elkezdődött. Ennek jegyében kutathatjuk egymás ellenőrzésének, a megjelenés idejének, gyülekezésnek, elmaradók, későn jövők büntetésének (csörömpölés a lány ablaka alatt, talyigára ültetés, talyigán való beszállítás a fonóházba stb.) gesztusait. A kialakult ülésrend, a megjelenés díszes külsőségei, munka és leányszórakozás, főleg a legényvárás módjai a folklóri vizsgálat újabb nagy lehetőségeit tárják fel. A vonzó légkör megteremtésének külső eszköze nemcsak a szép öltözködés, de a fonóeszközök díszítése is (bojtozás, gyöngyözés, sallangozás, pántlikázás, csokrozás), a fonó életstílusában az ülésrend (kitüntetett „*tetsző hely*”, leső lányok helye, ajtónyitogató lány helye stb.) fontosságát külön hangsúlyozzuk. Legfeltűnőbb, leggazdagabb a munka közbeni leányszórakozások folklóranagyja. A munkaeszközökhöz és munkamenethez fűződő szokás-elemekről már tettünk említést, ezekkel kapcsolatban kutathatók, vizsgálhatók a fonás mennyiségi, minőségi ellenőrzése (jól fonó lány: „*híres lány*”, „*farsangi fonalas lány*”, „*verebejeles fonalú lány*”,

aki dudoros fonalat fon, „galárisos, vagy láncszemes fonalú lány”, aki túlsodorja a fonalat, „csampuszos lány”, aki pazarolja a csepüt, „korhely”, aki lustán fon, s kihull a szöszéből a próbára odarejtett kulcs) a munka folyamatának sürgetése szálhúzási versennyel (versenyben fonás kitett tűzes üszök körül, kinél alszik ki a kis parázs? — a falu körülérése gondolatban, a versenyben lefont szösz mennyiségi összehasonlításával stb.), az erotikus jelképes mozzanatokot kifejező szólásmondások is (ha a lány lazán tekeri az orsószárra a fonalát, s az „megforgósodik”, szeretőjével nem szilárd a viszonya, ilyenkor, ha észreveszik a többiek, rászólnak „ejnye de húgyos legény a szeretőd. . .”, „tán pisilhetne a szeretőd?”). Tudják, hogy még nem jött el a legények érkezési ideje, de nehezen várják, mint ahogy a nótájuk mondja:

*„Lányok fonják a lenszöszet,
Beszélgetnek egymás közt.
Jaj anyám, a fonás,
Nehéz a várakozás. . .”*

A fonóházi leányjátékok nagy része még felderítetlen. Szendrey Zsigmond említi is az idevonatkozó adatok nagy hiányosságát, többször említett tanulmányában. A visszaemlékező adatközlők, a kölcsönös bizalom megteremtésével szívesen ismertetik ezeket. Fonóházi leányhancúrozásokról van, szó, melyeket lányok teljesen kizárólag, még az ablakokat is elfedve, játszottak. . . Nem bírták sokáig az egyhelyben ülést. E mozdulatok, köztük nem egy erotikus jellegű (ütközés farral, derékkinyújtás, hanyattborítás stb.), játékoknak tekinthetők, mert volt bennük felépítettség, meg voltak szerkesztve, s igen találóan nevezték el ezeket. E hancúrozó játékok legnagyobb része különböző munkamozdulatokat érzékeltető, mozdulatutánzó játék volt, erő-ügyességpróba, mérkőzés, jó néhány ezek közt dévaj, kissé darabos beugrató játék. Legszebbek a dallal fűszerezett táncos játékok voltak, melyeket kis területen, nagyon ügyesen párban tapsosan vagy négyesben, arc-sorban jártak. Ezek közt is legnevezetesebbek a guzsalytáncok változatai.

Még mindig jól emlékeznek az öregek a fonóházba való legényidőzés mágiikus gesztusaira (odabűvölés az elmaradott legény kapcájának főzésével, legénynevek kemencekürtöbe kiáltásával, fali tárgyak megforgatásával, szita-fordítással, fedőnek az asztalra csapásával, legénynek a fonóházhoz való kaparása láb közé vett guzsaly talpával, legényhivogatás a farnak az ajtóhoz való döngetésével stb.).

A lányok együttdalolásában keressük, mi a mondanivaló?

A fonóház dicsérete:

*„De fehér a fonóházunk eleje,
Barna legény, lassan gyere ide be,
De csak pengjen a sarkantyúd taréja,
Ébren van még ez az utca, hadd hallja!”*

Leányélet dicsérete, legények tréfálása, csúfolása:

„Kukorica, édes málé,
Nincs szebb élet, mint a lányé,
Mert a kislány mint a páva,
Vígán jár a fonóházba. . .”

„Ez a legény szalmakalap, Csókra vár az ablak alatt,
Eredj lányom, adjál neki, Ne törje a rossz odaki.”

A várakozás türelmetlensége:

„A . . . -i legények fonóházba mennének,
Addig-addig ballagnak, üres házra találnak
Ladi-ladi-ladilom,
Fene tudja, hol mulat a galambom. . .”

„Este van már, késő este, félnyolcat ütött az óra,
Az én csárdás kisangyalom mégse jön el a fonóba.”

A párosító daloknak nagy többségét kell a lányok egymás közti dalai közé sorolni. Tréfás, csípős, gyakran csúfondáros szövegeik a lány és legény nevének összedalolásakor szinte kizárta a legények jelenlétét. Ezeket a különben ügyes, ötletes helyzetképeket itt említjük. Néhány példa:

„(Kürti Bora) háza vége leszakadt,
(Török Esvány) egy darabbal elszaladt,
Ne bántsa kend édesanyám, hadd vigye,
Eszteendőre ő lesz a kelmed veje.”

„(Molnár Ica) mézes begre, Fel van a falra függesztve,
(Szabó Laci) le-leveszi, Nyalogatja, majd felteszi.”

„Három icce keménymag, (Érsek Julcsa) kié vagy?
Nem vagyok én senkié, Csak a (Csomós Pistái).”

Minden lehetőet kidaloltak: annyira szerelmes a legény, hogy még a folyót is átugorná a lányért („Széles a Tisza, keskeny a partja”), mennyi aján-dékot vesz neki („Este van már, nyolc óra. . .” kezdetű daltípus, ugyanígy: „Árok szélén kácsatojás”, vagy „Átment a patakon a harcsa. . .”). A kidalolt párt két szál deszkán festették meg, hogy úsznak együtt a vízen, káposztát főz a lány anyja, fő a feje, kihez adja lányát, mire megjelenik a legény az ajtóban, s vigasztalja, hogy ő lesz a veje.

Legjellemzőbbek a kissé irigykedő szólamok:

„Ne félj, Julis, jobb lesz néked, mint nekem,
Téged vesz el (Kaló Pista), nem engem.”

Általában azokat a párosító dalokat sorolhatjuk ide, melyek nem fűződ-

tek párosító játékokhoz, ezek ideje akkor jött el, mikor a fiúk is részt vettek. — A leánykörben dalolt párosító dalok egyike-másika sejtethetőleg kör-táncra csendült fel:

*„Esik eső, nincsen meleg, Forog a szerelemkerek,
(Kónya Piros) benne forog, (Kulcsár Bálint) rámosolyog.”*

A balladák közül a vígballadákat szerették — a malomba menő lányról, aki megőrlette a lisztet, peracet sütött, de megették előle —, vagy a kis libapásztorlányról, akinek agyondobta libáját a bíró fia, de az vette is el —, humoros ballada az eladó lány-nővérekről, ki milyen embert kapott, az egyik milyen jól járt, a másik hogy bevásárolt... A találós mesemondás is inkább ilyenkor járta, hiszen a hangulat üteme viszonylag alkalmasabb volt erre, mint mikor a legények jöttek felforgatni egy kicsit a fonóházat. A találós-mesék megfeleltek a lányok érdeklődési körének (szövé-s fonás, háztartás, házi környezet, természet jelenségei). A mesemondás, mondaköltés legtörszökősebb területét a temetői tárgyú mesék és mondák alkották. Ezeknek reális, megdöbbentően archaikus élményalapjuk van (lásd 359. old.).

A legények érkezése, mely nemcsak az esti időszakhoz volt kötve, de előírt látogatási naphoz igazodott (pénteken húgyos a legény, ne menjen a fonóba — tájak, helyek szerint a tiltott nap változik), hozta az új dinamikus szakaszt, a fonó légkörének igazi telítettségét. A legények is tiszteletben tartották a megjelenés csínosságát (öltözet, kalapdíszítés, tájonként eltérő jellegekkel). Már az a mozzanat figyelemre tart számot, hogy tartották magukat az előírásokhoz, még a túlkorán érkező legény is hibát követett el, s ezen rajtavesztett, mégpedig a lányok részéről (anyjához küldték, kidobolták az ablakon), folklóri kutatás tárgya, hogyan jelezték érkezésüket (dallal, ablak kopogtatásával, bevilágítással, bekurjantással), de az is, hogy figyeltek fel és válaszoltak a lányok:

*„Ez a kislány a szobában fonogat,
Barna legény az ablakán kopogtat.
Olyan szépen, olyan gyöngyön kopogja ki ezt a szót:
Nyisd ki csárdás kisangyalom az ajtót!*

*Barna legény, ne kopogtass, gyere be!
Ölelőre vár a karom idebe.
Gyere be hát, gyere be hát, barna babám éhhozzám,
Nem haragszik terád az édesanyám...”*

Külön tématerület a legények illő megjelenése. Az elmaradozók, későn-jövők megleckéztetésének (csizma behamuzása, itatás vízzel liter számra, sült tökre ültetés stb.) igen sok változata vár még felderítésre, összegyűjtésre.

A legények ülésrendjének a lányokéhoz való alakulása a folklórisztikai vizsgálat fokozottabb kiterjesztését kívánja (Legénybíróvá kiemelt legény helye, a tréfamester, székelyül: „Beckó” elhelyezkedése a két szomszédos fal mentében elhelyezett leánykisszékék közt, közel a szobasarokhoz, a tanyázó legény elhelyezkedése szeretője guzsalytalpának másik felén stb.).

Mindenki véleménye szerint a fonó legérdekesebb mozzanata az orsó el-
lesése és csókkal való kiváltása. Enélkül a lányok-legények közös fonója el-
képzelhetetlen volt. Fontossága dalban is ki van fejezve:

*„Elment Julcsa, elment a fonóba,
Leesett az orsó a padlóra.
Van már, aki aztat felemelje,
Van már, aki Julcsát megölelje...”*

Az e témájú daloknak még egész serege lappang az öregek lelkében, és
összegyűjtésre vár, ha még van rá idő.

A mindkét nembeli ifjúság együttléte jól tükrözi a szerelmi élet genezi-
sét. Itt zajlott le a próba a legények számára elsősorban — és a párválasztás
kezdeményezése a lányok részéről. Amidőn a fiúk ügyességi vagy erőmutató
játékaikkal szórakoztatták a lányokat, ugyanakkor vizsgáztak is. A lányok
vizsgái (orsópróba a legények fonalba harapásával) másodrendű dolog volt.
Az erős, ügyes fiú megfigyelése a lányok részéről nyilvánvaló volt, ugyan-
úgy, mint az ügyetleneké, gyámoltalanoké, akik a beugrató játékok kellemet-
lenségein estek át, s ahogy tudták, úgy viselték el.

A társasjátékok legfőbb kategóriáját alkotó párosító játékok a párvá-
lasztás szándékát még ma is hihetetlen sok játékváltozatban fejezték ki. Csak
a legszebb párosító játéknak, a legényeladó „*Megy a kosár típusnak eddig
több mint száz változata van. E párosító játékok színes, gazdag világában
külön nagy szerepe volt a fájdalmat okozó, csapó játékoknak („Tetszik a
szomszéd?” vagy „pacskózás”),* ugyancsak próbára téve a fiút, mennyi ütést
tud kiállni a megkedvelt lányért. A párosító játékok zöme szerelemre célzó,
különböző helyzetkép megjátszásából alakult („*postás*”, aki csókot hoz, „*mé-
rő*”, aki csókot mér, „*égő*”, aki csókért ég, „*kisszék*”, aki afelé fordul, akitől
csókot vár — voltaképpen a felváltva rajta ülő lányra vagy legényre kell
gondolni, s e helyzetképek légiója, lehetetlen felsorolni).

A párosító játékoknak a lányok részéről való kezdeményezését bizonyít-
ja az, hogy a játékmester, játékbíró a lányok sorából került ki. Párosító vagy
kiházasító dal is fűződött e játékokhoz, mintegy lezárásul, ha már a lány
megkapta a maga legényét és viszont. Archaikus, szinte szertartásszerű játék-
lezárás volt ez. A palócság körében az egymásra talált pár a rendkívül nagy
elterjedettségű „*Zúg az erdő, zúg a mező...*” kezdetű párosító dallal dalolták
ki, most már nyilvánosan.

*„Zúg az erdő, zúg a mező, vajon ki zúgatja,
Talán bizony Csató Imre a lovát ugratja.
Szép ő maga, víg a lova, víg a paripája,
Vígán várja Dolmán Julcsa megvetett ágyába.”*

Van még sok hely — bár már nem összefüggő jelenség —, ahol a játék
maga dallal megy:

*„Járok egyedül, várok egyedül,
Szépen kérem királynémat, kit ad mellém nőül?”*

Akire a játékvezető mutatott, aszerint hogy tetszett, a válogató úgy felelt:

*„Ezt szeretem én, ezt kedvelem én,
Szép ő maga, szép ruhája, csinos a járása.”*

Bizony, ha nem tetszett, azt is kidalolta „nem szeretem én, nem kedvelem én, csúf ő maga, csúf ruhája, csúf a táncolása...”

Az ifjúság dinamizmusa, mely itt valóban a költészet határát éri el, a maga csodálatos mozgékonyásával, kiszámíthatatlanságával átcsap a költészetről a megdöbbentő virtuskodásra.

A bátorság legnagyobb próbája, amibe egymást bele is lovalták, a temető megkísértése, a holtakkal való incselkedés volt. A fonóházi fiatalok, többnyire a legények, fogadásból kiszöktek, a temetőből kihúzták valamelyik halott fejfáját, vagy keresztjét, behozták a fonóházba, majd vissza is vitték, ismét beszúrták a földbe, visszatűzték [20]. A temető megkísértése mint megtörtént valóság továbbgyűrűzött a nép képzeletvilágában, mert az élet és halál vakmerő tusájának jelképévé vált. Nem csoda, ha e megtörtént valósághoz oly sok temetői tárgyú adoma és mese fűződött, adoma a bravúros legény hirtelen haláláról, aki a visszavitt fejfa visszatűzésekor odaszúrta a surcát, vagy gatyaszárát a földhöz, s midőn fel akart állni, megérezte a rántást, amit a halottnak tulajdonított, s ijedtében szörnyet halt, s a csodálatosan sok szép változatban még néhol felfedezhető temetői mesék a szerelmes lány sorsáról, aki boldogságra vágyódott, s halott szerető, vagy ördög szerető jutott neki.

Az együttdalolásban is a lányoké volt a főszerep, hasonlóan a párosító játékokhoz. E részműben érdemes kutatni a legények dalkövetelő szerepét (lábdobantással, vagy más egyszerű zajscapással). A kétnembeli fiatalság dalos szórakozásában legnagyobb hangsúlya a dalos enyelgéseknek volt. Hogy ugratták a lányok a legényeket? Legtöbbször a legényvásár emlegetésével:

*„A . . . -i vásártéren
Legényvásár lesz a héten. . .”*

Vagy tréfásan ócsárolták a fiúkat. Olyan olcsóak, mégse veszik őket, vagy válogatták: szőkét nem érdemes vásárolni, mert beteges, pirosat sem, mert részeges. Barnát kell venni, ez lesz a jó, ez lesz a csókra hajlandó.

A házassággal való ugratásra is bizonyosan sok példa lappang még ma is:

*„A falusi híres legény, majd megvesz a lányért szegény.
Mégse meri azt mondani, meg kellene házasodni. . .”*

*„Három véka kendermag, Jaj de kemény legény vagy!
Mit ér a legénységed, ha nincsen feleséged. . .”*

A fiúk részéről is volt mondanivaló:

*„Mikor még én tizenhat éves voltam,
Már én akkor házasodni akartam.
Tizenkét lányt megkéretek részemre. . .”*

— így dicsekszik a dalban, de aztán egytől egyig felsorolja a kifogásokat, miért nem tud megnősülni, ezért megnyugszik abban a gondolatban, hogy legjobban, ha nem nősül meg. — Ehhez hasonló az

*„El kéne indulni, meg kén házasodni,
Csak az itt a kérdés, kit kéne elvenni. . .”*

— házasságtrefáló daltípus.

Az együttdalolás megszólaltatta a fonóházban eltöltött közös esték hangulatát is:

*„Este van, este van, de nem minden lánynak,
Csak annak az egynek, kihez hárman járnak. . .”*

A dramatikus jellegű fonóházi rendezvények közt a balladák dramatizálása (halálra táncoltatott lány, elátkozott lány, megesett lány, gyilkos legény balladáit) régen nagyon elterjedt, közös dalolás közben a főszereplők párbeszédese daloltatásával és gesztusaival. Ezek dramatizálásának felkutatásával még nagyon adósak vagyunk. — A komédiaszerű maskarázás, maskarázások („ötötzetett”, „iheszítő”, „mumma”, „mamusz”, „pacurka”, „pócirka”, „mórió”) legszívesebben maradtak fel. Jeleneteik legtöbbször táncsal végződtek, megfelelő gyors, pattogó ütemű táncdallamokkal:

*„Hej rozmaring, rozmaring, Leszakadt rólam az ing,
Van már nékem kedvesem, ki megvarrja az ingem.”*

Táncvégzéskor külön kis táncdalkategória alakult ki: a maskarázók tréfás útnak indítása:

*„Szár az köszvény, hol vagy most,
Hogy össze nem rántod most?”*

*„Hej Böszörmény, Böszörmény,
Bújjon beléd a köszvény.”*

*„Szár az köszvény bokádba,
Álljon a derekadba.”*

A fonóházi látogatások az egyes csapatok, bandák, kórusok, seregek közti kapcsolatot erősítették. Nemcsak maskarázók látogatásából álltak — ahogy erre Szendrey Zsigmond utal [21]. A látogatások résztémakörébe kell sorolnunk olyanokat is, melyek a fonóházi csemegék (főtt kukorica, ostyakalács) elkészítésével és feladásával, kínálgatásával függöttek össze. Néhol a csemegehozó csapatok felkínáló rigmusokkal is kedveskedtek. Voltak táncos látogatások maskara nélkül is.

Az ifjúsági fonó végső szakasza, a fonóvégző multság („fonóvetetés”, „mérés”, „ivó” stb.) a farsangi népszokások témakörébe olvad. Ennek vizsgálatában a megszervezés mozzanatának kutatása egyenlő értékű magának a multságnak leírásával.

A fonó erotikája, szerelmi erkölcsrendje a maga összességében válik résztémává. Itt összegeződik a lány és a legény szerepe: a bűvölés és az udvarlás. A legényekre sóvárgó lányok, kikben már a fonóeszközök alakja, egymáshoz való kapcsolata is erotikus képzeletet keltett, minden lehető eszközzel vonzották a fiúkat, s jósolgatták egymás közt (szösszel, orsóval stb.), ki kihez megy. A legények fellépése a darabosságig határozott és erélyes volt. Rácsaptak a leeső orsóra. Ha hiába várták, s az nem esett le, gyorsan leszakították a fonalról, vagy lekapták a kettévehető guzsaly fejét, s úgy kényszerítették a lányokat, hogy csókkal váltsák ki. A kiváltás megtagadása bosszút váltott ki (orsófonal lemotollálása, orsókarika kivagdálása, fonalfelvágás stb.). Már komolyabb biztató lépés volt a lány guzsalybojtjának levágása és elrablása pipa- vagy ostorbojtznak. Erre a lány — ha tetszett neki a fiú — büszke volt. A testi érintkezés (ölelés, csók) erősen érzéki volt, de itt már fellépett a szigorú erkölcsi norma: az orsó kiváltás, vagy legénykikísérés csak kis ideig tarthatott. A huzamos csókolódzás büntetése: a lány guzsalyának megpisiltetése (a guzsalyzár kettévetele, egymáshoz döntése és vízzel való leöntése), vagy kidobása a fonóházból, háztetőre vetés stb. — A kölcsönös vonzalmat a párosító játékok nyilvánvalóvá tették. Ennek elmélyülése („tanulás” legénynek a lány guzsalytalpára ülése, segítségadás a lánynak az orsófonal másik orsóra áthajtásában): már közös megfigyelés tárgya. Részletesebb kutatást igényel jelképes rokoni kapcsolat keresése a lány részéről (fonókeresztapa választása, a kölcsönös megajándékozás gesztusai) gyümölcscsajándékozás a legény részéről („gyümölcskötés” — kis kendőbe), cifra guzsaly, „jegyguzsaly” ajándékozása, kendőhímzés és -ajándékozás a lány részéről, kísérés kötelezettsége.

— A fonóház idős tagjának (rendszerint szegény özvegyasszony volt) jóformán semmi beleszólása nem volt az ifjak szerelmeskedésébe, viszont az esti idő múlására figyelmeztetett, esetleg mesélgetett nekik. A fonóélet általában kellő mederben zajlott, de összeütközések előfordultak — az élet úgysem zajlik összeütközések nélkül —, a hatóság nem annyira a konfliktusok elkerülése végett üldözte a fonót, mint inkább annak gyülekező jellege, s némely dramatikus rendezvény (betyáralakok, rokonszenves szerepeltetése, megesett lány társadalmi vonatkozásainak érzékeltetése) politikumnak vélt mozzanata miatt. Az üldözéseknek nagy szerepe volt abban, hogy az ifjúsági fonó másik, szürkébb típusa, a sorrajáró fonó sok helyt felváltotta az ifjúsági fonóházakat. Ezzel érthetőleg — nagyon sok folklóranyag veszett ki, a munkahelynek nem volt meg a kötöttsége, a lányok vonzasköre elmosódott, a legények dinamikája csökkent.

Már lényegesebb megkülönböztetésre tartanak számot az állandó jellegű, de vegyes fonóházak (fiatalok és asszonyok együtt). A vegyes fonóházakban az erotikus vonatkozású folklóranyag csökkent, viszont az erotikum és bravúroskodások fékezése mellett észrevehető a házasságszerzés szerepének kidomborodása (a fiús anyák a nászasszonynak kiszemelt társtól nyálítót kértek — sok helyt mondókák, párbeszédék kíséretében ment ez —, vagy menynekvalónak szólították a megtetszett lányt). A kicsikorúak fonóját („csipogók”, „csitrik”, „sipitkák”), szülői felügyelet mellett összegyűlő 12–13 évesek kis munkaközösségét a szorgalmas munka mellett a játék, dal, találós

mesemondás tölti ki, de már az orsóellessében gyakorolják magukat a leánykék. A suhancok a nagyok fonójába nem mehettek, kisodorták, kizsákkolták, kitapsolták, kicsipdesték őket.

Az asszonyfonók tagjai (fiatal menyecskék idős asszonyokkal) szokásrendjében a munka ébren tartása, adomák, megtörtént esetek epizálása, felolvasások, pletykák szerepe domborodott ki. Nagyszerű alkalom volt az asszonyfonó a hiedelmek epizálására is. A megjelenés külsősége a menyecskék részéről mutatott szint. A leányhancúrozások játékos gesztusai elmaradtak, ehelyett ülő társasjátékok (palackforgatás, tányérpörgetés stb.) mentek. — Azonban voltak vendégeskedések, melyek a fonóbeli látogatások egész külön kategóriáját alkották.

A kalákák, segítő fonóközösségek folklórányagát főleg népköltészeti hagyományok jelentették. Az élénkebb mozgással járó játékok szerepe — a munka gyors végzésének fontossága miatt — háttérbe került. Viszont a végzéssel járó multságok, tánc, vigalom folklórányagát fel kell kutatni, össze kell gyűjteni.

A népszokások vizsgálata szempontjából a bérbenfonás folklórányaga aránylag a legkevesebb népköltészeti adattal rendelkezik. Játék, tánc nem volt számottevő, ahhoz nem volt meg a hangulat még akkor sem, ha étel-italért fontak a régi idők „szöszlopó kalákáiban”, melyekben azok a gazdagabb parasztok fonattak, akik nem vetettek kendert, s így még a bérbenfonók anyagát is végeredményben lopták [22].

III. TIPOLÓGIA, ADATTÁROLÁS, ETNIKAI SPECIFIKUMOK

A közösségi típusok feltüntetése, térképezése nemcsak földrajzi áttekintést ad, de hozzásegít a diakrónikus vizsgálathoz is. A tapasztalatok szerint a fonó típusainak eltéréseiben nagy szerepe volt a természeti adottságok, a termelés mennyisége, a természeti környezet mellett a társadalmi képletek alakulásának, a társadalmi tudat formálódásának. A kalákában való fonást nemcsak a hatalmas mennyiségi termelés, de a segítő szellem fejlettsége is magyarázza. Az ifjúsági fonók élete a hegyes, erdős vidékeken szívósabb volt, mint az egyhangú, sík környezetben. A vegyes fonók genezisében erősen ki-domborodtak azok a családi kötelékek, melyekben az asszony, főként az anya házasságirányító hatóereje jobban érvényesült, mint máshol (matyóság). A vegyes és sorrajáró ifjúsági fonók védettebbek voltak, a hatósági közegek nem bántották a családokat.

A fonótípusok regionális feltüntetéséből és összehasonlításából kitűnik, hogy ezek gyakran egymás mellett virágoztak, s a különbség nem egymás kizárásán, hanem a munkarend és szokásrend arányában mutatkozott. Vannak tájak, ahol a kalákában fonás rendje uralkodott, de élt az elzárt ifjúsági fonó is — és viszont. Előbbire példa Borsodban a Bodroghköz, utóbbira a borsodi barkóság. A bérbenfonók regionális feltüntetésével a kizsákmányolás módjait, fokait állapíthatjuk meg. A tájanként kimutatott és feltérképezett közösségi típusok arányaiból a régi termelési viszonyok alakulására, de egyúttal a

néphagyományok archaikumaira is következtethetünk. Amely területeken a bérbenfonás különösen nagyban ment, ott élesebben mutatkozik a gazdag és szegényparasztság társadalmi ellentéte, s egy-egy községen belül való társadalmi együttélése. Ahol az elzárt ifjúsági fonóházak sűrű rajzásban működtek, s a munkaeszközök aránylag a legprimitívebbek voltak, a szokásfolklór régiségeit (morális és mágikus szokáselemek, régi típusú dalok, táncok stb.) előnyösebben kutathatjuk. — Az egyes fonótípusok tájankénti összehasonlítása, arányítása a dialektika egy újabb területe.

A folklorisztikai adattárak elkészítése vonatkozik mind a munkafolklórra, mind a szokásfolklórra, csak a gyakorlatban van különbség. Az első fő kategória, a fonó mint termelési mód folklórányaga könnyebben kapcsolódik a tárgyhoz, ugyanis a munkarendben erősen érvényesül a fonás képzele. A másik fő kategóriában viszont a szokásrend folklórányagának csoportosítása már több gondot okoz. A fonónak mint népszokásnak mágikus és morális szokáselemeit még könnyű beilleszteni a szokásrend ismertetésébe, ugyanígy a szólásmondásokat is. Viszont a népköltészeti hagyományanyag, játékok, táncok besorolása a példatárba könnyen a témakör túlságos leszűkítésével, vagy túlságos kibővítésével jár.

Ha leszűkítünk, s csak azt fogadjuk el, ami csupán a fonás képzetéhez kapcsolódott, éles de merev, részletekben szegény képet kapunk. A fonóban nemcsak kenderről, orsról, guzsalyról, fonásról, fonóházról szolt a nóta, vagy ballada, a játékokhoz sem csupán kendert, guzsalyat használtak. Sokkal nagyobb hagyománykincs keletkezett, mely túlnőtt a fonás képzetén. Viszont ha minden együttdalolt dalt, vagy balladát, vagy előadott mesét, mondát a fonónak tulajdonítunk ki, s más társas összejöveletelektől elvonatkoztatunk, túlságosan általánosítunk. Helytelen az ifjúság szerelmi költészetének a fonóéletbe való túlságos átemelése. De még helytelenebb a mesék minden fajtájának a fonó keretébe való beillesztése. A mesélés, regélés más társas együttlétek idején (kukoricamorzsolás, dohánysimítás, summásélet, katonaság), vagy éppen szűkebb családi körökben (kiváltképp nagyszülők, unokák kapcsolataiban) még elevebben hatott, mint a fonóházakban, ahol a tartós, és majdnem mindennapos együttüldögélést nehezen bírta a fiatalság, s legények, lányok inkább dal, játék mellett mulattak.

Az adattárolásban tehát el kell kerülni azt a hibát, hogy mindent a fonó sajátít ki, s egyúttal óvakodni kell a túlzott leszűkítéstől. Az adattár származtatásában ezért ne a fonás képzetéből induljunk ki, hanem a fonó társas jellegéhez és közös hangulati alapjához igazodjunk. A kis méretű, de a fiatalságot éppen ezért bensőségesen összeszoktató, állandóan használt fonóhelyiségek, a munka rendje, menete, legények, lányok helyben találkozásának megismétlődése — e tényezők a maguk összességében határozzák meg az adattárolás mértékét és tematikáját. A társas jellegre, s a közös hangulati alapra hivatkozva: a nóták zömét a lányok párosítódalai és legények-lányok páros felelgetői adják (legénytréfáló, legényugrató dalokra válaszoló házasságréfáló monológok), ideillenek a fonóéletet, leányéletet dicsérő, legényváró, legénycsúfoló, s a legények érkezését jelző behivogató dalok, ugyancsak helyénvaló az este hangulatát kifejező esti dalok példatárba helyezése. Vannak daltípusok, melyek gesztusokhoz (játékokhoz, maskarákhoz, táncokhoz) kap-

csolódnak, ezek a gesztusok sorolásában kerülnek közlésre. Természetesen a fonás képzetéhez kapcsolódó összes dalok adattárolása adja a fonóról a legélesebb képet. — A balladák közül azokat emeljük ki, melyeket legkönnyebben tudtak dramatizálni, s tárgyuknál fogva legjobban igazodtak a fonó hangulatához. — A szépprózai hagyományok közül a temetői tárgyú mondák és mesék illenek ide, mint olyan hagyományok, melyek a fonóháziak temető-kísértő bravúrjainak realitásához kapcsolódtak. — A találós mesék kategóriájába azok illenek, melyek a szövésről-fonásról, házi munkáról, házi környezetről, természeti jelenségekről szólnak. — A rigmusok, mondókák csoportosítására a szokásrend egyes mozzanatai az irányadók. Külön figyelemre és széles körű regionális kutatásokra méltó a legjellemzőbb fonóházi anekdota, a lusta lány adomatípusa (lásd 346. old.). — A játékok kiválasztásában, rendezésében a fonó helyi és munkamenetbeli sajátosságai a mértékadók (szűk munkahely, fonogatás, üldögélés, mozgásvágy, legények-lányok különléte majd találkozása a fonóházban). A télen kedvelt zárthelyi játékokat a fonóháziak játszották állandóan. A leányjátékokat külön és a legények-lányok együttjátzásait, ezt a két szakaszt, a fonóéletben látjuk megosztva. A leányjátékokat, melyek zömét a testedző, ügyesen megszerkesztett, formába öntött hancúrozások alkották, nehéz elképzelni a fonón kívül. A kukoricafosztó, tollfosztó, dohánysimító alkalmi nem kedveztek a lányok külön játékaiknak. A leányok, legények közös párosító játékaik is a fonóban fejlődtek ki legjobban, éppen a találkozás gyakorisága, vissza-visszatérése miatt. Nem esünk túlzásba és egyoldalúságba, ha a lányok testedző játékaik, bár ezek egy kis részét a legényektől vették át, továbbá a lányok-legények együttes párosító játékaik a fonóéletre jellemző játékoknak tekintjük. Ezeken kívül apró beugrató játékok is voltak, melyek besorolása ugyancsak ide kívánkozik — gyakoriságuk és a fonóházban különös kedveltségük miatt. — Külön figyelemre méltó a mutatványoknak, maskaráknak a fonóházba való bevitelére. Az adatközlők határozottan úgy nyilatkoznak, hogy a téli időszakban fonóháziakról fonóházra menve, szerepeltették a maskarákat, s csak másodsorban használták ezeket koledálásra, főleg disznóölések idején.

Mik alkotják a legösszefüggőbb szöveganyagot az adattárolásban? Erre még véglegesen kialakult nézetünk nincs, de közel járunk a helyes gyakorlathoz, ha az első fő kategória adattárába a fonás munkamenetét bőségesen ismertető összefüggő adatszöveget soroljuk, a fonó nőnek a fonásról alkotott véleményanyagával együtt, viszont a másik fő kategória összefüggő szövegű folklóranyagát, a fonó költészetét és játékvilágát tartalmazó adatokat soroljuk be. A munkarend és szokásrend egyéb kategóriái (díszes külsőségek, a közösséget formáló morális és mágikus eljárások, szólásmondások) a munkarend, illetőleg a szokásrend ismertetéséhez kapcsolódnak. A találós meséknek a fonómunkára vonatkozó kategóriái határterületen mozognak: megszólaltathatók a munkarend és a szokásrend szemléltetésére egyaránt, de tematikus csoportosításban, külön adattárban mint költői emlékegy — is szerepelhetnek.

Az adatok rendszerezésében új utakat nyithat a folklórkutatásnak, s egyáltalán a néprajzi kutatásnak napjainkban egyre nagyobb tért hódító irányzata, az egyéniség-vizsgálat módszere. A néplelek gazdagsága valóban a kiemelkedő egyéniségek vallomásaiban összegeződik tömör képletekbe. Ezt

az irányt, mely ma a néprajzi ismeretek elmélyítésében múlhatatlanul szükséges, a fonóélet területére is érvényesítenünk kell. Az egyes résztemák kategorizálása akkor válik élményszerűvé, elmélyültté, ha lehetőleg minden vonatkozásban az adatközlő egyéniségek összefüggő vallomásaira támaszkodhatunk, ezeket rögzítjük a mai fejlett technika (magnetofon) segítségével, s az adattárban megfelelő helyre soroljuk.

A fonó folklorisztikai kutatásának problémáit az etnikai specifikumokra való utalással zárjuk. Egyre inkább kívánatosá válik a regionális gyűjtések lehető legszélesebb kiterjesztése.

Szendrey Zsigmond még a különböző tájak szórványos adataiból is igen tanulságos, sokoldalú képet állított össze a fonóéletéről. Tanulmányának záró szavai: „... A források alapján körülbelül ez volt a régi magyar fonó élete” — egy rendszerező elme sok-sok részletet megvilágító gondolatait foglalják össze. De e szavakból éreznünk kell, hogy még sok feladat vár ránk, olyan feladatok, melyek összefüggenek a különféle etnikai csoportok részletes, mélyreható tanulmányozásával. A fonóélet résztemáin belül komoly feladatot jelent a variációk, migrációk felfedezése, megmutatása, tájankénti összehasonlítása, s ezek tudományos igényű magyarázata. — Vannak olyan kategóriák, melyek egy bizonyos tájegységre jellemzőknek látszanak, de könnyen kiderül, hogy ezek olyan archaikumok, melyek mindenfelé megvoltak, s vannak olyanok, melyek archaikus megjelenésük mellett is újabb keletűek, s bizonyos népcsoportoknál nincsenek meg. A fonólányok együttes szórakozásában például nagy szerepe volt a guzsalytáncnak [23]. Emlegetik olyan helyeken is, ahol az öregek sem tudják már rekonstruálni. Az ország leghagyományőrzőbb néprajzi csoportja, a palócság körében századunk első negyedében még élt ez a tánc. Archaikumára vall, hogy régi fonóeszközzel, az egy darabból faragott szárú guzsallyal járták. Ott, ahol a kettévehető guzsaly terjedt el (leyszerelhető fejes guzsaly), nem táncolhatták, hiszen ez az eszköz csuklós mozgásával, könnyen kétfelé esésével akadályozta volna a guzsalytáncot. A közép és nyugati palócság körében az egyes guzsaly („paripa”, „csödör”) használatát nem tudta amaz kiszorítani, érthető, hogy főleg Nógrád területén a guzsalytáncot a palóc lányok sokáig őrizték. Mégsem mondhatjuk, hogy kizárólag a palócság szellemi kincse volt, mert a tánc elnevezésére máshol is emlékeznek. Egy olyan archaikumról van szó, melynek jó ismeretét a hagyományőrző palócságnak köszönhetjük. Viszont, a fonóházak egyik jellegzetes, tréfás büntető szokáseleme, a „guzsalypisiltetés” (lásd 361. oldal), archaikus benyomása mellett is újabbkeletű jelenség, ezt is csak a kettévehető guzsallyal tudták megtenni. A párosító dalokra vonatkozólag egyidőben az a meggyőződés vált uralkodóvá, hogy ezeket a lányok a legények távollétében egymás tréfálására, egymás kidalolására dalolták. Viszont ismét palóc példával bizonyíthatjuk, hogy a párosító daloknak egy külön kategóriája akkor szólt meg, amikor lányok-legények közt párosító játékok zajlottak (főleg a „Megy a kosár” típusúak), s egy-egy játékos párosítás záró mozzanataiként szerepeltek, lányok-fiúk nyilvános összeéneklésével [24]. Sőt, lányok-legények együttjátszásakor a lányok dallal történt eladására gazdag székely példák is vannak [25]. Regionális gyűjtések kiterjesztésével homályosnak tűnő szavakat, fogalomjelöléseket is magyarázhatunk. A harmadrendű szösz elnevezése a

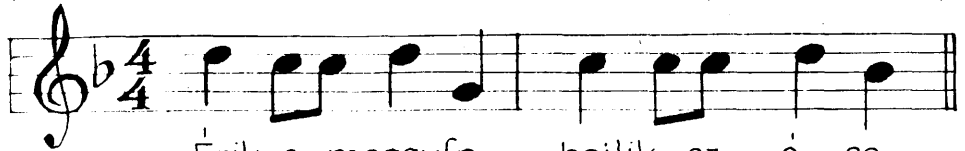
borsodi „Cserehát” táján: „pátyosz” („paatyosz”, „paótyosz”). Ezt a szót akkor értjük meg igazán, ha más táji megfelelőjével összehasonlítjuk. A kalotaszegiek a rövid, kevésbé finom szöszöt „pátyaszösznek” nevezik [26]. Pátyol, patyol, paskol, pacskol — szórokonság kiütést, verést jelent. A „pátyosz”, vagyis a gerebeneden kiütött szösz a „pátyaszösz” összevont szóalakja.

Az etnikai specifikumok tájankénti összehasonlításának fontossága tehát nyelvészetileg is igazolható. — De lényeges a fonóélet zenefolklór anyagára vonatkozó dallambeli rokonságok tájbeli feltüntetése is.

Hasonlítsuk össze ezt a három dallamot:

(Dunántúli változat)

ÉRIK A MEGGYFA ...

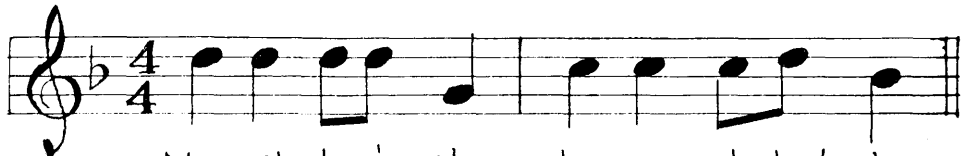
Érik a meggyfa, hajlik az á - ga,

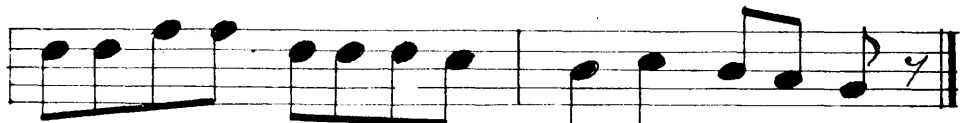
alatta egy barna legény, egy barna kis lányka

(Palóc galgavölgyi változat)

MENNEK LEGÉNYEK ...

Mennek legények, lassan haladnak

(Szabó Juli) háza előtt megál lapodnak

(Bodrogközi dallamváltozat)

JÁROK EGYEDÜL...

Járok egyedül, várok egye - dül,
 azt kérdezem jó pajtásom kit adsz mellém nőül?

A dunántúli, palóc és bodrogközi példák világosan mutatják a rokonságot.

A fonóélet lehető összes résztemái, törvényszerű jelenségei legvilágosabban a tájbeli sajátosságok csoportosításával figyelhetők meg.

A kategóriák meglétének etnikai specifikumokkal való bizonyításakor természetesen érezzük a sajátos eltéréseket is. Az eltérések hiteles megállapítása és rendszerezése egy külön feladat, de ez már annak a tételnek az igazolására való, hogy vannak egymástól sajátosan eltérő néprajzi csoportok, melyeknek elkülönítő jegyei közt hangsúlyozni kell a fonóélet folklóri jelenségeit is, elsősorban nyelvi és népzenei vonatkozásban.

Összefoglalásul próbáljuk pontokba foglalni a fonó folklorisztikai kutatásának problematikáját — kategóriák szerint.

Bevezetés:

A kendertől, lentől a fonóig (szólásmondások a kenderről, lenről, a termőföldről, a föld előkészítése, védelme, vetés, a növény védelme, nyövézés, áztatás, szárítás, füllesztés, tilolás, törés, puhítás, fésülés, előkészítés a fonásra, ezekkel összefüggő morális, mágikus eljárások.

I. A FONÓ MINT TÁRSAS MUNKA

A fonó nő helye és szerepe a régi paraszti szemléletben, vélekedések a fonni tudó nőről, a fonni nem tudóról, a restről, a fonó férfiről. Jól fonó nő kitüntetése, a rossz fonó alázása.

A fonni tudás hagyománytisztélet. Fonásra tanítás, ehhez fűződő szólások, morális és mágikus eljárások a lánygyermek ügyességének fejlesztésére.

Munkaközösségek típusai, ezek szervezése, elnevezései.

A fonás ideje. Időtartam meghatározása, előírt időkhöz fűződő szólásmondások, intelmek, tavaszi madarak figyelmeztető hangjai, tilalmas napok, a fonás időszakára vonatkozó babonák.

A fonás eszközei, ezek értékelése a fonó nő részéről, ezek jellemzése elnevezésekkel, szólásmondásokkal, találómesékkel.

A fonás munkamenete az adatközlő magyarázatával. Fonáshibák, ezeknek, valamint javításainak megnevezése. A mozzanatokhoz fűződő szólások.

A kézi fonás egészségügyi és szociális vonatkozásainak tükrözése a folklórban (rigmusok, szólások, vallomások).

A kézi fonás értékelése.

II. A FONÓ MINT NÉPSZOKÁS

A fonó szerepe az ifjúság életében.

Ifjú korcsoportok. A munkahely és eszközök szerepének módosulása, megbűvölése az ifjak részvételével. Hozzájárulás fonóház fogadásához. A megjelenés díszes külsőségei.

Az ifjúsági fonó hagyományai:

1. Lányok egymás közt. A megjelenés kötelező rendje. Ülésrend. Fonónapok. A munka menetéhez fűződő morális és mágikus szokáselemek (mondókák a fonáshoz, versenyfonás, egymás értékelése, szerelmi jóslások). Dalolgotó lányok (fonóélet dicsérete, leánydicsérő dalok, legénytréfáló dalok, lányok egymás közti párosító dalai, a várakozás dalai, vígballadák). Mesék, mondák (legtöbbjük temetői tárgyú), adomák (lusta fonólány). — Lányok játécai (testedző, ügyességi játékok, beugratók), leánytáncok. Legényidőzés, legénybűvölés. Legénylesés.

2. Lányok-legények együtt. A legények látogatásának rendje (látogatás napjai, látogatás kezdő napszaka). Legények érkezése, ennek jelzése. Legények fogadása. Elmaradozók, későnjövők. Kitüntetett legények. Ülésrend közösen. Alkalmatlan látogatók eltávolítása. Orsóellessés, orsó elvétele, guzsalyfej elvétele. Kiváltás csókkal, a kiváltás megtagadása, ennek büntetése. Lányok-legények társas játécai, párosító játékok és dalok, leányeladó dalok. Leányszórakoztató játékok, legénytréfáló és beugrató játékok. Balladák dramatizálása, maskarajárások. Lányok-legények párbeszédesei dalai, esti dalok, közös táncok. Fonóházi legénybravúrok, a temető megkísértése (keresztvagy fejfaellopás, annak visszavitele a sírhoz). Lakmározással egybekötött fonóházi vendégeskedések. Fonóvégző mulatságok (fonóvettetés, mérés, ivók, báldok). A fonó erotikája, szerelmi erkölcs. Párválasztás jelei.

Fonóházak és sorrajáró fonók összehasonlítása.

Vegyes fonók (ifjak és asszonyok együtt).

Asszonyfonók.

A fonó mint népszokás értékelése adatközlők szerint, és mai szemmel.

III. ADATTÁR

A munkarend és szokásrend folklórányagának csoportosítása a fenti szempontok szerint, adatközlők vallomásainak rögzítésével.

LAJOS ÁRPÁD

JEGYZETEK

- [1] *Dr. Kovács S. János*: „Répcevidéki népszokások”. *Ethnographia* 3. 74.
- [2] *Rubinyi Mózes*: „A moldvai csángók múltja és jelene”. *Eth.* 12. 173. o.
- [3] *Id. Réső Ensel Sándor*: „Magyarországi népszokások” — A fonó. 1866.
- [4] *Vasárnapi Újság* 1863. 371., Zemplén vármegye monográfiája 158.
Vrabély Mihály: „A bácskai ruténekről” (Mulatság, fonó) *Eth.* 2. 338.
- [5] *Harmath Lujza*: „Nyárádminti székely népszokások”. *Eth.* 10. 44.
- [6] *Dr. Nyáry Albert*: „A palóc anya és gyermeke”. *Eth.* 42. 167.
- [7] *Kolumbán Samu*: „Lozsád és népe”. *Eth.* 5. 251.
- [8] *Bény. Néprajzi Értesítő*, 1913. 50.
- [9] *Dr. Melich János*: „A birkással való járás Szarvason”. *Eth.* 7. 409.
- [10] *Gönczy Ferenc*: Göcsej. 1914. 263., 258., 644.
- [11] *Seprődi János*: „Házassító dalok”. *Eth.* 27., 90.
Népköltési gyűjtemény I. 126., 279., XI. 76.
- [12] *Szendrey Zsigmond*: „Magyar népszokások a fonóban”. *Eth.* 39. 147—164.
- [13] *A MAGYARSÁG NÉPRAJZA* második kiadás IV. köt. (Népszokások, fonó).
- [14] *Lajos Árpád*: „Fonóélet Domaházán”. *Eth.* 49., 104. és 403.
- [15] *Luby Margit*: „Virágos a kedvem” — A fonó. *Eth.* 50., 238.
- [16] *Luby Margit* akadémiai előadásai (1937).
- [17] *Kántor Mihály*: „Bodrogközi len- és kendermunkák”. Sárospatak, 1961.
- [18] *Janó Akos*: A kendermunkák társas jellege Szatmárban. *Eth.* 1966. 517.
- [19] *Szendrey Zsigmond*: „Magyar népszokások a fonóban”. *Eth.* 39., 147.
- [20] *Lajos Árpád*: Borsodi fonó 1965. 216.
- [21] *Szendrey Zsigmond*: „Magyar népszokások a fonóban”. *Eth.* 39., 159.
- [22] *Magyar Polgár*, 1902., 2. sz., 1. 1.
Csíkszéki szöszlopók, *Eth.* 7. 388. és 9. 377.
- [23] *Dr. Kaposi Edit—dr. Mácz László*: „A magyar nép táncai” — guzsalytánc.
- [24] *A MAGYAR NÉPZENE TÁRA II.* Párosítók.
- [25] *Szendrey* *Eth.* 39. 160.
- [26] *A MAGYARSÁG NÉPRAJZA* második kiadás, I. kötet, 304. old.

Methodische Gesichtspunkte zur Forschung der Spinnerei-Folklore

Die tiefgreifende Erforschung, folkloristische Analyse und die Bekanntmachung der Ergebnisse in einer deskriptiven Systematisierung der einst zur bäuerlichen Lebensordnung gehörenden Spinnerei ist eine der vordringlichsten Aufgaben der ungarischen Volkskunde der Gegenwart.

Diese Aufgabe müßte wegen ihrer Bedeutung an einer der ersten Stellen genannt werden. Nicht nur deswegen, weil in dem turbulenten Wandel unseres wirtschaftlichen und sozialen Lebens in ein bis zwei Jahrzehnten sogar die Erinnerung an die Spinnstuben entschwunden sein wird, vielmehr darum, weil jetzt noch eine komplexe Aufarbeitung des Themenkreises möglich ist, die sogar neue Perspektiven erschließen und den synthetisch-deskriptiven folkloristischen Untersuchungen neuen Auftrieb geben kann. Die neuen Erkenntnisse könnten sogar die Geschichte der Volkskunde bereichern, ja sogar Verhältnis zwischen Soziologie und Folklore noch vertiefen.

Bekanntmachungen von diesbezüglichen Forschungsergebnissen erschienen seit der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts — vorerst zwar vereinzelt — in der Fachliteratur. In den dreißiger Jahren unseres Jahrhunderts wurden die ersten Versuche einen zusammenfassenden Überblick dieses bäuerlichen Brauchtums zu geben, unternommen. Dabei wurde auf die in den Spinnstuben herrschenden Sitten und Bräuche, auf die moralischen und magischen Gepflogenheiten, auf das Poetische und Spielerische, aber auch auf die Ausgestaltung der bäuerlichen Spinnerei-Gemeinschaften hingewiesen. Die zusammenfassende Abhandlung von *Zsigmond Szendrey*: „Magyar népszokások a fonóban“ (Ungarisches Brauchtum der Spinnstuben), *Ethnographia*, Jahrgang 38, SS 147—164) mit einer Systematisierung der aus allen Teilen des Landes stammenden folkloristischen Daten und Angaben, war wahrhaftig ein bahnbrechender Schritt.

Uns blieb es aber vorbehalten die Systematisierung des Spinnstuben-Brauchtums in seiner Gesamtheit, nach Landschaften und Volksgruppen gesondert darzutun und auch die Gegenüberstellung ethnischer Besonderheiten zu veranschaulichen. Dies kann nur unter Anwendung einer zeitgemäßen Forschungsmethode — der Dialektik — bewältigt werden.

Die Spinnerei ist — vom dialektischen Gesichtspunkt aus betrachtet — ein *doppeldeutiger Begriff*, denn die Spinnerei ist eine von alters her geübte bäuerliche Produktionsmethode, die einestails durch eine naturgegebene Unvermeidlichkeit, andernteils durch die zwingenden Umstände des sozial-gemeinschaftlichen Lebens entstanden ist. Gleichzeitig ist aber die Spinnerei auch ein Volksbrauchtum, das das gesellschaftliche Leben der Jugendlichen

beiderlei Geschlechts mittels der althergebrachten Gewohnheitsordnung regelte. Diese beiden Begriffe reflektieren sich wechselseitig.

Die mündliche Aussage der über die Spinnerei als althergebrachte Produktionsmethode Befragten ist folkloristisch überaus wertvoll. Wir haben diese persönlichen Aussagen schriftlich festgehalten und nach folgenden Gesichtspunkten systematisiert: Platz und Rolle der spinnenden Frau in der einstigen bäuerlichen Gesellschaft; die Einstellung der Spinnerin zu den Textilpflanzen (zum Hanf und Flachs, die mühevollere Vorbereitung, bis die Pflanzenfasern spinnreif sind und die mit diesen Arbeiten verknüpften Redewendungen); Schulung kleiner Mädchen im Spinnen; Organisierung der Spinngemeinschaften, die Arbeitsgemeinschaftstypen, zum Beispiel Lohnarbeit; die streng-genaue Bestimmung der Arbeitszeit mit moralischen und magischen Maßnahmen (zum Beispiel mit spielerischer Nachahmung warnender Vogelstimmen im Frühling); Meinung der Mädchen und Frauen über die Vor- und Nachteile des Spinnrockens und des Spinnrades; eingehende Schilderung des Arbeitsvorgangs (wenn möglich wortwörtlich) wie ihn die Spinnerinnen beschreiben haben, auch die Aufzählung der vorkommenden Spinnfehler und ihre Ausbesserung mitinbegriffen; Arten des Wettspinnens; sanitäre und soziale Verkettungen des Spinnens, so wie es die Befragten aussagten. Folkloristisch aufschlußreich ist auch die Auffassung der Spinnerin über ihre Arbeit und über ihre Bewertung, über das Spinnen allein oder in Gemeinschaft mit anderen, und ihre Meinung über die junge Generation, die nichts mehr mit dem Spinnen gemein hat.

Andere wichtige Gesichtspunkte, die bei der Untersuchung der Spinnerei als altüberkommenes Volksbrauchtum nicht unbeachtet bleiben dürfen, wären noch: die Spinnstube als „Unterhaltungslokal“, Vorbereitung der Spinnstube für den Empfang der Burschen, Ausschmückung des Raumes und der Arbeitsgeräte, Erscheinen in festlicher Volkstracht; moralische und magische Gepflogenheiten zum Zusammenhalten der Gemeinschaft, z. B. durch nächtliche Bravourtaten (Gang in den Friedhof, Raub einer Grabstätte oder eines Kreuzes und ihre Zurückschaffung); Dichtung der Spinnstube, Spiele, Bewirtung der Gäste, Vergnügungen, gegenseitiges Sich-Beschenken.

Detailfragen: Rolle der Spinnstube im Leben der Jugend (der Kinder, der Jugendlichen in den Flegeljahren und in der Reifezeit); Spinnstube und Arbeitsgeräte scheinen bei der Anwesenheit der jungen Burschen an Bedeutung zu gewinnen (der Raum scheint sich mit magischen Kräften zu füllen). Ein besonderer Abschnitt: Mädchen unter sich; Erscheinen ist verpflichtend; Sitzordnung der Mädchen; die bei der Arbeit üblichen Gepflogenheiten: Singen, Erzählen von Märcen und Sagen, Rätselraten, Mädchenspiele, bei denen die Anwesenheit von Jungen untersagt ist, Aberglauben der Spinnstube, Liebesprophezeiungen aus Hanfhede und auch mittels verschiedener Hausgeräte, das „Hinzaubern“ junger Burschen zur Spinnstube. Die Vollständigkeit des Lebens in der Spinnstube ist erreicht, wenn Mädchen und Burschen beisammen sind: Ankunft der Burschen, vorgeschriebene und verbotene Besuchstage, Fernbleiben und Verspätung werden geahndet, Sitzordnung ist vorgeschrieben, Unbotmäßige werden entfernt, Lauer auf die Spindel (Aufheben

der Spindel und ihre Rückgabe für einen Kuß), die Erbeutung des Spinnrockens und seine Auslösung durch einen Kuß, die Verweigerung des Kusses, Rache des Burschen, Vereinen der Paare, allerlei Darbietungen, Neckereien, Dramatisierung von Balladen, Mummenschanz sind die Gesellschaftsspiele der Jugendlichen. Hierher gehören noch: mannigfache Arten des nächtlichen Friedhofganges, Erzählen von Schaudergeschichten, Abhalten von Tanzfesten am Ende der Spinnseason, Erotik und Sittlichkeit der Spinnstube, Frauen-Spinnstuben.

Die sich auf das Spinnstuben-Leben beziehende Forschung bietet trotz ihrer vielfältigen Verflechtungen reichlich Gelegenheit auch für die Untersuchung der Migration und der Variabilität der Bräuche, so daß als Endergebnis auch landschaftlich und volklich gesonderte ethnische Besonderheiten aufgezeigt werden können.

ÁRPÁD LAJOS

Adattár a Bodrogeköz és közvetlen környéke régi vízrajzához

Több évvel ezelött, hosszú időn át foglalkoztam a Bodrogeköz települési viszonyaival, népi építkezésével és a Bodrog, valamint a bodrogeközi kisvizek halászatával. Kutatásaim eredményeinek egy igen kis részét a Herman Ottó Múzeum IV. Évkönyvében adtam közre [1]. Dolgozatom a bodrogeközi Hosszúrét településével foglalkozott. Bemutatta, hogy a Bodrogeköz középső része, a mély fekvésű, teknőhöz hasonlítható Hosszúrét csak a legutóbbi időkben vált alkalmassá településre, mert egészen századunk húszas éveig nedves, mocsaras terület volt. Dolgozatomat szerencsésen egészítette ki az évkönyvben írásomat közvetlenül megelőző *Valter Ilona*-féle tanulmány. Ez régészeti adatok alapján foglalkozott a Bodrogeköz honfoglaláskori településtörténetével [2]. Az összefoglaló jellegű dolgozat éppen a terület vizes volta miatt csak a peremterületekkel, az alacsonyan kiemelkedő hátságokkal, a településre régtől fogva alkalmas helyekkel foglalkozott. Régészeti vonatkozásban vizsgálta azokat a telepeket, telephelyeket, amelyekről előzőleg más szempontból *Ebner (Gönyey) Sándor* értekezett [3]. Mindketten az adatok tömegét tanulmányozták át, amelyek megvilágításában nyilvánvalóvá vált, hogy a Bodrogeköz esetében, bármily jellegű is legyen a kutatás, a vízrajzi helyzet a lényeges. Mind a múltban, mind a jelenben is a víz határozza meg a bodrogeközi települést, s ezért meg akarván ismerni ennek a rendkívül érdekes területnek a régi és újabb történetét, népeletét, elsőrenden a vízrajzot kell tanulmányozni.

Körülbelül a századfordulóra a bodrogeközi falvak és egyéb telepek népének főfoglalkozása a halászat volt. A hal és más vízi élőlények, például a csik, a teknősbéka, a különböző madarak stb. népelelmezési jelentőséggel bírtak, sőt távolabbi vidékekkel is kereskedtek velük. Ennek felismerése vezetett arra, hogy a Bodrog és a bodrogeközi kisvizek halászatát minél alaposabban megismerjem és monografikus igénnyel feldolgozzam. Elsőnek a vízrajzi viszonyokkal kellett megismerkednem. Ez részben terepbejárások, részben az irodalom, illetve a levéltári anyag tanulmányozása útján történt. Kutatásaim során igen sok adatot ismertem meg. Az alábbiakban ezeket adom közre. Biztos vagyok benne, hogy nemcsak a halászattal foglalkozók, hanem a településsel és a népelet egyéb területeit vizsgálók is hasznát veszik. Mielőtt azonban az adatok ismertetésére térnék, hálával kell emlékezniem *Gönyey Sándorra*, atyai barátomra, aki számos térkép-fotókópia rendelkezésemre bocsátásával segítségemre volt.

Adattáramban abc-sorrendben ismertetem a bodrogeközi és közvetlen környékéhez tartozó területek vízrajzi elnevezéseit, helyeit. A nevekhez, ahol ez lehetséges és szükséges, rövid magyarázatot is fűzök. Lehetetlen, hogy néhány nem vízrajzi elnevezés is ne szerepeljen az adatok között, mégpedig azért, mert

egyik-másik egyéb helynév oly szoros kapcsolatban áll a vízrajzzal, illetve egy-egy konkrét vízrajzi névvel, adattal, hogy nem lehet említés nélkül hagyni. Az is természetes, hogy adattáram nem teljes. Lehetetlenség volna a Bodroglók minden vízzel kapcsolatos helynevet felsorolnom. Pedig szükséges lenne. Ezen a hiányosságon azonban csak egy módszeres, a terület egészét felölelő, általános, az ország más vidékein már folyó helynévgyűjtés segíthet. Meg kell jegyezni azt is, hogy adattáram nemcsak nem teljes, hanem nem is helynévgyűjtés. Részen több annál, részen pedig kevesebb. Több, mert a helyneveket szakosítja, esetenként adatokkal, magyarázatokkal látja el, és kevesebb, mert hiszen a helyneveknek csak egy részével foglalkozik, és mert nem a névkutatás, tehát a nyelvészet szempontjait tartja szem előtt. Adattáram semmi más sem kíván lenni, mint ami: segédeszköz a Bodroglók és a bodroglóki kisvizek halászatának feldolgozásához.

ABAJKÁR, halászhely Sárospatak Alsóhatárában. Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. [4]

ACSA, a Karcsa folyó része Pácin és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36. [5].

ALSÓÁG, Sárospatak Alsóhatár. Gulyás—Kántor: Sárospatak, 140. [6]

ALSÓ-ÁG (TÓ), Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2135.

ALSÓ-GÖRBETŐ, Sárospatak, Alsóhatár. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ALSÓ MAKKOS ERE, Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864. [7]

ALSÓ NAGY ÉR, Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

ALSÓTÓ, Karád helysége határa' térképe, 1860. [8]

ALSÓ TÓ, Térkép, 1853. Karádtól északra [9]

ALSÓ TÓ, Bodroglósz. Nyr. 1873. [10]

ALSÓ TÓ, Vámosújfal. Nyr. 1873.

APÁCS HOMOK, Karcsa. Tagosítási térkép, 1788. [11]. Akk. XIX. 320 [12]

APÁCS TÓ, Karcsa. Akk. XX. 30., SU. ÁL. IV. terem. [13]

APRÓHOMOK, Sárospatak. Akk. XVIII. 214.

APRÓ NYÁRIAS, Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ARANOS (fluvius), 1275-ből. Ortway I. 92. [14]. A Sajó és a Bodrog közötti területen volt, egy 1319. évi adat szerint Mézespataknak is nevezték.

ARANYTÓ, Karcsa. Akk. XXII. 316.

ARANY-TÓ, Karcsa. Akk. XXIV. 133. — SU. ÁL. IV. terem, térkép 1788-ból.

ARANY-TÓ, Karcsa. Akk. XX. 30.

ARABONYA PATAK, Zsadány. Szirmay: Not. Top. Zeml. 201. § [15]

ARABONYAPATAK, Zsadány, Akk. XX. 246. — SU. ÁL. Fasc. Jur. 46. N. 105. Ez az utóbbi adat 1731-ből való.

ARABONYA PATAKA, Zsadány, 1790. A sárai erdők térképe, Ebner, 90. [16]

AROSTHO, 1239. Viss—Kenézlő vidéke. Ortway I. 93. Valter Ilona szerint Aréstó a Bodrog egyik ága Viss és Zalkod vidékén [17]. Akk. IV. 233.

AROSTOU, XIII. század, mesterséges halastó Olaszliszka környékén. Ortway II. 414. Valter Ilona ARÉSTÓ-val azonosítja. — Arostou, Arastow, Arustow piscina 1255. Ortway I. 96. Tolcsva és Olaszliszka határában. Meg kell kü-

lönbözteni egy hasonló nevű tótól, mely Kenézlő határában van. A Bodrog vize táplálta és belőle szakadt ki a Pallaga ér. Vö.: Akk. V. 25.

ARUSTOU, 1255. Cod. Dipl. IV. 3. 36—40. Halászhely a Zemplén megyei Meszes birtokon.

ASOWAN, 1239. Viss és Kenézlő vidékén. Ortvy I. 97., Akk. 233. Valter Ilona Ásván, Tokaj—Zalkod-i helynévvel azonosítja.

ASOWAN TÓ, XIII. század. Mesterséges halastó. Ortvy I. 335., Valter Ilona a tokaji Ásvány tóval azonosítja.

AZUTHOV, ma ismeretlen vízállás. Ortvy után Akk. IV. 233. Olaszliszka: Asszótó?

ACS FÜLEP RÉTJE, Sárospatak Alsó-határ. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ÁGÓCI BODROG, Alsóberecknél. RMA. Dankó. 56—62. [18]

ÁLTAL, Kisrosvágy. Akk. XVIII. 214.

ÁRESTÓ, lásd: Arosthó, Arosthó. Akk. XVIII. 214.

ÁRKOS, Luka (Bodroghalom) határában. Akk. VIII. 315.

ÁROK SZÖG, Bodrogszög, 1788. Térképtöredék SU. ÁL. IV. terem.

ÁSVÁNY, Szákostanya a Bodroiban Vámosújfalunál. Ébner 12. Lásd: Asowan, Asowan tó.

BABATHOVA, Ortvy I. 101. Akk. IV. 233. Bábalyuk Olaszliszka határában.

BÁBATHOVA, 1245. Ortvy I. 101. Valter Ilona szerint azonosíthatatlan.

BÁBATAVA, 1245. Véke határában. Akk. IV. 274.

BABACHERE, 1248. IV. Béla adománylevele említi Liszka határában, a Hosszú tó szomszédságában. Ortvy után Akk. IV. 207. Bábás ér?

BACS-KUT, Kistárkány. Akk. XXII. 220., SU. ÁL. Loc. 256. N. 681. 1815-ből.

BACS KUT, Kistárkány, 1815. SU. ÁL. Loc. 256. N. 681.

BAKSA, Sárospatak, 1784. Halászhely az Alsóhatárban. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

BAKSATÓ, Sárospatak, Alsóhatár. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

BAKTÓ, Czikén dülönév. Eredetileg vízállást jelenthetett. Kovách Endre: Czéke. Akk. XI. 148., XVIII. 214., XXIV. 90.

BALASA, Bodrogkeresztúr, tófenék. Helyesebben: Palosa? Akk. XXVI. 90.

BALÁSTÓ, Kisrosvágy. Akk. XVIII. 214., XIX. 124., XXIV. 23. 1722-ből adat: SU. ÁL. Proth. 50. pag. 212.

BALÁZSÉR, Agárd. Akk. XXIV. 90.

BALÁZSERTÓ, Karos. RMA. Dankó.

BARÁTTÓ, sátoraljaújhelyi piscina Akk. XXIII. 31., 1774-es adat: SU. ÁL. Proth. Juridicium 14.

BARTAMÁS PATAKA, Olaszliszka. Akk. XVIII. 214.

BATOHNYA LÁP, Semjén. Ébner 75.

BÁLVÁNYOS, Sárospatak-alsóhatári halászhely, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

BÁLVÁNYOS ERE, Sárospatak Alsóhatár. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140., Nyr. XI. 95—96.

- BÁLVÁNYOS FOG (!), Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2154.
— Nyilván: fok.
- BÁLVÁNYOS TAVA, Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- BÁLVÁNYTÓ, Zombor. Akk. XXIII. 145. 1648-ból származó adat: SU. AL. Ad Loc. 16. N. 34. lit. K. — A mezőzombori adat azonossága miatt került be az adattárba.
- BENETO, Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- BENE TÓ, Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.
- BESDINER, 1248, 1299. Ortway I. 129. Utána: Akk. IV. 207. Mára már ismeretlen ér, vízfolyás Olaszliszka határában. Valter Ilona kérdőjelesen az Olaszliszka—Sára környéki Sebes érrel azonosítja.
- BEZSGYÉN, szakostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.
- BEYLE EÜRYN, (Meyle Ewrin, Meyle Eurin, stagnum, quod dividit terram ville de Beyle, Beile, Beser) 1211. Ortway I. 130. Királyhelmectől délre. Vagy a Tiszának, vagy a Bodrognak posványos kiöntése. Szigetnek is vélik, talán Bélye örvény? Akk. IV. 234.
- BÉCSI TÓ, Battyán. Akk. VIII. 225.
- BÉKA TÓ, Tokaj. Nyr. 1883.
- BÉRES KERTJE ALJA, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.
- BIKA TAVA. Kenézlő. Ébner 78. 1846-os Ébner közölte térképen is. Itt: Bikaszug tava.
- BIKK-TANYA, halásztelep Borsinál a Long erdejében, a XIII. században Dongó Gy. Géza szerint. Akk. X. 75.
- BIRÓÉRHÁT, 1871 Agárd község határának térképe. Ezen már szántóföldként szerepel.
- BIRÓ TÓ, Bodrogkeresztúr. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53. [19]. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140. szerint Sárospatak—Alsóhatár. RMA. Dankó. Vajdácaska.
- BIRÓZÁTONY, Zsadány. Akk. XX. 246. 1731-es adat: SU. AL. Fasc. Jur. 46. N. 105.
- BIRÓZÁTONYTÓ, Sára. Ébner 12. Jeles halászhely.
- BLOKPATAKA, 1298. Ortway I. 142. Fluvius Zemplén megyében, közelebb-ről meg nem határozott helyen.
- BOCZERKA TÓ, Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. — Halásztanya helye.
- BODOLYÓ TÓ, Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- BODROGH, 1067, 1224, 1239, 1248, 1252. Ortway I. 129. A Bodrog folyó — a Latorcának, Ungnak, Laborcnak, Ondavának, Tapolynak, Szernyének és Csarondának Zemplén felett történő egyesüléséből keletkezik. A XIII. században az Ondavát is Bodrognak nevezték. A terület főfolyója, rendkívüli halgazdagságáról volt híres. A Tiszával alkotja a Bodrogkört, amit régebben Tiszabodrogköznek is hívtak. Szirmay: Not. Top. Zempl. 62. — Írásformái: Bodrug, Budroch, Budrog, Budrug, Budrugh, Budruk stb.
- BODROGCSA, a helmeci patak egyik neve. Szirmay: Not. Top. Zempl. 63. §. Szürnyeg alatt is így nevezik. Uo. 227. §.

BODROG ERE, lásd: Thevreker. BOGDÁNY TÓ, Bodrogkeresztúr. Akk. XVIII. 215., Fényes E.: Geogr. Szót. II. 207. [20]. Vö.: Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.

BORONÁS TÓ, Vajdácaska. RMA. Dankó.

BORÓRÉV, Battyán. A XV. században még helység volt. Adattárunkba a névösszetétel rév-tagja miatt került be. Akk. VIII. 225. és Csánky 344. [21]

BORSI HÁT, Sátoraljaújhely, 1627. Sátoraljaújhely város törvényei a XVII. évszázadban. Akk. XXIV. 134. — Vízrel körülvevő szántóterület.

BORSI TÓ, Sátoraljaújhely, 1620. Uo. Akk. XVIII. 69. „Vagion egi Reet az Borsi Tonal”.

BORSOS, szakostanya a Bodrogban Olaszinál. Ébner 12.

BORZOS ÉR, Nagycigánd, 1807. RMA.

BOTSKOROS RÉT, Kistárkány, 1815. SU. ÁL. Loc. 256. N. 681.

BÓCSERE, Mezőzombor. Akk. XIX. 320.

BÓTAVA, Bodrogszentés. A Bodrogszentési iskolamester jegyzőkönyve, 1806. 17. Sp. Tud. Gyűjt. Kvt. Kt. 1572. [22]

BÖRTÖS, mocsár Viss határában. Fényes: Geogr. Szót. IV. 305.

BÓT ERE, Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

BÓTÉR, Sárospatak, tónak mondott vízállás, 1784. Uo. 2135.

BUDERE, Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. — Budaere alakban: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

BUDA TÓ, Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865. [23]. — Jó halászvíznek mondják.

BUKÓ TANYAI RÉSZ, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között, halásztanya. RMA. Bakó. 55—36.

BURAITÓ, Bacska. Akk. XXVI. 90.

BURÓTÓ, Nagygéres. Akk. XVIII. 215.

BUTH NÁDASTÓ, Véke. Akk. V. 274. Ez a tó azonos a Bottyán határában levő Bécsi tóval. Vö.: Akk. XII. 136.

BUTS NÁDASTÓ, Véke, 1245. Akk. IV. 247.

BUZÁS TÓ, Agárd. Ébner 75.

BÜTERE, Sárospatak, Alsóhatár. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

BZIUTHOW, 1299. Ortvay I. 172—173. Olaszliszka, Viss vidékén, Szabolcs és Zemplén megyék határterületén létezett tó. Valter Ilona szerint azonosíthatatlan.

CHEWRKETYZERE, 1230. Ortvay I. 205. Viss és Kenézlő környéki állóvíz. Valter Ilona szerint azonosíthatatlan.

CZIKORA, Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. — Csikásztó Sárospatak és Vajdácaska határán. Adat 1795-ből. SU. ÁL. Fasc. Jur. 102. No. 24.

CZIRÓKA, Sárospatak alsóhatári halászóvíz, halastó. Akk. XX. 151. és SU. ÁL. Ternio XX. F. 107. N. 28.

CZIRÓKA PATAK, az Ung mellékfolyója. Az Unggal együtt a Latorcába ömlik, és így a Bodrog mellékvize. Rákászó víz. Akk. XIV. 73—74.

CZOMPÓ, helynév Bodrogolasziban. Hálnévből alakult. Akk. XVIII. 215.

CSAPOPATAK, Lasztócz. Akk. XXII. 316.

CSARNÓTÓ, Terebes. Akk. XXV. 129. 1794-es adat: SU. ÁL. Fasc. Jur. 95.

CSATORNÁSJÁRÓ, Lasztócz. Akk. XXII. 316. 1822-es adat: SU. ÁL. Loc. 313. N. 642.

CSENGŐKÚT, Sárospatak, Alsóhatár. Lapos terület. Nyr. XI. 95—96.

CSENKE, szakostanya a Bodrogban Sáránál. Ébner 12.

CSERNYŐ TÓ, leleszi vízállás. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

CSETELAPOS, Sárospatak, Alsóhatár. Nyr. XI. 95—96.

CSETETŐ, Sárospatak, Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140. Ugyanez külön írva: Csete tó, jó halászóvíz. Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

CSIGERE, luka—bodroghalmi vízjárás. Ezen közlekedtek csónakokon Óteleknek. Ébner 74.

CSIKÁSZÓTÓ, Vajdácška. Akk. XX. 151. és SU. ÁL. Fasc. Jur. 102. N. 25.

CSIKORA, Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Jó csikászó hely, mocsár.

CSIKORATÓ, halászóvíz a vajdácskai határban. Akk. XX. 151. Vö.: SU. ÁL. Fasc. 102. N. 24. Ternio XIX.

CSIKORSZÁG, Sárospatak, csikászóvíz az Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

CSÍKOSÉR, Kisrosvágy. Ébner 94.

CSÍKOS, nyári gyalomtanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

CSIRKÉS, vissi vízállás, jó halászóhely. RMA. Dankó.

CSÍZÉR, közelebbről meg nem határozott vízállás a Bodrogközben. Mailáth 119. [24]

CSÍZ ÉR, leleszi vízfolyás. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

CHYS ER, a fenti, leleszi vízfolyás. Szirmay: Not. Top. Zempl. 316. §.

CSÍZÉRKŐZ, a leleszi vízfolyás melletti mocsaras terület neve. Vízi madarairól híres. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

CSOLNAKHORDÓ ÉR, Bodrogkeresztúr. Sp. Tud. Gyűjt. Fsz. Kt. 53.

CSOMATÓ, Bodrogvécs. Akk. XVIII. 215., XXIV. 90.

CSOPÁN ÉR, Zétény fölötti vízfolyás. Jó halászóvíz. Mailath 66.

CSORGÓ LAPOSA, Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

CSŐSZÉR PATAK, 1214. Lelesz. Boleszló püspök alapítólevelében fordul elő. Halászóvíz. Akk. XX. 205.

CSUKAHÁZ, korcsma Tarcalon. Akk. IX. 64.

CSUKA MALMA, Sátoraljaújhely. Akk. XX. 151. Vö.: SU. ÁL. Fasc. Jur. 42. N. 178.

DAGONA LÁP, Lukától, Bodroghalomtól északra fekvő mocsár, vízállás. Térkép 1853-ból [25].

DÁGVÁNYOK KÖZTI APRÓ HOMOK, karcsai határrészénév 1864-ből. RMA.

DÁGVÁNYOK ÉS TAVAK KÖZTI LEGELŐ ÉS NÁDAS, karcsai határrészénév 1864-ből. RMA.

DEDEJ ERE, Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. — Vízfolyás Visztől északkeletre. Térkép 1784-ből. Lásd: Gerus ér. — Dedely ere alakban lásd: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

DEDEL, vena, ér 1239-ből. Ortway I. 262. Ortway után Akk. IV. 208. A Tö-

rökérbe szakadó vízfolyás Zemplén és Szabolcs megyék határán, Kenézlőtől északra. Minden bizonnyal a Dedej érről van szó. Valter Ilona a Török érrel összefüggő Dedej érnek határozza meg. Jó halászóvíz.

DEDEI TÓ, Sárospatak alsóhatári vízállás összefüggésben a Dedej érrel. 1784-es adat: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1563.

DEREZNEKPATAKA, Dereznepatak, 1255. Ortway I. 264. A Bodrog jobb oldali mellékveze Szegilongnál.

DEVERS, stagnum, stagnum de Vers, de Wers, 1211. Ortway I. 265. Ortway után Akk. IV. 235. — Az egyik vélekedés szerint Dévéres és a Karcsa folyó által képzett posvány. Valter Ilona Őrs község határába helyezi és az ottani Őrs tóval azonosítja. Dongó Gy. Géza feltételezte, hogy az elnevezés a dévér-keszeggel áll kapcsolatban.

DIÓ ÉR, Zalkod. Jó halászóhely. Ébner 78.

DISZNÓ FERTŐ, porcorum volutabrum, Királyhelme. Szirmay: Not. Top. Zempl. 320.

DISZNÓSKA, Dyznoska, mocsár Abara, Mézpest, Imreg, Kisfalud és Szürnyeg között. Akk. XX. 246. 1583-ból való adat: SU. ÁL. Loc. 204. Nro. 572. „mocsárnak a része, az Abara, Mézpest, Imreg, Kisfalud és Szürnyeg határában elterülő erdőség területén”.

DISZNÓSKA TÓ, vö.: a fentivel. Akk. V. 32.

DISSA, Tisza. Ortway I. 266—267.

DORKÓ LAPOSA, Sárospatak Alsóhatár. Valamikori mocsár, halászóhely. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

DÖGÖS, szakostanya az Ó-Bodrogban Sáránál. Ébner 12.

DRABANT TÓ, vízállás Agárd határában. Agárd község határának térképe 1871. [26]

DUCCZOMTÓ, sekély vízállás Battyán határában. Akk. VIII. 225.

DUGONYA, tó, dágvány, mocsár Lelesz határában. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864. [27]

DUSA FOLYÓ, bő vizű vízfolyás Deregnő alatt. 1435-ből származó adat: Akk. X. 202.

DUSA VIZE, Tussa víznek is mondják helytelenül. Vízfolyás Butka határában. Akk. XXV. 16. és 56.

EBES, vízállás, halászóhely Sárospatak Alsóhatárban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

EBESTÓ, Sárospatak Alsóhatár. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

EBESTÓ GERINDJE, az előző víznévvel kapcsolatos helynév. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

EGERI TÓ, esetleg hibás olvasatú helynév Bodrogvéctől keletre. Térkép. 1853. [28]

EGER-TÓ, Ladamóc. Akk. XIX. 229. és SU. ÁL. Loc. 122. No. 37.

EGÉRTÓ, minden bizonnyal az előzővel azonos. Akk. IV. 31. Ladamóc.

EGERES KÚTBÓL FOLYÓ PATAKCSA, 1785. Sárospatak. Akk. XVIII. 64.

EGYENESTÓ, Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ELEER, Elewer, 1248, 1299. Ortway I. 292. Akk. IV. 208. Élőér? — talán a mai Sebesér Liszván. Valter Ilona szerint azonosíthatatlan.

EPERJES, vízállás, halászóhely. Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

EPERJESTŐ, nagy kiterjedésű vízállás Alsóbereckitől keletre és Karádtól északnyugatra. Térkép, 1853., valamint Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ERED ERE, Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ERDŐANNYA PATAKA, lásd Disznóska.

EREDEŐANYA, patak a Nagyerdőben. 1583. évi adat egy határjáró-levélben. Akk. V. 32.

ERESZVÉNY, patak, Bodrogszög, 1788. Térképtörredék. SU. ÁL. IV. terem.

ERGEPART, vízmosásos hely, Nagycigánd, 1807. RMA.

ERKECSE MOCSÁR, Zalkod. Fényes: Geogr. Szótár IV. 319.

ESZTERGÁLY, vízállás, halászóhely. Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

ESZTERGÁLY TAVA, vízállás, halászóhely, az előbbivel azonos. Uo.

ESZTERÁLY TÓ, az előbbivel azonos, Sárospatak. Nyr. XI. 95—96.

ESZTERGÁLYTÓ, az előzőekkel azonos, Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ÉR, a Füzesérbe tartó vízfolyás Vajdácskán. RMA.

ÉRFŐ, tó Sárospatakon, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2135.

EÉRFŐ, halászóhely Sárospatakon, 1632, 1648. A pataki halászrendtartásban szerepel. Makkai 265. [29]

ÉRFŐ ALSÓ ÁG, tó a sárospataki Alsóhatárban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

ÉRFŐ FELSŐ ÁG, tó, uo.

ÉRFÜ, az előzővel azonos. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2154. Jó halászóhely.

ÉR, vízfolyás Nagycigándnál, 1807. RMA.

ÉR TOROK, halászóhely a sárospataki Alsóhatárban, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

ÉRTOROK TAVA, vízállás uo.

FAGY TAVA, vízállás uo.

FALUTÓ, vízállás Vajdácskán. RMA. Dankó.

FARK TAVA, vízállás, jó halászóhely a sárospataki Alsóhatárban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

FAZEKASIJJESZTŐ, szákostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

FEJERKEŐ, portus; rév Olaszliszka környékén a Bodrogon. 1248. Ortvay I. 302. és Akk. IV. 174.

FEJÉRTÓ, vízállás, halászóhely Agárdon, 1792. Ébner 76.

FEJÉR TÓ ÉR, vízfolyás. Lelesz—Polyán helyeége határának úrbéri rendezési térképe. 1864.

FEKETEGYÜRÜS, szákostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

FEKETE TÓ, nevezetes vízállás, jó halászóhely — Fequete-tó, Fequetetou, Fequetetow, 1255. Olaszliszka mellett ma is ismeretes. Ortvay I. 97. és 304. Akk. IV. 233. és XVIII. 215. Valter Ilona szerint Fekete tó Viss—Zalkod vidékén. Kenézlő környékén is van egy ilyen nevű tó. Vö.: RMA. Dankó. 56—73.

FELSŐ ÁG, vízállás, halászóhely, Felsőág. Sárospatak, Alsóhatár. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2135. és Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

FELSŐ GÖRBETŐ, vízállás a sárospataki Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

FELSŐ MAKKOS ERE, vízfolyás. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864.

FELSŐ MANCSALKA, tó. Vámosújfalú. Nyr. 1873.

FELSŐ NAGY ÉR, vízfolyás a sárospataki Alsóhatárban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

FELSŐ TÓ, vízállás, jó halászhely Bodrogolasziban, Nyr. 1873. és Vámosújfaluban uo. Azonos nevű vízállás: Karádtól északra. Térkép, 1853.

FELSŐ vagy DETKA TÓ, vízállás, jó halászhely. Karád helysége határa térképe, 1860. [30]

FENEK, kiszáradó vízállás, tó Bodrogolasziban. Nyr. 1873.

FENNÁLLÓFA, szakostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

FENYER, fenyér, nagyobb terület, több tóval, vízállással Kenézlő határában. 1718. — NyÁL. Fasc. 19. Act. 54. B. 56. [31]

FENYES LÁP, mocsár, jó csikászhely. Semjén. 1864. Térkép és Ébner 75.

FICZE ÉR, lásd: Vesper. Ortway után Akk. IV. 208. Vízfolyás Olaszliszka határában.

FOLYÓ, kis vízfolyás Semjénben. Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1935. 154.

FOSSATUM, árok, 1211. Ortway I. 318. Vizlevezető árok Lelesz határában. Ezen vezették a Latorca vizét a Hyhan tóba.

FÜRDŐSLAPOS, sekély vízállás. Sárospatak. Nyr. XI. 95—96.

FÖVENYES PATAKA, patakocska, csermely: 1255; Feouenyés, Fovenyespotak, Feouenyés-pataka stb. Ortway I. 304. Az egri káptalan egyik bizonyosságlevele említi Olaszliszka és Szegi között. Akk. IV. 206. A Bodrog jobb oldali mellékveze Mád és Szegilong vidékén. Vize a Mescs patakon keresztül jutott a Bodrogra. Akk. V. 26. Valter Ilona megjegyzi, hogy a Bodrog bal partján is szerepel egy Fövényes tó.

FÖVENYES, vízállás, halászhely a sárospataki határban, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

FÓCSATORNA, mai elnevezés, Felsőberek. RMA. Dankó.

FÓDESLÁP, mocsár Semjénben. Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1935. 154.

FÜZES ÉR, Füzesér, vízfolyás a sárospataki Alsóhatárban. Szirmay: Not. Georg. Zempl. 58. §, 1784-ből: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728, Nyr. XI. 95—96 és Gulyás—Kántor: Sárospatak. 34, 140.

FÜZESSZÖGTŐ, vízállás. Sárospatak. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

FÜZESTŐ, vízállás Nagymihály határában. Akk. V. 120.

FÜZES TÓ, vízállás, halászhely Zalkodon. RMA. Dankó. 56—73.

FÜZES ZUG, halászhely Kenézlőn, 1766. NyÁL. Fasc. 68. Act. 70. 22. b.

FÜZ KÚTRÓL EREDŐ PATAKCSA, vízfolyás. Sárospatak, 1785. Akk. XVIII. 65.

GALAMBOS, szakostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

GARADNYA TÓ, vízállás Agárdon. Ébner 75.

BÁBONKA ZUB TÓ, vízállás. Sárospatak, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

GÁTÉR, halászvíz Sárán, lásd: Kiszér. Ébner 12.

GÁTSZÖG, vízállás Karcsán, 1864. RMA.

- GERCZŐ, Gercső, halászpatak az imregi erdőben. 1653-ból származó adat: SU. ÁL. Ad Loc. 5. N. 88 sub. lit. E. Vö.: Akk. XXIII. 31.
- GEREBENTSEK, vízállás, halászhely a sárospataki határban, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.
- GERECZKE NÁD, vízállásos terület Karcsától délre. Térkép 1853-ban.
- GERGELY ERE, vízfolyás a sárospataki határban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- GERLICÉS ÉR, vízfolyás. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.
- GERLICZKE TÓ, vízállás uo.
- GÉRES, vízállás, jó halászhely a sárospataki határban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1726.
- GÉRES VIZE, vízfolyás. Akk. XI. 140.
- GÉRUS ÉR, vízfolyás Visstől északra, folytatása a Dedej ere. Térkép 1784. [32]
- GÉRUSTÓ, vízállás a sárospataki határban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- GIZNOER, Giznoer, Giznouer, Giznouth, Giznoue, vízfolyás Viss és Zalkod határában. 1248. Ortvay I. 536. Dongó Gy. Géza Olaszliszka környékére helyezi és azt írja, hogy ma már ismeretlen. Akk. IV. 208. Valter Ilona feltételezen a Zalkod környéki Diós érrel azonosítja. Valószínűbb, hogy a Disznós érrel azonos. Lásd ott.
- GODSZA, szákostanya a Bodrogban Olaszinál. Ébner 12.
- GONOMI SEBES ÉR, vízfolyás, melyet a Törökér közelében vett fel a Tisza. Szirmay: Not. Top. Zempl. 61. §.
- GOROND, mocsaras hely Zemplén határában. SU. ÁL. Fasc. Jur. 101. N. 9. Vö.: Akk. XX. 329.
- GÓDA REKESZ, nevezetes halfogóhely Karcsán, 1864. RMA.
- GÖDÉNY, vízállás Kelecseny határában. 1570-ből: SU. ÁL. Elenchus Mandatorum 16—17. Vö.: Akk. XXI. 127.
- GÖDÉNYTAVA, vízállás Cigándon. Ébner 94.
- GÖDÖM, vízfolyás, folyócska, közelebről nem ismeretes. 1660-ból származó adat: SU. ÁL. Elenchus Mandatorum 89. Vö.: Akk. XXI. 127.
- GYÖRTALLO TAVA, vízállás Karádtól északnyugatra. Térkép, 1853.
- GÖRBE ÉR, vízfolyás Kenézli határában. 1766-ból való adat: NyÁL. Fasc. 68. Act. 70.
- GÖRBE ÉR, vízfolyás a sárospataki Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- GÖRBE TÓ, vízállás Ladamócon. Akk. IV. 31.
- GÖRBE TÓ, vízállás, jó halászhely a sárospataki Alsóhatárban. 1734-ből való adat: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Görbe ér.
- GÖRBE TÓ, vízállás, Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.
- GÖRBE TÓ, vízállás Vámosújfalun határában. Nyr. 1873.
- GÖRÉNY, tavas, mocsaras terület Tokaj határában. Nyr. 1883.
- GUBÁS TÓ, vízállás a sárospataki Alsóhatárban. Nyr. XI. 95—96. Vö.: 1784-ből való adat. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1723.

- GULYA DÉLŐ, nyári gyalomtanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.
- GYAKAR, vízállás Zemplén határában. 1791-ből való adat szerint: „Poklós ér, cujus inferior angulus Gyakar vocitatur”. SU. ÁL. Fasc. Jur. 101. n. 9. Vö.: Akk. XX. 329.
- GYALMOS LOCUS, „bizonyosan halászhely” Királyhelmece határában. 1570-ből való adat: SU. ÁL. Loc. 30. N. 36. Vö.: Akk. XXIV. 69.
- GYALMOS TÓ, az előbbivel azonos. Királyhelmece-től északnyugatra. Térkép, 1853.
- GYEREPLŐTÓ, vízállás a sárospataki Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- GYÉKÉNTÓ, vízállás Sárospatakon, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1726.
- GYÉKÉNYES, vízállás, mocsaras terület a sárospataki Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- GYÍKNYELŐ, vizes lapály a sárospataki Alsóhatárban. Uo.
- GYÖNGYKÁKA, vizes lapály a ladamóci határban. Akk. IV. 31.
- GYÖREPLŐ, vízállás, jó halászhely a sárospataki határban, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1723.
- GYÖRTALLÓ, vizes, mocsaras terület a sárospataki Alsóhatárban, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.
- HAGYMÁSI TAVA, vízállás, halászhely Vámosújfalun. Nyr. 1873.
- HAJÓ ÉR, közlekedésre alkalmas vízfolyás Leleszen. 1658. évi adat: SU. ÁL. Fasc. 197. No. 40. Vö.: Akk. XIII. 199.
- HAJÓ ÉR, vízfolyás Leleszpolyán határában. Minden bizonnyal az előbbivel azonos. Ébner 91.
- HALAS KÚT, halászhely Bodrogkeresztúron. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.
- HALASTÓ, mesterséges halastó Agárdon. Az 1620-as évekből származó adatait Valter Ilona is említi.
- HALASTÓ, mesterséges halastó Cigándon. Az 1620-as évekből származó adatait Valter Ilona is említi.
- HALASTÓ, vízfolyás Czéken. Ez látta el vízzel a czékei várkastély árkat. Kovách Endre: Czéke. Akk. XI. 148. és XXI. 75.
- HALASTÓ, mesterséges halastó Karádon. Az 1620-as évekből származó adatait Valter Ilona is említi.
- HALASTÓ, minden bizonnyal több, részben természetes, részben pedig mesterséges vízállásról, halászhelyről van szó Sárospatak határában, a különböző adatokban. Megkülönböztetésük szinte lehetetlen. SU. ÁL. Fasc. Syst. X. N. 10. — SU. ÁL. Loc. 279. N. 161. sub. 3. — Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1788 és 2135. — Akk. XIX. 229. és XXIV. 69.
- HALASTÓ, vízállás, halászhely Tokajban. Nyr. 1883.
- HALASTÓI FORRÁSKÚT, Bodrogkeresztúr. Fényes: Geogr. Szót. II. 207.
- HALASTÓKÚT, Czéke. Adat 1792-ből: SU. ÁL. Fasc. Jur. 105. No. 38. sub 18. Vö.: Akk. XXI. 75.
- HALASTÓ-SZÖLLŐ, helynév Tállyán. 1788. évi adat: SU. ÁL. Fasc. Syst. 40. N. 314. Vö.: Akk. XIX. 321.
- HALÁSZHOMOK, helynév a sárospataki Alsóhatárban. Akk. XVIII. 215.

HALÁSZÓRÉT, vizes, mocsaras terület Sárospatakon. 1789. évi adat: Sátoraljaújhely város urbárium. Akk. XIV. 218.

HALÁSZSZEG, jó halászóhely a Bodrogon Végardónál. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 232.

HALÁSZSZEG, helynév a sárospataki határban. 1429. évi adat: Akk. IV. 260.

HARASZTÓ, kiszrovgyi helynév. Akk. XVIII. 215. és XIX. 124. és XXIV. 23. 1722. évi adat: SU. ÁL. Proth. 50. pag. 211.

HARCSAZÜGŐ, helynév a sárospataki Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

HARCSÁSFA, szakostanya a Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

HASZTALANÉR, vízfolyás Sárospatakon. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

HATAVÉR PATAK (?), vízfolyás a deregnyői határban. 1435. évi adata: Akk. X. 202.

HATÁRÉR, vízfolyás Visztől északnyugatra. Térkép, 1853.

HATÁRÉR, vízfolyás Pácintól délnyugatra. Uo.

HATÁRÉR, vízfolyás Bodrogkeresztúron. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.

HATÁRÉR, vízfolyás Zalkodon. RMA. Dankó. 56—73.

HATAR TÓ (HATÁR?), vízállás Szinyértől délre. Térkép, 1853.

HÁLO VETŐ, semjéni helynév. Akk. XVIII. 215.

HÁROM ÁG, a Karcsa folyó része Pácin és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.

HÁZNÁL LÉVŐ KIHÚZÓ, a Karcsa folyó része Pácin és Karcsa között, az erdészháznál. Uo.

HELMECZ PATAK, patak, mely Izsép alatt ered, Garanyánál felveszi a Széles tóból szivárgó patakocskát. Ettől kezdve Kis-Bodrognak vagy Bodrogcsának hívják. A Laborccal egyesül. Szirmay: Not. Top. Zempl. 63. §.

HIDASJÁRÓ, szakostanya a Bodrogon Zsadánynál. Ébner 12.

HITLENGÁT, hely, dűlőnév Csicserven.

HLEUNA, Hlewna, Hlenna, Heuna, 1254. A Laborcz jelentéktelen mellék-vize Leszna és Mákcsemernye között. Ortway I. 375. Vö.: Akk. IV. 206.

HODUS, piscina a Tisza mentén. 1300. Sodus néven is említik. Ortway I. 377. Vö.: Akk. IV. 233. Valter Ilona szerint azonosíthatatlan.

HOLTISZA, kenézli helynév. RMA. Dankó.

HOMOKTÓ, halászóvíz a sárospataki határban. 1759. évi adata: SU. ÁL. Loc. 10. N. 1. pag. 26. Vö.: Akk. XX. 247.

HORDOZÓ, szakostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

HORGAS TÓ, talán sárospataki halászóvíz. Mailáth 95.

HORGASTÓ, halászóhely. Agárd község határának térképe, 1871.

HORGAS TÓ, halászóhely. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

HORGAS TÓ, halászóhely a sárospataki határban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140. 1784. évi adat: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

HORGAS TÓ, halászóhely. Karcsa, 1864. RMA.

HORGAS TÓ, halászóhely. Karos. RMA. Dankó.

HORGAS TÓ, halászóhely. Bodrogolaszi. Nyr. 1873.

HORGAS TÓHÁT, karcsai helynév. 1864. RMA.

- HOSSZÚGERIND, vajdácskai helynév. Szolnok. EA. 2373. [33]
 HOSSZÚ KÖTÉL, dűlőnév Ladamócon. Akk. IV. 31.
 HOSSZÚ RÉT, tavas, mocsaras terület Tokajban. Nyr. 18—83.
 HOSSZÚRÉT, a Bodrogköz közepe, tavas, mocsaras, vízfolyásos terület, „tavakból álló mocsár”. Szirmay: Not. Geogr. Zempl. 57. §.
 HOSSZÚ TÓ, vámosújfalui vízállás, halászhely. Akk. XVII. 202.
 HOSSZÚTÓ, vízállás Bodrogolaszi határában. Nyr. 1873.
 HOSSZÚTÓ, vízállás, halászhely Bodrogsadányban. SU. ÁL. Fasc. Jur. 46. N. 105. Vö.: Akk. XX. 247.
 HOSSZÚTÓ, vízállás a sárai határban. Minden bizonytal az előbbivel azonos. Ébner 12.
 HOSSZÚ TÓ, kenézlői vízállás, halászhely. Ébner 78.
 HOSSZÚ TÓ, vízállás, halászhely a sárospataki határban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140. Vö.: 1784-ből. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.
 HOZZÚTHO, piscina? 1248. Zemplén megye határául szolgált, közelebről nincsen meghatározva. Ortway I. 384. Vö.: Akk. IV. 233.
 HOSSZÚ TÓ, vízállás, halászhely a vajdácskai határban. RMA. Dankó.
 HOSSZÚTÓOLDAL, szákostanya a Bodrogban Sáránál. Ébner 12.
 HÓTTPATAK, olaszliszkai helynév. Akk. XVIII. 215.
 HÓT TELEBOR, közelebről meg nem határozott sárospataki helynév. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.
 HÓT TISZA RÉTTYE, kistárkányi helynév. 1815. évi adata: SU. ÁL. Loc. 256. N. 681.
 ILLÉS TÓ, bodrogkisfaludi halászhely. Akk. IX. 64.
 INDA TÓ, vízállás, halászhely Vajdácskától délnyugatra az 1853. évi térképen. Átnyúlik a sárospataki Alsóhatárba. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
 JABLONKA PATAK, az Ung, s így a Latorcza, illetőleg végül is a Bodrog mellékveze. Akk. XIV. 326.
 JADLÓCZKIJÁRÓ, szákostanya a Bodrogban Zsadánynál. Ébner 12.
 JEZENEW, patak — Jeszenőpatak — a Laborc jobb oldali mellékveze. 1254-ben szerepel IV. Béla egyik adománylevelében. Ortway után Akk. IV. 173.
 JESZENU PATAKCSA, minden bizonytal az előzővel azonos. 1435-ben Deregyő határában említik. Akk. X. 202.
 JESZTREBI TÓ, vízállás, jó halászhely. 1785-ből való adata: Czéke SU. ÁL. Fasc. Jur. 105. N. 105. 1792-ből való adata: Uo. Fasc. Jur. 105. No. 38. sub 18. Vö.: Akk. XXI. 75.
 JÓ MÍVED LÁPJA, mocsaras terület, jó csikászhely volt. Karcsa helység úrbéri állományinak rendezési terve. Térkép, 1840. [34]
 KACHATAREW, Ortway alapján Akk. IV. 174.
 KACSONTA PATAK, Tállya és Zombor közötti vízfolyás. Akk. XVIII. 132.
 KADICSI URAK TAVA, vízállás, halászhely Vámosújfalu határában. Nyr. 1873.
 KAJÓ ÉR (HAJÓ?), vízfolyás Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképén, 1864.
 KAKAS HOMOKA, „sűrű náddal és gyíkinnyel bé nőtt haszontalan darab föld,” a sárospataki határban. 1782. évi adata: SU. ÁL. Elenchus Mandatorum 548. Vö.: Akk. XXII. 317.

KAKAS TÓ, vízállás a sárospataki határban. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

KAKASTÓ, vízállás Czekén. 1785. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 105. N. 105.

KAKUKTÓ, bodrogkeresztúri vízállás. Vö.: Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.

KALIZ ÉR, vízfolyás Sárospatak és Bodrogolaszi között. 1257. évi adata: és XIX. 321. — Kaliz személynév Zemplén megyéből a Várad Regestrumban; Cod. Dipl. Hung. Tom. IV. Vol. II. 423—4. Vö.: Akk. XXI. 46. — Akk. XII. 235. Akk. XIII. 234—235.

KALIZÉRTOROK, szakostanya a Bodrogban. Ébner 12.

KALIZÉR VÖLGYE, vízmosás Sárospatak és Olaszi között. Akk. I. 39. — Vö.: Kalizér hídja uo.

KALLÓ TÓ, közelebről ismeretlen vízállás. Mailáth 75.

KALUZER, Kaluzér, kazár (?) eredetű elnevezés a honfoglalás korából. Vízmosás Sárospatak és Bodrogolaszi között; Vö.: Kaliz ér. Ortvy I. 411. Vö.: Akk. I. 37., 39., III. 161., IV. 208.

KAMARA, vízállás, halászhely Sárospatakon. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

KANÁLIS, mintegy harminc éve készítették. Vajdácaska, RMA.

KANÁLIS, mesterséges vízfolyás, árok Ricsén. RMA. Dankó.

KANYOCZKA ÉR, vízfolyás; Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864.

KAPITÁNY TÓ, jó halászhely Tokaj határában. RMA. 55—131.

KAPRONCZA SZEG VÍZ, Sátoraljaújhelyen 1334-ből származó adat szerint: „azután nyugati részen a határ körül megy a Kapronczaszeg nevű víz”. János magister hitlevele. Akk. XXV. 79.

KARAKATONAPART, bodrogzsadányi helynév, vizes terület a Bodrog eredjében. 1731. évi adat: SU. ÁL. Fasc. Jur. 46. N. 105. Vö.: Akk. XX. 247.

KARÁD—BODROGKÖZI FŐCSATORNA, mesterséges vizesárok, a Hoszszúrét vizeit vezeti le. Tiszacsermelyen helynév. RMA. Dankó.

KARACHA, Karacs, Karasahel, Karazaher, Karcsa rivus, patak, amely Karcsa községtől Királyhelmecig húzódik. Rendkívül kanyargós. Adataink: 1211, 1214, 1241, 1254 stb. Ortvy I. 414. Boleszló püspök alapítólevele említi: Akk. XX. 206. 1364-ből említi a leleszi prépostság határjárólevele: SU. ÁL. Loc. 30. N. 36. sub. 5-to. Vö.: Akk. XXIV. 69. Karcsa ereként említi Szirmay: Not. Geogr. Zempl. 59., Karcsa-folyó alakban említi: Szirmay: Not. Geogr. Zempl. 57. és 59. §. Karcsa patak Dobrától északra az 1853. évi térképen.

KARCSAFAROK, pácini helynév, Liszkónak is nevezik. RMA. Bakó. 55—38.

KARCSA-ÉR MELLÉKE, tájnévként szerepel. Akk. XIV. 76.

KARCSA HALASTÓ, vízállás Kövesden; 1446. évi adat: Akk. IV. 15.

KARNAFAROK, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.

KARNAKANYAR, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.

KASSA HALASTÓ, sátoraljaújhelyi piscina. 1334-ben János magister hiteselevelében szerepel: „item in parte meridionali est eadem piscina Cossya vocata”. Akk. XXV. 79. 1574-ből származó adata: Akk. IX. 343.

KASZNA (KAZNA) MOCSÁR, leleszi vízállás. 1211 és 1214. Boleszló püspök alapítólevelében szerepel. Ortvoy a Ticze által képzett mocsárnak mondja. Ortvoy I. 418. Vö.: Akk. XX. 205. Kazna tava-ként szerepel a Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképén, 1864-ben. Vö.: Akk. IV. 235., Szirmay: Not. Top. Zempl. 316. § és Ébner 91.

KATONATANYA, szakostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Új elnevezés, ide temettek egy vöröskatonát. Ébner 12.

KATRON TÓ, bodrogszerdahelyi vízállás, jeles halászóhely. A XV. században még volt ilyen nevű helység is. 1690. évi adat: SU. ÁL. Ad Loc. 54. Nr. 56. No. 6. o. Vö.: Mailáth 75. és Akk. VI. 72.

KACHATAREW, Kasatariwy, Ortvoy Lelesztől északra latorcai révnek mondja és Kacsató rév (?) -nek magyarázza. 1211, 1214. Ortvoy I. 409.

KÁKÁS, sárospataki helynév. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KÁPOSZTÁS ZUG GICCE, Kenézlőn mintegy 5 kat. h. kiterjedésű vízállás. RMA. Dankó.

KÁRÁSZKA, vizes rét Hegyiben. 1814-ből származó adata: SU. ÁL. Loc. 252. N. 1087. Vö.: Akk. XXIV. 100.

KÁRÁSZOS, vissi helynév. Ébner 94.

KÁSATÓ, sárospataki helynév. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KÁTYÓ, mocsaras, tavas tokaei határrész. Nyr. 1883.

KECZEL PATAK, bodroghalászi vízfolyás. 1257. évi adata: IV. Béla adománylevele a pálosok részére. Cod. Dipl. Hung. Tom. IV. Vol. II. pag. 423—24. Vö.: Akk. XXI. 46. A bodroghalászi Malomárokkaal azonosítják. Vö.: Akk. I. 40.

KECSKÉS LAPOSA, sárospataki vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak 140.

KECSKÉS TÓ, vízállás, jó halászóhely Czékén. 1785. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 105. N. 105. 1792-ből: Uo. Fasc. Jur. 105. No. 38. sub 18. Vö.: Akk. XXI. 75.

KENDERÁZTATÓ, tiszacsermelyi helynév. RMA. Dankó.

KENDERÁZTATÓ, tavas, mocsaras terület Tokaj határában. Nyr. 1883.

KENGYEL TÓ, sárospataki és bodroghalászi vízállás, jó halászóhely. 1784. évi adatai: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. és 2135. Vö.: Fényes: Geogr. Szótár III. 232. Az 1853. évi térkép Bodroghalásztól (Petrahó) délre ábrázolja. Lásd: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KEREK LÁPTÓ, vámosújfalui vízállás. Akk. XVII. 202.

KEREKÖRVÉNY, karcsai helynév. Egy ér folyik rajta keresztül. 1864. évi adata: RMA.

KEREK TÓ, az 1853. évi térképen Zalkodtól délnyugatra levő vízállás. Bizonyára azonos a Kenézlőn említett azonos nevű tóval, Ébner 78.

KEREK-TÓ, karcsai vízállás. Akk. XX. 30.

KEREKTÓ, nagyrozvágyi vízállás. Egyesek a Pallagcsa tó egy részének tartják. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 222.

KEREKTÓ, battyáni vízállás. Az 1839. évi térkép alapján említi Ébner 81. Feljegyzi a Kerektó Záton helynevet is. Vö.: Akk. VIII. 225.

KEREKTÓ, tokaji vízállás. Nyr. 1883.

KEREKTÓ, kazsui vízállás, jó halászóhely. 1632-ből származó adata: Akk. XXI. 324.

KEREKTÓ, zétényi határrésznev. 1397-ben még önálló helység volt. Vö.:

Akk. XXI. 111. A XV—XVI. században a Ticze elpusztította. Akk. VI. 72. — 1580. évi adata: SU. ÁL. Elenchus Mandatorum 30 és 46. Vö.: Akk. XXI. 127. — Egy adat Keréktó-ként említi. Akk. XXI. 241.

KEREKTÓFÁJA, szákostanya a Bodrogban Sáránál. Ébner 12.

KERESZTERGE, sárospataki kis vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak 140.

KERMEL TÓ, Kemel lacus. Ortvy szerint bodrogközi tó (lacus) vagy helység (locus), körülötte nagy mocsarakkal „cui adjacent magne paludes”. 1211., 1214. Ortvy I. 428. Vö.: Akk. IV. 234. Valter Ilona szerint ma már azonosíthatatlan. Valószínűleg a Hosszúrét összefüggő tó-mocsárrengetegéről van szó.

KERTALATTI TÓ, vízállás Sárán. Ébner 12.

KERTI KIHÚZÓ, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.

KÉRCSTÓ, zalkodi vízállás, jó halászóhely. Ébner 78.

KÉT KOR ÉR, a XIII. századból ismeretes sárospataki vízfolyás. Akk. XVI. 203. Egy 1366. évi adatát említi: Akk. XV. 347.

KIHÚZÓ, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.

KIRÁLY ÉR, 1784-ben szereplő sárospataki vízfolyás. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

KIRÁLY FORRÁS, bodrogkeresztúri forrás. Mátyás király a Hegyalján járva ivott belőle. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.

KIRÁLYTÓ, vízállás, jó halászóhely a battyáni határban. Akk. VIII. 225. Bizonyára ugyanez a tó nyúlik át a leleszi határba is. Vö.: Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

KIS AKOLY, sárospataki víz, halászóhely. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

KISÁG, sárospataki vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KIS-BODROG, Bodrogcsa, más néven Helmece vagy Helmecezi patak. Vö.: Szirmay: Not. Top. Zempl. 63. §.

KIS-BODROGI TILALMAS TÓ, Sárospatak kispataki részén levő halászóvíz. 1756. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. A. IX. 2652/74.

KISCSORGÓ, sárospataki helynév. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KIS CSUKÁS TÓ, bélyi vízállás, jó halászóhely. 1836. évi térkép alapján. Ébner 84.

KIS ÉR, sárospataki vízfolyás, jó halászóvíz. 1632. és 1648. évi adatai a Sárospataki halászendtartásban. Makkai 265.

KIS ÉR, az 1853. évi térkép ábrázolja Pácintól délre.

KIS ÉR, sárospataki halászóvíz, az 1784. évi adat tónak mondja. Ennek ellenére lehetséges, hogy a sárospataki, már említett azonos nevű vízfolyással azonos. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2135. Egy másik adat egyenesen Kiséri tóról emlékezik, ugyancsak 1784-ből: uo. 1728. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140. pedig a mellette elterülő Kisérlaposa nevű rétről ír.

KIS- ÉS NAGY KÁNÁS, karcsai tó. Egy a SU. ÁL.-ban levő térképtöredék után: Akk. XX. 30.

KIS GÁT, tavas, mocsaras terület Tokajban. Nyr. 1883.

KIS HOMOK, sárospataki halászóvíz! 1632-ben és 1648-ban a Halászendtartásban szerepel. Makkai 265.

KIS KARCSA, vízfolyás Öröstől keletre. 1853. évi térkép.

KIS KÁRÁSZOS TÓ, révleányvári vízállás. Ébner 94.

KIS KERÉK TÓ, vámosújfalui vízfolyás. Nyr. 1873.

KISKOLLÓ, közelebbről nem ismert sárospataki víznév. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KIS KOLOKÁNYOS, leleszi vízállás. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

KIS LÁP, 1807-ből származó adat a nagycigándi vizes rétről. RMA. A hozzávezető út: Kis Láp Útja.

KIS LÁPLÓ, sekély vizű halászhely a sárospataki Alsóhatárban. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

KIS MOSOTT TÓ, sárospataki víznév, közelebbről ismeretlen. Gulyás—Katona: Sárospatak. 140.

KIS ÖRVÉNY, a Palocsa tóval összefüggésben levő zalkodi vízállás, jeles halász- és csikászóhely. Az 1866. évi térkép alapján említi Ébner 79.

KIS PAP TÓ, bélyi vízállás. Egy 1836. évi térkép alapján említi Ébner 84.

KIS RAKOTTYÁS, a sárospataki Alsóhatár vízállása, jó halászhely. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

KIS RASZOTA ÉR, leleszi vízfolyás. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864.

KIS RUDAS, mocsaras, tavas terület Tokaj határában. Nyr. 1883.

KIS SÁRVÁR TÓ, az 1853. évi térkép Lukától (Bodroghalom) délnyugatra ábrázolja.

KIS TISZTA MOCSÁR, leleszi vízállás, jó halnevelő víz. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864.

KIS TÓ, az 1853. évi térkép Visztől délkeletre jelzi.

KISTÓ, kistárkányi vízállás, jó halászhely. 1815. évi adata: SU. ÁL. Loc. 256. N. 681. Vö.: Akk. XXII. 220.

KIS TÓ, ladamóci vízállás, halászhely. Akk. IV. 31.

KISZÉR, sárai halászhely. Ébner 12. Az 1790-ben készült Sárai erdők térképe is jelzi. Vö.: Ébner 90.

KYTHIZE, Kythcze, portus, de ér, vízfolyás is Kenézlónél. Egyébként a Tisza kenézlői réve. 1239. Ortvay I. 456. Vö.: Akk. IV. 174. Valter Ilona megemlíti, hogy Kenézlő környékén Kitze ér ismeretes.

KLENKA, Clenka, Clorcha, Cloricha portus, a Latorca réve ott, ahol az Ung belészakad, Deregnő vidékén, Ung és Zemplén megyék határán. 1211. Ortvay I. 208. Vö.: Akk. IV. 174.

KOCSINA TÓ, zétényi vízállás. Az 1847. évi térkép jelzi. Ébner 82.

KOCSIS ERE, agárdi vízfolyás. Agárd község határának térképe, 1871. [35]. Kocsisérnek is mondják. Vö.: Akk. XXVI. 90.

KOKASÉR, közelebbről nem ismert sárospataki vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KOLLÓ, közelebbről nem ismert sárospataki vízállás, halászhely. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. és 2154. Ez utóbbi már Kolló tó néven említi. Vö.: Nyr. XI. 95—96.

KUMULOER, Kumulóér, paludes, bodroközi tavak, mocsaras vízállás.

1211., 1214. Ortway I. 445. Valter Ilona semmiféle megjegyzést sem fűz hozzá. Jerney Komlóérnek olvasta.

KONCÁSTÓ, sárospataki vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140. Valószínűleg azonos az 1784-ben említett Konczos tóval. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

KONCZKA FOK, leleszi vízállás. Lelesz—Polyán helysége határának úrbérendezési térképe, 1864.

KONCSEKA SEBESPATAK, leleszi patak, erős sodrú. 1214-ben Boleszló püspök alapítólevele említi: Choncheha, Concheka, Concheka zúgó. Ortway I. 213. Vö.: Akk. IV. 235. és XX. 204, Szirmay: Not. Top. Zempl. 316. §. A XIII. századi adatok torrens-nek, azaz zúgónak mondják. Jerney Kancsikának olvasta.

KONDÁSTANYA, nyári gyalomtanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

KORGÓSPATAK, végardói vízfolyás. Akk. VIII. 34.

KORLÓ, sárospataki halászóvíz. 1632. évi adata: Makkai 195. A sárospataki uradalom urbáriuma.

KORONG- VAGY KIS KÖRTVÁLYES, mocsaras területnév Sárospatakon. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KOSZMÓ TAVA, vajdácskai vízállás. Ébner 75.

KOTONOCSE, agárdi vízfolyás. Akk. XXVI. 90.

KUACH, rivulus a Bodrog vízkörnyékéhez tartozó patak Sátoraljaújhely környékén „cadit in alium fluuium Potok uocatum”. Kovácspataknak ejtendő, máig élő víznév. Ortway I. 443. 1262. évi adat alapján.

KÖCSMÖDERE, sárospataki vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KÖKÉNYES, az 1853. évi térkép Karádtól északkeletre tünteti fel. Vízjárásos terület.

KÖLES TÓ, kenézlői vízállás. RMA. Dankó.

KÖRTVÉLYES TÓ, sárospataki vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

KÖZÉP TÓ, sárai vízállás. Ébner 12. Átnyúlik a bodrogolaszi határba is. Nyr. 1873.

KÖGÁT, szakostanya a Bodrogon Olaszinál. Ébner 12.

KÖZRÉT ÉR, az 1853. évi térkép Zalkodtól nyugatra tünteti fel.

KWREW, Kuurew, a Bodrog közelében levő rév a Tiszán. Átjáróhely Szabolcsba. Kőrénnek olvassák. 1067. évi adat: Ortway I. 452., aki Wenczel: Árpád-kori Új Okmánytárból vette [36]. VII. I. 26. Vö.: Akk. IV. 174.

KÓRIS MOCSÁR ERE, Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865. jelzi.

KRÉTASZIGET, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. Újabb elnevezés. RMA. Bakó. 55—36.

KUBIKTÓ, tokaji vízállás, mesterséges gödör. A terület a természettől is tavas, mocsaras. Nyr. 1883.

KUDLÓCZI PATAK, nem közvetlenül tartozik vízterületünkhöz. Homonán folyik keresztül. Akk. XIV. 65. és 164.

KULBASA, valószínűleg a mai Kolbásai víz, amely Mihályi község mellett ömlik a Ronyvába. Ortway I. 448. 1270. évi adat. Vö.: Akk. IV. 206.

KUNYHÓ ERE, kicsi vízfolyás a leleszi határban. Lelesz mezőváros határának rendezés utáni térképe, 1865.

KUTYOR, vissi vízállás. RMA. Dankó.

LABORCH, Labarch, Laborcz, Lobarocy, Lothorcz folyó a Latorcába, az pedig a Bodrogba ömlik. 1200, 1248. Ortvy I. 457—458. Vö.: Akk. IV. 173. és XIV. 11., 14., 74., 83. és 210. Szirmay: Not. Top. Zempl. 66. §.

LADÁNY, tavas, mocsaras terület Tokaj határában. Nyr. 1883.

LAPÉR (LÁPÉR?), az 1853. évi térképen Pácintól keletre kis vízfolyás.

LAPIS TÓ, vízállás a végardói határban. 1784. évi adat: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

LAPOS ÉR, 1788. évi adat szerint bodrogszögi vízfolyás. Térképtöredék a SU. ÁL. IV. terem.

LAPOSÉR, karcsai vízfolyás. Akk. XX. 31.

LAPOSTÓ, zsadányi vízállás, halászhely. 1731. évi adat: SU. ÁL. Fasc. Jur. 46., 105. Vö.: Akk. XX. 248.

LAPUHOSKA, Laputroska, sárospataki halászhely. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

LATRICIA, Latericia, Lateritia, Latorica, Lathorcha, Lathurca, Latorza, Loturcha, Lecurtha, Luthurta, Loturcha, Latorcza fluvius, 1211, 1214. Ortvy I. 462—463. Vö.: Akk. IV. 137. és 174. A Bodrogba ömlik. Vö.: Akk. I. 55., II. 69. és Szirmay: Not. Top. Zempl. 64. §. — Latorca-vögy: Akk. XIV. 76.

LÁNA TÓ, zalkodi vízállás, halászhely. RMA. Dankó. 56—73.

LÁPLÓ, sárospataki vízállás. Akk. XVIII. 291.

LÁPLÓ TÓ, sárospataki vízállás az Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

LÉNÁRT KERTJE ALJAI GYALOMSZÁRAJTÓ, a Karcsa folyó része Pácint és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.

LIBÁS TÓ, az 1853. évi térkép Visztól délre jelzi.

LIKA (ÉR), vízfolyás a garanyi határban. 1795. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 113. N. 21. Vö.: Akk. XX. 152.

LYKOVA, fluvius. 1298. évi adatát Ortvy említi, I. 490. Kérdés, hogy területünkhöz tartozó víz-e? Azonosíthatatlan.

LISZKÓ, pácini víznév, lásd: KARCSAFAROK.

LOMPÉR-ZUG, víznév a sárospataki Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

LÓKA SZÖG, karcsai vízállás. 1864. RMA.

LUDASTÓ, tavas, mocsaras terület Tokaj határában. Nyr. 1883.

LÚDHALLGATÓ, vizes, mocsaras terület Sárospatakon. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

MÁCSKÁS TÓ, bodrogkeresztúri vízállás. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.

MAGICA PATAKA, Magitapataka, rivulus, 1248., 1255. A Hegyalja egyik hegyéről, a Magitáról vagy Margitáról lefolyó víz, amely a Mescses patak mellékvize, Olaszliszka—Bodrogkeresztúr között. Ortvy I. 496. Vö.: Akk. IV. 138., 206. V. 26.

MALAGYA TÓ, sárospataki vízállás, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728 és 2135. Vö.: Akk. VIII. 22. A malágy bodrogközi tájszó: eliszaposodott folyamág. Berecz Károly szerint Alsó- és Felsőberekiben használatos.

MALOMÁROK, vízfolyás Bodroghalászon, azonos a Keczel patak. Akk. I. 40. — Szákostanya a Bodrogban Vámosújfalunál. Ébner 12.

MALOMÉR, gyakori vízfolyásnév: Kenézlőn, vö.: Fényes: Geogr. Szótár II.

- 199—200; Sárospatak, vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.; Agárd, vö.: Agárd község térképe, 1792. — Malomér-homok, helynév Kisrozvályon 1722-ből: SU. *ÁL. Prot.* 50. pag. 211. Vö.: *Akk. XXIV.* 23. Nagyrozvályon: *Akk. XVIII.* 291.
- MARTINYA TÓ, jó halászhely Lelesz—Polyán határban. *Ébner* 90.
- MARZSERETŐ, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. *RMA. Bakó.* 55—36.
- MÁJÁSKA, halászhely volt Vajdácskán. *EA* 2373. Szolnoky Lajos.
- MÁRTON TÓ, agárdi vízállás, jó halászhely. Agárd község határának térképe, 1871. Vö.: *Akk. XXVI.* 90. és *Ébner* 75.
- MÁTYÁS TÓ, Holt-Tisza-meder vízállással Tizasalamonban. *RMA.*
- MELEGÓDAL, szakostanya az Ó-Bodrogban Sáránál. *Ébner* 12.
- MELEG TÓ, bélyi vízállás a község 1836. évi térképén. Vö.: *Ébner* 84.
- MELLES, halásztó a bodrogkisfaludi határban. *Akk. IX.* 64.
- MERÍTŐ, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. *RMA. Bakó.* 55—36.
- MESCESPATAKA, Mescses fluvius, Mezespathaka, Mezespotoka, Mézespotoka, Mézes-Pataka stb. 1248, 1255. és 1299. *Ortvay I.* 523. Meszespatak, a Bodrog jobb oldali mellékfolyója, belefolyik a Fövényes és Magita patak. Vö.: *Akk. V.* 26., *IV.* 207. Valtér Ilona Meszespatak olvasatban azonosítja.
- MESSZELÁTÓ, forrásvíz Bodrogkeresztúron. *Fényes: Geogr. Szótár II.* 207.
- MÉLY FENÉK, vízállás Bodrogolasziban. *Nyr.* 1873.
- MÉLYTŐ, vízállás, jó halászvíz Sárán. *Ébner* 12.
- MIBÁN MOCSARA, Myhan tó, Myhom, mocsár, jó csikász- és rákászvíz. 1214. Bolezsló püspök alapítólevele említi. *Ortvay után Akk. IV.* 234. és *Akk. XX.* 204. Vö.: *Szirmay: Not. Top. Zempl.* 316. §.
- MICÁR, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. *RMA. Bakó.* 55—36.
- MIHÁLY ERE, szakostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. *Ébner* 12.
- MIKONYA, vízállás. Vö.: Agárd község határának térképe, 1871.
- MITRA TÓ, vámosújfalusi vízállás. *Nyr.* 1873.
- MOCSÁR, kistráskai határrész. *SU. AL. Fasc. Syst. 2. N.* 307. *Urb. Vö.: Akk. XX.* 31.
- MOCSÁRDOMB, vízállásos hely mellett emelkedő alacsony hátság Olaszliszkán, szántóföld. 1657. évi adata: *SU. AL. Elenchus Mandatorum* 290. Vö.: *Akk. XXI.* 324.
- MOCSÁRKA, vizenyős hely a leleszi határban. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864.
- MOCSÁRKA, vízállásos rét a magyarizségi határban. *SU. AL. Fasc. Jur.* 21. *N.* 93. Vö.: *Akk. XIX.* 229.
- MOCSÁR LÁP, vizenyős terület a zalkodi határban. Az 1853. évi térkép Zalkodtól délkeletre jelzi.
- MOCSOLYA TÓ, sekély vizű tó a végardai határban. 1784. évi adata: *Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44.* 1728. Az 1853. évi térkép Ardótól keletre jelzi.
- MOGYORÓS, hosszú fenék a pácini határban. *RMA. Bakó.* 55—38.
- MOKA TOO, 1788. évi adat egy térképtörödéken. Bodrogszögi vízállás. *SU. AL. IV.* terem.
- MOKA TÓ, karcsai vízállás. *SU. AL. IV.* terem, *Akk. XX.* 31.
- MOKCSA TÓ, révleányvári vízállás, jó halászvíz. Az 1853. évi térkép Agárdtól délnyugatra jelzi. Vö.: *RMA. Dankó.* 56—44.

MOLNÁR ÉR, kiszrovgáyi vízfolyás, 1722. Akk. XIX. 124. Vele kapcsolatos helynév: Molnárér forrása.

MONDOR TÓ, Sárospatak alsóhatári vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

MONDOT TÓ, valószínűleg azonos az előbbivel. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

MONOK TÓ, sárospataki vízállás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

MONOK TÓ, az előbbi sárospataki vízállás átnyúlása (?) a vajdácskai határba. RMA. Dankó.

MORCUA, piscina, területünktől kissé távol eső, de messze földön híres halastó Hernádnémeti környékén. 1281. Ortvay I. 534.

MOROTVA TÓ, agárdi vízállás, jó halászóvíz. Agárd község térképe, 1792. és Akk. XXVI. 90.

MOSOT ÉR, sárospataki vízfolyás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

MOSOT HOMOK ER, az előzővel azonos sárospataki vízfolyás, jó halászóvíz. 1632, 1648. Sárospataki halászrendtartás. Makkai 265.

MOSOT TÓ, az előzővel azonos sárospataki vízállás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2135.

MOSÓTÓ, bottyáni vízállás. Ébner 82. Az 1832. évi térkép is feltünteti.

MOSÓTÓHÁT, jeles battyáni vízállás, halászóhely, összefüggésben az előzővel. Akk. VIII. 225.

MOSÓTÓKÖZI, uo.

NAGY AKOLY, sárospataki vízállás, jeles halászóhely. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

NAGY BORDÁS TÓ, kenézlői vízállás, jó halászóvíz. 1846. évi térkép. Ébner 78.

NAGY DARVAS TÓ, bélyi vízállás, halászóvíz. Ébner 94.

NAGY-ERDŐ, valamikor a Bodrog és a Latorca összefolyásánál fekvő óriási mocsári erdő sok tóval, vízfolyással, híres halászóhelyekkel. Az ármentesítés után részben szántó, részben legelőterület az imregi, szürnyegi, nézpesti és abarai határban. Akk. II. 65.

NAGYÉGÉS, a nagyrozvágyi határ egy része, a volt Pallagcsa tó egy részét hívják így. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 222.

NAGY ÉR, az 1853. évi térképen Alsóbereckitől délkeletre jelzett vízfolyás.

NAGY ÉR, Bodroghalomtól délnyugatra, Visztól északnyugatra levő vízfolyás. Folytatása a Határér. 1853. évi térkép.

NAGY ÉR, kenézlői vízfolyás. 1718. évi adatai: Ny. ÁL. Fasc. 19. Act. 54. B. 56.

NAGY ÉR, magnum er, a sárospataki Alsóhatár nagy vízfolyása. A XIII. században, mint felkenyézlői vizet is említik. Nem lehetetlen, hogy az előzővel azonos. Akk. XVI. 203. 1366. évi adata: Akk. XV. 347. és XXIII. 145. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

NAGYFÖVENYES, sárospataki vízfolyás. Uo.

NAGY GÁT, tavas, mocsaras terület, jó csikászóhely Tokaj határában. Nyr. 1883.

NAGY INDA, jó halászóhely a sárospataki határban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

NAGYKANÁLIS, a Bodrogköz több településének határában végighúzódnó csatorna. Karosi adata: RMA. Dankó.

NAGY KARCSA, Öröstől nyugatra jelzett vízfolyás. 1853. évi térkép.

NAGY KÁRASZOS TÓ, révleányvári vízállás, jó halászóvíz. Ébner 94.

NAGY KERÉK TÓ, az 1853. évi térkép Olaszliszktól délkeletre jelzi. Vámosújfalui vízállás, halászóhely. Nyr. 1873.

NAGY-KERICHE MOCSÁR, deregnyői vízállás. 1435. évi adata: Akk. X. 202.

NAGYKOLLÓ TÓ, sárospataki vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

NAGY KOLOKÁNYOS, leleszi vízállás. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

NAGY LÁP, nagycigándi vízállás. 1807. évi adat. RMA.

NAGY LÁP, semjéni vízállás. Ébner 75.

NAGY LÁP, vízállás Pácintól délkeletre. 1853. évi térkép. — Valószínű, hogy azonos az előzővel.

NAGY LÁPLÓ, sárospataki vízállás, halászóhely. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

NAGYMIKONYA TÓ, agárdi vízállás. Ébner 75.

NAGY MOCSARAK, régtől ismert hatalmas vízállás, pontos meghatározása lehetetlen. Ortway után Akk. IV. 234.

NAGY MOSOTT TÓ, sárospataki vízállás, jeles halászóhely. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140. Lásd: Mosot tó.

NAGYÖRVÉNY, szakostanya a Bodrogon Sárospataknál. Ébner 12.

NAGY ÖRVÉNY, zalkodi vízállás, összefüggésben a Palocsa tóval. Az 1866. évi térkép alapján Ébner 79.

NOGPOTOK, az Osva mellékvíze Sáros és Zemplén megyék határán. 1299-ben III. Endre egyik ítéletlevele említi az Aba nemzetség birtokai között. Ortway alapján: Akk. IV. 173.

NAGY RAKOTTYÁS, sárospataki vízállás, halászóhely. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

NAGY RASZOTA ÉR, vízfolyás. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864.

NAGY REKESZ, sárospataki halászóhely. SU. ÁL. Lcc. 10. L. p. 25. Vö.: Akk. XX. 248.

NAGYRÉTI TÓ, bodrogszerdahelyi vízállás, híres halászóvíz. Mailáth 75.

NAGYRÉTI, vízállás az ágcsernyői határban. Akk. XXVI. 90. — Azonos, vagy része az előbbinek.

NAGY RUDAS, tavas, mocsaras hely, jó csikászterület Tokaj határában. Nyr. 1883.

NAGY SÁRVÁR TÓ, vízállás Lukától (Bodroghalom) délnyugatra az 1853. évi térképen.

NAGYSINGÉRES, sárospataki vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

NAGY SÖVENY ÉR, leleszi vízfolyás. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864.

NAGY TISZTA MOCSÁR, mély vizű leleszi vízállás. Uo.

NAGY TÓ, vízállás az 1853. évi térképen Visstől keletre.

NAGY TÓ, vízállás az 1853. évi térképen Dobrától délnyugatra.

NAGY TÓ, sárospataki vízállás az Alsóhatárban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

NAGY TÓ, bodrogkeresztúri vízállás, jó halászóvíz. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.

NAGY TÓ, bodrogszentesi vízállás. 1809. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. Egyházmegyei beadványok.

NAGYTÓ, garanyi vízállás. SU. ÁL. Fasc. Syst. 2. N. 64. Urb. Vö.: Akk. XX. 31.

NAGYTÓ, lukai (Bodroghalom) vízállás. Ébner 74.

NAGY-TÓ (így is: NAGY-TÓRAJÁRÓ), vízállás Vékén. 1748. SU. ÁL. Loc. 21. N. 27. II. terem. Vö.: XXIV. 69.

NÁDAS, nagy kiterjedésű tó Karádtól északra, az egész települést körülveszi. Karád helysége határa' térképe, 1860. Az 1853. évi térkép jelzi. Vö.: RMA. Bakó. 55—83. Összefüggésben állt azzal a Nádas tóval, amit az 1853. évi térkép Alsóberekitől délkeletre jelzett.

NÁDAS TÓ, Nadastou, Nadaston, Nadusthow, Nadustohow, stagnum, mocsár Királyhelmecc környékén. 1211., 1214 és 1241. Ortway II. 30., Boleszló püspök alapítólevelében: Akk. XX. 206. Vö.: Szirmay: Not. Top. Zempl. 320. §. Valter Ilona megjegyzi, hogy több azonos nevű tó van.

NÁDASTÓ, tavas, mocsaras terület a tokaji határban. Nyr. 1883.

NÁDAS TÓ, az 1853. évi térképen Dobrától északra, Bacska mellett. Egy másik azonos nevű vízállás ugyanott Bodrogszerdahelytől délre, egy másik Sziényértől keletre.

NÁDTÓ, sárospataki vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

NEEHETE, fluvius a Nagyerdőben. 1583. évi adat: Akk. V. 32.

NEGYVENESÉR, sárospataki vízfolyás az Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

NEMTUDOM TÓ, bodrogkeresztúri vízállás. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.

NEVICE VIZE, Nececha, nem tartozik szorosan a Bodrog mellékvizei közé, a Laborcba ömlik. Akk. XIV. 15.

NÉVTELEN CSERMELY, rivulus, Lelesz vidékén. 1214. Ortway II. 20.

NÉVTELEN NAGY MOCSÁRTAVAK, magne paludes. 1211. A Bodrogközben a kermeli tó vagy hely körül, közelében. Ortway II. 52.

NOBORDA, tavas, mocsaras terület a tokaji határban. Nyr. 1883.

NYÁRAS ÉR, az 1853. évi térkép Lukától (Bodroghalom) délre jelzi. Jó halászóhely volt.

NYÁRGOROND TÓ, csicseri vízállás, halászvíz.

NYITRA GÁT KÖZI, 1788. Bodrogszögi vízállásos terület. Csíkszedőhely. SU. ÁL. IV. terem, térképtöredék.

ÓBODROG, Ó-Bodrog, a Bodrog holtágai, átvágásainál elhagyott medre. Több helyen helynévként él: Vajdácaska, RMA. Dankó, Végardón a Körtvélyes dűlőben, RMA. Dankó, Sárán, Ébner 12., Felsőberecki, RMA. Dankó. Mindenütt jó halászóhelyek.

OCSKAY FENÉK, vámosújfalui vízállás. Akk. XVII. 202.

OLASZIFENYÉR, szakostanya a Bodrogban Olaszinál. Ébner 12.

OLAH ÉR, Oláh ér, vízfolyás a kenézlői határban. 1718. évi adata: Ny. ÁL. Fasc. 19. Act. 57.

OLÁHNÉFÁJA, halászóvíz Sárán. Ébner 12.

OLD ERE, aqua, vena Viss és Kenézlő környékén. Valószínűleg a Fűzesér vagy a Tisza egyik kiszakadt ere. 1239. Ortway I. 72. Vö.: Akk. IV. 208. Valter Ilona megjegyzi, hogy Kenézlőnél Old ere nincsen és esetlegesen Olaj érnek mondja.

OLYKA, az Ondavába ömlő folyócska. Akk. XIV. 74. Olykavölgy tájnévként is ismeretes. Akk. XIV. 207.

OMSÓS, sárospataki halászóvíz. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Omsóstó alakban is ismeretes. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

OMSÓS, sárai halászóvíz. Ébner 74.

ONDAVA, a Laborcba és majd azzal együtt a Latorcába és végül a Bodrogba ömlő folyócska. Akk. XIV. 74. Ondava-völgy tájnévként is ismeretes. Akk. XIV. 205.

ORBON PATAKA, kis vízfolyás Zsadánynál. Zsadány régi neve: Arbonya. 1321. évi adata: Akk. XXII. 219.

OSVA, mocsaras, vastag sással benőtt sárvíz. A Bodrogba ömlik. Vízimadarakban és csikban rendkívül gazdag volt. Akk. XI. 148. és XXVI. 90.

ÖKÖRITŐ, Ökörü tó, sárospataki vízállás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ÖKÖRITŐ, tavas, mocsaras terület Tokaj határában. Nyr. 1883.

ÖKÖRI TÓ, vízállás Bodrogolaszi határában. Nyr. 1873.

ÖRDÖG HALASTÓ, Vrdug piscina. Ismeretlen helyen levő halastó. Roland udvarbíró említi 1256-ban. Akk. IV. 234.

ÖRDÖG LAPOSA, Ördögh Lapossa, sárospataki vízállás. 1782. SU. ÁL. Proth. Jur. 283. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ÖRDÖNGÖLLŐ, tó Lelesz határában. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

ÖRDÖNGÖSKE, nagygéresi vízállás, tó, jó halászóhely. 1827. évi adat: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. Lelkési díjlevelek.

ÖRDÖNGÖSTŐ, sátoraljaújhelyi vízállás. Ármentesítés után szántó. 1853. évi adat: SU. ÁL. Ö. V. III. köt. 85. szám. Vö.: Akk. XXIII. 32.

ÖRVÉNY HALASTÓ, Eurim piscina, Euren piscina Örös határában. Ortway után Akk. IV. 233.

PACSUTA TAVA, Vámosújfalú határában levő vízállás, halászóvíz. Nyr. 1873.

PALACZKA LAPOSA TÓ, Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

PALACKÁS ÉR, bodrogkeresztúri vízfolyás. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.

PALAKCSA TÓ, vízállás, az 1853. évi térkép Pácintól keletre jelzi.

PALLAKCSA TÓ, ugyanaz a vízállás uo. Ricsétől nyugatra jelzett.

PALLAGA ERE, Passagaere, vena. 1225. Az olaszliszkai határban létezett Arustóu-ból szakadt ki. Ortway II. 85. Vö.: IV. 208.

PALLAGCSA, vízállás Pácín határában. RMA. Bakó. 55—38.

PALLAGCSA TÓ, kis vízállás a nagyrozvágyi határban, az egykori nagy Pallagcsa tó maradványa. Azt a kis vízállást, ami még megmaradt belőle, KE-REKTÓ néven is ismerik. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 222. Vö.: Szirmay: Not. Top. Zempl. 322. §.

- PALLÓ SZÖG, vizes terület Nagycigánd határában. 1807. RMA.
- PALOCSA, mocsár Zalkodon. Fényes: Geogr. Szótár IV. 319. Ébner 78.
- PALOCSA SZÖG, vizes terület Nagycigánd határában. 1807. RMA. — Azonos a PALLÓ SZÖG nevű vizes területtel.
- PALOCSA TÓ, az előbbivel azonos.
- PALOKTSA TÓ, azonos a PALLAGCSA TÓ-val. Kis- és Nagyrozvágy, 1790. Vályi III. 213. [37]
- PALONYA, vizes terület Szomotor határában. Akk. XVIII. 291.
- PALONYA ESTOVÁNYA, sekély vízállás és vízfolyás Lasztócon. 1631. évi adata: SU. ÁL. Régi számadások között. Regl. Vö.: Akk. XXIII. 145.
- PAP ÉR, kenézlői vízfolyás. 1718, Ny. ÁL. Fasc. 19. Nro. 54. B. 56.
- PAPMALMA, sátoraljaujhelyi helynév. Bizonyos összefüggésben van a Paptavával és a Papszöggel és a Papsor nevezetű utcával. Szirmay: Not. Oecon. Com. Zempl. 185. [38]
- PAPP ÉR, kenézlői vízfolyás, állítólag azonos az Oláh érrel. 1718. évi adata: Ny. ÁL. Fasc. 19. Act. 57.
- PAPSZÖG, sátoraljaujhelyi helynév, „kies rétság”, egykor csikászóhely. 1798. évi adata: Szirmay: Not. Oecon. Com. Zempl. 185.
- PAP TANYÁJA, jó halászóvíz Bodrogolasziban. 1782. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. Conscr. Venerab. Tract. Zempl. 15. [39]
- PAPTAVA, Sátoraljaujhely. Eredetileg piscina. Szirmay: Top. Not. Zempl. 243.
- PAPTAVA, Nagygéres, mesterséges halászóvíz. 1827. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. Lelkészi díjlevelek.
- PAP TAVA, Karád. A XVII. század eleiről való adatokra hivatkozva Valter Ilona említi.
- PAP TAVA, Kenézlő, uo.
- PAP TAVA, Cigánd, uo.
- PAP TAVA, Nagyrozvágy, uo.
- PAPTHOWA, Paptava, lacus, 1239. Viss és Kenézlő vidékén, valószínűen a Tisza által alkotott tó. Ortway II. 89. Valter Ilona megemlíti, hogy az 1623. évi Canonica Visitatio még említi, de az 1775. évi térképen már nem szerepel.
- PAPTÓ, Végárdó. Akk. VIII. 34. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 232.
- PAP TÓ, az 1853. évi térkép Agárdtól északkeletre jelzi.
- PAPTÓ, Sára. Ébner 12.
- PAPTÓ, Luka (Bodroghalom), Ébner 74. — Vele kapcsolatos helynév: Paptó lápja.
- PAP TÓ, Bély, 1836. évi térkép alapján Ébner 84.
- PAPTÓ, Zemplén. 1791. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 101. N. 9. Vö.: Akk. XX. 330.
- PAP TÓ, Bodrogkeresztúr. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.
- PAPTÓOLDAL, szákostanya a Bodrogban Sáránál. Ébner 12.
- PARTRAJÁRÓ, rév Zemplénben. 1791. évi adata: SU. ÁL. Fasc. 10. N. 9. Vö.: Akk. XX. 330.
- PATAKOCSKA, 1661. évi adata: „az Varason ala folyo Patakocska” Sátoraljaujhelyen. Báthory Zsófia adományleveléből. Akk. II. 265.
- PÁLINKÁS, vízállás, kis tó Vámosújfalun. Nyr. 1873.

- PÁLTO, bodrogszögi vízállás. Szirmay: Not. Top. Zempl. 306. Vö.: Vályi III. 330.
- PERBE TÓ, az 1853. évi térkép Bodrogszentmáriától északkeletre jelzi.
- PERK PATAKCSA, Deregyőn. 1435. évi adata: Akk. X. 202.
- PETENYE ÉR, Cigánd. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 211.
- PÉNZ-TÓ, Cselej. 1755. évi adata: SU. ÁL. Loc. 24. No. 12. Pinz-tónak is mondják. Vö.: SU. ÁL. Regisztrálatlan iratok között I. terem és Akk. XXIV. 133.
- PIPAFA, szakostanya az Ó-Bodrogban Sáránál. Ébner 12.
- PIRIGYI vagy PIRITYI TÓ, Tizsasalamon.
- PISKATÓ, mocsár Szomotor és részben Bodrogvécs határában. 1263. évi adata: V. István ifjabb király adománylevele. Cod. Dipl. Hung. IV. köt. III. rész 155. Vö.: Akk. VIII. 163.
- PISCARSHER, Piskárosér, vízfolyás Olaszi környékén. 1211, 1214. Ortway II. 103. A Piskárosér az Olaszi melletti Piskáros tóba vezet.
- PISCARUSTOU, Piskarostó, Olaszliszka határában híres halászóvíz volt. 1255. Határjárásí jegyzőkönyv. Ortway II. 103. Vö.: Akk. V. 25. Piskáris tó néven ma is ismeretes. Akk. IV. 234. Vö.: Nyr. 1873. A Halászer vize táplálta. Akk. XVIII. 292. Valter Ilona Piskáros tó néven Olaszi környékére helyezi.
- PISZKÁROS ALATT, rét Zemplénben. 1791. évi adata: SU. ÁL. Fasc. 101. No. 9. Vö.: Akk. XX. 330.
- POGÁNY TÓ, kenézlői vízállás. Ébner 78.
- POKLOS ÉR, vízfolyás Zemplénben, azonos a Gyakar érrel.
- POSOHERE, Viss és Kenézlő vidékén folyt vízfolyás. 1239. Ortway II. 122. Vö.: Akk. II. 122. Valter Ilona szerint azonosíthatatlan.
- POTOK, fluvius Sárospatak közelében, a Bodrogra folyt. 1262. Ortway II. 128. Vö.: Akk. IV. 173., 174.
- POZSÁROS, vízállás Nagygéres határában. Akk. XVIII. 292.
- POZSÁROS, tó Sárán. Fényes: Geogr. Szót. IV. 10—11.
- POZSGÓ, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.
- PÓLYAÉR, nagycigándi vízfolyás. 1807. RMA.
- PÓCSIKES, vizenyős terület Semjénben. Jó csikászóhely volt. Sárospataki Ifjúsági Közlöny, 1935. 154.
- PUSZTALÁP, mocsaras terület Luka (Bodroghalom) határában. Ébner 74.
- PUSZTALÁZ, vizenyős terület Sárospatak határában. Nyr. XI. 95—96.
- PUTYORTOROK, szakostanya az Ó-Bodrogban Sáránál. Ébner 12.
- RAKONYÁS TÓ, sárospataki helynév. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- RAKOTTYÁS TÓ, kenézlői vízállás. Ébner 78.
- RÁKOS, vizenyős terület Zemplén határában. 1791. évi adata: SU. ÁL. Fasc. 101. No. 9. Vö.: Akk. XX. 330.
- RÁKOSKA-PATAK és RÉT, sárospataki mocsár az Alsóhatárban. 1819. évi adata: SU. ÁL. Loc. 279. N. 161. sub. 122. Vö.: XXIV. 69.
- RÁKOSTÓ, vízállás Battyán határában. Akk. XVIII. 292. Kapcsolatos helynév: RÁKOSTÓHÁT. Vö.: Akk. XXVI. 90.
- RÁKTÓ, sárospataki vízállás az Alsóhatárban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

- REKESZ, semjéni helynév. Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1935. 154. Vö.: Akk. XVIII. 292.
- REKESZ-ALLYA, sárospataki heynév. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2154. Jó halászhely. — Kapcsolatos helynév: Rekesz ere. Uo. 1728.
- RENA (?) TÓ, Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.
- RESETÓ, stagnum, 1583. évi adata: Határjárólevél. Akk. V. 32. Vízállás a Nagyerdőben. Lásd ott.
- RÉ' FÁJA, szakostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.
- RÉGI TÓNAK TÖLTÉSE, butkai helynév, jó halászhely. 1599. évi adata: SU. ÁL. Loc. 101. N. 65. Vö.: Akk. XXI. 76.
- RÉHZÁTONY, vízállás Vámosújfalun. Akk. XVII. 202.
- RETELPATAK, Keretpotaca, rivulus Sárospatak környékén. 1262. Anonymus. Ortway I. 429.
- REUE, rév, a Tolcsváról Sárospatakra vivő úton. Akk. IV. 175.
- RÉVFALU, a mai Bodrogkisfalud régi neve. Akk. XX. 108.
- RÉZ, halászhely Bodrogkisfaludon. Akk. IX. 64.
- RÉZÁTONY, jó halászhely Sárán. Ébner 12.
- RIHES, vámosújfalvi vízállás, kis tó. Jó halászvíz. Nyr. 1873.
- RIVÓ PATAKA, vízfolyás Imreg és Zemplén között. 1753. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Nob. 17. N. 82. Vö.: Akk. XXII. 221.
- RIVÓ TÓ, vízállás Bodrogkeresztúron. Sp. Tud. Gyűjt. At. Fsz. Kt. 53.
- RONYVA, folyó, a Bodrogra ömlik. Akk. XIV. 74. Kapcsolatos helynevek: Ronyva-völgy. Akk. XIV. 170. és Ronyva-fiók („az Ronyva-fiókban levoret”) 1648. Újhelyi öröklevél. Akk. XIV. 342. Ronyva—Ondava köz. Akk. XIV. 205. A Ronyvával több történeti adat is foglalkozik: 1661. Báthory Zsófia adománylevele. Akk. II. 265., 1310-ben az újhelyi pálosok megkapják a Ronyva vizén túli tizedet. Akk. II. 267. és 1325. Csanád egri püspök ítéletlevele. Akk. XXV. 39. Vö.: Szirmay: Not. Top. Zempl. 73. § és RMA. Bakó. 55—38.
- RÓKÁSALJA, vajdácskai vízállás, jó halászhely. EA, 2373. Szolnok L.
- RÖVID KÖTÉL, ma dűlőnév, eredetileg vízállás, mely nevét a halászat szó-készletéből vette. Ladamóc. Akk. IV. 31.
- RUSZKA, a Tisza egyik szakaszának neve Révleányvárnál. RMA. Dankó. 56—44.
- SALAMONITÓ, Tisza-holtág, Salamon és Battyán alá kanyarodik. Jó halászvíz. Akk. VIII. 225.
- SARDI, halászhely Bodrogkisfaludon. Akk. IX. 64.
- SARJU TÓ, sárospataki vízállás, halászhely. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- SARKANTYÚK, jó halászhelyek a Tiszán és a Holt-Tiszán Karádon. RMA. Dankó.
- SÁNTA JAKAB ERE, sárospataki vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
- SÁNTA TÓ, sárospataki vízállás, halászvíz. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. és 2135.
- SÁRAI FENYÉR, szakostanya a Bodrogon Sáránál. Ébner 12.
- SÁRKÖZ, területnév, mocsárvilág. Abara, Berettó, Deregnyó, Falkus, Füzessér, Gatály, Hegyi, Kácsánd, Kis- és Nagycseb, Lazony, Lask, Lasztómér,

Márk, Málca, Nézpest, Petrik, Szakók és a két Ráska határában állt, ideértve a Nagyerdőt is mintegy 40 000 hold kiterjedésben a Laborc, Dusa, Alsó-Ondava és a Latorca folyók között. Akk. VIII. 128. és XXV. 56.

SÁROSKA, sárospataki vízállás, halászhely. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak: 140.

SAROSPOTOK, Sárospatak, közelebbről ismeretlen vízfolyás. Egyes kutatók, pl. Jerney Zemplénben keresik. 1277. Ortway II. 192. Vö.: Akk. IV. 207.

SÁROSTÓ, zalkodi vízállás. RMA. Dankó. 56—73.

SÁROSTÓHÁT, kistárkányi helynév. 1815. évi adata: SU. ÁL. Loc. 256. N. 681. Vö.: Akk. XXII. 221.

SÁR TÓ, sárospataki vízállás, kis mocsár. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

SÁSTÓ, Sás tó, Szőlőskén sekély vízállás. 1608. évi adata: Akk. XXI. 242.

SEBUS, Sebur, Sebesér, Sebes ér, Bisztra patak. A Bodrog vízkörnyékén volt patak, amit V. István ifjabb király eladományozott. 1262. Ortway II. 207. Vö.: Akk. IV. 207. Valter Ilona Sebes érnek olvassa és Viss környékére helyezi. Neve a környéken több helyen előfordul: Zalkod: RMA. Dankó. 56—73., Sárospatak: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 34. és Végardó. Akk. XXI. 281. Itt vele kapcsolatos helynév: Sebes ér ugrója.

SEGES ÉR, vajdácskai vízfolyás. Ébner 75.

SEGGENÜLLŐ, százkostanya az Ó-Bodrogban Sáránál. Ébner 12.

SEMMI ZUG, tó a bodrogolaszi határban. Ismert halászvíz. Nyr. 1873.

SETETUS MOCSÁR, Setétes mocsár?, vizenyős terület Deregnő határában. Rákászhely. 1435. évi adata: Akk. X. 202.

SETÉTÉR, sárospataki vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

SIMONGÁBOR, a Karcsa folyó része Pácín és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.

SINGÉRES, vízállás. Agárd község határának térképe, 1871.

SYNKAPATACHA, Synkpatacha, rivulus, közelebbről meg nem határozott helyen Zemplén megyében. Valószínű, hogy vízterületünkhöz tartozik. 1298. Ortway II. 239. Vö.: Akk. IV. 207.

SOLYMOSTÓ, nagytárkányi vízállás, jeles halászvíz. SU. ÁL. Fasc. Jur. 21. N. 67. „... meg halázták hatalmasul... Nagj Tarkany Casteli mellett valo halas tavat, mely Sulimos tonak hyvatik.” Vö.: Akk. XIX. 321.

SOUSPOTOK, Sowspatak, Geuspatak, Sospatak vagy Gyóspatak Leszna és Csemernye környékén, a Laborc mellékvize. Ortway után Akk. IV. 207.

SÓSTÓ, tokaji vízállás, halászhely. Nyr. 1883.

SÓSTÓ, végardói vízállás, halászhely. Akk. VIII. 34. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 232.

SÓSTÓ, sárospataki vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

SÓSTÓ, leleszi vízállás, jó halászvíz. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

SÓVÁRI ÉRE, sárospataki vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

SÓTÉT ÉR, sárospataki vízfolyás. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

SÖVÉNY ÉR, vízfolyás Sárospatak és Vajdácaska határán. 1795. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 102. No. 24.

SUHATAG TÓ, kiszrovgáyi vízállás. Közelebbről nem ismert adata 1722-ből származik.

SULYMOS FENEK, bodrogszögi vízállás. 1788. évi adata: Térképtöredék, SU. ÁL. IV. terem.

SULYMOSKA TÓ, leleszi vízállás, jó halászóvíz. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864.

SULYMOS TÓ, bodrogolasi vízállás. Nyr. 1873.

SULYMOS TOO, sárospataki halászóvíz. 1632, 1648. „az Mogyoros kerten kívül”. Sárospataki Halászrendtartás. Makkai 265.

SULYMOS TÓ, kenézlői vízállás, jó halászóhely. Ébner 78.

SULYMOS TÓ, az 1853. évi térkép Borsitól keletre jelzi.

SULYMOSTÓ, vajdácskai vízállás. RMA. Dankó.

SUTAPATAK, végardói vízfolyás. Akk. VIII. 34. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 232.

SZABAD BALÁS, sárospataki vízállás, halászóhely. 1784. évi adata: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

SZABADICSKA ÉR, sárai vízfolyás. 1790. évi adata: A sárai erdők térképe. Vö.: Ébner 90.

SZAJHATÓ, dámóci vízállás. Valter Ilona.

SZARAKATÓ, garanyi vízállás, halászóvíz. SU. ÁL. Fasc. Syst. 2. N. 64. Urb. Vö.: Akk. XX. 31.

SZÁNKAJÁRÓ, a Karcsa folyó része Pácin és Karcsa között. RMA. Bakó. 55—36.

SZÁNTÓTÓ, zempléni vízállás. 1791. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 101. No. 9. Vö.: Akk. XX. 331.

SZÁRAZ ÉR, sárospataki vízfolyás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

SZÁZEGYES, szákostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

SZEGI TÓ, sárospataki vízállás, jó halászóhely. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. és 2135.

SZEKERJÁRÓ, szákostanya a Bodrogon Zsadánynál. Ébner 12.

SZEKÉR ÚT, sárospataki vízállás, jó halászóhely. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

SZELES TÓ, bodrogolasi vízállás, halászóvíz. Nyr. 1873.

CEMERNA, Csemernya, Szemernya, rivulus, a Laborc jobb oldali mellék-vize. Voltaképpen már nem tartozik vízterületünkhöz. Ortway I. 180. Vö.: Akk. IV. 206.

SZEMETE TÓ, polyáni vízállás. Polyán helysége határának térképe, 1858. [39]

SZENT ISTVÁN PALÁSTJA, tó, az 1853. évi térkép Karádtól északra jelzi. Vö.: Karád helysége határa' térképe. 1860.

SZENTTÓ, szomotori vízállás, jó halászóhely. Akk. XIII. 231.

SZEPESSI GERINDJE, sárospataki vizenyős hely. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

SZERDAHELY TÓ, Szerdahelyi tó, az 1784. évi térkép Kiskövesdtől nyugatra jelzi.

SZERECSEN KUNYHÓ, nyári gyalomtanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

- SZÉLESTÓ, garanyi vízállás. Szirmay: Not. Top. Zempl. 63. §.
 SZÉLESTÓ, zsadányi vízállás. 1731. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 46. N. 105. Vö.: Akk. XX. 248.
 SZÉLES TÓ, agárdi vízállás. Agárd község határának térképe, 1871.
 SZÉLSŐ TÓ, nagycigándi vízállás. 1807. RMA.
 SZÉP ÉR, leleszi vízfolyás. Lelesz mezőváros határának rendezés utáni térképe, 1865.
 SZIGET TÓ, uo.
 SZINYERE, vízfolyás, uo.
 SZIRTÓI HOLT TISZA, tiszacsermelyi helynév. RMA. Dankó.
 SZÍVÓ, vizenyős, mocsaras terület a sárospataki határban. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
 SZÖLLŐSI TÓ, sárospataki vízállás, jó halászvíz. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.
 SZÖLLŐSKEI TÓ, bodrogolaszi vízállás. Nyr. 1873. Vö.: Szőlőski tó, sárospataki vízállás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 2135.
 SZUG, sárospataki vizenyős, mocsaras terület, egykor jó csikász hely volt. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
 SZUJTÓ SZÖG, nagycigándi vízállás. 1807. RMA.
 SZUNYOG TÓ, leleszi vízállás. Lelesz—Polyán helysége határának úrbéri rendezési térképe, 1864. Vö.: Szunyogtó, lelesz—polyáni vízállás. Ébner 91.
 CHWURKEFYZERE, Szürkefűzér vagy Szürkefűzrév. Viss és Kenézlő környéki helynév. 1239. Ortway I. 205. Vö.: Akk. IV. 174.
 SZVOB TÓ (?), az 1853. évi térkép Agárdtól délkeletre jelzi.
 TAJBA TÓ, többoldalú helynév. 1263. Személynév: Cod. Dipl. Hung. IV., III. rész. 155. — A XV. században Szomotor és Bodrogszerdahely között létezett falu. Akk. VI. 73. Vízállás, tó Bodrogszerdahelyen. 1690. évi adata: SU. ÁL. Ad. Loc. 54. Nr. 56. No. 6. Ugyancsak vízállás, jó halászóhely Kisrozvágyon. Akk. XVIII. 292. és XIX. 124. Az 1853. évi térkép azonos nevű — Taiba tó — vízállást Szöllőskétől délkeletre jelez.
 TAJTORA, vízállás, halászóhely a sárospataki határban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.
 TAPARICSA TÓ, bodrogolaszi vízállás, halászóvíz. Nyr. 1873.
 TAPOLY, folyóvíz, az Ondavába ömlik. Akk. XIV. 74. — Kapcsolatos helynév: Tapolyvölgy. Vö.: Akk. XIV. 171.
 TARATYTYUTÓ, sárospataki vízállás, halászóhely. 1874. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
 TASKÓ TAVA, vámosújfalui vízállás. Nyr. 1873.
 TEKERCSÉR, sárospataki vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
 TELEBOR ÉR, sárospataki vízfolyás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
 TELEKÉR, lukai (Bodroghalom) vízfolyás. Régi hajóút Ótelek felé. Ébner 74.
 TELELÁZ LAPOSA, sárospataki vizenyős terület. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Nyr. XI. 95—96. és Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.
 TEMPLOM TAVA, nagycigándi vízállás. 1807. RMA.
 TICZE SÁRVÍZ, Tice, „lutosae aquae Tyza vocatae”, 1241. Boleszló püspök

alapítólevele. Akk. XX. 206. Vö.: Szirmay: Not. Top. Zempl. 60. §. — Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865, Vele kapcsolatos helynevek: Ticze part irtásföld Zemplénnél. Akk. XX. 331. Vö.: SU. ÁL. Fasc. Jur. 101. No. 9. 1791. évi adat. — Ticze mocsár. Leleszen, a prépostság sáncainak vizét szolgáltatta. Akk. V. 1191. — Ticze mocsár, Pálfölde. Térkép, 1843. Ébner 80.

TITZGA, vízfolyás Vékén. 1245. évi adat: Akk. IV. 247.

TISZATÓ, Tisza tava, sárospataki vízállás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

TISZTATÓ, karcsai vízállás, jó halászhely. Akk. XX. 31.

THOLCHOTHO, Tholchoapataka, Tholcsopotoka, Toltishoateu, Toltisholteu, Toltishoutew, Töltishoateu, Tulsuo, aqua, fluvius, Tolcsvatető, Vámosújfalunál ömlik a Bodrogba. A torkolat környéke jeles halászhely. 1248. Ortway II. 263. Vö.: Akk. IV. 234.

TOLD ERDEJE, hatalmas erdőség Sárospatak és Kenézlő között, számos érrel, vízállással. 1759. évi adat: SU. ÁL. Loc. 10. N. 1. pag. 24. Vö.: Akk. XX. 248. 1788. évi adat: SU. ÁL. Fasc. Syst. XVI. N. 108. Vö.: Akk. XIX. 229.

TOROK ALATT, lasztóci víznév. SU. ÁL. Regisztrálatlanok I. terem. Vö.: Akk. XXV. 129.

TÓKÖZ, részben víznév, részben szárazföldnév Bottyánban. Térkép, 1839. Ébner 81.

TÓ KÖZ, szántóföld Leleszen. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

TÖSZÖG, dülönév Tizasalamonon. RMA.

TÖVÉG, ladamóci helynév. SU. ÁL. Loc. 122. N. 37. Vö.: Akk. XIX. 229.

TÖRÖCSKE, vízállás, jó halászhely a sárospataki határban. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

THEVREKEV, Thewreker, Teöreök er, Török ér vena, Sára és Viss között elkanyarodó Bodrog-kiágazás, érinti a sárospataki Alsóhatárt is. Híres halászóvíz. 1239. vagy 1249. Ortway II. 262. Vö.: Akk. IV. 208. 1632. A sárospataki uradalom urbárium. Makkai 195. 1731. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 46. N. 105. Vö.: Akk. XX. 248. 1784. évi adatok: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. és 2154. Vö.: Nyr. XI. 95—96. és Gulyás—Kántor: Sárospatak. 34., 140. Vele kapcsolatos helynév: Törökéri torok. Szakostanya az Ó-Bodrogon Sáránál. Ébner 12.

TÖRÖK TÓ, sárospataki vízállás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1563.

TÓKE, nyári gyalomtanya az Ó-Bodrogon Sáránál, „ez volt a legjobb halászhely, öt tanya volt rajta, nagy víz esetén többet is vethettek.” Vö.: Ébner 12.

TÓKESÉR, sárospataki vízfolyás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

TURCZÉR, vízfolyás Zsadány bodrogi határán. 1321. Szirmay: Not. Top. Zempl. 201. §. Matolay Etele Tárcz ere-nek véli.

TURKOLÁNYI KANYAR, jó halászhely a Tiszán Tizakarádnál. RMA. Dankó.

THUSA, Thuza, Thycza, Tyza, lutosa aqua, sáros víz, a Tisza egyik szakadéka. A Latorcával egyirányban halad, a Bodrocskába folyik. A XIII. században „sárosvizű Tiszának” nevezték. 1211. Ortway II. 266. Vö.: Akk. IV. 235.

UGORKÁS TÓ, leleszi vízállás. Lelesz mezővárosa határának rendezés utáni térképe, 1865.

ÚJBODROG, vajdácskai helynév, a Bodrog ásott, új medrére vonatkozik. RMA. Dankó.

ÚJBODROG ALSÓ TORKA, szakostanya a Bodrogban Sáránál. Ébner 12.

ÚJBODROG FELSŐ TORKA, szakostanya a Bodrogban Sáránál. Ébner 12.

ÚJBODROG KÖZEPE, szakostanya a Bodrogban Sáránál. Ébner 12.

ÚJLAK-CSALIT, Boleszló püspök 1214. évi alapítólevelében szerepel. Vizenyős terület Lelesz határában. Akk. XX. 205.

ÚRITÓ, sárai halászóvíz. Ébner 12.

USZTATÓ, ma dülönév Lasztócon. 1780. évi adata: SU. ÁL. Proth. Jur. 134. Vö.: Akk. XXIII. 32.

UZSONNÁLÓ, a Karcsa folyó része Pácin és Karcsa között. RM. Bakó. 55—36.

ÚLŐS ÉR, sárospataki vízfolyás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

VADALMÁS, szakostanya az Ó-Bodrogon, Sáránál. Ébner 12.

VADALMÁS LAPOSA, nyári gyalomtanya Sárán. Vö. az előzővel.

Ébner 12.

VADKELIN TÓ, sárospataki vízállás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

VAJÁCSÓ, agárdi helynév. Nem biztos, hogy víznév. Akk. XXIV. 90.

VAJT ÉR, zalkodi vízfolyás. RMA. Dankó. 56—73.

VAR-JÁNOS TÓ, Varjános, lukai (Bodroghalom) vízállás, ezen jártak Vajdácska felé csónakon. Akk. XII. 205. és V. 249., valamint Ébner 74.

VASKÓ TAVA, bodrogolási vízállás. Nyr. 1873.

VÁGOTT ÉR, az 1784. évi térkép Sárospataktól délkeletre, Petrahótól (Bodroghalász) pedig keletre jelzi. Kis vízfolyás. Vö.: Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. és Nyr. XI. 95—96., Gulyás—Kántor: Sárospatak. Vagot er alakban 1672-től. Sárospataki jegyzőkönyv 351.

VÁRTÓKA, kis vízállás Sárospatakon. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

VELCHESHALUT, Welchethalut lacus, Lelesz vidékén. 1211, 1214. Ortway II. 315. Vö.: Akk. IV. 234.

VEREBÁSVÁNY LAPOSA, nyári gyalomtanya Sárán. Ébner 12.

VERÉBSÁR, tavas, mocsaras terület Tokaj határában. Nyr. 1883.

VERTIN TÓ, 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728. Vö.: Nyr. XI. 95—96. Sárospataki vízállás, halászóhely.

VESER, Veter, Vizer, Vizer vena, a Bodrog mentén, Olaszliszka vidékén levő vízfolyás, mely a Fekete tóból szakadt ki: „Exit de Fequetetow”. 1255. Ortway II. 320. Dongó Gy. Géza Ficze érnek mondja, Akk. IV. 208. Valter Ilona azonosíthatatlannak mondja.

VÉCS-CSALIT, Lelesz-vidéki vizenyős terület. 1214. Boleszló püspök alapítólevele említi. Akk. XX. 205.

VÉR, agárdi víznév. Akk. XXVI. 90.

VÉRTÓ, agárdi vízállás, az előzővel azonos. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 237.

VITÉZ ERE, Vitézere, semjéni vízfolyás. Sárospataki Ifjúsági Közlöny 1935. 154. Vö.: Gulyás—Kántor: Sárospatak. 226.

VYZESKEUROS, Vyzeskeurös, Wizeskeurus, a Tisza valamely közelebbről meg nem határozott kiágazása a Bodrogtözben. Vizeskörösnek olvasandó. 1211. Ortway II. 408. Valter Ilona szerint is azonosíthatatlan.

VIZ UTSZA, Sátoraljaújhelyen. 1661. Báthory Zsófia adománylevele. Akk. II. 265.

ZABALYKORTÓ, sárospataki vízállás. Gulyás—Kántor: Sárospatak. 140.

ZADONA, Zadena stagnum a Bodrogtözben. A Bodrog által képzett, közelebbről meg nem határozott helyen levő vízállás. 1211., 1214. Ortway II. 426. — Dongó Gy. Géza Zátónynak olvasva Bodrogtöz határába helyezi, Akk. IV. 234. Más helyeken is ismeretesek Zátóny nevű vízállások, tavak, mocsarak, azokkal is azonosítható. Mint például: Zátón, vízkiöntés és mocsár Felsőbereckin. RMA. Dankó. Zátón Ladamócon, Akk. IV. 31. és 234. Sárán, Zátóny tó, Fényes: Geogr. Szótár IV. 10—11. Ez már 1560-ban említett: SU. ÁL. Pálos iratok, 2. iratsomó, 19. sz. Valter Ilona szerint azonosíthatatlan.

ZEMPLÉNI RÉV, Anonymus említi a Bodrogon Zemplénnél. Vö.: Akk. IV. 175.

ZUGÓ, vajdácskai vízfolyás. RMA.

ZUGÓ, szakostanya a Bodrogtözben Sáránál. Ébner 12.

ZUHOGÓVÍZ PATAK, leleszi vízfolyás. 1214. Boleszló püspök alapítólevele. Akk. XX. 205.

ZSADÁNYI KAVICSOS, szakostanya a Bodrogtözben Zsadánynál. Ébner 12.

ZSADÁNY PATAK, kis vízfolyás Zsadánynál. Szirmay: Not. Top. Zempl. 201. §. 1790. évi adata: ZSADÁNY PATAKA, A sárai erdők térképe. Egy 1336-ban kelt ítéletlevélből is ismerjük: Akk. II. 165.

ZSANA LÁP, karcsai mocsár, jó csikászóhely. 1864. RMA.

ZSARÓ, Zsaró ér, tokaji vízfolyás. RMA. Bakó. 55—131.

ZSERCZ-TÓ, mezözombori vízállás. Akk. XVI. 9.

ZSIDÓFENÉK, vízállás a vámosújfalui határban. Akk. XVII. 202.

ZSIDÓTÓ, Zsidó tó, sárospataki vízállás. 1784. Sp. Tud. Gyűjt. Lvt. U/44. 1728.

ZSIRCZ, halastó a mezözombori határban. 1791. évi adata: SU. ÁL. Fasc. Jur. 101. N. 1. Vö.: Akk. XX. 153.

ZSOMBÉKOS, vizenyős terület, jó csikászóhely volt a mezözombori határban. 1648. évi adata: SU. ÁL. Ad Loc. 16. N. 34. lit. PP.

JEGYZETEK

- [1] *Dankó Imre*: A bodrogi köz Hosszú-rét települése. A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, IV. Miskolc, 1964. 143—163. Klny. is.
- [2] *Valter Ilona*: Régészeti adatok a Bodrogköz honfoglaláskori településtörténetéhez. Uo. 131—141.
- [3] *Ébner (Gönyey) Sándor*: A Bodrogköz lápi községeinek településföldrajzi vázlat. Föld és Ember, V. (1925.)
- [4] *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményeinek Levéltára*.
- [5] A sárospataki Rákóczi Múzeum Adattára, Bakó Ferenc gyűjtése.
- [6] *Gulyás József—Kántor Mihály*: Sárospatak és vidéke. Magyar Városok Monográfiája. Bp. 1933. 311 p. + 17 t.
- [7] *Fotókópia*. Gönyey Sándor ajándéka.
- [8] *Karád Helysége Határa Térképe*. Készítette Lengyel Soma. 1860. Fotókópia. Gönyey Sándor ajándéka.
- [9] *Ébner (Gönyey) Sándor* idézi id. m.-ban.
- [10] *Magyar Nyelvőr*.
- [11] *Sátoraljaújhegyi Allami Levéltár*, ma Kazinczy Ferenc Zemplén megyei Levéltár. Térképgyűjtemény.
- [12] *Adalékok Zemplén Megye Történetéhez* című levéltári folyóirat. Szerkesztette: Dongó Gyárfás Géza, Zemplén megye levéltárnoka.
- [13] *Sátoraljaújhegyi Allami Levéltár*.
- [14] *Ortvay Tivadar*: Magyarország régi vízrajza a XIII. század közepéig. I—II. Bp. 1882.
- [15] *Szirmay Antal*: Notitia topographica in clyti comitatus Zemléniensis. Buda. 1805. — Itt 201. §.
- [16] *Ébner* id. m. 90.
- [17] *Valter Ilona* id. m. 132. Arostho.
- [18] *Dankó Imre* gyűjtése a sárospataki Rákóczi Múzeum Adattárában.
- [19] *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményeinek Adattára, Faluszemináriumi Kéziratok* 53.
- [20] *Fényes Elek*: Magyarország Geographiai Szótára. I—IV. Pest, 1851.
- [21] *Csánki Dénes*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. 1890.
- [22] *A Tiszáninneni Református Egyházkerület Sárospataki Tudományos Gyűjteményei Könyvtára Kézirattára*.
- [23] *Térkép fotókópia Gönyey Sándor ajándéka*.
- [24] *Mailáth József* gr. (szerk.) A Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat monographiája. 1846—1896. Bp. 1896.
- [25] *Gönyey után*.
- [26] *Agárd község térképe*, 1871. Gönyey Sándor másolata, ajándékából birtokomban.
- [27] *L.—Polyán* helysége térképe id. m.
- [28] *Gönyey után*.
- [29] *Makkai László*: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648). Bp. 1954. — Itt 265.
- [30] *Karád helysége térképe* id. m.
- [31] *Nyíregyházi Allami Levéltár*, most Szabolcs-Szatmár megye Levéltára.
- [32] *Gönyey után*.
- [33] *Ethnológiai Adattár*, Magyar Nemzeti Múzeum — Néprajzi Múzeum, Budapest, Szolnoky Lajos gyűjtése.
- [34] *Karcsa helysége Urbéri Allományinak Rendezési Terve*, 1840. Fotókópia, Gönyey Sándor ajándékaként birtokomban.
- [35] *Agárd község térképe* id. m.
- [36] *Wenczel Géza*, Árpádkori új okmánytár. Bpest, 1860—1874.
- [37] *Vályi András*: Magyarország leírása betűrendi sorban. I—III. Buda, 1796—1799.
- [38] *Szirmay Antal*: Notitia historica, politica, oeconomia montium et locorum viherorum comitatus Zempleniensis. Kassa, 1798.
- [39] *Fotókópia*, Gönyey Sándor ajándékából birtokomban.

Angabenmaterial zu der alten Hydrographie des Bodrogeköz und seiner unmittelbaren Umgegend

Verfasser beschäftigt sich schon seit geraumer Zeit mit den Siedlungsverhältnissen, der volklichen Bauweise und auch mit der Fischerei in den Kleingewässern des Bodrogeköz (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén). Ein Teil seiner Forschungsergebnisse wurde im Herman Ottó Múzeum Évkönyve IV. (im IV. Band der Jahrbücher des Herman Ottó Museums) 1926—63, bekanntgegeben. Diesmal liefert er zu der alten Hydrographie des behandelten Gebietes neue, auschlußreiche Beiträge.

Bis zur 20. Jahrhundertwende war die Fischerei die Hauptbeschäftigung der Bevölkerung des Bodrogeköz. Wie bedeutsam dieser Erwerbszweig war, läßt sich daran ermessen, daß die Einwohnerschaft mit Fischen und Wassertieren verschiedener Art (Schlammbeißer, Schildkröten, Fröschen und Wasservögeln) Handel mit weit entlegenen Gebieten trieb. Die Kenntnis und Bekanntmachung der hydrographischen Verhältnisse ist die unbedingt erforderliche Grundlage einer jeden, sich auf das Volksleben im Bodrogeköz beziehenden wissenschaftlichen Forschung.

Verfasser macht nun seine systematisch geordneten hydrographischen Daten, Angaben und Belege, die Verf. einesteils Geländebegehungen, anderenteils gestützt auf bisherige Publikationen, größtentils aber durch archivalische Forschungen im Sárospataki Tudományos Gyűjtemények Levéltárában (im Archiv der Wissenschaftlichen Sammlungen von Sárospatak) ermittelt und zusammengetragen hat, bekannt.

I. DANKÓ

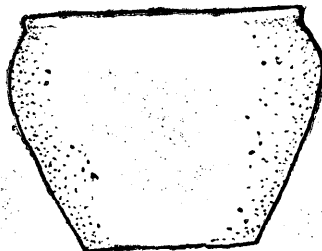
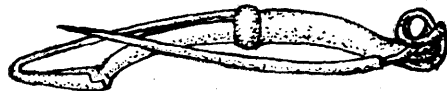
A Herman Ottó Múzeum leletmentései és ásatásai 1968-ban

Arka (abaújszántói j.)

Az ismert őskőkori lelőhelyen, a Herzsaréten, Saad Andor egy vízmosás oldalában kis kelta edényt és egy vasfibulát talált. A lelőhely Vértes László volt ásatási területének szélén van, ott, ahol az 1960-as ásatás alkalmával más kelta lelet is előkerült [1].

Borsodbóta (ózdai j.)

Bellér József Rákóczi út 6. számú házában alsó szintjében levő garázsban szerelőakna ásása közben 70 cm mélyen csontvázra bukkantak. A találók elmondása szerint zsugorított helyzetben, oldalt feküdt, kezei az állkapcsa elé voltak hajlítva. A szerelőakna falában, teljes mélységéig, 150 cm-ig újkőkori településréteg volt látható, a bükki kultúrába tartozó edénytöredékekkel. Valószínű tehát, hogy a csontváz is újkőkori. A ház építésekor, 1949-ben urnasírokat is találtak. Egy urnát és csészét megőriztek, s most átadták a múzeumnak. Ezek a korai vaskor elejéről, a Hallstatt A korszakból származnak.

1. kép. Kelta leletek Arkáról

Bőcs (miskolci j.)

A Hernádnémeti—Bőcs vasútállomással szemben épülő sörgyár földmunkálatai, talajgyalulás közben újkőkori edénytöredékeket találtak. Három helyen a kb. 30—40 cm-es földréteg eltávolítása után az altalajban gödrök körvonala rajzolódott ki. Ezeket kibontottuk. Ugyancsak újkőkori, az alföldi vonaldíszes edények kultúrájába tartozó cserepeket tartalmaztak. Az egyikben nagy méretű kőbalta is volt.

Boldogkővára (abaújszántói j.)

Az Erdésztelepen földmunkák során Tóth Ödön egy címeres és 1529-es évszámmal ellátott ezüstgyűrűt talált.

Gelej (mezőcsáti j.)

1968-ban befejeződtek a Kanális-dűlőben négy éven át tartó ásátások. Összesen 280 sírt tártunk fel. Két nép temetője volt itt. Százötven sír a középső bronzkori füzesabonyi kultúra népének emléke, míg 130 a késő bronzkori pilinyi kultúra korából maradt ránk.

A középső bronzkori népcsoport halottait zsugorított, oldalt fekvő helyzetben temette el. A sírgödörbe edényeket helyeztek, s néhányszor a halott mellé adták annak bronzékszereit is.

A késő bronzkori temetkezések urnasírok voltak. Az urnákat általában peremmel lefelé fordított tál fedte, mellettük néhány kisebb edény volt. A hamvakat többnyire az urnák tartalmazták, néhány esetben azonban csak melléjük voltak szórva.

Mindkét népcsoport temetőjét szinte teljes egészében feltártuk. Az 1930-as években homokbányászásakor előkerült néhány sír anyaga is megvan a miskolci múzeumban. Ez lehetőséget fog adni arra, hogy a leletanyag és temetőterkép részletes elemzése alapján fontos adatokat nyerjünk a temetőket hátrahagyó népcsoportok történetére, társadalmára vonatkozólag.

Hejce (abaújszántói j.)

A Káposztáskertnek nevezett szántóföldön a szántás római kori cserepeket hozott a felszínre. Ezeket Gecsey Árpád agronómus gyűjtötte össze és adta át a múzeumnak.

Hejőszalonta (mezőcsáti j.)

A mezőcsáti út keleti oldalán, attól kb. 100 méterre levő elhagyott homokbánya falában késő bronzkori, a pilinyi kultúrába tartozó település nyomai mutatkoznak.

Köröm (miskolci j.)

Köröm és Girincs közt, a 15,4 km-kőnél, az úttól mintegy 50 m-re egy kiemelkedő domb oldalában homokbánya van, amelynek falában több gödör feltja látszik. Ezekben kora vaskori, a Gáva kultúrába tartozó cserepek voltak.

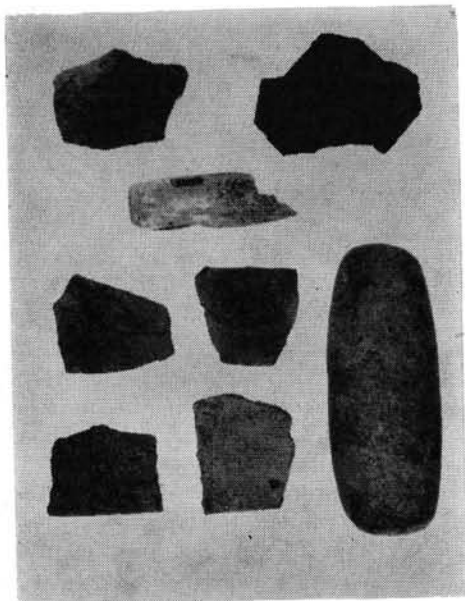
Mezőkeresztes—Csincsetanya (mezőkövesdi j.)

A Lengyel-tanya melletti homokbányában késő bronzkori, a pilinyi kultúra

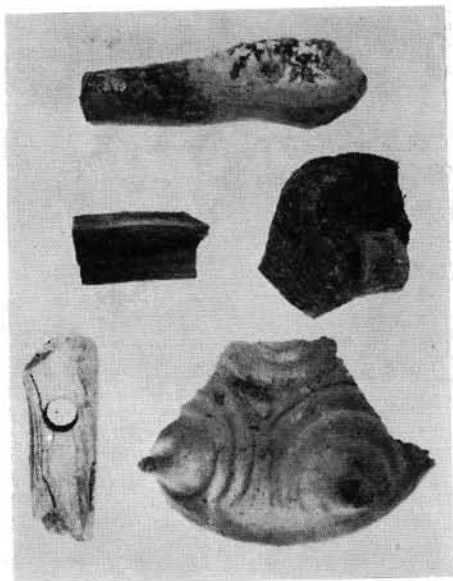
idejéből származó urnasírt találtak. Ezen a lelőhelyen 1958-ban Kalicz Nándor már feltárt 30 késő bronzkori urnasírt. Azóta ez az egyetlen előkerült lelet, s a terület nagyfokú bolygatottsága miatt újabbra nem is lehet számítani.

Onga (miskolci j.)

A Bársonyos patak mellett, az Onga és Ongaujfalu közti távolság felénél egy gátórházat bronzkori településre építettek. A földmunkák során előkerült leletanyag a bronzkori füzesabonyi kultúra hagyatéka.

2. kép. Újkőkori leletek Böcsről

3. kép. Bronzkori leletek Ongáról

Ónod (miskolci j.)

A debreceni műút és a Hejőkeresztúr—Muhi közti út kereszteződésénél fekvő homokbányában késő bronzkori települést pusztítottak el. A leletmentő ásatás során már csak néhány települési objektumot, gödröt sikerült feltárni. A napvilágra került leletek a pilinyi kultúrából származnak.

Sajókeresztúr (miskolci j.)

Terepbejárás során a község déli részén, a Sajó mellett egy elhagyott homokbányában újkőkori, az alföldi vonaldíszes edények kultúrájába tartozó cserpeket gyűjtöttünk össze.

Sajószentpéter (miskolci j.)

A Boldvánál levő vízmű melletti homokbányában kora vaskori településen végeztünk leletmentő feltárást. Az ásatás során egy földbe mélyített gödörház

maradványa is napvilágra került, sarkában tűzhellyel. A települést a Kyjatice kultúra népe lakta a Hallstatt A korszakban.

Sárospatak (sátoraljaújhelyi j.)

A Sárospatakhoz tartozó Apróhomok-tanyán homokbányászás során néhány szkíta urnasírt találtak. A terület erősen bolygatott, ezért további sírok előkerülése nem várható.

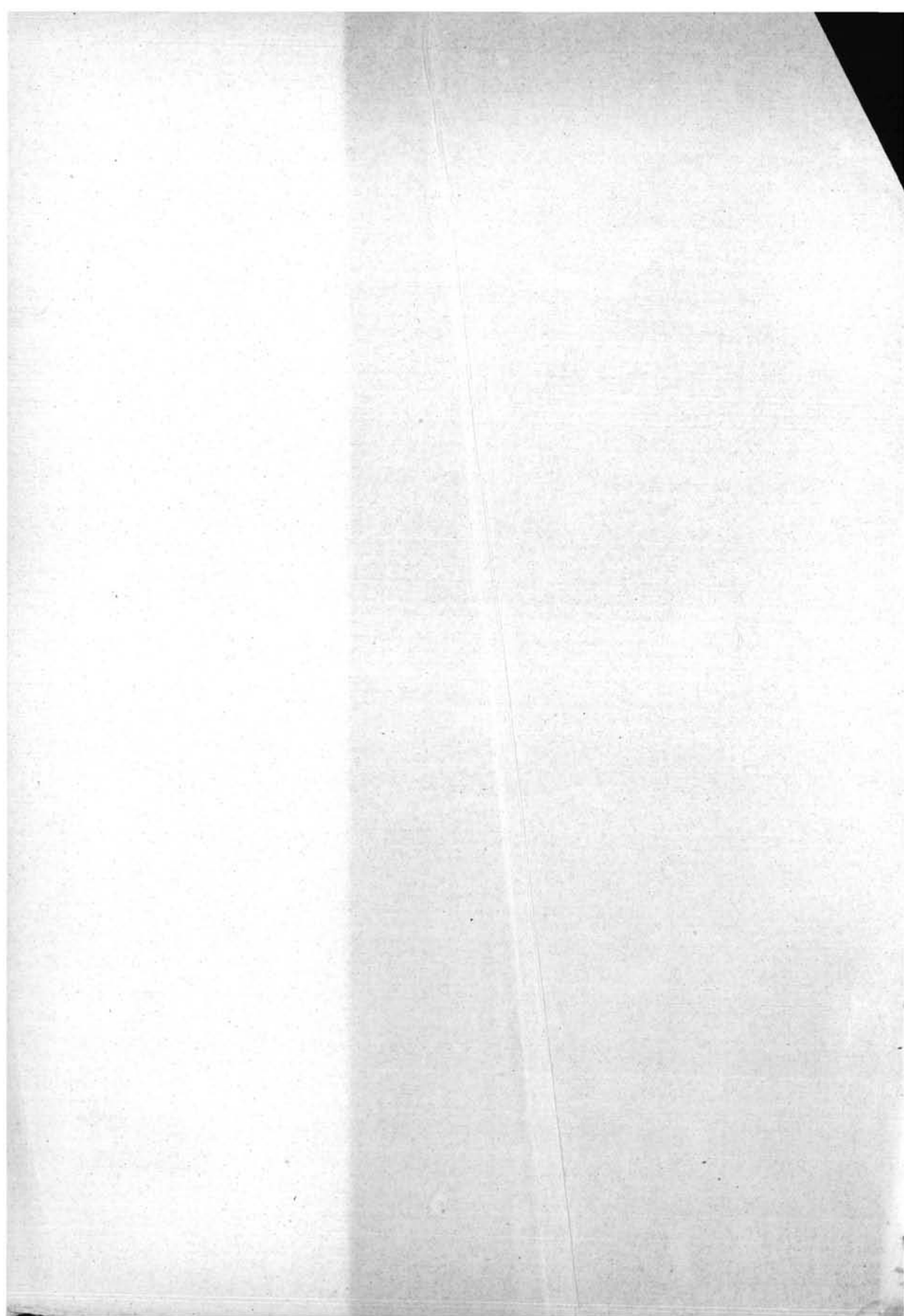
Szakáld (mezőcsáti j.)

A Keringő-dűlőben levő Testhalomról bronzkori tálat ajándékozott a múzeumnak Keresztes Ádámné.

Szentistván (mezőkövesdi j.)

A község szélén, a mezőkövesdi út mellett — homokbányászás közben — szarmata edénytöredékeket találtak.

KEMENCZEI TIBOR—K. VÉGH KATALIN

Szakembereknek, iskoláknak, helytörténeti szakköröknek a számára azzal a céllal készült ez a kötet, hogy az ismeretek bővítésére új forrásanyagot és módszeres segítséget adjon.

HERMAN OTTÓ MÚZEUM

MISKOLC — HUNGARY
Papszer 1.
Telefon: 36-317

KIADVÁNYOK
PUBLICATIONS

1

A HERMAN OTTÓ
MÚZEUM ÉVKÖNYVE
YEARBOOKS OF THE
HERMAN OTTÓ
MUSEUM

2

A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ
MÚZEUM
KÖZLEMÉNYEI
COMMUNICATIONS
OF THE
HERMAN OTTÓ
MUSEUM

3

MÚZEUMI FÜZETEK
BOOKLETS
OF THE MUSEUM
(ARCHEOLOGY —
ETHNOGRAPHY
ANCIENT
AND MODERN
HISTORY
HISTORY OF ART)

4

NÉPRAJZI
KIADVÁNYOK
ETHNOGRAPHICAL
STUDIES
